БЛАЖО ЈАНКОВИЋ

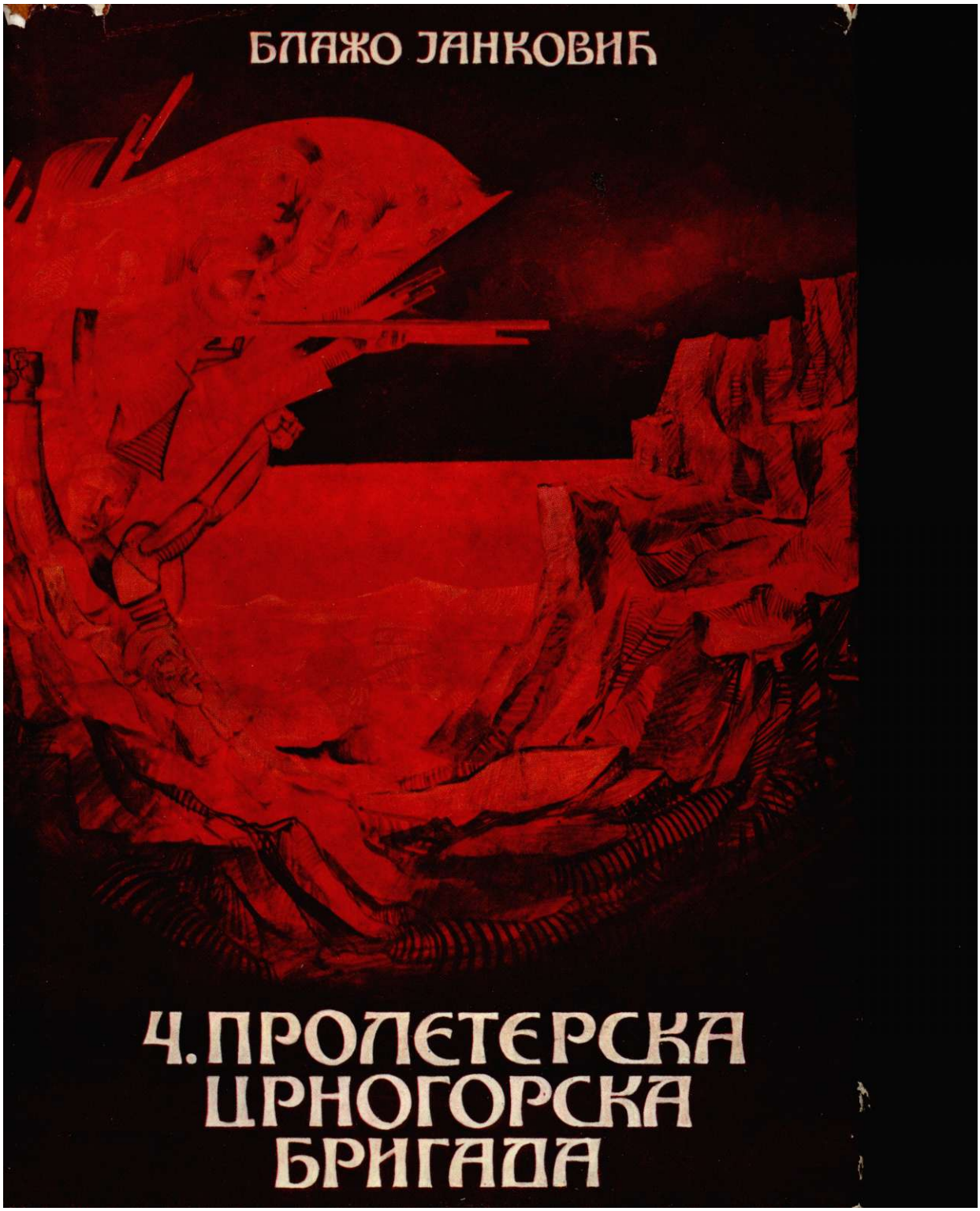

4. ПРОЛЕТЕРСКА ЦРНОГОРСКА БРИГАДА

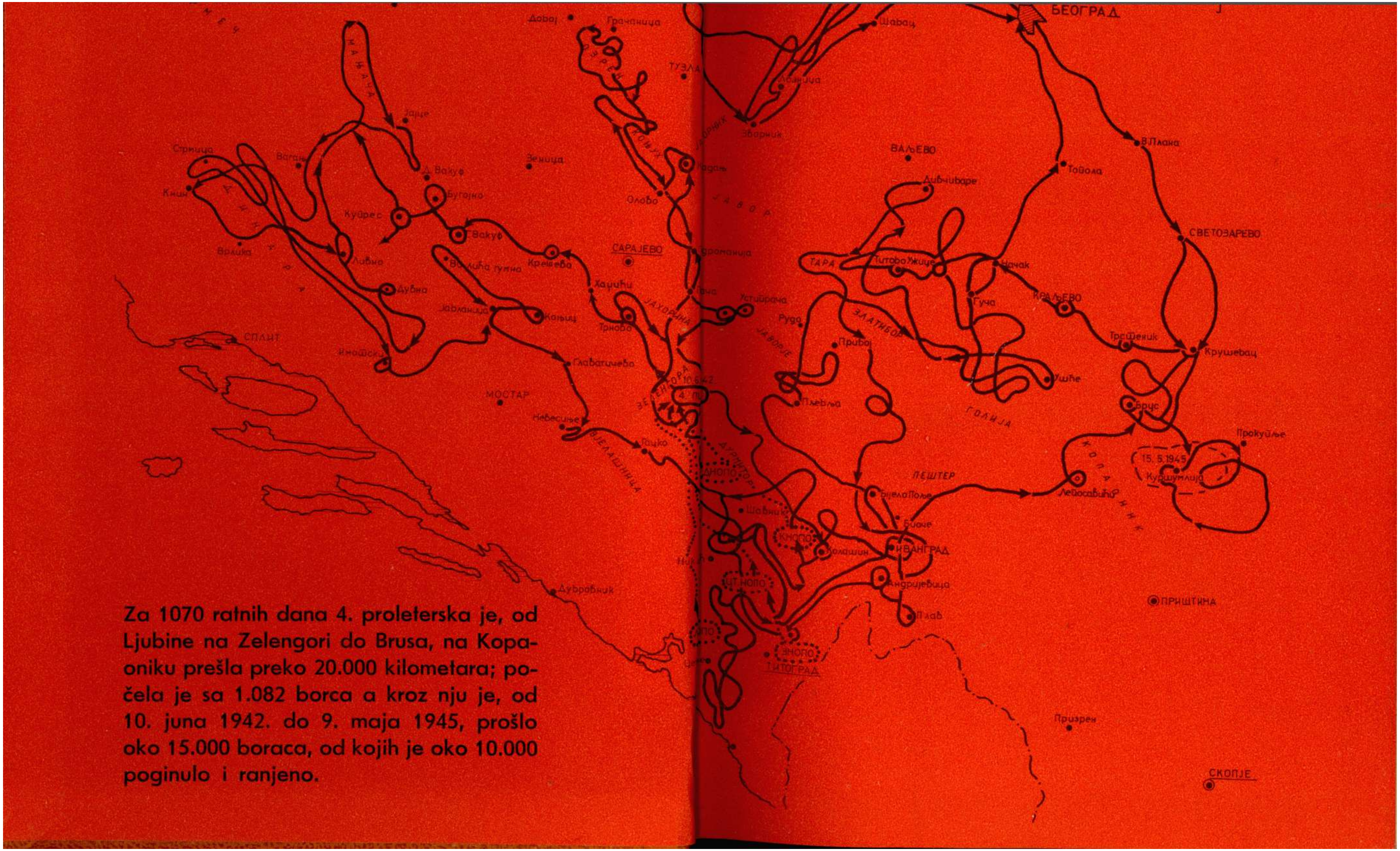

Za 1070 ratnih dana 4. proleterska je, od Ljubine na Zelengori do Brusa, na Kopaoniku prešla preko 20.000 kilometara; počela je sa 1.082 borca a kroz nju je, od 10. juna 1942. do 9. maja 1945, prošlo oko 15.000 boraca, od kojih je oko 10.000 poginulo i ranjeno.

МОНОГРАФИЈЕ
ЈЕДИНИЦА НОВ И ПО ЈУГОСЛАВИЈЕ
КЊИГА ТРИДЕСЕТ ДЕВЕТА

УРЕ1ИВАЧКИ ОДБОР

Генерал-пуковник МИРКО ЈОВАНОВИЋ, генерал-потпуковник ЈОЦО ТАРАБИЋ, генерал-потпуковник ВЕЈБКО МИЛАДИНОВИЋ, генерал-мајор ФАБИЈАН ТРГО, генерал-мајор МЕТОДИЈЕ КОТЕВСКИ, пуковник ВИКТОР КУЧАН, пуковник МИШО ЛЕКОВИЋ, пуковник АХМЕТ ЂОНЛАГИЋ, пуковник РАДОМИР ПЕТКОВИЋ. — главни уредник

УРЕДНИК
потпуковник ДУШАН ПЕЈАНОВИЋ

Стручни редактори
ЈАГОШ ЗОРИЋ и ДУШАН ПЕЈАНОВИЋ

ВОЈНОИЗДАВАЧКИ ЗАВОД

Четврта пролетерска црногорска бригада

Београд, 1975.

За нарочито залагање и испољену храброст бригада је у НОР-у више пута истицана и похваљивана, а одликована је

ОРДЕНОМ НАРОДНОГ ХЕРОЈА,
ОРДЕНОМ НАРОДНОГ ОСЛОБОЂЕЊА,
ОРДЕНОМ ПАРТИЗАНСКЕ ЗВИЈЕЗДЕ ЗА ЗЛАТНИМ ВИЈЕНЦЕМ,
ОРДЕНОМ БРАТСТВА И ЈЕДИНСТВА СА ЗЛАТНИМ ВИЈЕНЦЕМ, И
ОРДЕНОМ ЗАСЛУГА ЗА НАРОД СА ЗЛАТНОМ ЗВИЈЕЗДОМ

КРАТАК ОСВРТ НА БОРБЕ У ЦРНОЈ ГОРИ ДО ФОРМИРАЊА ЧЕТВРТЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ (ЦРНОГОРСКЕ) БРИГАДЕ

Послије пораза бивше југословенске војске у априлском рату 1941, нашу су земљу агресори окупирали и подијелили између себе. Црну Гору су окупирали Талијани. Дио Приморја и нека мјеста уз албанско-црногорску границу припојили су „Великој Албанији", Боку которску прогласили својом провинцијом, а остали дио Црне Горе потпао је под Мацолинијев цивилни комесаријат. Црногорски сепаратисти и слуге окупатора су 12. јула прогласили тзв. слободну и независну Црну Гору.[1]

ЦК КПЈ је правовремено извршио политичке и организационе припреме да се народ оружаном борбом одупре окупатору и формирао је војни комитет који је, с другом Титом на челу, руководио припремама за борбу. Војни комитети су створени и при свим партијским руководствима. Почетком маја 1941. ЦК КПЈ је одредио циљеве оружаног устанка: национално ослобођење, друштвени преображај и остварење братске заједнице равноправних народа.[2]

ПК КПЈ за Црну Гору је још у вријеме расула бивше југословенске војске дао директиву за прикупљање и склањање оружја и војне опреме. Тако је прикупљено око 3.000 пушака, 150 пушкомргграљеза, неколико митраљеза, више стотина ручних бомби и око 3 милиона пупгчаних метака. Поред тога, многи појединци су самоиницијативно склањали

[1] Др Душан Живковић, Постанак и развој народне власти у Југославији 1941—1942, Београд, 1969, стр. 74.

* Зборник података и докумената о НОР-у (у даљем тексту: Зборник), Војноисторијски институт, том II, књ. 2, стр. 14.

оружје, муницију и опрему широм Црне Горе. Већ у другој половини маја стварају се ударне (борбене) групе, које су имале 15—30 људи. Партијска организација у Црној Гори имала је уочи устанка око 1.800 чланова КПЈ и око 3.000 чланова Скоја.[3]

На основу директиве ЦК КПЈ од 4. јула, Покрајински комртет је 8. јула донио одлуку да се пређе на оружане акције. Као основна форма борбе усвојен је партизански начин ратован>а, о чему су дате потребне директиве и упутства.[4]

Устанак је почео 13. јула, био је масован, развијао се врло брзо и постао је општенародни у правом смислу те ријечи. Талијани су на територији Црне Горе имали јаке снаге: дивизију „Месина", батаљон „црних кошуља", карабињере *и финансе. Већ у самом почетку дошло је до жестоких борби око Ријеке Црнојевића, у подручју Павлове стране и на Кошћелама, гдје је разбијен један талијански моторизовани батаљон. До 22. јула ослобођена је читава Црна Го]>а, изузев Цетин»а, Подгорице, Никшића, Пљеваља и већих градова на Црногорском приморју. Окупатору су нанијети знатни губици (4.000 заробљених и мртвих), а задобијен је и велики ратни плијен (3.000 пушака, 56 пушкомитраљеза, 98 митраљеза, 15 топова, 19 минобацача и приличне количине муниције и ратне опреме). Устаници су ршали 72 мртва и рањена. Устаничке снаге су нарасле на око 30 батаљона.

У исто вријеме приступило се организовању народноослободилачке власти — основани су први НОО-и (у Колашину, Андријевици, Беранама, Бијелом Пољу и Даниловграду), који су имали задатак да организују живот на ослобођеној територији, нарочито у погледу снабдијевања војске и народа.

Устанак је потпуно изненадио Талијане и пореметио њихове планове. Талијанска Врховна команда је брзо интервенисала, ријешена да устанак на сваки начин угуши. Командант 9. талијанске армије у Албанији генерал Пирцио Бироли ангажовао је четири дивизије 14. армијског корпуса: „Таро", „Качатори дела Алпи", „Пустерија" и „Венеција", и

[3] Војна енциклопедија (у даљем тексту: ВЕ); том П, стр. 262.

[4] Јосип Броз Тито, Војна дјела, Војноиздавачки завод, Београд, 1964, књ. I, стр. 21—23; Зборник, том I, књ. 1, док. 2.

већи број других јединица. Дошло је до жестоких окршаја на свим правцима.

Да би осигурао вођење што успјешније борбе, ПК КПЈ за Црну Гору је 18. јула формирао Привремену врховну команду националноослободилачких трупа Црне Горе, Боке и Санџака. Баш тога дана су устаничке снаге ослободиле Даниловград, заробиле више од 800 талијанских војника и задобиле велики ратни плијен.

Међутим, под притиском бројно и техничкм надмоћног непријатеља, црногорски устаници су се наредних дана морали повлачити на свим правцима. Цадом Жабљака, 15. августа, завршене су операције талијанских трупа за посиједање Црне Горе. Партизанске јединице, још недовољно војно и политички учвршћене, повукле су се од градова и комуникација, а знатан дио бораца се вратио кућама. Тада почињу да се стварају и прве квислишпке формације.[5]

Вријеме од августа до октобра руководство устанка је искористило за срђивање и реорганизацију устаничких снага. До 18. октобра формиран је 21 батаљон. Изведен је приличан број оружаних акција, углавном диверзантског карактера, на непријатељске патроле и колоне. Једну од најкрупнијих акција извели су Бјелопавлићки, Пиперски и дио Кучког батаљона 18. октобра код Јелиног Дуба, гдје је разбијена јака талијанска ауто-колона. Том приликом је униптено 40 возила, а задобијен је знатан ратни плијен (оружје, муниција и храна).

На основу одлуке — донијете 26. септембра, на савјетовању у Столицама — о прерастању Главног штаба НОПОЈ у Врховни штаб, а покрајинских руководстава у главне штабове, у октобру је Врховна команда националноослободилачких трупа за Црну Гору, Боку и Санџак преименована у Главни штаб НОП-одреда за Црну Гору и Боку и основан је Главни штаб за Санџак.[6] У новембру су црногорски устаници били организовани у шест НОП-одреда: Ловћенски, Зетски, Дурмиторски, Комски, Никшићки и „Бијели Павле".

Партизанске јединице су након тога, крајем новембра, извеле неколико успјешних акција, од којих су најкрупније биле она Граховског батаљона Никшићког НОП-одреда код

* ВЕ, том IV, стр). 278 и 279.

[6] Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945. (у даљем тексту: Ослободилачки рат), Војноисторијски институт, књ. I, стр. 114.

Вилуса и изнад Ластве и она батаљона „Марко Миљанов" Зетског одреда код Сједичких стијена. У тим акцијама Талијанима су нанијети губици од око 150 мртвих и рањених, а устаници су задобили богат ратни плијен.[7]

На основу одлуке Врховног штаба, ПК КПЈ и Главни штаб за Црну Гору формирали су, ради предузимања операција у Санџаку, Црногорски НОП-одред, јачине 9 батаљона, у којима је било укупно 3.690 бораца. Одред је 1. децембра напао врло јак непријатељски гарнизон у Пљевљима, али се, пошто је претрпио тешке губитке (480 мртвих и рањених), морао повући. Неуспјех у бици на Пљевљима негативно је утицао на даљи ток борбе у Црној Гори.[8]

Почетком 1942. године у Црној Гори су дејствовала 42 батаљона организована у Ловћенском, Никшићком, Зетском, Дурмиторском и Комском НОП-одреду и у одреду „Бијели Павле", а у Санџаку неколико санџачких батаљона и чета и снаге србијанских партизана.[9]

У то вријеме су се на територији Црне Горе, Боке и Санџака налазиле талијанске дивизије „Месина", „Таро", „Венеција" и „Пустерија", 47. пук дивизије „Ферара", 72. и 108. пук „црних кошуља" и неке мање јединице. Тада почињу и први оружани сукоби црногорских партизана с четницима, организованим у батаљоне и чете, по племенима и општинама, под командом официра бивше југословенске војске.[10]

Акције партизанских снага биле су усмјерене на блокаду појединих градова, борбу дуж комуникација и затварање појединих праваца. Тако је Брскутско-братоножићки батаљон Зетског одреда 3. јануара напао талијанску колону из састава дивизије „Венеција" у региону Лијеве Ријеке и натјерао је да се повуче за Андријевицу, а посаду из Биоча за Подгорицу. Пошто је 4. јануара приморао талијанске посаде из Колашина и Матешева да се повуку за Андријевицу[11], Комски одред је повео борбу с четницима у беран-

[7] ВЕ, том II, стр. 262 и 263.

[8] Исто, том VII, ст. 56 и 57.

[9] Владо Стругар и Перо Раичевић, Развитак народноослободилачке борбе у Црној Гори 1941—1945, Историјски записи, 1—2/1955, стр. 297.

[10] Ослободилачки рат, књ. I, стр. 191.

[11] Владо Стругар и Перо Раичевић, исто, стр. 298.

ском, андријевичком и колашинском срезу. Међутим, четници су, крајем јануара, успјели да овладају андријевичким и беранским срезом, настављајући борбе с Комским одредом према Матешеву и Колашину, а са Бјелопољским према Шаховићима.

Да би разбио четнике и спријечио ширење њиховог покрета, Главни штаб за Црну Гору и Боку је тада упутио у Васојевиће пет батаљона с других терена. Од њих и од дијелова Комског одреда формиран је Комбиновани одред „Радомир Митровић".[12] Била је велика хладноћа и дубок снијег, а противници неравноправни — партизани слабо одјевени и нахрањени, с недовољно оружја и муниције, а четници, обилато потпомогнути од Талијана, добро снабдјевени у сваком погледу. Бројно надмоћни, четници су успјели да у времену од 22. фебруара до 1. марта одбаце партизанске снаге и заузму Матешево, Колашин и Лијеву Ријеку. Главни штаб је након тога у Васојевиће и према Колашину упутио дијелове Ловћенског, Никшићког и Дурмиторског одреда. Али и та акција није дала резултат. Четници су продужили продор у Пипере и Васојевиће.[13]

У марту и априлу су на разним секторима вођене оштре борбе, у којима су наше снаге наносиле непријатељу знатне губитке, али су се под његовим притиском ипак морале повлачити.

Због неповољног развоја војно-политичке ситуације, ЦК КПЈ и Врховни штаб су 8. априла упутили у Црну Гору свог делегата, оштро критикујући рад партијског и војног руководства због несналажења у сложеним условима борбе, запостављања политичког рада у народу и држања крутих фронтова. ЦК КПЈ је 12. априла упутио свим партијским организацијама и члановима Партије у Црној Гори отворено писмо, у коме је указао на тежину ситуације, узроке који су до тога довели и начин како да се тешка ситуација превлада[14]. Именован је нови ПК с Радојем Дакићем на челу, а 21. априла и нови Главни штаб, у саставу: Пеко Дапчевић, командант; Митар Бакић, политички комесар; Велимир Терзић, начелник штаба[13].

[12] Исто, стр. 298.
и Исто, стр. 299.

[14] Ослободилачки рат, књ. I, стр. 197.
Исто, стр. 197.

Крајем априла црногорске партизанске снаге биле су овако распоређене: на сектору Сињајевине — четири батаљона Комског, два батаљона Дурмиторског и по један батаљон из Никшићког и Зетског одреда и Омладински батаљон; на сектору Бјелопавлића и Пипера — два батаљона Зетског одреда; на сектору Жупе никшићке, Пјешиваца и Горњег Поља — два батаљона Никшићког и дијелови Дурмиторског одреда; на сектору од Даниловграда до Грахова — четири батаљона и Омладинска чета Ловћенског и два батаљона Никшићког одреда.

Од почетка маја црногорски партизани водили су оштре борбе против надмоћних талијанских и четничких снага, нарочито на подручју Колашина и Никшића. Покушај да се ослободи Колашин (16. маја) није успио. Убрзо затим, 19. маја, снаге сињајевинског сектора су одбачене на Сињајевину и даље према Дурмитору, а 26. маја четници су заузели Жабљак.

На Никшићком сектору Талијани и четници су успјели да до 6. маја одбаце дијелове Ловћенског и Никшићког одреда на линију Лигунар (1184)—с. Брестице—Рокочи. Наредних дана талијанско-четничке снаге су од Никшића, уз велике губитке, продрле на Жировницу и Каблену главу (источно и југоисточно од Никшића) и потиснуле дијелове Никшићког и Дурмиторског одреда на положаје сјеверно од друма Трубјела—Никшић—Градац. У даљим нападима непријатељ је успио да раздвоји јединице Ловћенског и Никшићког одреда, па је Ловћенски одред био приморан да се 18. маја повуче правцем Јабуке—Велимље—Голија. Упорном одбраном наше су снаге успориле надирање непријатељских колона, тако да су Талијани тек 25. маја заузели Шавник. За то вријеме четници су продрли у Боан и повезали се с четницима који су од Колашина, преко Сињајевине, продрли у Жабљак.

Бројно стање црногорских партизанских одреда, због претрпљених губитака, великих напора и исцрпљености услијед данонoћних борби и несташице хране, било је готово преполовљено.

Крајем маја су реорганизовани црногорски одреди били овако распоређени: Комски (два батаљона), у рејону Недајна, затварао је правац Жабљак—Стулац—Недајно; Дурмиторски (три батаљона), са положаја десна обала Комарнице —Годијери—Ивица, затварао је правац Шавник-долина Ко-

марнице—долина Пиве (под његовом командом био је и 3. батаљон Никшићког одреда, који је — батаљон — затварао правац Пошћенски катун—Сува локва—Добри до); и 1. батаљон 1. пролетерске бригаде образовали су тзв. дурмиторску групу, која је на сектору Дурмитора затварала правце од Шавника и Жабљака; Никшићки (два батаљона) и 4. батаљон Дурмиторског одреда, са положаја јужне падине Војника—Пиштеличка главица—Липова Раван и Пиштета—Пресјека, затварали су правац Горње Поље—Јаворак—Брезна; Зетски (три батаљона) био размјештен у рејону Горње и Доње Брезне у резерви Главног штаба за Црну Гору и Боку; Ловћенски одред и Орјенсми батаљон (из Никшићког одреда) дејствовали су на сектору Голије.[16] У то вријеме су под командом Главног штаба за Санџак поред осталих јединица била два златарска и Милешевски батаљон, а под командом Оперативног штаба за Херцеговину — Јужнохерцеговачки и Сјевернохерцеговачки одред.

Талијанске снаге (јединице 6. армијског корпуса и команде Црне Горе)[17] и четници стално су нападали партизанске јединице у намјери ,ча их набаце између Пиве, Таре и Сутјеске и да их на том простору униште.

Ради обезбеђења бокова црногорских партизанских јединица које су се повлачиле ка тромеђи Црне Горе, Босне и Херцеговине, Врховни штаб је крајем маја и првих дана јуна прикупио главину 1. пролетерске бригаде на планини Голији, да заједно с Ловћенским одредом затвори правце од Гацка и Автовца према Голији, а 2. пролетерску бригаду пребацио из рејона Фоча—Челебић, преко Узлупа и Шћепан-Поља, дијелом (2. и 3. батаљон) на Дурмитор, ради појачања одбране дурмиторске групе, а дијелом (1. и 4. батаљон) у рејон Изгора, ради обезбеђења од правца Гацка. Почетком јуна је 3. пролетерска (санџачка) пребачена у рејон Закмура, југозападно од Фоче, ради обезбеђења праваца према Фочи и Калиновику.

[16] ВЕ, том X, стр. 164 и 165.

[17] На територији Санџака, Црне Горе и Херцеговине у то вријеме су биле ове талијанске јединице: дивизија „Пуља", дијелови дивизија „Венеција", „Пустерија", „Алпи Граје", „Ферара", „Таро", „Емилија", „Месина", „Марке", „Качатори дела Алпи" и „Тауринензе". Иако се ове снаге нијесу потпуно ангажовале у операцијама, оне су четницима биле јак ослонац у шиховим дејствима против партизана.

Црногорске јединице су пружале жесток отпор, али су, под притиском надмоћних непријатељских снага, биле приморане да се преко Пиве повуку ка планинском масиву Маглића, Волујака и Вучева. У таквој ситуацији Врховни штаб је 6. јуна наредио дијелу 1. пролетерске бригаде (1, 2. и 5. батаљон) и дијеловима Сјевернохерцеговачког одреда да затворе правац према Гацку и у рејону Чемерно—Изгори. Сјутрадан је, ради обезбјеђења тог правца, упућена и 2. пролетерска бригада, а 8. јуна је наређено да се и 3, 4. и 6. батаљон 1. пролетерске бригаде пребаце са Голије према Автовцу. Дошло је до врло оштрих борби, у којима су црногорске јединице претрпјеле велике губитке на крилима и боковима у повлачењу, али су се успјеле повући.[18]

[18] ВЕ, том X, стр. 164 и 165.

СПИСАК БОРАЦА И СТАРЈЕШИНА 4. ЦРНОГОРСКЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ НА ДАН ФОРМИРАЊА, 10. ЈУНА 1942. ГОДИНЕ

ШТАБ БРИГАДЕ И ПРИШТАПСКЕ ЈЕДИНИЦЕ

Штаб

ДАПЧЕВИЋ Јованов ПЕКО, командант бригаде, рођен 1913. у Љуботињу (Цетиње), студент, члан КПЈ, народни херој.

БАКИЋ Ивов МИТАР, политички комесар бригаде, рођен 1908. у Зети (Титоград), правник, члан КПЈ, народни херој, умро послије рата.

ЂУРИЧКОВИЋ. Милошев БОШКО, замјеник политичког комесара бригаде, рођен 1914. у Загарчу (Даниловград), студент, члан КПЈ, народни херој.

Политодјел бригаде

ПОПОВИЋ Милића МИЈ1ЕНТИЈЕ, руководилац политодјела, рођен 1913. у Црној Трави (источна Србија), инжењер, члан КПЈ, умро послије рата.

ЗОГОВИЋ Ђорђијев РАДОВАН, члан политодјела, рођен 1907. у Машници (Андријезица), публицист, члан КПЈ.

МАСЛЕША Александра ВЕСЕЛИН ВЕСО, члан политодјела, рођен 1906 у Бањој Луци, публицист, члан КПЈ, народни херој, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

При штабу бригаде

БУРИЋ Иванов ВИДО, рођен 1877. у Загреди (Цетиње), предсједник општине, погинуо јуна 1943. у Ратају.

ВИЦКОВИЋ Шутов МИХАИЛО, рођен 1896. у Ћеклићима (Цетиње), предсједник општине, члан КПЈ.

МАРКОВИЋ Савов БЛАЖО, вјерски референт бригаде. рођен 1905. у Боијегама (Црмница), теолог, члан КПЈ, умро послије рата.

МУГОША Михаилов ШПИРО, рођен 1904 у Титограду, службеник, члан КПЈ, народни херој, погинуо августа 1942. у Купресу.

ЈЕВДОКИМОВИЧ Махин ФЈОДОР, рођен 1882. у Николајевску (СССР), публицист, члан КПЈ, умро 1945. у Београду.
ПАВИЋЕВИЋ Шајов ЂОКО, рођен 1872. у Пјешивцима (Даниловград), официр, народни херој, умро послије рата.
СИМОНОВИЋ Лазарев ЈАГОШ, рођен 1893. у Доњој Морачи (Колашин), вјерски референт бригаде, свјештеник, умро послије рата.
ТОМАШЕВИЋ Петрова СТАНА, рођена 1919. у Цетињу, учитељица, члан КПЈ.

Техника бригаде

СПАСИЋ Симов БРАНКО, руководилац технике, рођен 1916. у Цетињу, студент, члан КПЈ.
БОЈЧЕВИЋ Лазов ПАВЛЕ, радист бригаде, рођен 1912. у Пиперима (Титоград), наставник, члан КПЈ.
НОВАКОВИЋ ФАНИ, рођена 1912. у Бихаћу, учитељица, члан КПЈ, погинула јуна 1943. на Сутјесци.
ЂОКИЋ Ванов ВУКО, рођен 1902 у Колашину, трговац, погинуо децембра 1942. у подручју Гламоча.
ЗОГОВИЋ Мате ВЕРА, рођена 1920. у Загребу, економист, члан КПЈ.
ПОЧЕК Шаков ВОЈО, рођен 1915. у Цетињу, студент, члан КПЈ, умро 1945. у Београду.

Курири при штабу бригаде

МАРТИНОВИЋ Илијин ВЕЛИША, командир курира, рођен 1915. у Бајицама (Цетиње), радник, члан КПЈ.
БОЖОВИЋ Петров ДРАГУТИН, курир, рођен 1924. у Зети (Титоград), земљорадник, члан Скоја.
ВУЈОВИЋ Јованов ДУШАН, курир, рођен 1911. у Ћеклићима (Цетиње) радник, члан КПЈ.
ВУКАСОВИЋ Драгов МИЛАН, курир, рођен 1922. у Ублима (Херцег-Нови), радник, кандидат за члана КПЈ.
ГРБОВИЋ Радованов ДАНИЛО, курир, рођен 1917. у Жабљаку, земљорадник, члан КПЈ, народни херој.
ДАБОВИЋ Видов ИЛИЈА, курир, рођен у Крушевици (Црмница), земљорадник, члан Скоја
РАДЕТИЋ Петров МАРКО, курир. рођен 1910. у Пиперима (Титоград), службеник, члан КПЈ, умро послије рата.
ШИШОВИЋ Ћиров МИЛИКА, курир, рођен 1922. у Доњој Морачи, земљорадник, члан Скоја, погинуо августа 1943. у подручју Фоче.

Бригадни санитет и болница

САВИЋЕВИЋ Мирков др МОМИР, руководилац санитета бригаде, рођен 1916. у Цетињу, лекар, члан КПЈ.
МИЈУШКОВИЋ Блажов др РАДОЈЕ, управник болнице. рођен 1902 у Повији (Никшић), лекар, погинуо априла 1943. у Главатичеву.
МАРТИНОВИЋ Ников СТАНКО, помоћник управника болнице, рођен 1916. у Цетињу, студент медицине, члан КПЈ, народни херој, погинуо јуна 1943. у Мрежицама.

ЛОМПАР Душанова МАРИЈА, рођена 1914. у Словенији, студенткиња медицине, члан КПЈ.
ЈОВОВИЋ МИЛИЦА, рођена 1915. у Цетињу, лекарска помоћница, члан КПЈ.
МИТРОВИЋ Ивова МИРА, рођена 1926. у Светом Стефану (Будва), ђак, члан Скоја.
АБРАМОВИЋ Василијева РУЖА, рођена 1916. у Велестову (Цетиње), домаћица, погинула јула 1943. у подручју Кладња.
БЕЋИРОВИЋ Миркова САВЕТА, рођена 1916. у Горњој Морачи, домаћица
ГЛОМАЗИЋ СТАНИЦА, рођена 1918. у Пиви, домаћица, члан КПЈ.
ГРУБАЧ Филипова ОЛГА, рођена 1922. у Колашину, ђак, члан Скоја.
ЗЕЧЕВИЋ Мирова Даница, рођена 1923. у Лијевој Ријеци, домаћица, члан Скоја, погинула децембра 1942. у подручју Гламоча.
ИВАНОВИЋ Перова ЂИНА, рођена 1919. у Црмници, домаћица.
ЈОВИЋЕВИЋ Милова ЗАГОРКА, рођена 1912. у Србији, професор, члан КПЈ.
КАРАЏИЋ СОФИЈА, рођена 1924. у Жабљаку, домаћица, члан КПЈ.
КРСТАЈИЋ Душацова МИЛА, рођена 1924. у Жабљаку, домаћица, члан Скоја.
КРСТАЈИЋ Савова МИЛА, рођена 1924 у Жабљаку, ђак, члан Скоја, погинула јула 1942. у подручју Шћита.
МИЈУШКОВИЋ Радојева САВЕТА, рођена 1910. у Никшићу, службеник, умрла послије рата.
НИКИТОВИЋ Војинова МАРИЈА, рођена 1914. у Србији, службеник, погинула децембра 1942. у подручју Гламоча.
ПОПИВОДА Крстова МАРТА, рођена 1924. у Никшићу, ђак, члан КПЈ, умрла послије рата.
ЦЕРОВИЋ Јовова АНКА, рођена 1924. у Ускоцима, ђак, члан Скоја, погинула јула 1942. у подручју Бугојна.
ШОЉАГА Стевова МАРИЈА, рођена 1918. у Петровцу на мору, радница, члан КПЈ, погинула августа 1944. у Херцег-Новом.

Рањеници и болесници

ДОЖИЋ Вуков БЛАЖО, борац, рођен 1907. у Колашину, земљорадник. члан КПЈ, подлегао ранама јуна 1942. на Сутјесци.
ДРЉЕВИЋ Ђуров ТОДОР, борац, рођен 1910. у Доњој Морачи, службеник, члан КПЈ, погинуо јула 1943 на Озрену.
ВУЈИЧИЋ Ристов МИЛОСАВ, борац, рођен 1897. у Шавнику, земљорадник, погинуо децембра 1942. у подручју Гламоча.
ВУЈИЧИЋ Ристов МАКСИМ, борац, рођен 1899. у Шавнику, земљорадник, погинуо децембра 1942. у подручју Гламоча.
ГРУЈИЋ Милосавов ПЕРИША, бооац, рођен 1911. у Подбишћу (Мојковац), земљорадник, члан КПЈ.
ЖИЖИЋ Михаилов МИРАШ, борац, рођен 1920. у Шавнику, земљорадник, члан КПЈ, подлегао ранама јуна 1942. на Сутјесци.
ЗЕЧЕВИЋ Батрићев ВОЈО, борац, рођен 1910. у Лијевој Ријеци, поавшгк, члан КПЈ, умпо послије рата.
ЈАНКОВИЋ Марков ФИЛИП, командир чете. рођен 1885. у Јанковићима (Ријека Црнојевића), земљорадник, кандидат за члана КПЈ, народни херој, подлегао ранама јула 1942. на планини Радуши.

КАЛУЂЕРОВИЋ Божов БАЈО, борац, рођен 1909. у Зачиру (Цетише), службеник, члан КПЈ.

КРСТАЈИЋ Тодоров ЈОВАН, борац, рођен 1921. у Жабљаку, земљорадник, члан КПЈ, подлегао ранама јуна 1942. на Сутјесци.

ЛОПИЧИЋ Стевов БРАНКО, борац, рођен 1915. у Цетишу, студент, члан КПЈ, подлегао ранама јуна 1942. на Сутјесци.

ЈБУТИЦА Илијин БЛАЖО, борац, рођен 1910. у Црмници, земл»орадник, члан КПЈ.

ЉУТИЦА Митрова МИЛИЦА, борац, рођена 1889. у Црмници, погинула јуна 1943. на Сутјесци.

МАРКОВИЋ Лукина ОЛГА, борац, рођена 1911. у Цетињу, домаћица.

МАРТИНОВИЋ Ивов МИЛУТИН, борац, рођен 1910. у Бајицама (Цетише), службеник, члан КПЈ, погинуо маја 1944. у Србији.

МИЈАТОВИЋ Гаврилов РИСТО, борац, рођен 1900. у Кршој Јели, радник, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у Затону на планини Игману.

МИЈАТОВИЋ Гаврилов ЈОВАН, борац, рођен 1888. у Кршој Јели, земљорадник, умро послије рата.

МИЈАТОВИЋ Ристова МИЈОЉКА, борац, рођена 1905. у Кршој Јели, домаћица, погинула априла 1943. у подручју Калиновика.

МИЈАТОВИЋ Јованова ГРАНИЦА, борац, рођена 1895. у Кршој Јели, домаћица, умрла послије рата.

МИЈАТОВИЋ Јованов ЛУКА, борац, рођен 1929. у Кршој Јели, ђак, члан Скоја. погинуо априла 1946. у Истри.

МИЈОВИЋ Видов ПАВЛЕ, борац, рођен 1914. у Црмници, студент. члан КПЈ.

ПОПОВИЋ Илијин ВАСО, борац, рођен 1888. у Никшићу, пензионер, погинуо фебруара 1943. на Неретви.

ПОПОВИЋ Ивов ЈОВАН, борац, рођен 1914. у Даниловграду, земљооадник, члан КПЈ, подлегао ранама јуна 1942. на Сут1есци.

ПОПОВИЋ Илијин Љубо, борац, рођен 1921. у Сутомору (Бар), ђак, члан КПЈ.

РАБРЕНОВИЋ Р. АЛЕКСАНДАР, борац, рођен 1925. у Ивашици (Србија), радник, члан Скоја, погинуо јула 1942. на Трескавци.

РОЛОВИЋ Томова СТАНА, борац, рођена 1882. у Црмници, домаћица, погинула јула 1942. на Трескавици.

РОЛОВИЋ Лукин ТОМО, борац, рођен 1876. у Црмници, пензионер, погинуо јула 1942. на Трескавици.

СЕРАТЛИЋ Илијин ЉУБО, борац, рођен 1909. у Жабљаку, земљорадник, члан КПЈ, подлегао ранама јуна 1942. на Сутјесци.

СЕЛИЋ Благотина ГЕНА, борац, рођена 1890. у Прилепу (Македонија), учигељица, умрла послије рата.

СИМОНОВИЋ Лазарев ЈОВАН, борац, рођен 1883. у Дошој Морачи, пензионер, умро послије рата.

СТРУГАР Тодоров ЈОВАН, борац, рођен 1907. у Цеклину (Цетише), земљорадник, члан КПЈ, умро послије рата.

ЦЕРОВИЋ Петров ВОЈИН, борац, рођен 1910. у Ускоцима, земљорадник, члан КПЈ, подлегао ранама јуна 1942. на Сутјесци.

ЧЕЛЕБИЋ МИЛО, борац, рођен 1907. у Штитарима (Цетише), земљорадник, члан КПЈ.

ШЋЕПАНОВИЋ Митров МИЛОВАН, борац, рођен 1889. у Колашину, радник, умро послије рата.

Интендантура с комором бригаде

ДАНИЛОВИЋ Ристов СТАНКО, интендант бригаде, рођен 1901. у Никшићу, банкарски службеник, члан КПЈ, умро послије рата.
ЛОМПАР Ивов ДУШАН, замјеник интенданта бригаде, рођен 1913. у Бокову (Цетиње), правник, члан КПЈ.
РАДЕВИЋ Милошев АЛЕКСАНДАР ЛЕКО, помоћник интенданта бригаде, рођен 1914. у Лијевој Ријеци, студент, члан КПЈ.
РАДОВИЋ ВУКО, помоћник интенданта бригаде, рођен 1907. у Санџаку, сликар, члан КПЈ.
РАДОВИЋ Радосавов ЈАГОШ, помоћник интенданта бригаде, рођен 1914. у Лијевој Ријеци, правник, члан КПЈ, погинуо септембра 1943. у подручју Јабуке.
КОСТИЋ Филипов ИЛИЈА, партијски руководилац интендантуре, рођен 1911. у Рвашима (Ријека Црнојевића), правник, члан КПЈ, народни херој.
ЦИАКОВИЋ Стевов СИМО, командир бригадне коморе, рођен 1908. у Ћеклићима (Цетин>е), радник, члан КПЈ.
БОРОЗАН Тодоров ПЕТАР, политички комесар коморе, рођен 1911. у Бокову (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ.
АБРАМОВИЋ Андријин БОЖО, борац, рођен 1902. у Бјелицама (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ.
БАСТАЋ Андријин ЂОКО, борац, рођен 1908. у Ријеци Црнојевића, трговац, члан КПЈ.
БОЖОВИЋ Милошев ДУШАН, десетар, рођен 1896. у Зети (Титоград), земљорадник, умро послије рата.
ВУЈИСИЋ Радулов МИЛОВАН, борац, рођен 1900. у Колашину, радник, погинуо августа 1943. на Мајевици.
ВУЈИСИЋ Радошева МАРА, борац, рођена 1900. у Колашину, домаћица, умрла послије рата.
ВУЈОВИЋ Спасојева МИЛЕВА, борац, рођена 1926. у Загарчу (Даниловград), домаћица, члан Скоја.
ВУЈОВИЋ Спасојева ЉУБИЦА, борац, рођена 1929. у Загарчу (Даниловград), домаћица, члан Скоја.
ВУКОТИЋ Јошов МИХАИЛО ЧАРО, борац, рођен 1914. у Цетињу, студент, погинуо јуна 1943. на Јахорини.
ДАПЧЕВИЋ Николина ВЕЛИКА. борац, рођена 1902. у Љуботињу (Цетиње), домаћица.
ЛАКИЋЕВИЋ Павлова МИЛУША, борац, рођена 1881. у Доњој Морачи, домаћица, умрла послије рата.
МАРКОВИЋ Вуков ИЛИЈА, борац, рођен 1897. у Црмници, радник.
МИРЧЕТА Симе ЈОВО, борац, рођен 1920. у Грачацу (Лика), радник, члан КПЈ, погинуо септембра 1943. у Санџаку.
МИРАНОВИЋ Савов ЛАЗАР, борац, рођен 1908. у Љешкопољу (Титоград), радник.
ПОПИВОДА Горчинова ЗЛАТАНА, борац, рођена 1892. у Бјелицама, домаћица, умрла послије рата.
РАДОВИЋ Вукосавов МИЛОВАН, борац, рођен 1897. у Доњој Морачи, земљорадник.
РАДОВИЋ Мишуров РАДОСАВ, борац, рођен 1883. у Доњој Морачи, земљорадник, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.
РАДОВИЋ Грујичина СТОЈА, борац, рођена 1887. у Доњој Морачи, домаћица, умрла послије рата.

РАДОВИЋ Радосавов РАДОШ, борац, рођен 1928. у Дошој Морачи, ђак, члан Скоја.

РАДУЛОВИЋ Радованов ВОЈИН, десетар, рођен 1915. у Команима (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ.

СТАНОЈЕВИЋ Томашева ВИДА, борац, рођана 1912. у Вглестову (Цетиње), домаћица.

РЕКАПИТУЛАЦИЈА

(Штаб и приштапске јединице 10. јуна 1942.)

Бројно стање		*Погинули у НОР-у*	
другова	76	другова	30
другарица	35	другарица	10
свега	111	свега	40

Политичка припадност

Чланова КПЈ		*Погинули у НОР-у*	
другова	67	другова	17
другарица	10	другарица	2
свега	77	свега	19

Чланова Скоја		*Погинули у НОР-у*	
другова	7	другова	3
другарица	_8	другарица	3
свега	15	свега	6

Социјални састав

земљорадника	24	правника	5
домаћица	20	лекара	0
радника	12	лекарских помоћника	2
службеника	10	предсједника општине	2
ученика	9	:вештеника	2
студената	8	грговаца	2
пензионера	4	професора	1
учитеља	3	инжењера	1
публициста	3	сликара	1
		Укупно	111

ПРВИ БАТАЉОН

Команда

ВУЧКОВИЋ Миланов ЉУБО, командант, рођен 1915. у Прекорници (Цетиње), официр бивше југословенске војске, члан КПЈ, народни херој;

ЛЕКОВИЋ Тодоров ВЕЛИША, политички комесар, рођен 1907. у Бољевићима (Црмница), радник, члан КПЈ;

ЈОВИЋЕВИЋ Митров МИЛО, замјеник команданта, рођен 1907. у Дујеви (Ријека Црнојевића), професор, члан КПЈ;

ЛОМПАР Ивов БЛАЖО, замјеник политичког комесара, рођен 1910. у Бокову (Цетин»е), правник, члан КПЈ;

ПЛАМЕНАЦ Томов ЈОВО РУС, интендант, рођен 1911. у Бољевићима (Црмница), правник, члан КПЈ, погинуо децембра 1942. у Дувну;

ИЛИЧКОВИЋ Јованов ЧЕДОМИР, референт санитета, рођен 1914. у Брчелима (Црмница), л»екарски помоћник, кандидат за члана КПЈ.

Прва чета

ШОРОВИЋ Ђуров ДАНИЛО, командир, рођен 1915. у Лимљанима (Црмница), учитељ, члан КПЈ;

БОШКОВИЋ Ивов ЂУРО, политички комесар, рођен 1914. у Брчелима (Црмница), студент, члан КПЈ, погинуо јануара 1945. у Београду;

БАНОВИЋ Филипов НИКОЛА, замјеник политичког комесара, рођен 1920. у Прекорници (Цетиње), ђак, члан КПЈ;

МАТАНОВИЋ Андријин ВИДО, економ, рођен 1908. у Улцињу, радник, члан КПЈ, погинуо у авио-удесу 1947. на Румији;

ЈОВОВИЋ Ивова МАШИЦА, референт санитета, рођгна 1910. у Лимљанима (Црмница), домаћица;

МАРКОВИЋ Лукин БЛАЖО, командир 1. вода, рођен 1906. у Бријегама (Црмница), службеник, члан КПЈ;

АЛЕКСИЋ И. ТОМО, борац, рођен 1922. у Брчелима (Црмница), земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

БАРЈАМОВИЋ Марков РАКО, десетар, рођен 1909. у Орахову (Цомница), земљорадник, члан КПЈ, погинуо априла 1943. код Невесиња.

БАРЈАМОВИЋ Андријин АНТО, борац, рођен 1909. у Орахову (Црмница), земљорадник, члан КПЈ.

БАРЈАМОВИЋ Андријин МАРКО, борац, рођен 1912. у Орахову (Црмница), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Сутјеци.

БАРЈАМОВИЋ Јоков МИРАШ, борац, рођен 1910. у Орахову (Црмница), члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Згленгори.

БОЖОВИЋ Петрова БОСЕ, борац, рођена 1918. у Лимљанима (Црмница), домаћица, члан КПЈ, погинула јуна 1943. у Мрежицама.

БОКАН Душанов ЂОРЂИЈЕ, борац, рођен 1925. у Буковику (Црмница), земљорадник, члан Скоја, погинуо августа 1942. на Купресу.

БОКАН Ђуров БЛАЖО, борац, рођен 1919. у Буковику (Црмница), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

БОШКОВИЋ Ђуре ИВАНКА, борац, рођена 1923. у Бањој Луци, ђак, члан Скоја.

БОШКОВИЋ Ивова ВЕЛИКА, борац, рођена 1920. у Брчелима (Црмница), домаћица, члан КПЈ.

ВУКОСАВЉЕВИЋ Савов УРОШ, борац, рођен 1915. у Попратници (Црмница), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ВУКЧЕВИЋ Петров ВЕЛИП1А, борац, рођен 1922. у Глухом Долу (Црмница), земљорадник, кандидат за члана КПЈ, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

ВУКЧЕВИЋ Јоков ИВО, борац, рођен 1922. у Глухом Долу (Црмница), земљорадник, кандидат за члана КПЈ, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

ДАРЧЕВИЋ Ивов НИКОЛА, борац, рођен 1915. у Лимљанима (Црмница), студент, члан КПЈ, погинуо јануара 1944. на Бихору.

ДОБРКОВИЋ Томова ЉУБИЦА, борац, рођена 1917. у Томићима (Црмница), домаћица, члан Скоја, погинула јуна 1943. на Зеленгори.

ДОБРКОВИЋ Милова МАРИЈА, борац, рођена 1916. у Мачугама (Црмница), домаћица, члан Скоја.

ДОБРКОВИЋ Лукина МИЛОСАВА, борац, рођена 1916. у Мачугама (Црмница), домаћица. члан Скоја.

ЂУКАНОВИЋ Милов ЂОРЂИЈЕ, борац, рођен 1924. у Мачугама (Црмница), земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

ЂУРИШИЋ Шакова МИЛЕВА, борац, рођена 1917. у Бољевићима (Црмница), домаћица, члан КПЈ.

ЂУРОВИЋ Јоков ВАСО, борац, рођен 1902. у Дупилу (Црмница), земљорадник, погинуо децембра 1943. у Дупилу.

ЂУРОВИЋ Савов МАРКО, десетар, рођен 1912. у Дупилу (Црмница), земљорадник, члан КПЈ.

ЂУРОВИЋ Јоков МИШО, борац, рођен 1916. у Дупилу (Црмница), земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

ИВАНОВИЋ ЂИЛИЦА, борац, рођена 1922. у Црмници, домаћица, члан Скоја, погинула јуна 1943. на Зеленгори.

ЈОВАНОВИЋ Ников МАРКО, борац, рођен 1923. у Брчелима (Црмница), земљорадник, члан Скоја.

ЈОВАНОВИЋ Јоков ИЛИЈА, борац, рођен 1924. у Бару, ђак, члан Скоја, погинуо децембра 1942. у подручју Гламоча.

ЈОВОВИЋ Ивов ЈОВО, борац, рођен 1921. у Глухом Долу (Црмница), земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1942. на Хаџићима.

ЈОВАЛЕКИЋ Јоков ИЛИЈА, борац, рођен 1912. у Бољевићима (Црмница). трговац, члан КПЈ, погинуо јула 1943. у источној Босни.

ЈОВАЛЕКИЋ БЛАЖО, борац, ро-ђен 1919. у Бољевићима (Црмница), земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

КЛИСИЋ Ђурова МИЛИЦА, борац, рођена 1919. у Лимљанима (Црмница), домаћица, члан КПЈ, погинула јуна 1943. на Сутјесци.

КЛИСИЋ Крстов ПАВЛЕ, борац, рођен 1923. у Лимљанима (Црмница), земљорадник, кандидат за члана КПЈ, погинуо јуна 1943. на Будњу.

КЛИСИЋ Радова ДРАГИЦА, борац, рођена, 1919. у Лимљанима (Црмница), домаћица, члан КПЈ, погинула јуна 1943. на Сутјесци.

КЛИСИЋ Милов ПЕТАР, борац, рођен 1905. у Лимљанима (Црмница), земљорадник, погинуо јула, 1943. на Кладњу.

КЛИСИЋ Ивов СТЕВО, борац, рођен 1922. у Лимљанима (Црмница), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

КОПИТОВИЋ. Митров ПАВЛЕ, борац, рођен 1914. у Брчелима (Црмница), земљорадник, члан КПЈ погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

ЛЕКОВИЋ Ников БЛАЖО, борац, рођен 1923. у Бољевићима (Црмница), земљорадник члан КПЈ.

ЛЕКОВИЋ Ђурова ДАНИЦА, борац, рођена 1920. у Бољевићима (Црмница), домаћица, члан КПЈ, умрла послије рата.

МАТАНОВИЋ Андријин БОЖО, десетар, рођен 1915. у Улцишу, радник, члан КПЈ, погинуо априла 1943. у подручју Шавника.

МАШАНОВИЋ. Никова ЈОКАНА, борац, рођена 1924. у Попратници (Црмница), домаћица, члан Скоја, погинула јула 1943. у Кладњу.

МИЈОВИЋ Милов БРАНКО, борац, рођен 1914. у Бару, земљорадник, члан КПЈ, погинуо марта 1943. на Неретви.

НИКИЋ Радова МАШИЦА, борац, рођена 1916. у Лимљанима (Црмница), домаћица, члан КПЈ.

ПУРЛИЈА Милов БЛАЖО, борац, рођен 1920. у Дупилу (Црмница), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула 1943. код Кладња.

ПОПОВИЋ Раков БОЖО, борац рођен 1922. у Бољевићима (Црмница), земљорадник, члан Скоја, погинуо јануара 1945. у Срему.

ПОПОВИЋ Васова МИЛИЦА, борац, рођена, 1924. у Брчелима (Црмница), домаћица, члан Скоја.

РАИЧЕВИЋ Савов ДАРО, борац, рођен 1924. у Глухом Долу (Црмница), земљорадник, члан Скоја, погинуо јануара 1945. у Срему.

РОЛОВИЋ Васов ДУШАН, борац, рођен 1920. у Брчелима (Црмница). студент, члан КПЈ.

СЈЕКЛОЋА Марков ВЛАДО, борац, рођен 1921. у Лимљанима (Црмница), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

СТРАХИЊА Илијин ДУШАН, борац, рођен 1910. у Подгору (Црмница), земљорадник, члан КПЈ.

ТОМАШЕВИЋ Јолов ДУШАН, борац, рођен 1921. у Брчелима (Црмкица), ђак, члан Скоја, погинуо септембра 1943. код Колашина.

ТОМАШЕВИЋ Јолов МИЛО, борац, рођен 1923. у Брчелима (Црмница), земљорадник, члан Скоја, погинуо јануара 1945. у Срему.

УЛИЋЕВИЋ Ђуров РИСТО, борац, рођен 1907. у Бријегама (Црмница), службеник, члан КПЈ, погинуо јануара 1944. на Бихору.

УЛИЋЕВИЋ Ђуров НИКОЛА, борац, рођен 1917. у Бријегама (Црмница), земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу.

ШПАДИЈЕР Савов ДУШАН, борац, рођен 1921. у Лимљанима (Црмница), земљорадник, члан Скоја, погинуо јануара 1945. у Срему.

Друга чета

ПРЉА Марков ВАСО, командир, рођеи 1910. у Љуботишу (Цетиње), инжењер, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Јахорини.

МАРИНОВИЋ Машов ВЕЉКО, политички комесар, рођен 1915. у Очинићима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ.

ЛУБАРДА Марков МИЛО, замјеник командира, рођен 1917. у Љуботињу (Цетиње), учитељ, члан КПЈ, погинуо септембра 1943. код Колашина.

ЛУБАРДА Зеков БЛАЖО, замјеник политичког комесара, рођен 1921. у Љуботињу (Цетиње), ђак, члан КПЈ, погинуо јула 1942. на планини Погорелици.

ПРЉА Марков АНДРИЈА, економ, рођен 1900. у Љуботињу (Цетиње), службеник.

КОЛИНОВИЋ Ђуканова ДАНИЦА, референт санитета, рођена 1916. у Љубохињу (Цетиње), домаћица, члан КПЈ, умрла послије рата.

БАРЈАМОВИЋ Томов КИЋО, командир 1. вода, рођен 1917. у Грађанима (Цетиње), агроном, члан КПЈ, погинуо априла 1943. у подручју Невесиња.

БАРЈАМОВИЋ Томова ЈЕЛА, борац, рођена 1922. у Грађанима (Цетиње), домаћица, члан Скоја, погинула августа 1943. на Мајевици.

ВОЈВОДИЋНиков ПЕТАР, десетар, рођен 1914. у Грађанима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, народни херој, погинуо послије рата.

ВУЈАНОВИЋ Лукин ДУШАН, борац, рођен 1921. у Метеризима (Ријека Црнојевића), ђак, члан КПЈ.

ВУЈАНОВИЋ Стеванов НИКО, борац, рођен 1908. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо послије рата.

ВУЈАЧИЋ Ђуров БЛАЖО, борац, рођен 1923. у Грађанима (Цетиње), ђак, члан Скоја, погинуо октобра 1943. код Колашина.

ВУЈОВИЋ Николин МИЛУТИН, борац, рођен 1918. у Љуботињу (Цетиње), учитељ, члан КПЈ.

ВУКАШЕВИЋ Божов МИЛО, борац, рођен 1919. у Грађанима (Цетиње) земљорадник, члан КПЈ.

ВУЧКОВИЋ Ников МАРКО, борац, рођен 1919. у Прекорници (Цетиње), свршени гимназијалац, члан КПЈ.

ВУКИЋЕВИЋ Јованов БРАНКО, борац, рођен 1925. у Љуботињу (Цетиње), ђак, члан Скоја, погинуо марта 1943. на Неретви.

ВУКИЋЕВИЋ Јованов ДУШАН, борац, рођен 1923. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, погинуо децембра 1942. у Дувну.

ВУКИЋЕВИЋ Јованов МИЛУТИН, борац, рођен 1920. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ.

ВУКИЋЕВИЋ Томова ДАНИЦА, борац, рођена 1922. у Љуботињу (Цетиње), домаћица, члан КПЈ.

ВУКИЋЕВИЋ Јоков ПЕТАР, борац, рођен 1920. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо децембра 1942. у Дувну.

ДАБОВИЋ Томова ЈЕЛА, борац, рођена 1925. у Дабовићима (Црмница), домаћица, члан КПЈ.

ДАПЧЕВИЋ Јованов ДРАГО, борац, рођен 1915. у Љуботињу (Цетиње), студент, члан КПЈ.

ДОБРКОВИЋ Лукин СТЕВО, борац, рођен 1911. у Мачугама (Црмница), службеник, члан КПЈ.

ДРЕЦУН Ђуров ВЛАДО, борац, рођен 1925. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ.

ДРЕЦУН Ђурова ЈЕЛЕНА, борац, рођена 1920. у Љуботињу (Цегиње), домаћица, члан Скоја.

ЈОВАНОВИЋ Драгов ИЛИЈА, борац, рођен 1922. у Бјелошима (Цетиње), ђак, члан КПЈ.

КАПИЧИЋ Андријина АНЂА, борац, рођена 1898. у Шинђону (Ријека Црнојевића), домаћица.

КАПИЧИЋ Милов ВЛАДО, борац, рођен 1925. у Цетињу, ђак, члан Скоја.

КАПИЧИЋ Милов ПАВЈ1Е, борац, рођен 1921. у Цетишу, студент, члан Скоја.

КУСОВАЦ Милатов АНДРИЈА, борац, рођен 1917. у Љуботињу (Цетиње), студент, члан КПЈ, погинуо априла 1943. код Шавника.

КУСОВАЦ Јованов МИЛУТИН, борац, рођен 1914. у Љуботињу (Цетиње), службеник, члан КПЈ.

КОВАЧЕВИЋ ЂОРЂИЈЕ, борац, рођен 1921. у Улцињу, радник, члан Скоја.

КРСТИЋЕВИЋ Јованов СТЕВО, борац, рођен 1912. у Цеклину (Цетиње), радник, члан КПЈ.

КАЛУЂЕРОВИЋ Томов ЂОРЂЕ, борац, рођен 1922. у Очинићима (Цетиње), ђак. члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

ЛОПИЧИЋ Мирашев ВАСО, борац, рођен 1912. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ.

ЛОПИЧИЋ Јованов ЛАЗАР, борац, рођен 1922. у Цеклину (Це.тиње), земљорадник, члан КПЈ, народни херој.

ЛОПИЧИЋ Крцунов ПАВЛЕ, борац, рођен 1916. у Цеклику (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ.

ЛОПИЧИЋ Милов СТЕВО, десетар, рођен 1914. у Цеклину (Це.тиње), земљорадник, члан КПЈ.

ЛУБАРДА Јовов ЉУБО, борац, рођен 1922. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

ЛУБАРДА Томова МАРИЈА, борац, рођена 1920. у Љуботињу (Цетиње), домаћица, члан КПЈ, погинула јула 1942. на планини Погорелици.

ЛУБАРДА Николин МИХАИЛО, борац, рођен 1920. у Љуботињу (Цетиње), учитељ. члан КПЈ, погинуо априла 1944. на Кордуну.

ЛУБАРДА Зеков ПЕТАР. борац, рођен 1923. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. на Купресу.

МАРКОВИЋ Ваоов ЂУРО, борац, рођан 1912. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо априла 1944. у Загарчу.

МАРИНОВИЋ Матов ЂУРО, десетар, рођен 1912. у Очинићима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

МАРИНОВИЋ Матов ЈОВАН, борац, рођен 1908. у Очинићима (Цетиње), правник, члан КПЈ.

МАРИНОВИЋ ЛУКА, борац, рођен 1885. у Очинићима (Цетиње), земљорадник, погинуо августа 1943. на Мајевици.

МАШАНОВИЋ Марков КРЦУН, командир 2. вода, рођен 1910. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо априла 1946. на Обзовици.

МАШАНОВИЋ Петров ЈАНКО. десетар, рођен 1916. у Цеклину (Цетиње). земљорадник, члан КПЈ, погинуо аггоила 1944. у Беранама.

НИКИНОВИЋ Вуков ЛУКА. борац, рођен 1920. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.

ПЕЈАКОВИЋ Стеванов ВЕЉКО, борац, рбђен 1918. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ.

ПЕРОВИЋ БАЈО, десетар, рођен 1908. у Бјелошима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу.

ПЕРОВИЋ Марков ДУШАН, борац, рођен 1910. у Бјелошима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ.

ПЕТРОВИЋ Јоков ДУШАН, борац, рођен 1921. у Грађанима (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, погинуо јула 1943. у Босни.

ПЕТРОВИЋ Јоков ЂУРО, борац, рођен 1914. у Грађанима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, народни херој, погинуо августа 1942. у Купресу.

ПОПОВИЋ Маркова ДАРА, борац, рођена 1924. у Грађанима (Цетиње). ђак, члан Скоја, погинула јануара 1944. у Лешници (Иванград).

ПРЉА Илијин БРАНКО, борац, рођен 1920. у Љуботињу (Цетиње), ђак, члан Скоја.

ПРЉА Матова ЂИНА, борац, рођена 1916. у Цетињу, учитељица, члан КПЈ.

РАДОМАН Савов БЛАЖО, борац, рођен 1920. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула 1943. у Кладњу.

РАЖНАТОВИЋ Башов ПЕРО, десетар, рођен 1906. у Превлаци (Ријека Црнојевића). земљорадник, члан КПЈ.

РОЛОВИЋ Ивова ЉУБИЦА, борац, рођена 1922. у Брчелима (Црмница), ђак, члан КПЈ.

ЦРВЕНКО МИЛО, борац, рођен 1925. у Љуботињу (Цетиње), ђак, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу.

ШОЋ Петров ВУКАШИН, борац, рођен 1920. у Љуботињу (Цетиње), ђак, члан Скоја.

ШОЋ Филипов ЂОРЂИЈЕ, борац, рођен 1917. у Љуботињу (Цетиње), студент, члан КПЈ.

Трећа чета

ВУКОСАВЉЕВИЋ Јовов РАДОМИР РАШКО, командир, рођен 1917. у Сотонићима (Црмнипа). студент, члан КПЈ.

ВОЈВОДИЋ Душанов РАДОВАН. политички комесап. пођен 1922. у Глухом Долу (Црмница), свршени матурант, члан КПЈ.

ОРЛАНДИЋ Јоков БЛАЖО, замјеник политичког комесара, рођен 1914. у Сеоцима (Црмница), студент, члан КПЈ, народни херој, погинуо априла 1943. на Шатор-планини (Босна).

МАРОВИЋ Ићов НИКО, економ, рођен 1893. у Бољевићима (Црмница), службеник.

ЛЕКОВИЋ Турова СЕНКА, референт санитета, рођена 1924. у Годињама (Црмница), ђак, члан Скота.

ЦРНЧЕВИЋ Ников ЂОКО, командир 1. вода, рођен 1916. у Дупилу (Црмница), радник, члан КПЈ, погинуо децембра 1942. у Дувну.

БАРЈАМОВИЋ Јовов ГОЈКО, борац, рођен 1921. у Орахову (Црмница), земљорадник, члан Скоја.

БАРЈАМОВИЋ Петров ЈОВО, борац, рођен 1923. у Орахову (Црмница), земљорадник, члан Скоја, погинуо августа 1944. на Ибру (Црни врх).

БАРЈАМОВИЋ Пе.трова ЉУБИЦА, борац, рођена 1922. у Орахову (Црмница), домаћица, члан Скоја.

ВУКОСАВЉЕВИЋ Јовова СОФИЈА, борац, рођена 1912. у Сотонићима (Црмница), домаћица, члан КПЈ.

ВУЛЕТИЋ Јоков БЛАЖО. десетар, рођен 1908. у Лимљанима (Црмница), земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. на Купресу.

ВУКОСЛАВЧЕВИЋ Марков НИКОЛА, борац, рођен 1919. у Попратници (Црмница), земљорадник, члан КПЈ, погинуо априла 1943. код Невесиња.

ВУКОСЛАВЧЕВИЋ Ристов ЉУБО, борац, рођен 1917. у Попратници (Црмница), земљорадник, члан КПЈ, погинуо фебруара 1943. на Неретви.

ВУКЧЕВИЋ Ђуров ВАСО, борац, рођен 1908. у Глухом Долу (Црмница), земљорадник. погинуо априла 1943. у подручју Невесиња.

ВУКЧЕВИЋ Томов ДУШАН, борац, рођен 1904. у Глухом Долу (Црмница), земљорадник.

ВУКЧЕВИЋ Ђуров МАРКО, борац, рођен 1912. у Глухом Долу (Црмница), земљорадник, члан КПЈ, погинуо септембра 1942. на Мањачи.

ВУКЧЕВИЋ Перова ЈЕЛА, борац, рођена 1923. у Глухом Долу (Црмница), домаћица, члан Скоја, погинула јуна 1943. на Зеленгори.

ВУЛЕКОВИЋ Митров ПАВЛЕ, борац, рођен 1918. у Бољевићима (Црмница), студент, члан КПЈ, погинуо јануара 1944. у подручју Андријевице.

ГОЈЕНИЋ Душанов УРОШ, борац, рођен 1922. у Брчелима (Црмница), земљорадник, члан Скоја.

ГАЖЕВИЋ Јовов МАРКО, борац, роће« 1921. у Сотонићима (Црмница), земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

ГАЖЕВИЋ Савов НИКОЛА, борац, рођен 1918. у Сотонићима (Црмница), студент, члан КПЈ.

ДАБАНОВИЋ Митров ИВО, борац, рођен 1921. у Сеоцима (Црмница), земљорадник, члан Скоја, погинуо маја 1943. на Сињајевини.

ДОБРКОВИЋ Лукин НИКОЛА, борац рођен 1915. у Мачугама (Црмница), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

ЂУРНИЋ Ђуров КРСТО, борац, рођен 1924. у Мачугама (Црмница), земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

ИВАНОВИЋ Ђурова ЉУБИЦА, борац, рођена 1920. у Лимљанима (Црмница) домаћица, члан Скоја.

ЈОВАЛЕКИЋ Ивова ДАНИЦА, борац, рођена 1920. у Бољевићима (Црмница), домаћица, члан Скоја, погинула августа 1942. у Купресу.

ЈОВОВИЋ Ивов ДУШАН, борац, рођен 1920. у Глухом Долу (Црмница), земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу.

КЛИСИЋ Љубова ДРАГИЦА, борац, рођена 1920. у Лимљанима (Црмница), домаћица, члан КПЈ, погинула марта 1943. на Неретви.

ЛЕКОВИЋ Марков ЛУКА, борац, рођен 1923. у Годињама (Црмница), земљорадник, члан Скоја.

ЛОПИЧИЋ Крцунов ЈАНКО, борац, рођен 1911. у Цеклину (Цетиње). земљорадник члан КПЈ.

МАРКОВИЋ Шпиров БОЖО, борац, рођен 1923. у Бријегама (Црмница), ђак, члан Скоја, погинуо фебруара 1943. на Нере.тви.

МАРКОВИЋ Ивов ДУШАН, бооац, рођен 1923. у Бтлегама (Црмница), ђак, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

МАРКОВИЋ Томов ДУШАН, борац, рођен 1923. у Бријегама (Црмница), ђак, члан КПЈ.

МАРКОВИЋ Ристов ТОМО, борац, рођен 1896. у Бријегама (Цомница), земљорадник, погинуо јула 1942. на планини Погорелици.

МИЛАНОВИЋ Машанов ВАСО, борац, рођен 1892. у Грађанима (Цетиње), радник, члан КПЈ, погинуо фебруара 1943. на Неретви.

МИЈАЧ Филипов БЛАЖО, борац, рођен 1925. у Подгору (Црмница), земљорадник, члан Скоја, погинуо априла 1943. код Невесиња.

МИТРОВИЋ Ников ДУШАН, борац, рођен 1922. у Сотонићима (Црмница), земљорадник, погинуо фебруара 1943. на Неретви.

НИКАЉЕВИЋ Савова ДАНИЦА, борац, рођена 1920. у Брчелима (Црмннца), домаћица, члан КПЈ.

ОРЛАНДИЋ Андријин ДУШАН, борац, рођен 1914. у Сеоцима (Црмница), земљорадник, члан КПЈ.

ПЕКИЋ Божов ШПИРО, борац, рођен 1921. у Крњицама (Црмница), земљорадник, члан Скоја.

ПЕРАЗИЋ Петров БЛАЖО, командир 2. вода, рођен 1908. у Годињама (Црмница), службеник, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у Хаџићима.

ПОБОР Марков НИКО, десетар, рођен 1902. у Дупилу (Црмница), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у Хаџићима.

ПОПОВИЋ Илијина ВЕЛИКА, борац, рођена 1925. у Брчелима (Црмница), домаћица, члан Скоја.

ПОПОВИЋ Милов ИЛИЈА, десетар, рођен 1905. у Брчелима (Црмница). земљорадник, погинуо јула 1943. код Кладња.

РАДОВИЋ Савова ЈЕЛА, борац, рођена 1923. у Сотонићима (Црмница), домаћица, члан Скоја, погинула априла 1943. код Невесиња.

РАДОВИЋ Савова ЉУБИЦА, борац, рођена 1918. у Сотонићима (Црмница), домаћица, члан Скоја.

СЕКУЛИЋ Ристова ДЕСА, борац, рођена 1924. у Буковику (Црмница), ђак, члан СкоЈа, погинула јула 1943. у Босни.

СЕКУЛИЋ Ристова ЉУБИЦА, борац, рођена 1921. у Риму (Италија), радница, члан КПЈ.

СЈЕКЛОЋА Перов ЂУРО, десетар, рођен 1904. у Лимљанима (Црмница), земљорадник, погинуо августа 1943. на Мајевици.

СЈЕКЛОЋА Милов СВЕТО, борац, рођен 1921. у Лимљанима (Црмница), земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

СПИЧАНОВИЋ Ников ДУШАН, борац, рођен 1919. у Глухом Долу (Црмница), земљорадник, члан Скоја, погинуо септембра 1942. на Мањачи

СТОЈАНОВИЋ Савов ЈОВАН, борац, рођен 1922. у Сотонићима (Црмница), земљорадник, члан Скоја, народни херој, погинуо септембра 1943. у Колашину.

СТОЈАНОВИЋ Марков СЛОБОДАН, борац, рођен 1923. у Сотонићима (Црмница), земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1943. у Мрежицама.

СТРУГАР Маркишин ЗАРИЈА, борац, рођен 1921. у Рвашима (Ријека Ппчојевића), земљооадник, члан КПЈ.

ЦРНЧЕВИЋ Никова ЂИЛИЦА, борац, рођена 1910. у Дупилу (Црмница). домаћица, погинула марта 1943. на Неретви.

ЦРНЧЕВИЋ Марков МИХАИЛО МИЋАН, борац, рођен 1921. у Дупилу (Цпмница), земљорадник, члан Скота.

ЦВИЈАНОВИЋ Илијин МИЛАН, десетао, рођен 1907. у Удбини (Лика), радник, члан КПЈ, умро послије рата.

ШОЉАГА Лазов СТЕВО, бооац, рођен 1906. у Буљарицама (Паштровићи), радник, члан КПЈ.

Митраљески вод

ПРЉА Јоков ПЕРО, командир, рођен 1912. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ.

МИХАЉЕВИЋ Савов ЈОВО, политички делегат. тзођен 1922. у Грађанима (Цетиње), свршени матурант, члан КПЈ.

МИШУРОВИЋ Глигов АЈ1ЕКСА, економ, рођен 1919. у Подгорици, ђак, члан КПЈ.

ДАРЧЕВИЋ Ивова МИЛКА, референт санитета, рођена 1919. у Лимљанима (Црмница), домаћица, члан Скоја.

БОГОЈЕВИЋ Драгов АНДРИЈА, вођа одјељења, рођен 1917. у Станиселићима (Подгорица), свршени матурант, члан КПЈ.

ВОЈВОДИЋ Милов ВЛАДО, борац, рођен 1923. у Грађанима (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, погинуо октобра 1943. код Лијеве Ријеке.

ВОЈВОДИЋ Ивов ВОЈИН, борац, рођен 1916. у Грађанима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ.

ВОЈВОДмЋ Јовов МИЛО, борац, рођен 1921. у Грађанима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

ВУКАШЕВИЋ Богданов ВЕЛИША, борац, рођен 1916. у Грађанима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

ВУЈОВИЋ Филипов ВИДО, борац, рођен 1923. у Добрској Жупи (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан Скоја.

ВУЈОВИЋ Стевов ЈОВО, борац, рођен 1924. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан СкоЈа, погинуо јула 1943. на Зеленгори.

ДРЕЦУН Савов ВЕЛИША, борац, рођен 1920. у Љуботињу (Цетиње), студент, члан КПЈ, погинуо маја 1943. на Сињајевини.

ЈАНКОВИЋ Лазарев МИЛАН, вођа одјељења, рођен 1913. у Бобији (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Крвавици (Босна).

КРАЉЕВИЋ Савов ЂОКО, борац, рођен у Метеризима (Ријека Црнојевића), радник, члан Скоја.

ЛУБАРДА Николин САВО, борац, рођен 1922. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, погинуо августа 1942. на Купресу.

ПЕТРАНОВИЋ СТАНА, борац, рођена 1924. у Љуботињу (Цетиње), домаћица, члан Скоја, погинула августа 1942. на Купресу.

ПРЈБА Јованова ДАНИЦА, борац, рођена 1925. у Љуботињу (Цетиње), домаћица, члан Скоја, погинула јуна 1943. на Сутјесци.

МИЈАЧ ДИМИТРИЈЕ, борац, рођен 1924. у Орахову (Црмница), земљорадник, члан Скоја, погинуо августа 1944. на Дурмитору.

РОЛОВИЋ Милов УРОШ, борац, рођен 1916. у Брчелима (Црмница), земљорадник, члан КПЈ.

СЈЕКЛОЋА Илијин БЛАЖО, борац, рођен 1919. у Лимљанима (Црмница), земљорадник, члан КПЈ.

СТИЈЕПОВИЋ Ђуров ВАСО, борац, рођен 1915. у Дујеву (Ријека Цонојевића), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ШОЋ ДУШАН, борац, рођен 1923. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, погинуо јула 1943. на Зеленгори.

РЕКАПИТУЛАЦИЈА

(Први батаљон 10. јуна 1942.)

Бројно стање		*Погинули у НОР-у*	
другова	165	другова	95
другарица	42	другарица	15
свега	207	свега	110

Политичка припадност

Чланова КПЈ		*Погинули у НОР-у*	
другова	106	другова	55
другарица	16	другарица	4
свега	122	свега	**59**

Чланова Скоја		*Погинули у НОР-у*	
другова	49	другова	36
другарица	J19	другарица	1°
свега	68	свега	46

Социјални састав

земљорадника	105	правника	**4**
домаћица	35	професора	
ученика	24	инжењера	
радника	11	официра бив. југ. војске	
студената	11	љекарских помоћника	
службеника	8	трговаца	
учитеља		Укупно	**20**

ДРУГИ БАТАЉОН

Команда

СТРУГАР Марков НИКО, командант, рођен 1900. у Цеклину (Цетиње), трговац, члан КПЈ, народни херој, умро послије рата.

ПЕТРИЧЕВИЋ Перов ДУШАН, политички комесар, рођен 1910. у Метеризима (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу.

ЧЕЛЕБИЋ Савов МИЛОВАН КИЧИЦА, замјеник команданта, рођен 1913. у Штитарима (Цетиње), студент, члан КПЈ, народни херој, погинуо априла 1943. у подручју Невесиња

ДРАКИЋ Јефтов СПАСО, замјеник политичког комесара, рођен 1904. у Зети (Титоград), земљорадник, члан КПЈ, народни херот.

ШОФРАНАЦ Митров МАРКО, интендант, рођен 1917. у Рвашима (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан КПЈ, погинуо фебруара 1943. у Дрежници.

МИКОВИЋ Ђуров МАРКО, помоћник интенданта, рођен 1910. у Челобду (Будва), земљорадник, члан КПЈ.

БУРИЋ Илијин РАДОМИР, референт санитета, рођен 1915. у Загреди (Цетиње), санитетски подофицир бивше југословенске војске, члан КПЈ.

ВУЈОВИЋ Видаков САВО, курир, рођен 1923. у Ожеговици (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ.

МАРТИНОВИЋ Васов НИКОЛА, командир, рођен 1915. у Бајицама (Цетиње), официр бивше југословенске војске, члан КПЈ, народни херој, погинуо априла 1944. на Вису.

БУРИЋ Вуков МИРКО, политички комесар, рођен 1916. у Загреди (Цетиње), ђак, члан КПЈ.

СТРУГАР Тодоров ПЕКО, замјеник командира, рођен 1897. у Цеклину (Цетиње), обртник, члан КПЈ, умро послије рата.

РАДУЛОВИЋ Марков БОШКО, замјеник политичког комесара, рођен 1916. у Команима (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.

ИВАНИШЕВИЋ ЛАБУД, економ, рођен 1911. у Цетињу, радник, члан КПЈ.

ЧЕЛЕБИЋ Савова ДРАГИЦА, референт санитета, рођена 1920. у Штитарима (Цетиње), домаћица, члан КПЈ.

МИЛИЋ Ђуров МАТО, командир 1. вода, рођен 1911. у Бјелицама (Цетиње), подофицир бивше југословенске војске, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у Хаџићима.

АБРАМОВИЋ Богданова ВЈЕРА, борац, рођена 1921. у Пећи, домаћица, члан КПЈ.

АБРАМОВИЋ Василијина СТАНА, борац, рођена 1924. у Велестову (Цетиње), домаћица, члан Скоја.

АНДРИЋ Андров ДИМИТРИЈЕ, борац, рођен 1918. у Цетињу, студент, члан КПЈ.

БАРЈАМОВИЋ Перов ИЛИЈА, борац, рођен 1920. у Орахову (Црмница), земљорадник, члан Скоја, погинуо августа 1942. у Купресу.

ВУШУРОВИЋ МАРКО, борац, рођен 1918. у Микулићима (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, погинуо марта 1943. на Вилића гувну.

ВУКЧЕВИЋ Перов ЂУРО, десетар, рођен 1914. у Микулићима (Цетиње), радник, члан КПЈ, погинуо октобра 1942. у Оборцима (Босна).

ВУКОТИЋ Јошов АЛЕКСАНДАР, борац, рођен 1920. у Чеву (Цетиње), ђак, члан КПЈ.

ВРБИЦА Станков КОСТА, борац, рођен 1922. у Његушима (Цетиње), радник, члан Скоја.

ВУЈАЧИЋ Андријин ПАВЛЕ, борац, рођен 1922. у Подгору (Црмница), радник, члан Скоја, погинуо августа 1942. у Купресу.

ВУЈОВИЋ Ђурашев ЈАГОШ, десетар, рођен 1907. у Микулићима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу.

ВУЈОВИЋ Видаков ИЛИЈА, десетар, рођен 1915. у Ожеговици (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо марта 1943. на Вилића гувну.

ВУЈОВИЋ Спасојева ВАСЕ, борац, рођен 1924. у Загарчу (Даниловград), домаћица, члан Скоја, погинула августа 1942. на Купресу.

ГАРДАШЕВИЋ Лазарева ЉУБИЦА, борац, рођена 1920. у Чеву (Цетиње), ђак, члан Скоја.

ЂУРКОВИЋ Савов ЈОВАН, борац, рођен 1922. у Цетињу, ђак, члан Скоја.

ЗВИЦЕР Благотин ЈОВО, десетар, рођен 1915. у Бјелицама (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, народни хе.рој, погинуо марта 1943. на, Вилића гувну.

ИВАНОВИЋ Ђурова ЈЕЈ1ЕНА, борац, рођена 1925. у Цетињу, домаћица, члан Скоја, погинула августа 1942. у Купресу.

КРИВОКАПИЋ Лукин ВУЈАДИН, десетар, рођен 1912. у Цуцама (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ.

МИЈОВИЋ Видова ДАНИЦА, борац, рођена 1922. у Црмници, домаћица, члан КПЈ, погинула августа 1942. у Купресу.

МИТРОВИЋ Милованов ВАСО, борац, рођен 1923. у Марковини (Цетиње). ђак, члан Скоја.

МИТРОВИЋ Велише ПЕРО, борац, рођен 1906. у Марковини (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула 1943. на Озрену.

МУДРЕША Лукин ЉУБО, борац, рођен 1915. у Цетињу, ђак.

МАРТИНОВИЋ Ивов БЛАЖО, борац, рођен 1921. у Бајицама (Цетиње), радник, члан Скоја, народни херој, погинуо марта 1943. на Вилића гувну.

МАРТИНОВИЋ Петров МИШО, борац, рођен 1921. у Бајицама (Цетиње), ђак, члан Скоја.

МАРТИНОВИЋ Филипов ИВО, борац, рођен 1923. у Бајицама (Цетиње), ђак, члан Скоја.

МАРТИНОВИЋ Крстов НИКОЛА, десетар, рођен 1919. у Бајмцама (Цетиње), учитељ, члан Скоја, погинуо јануара 1943. у Голубићу.

МАРТИНОВИЋ Васов ЛУКА, борац, рођен 1922. у Бајицама (Цетиње), ђак, члан Скоја.

МАРТИНОВИЋ Шћепов МАРКО, борац. рођен 1922. у Бајицама (Цетиње), ђак, члан Скоја, погинуо новембра 1943. у Тмушићима (Иванград).

МАРТИНОВИЋ Савов МАРКО, борац, рсђен 1914. у Бајицама (Цетиње), земљорадник, народни херој, погинуо септембра 1943. у Колашину.

МАРТИНОВИЋ Перов СПАСОЈЕ, десетар, рођен 1907. у Бајицама (Цетиње), земљорадник, погинуо августа 1942. у Купресу.

МИЛАНОВИЋ ВЛАДО, борац, рођен 1923. у Црмници, земљорадник, члан Скоја, погинуо новембра 1942. у Голубићу.

ПАПИЋ БРАНКО, борац, рођен 1921. у Казанцима (Гацко), земљорадник, члан Скоја, погинуо новембра 1942. на планини Динари.

ПЕЈОВИЋ Ристов МИЛОВАН, борац, рођен 1921. у Бјелицама (Цетиње), службеник, члан Скоја, погинуо јануара 1945. у Београду.

ПЕЈОВИЋ Ђоков ВЕСЕЛИН. борац, рођен 1923. у Орасима (Цетиње), ђак, члан Скоја, погинуо априла 1945. код Брчког.

ПЕЈОВИЋ Перов ЉУБО, десетар рођен 1916. у Цетињу, студент, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.

ПЕЈОВИЋ Филипов МИХАИЛО, борац, рођен 1916. у Овасима (Цетиње), студент, члан КПЈ, погинуо априла 1944. у Хрватској.

ПЕЈОВИЋ ВЛАДО, борац. рођен 1922. у Цетињу, ђак члан КПЈ.

ПОПИВОДА Горчинов КРСТО, борац, рођен 1910. у Бјелицама (Цетиње), студент, члан КПЈ. народни херој.

ПОПИВОДА Лазарев ВАСИЛИЈЕ. командир 2. вода. рођен 1911. у Бјелицама (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу.

ПОПИВОДА Благојев ДУШАН, десе.тар, рођен 1912. у Бјелицама (Цетиње), службеник, члан КПЈ, погинуо јула 1943. на планини Озрену (Босна).

ПОПОВИЋ Блажова ДАНИЦА, борац, рођена 1923. у Цетињу, ђак, члан КПЈ, погинула августа 1942. на Купресу.

ПОПОВИЋ Блажова ОЈ1ГА, борац, рођена 1923. у Цетињу, ђак, члан КПЈ.

ПОПОВИЋ Блажов МИШО, борац, рођен 1921. у Це.тињу, студент, члан КПЈ, прешао на страну непријатеља јула 1942. у подручју Крешева.

ПОПОВИЋ Тодоров КОМНЕН, борац, рођен 1920. у Казанцима (Гацко), земљорадник, члан Скоја, погинуо децембра 1942. у Босни.

ПОПОВИЋ БРАНКО, борац, рођен 1916. у Казанцима (Гацко), земљорадник, члан Скоја, погинуо августа 1942. у Купресу.

РАЖНАТОВИЋ Михаилов ВЕЉКО ЋЕСО, борац, рођен 1918. у Цетињу, радник, члан КПЈ.

СТАНОЈЕВИЋ Васов МИРКО, борац, рођен 1922. у Велестову (Цетиње), ђак. члан Скоја, умро јула 1942. на Игману.

ЧЕЈ1ЕБИЋ Илијин ЈОКО, борац, рођен 1925. у Штитарима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.

Друга чета

ПЕЈАНОВИЋ Машов МИЛУТИН, командир, рођен 1914. у Добрском Селу (Цетиње), учитељ, члан КПЈ.

ПЕТРИЧЕВИЋ Савићев МИЋАН, политички комесар, рођен 1911. у Метеризима (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан КПЈ.

СТРУГАР Николин ПЕТАР, замјеник политичког комесара, рођен 1908. у Метеризима (Ријека Црнојевића), члан КПЈ, земљорадник, погинуо јула 1942. у Бугојну.

ПЕТРИЧЕВИЋ Станишин МИЛО, економ, рођен 1907. у Метеризима (Ријека Црнојевића), службеник, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у Бугојну.

ЛОПИЧИЋ Ђурова МИЛИЦА, референт санитета, рођена 1920. у Цеклину (Цетиње), домаћица, члан КПЈ, погинула децембра 1942. у Гламочу.

ЈАНКОВИЋ Савов БЛАЖО. командир 1. вода, рођен 1910. у Друшићима (Ријека Црнојевића), професор, члан КПЈ, народни херој.

БОРОЗАН Тодоров БОЖО, борац, рођен 1909. у Бокову (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула 1943. на Омеровим водама (Босна).

ВУКМИРОВИЋ Веков МИРКО, борац, рођен 1926. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, погинуо августа 1942. у Купресу.

ВУЈОВИЋ Томов ДУШАН ДУЛЕ, борац рођен 1924. у САД, ђак, члан Скоја, погинуо августа 1942. у Купресу.

ВУЧЕТИЋ Томов ПАВЛЕ, борац, рођен 1921. у Чешљарима (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан Скоја.

ВУЈАНОВИЋ Томанов ЂОКО, борац, рођзн 1922. у Метеризима (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Јахорини.

ВУЈАНОВИЋ Перов ВАСИЛИЈЕ, борац, рођен 1922. у Друшићима (Ријека Црнојевића), свршени матурант, члан КПЈ, погинуо марта 1943. на Вилића гувну.

ВУЈАНОВИЋ Милов ЂОКИЦА, борац, рођен 1922. у Титограду, ђак. члан Скоја, погинуо јула 1942. у Бугојну.

ВУЈАНОВИЋ Савов МУСА, борац. рођен 1923. у Метеризима (Ријека Црнојевића), ђак, члан Скоја, погинуо августа 1942. у Купресу.

ГАЗИВОДА Савов ПЕТАР, деоетар, рођен 1902. у Рвашима (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан КПЈ.

ГАЗИВОДА Перов САВО, борац, рођен 1914. у Рвашима (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у Бугојну.

ГАЗИВОДА Перов НИКО, борац, рођен 1911. у Рвашима (Ријека Црнојевића) земљорадник, умро послије рата.

ГАЗИВОДА Милов НЕДЕЉКО, борац, рођен 1924. у Ријеци Црнојевића, радник, члан Скоја, погинуо јула 1942. у Хаџићима.

ГАРДАШЕВИЋ Илијин ВЛАДО, борац, рођен 1920. у Никшићу, ђак, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу.

ГАРДАШЕВИЋ Спасојева ГОСПАВА СЕЈА, борац, рођена 1925. у Ублима (Цетиње), домаћица, члан Скоја, погинула августа 1942. у Купресу.

ДОБРКОВИЋ Милов ЗАРИЈА, борац, рођен 1922. у Мачугама (Црмница) земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

ДОБРКОВИЋ Петрова МИЛИЦА, борац, рођена 1922. у Мачугама (Црмница), домаћица, члан Скоја, погинула априла 1943. у подручју Главатичева.

ЂУРАШКОВИЋ Марков ВОЈО, борац, рођен 1917. у Цетињу, студент, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.

ЂУРАШКОВИЋ Вељков ИЛИЈА, борац, рођен 1914. у Оћевићима (Ријека Црнојевића), службеник, погинуо априла 1943. у подручју Калиновика.

ЂУРАШКОВИЋ Савов МИХАИЛО МИШО, борац, рођен 1919. у Оћевићима (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу.

ЂУРАШКОВИЋ Душанов ДРАГО, борац, рођен 1923. у Оћевићима, земљорадник, члан Скоја.

ЈАБЛАН Ивов ЂОКО, борац, рођен 1908. у Рвашима (Ријека Црнојевића), земљорадник, погинуо августа 1942. у Купресу.

ЈАБЛАН Филипов НИКОЛА КОЛЕ, десетар, рођен 1911. у Добрском Селу (Цетиње), службеник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу.

ЈАНКОВИЋ Јове МИРЈАНА, борац, рођена 1916. у Кистањама (Далмација). професор, члан КПЈ.

ЈАНКОВИЋ Филипов ДУШАН, борац, рођен 1916. у Јанковићима (Ријека Црнојевића), земљорадник, кандидат за члана КПЈ.

ЈАНКОВИЋ Филипов НИКИЦА, борац, рођен 1919. у Јанковићима, земљорадник, члан КПЈ.

ЈАНКОВИЋ Савов ВЕЉКО, борац, рођен 1925. у Јанковићима, земљорадник, члан Скоја, погинуо августа 1942. у Купресу.

ЈАНКОВИЋ Савов ЈАНКО. борац рођен 1922. у Јанковићима, земљорадник, члан Скоја, погинуо марта 1943. на Вилића гувну.

ЈАНКОВИЋ Јокичин БЛАЖО, борац, рођен 1908. у Друшићима (Ријека Црнојевића), земљорадник, кандидат за члана КПЈ, погинуо јула 1943. на Озрену.

ЈОВИЋЕВИЋ Јоков ИЛИЈА, десетар, рођен 1910. у Чешљарима (Ријека Црнојевића), службеник, члан КПЈ, подлегао ранама јула 1946. у Врњачкој Бањи.

ЈОВИЋЕВИЋ Мргудова МИЛОСАВА, борац. рођена 1922. у Чешљарима, домаћица, члан Скоја, погинула јуна 1943. у Зеленгори.

ЈОВИЋЕВИЋ Бошков ВЕЉКО, борац, рођен 1923. у Чешљарима, земљорадник, члан Скоја, погинуо августа 1944. у Чеву

ЈОВИЋЕВИЋ Андријин БОГИЋ, борац, рођен 1919. у Шинђону (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан Скоја.

ЈОВИЋЕВИЋ Андријина ЉУБИЦА, борац, рођена 1923. у Шинђону, домаћица, члан Скоја.

ЈОВИЋЕВИЋ Мијатов ФИЛИП, борац, рођен 1919. у Мрацељима (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан КПЈ.

ЈОВИЋЕВИЋ Мијатов МАТО, борац, рођен 1922. у Мрацељима, земљорадник, кандидат за члана КПЈ, погинуо октобра 1942. у Оборцима.

ЈОВИЋЕВИЋ Бошков НИКОЛА, борац, рођен 1921. у Дујеви (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан Скоја, погинуо марта 1943. на Вилића гувну.

ЈОВАНОВИЋ Јокова ЈЕЛА, борац, рођена 1925. у Брчелима (Црмница), домаћица, члан Скоја.

КРАЉЕВИЋ Васов ВЛАДО, борац, рођен 1922. у Друшићима (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан Скоја, погинуо августа 1942. у Купресу.

ЛЕКИЋ Ђурова ОЛГА, борац, рођена 1914. у Цетињу, студент, члан КПЈ.

ЛОПИЧИЋ Петров СТАНКО, командир 2. вода, рођен 1908. у Цеклину (Цетиње), учитељ, погинуо августа 1942. у Купресу.

ЛОПИЧИЋ Филипов ЂОРЂИЈЕ, борац, рођен 1908. у Цетињу, професор, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у Бугојну.

МИЛАНОВИЋ Маркишин БЛАЖО, десетар рођен 1917. у Добрској Жупи (Ријека Црнојевића), учитељ, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу.

МИЛАНОВИЋ Ников БОШКО, борац, рођен 1922. у Добрској Жупи, земљорадник, члан Скоја, погинуо јануара 1943. у Голубићу.

МИЛАНОВИЋ Блажова МИЛКА, борац, рођена 1923. у Казанцима, домаћица, члан Скоја, погинула јула 1942. у подручју Бугојна.

ПЕЈАНОВИЋ Машов ЂУРО, борац, рођен 1923. у Добрском Селу (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, погинуо јануара 1943. у Голубићу.

ПЕЈАНОВИЋ Машов ВЕЛИМИР, борац, рођен 1916. у Добрском Селу, службеник, члан КПЈ.

ПЕТРИЧЕВИЋ Богданов ВАСО, десетар, рођен 1915. у Метеризима (Ријека Црнојевића), радник члан КПЈ.

ПЕТРИЧЕВИЋ Богданова ЉУБИЦА, борац, рођена 1911. у Метеризима, домаћица, члан КПЈ.

ПЕТРИЧЕВИЋ Богданова АНЂУША, борац, рођена 1913. у Метеризима. домаћица, члан КПЈ, погинула августа 1942. у Купресу.

ПЕТРИЧЕВИЋ Јованов БРАНКО КАЋА, борац, рођен 1914. у Цетињу, студент.

ПЕТРИЧЕВИЋ Машанов БОШКО, борац, рођен 1923. у Метеризима (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан Скоја, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.

ПЕТРИЧЕВИЋ Перова ДЕСА, борац, рођена 1923. у Метеризима, домаћица, члан КПЈ, погинула јануара 1943. у Голубићу.

ПЕТРИЧЕВИЋ Никова ЋАЛИЦА, борац, рођена 1923. у Метеризима, домаћица, члан Скоја, погинула децембра 1942. у подручју Гламоча.

ПЕТРИЧЕВИЋ Филипов ЈОВО, борац, рођен 1921. у Метеризима, земљорадник, члан Скоја, погинуо марта 1943. на Неретви.

ПЕТРИЧЕВИЋ Иванов МАРКО, борац, рођен 1923. у Метеризима (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан Скоја, погинуо марта 1943. на Вилића гувну.

ПЕТРИЧЕВИЋ Савићев НОВАК, борац, рођен 1914. у Метеризима, земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.

РАЖНАТОВИЋ Божов ПЕРО, борац, рођен 1922. у Ријеци Црнојевића, радник, члан Скоја, погинуо јула 1942. у Бугојну.

РОЛОВИЋ Никова МИЛЕВА, борац, рођена 1924. у Брчелима (Црмница), домаћица, члан Скоја, погинула марта 1943. на Неретви.

СТРУГАР Андријин ДУШАН, борац, рођен 1918. у Рвашима (Ријека Црнојевића), учитељ, народни херој, погинуо марта 1943. на Вилића гувну.

СТРУГАР Стевов ИВО РЕПАТО, борац, рођен 1921. у Рвашима, радник, члан КПЈ, погинуо јула 1943. на Озрену.

СТРУГАР Маркишин НИКИЦА, борац, рођен 1916. у Рвашима, земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу.

СТРУГАР Вукова ЈОВАНКА, борац, рођена 1920. у Цеклину (Цетиње), домаћица, члан Скоја, погинула августа 1944. на Лукову.

СЈЕКЛОЋА Ђуров ВОЈО, борац, рођен 1923. у Добрској Жупи (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан Скоја, умро јула 1943. у Сеони (источна Босна).

ТАТАР Видов ЈОВАН, десетар, рођен 1905. у Цеклину, земљорадник, члан КПЈ.

ТАТАР Јошов ЛАЗАР, борац, рођен 1896. у Цеклину, пензионер, умро послије рата.

Трећа чета

КУЉАЧА Лукин БОШКО, командир, рођен 1912. у Куљачама (Будва), земљорадник, члан КПЈ.

БРГУЉАН Матов МАШО, политички комесар, рођен 1909. у Шкаљарима (Котор), земљорадник, члан КПЈ, народни херој, погинуо августа 1942. у Купресу.

ЈОВОВИЋ Бојов БОЈИЦА замјеник командира, рођен 1894. у Загарчу (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ, умро послије рата.

АНЂУС Радов НИКО, замјеник политичког комесара, рођен 1910. у Тудоровићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ, народни хе.рој, погинуо августа 1944. у Боки Которској.

МИТРОВИЋ Лазов РАТКО, економ, рођен 1918. у Челобрду (Будва), землуорадник, члан Скоја.

ЂУРАШ^ВИЋ Видова ДРАГИЦА, референт санитета. рођена 1920. у Челобрду (Будва), домаћица, члан КПЈ, погинула новембра 1943. у Колашину

БАЛИЋ Крстова ДРАГИЦА, помоћник референта санитета, рођена 1924. у Паштровићима (Будва), домаћица, члан Скоја.

ИВАНИШЕВИЋ Перов ЛУКА, командир 1. вода, рођен 1912. у Цетињу, радник, члан КПЈ, погинуо децембра 1942. у Ливну.

БАРОВИЋ Мијајла (Мргуда) СИМО, десетар, рођен 1914. у Бандићима (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ, народни хероЈ, погинуо марта 1943. на Вилића гувну.

БУРИЋ Вукова ДАНИЦА, борац, рођена 1921. у Загреди (Цетиње), ђак, члан КПЈ.

ВЕЛИМИРОВИЋ Илијин МОМО, борац, рођен 1923. у Загарчу (Даниловград), ђак, члан Скоја.

ВЕЛИМИРОВИЋ Милов БРАНКО, рођен 1913. у Загарчу, земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ВЕЛИМИРОВИЋ Благотин МОМИР, борац, рођен 1923. у Загарчу, ђак, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

ВУЈОВИЋ Спасојев ПЕТАР, борац, рођен 1914. у Загарчу, правник, члан КПЈ.

ВУЈОВИЋ Петров ОБРЕН, десетар, рођен 1919. у Ожеговици (Цетиње), студент, члан КПЈ, погинуо марта 1943. на Вилића гувну.

ГРАЦУН Никова ЉУБИЦА, борац, рођена 1916. у Челобрду (Будва), домаћица, члан Скоја.

ДИВАНОВИЋ Крстова МАРИЈА, борац, рођена 1921. у Будви, домаћица, члан Скоја.

ЂУРАШЕВИЋ Николин ЛУКА, командир 2. вода, рођен 1908. у Паштровићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ.

ЂУРИЧКОВИЋ Душанов ВИДО, борац, рођен 1922. у Тивту, радник, члан Скоја.

ЂУРИЧКОВИЋ Милошева ЂУРЂА, борац, рођена 1922. у Загарчу (Даниловград), домаћица, члан Скоја, погинула августа 1944. на Јаворју.

ЂУРИЧКОВИЋ Милошева ВЈЕРА, борац, рођена 1924. у Загарчу, домаћица, члан КПЈ.

ИВАНИШЕВИЋ Лукина МИЛКА, борац, рођена 1915. у Бугојну, радница, члан КПЈ.

ЈОВАНОВИЋ Васова ЉУБИЦА МАША, борац, рођена 1923. у Тудоровићима (Будва), домаћица, члан КПЈ, погинула јануара 1943 у Голубићу.

ЈОВАНОВИЋ Васов ШПИРО, борац, рођен 1921. у Тудоровићима. земљорадник, члан Скоја, погинуо јула 1942. на планини Погорелици.

ЈОВАНОВИЋ Митров МИЛОШ, десетар. рођен 1914. у Загарчу (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула 1942. на Хацићима.

КЕКОВИЋ Митров ДУШАН, десетар, рођен 1911. у Загарчу, земљорадчик, члан КПЈ, **ПОГИНУО** марта 1943. на Вилића **ГУВНУ.**

КЕКОВИЋ Милованов СПАСОЈЕ, борац, рођен 1924. у Загарчу, земљооадник, члан Скоја. погинуо фебруара 1943. на Неретви.

КЕКОВИЋ Блажова МИЛКА, борац, рођена 1922. у Загарчу, домаћица, члан Скоја, погинула новембра 1942. у Голубићу.

КУЉАЧА Ристов МИТАР. борац, рођен 1919. у Куљачама (Будва), земљорадник, члан КПЈ, погинуо марта 1943. на Неретви.

МИТРОВИЋ Симова ДАРИНКА, борац, рођена 1923. у Подличаку (Будва), домаћица, члан КПЈ, погинула јула 1942. у Хомољским Ћупријама.

МИТРОВИЋ Николин МИЛАН, борац, рођен 1926. у Челобрду (Будва), земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

МИТРОВИЋ Ивов ВЕЉКО, борац, рођен 1918. у Светом Стефану (Будва), студент, члан КПЈ, погинуо августа 1943. на Мајевици.

МИТРОВИЋ Лазова ВЈЕРА, борац, рођена 1918. у Челобрду (Будва), домаћица, члан Скоја.

МИТРОВИЋ Лазов ТОМО, борац, рођен 1916. у Челобрду, земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

МИТРОВИЋ Васова МИЛЕВА, борац, рођена 1918. у Будви, домаћица, члан Скоја, погинула јуна 1943. на Сутјесци.

МЕДИН Ников ЂУРО, борац, рођен 1912. у Петровцу на мору, земљорадник, члан КПЈ, погинуо фебруара 1943. на Неретви.

МИКОВИЋ Андрије ДАРИНКА, борац, рођена 1916. у Челобрду (Будва), домаћица, члан КПЈ, погинула јуна 1943. на Сутјесци.

МИКОВИЋ Радова СЕНКА, борац, рођена 1919. у Челобрду, домаћица, члан Скоја, погинула августа 1942. у Купресу.

МИКОВИЋ Радов НИКО, борац, рођен 1925. у Челобрду, земљорадник, члан Скоја, погинуо фебруара 1943. на Неретви.

МИЋУНОВИЋ Ненадова ВУКОСАВА, борац, рођена 1921. у Велестову (Цетиње), домаћица, члан КПЈ, народни херој.

МИЋУНОВИЋ Лукина АНЂЕЛИЈА, борац, рођена 1923. у Велестову, домаћица, члан Скоја, погинула јула 1942. у подручју Бугојна.

МИЋУНОВИЋ Николин ПЕРО, борац, рођен 1920. у Велестову, землрадник, члан Скоја. погинуо јула 1942. у Босни.

МРАКОВИЋ Мићова СТАНА, борац, рођена 1923. у Загарчу (Даниловград), домаћица, члан Скоја.

МРАКОВИЋ Мићова ВУКОСАВА, борац, рођена 1921. у Загарчу, домаћица, члан Скоја, погинула августа 1942. на Купресу.

ОТАШЕВИЋ Ђуров РИСТО, борац, рођен 1915. у Загарчу (Даниловград), земљорадник, погинуо августа 1942. на Купресу.

ОТАШЕВИЋ Ђурова ДУШНА, борац, рођена 1913. у Загарчу, домаћица.

ПЕРАЗИЋ Крстов ИВО, борац, рођен 1924. у Петровцу на мору, ђак, члан КПЈ, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.

ПАВЛОВИЋ Милов ДУШАН, борац, рођен 1922. у Паштровићима (Будва), земљорадник, члан Скоја, погинуо јула 1942. у Хомољским Ћупријама.

ПАВЛОВИЋ Јанков ЈАГОШ, борац, рођен 1919. у Милочанима (Никшић), земљорадник, члан Скоја.

НЕНЕЗИЋ Блажов ДРАГУТИН, борац, рођен 1925. у Чеву (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1943. у Зеленгори.

РАДУЛОВИЋ Васов ЂУРО, десетар, рођен 1916. у Команима (Даниловград), радник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу.

РАЖНАТОВИЋ Лукин ДУШАН, борац, рођен 1918. у Титограду, ђак, члан Скоја, погинуо августа 1942. на Купресу.

СРЗЕНТИЋ Ников ИЛИЈА. десетар, рођен 1908. у Петровцу на мору, земљорадник, члан КПЈ, умро послије рата.

СРЗЕНТИЋ Илијин НИКО, борац, рођен 1906. у Петровцу на мору, службеник, умро послије рата.

САНКОВИЋ Митров СТЕВО, борац, рођен 1919. у Тудоровићима (Будва), земљорадник, члан Скоја, погинуо фебруара 1943. на Неретви.

СПАСИЋ Симов ДЕ.ТАН, борац, рођен 1922. у Титограду, ђак, члан Скоја, погинуо августа 1942. у Купресу.

СИМОНОВИЋ Савов НИКОЛА, борац, рођен 1914. у Цетињу, земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. у Зеленгори.

СУШИЋ МИЛОРАД, борац, рођен 1923. у Казанцима, земљорадник, члан Скоја.

ШЋЕПАНОВИЋ Петрова ПАВУША, борац, рођена 1920. у Загарчу (Даниловград), домаћица, члан КПЈ.

Митраљески вод

БОРИЛОВИЋ Кићов ТОМО, командир, рођен 1916. у Бајицама (Цетиње), радник, члан КПЈ, погинуо децембра 1942. у Ливну.
БАРОВИЋ Мијајла (Мргуда) НИКОЛА, политички делегат, рођен 1911. у Бандићима (Даниловград), учитељ, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.
ИВАНОВИЋ Савова ЈЕЛЕНА, референт санитета, рођена 1921. у Цетињу, домаћица, члан Скоја, умрла послије рата.
АБРАМОВИЋ Ђоков ВЕЦО, економ, рођен 1913. у Бјелицама (Цетиње), службеник, члан КПЈ, погинуо јануара 1943. на Вељову (Книн).
ВУЈОВИЋ Спасојева МИЛЕВА, борац, рођена 1922. у Загарчу (Даниловград), домаћица, члан КПЈ, погинула децембра 1942. у Ливну.
ВУЈОВИЋ Јоков КРЦУН, вођа одјељења, рођен 1912. у Микулићима (Цетиње), земљорадник.
ИВАНОВИЋ Савова ЗАГОРКА, борац, рођена 1923. у Цетињу, ђак, члан КПЈ, погинула јула 1942. у подручју Бугојна.
ЈАНКОВИЋ Петров ЈОВО, борац, рођен 1921. у Чешљарима (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна,
ЈОВАНОВИЋ Јоков МИЛИВОЈЕ, борац, рођен 1922. у Брчелима (Црмница), ђак, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у Босни.
МИТРОВИЋ Радов МИТАР, борац, рођен 1914. у Пржном (Будва), радник, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
НИКАЉЕВИЋ Савов МИЛО, вођа одељења, рођен 1919. у Брчелима (Црмница), земљорадник, члан Скоја.
НИКОЛИЋ Радованов МИЛОШ. борац, рођен 1925. у Ластви (Цетиње), ђак, члан Скоја, погинуо марта 1943. на Вилића гувну.
РОЛОВИЋ Томов ЈОВО, борац, рођен 1920. у Брчелима (Црмница), ђак, члан Скоја, погинуо августа 1944. у подручју Мојковца.

РЕКАПИТУЛАЦИЈА

(Други батаљон 10. јуна 1944)

Бројно стање		*Погинули у НОР-у*	
другова	157	другова	106
другарица	48	другарица	26
свега	205	свега	132

Политичка припадност

Чланова КПЈ		*Погинули у НОР-у*	
другова	80	другова	57
другарица	22	другарица	11
свега	102	свега	**68**

Чланова Скоја		*Погинули НОР-у*	
другова	63	другова	46
другарица	25	другарица	15
свега		свега	61

Социјални састав

земљорадника	87	учитеља	6
домаћица	40	професо'ра	3
ученика	29	подофицира бив. југ. војске	2
радника	15	официр бив. југ. војске	1
студената	11	трговац	1
службеника	9	пензионер	1
		Укупно	205

ТРЕЋИ БАТАЉОН

Команда

ЂУРОВИЋ Јоков ВАСИЛИЈЕ ВАКО, командант, рођен 1915. у Момишићима (Титоград), студент, члан КПЈ, народни херој, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ЧАГОРОВИЋ Крстов ЂУРО, политички комесар, рођен 1904. у Мартинићима (Спуж), радник, члан КПЈ, народни херој.

ЖАРИЋ Радосавов МИРОЈЕ, замјеник команданта, рођен 1917. у Бубљама (Даниловград), студент, члан КПЈ, погинуо октобра 1943. у Колашину.

БОЖОВИЋ Николин ВЛАДО, замјеник политичког комесара, рођен 1915. у Титограду, службеник члан КПЈ, народни херој.

МУГОША Божов СИМО, интендант, рођен 1920. у ЈБешкопољу (Титоград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1943. у Пјешивцима.

КАНДИЋ ЈБубомиров БРАНКО, референт санитета, рођен 1919. у Колашину, студент медицине, члан КПЈ.

ЂУРАНОВИЋ Велизаров ВЛАЈКО, омладински руководилац, рођен 1924. у Мартинићима (Спуж), ђак, члан КПЈ, народни херој, умро јула 1944. у Италији.

Прва чета

ЈУГОВИЋ Петров РАДИСАВ БАКО, командир, рођен 1917. у Косићу (Даниловград), официр бивше југословенске војске, члан КПЈ, народни херој, погинуо јула 1943. код Маглаја.

ДРАГОВИЋ Радованов ВОЈИН, политички комесар, рођен 1914. у Грбама (Спуж), студент, члан КПЈ, народни херој, погинуо септембра 1942. на Винцу (долина Врбаса).

БРАЈОВИЋ Јованов ЈОКАШ, замјеник командира, рођен 1917. у Спужу, правник, члан КПЈ.

ГРОЗДАНИЋ Вукалов КРСТО, замјеник политичкОг комесара, рођен 1921. у Шобајићима (Даниловград), ђак, члан КПЈ.

ДРАГОВИЋ Милованов ВОЈИН. економ, рођен 1912. у Ћурилцу (Даниловград), земљорадник.

МАРЕНИЋ Петрова ЈБУБИЦА, референт санитета, рођена 1920. у Даниловграду, студент, члан Скоја, погинула јула 1942. у Бугојну.

ДРАГОВИЋ Живков ВЕЉКО, командир 1 вода, рођен 1915. у Ћурилцу (Даниловград), студент, члан КПЈ.

АЈ1ИГРУДИЋ Заков ЉУБО, борац, рођен 1921. у Зети (Тигоград), члан КПЈ, земљорадник, погинуо августа 1942 у Купресу.

БАБИЋ Радосавов МИЛОСАВ МАЉЕТА, борац, рођен 1916. у Косићу (Даниловград), студент, члан КПЈ.

БЕГОВИЋ Божинин ЈОКАШ, борац, рођен 1917. у Косићу (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

БОБИЧИЋ Милетин МИЛИЋ, борац, рођен 1917. у Вучици (Даниловград), земљорадник, члан Скоја. погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.

БОБИЧИЋ Милетин МИХАИЛО, борац, рођен 1920. у Вучици (Даниловград), ђак, члан Скоја, погинуо маја 1944. у Лозној на Лиму.

БОБИЧИЋ Милетина ЛЕПОСАВА, борац, рођена 1924. у Вучици (Даниловград), домаћица, члан Скоја.

БРАЈОВИЋ Секулин ЈАКША, борац, рођен 1894. у Косићу (Даниловград), учитељ, умро послије рата.

БРАЈОВИЋ Јашкин МИХАИЛО БЕБО, борац, рођен 1927. у Косићу (Даниловград), ђак, члан Скоја.

ВЕЛАШЕВИЋ Живков СПАСОЈЕ, десетар, рођен 1914. у Главици (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо септембра 1942. на Винцу.

ВУКЧЕВИЋ Марков САВО. борац, рођен 1916. у Гоњемадима (Титоград), правник, члан КПЈ, умро послије рата.

ВУКЧЕВИЋ Петров ЂОКО, борац, рођен 1912. у Титограду, радник. члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

ДОМАЗЕТОВИЋ Ђоков ВУЈАДИН, борац, рођен 1920. у Зети (Титоград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Кутзесу.

ЂУРОВИЋ Томичин ВОЈИСЛАВ, десетар, рођен 1920. у Ђурилцу (Даниловград), подофицир бивше југословенске војске, члан КПЈ.

ЂУРОВИЋ Станков ШЋЕПАН, десетар, рођен 1919. у Грлићу (71аниловград), подофицир бивше југословенске војске, члан КПЈ, погинуо марта 1943. на Неретви.

ЂУРОВИЋ Марков АРСЕНИЈЕ, борац, рођен 1922. у Даниловграду, студент, члан Скоја, погинуо јула 1942. у подоучју Бугојна.

ЂУРОВИЋ Пунишин РАДИВОЈЕ, борац, рођен 1906. у Грлићу (Даниловгпад), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у подручју Буготна.

ЂУРОВИЋ Марков ЂУРО, борац, рођен 1915. у Титограду, службеник, члан КПЈ, погинуо фебруара 1943. на Неретви

ЈОВОВИЋ Петров ЈОКАШ, борац, рођен 1921. у Косићу (Даниловгпдго. ђак, члан Ско1а.

ЈОВОВИЋ Маокова МИРОСЛАВА МАЦА, борац, рођена 1924. у Вукотици (Даниловград), домаћица, члан Скоја, погинула августа 1943. на Мајевици.

КАЖИЋ Андријин САВО, десетар, рођен 1919. у Гоњемадима (Титоград), студент, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

КАЛЕЗИЋ Радованов МОМЧИЛО БУТО, борац, рођен 1921. у Ђурилцу (Даниловград), студент, члан Скоја, погинуо августа 1942. на Купресу.

КАТНИЋ Ђуров ВОЈИН, десетар, рођен 1915. у Кликовачама (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ, народни херој, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

КОВАЧЕВИЋ Савов МАРКО МАЈО, борац, рођен 1917. у Кликовачама, земљорадник, члан КПЈ.

КОВАЧЕВИЋ Петров МИЛОЊА, борац, рођен 1919. у Косовом Лугу (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула 1942. код Бугојна.

ЛАКИЋ Бећиров ВЕЛИЗАР ЖАКА, борац, рођен 1924. у Кули Лакићевој (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ.

ЛАКИЋ Живков ВЛАДО, борац, рођен 1914. у Кули Лакићевој, правник, члан КПЈ.

МАРТИНОВИЋ Милутинов БРАНКО, борац, рођен 1920. у Косовом Лугу (Даниловград), ђак, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.

МАРУНОВИЋ Видаков РАДЕ, борац, рођен 1910 у Даниловграду, радник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

НИКОЛИЋ Живков ИЛИЈА, борац, рођен 1919. у Даниловграду, земљорадник, члан Скоја.

ПОПОВИЋ Ристов ВУЛЕ, борац, рођен 1897. у Копиту (Даниловград), земљорадник, погинуо септембра 1942. на Винцу.

ПРАШЧЕВИЋ Петров НИКОЛА, борац, рођен 1924. у Слатини (Даниловград), ђак, члан СКОЈ-а.

ПРАШЧЕВИЋ Илијин МИЛОВАН, борац, рођен 1920. у Слатини, земљорадник, члан Скоја, погинуо септембра 1942. на Винцу.

ПРЕЛЕВИЋ Миројев ДИМИТРИЈЕ, борац, рођен 1925. у Прелевићима (Даниловград), земљорадник, члан Скоја, погинуо августа 1942. на Купресу

РАДОВИЋ Радојев ВУКОТА, десетар, рођен 1912. у Мартинићима (Спуж), земљорадник, члан КПЈ.

РАДОВИЋ Станков МИЛАДИН, борац, рођен 1920. у Мартинићима, земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

РАДУЛОВИЋ Бошков ВЕЉКО, борац, рођен 1922. у Пажићима (Даниловград), студент, члан Скоја, погинуо октобра 1942. у Босни.

РАЧИЋ Јанков МАРКО, борац, рођен 1909. у Брајовића Гостиљу (Даниловград), земљорадник, погинуо августа 1943. на Романији.

СЕКУЛИЋ Јаковов ДУШАН, десетар, рођен 1917. у Секулићима (Даниловград), подофицир бивше југословенске војске, члан Скоја, погинуо јануара 1945. у Београду.

ШАЛЕТИЋ Видојев ЗАРИЈА, борац, рођен 1923. у Почијевки (Даниловград), ђак, члан Скоја.

ШКЕРОВИЋ Блажова СТАНКА ЋАКА, борац, рођена 1914. у Копиту (Даниловград), домаћица, погинула августа 1944. у Бршном.

ШАРАНОВИЋ Раков МИЛИВОЈЕ БИРКО, борац, рођен 1922. у Косовом Лугу (Даниловград), земљорадник, члан Скоја.

ШАРАНОВИЋ Тодорова ВУКОСАВА, борац, рођена 1915. у Подкрају (Даниловград), домаћица.

ШАРАНОВИЋ Петрова ЈЕЛКА, борац, рођена 1923. у Подкрају (Даниловград), домаћица члан Скоја.

Друга чета

БАТРИЋЕВИЋ Михаилов МИРКО, командир, рођен 1914. у Мартинићима (Спуж), правник, члан КПЈ.

ЂУРОВИЋ Секулов ЈОВАН, политички комесар, рођен 1917. у Косовом Лугу (Даниловград), студент, члан КПЈ.

РАДУЛОВИЋ Николин ШПИРО, замјеник командира, рођен 1896. у Кликовачама (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. на Купресу.

ПЕРОВИЋ Милетин БОГДАН, замјеник политичког комесара, рођен 1907. у Мартинићима (Спуж), правник, члан КПЈ.

МИРАНОВИЋ Симов ДУШАН, економ, рођен 1910. у Зети (Титоград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо априла 1943. у подручју Невесиња.

ЉУМОВИЋ Видова АНА, референт санитета, рођена 1921. у Копиљу (Титоград), домаћица, члан КПЈ.

ЖИВКОВИЋ Ристов САВО, командир 1. вода, рођен 1907. у Мартинићима (Даниловград), службеник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

АЈ1АГИЋ Илијин МИРКО, десетар, рођен 1912. у Пиперима (Титоград), студент, члан КПЈ, погинуо јула 1943. на Озрену (источна Босна).

БОБИЧИЋ Милетин ЈОВЕТА, десетар, рођен 1913. у Вучици (Даниловград), земљорадник.

БРАЈОВИЋ Јакшин ВЛАСТИМИР ВЛАЈКО, борац, рођен 1923. у Косовом Лугу (Даниловград), ђак, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

БОЖОВИЋ Мирков МИЛОШ, борац, рођен 1915. у Титограду, земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу.

БРАЈУШКОВИЋ Милов ДУШАН, десетар, рођен 1914. у Мартинићком Гостиљу (Даниловград), службеник, члан КПЈ.

БУРЗАНОВИЋ Мићов МИЛОВАН, борац, рођен 1921. у Љешанској нахији (Титоград), земљорадник, члан Скоја, погинуо марта 1945. у долини Дрине.

ВУКАШИНОВИЋ Лукин ЗАРИЈА, борац, рођен 1922. у Зети (Титоград), земљорадник, члан Скоја.

ВУКОТИЋ Милутинов ДИМИТРИЈЕ, борац, рођен 1916. у Косовом Лугу (Даниловград), земљорадник, члан Скоја, погинуо јула 1943. у подручју Кладња.

ДЕЛИБАШИЋ Савова ОЛГА, борац, рођена 1922. у Спужу, домаћица, члан Скоја.

ДРАГОВИЋ Милованов ИЛИЈА, десетар, рођен 1910. у Ћурилцу (Даниловград), правник, умро послије рата.

ЂУРАНОВИЋ Вукашинов РАДИСАВ, борац, рођен 1921. у Мартинићима (Спуж), земљорадник, члан КПЈ.

ЂУРАНОВИЋ Симов СПАСОЈЕ, борац, рођен 1911. у Мартинићима, земљорадник, погинуо октобра 1943. у Опасаници.

ЂУРОВИЋ Михаилов ДРАГИША, рођен 1921. у Копиту (Даниловград), ђак, члан Скоја.

ЂУРОВИЋ Малишин РАДОСАВ, десетар, рођен 1915. у Велети (Даниловград), професор, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.

ЂУРОВИЋ Ристова РАДУША, борац, рођена 1926. у Вражегрмцима (Даниловград), домаћица, члан Скоја.

ИВАНОВИЋ Јовичин БОЈИЦА, десетар, рођен 1915. у Лалевићима (Даниловград), земљорадник, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

ИВАНОВИЋ Ђуров МИЛОШ, борац, рођен 1922. у Лалевићима, земљорадник, члан Скоја.

ЈАЊЕВИЋ Миров ИЛИЈА, борац, рођен 1920. у Мартинићима (Спуж), студент, члан Скоја, погинуо септембра 1942. на Винцу.

ЈОВОВИЋ Савов СРЕТА ДУЉО, борац, рођен 1921. у Косићу (Даниловград), ђак, члан Скоја, погинуо септембра 1942. на Винцу.

КАЛУЂЕРОВИЋ Ристов ДУШАН, борац, рођен 1919. у Зети (Титоград), земљорадник, члан Скоја, погинуо августа 1942. на Купресу.

КНЕЖЕВИЋ Радивојев МИЛОШ, борац, рођен 1911. у Крушици (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ.

КОВАЧЕВИЋ Божинов НОВО, десетар, рођен 1907. у Доловима (Даниловград), погинуо децембра 1943. у подручју Бијелог Поља.

КОВАЧЕВИЋ Шпиров МИХАИЛО, борац, рођен 1920. у Косићу (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо септембра 1942. на Винцу.

КОВАЧЕВИЋ Јаковов РАДИСАВ, командир 2. вода, рођен 1902. у Доловима (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо септембра 1942. на Винцу.

КРСТОВИЋ Нешов ЖИВКО ДАДО, борац, рођен 1911. у Зети (Титоград), земљорадник, члан КПЈ.

ЛАКИЋ Миланов ЈАКША, борац, рођен 1920. у Мартинићима (Спуж), земљорадник, члан Скоја, погинуо априла 1943. у подручју Невесиња.

ЛУБАРДА Петров САВО, борац, рођен 1917. у Титограду, радник. члан КПЈ, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.

МИЈОВИЋ Спасов ДРАГО, борац, рођен 1919. у Зети (Титоград), студент, члан КПЈ.

МИЛАТОВИЋ Радулов РАДОМИР, десетар, рођен 1911. у Мартинићком Гостиљу (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо маја 1944. у Лозној на Лиму.

МИНИЋ Стојанов САВО ЦАКО, борац, рођен 1926. у Мартинићком Гостиљу, земљорадник, члан Скоја, погинуо маја 1943. на Јаворку.

МИРАНОВИЋ Нешов АРСО, борац, рођен 1922. у Зети (Титоград), земљорадник, члан Скоја.

НИКОЛИЋ Леков АЛЕКСА АЦО, борац, рођен 1919. у Титограду, студент, члан Скоја.

ПАВИЋЕВИЋ Иванова ДРАГИЦА, борац, рођена 1923. у Расојевићима (Даниловград), домаћица, члан Скоја.

ПЕРОВИЋ Савова НЕНА, борац, рођена 1920 у Косићу (Даниловград), домаћица, члан Скоја, умрла послије рата.

РАДИЧЕВИЋ Шпиров ФИЛИП ФИШО, борац, рођен 1908. у Зети (Титоград), учитељ, члан КПЈ, умро послије рата.

РАДОВИЋ Богданов ЂУКАН ЂУЗА, борац, рођен 1921. у Мартинићима (Даниловград), ђак, члан Скоја.

РАДОВИЋ Мијатов БЛАЖО, борац, рођен 1910. у Мартинићима, професор, погинуо марта 1943. на Вилића гувну.

РАСПОПОВИЋ Трипков МИЛАДИН, борац, рођен 1922. у Мартинићима, земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

РАСПОПОВИЋ Новов РАДИСАВ, командир 2. вода, рођен 1913. у Мартинићима, службеник, члан КПЈ.

СТОЈОВИЋ Милошев ДУШАН, борац, рођен 1919. у Мартинићима. студент, члан КПЈ, погинуо децембра 1944 у подручју Трнова.

СТОЈОВИЋ Ников МИЛАДИН, борац, рођен 1921. у Мартинићима, ђак, члан Скоја.

СТОЈОВИЋ Маркова СТАНКА, борац, рођена 1924. у Мартинићима, домаћица, члан Скоја, погинула априла 1943. у подручју Невесиња.

СТОЈКОВИЋ Радованов СВЕТОЗАР, борац, рођен 1922. у Мартинићима, ђак, члан Скоја.

ТОМКОВИЋ Гашов ВОШКО, борац, рођен 1920. у Косићу (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо септембра 1942. на Винцу.

Трећа чета

ШЋЕПАНОВИЋ Васов МИРКО, командир, рођен 1914. у Загарчу (Даниловград), подофицир бивше југословенске војске, члан КПЈ, погинуо послије рата.

Ј1АКИЋ Савов МАРКО, политички комесар, рођен 1920. у Кули Лакића (Даниловград), ђак, члан КПЈ, погинуо фебруара 1945. у Срему.

ЈАЊЕВИЋ Милованов ПАВЛЕ, замјеник командира, рођен 1911 у Мартинићима (Спуж), професор, члан КПЈ погинуо, јуна 1943. на Зеленгори.

БОЉЕВИЋ Илијин МИХАИЛО, замјеник политичког комесара, рођен 1922. у Зети (Титоград), студент, члан КПЈ, погинуо априла 1944. у Драгачеву (Србија).

ШАРАНОВИЋ Филипов МИЛИЈА, економ, рођен 1900. у Мартинићима (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

ЈОВОВИЋ Ћеткова РОКСАНДА РУСА, референт санитета, рођена 1924. у Сигама (ДанилоЕград), домаћица, члан Скоја, погинула марта 1943. на Неретви.

БОБИЧИЋ Јованов ЛАЗАР, командир 1. вода, рођен 1906. у Вучици (Даниловград), учитељ, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

БОБИЧИЋ Лукина МАРИЦА МАША, борац, рођена 1916. у Вучици, домаћица, члан Скоја, погинула јула 1943 на Сутјесци.

БОБИЧИЋ Миланов СПАСОЈЕ, борац, рођен 1918. у Вучици, земљорадник, члан Скоја, погинуо маја 1943. на Вежешнику.

БОГЕТИЋ Митров ДРАГИША, борац, рођен 1919. у Вучици, земљорадник, члан Скоја.

БЕГОВИЋ Видов БОРИВОЈЕ, десетар, рођен 1919. у Косићу (Даниловград), подофицир бивше југословенске војске, члан Скоја, погинуо маја 1945. у Црмници.

ВЕЧИЋ Јовов СПАСО, борац, рођен 1912. у Зети (Титоград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо октобра 1943. у Колашину.

БРАЈОВИЋ Војинов ВУКАШИН ВУКО, десетар, рођен 1921. у Красовини (Даниловград), подофицир бивше југословенске војске. члач Скоја.

БРАЈОВИЋ Ђорђијин БОГДАН БОЋА, борац, рођен 1921. у Јеленку (Даниловград), земљорадник, члан Скоја.

БРАЈОВИЋ Станков ВОЈИН, борац, рођен 1912. у Спужу, земљоралник, члан КПЈ, погинуо апоила 1943. у подручју Невесиња.

БРАЈОВИЋ Спасојев ПЕТАР, командир 2. вода, рођен 1915. у Јеленку (Даниловград), подофицир бивше југословенске војске.

БОШКОВИЋ Мирков СВЕТОЗАР БЕЛО, борац, рођен 1919. у Орјој Луци (Даниловград), земљорадник, члан Скоја, погинуо јула 1943. на Мајевици.

БОЖОВИЋ Ников МИХАИЛО МИЛО, борац, рођен 1914. у Спужу, земљорадник, члан КПЈ, погинуо октобра 1943. у подручју Колашина.

ВУЈОВИЋ Живков БЛАГОТА, борац, рођен 1914. у Орјој Луци (Даниловград), земљорадник, погинуо јануара 1943. у Босни.

ВУЈАЧИЋ Костов БРАНКО, борац, рођен 1922. у Зети (Титоград), ђак, члан Скоја, погинуо марта 1943. на Вилића гувну.

ВУКОВИЋ Петкова МАША, борац, рођена 1918 у Зети, домаћица, члан Скоја.

ГРОЗДАНИЋ Бошкова МИЛЕВА, **борац, рођена** 1918. **у** Шобајићима **(Даниловград), домаћица, члан** Скоја.

ДРАГИШИЋ Ристов МИЛУТИН, борац, рођен 1907. у Радећој (Титоград), радник, члан КПЈ, погинуо октобра 1944. у подручју Гњилана.

ЂУРОВИЋ Алексин МИЛУТИН МИЋО, борац, рођен 1916. у Косовом Лугу (Даниловград), земљорадник, члан Скоја.

ЖАРИЋ Митров СТАНКО, борац, рођен 1910. у Бубљама (Даниловград), правник, члан КПЈ, погинуо септембра 1942. на Винцу.

ИКОВИЋ Милошев МАРИНКО, десетар, рођен 1914. у Даниловграду, земљорадник, члан КПЈ, умро послије рата.

ЈАЊЕВИЋ Милованова ЈЕЛЕНА, борац, рођена 1906 у Мартинићима (Спуж), домаћица, погинула јуна 1943. у подручју Сјетлине.

ЈЕЛУШИЋ Крстов НИКОЛА, борац, рођен 1915. у Даниловграду, земљорадник, члан КПЈ, умро 1945. у Београду.

ЈОВОВИЋ Марков СОЛОМУН, борац, рођен 1910. у Вукотици (Даниловград), правник, члан КПЈ, погинуо октобра 1943. у подручју Колашина.

ЈОВОВИЋ Видаков РАДОСАВ ПУЦО, борац, рођен 1922. у Лукама (Даниловград), ђак, члан Скоја, погинуо јула 1943. на Мајевици.

ЈОВОВИЋ Марков ДУШАН ШОГО, борац, рођен 1925. у Спужу, земљорадник, члан Скоја, погинуо јула 1942 у подручју Бугојна.

ЛАКИЋ Савова ОЛГА, борац, рођена 1925. у Кули Лакића (Даниловград), домаћица, члан Скоја.

ЛАЂИЋ Ђуров ВОЈИН, борац, рођен 1917. у Зети (Титоград), земљорадник, члан Скоја, погинуо априла 1943. у подручју Невесиња.

ЛУЧИЋ Ћетков МИЛОВАН, десетар, рођен 1922. у Спужу, подофицир бивше југословенске војске, члан Скоја, погинуо априла 1943. у подручју Невесиња.

МИЈОВИЋ Спасов МИЛУТИН ЦИЦО, борац, рођен 1919. у Зети (Титоград), студент, члан Скоја, погинуо јула 1942. у подручју Крешева.

МАКСИМОВИЋ Јоков ГОЈКО, борац, рођен 1913. у Титограду, службеник, члан КПЈ.

МИШКОВИЋ Радованов МИЛИВОЈЕ МУСА, борац, рођен 1916. у Косовом Лугу (Даниловград), земљорадник, члан Скоја, погинуо априла 1943. у подручју Невесиња.

НЕШОВИЋ Милошев ЖИВКО, борац, рођен 1916. у Колашиновићима (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у подручју Крешева.

ПАВИЋЕВИЋ Томичин НИКОЛА, борац, рођен 1921. у Пјешивачком Долу (Даниловград), земљорадник, члан Скоја, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.

РАЖНАТОВИЋ ЛУКА, борац, рођен 1917. у Титограду, радник, члан КПЈ, погинуо саптембра 1942. у подручју Мркоњићграда.

РАСПОПОВИЋ Митров ВИДО, борац, рођен 1912. у Мартинићима (Спуж), земљорадник, погинуо јула 1943. на Омеровим водама.

РАДУЛОВИЋ Савов ДИМИТРИЈЕ, борац, рођен 1916. у Подкрају (Даниловград), земљорадник

РАДУЛОВИЋ Бошков ИЛИЈА БЕЋО, борац, рођен 1916. у Пажићима (Даниловград), земљорадник.

СИМОНОВИЋ Шћепанов СИМО, десетар, рођен 1920. у Горици (Даниловград), подофицир бивше југословенске војске, члан Скоја, погинуо августа 1944. на Ибру.

ФИЛИПОВИЋ Симов ДРАГУТИН, десетар, рођен 1908. у Лукама (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ.

ФИЛИПОВИЋ Ђорђијев МИЛОВАН, борац, рођен 1919. у Лукама, земљорадник, члан Скоја

ФИЛИПОВИЋ Видов ДУШАН, борац, рођен 1909. у Зети (Титоград), службеник.

ШКЕРОВИЋ Блажова ЈЕЛЕНА, борац, рођена 1917. у Копиљу (Даниловград), члан КПЈ, погинула јуна 1943. на Сутјесци.

Митраљески вод

МРКИЋ Радулов МИЛАН, командир, рођен 1915. у Добром Пољу (Даниловград), подофицир бивше југословенске војске, погинуо јануара 1943. у подручју Стрнице.

ДРАГОВИЋ Мусин ТОМИЦА, политички делегат, рођен 1902 у Ћурилцу (Даниловград), радник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.

ЖАРИЋ Новаков МИХАИЛО, економ, рођен 1919. у Мартинићима (Даниловград), радник, члан Скоја.

ЈОВОВИЋ Петрова НАТАЛИЈА МИРГА, референт санитета, рођена 1923. у Косићу (Даниловград), домаћица, члан Скоја, погинула јула 1943. на Зеленгори.

ДРАГОЈЕВИЋ Ђорђијин ДИМИТРИЈЕ МИТАР, вођа одељења, рођен 1915. у Мартинићком Гостиљу (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула 1943. на Озрену.

МИЉЕВИЋ Митров МИЛОСАВ, борац, рођен 1916. у Барама Шумановића (Даниловград), земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна на Сутјесци.

РАДОВИЋ Јоветин ЧЕДО, борац, рођен 1922. у Мартинићком Гостиљу (Даниловград), ђак, члан Скоја.

РАДОВИЋ Радованов БОЖО, борац, рођен 1916. у Ћурилцу (Даниловград), радник, члан Скоја.

РАДОВИЋ Крстов ВАСО РУС, борац, рођен 1920. у Вражегрмцима (Даниловград), земљорадник, члан Скоја, погинуо јануара 1943. у подручју Стрнице.

РАДИНОВИЋ Марков ДИМИТРИЈЕ, борац, рођен 1915. у Зети (Титоград), земљорадник, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

САВЕЛИЋ Милошев БЛАЖО, борац, рођен 1919. у Мартинићима (Даниловград), студент, члан КПЈ, погинуо јула 1943. на Омеровим водама.

ШАРАНОВИЋ Михаилов НОВО, борац, рођен 1921. у Подкрају (Даниловград), ђак, члан Скоја.

ШАРАНОВИЋ Раков МИЛОРАД МИЊА, борац, рођен 1918. у Косовом Лугу (Даниловград), земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

РЕКАПИТУЛАЦИЈА

(Трећи батаљон 10. јуна 1942.)

Бројно стање		*Погинули у НОР-у*	
другова	148	другова	92
другарица	21	другарица	9
свега	169	свега	101

Политичка припадност

Чланова КПЈ		*Погинули у НОР-у*	
другова	69	другова	51
другарица	3	другарица	2
свега	72	свега	53

Чланова Скоја		*Погинули у НОР-у*	
другова	47	другова	31
другарица	14	другарица	6
свега	61	свега	37

Социјални састав

земљорадника	69	службеника	7
студената	22	правника	7
ученика	20	учитеља	3
домаћица	19	професора	3
радника	9	официра бив. југ. војске	1
подофицира бив. југ. војске	9	Укупно	169

ЧЕТВРТИ БАТАЉОН

Команда

ДРЉЕВИЋ Ђуров САВО, командант, рођен 1912. у Морачи (Колашин), службеник, члан КПЈ, народни херој.

МАШКОВИЋ Секулин ВОЈО, политички комесар, рођен 1919. у Доњој Морачи, студент, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу.

ЂУКИЋ Петров МИЛЕТА, замјеник команданта, рођен 1910. у Лијевој Ријеци, официр бивше југословенске војске, погинуо августа 1944. у Србији.

РАШОВИЋ Симеунов БОШКО, замјеник политичког комесара, рођен 1916. у Доњој Морачи, студент, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу.

БИЈЕЛИЋ Павлов др ЈОВАН, референт санитета, рођен 1907. у Никшићу, љекар.

ВЛАХОВИЋ Тадашина ДЕСА, болничарка, рођена 1919. у Колашину, ђак, члан Скоја.

ТАТИЋ Ђорђина ЂУКА, болничарка, рођена 1922. у Колашину, ђак, члан Скоја.

ДРАГОВИЋ Савов ДУШАН, интендант, рођен 1906. у Горњој Морачи, учитељ, члан КПЈ.

РАКОЧЕВИЋ Мирашев ПЕТАР, замјеник интенданта, рођен 1908. у Штитарици (Колашин), правник, члан КПЈ

БАЈ1ТИЋ Секулина ИКОНИЈА, борац, рођена 1911. у Штитарици (Колашин), домаћица.

Ј1АКИЧЕВИЋ Богданов ЈОВИЦА, борац, рођен 1898. у Доњој Морачи, земљорадник, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ТАТИЋ Ђорђијин ЈАКОВ, борац, рођен 1921. у Колашину, радник, члан Скоја, умро послије рата.

ШЋЕПАНОВИЋ Ђоков СВЕТОЗАР ШЕЈТО, борац, рођен 1921. у Колашину, радник, члан Скоја.

ДРЈБЕВИЋ Радованов МИЛОВАН, курир, рођен 1920 у Колашину, ђак, члан КПЈ.

МЕДЕНИЦА Лакићев ВУЧИЋ, курир, рођен 1915. у Доњој Морачи, службеник, члан КПЈ.

ПЕКОВИЋ Михаилов ИВО, курир, рођен 1918. у Горњој Морачи, ђак, члан Скоја.

САМАРЏИЋ Марков ЈОВО, курир, рођен 1910. у Кусидама (Никшић), подофицир бивше југословенске војске, члан КПЈ.

ЋАЛОВИЋ Трипков МАРКО, курир, рођен 1921. у Доњој Морачи, земљорадник, члан КПЈ.

Прва чета

ЈАНКОВИЋ Милинков БОШКО, командир, рођен 1910 у Доњој Морачи, службеник, члан КПЈ, народни херој, погинуо октобра 1943. у Острогу.

ПОПОВИЋ Вучићев СЕКУЛЕ, политички комесар, рођен 1913. у Лушцу (Ивангград), студент, члан КПЈ, народни херој, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.

ЋИРОВИЋ Милошев В.УЛЕ, замјеник командира, рођен 1915. у Подбишћу (Мојковац), техничар, члан КПЈ, погинуо априла 1943. у подручју Гацка.

ПАЈКОВИЋ Радисавов МИЛОШ, замјеник политичког комесара, рођен 1915. у Лушцу (Беране), студент, члан КПЈ.

БАКИЋ Радисавова МИЛУША, референт санитета, рођена 1924. у Морачи, домаћица, члан Скоја, погинула јуна 1943. на Сутјесци.

ЛАКЕТИЋ Милијин ЉУБО, економ, рођен 1909. у Горњој Морачи, земљорадник.

ДРАГОВИЋ Савов СТЕВО, командир 1. вода, рођен 1905. у Горњој Морачи, службеник, кандидат за члана КПЈ, умро послије рата.

АЛЕКСИЋ МИЛОРАД, борац, рођен 1918. у Колашину, земљорадник, члан Скоја, погинуо октобра 1942. у Босни.

БАКИЋ Радисавов СЕКУЛЕ, борац, рођен 1917. у Доњој Морачи, земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. на Купресу.

БОШКОВИЋ Петров МОМЧИЛО, борац, рођен 1924. у Колашину, ђак, члан Скоја, погинуо августа 1942. на Купресу.

БУЛАТОВИЋ Ненадов ТОМАШ, борац, рођен 1921 у Пољима Колашинским (Мојковац), радник, члан КПЈ, погинуо септембра 1943. у подручју Колашина.

БУЛАТОВИЋ Бошков МИЈАТ, борац, рођен 1924. у Колашину, земљорадник, члан Скоја, погинуо августа 1942. на Купресу.

ВУЈИСИЋ Благојев МОМЧИЛО, борац, рођен 1923. у Колашину, ђак, члан Скоја.

ВЕЈБОВИЋ Милосавов РАТКО, десетар, рођен 1913. у Подбишћу (Мојковац), земљорадник, члан КПЈ, погинуо децембра 1942. на Ливну

ВЕЉОВИЋ Радисавов МИЊА, борац, рођен 1910. у Подбишћу, земљорадник, члан КПЈ, погинуо јануара 1943. у Босни.

ВУКАЈЛОВИЋ Вељков МИТАР, борац, рођен 1920. у Речинама (Колашин), ђак, члан Скоја, погинуо августа 1942. у Купресу.

ГУБЕРИНИЋ Радисавов ДРАГУТИН, борац, рођен 1922. на Полицама (Иванград), земљорадник, члан Скоја, погинуо августа 1942. у Купресу.

ГУБЕРИНИЋ Жујов НОВАК, борац, рођен 1922 на Полицама, радник, члан Скоја, погинуо августа 1942. у Купресу.

ГУБЕРИНИЋ Милованов РАЈКО, борац, рођен 1922. на Полицама, ђак, члан Скоја, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.

ГРУЈИЋ Мијајла ВЕЛИМИР, борац, рођен 1920. у Колашину, земљорадник, члан КПЈ.

ГРУЈИЋ Мијајлов РАДОМИР, борац, рођен 1926. у Колашину, земљорадник, члан Скоја.

ДАНИЛОВИЋ Милосавов БОЖИДАР, борац, рођен 1921 у Доњој Морачи, земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу.

ДАНИЛОВИЋ Милосавова ДУЊА, борац, рођена 1918. у Доњој Морачи, домаћица, члан КПЈ, погинула јуна 1943. на Будњу.

ДРАГОВИЋ Милованов ВАСО, десетар, рођен 1910. у Горњој Морачи, земљорадник, члан КПЈ.

ДУКОВИЋ Радисавов РАДОШ, борац, рођен 1921. у Колашину, земљорадник, члан Скоја, погинуо фебруара 1943. на Неретви

ДУЛОВИЋ Јоксимов НЕШКО, борац, рођен 1921. у Доњој Морачи, ђак, члан КПЈ.

ЈАНКОВИЋ Вукотин МИТАР, борац, рођен 1920. у Колашину, ђак, члан Скоја.

ЈАЋИМИЋ Шћепов ПУНИША, десетар, рођен 1901. у Доњој Морачи, члан КПЈ.

ЈОВАНЧЕВИЋ Вељов МИЛОРАД, борац, рођен 1919. у Долцу (Иванград), земљорадник, члан КПЈ, народни херој, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.

ЈОВАНОВИЋ Миловојев ПЕРО, борац, рођен 1904. у Колашину, радник, погинуо фебруара 1943. на Неретви.

КОВИЈАНИЋ Милисавов ВУКО, борац, рођен 1909. у Подбишћу (Мојковац), земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу.

ЛАКЕТИЋ Блажова ДАРА, борац, рођена 1922. у Колашину, домаћица, члан Скоја, погинула децембра 1942. у подручју Гламоча.

ЛАКИЋЕВИЋ Мијатов РАДИСАВ, борац, рођен 1908 у Мушовића Ријеци (Колашин), земљорадник, погинуо јула 1943. на Озрену.

ЛАКИЋЕВИЋ Павлов ВУКО, борац, рођен 1892. у Мушовићима Ријеци, земљорадник, члан КПЈ, умро послије рата.

МАЛИШИЋ Радосавов ПАНТО, борац, рођен 1901. у Пешцима (Иванград), учитељ, члан КПЈ, умро послије рата.

МАШКОВИЋ Новичин ВЕЉКО, борац, рођен 1926. у Плани (Колашин), ђак, члан Скоја.

МАШКОВИЋ Новичина ЈЕЈ1ИЦА, десетар, рођена 1924. у Плани (Колашин), домаћица, члан КПЈ, народни херој, погинула августа 1942. у Купресу.

МАШКОВИЋ Секулин МАРЈАН, десетар, рођен 1912. у Доњој Морачи, земљорадник, члан КПЈ.

МЕДЕНИЦА Милићев ВОЈИСЈ1АВ, борац, рођен 1913. у Колашину, земљорадник, члан КПЈ.

МИЈАТОВИЋ Драгојев ВУКАЈЛО МУЈО, борац, рођен 1920. у Колашину, ђак, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

МИЈОМАНОВИЋ Петрова ЗОРКА, борац, рођена 1925. у Морачком Требаљеву (Колашин), ђак, члан Скоја.

МИЈОМАНОВИЋ Петров РАДЕ, борац, рођен 1922 у Морачком Требаљеву, ђак, члан Скоја, погинуо августа 1942. на Купресу.

МУЧАЛИЦА Машанов БОЖО, борац, рођен 1921. у Горњој Морачи, земљорадник, члан Скоја, погинуо октобра 1942. у подручју Мркоњићграда.

ОБРАДОВИЋ Митров БОШКО, борац, рођен 1922. у Лушцу (Иванград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо априла 1943. у подручју Горанског.

ПЕКОВИЋ Савов НИКОЛА, борац, рођен 1912. у Горњој Морачи, земљорадник, члан КПЈ.

ПЕРОВИЋ Новичина ДАНИЦА, борац, рођена 1921. у Колашину, ђак, члан Скоја, погинула јула 1942. у подручју Бугојна.

ПЕРОВИЋ Пунишин НОВАК, борац, рођен 1900. у Доњој Морачи, земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.

ПЕРОВИЋ Новичин БЛАЖО, десетар, рођен 1910. у Доњој Морачи, земљорадник, члан КПЈ.

ПРЕЛЕВИЋ Савов МИЛОСАВ, борац, рођен 1924. у ЈБешници (Колашин), ђак, члан Скоја, погинуо новембра 1942. у подручју Книна.

РАДОВИЋ Иванов ЈБУБО, борац, рођен 1921. у Колашину, земљорадник, члан Скоја.

РАКОЧЕВИЋ Вукосавова ДАРА, борац, рођена 1924. у Морачком Требаљеву (Колашин), домаћица, члан Скоја, погинула новембра 1942. у подручју Книна.

РАКОЧЕВИЋ Јованов МИРАШ, борац, рођен 1914. у Морачком Требаљеву, студент, члан КПЈ, погинуо децембра 1942. у Босни.

РАКОЧЕВИЋ Јованов РАДУЛЕ, борац, рођен 1924. у Морачком Требаљеву, ђак, члан Скоја, погинуо јула 1943. на Озрену.

РАКОЧЕВИЋ Томов ВУК, командир 2. вода, рођен 1910. у Морачком Требаљеву, подофицир бивше југословенске војске, члан КПЈ, погинуо августа 1942. на Купресу.

СЕЛИЋ Благотин БРАНИСЛАВ, борац, рођен 1919. у Колашину, студент, члан КПЈ, погинуо августа 1942. на Купресу.

СИМОНОВИЋ Јагошев ВЕСО, борац, рођен 1924. у Колашину, ђак, члан КПЈ.

ЋИРОВИЋ Радованов БОЖО, борац, рођен 1922. у Доњој Морачи, ђак, члан Скоја.

ЋИРОВИЋ Илијин РАДУЛЕ, десетар, рођен 1896. у Доњој Морачи, земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ШЋЕКИЋ Гавров ЈАГОШ, борац, рођен 1902. на Полици (Иванград), земљорадник, члан КПЈ.

Друга чета

ГРУЈИЋ Милосавов ПЕРИША, командир, рођен 1915. у Липову (Колашин), официр бивше југословенске војске, члан КПЈ.

ДРЉЕВИЋ Митров ГАЈО, политички комесар, рођен 1922. у Колашину, ђак, члан КПЈ.

ДАМЈАНОВИЋ Пунишин МАЛИША, замјеник командира, рођен 1910. у Подбишћу (Мојковац), инжењер, члан КПЈ, погинуо августа 1942. на Купресу.

ДОЖИЋ Илијин БЛАЖО, замјеник политичког комесара, рођен 1903. у Колашину, земљорадник, члан КПЈ, погинуо децембра 1942. у Босни.

АНЂЕЛИЋ Михаилов ЉУБО, економ, рођен 1910. у Колашину, студент, члан КПЈ, умро послије рата

АНЂЕЛИЋ Матијина МИЛКА, борац, рођена 1922. у Колашину, домаћица, члан Скоја.

БУЛАТОВИЋ Михаилова ЈАСНА, референт санитета, рођена 1920. у Колашину, ђак, члан Скоја.

БЕЋИРОВИЋ Мирков ПЕТАР, борац, рођен 1920. у Јабуци (Матешево), ђак, члан Скоја, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.

БАЛТИЋ Грујичина ДЕСА, борац, рођена 1927. у Штитарици (Мојковац), домаћица, члан Скоја.

БОШКОВИЋ Јевтов ВЕСО, борац, рођен 1910. у Колашину, радник, члан КПЈ, умро послије рата.

БУЛАТОВИЋ Николина МИЛКА, борац, рођена 1916. у Речинама (Колашин), правник, члан КПЈ.

БУЛАТОВИЋ Николин МАТИЈА, борац, рођен 1924. у Ровачком Требаљеву (Колашин), земљорадник, члан Скоја.

БУЛАТОВИЋ Радојев РАЈКО, борац, рођен 1927. у Доњој Морачи, земљорадник, члан Скоја, погинуо јула 1942. у Дејчићима.

БУЛАТОВИЋ Миликина ЗАГОРКА, борац, рођена 1924. у Колашину, ђак, члан Скоја, погинула јула 1942 у подручју Бугојна.

БУЛАТОВИЋ Радоева ЈАСНА, борац, рођена 1923. у Морачком Требаљеву (Колашин), домаћица, члан КПЈ.

ВЕЉОВИЋ Радулов ВУК, десетар, рођен 1898. у Подбишћу (Мојковац), земљорадник, погинуо августа 1942. на Купресу.

ВЛАХОВИЋ Јакше ЈУЛИЈА, борац, рођена 1922. у Мојковцу, домаћица, члан КПЈ.

ВЛАХОВИЋ Милинков ВЕЉКО, борац, рођен 1917. у Речинама (Колашин), радник, члан Скоја, погинуо августа 1942 на Купресу.

ВЛАОВИЋ Симеунов ЈАГОШ, борац, рођен 1907. у Штитарици (Мојковац), земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. на Купресу.

ВУЈИСИЋ Милованов ИЛИЈА, борац, рођен 1918. у Бијелом Потоку (Колашин), студент, члан КПЈ, погинуо августа 1942. на Купресу.

ГРУЈИЋ Милошев МОМЧИЛО, борац, рођен 1926. у Колашину, ђак, члан Скоја.

ДАМЈАНОВИЋ Пунишин ДРАГО, командир 2. вода, рођен 1909. у Подбишћу (Мојковац), службеник, члан КПЈ.

ДЕДЕЈИЋ Стеванов БОЖО, десетар, рођен 1910. у Штитарици (Мојковац), земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. на Купресу.

ДРОБЊАК Јованов МИЛИВОЈЕ, десетар, рођен 1906. у Пољима Колашинским (Мојковац), радник, члан КПЈ.

ДУЛОВИЋ Вуков БЛАЖО, борац, рођен 1918. у Горњој Морачи, земљорадник, члан КПЈ, погинуо маја 1943. у Доњој Морачи.

ЈАНКОВИЋ Божов МАНОЈЛО, борац, рођен 1922. у Крњој Јели, земљорадник, члан Скоја, погинуо новембра 1942. у подручју Книна.

ЈОВОВИЋ Миливојев ДРАГОЉУБ БАТА, борац, рођен 1920. у Колашину, ђак, члан Скоја, погинуо децембра 1942. у подручју Гламоча.

КРКОВИЋ Миладинов ЂОРЂИЈЕ, борац, рођен 1921. у Горњој Морачи, земљорадник, члан Скоја, погинуо децембра 1942. у подручју Гламоча.

КРКОВИЋ Миладинов МИЛО, борац, рођен 1922. у Доњој Морачи, земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

КРУШЧИЋ Милосавова СТО.ТАНКА, десетар, рођена 1920. у Колашину, службеник, члан КПЈ, умрла послије рата.

МАШКОВИЋ Милованов МИЛИЋ, борац, рођен 1920. у Доњој Морачи, ђак, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.

МИЈАТОВИЋ Јованов НИКОЛА, борац, рођен 1924. у Крњој Јели, земљорадник, члан Скоја.

МИЈАТОВИЋ Јованов ДРАГУТИН, борац, рођен 1927. у Крњој Јели, ђак, члан Скоја.

МИЈАТОВИЋ Јованова ДАРИНКА, борац, рођена 1925. у Крњој Јели, домаћица, члан Скоја, погинула јуна 1943. на Сутјесци.

МИЈАТОВИЋ Ристова БОСИЉКА, борац, рођена 1923. у Крњој Јели, домаћица, члан Скоја, умрла послије рата.

МИЛОШЕВИЋ Павићев АНДРИЈА, борац, рођен 1885. у Доњој Морачи, службеник, члан КПЈ, погинуо августа 1943. на Мајевици.

МИЛОШЕВИЋ МОМЧИЛО, десетар, рођен 1910. у Доњој Морачи, земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. на Купресу.

МИЛОШЕВИЋ Богданов РАНКО, борац, рођен 1924. у Доњој Морачи, ђак, члан Скоја, погинуо јула 1943 у подручју Кладња.

МИЛОШЕВИЋ Андријин СТРАХИЊА, командир 2. вода, рођен 1917. у Доњој Морачи, земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула 1942. У подручју Бугојна.

МИНИЋ Новаков БЛАЖО, борац, рођен 1918. у Колашину, земљорадник, члан КПЈ, погинуо јануара 1945. у Срему.

МУЉЕВИЋ Јованов МОМЧИЛО, борац, рођен 1922. у Титограду, радник, члан КПЈ, погинуо новембра 1944 у подручју Краљева.

НИКОЛАЈЕВИЋ АЛЕКСАНДАР, борац, рођен 1919. у Колашину, радник, члан КПЈ.

НОВАКОВИЋ Радов ДИМИТРИЈЕ, борац, рођен 1898. у Бијелом Пољу, радник, умро послије рата.

РАДОВИЋ Вукова ИКОНИЈА, борац, рођена 1920. у Доњој Морачи, домаћица, члан Скоја, погинула јуна 1943. на Крвавици.

РАДОВИЋ Вукова МИЉА, борац, рођена 1923. у Доњој Морачи, домаћица, члан Скоја, погинула јуна 1943. на Крвавици.

РАКОЧЕВИЋ ИЛИЈА, борац, рођен 1920. у Морачком Требаљеву (Колашин), земљорадник, члан Скоја, погинуо августа 1942. у Купресу.

РАКОЧЕВИЋ Томов МАРКО, десетар, рођен 1918. у Морачком Требаљеву (Колашин), подофицир бивше југословенске војске, члан Скоја, умро послије рата.

РАКОЧЕВИЋ Бошков РАДЕ, десетар, рођен 1915. у Колашину, радник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

РАКОЧЕВИЋ Милинков РАДИВОЈЕ, борац, рођен 1907. у Штитарици (Мојковац), земљорадник.

СИМОНОВИЋ Миков МИЈ1ЕНКО, борац, рођен 1885. у Плани (Колашин), земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1943. на Мајевици.

ТАЦОВИЋ Љубов БРАНКО, борац, рођен 1920. у Колашину, ђак, члан КПЈ.

ФИЈ1ИПОВИЋ Секулин РАДУЈ1Е, борац, рођен 1895. у Пољима Колашинским (Мојковац), земљорадник, члан КПЈ, умро послије рата.

ЧОБЕЈ1ИЋ Ђуров МИЛОВАН, борац, рођен 1919. у Штитарици (Мојковац), земљорадник, члан Скоја.

ЧОБЕЈ1ИЋ Петров РАДОШ, десетар, рођен 1914. у Штитарици, земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ЧОГУРА Божов ТАДИША, борац, рођен 1896. у Липову (Колашин), земљорадник, члан КПЈ.

ПЕРОВИЋ Шћепанов СИМЕУН, борац, рођен 1920. у Доњој Морачи, студент, члан КПЈ.

ШЋЕПАНОВИЋ Милошев КОСТА, борац, рођен 1898. у Колашину, земљорадник, члан КПЈ, умро послије рата.

ШУКОВИЋ Михаилова ДАРА, борац, рођена 1924. у Морачком Требаљеву, ђак, члан Скоја, умрла послије рата.

Трећа чета

ПЕРИЋ ВОЈИСЛАВ, командир, рођен 1916. у Ивангаду, радник, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.

ВЕШОВИЋ Петров МИРКО, политички комесар, рођен 1907. у Лијевој Ријеци, адвокат, члан КПЈ, погинуо априла 1943. у подручју Гацка.

ОЈДАНИЋ Андријин ПАВЛЕ, замјеник командира, рођен 1910. у Лубницама (Ивангад), земљорадник, члан КПЈ.

СЕЛИЋ Благотин ВЛАДЕТА, замјеник политичког комесара, рођен 1914. у Ђаковици, студент, члан КПЈ.

БОШКОВИЋ Велишин САВЕЉА, економ, рођен 1905. у Подбишћу (Мојковац), земљорадник.

БУЛАТОВИЋ Векова ЈЕЛЕНА, референт санитета, рођена 1914. у Ровцима (Колашин), службеник, члан КПЈ, погинула јуна 1943. на Сутјесци.

ДАМЈАНОВИЋ Пунишин РАДОЈИЦА, командир 1. вода, рођен 1893. у Подбишћу, земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу.

БЕЋИРОВИЋ Блажов БРАНКО, борац, рођен 1920. у Горњој Морачи, ђак, члан Скоја.

БУЛАТОВИЋ Радованова КОСА, борац, рођена 1926. у Колашину, ђак, члан Скоја

ВЕЉИЋ Марков РАЈО, борац, рођен 1919. у Долцу (Ивангад), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ВЕЉОВИЋ Милосавов ДРАГИЋ, борац, рођен 1917. у Подбишћу, земљорадник, члан КПЈ.

ВЕШОВИЋ Божидарова ДЕСА, борац, рођена 1920. у Београду, студенткиња, члан Скоја.

ВУЈИСИЋ Благојев ДРАГУТИН, борац, рођен 1921. у Колашину, ђак, члан КПЈ, погинуо септембра 1943 у Колашину.

ВУЈИСИЋ Вукосавов ЂОКО, борац, рођен 1919. у Колашину, ђак, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.

ВУЈИСИЋ Милованова ОЈ1ГА, борац, рођена 1921. у Матешеву, ђак, члан Скоја, погинула јуна 1943. на Сутјесци.

ГРУЈИЋ Милисавов ЛУКА, борац, рођен 1898. у Подбишћу (Мојковац), земљорадник, погинуо октобра 1942. у подручју Јајца

ГРУЈИЋ Радошев МИЈАЈЛО, борац, рођен 1888. у Колашину, земљорадник, погинуо фебруара 1943. на Неретви.

ГРУЈИЋ Радошев МИЛОШ, борац, рођен 1886. у Колашину, пензионер, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ГРУЈИЋ Милисавов ПЕРО, борац, рођен 1905. у Подбишћу (Мојковац), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јануара 1943 у подручју Книна.

ДРАГОВИЋ Миланов МИЈАЈЛО, десетар, рођен 1904. у Горњој Морачи, земљорадник,

ДУЈОВИЋ СИМО, борац, рођен 1920. у Лијевој Ријеци, радник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу.

ДРЕКАЛОВИЋ Миркова СТОЈНА, борац, рођена 1917. у Колашину, домаћица, члан КПЈ.

ЂОКИЋ Милинкова ДУЊА, борац, рођена 1923. у Горњој Морачи, домаћица, члан Скоја, погинула марта 1943 на Вилића гувну.

ЂОКИЋ Гаврилов МИЛИЋ, борац, рођен 1922. у Горњој Морачи, земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ЂУРАШИНОВИЋ Милутинов ИЛИЈА, борац, рођен 1897. у Подбишћу (Мојковац), земљорадник.

ЖИВКОВИЋ Миланов ЉУБО МАКА, борац, рођен 1920. у Крњој Јели, земљорадник, члан КПЈ, погинуо марта 1943. на Вилића гувну.

ЗИНДОВИЋ Илијин ТОМАШ, десетар, рођен 1903. у Пољима Колашинским, земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ИВЕЗИЋ Драгутинов МИХАИЛО, борац, рођен 1922. у Колашину, ђак, члан Скоја.

ЈАНКОВИЋ Вукосавов ДРАГИША, борац, рођен 1912. у Крњој Јели, студент, члан КПЈ.

ЈАНКОВИЋ Миров КОМНЕН, борац, рођен 1922. у Доњој Морачи, ђак, члан КПЈ, погинуо марта 1943. на Вилића гувну.

ЈЕКНИЋ Спасојев ВОЈИСЛАВ, борац, рођен 1922. у Горњој Морачи, земљорадник, члан КПЈ, погинуо марта 1943. на Вилића гувну.

ЈОВАНЧЕВИЋ Митров МОМИР, борац, рођен 1923. у Долцу (Иванград), земљорадник, члан Скоја.

ЈОВАНОВИЋ Миливојев РАЈКО, десетар, рођен 1916. у Колашину, радник, члан КПЈ.

КОВИЈАНИЋ Томов ВУЧЕТА, борац, рођен 1919 у Подбишћу (Мојковац), земљорадник, члан КПЈ, погинуо децембра 1943. код Ријеке Црнојевића.

ЛАКИЋЕВИЋ Павлов МИЛИКА, борац, рођен 1922. у Колашину, ђак, члан Скоја.

МИЛОШЕВИЋ Павићев БОГДАН, командир 2. вода, рођен 1893. у Доњој Морачи, земљорадник, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

МИЛОШЕВИЋ Андријин ВЕЛИМИР, десетар, рођен 1903. у Доњој Морачи, земљорадник, члан КПЈ.

МИНИЋ Ристов НИКОЛА, борац, рођен 1891. у Подбишћу (Мојковац), земљорадник, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

МИНИЋ Јаковов ПЕРИША, борац, рођен 1892. у Подбишћу, земљорадник, умро послије рата.

МИНИЋ Јаковов ПЕТАР, борац, рођен 1910. у Подбишћу, земљорадник.

РАДОВИЋ Иванов СПАСОЈЕ, борац, рођен 1914. у Доњој Морачи, земљорадник, умро послије рата.
РАКОЧЕВИЋ Николин ВЕЉКО, борац, рођен 1919. у Колашину, ђак, члан Скоја, погинуо јануара 1945. у Србији.
РАКОЧЕВИЋ Јовичин АЛЕКСА, борац, рођен 1919. у Шјерогошћу (Колашин), ђак, члан КПЈ.
СЕЛИЋ Благотин ДАНИЛО, борац, рођен 1921. у Колашину, ђак, члан Скоја, погинуо јула 1943 у подручју Кладња.
СЕЛИЋ Љубодрагова СЛОБОДА БОЂА, борац, рођена 1919. у Расини (Србија), студент, члан КПЈ.
ТОМИЋ Мијатов САВО, рођен 1922. у Подбишћу (Мојковац), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.
ЋИРОВИЋ Радованов ИЛИЈА, борац, рођен 1921. у Доњој Морачи, ђак, члан Скоја, погинуо августа 1942. на Купресу.
ЋОРИЋ Видов ИВАН, борац, рођен 1919. у Подбишћу (Мојковац), земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. на Купресу.
ЋОРИЋ Савов РАДОЈЕ, десетар, рођен 1905. у Подбишћу, земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.
ЧЕПИЋ Ђуров ВОЈИН, борац, рођен 1918. у Горњој Морачи, земљорадник, члан Скоја, погинуо децембра у Ливну
ЧОБЕЛИЋ Перов ПЕРОВАН, десетар, рођен 1908. у Штитарици (Мојковац), земљорадник.

РЕКАПИТУЛАЦИЈА

(Четврти батаљон 10. јуна 1942)

Бројно стање		*Погинули у НОР-у*	
другова	156	другова	88
другарица	30	другарица	13
свега	186	свега	101

Политичка припадност

Чланова КПЈ		*Погинули у НОР-у*	
другова	89	другова	49
другарица	9	другарица	_2
свега	98	свега	51

Чланова Скоја		*Погинули у НОР-у*	
другова	47	другова	27
другарица	20	другарица	J_1
свега	67	свега	38

Социјални састав

земљорадника	78	официра бив. југ. војске	2
ученика	42	правника	2
радника	16	учитеља	2
домаћица	15	љекара	1
студената	12	инжењера	1
службеника	10	адвоката	1
подофицира. бив. југ. војске	3	пензионера	1
		Укупно	186

ПЕТИ БАТАЉОН

Команда

ПОЈ1ЕКСИЋ Димитријев МОМЧИЛО, командант, рођен 1912. у Мокром (Шавник), војни службеник, члан КПЈ.
ШИБАЛИЋ Божов МИЈУШКО, политички комесар, рођен 1915. у Жабљаку, правник, члан КПЈ.
ЖИЖИЋ Јованов ВЕЉКО, замјеник команданта, рођен 1912. у Милошевићима (Шавник), правник, члан КПЈ.
БАЈКОВИЋ Јованов ФИЛИП, замјеник политичког комесара, рођен 1910. у Каиру (Египат), правник, члан КПЈ, народни херој.
МИКИЋ Милованов ЉУБО, интендант, рођен 1914. у Сировцу (Ускоци), студент, члан КПЈ.
ЈАУКОВИЋ Димитријев ВОЈИН, замјеник интенданта, рођен 1912. у Придворицама (Шавник), правник, члан КПЈ.
КРСТАЈИЋ Новичин МИРО, помоћник интенданта, рођен 1898. у Пашиним Водама (Жабљак), официр бивше југословенске војске, умро послије рата.
МИКИЋ Милованов др ЖАРКО, референт санитета, рођен 1909. у Сировцу (Ускоци), љекар.
ПИЛЕТИЋ Радованов МИТАР, помоћник референта санитета, рођен 1917. у Мокром (Шавник), студент медицине, кандидат за члана КПЈ.
ГОЛОВИЋ Ђурова ОЛГА, помоћник референта санитета, рођена 1922. у Никшићу, студенткиња медицине, члан КПЈ, погинула априла 1945. у Истри.
ВУКОВИЋ Милетин РАДОЈИЦА РИЛЕ, курир, рођен 1918. у Добром Селу (Шавник), земљорадник, члан КПЈ, умро послије рата.
ЖИВКОВИЋ Максимов САВИЋ ГИЛЕ, курир, рођен 1917. у Шавнику, земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.
РАДОВИЋ Илијин МИЛЕ, курир, рођен 1922. у Бијелој (Шавник), земљорадник, члан КПЈ.

Прва чета

ЖУГИЋ Јашов СТОЈАН, командир, рођен 1912. у Новаковићима (Жабљак), студент, члан КПЈ.
ЖИЖИЋ Миладинов ВУК, политички комесар, рођен 1912. у Милошевићима (Шавник), радник, члан КПЈ, погинуо јула 1943. на Озрену.
ЈЕЛИЋ Шћепанов МАШО, замјеник командира, рођен 1908. у Барама (Ускоци), правник, члан КПЈ, народни херој, погинуо маја 1944. у Србији.
ОБРАДОВИЋ Милов ДУШАН, замјеник политичког комесара, рођен 1910. у Топлицама (Шавник), земљорадник, члан КПЈ, погинуо маја 1943. на Сињајевини.
ДАНИЛОВИЋ Ђолова АНЂЕЛИЈА, економ, рођена 1918. у Жабљаку, домаћица, члан КПЈ.
ЖУГИЋ Владимирова МИЛИЦА, референт санитета, рођена 1922. у Новаковићима (Жабљак), члан Скоја
ЋОСОВИЋ Радов МИЛЕ, командир 1. вода, рођен 1905. у Жабљаку, земљорадник, члан КПЈ.

АНДЕСИЛИЋ Млађенов СПАСОЈЕ, борац, рођен 1924. у Вирку (Жабљак), земљорадник, члан Скоја.

БАДЊАР Јевремов РАДОМИР, борац, рођен 1922. у Подгору (Жабљак), ђак, члан КПЈ.

БАДЊАР Павлов ЉУБО, борац, рођен 1922. у Подгору (Жабљак), ђак, члан КПЈ

БАРАНИН Милованов ВЕЉКО, десетар, рођен 1905. у Питоминама (Жабљак), земљорадник, погинуо маја 1943. на Дурмитору.

БЛАГОЈЕВИЋ. Милованов БОШКО, борац, рођен 1905. у Врелима (Жабљак), земљорадник, погинуо априла 1943. у подручју Неве-

ВУЈИЧИЋ Милошев РАДОВАН, борац, рођен 1914. у Врелима (Жабљак), земљорадник.

ЂЕРКОВИЋ Николин ВОЈИН, десетар, рођен 1914. у Жабљаку, студент, члан КПЈ, погинуо послије рата.

ЂЕРКОВИЋ Јованов МИЛОШ, борац, рођен 1916 у Жабљаку, студент, кандидат за члана КПЈ, умро послије рата.

ЂЕРКОВИЋ Јованов МИЛОСАВ, борац, рођен 1905. у Жабљаку, земљорадник.

ЂУРЂИЋ Јаковова МИЛИЦА, борац, рођена 1918. у Развршју (Жабљак), домаћица, члан Скоја.

ЗАРУБИЦА Спасојев ВЕЛИМИР, борац, рођен 1919. у Буковици (Жабљак), ђак, члан Скоја, погинуо априла 1943. у подручју Невесиња.

КАЉЕВИЋ Ђорђијева ДАНИЦА, борац, рођена 1918. у Жабљаку, домаћица, члан Скоја, умрла послије рата.

КАРАЦИЋ Вучков ВОЈИН, десетар, рођен 1917. у Палежу (Жабљак), студент, члан Скоја.

КАРАЦИЋ Јагошева ЉУБИЦА, борац, рођена 1922. у Палежу (Жабљак), домаћица, члан Скоја, погинула јуна 1943. на Зеленгори.

КНЕЖЕВИЋ Секулин ДИМИТРИЈЕ, борац, рођен 1920. у Руданцима (Жабљак), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јануара 1945. у Срему

КНЕЖЕВИЋ Јованов ЖИВАН, борац, рођен 1914. у Руданцима (Жабљак), правник, члан КПЈ.

КНЕЖЕВИЋ Новичин ВЕСЕЛИН, борац, рођен 1921. у Милошевићима (Шавник), земљорадник, члан Скоја.

КРШИКАПА Милошева ГОСПАВА, борац, рођена 1923. у Барама (Ускоци), домаћица, члан Скоја, погинула децембра 1944. у Србији.

КРИВАЋЕВИЋ Милосавов ВЛАДИМИР, борац, рођен 1922. у Кршу (Жабљак), земљорадник, члан Скоја

ЛАЛОВИЋ Новичин ГОЈКО, борац, рођен 1914. у Жабљаку, учитељ, **ТТТТП, ТГГЦ^ ПОГИНУО** децембра 1942. у подручју Ливна.

ЛОПУШИНА Савов МИЈАТ, командир 2. вода, рођен 1907. у Стругу (Ускоци), члан КПЈ, погинуо јула 1943. на Озрену.

ЛОПУШИНА Радованов МИЛОШ, борац, рођен 1914. у Стругу (Ускоци), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула 1943. на Озрену.

МИКИЋ Богићева САВЕТА, борац, рођена 1923. у Сировцу (Ускоци), домаћица, члан Скоја.

МИНИЋ Миливојев МИЊАШ, десетар, рођен 1916. у Тимару (Ускоци), радник, члан КПЈ, погинуо фебруара 1943. у Имотском.

МИНИЋ Миливојев ГОЈКО, борац, рођен 1918. у Тимару (Ускоци), земљорадник, члан КПЈ.

ЖУГИЋ Јашова РОСА, борац, рођена 1918. у Новаковићима (Жабљак), домаћица, члан Скоја.

ЖУГИЋ Павлова ЗОРКА, борац, рођена 1908. у Новаковићима (Жабљак), домаћица.

ЖУГИЋ Павлов СЕКУЈ1Е, борац, рођен 1923. у Новаковићима (Жа~бљак), земљорадник, члан Скоја, погинуо марта 1943. на, Вилића гувну.

ЖУГИЋ Митров МИХАИЛО, борац, рођен 1919. у Новаковићима (Жабљак), земљорадник, члан КПЈ.

ЖУГИЋ Митрова ПЕЈ1АГИЈА, борац, рођена 1912. у Новаковићима (Жабљак), домаћица, члан КПЈ, погинула децембра 1942. у подручју Гламоча.

НОВОСЕЈ1 Миланов МЈ1АЂЕН, борац, рођен 1920. у Босачи (Жабљак), земљорадник, члан КПЈ, погинуо новембра 1942. у подручју Книна.

НИКИТОВИЋ Зеков БЛАЖО, борац, рођен 1923. у Жабљаку, ђак, члан Скоја.

ОСТОЈИЋ Обрадов РАДОВАН, борац, рођен 1920. у Шљивљанском (Жабљак), земљорадник, члан КПЈ.

ОБРАДОВИЋ Петрова, ВИНКА, борац, рођена 1922. у Жабљаку, радница, члан КПЈ.

ОБРАДОВИЋ Миланов РАДОМАН, борац, рођен 1923. у Тепцима (Жабљак), земљорадник, члан Скоја, погинуо децембра 1943. у подручју Спужа.

ОБРАДОВИЋ Ђолова ЈЕЛЕНА, борац, рођена 1922. у Пошћењу (Шавник), домаћица, члан Скоја, погинула јануара 1944. у Андријевици.

ПОПОВИЋ Лукин ВЛАДИМИР, десетар, рођен 1914. у Стругу (Ускоци), студент, члан КПЈ, погинуо августа 1944. на Мајевици.

РАДУЛОВИЋ Илијин БОШКО, борац, рођен 1917. у Вирку (Жабљак), ђак, члан Скоја, погинуо априла 1947. у подручју Титограда.

РОНДОВИЋ Ристов ЖИВКО, борац, рођен 1921. у Неговођу (Жабљак), земљорадник, члан Скоја, погинуо јула 1943. у Босни.

СУБОТИЋ Ђорђијина МИЛКА, борац, рођена 1920. у Неговођу (Жабљак), радница, члан КПЈ, погинула маја 1944. у Србији.

СТАНИЋ Петров ИЛИЈА, борац, рођен 1915. у Барама (Ускоци), правник, члан КПЈ, погинуо децембра 1942. у подручју Дувна.

СТРУЊАШ Милутинов РАДОМИР, борац, рођен 1922. у Тимару (Ускоци), земљорадник, члан Скоја, погинуо марта 1943. на Вилића гувну.

СРДАНОВИЋ Живков ЈАГОШ, борац, рођен 1922. у Косорићима (Шавник), земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1943. у Зеленгори.

СРДАНОВИЋ Живков БОЖИДАР, борац, рођен 1912. у Косорићима (Шавник), земљорадник, члан КПЈ, погинуо фебруара 1943. на Неретви.

ТОМИЋ Божов ГРУЈО, борац, рођен 1920. у Тимару (Ускоци), свршени матурант, члан КПЈ, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.

ЧВОРОВИЋ Ђуров БРАНКО, борац, рођен 1923. у Жабљаку, земљорадник, члан Скоја. погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.

ЧВОРОВИЋ Стеванов РАДОСАВ, десетар, рођен 1922. у Мокром (Шавник), ђак, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

Друга чета

МАЛОВИЋ Божов ЈОСИФ, командир, рођен 1910. у Дужима (Шавник), правник, члан КПЈ, умро послије рата.

ЖАРКОВИЋ Марков ГОЈКО, политички комесар, рођен 1918. у Недајну (Пива), студент, члан КПЈ.

КАЈБЕВИЋ Шујов ИЈ1ИЈА, замјеник командира, рођен 1916. у Жабљаку, земљорадник, члан КПЈ.

ПЕРОВИА Милетин БРАНКО, замјеник политичког комесара, рођен 1914. у Лукама (Жабљак), студент, члан КПЈ.

КОВАЧЕВИЋ Крстов ЈОВО, економ, рођен 1906. у Жабљаку, земљорадник, члан КПЈ.

СЕРАТЛИЋ Лалова ЈЕЛЕНА, референт санитета, рођена 1922. у Буковици (Жабљак), домаћица, члан Скоја,.

ВОЈИНОВИЋ Милетин РАДОВАН, командир 1. вода, рођен 1916. у Жабљаку, учитељ, члан КПЈ, погинуо јуна 1944. на Сињајевини.

АНДЕСИЛИЋ Милошева РАДА, борац, рођена 1924. у Комарници (Шавник), домаћица, члан Скоја, погинула јуна 1943. на Сутјесци.

БАТЕЗИЋ Миладинов ЧЕДО, борац, рођен 1920. у Пашиним Водама (Жабљак), ђак, члан Скоја, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.

БОЈОВИЋ Михаилов БОЖИДАР, борац, рођен 1926. у Неговођу (Жабљак), ђак, члан Скоја, погинуо септембра 1944. у Србији.

ГРБОВИЋ МИЛУТИН, борац, рођен 1912. у Вирку (Жабљак), земљорадник, члан КПЈ, погинуо фебруара 1943. на Неретви.

ГРГУРОВИЋ Милијин ЈАГОШ, десетар, рођен 1920. у Даниловграду, подофицир бивше југословенске војске, члан КПЈ, погинуо јуна 1944. у источној Босни.

ДАНИЛОВИЋ Милосавов ОБРАД, борац, рођен 1921. у Жабљаку, земљорадник, члан КПЈ.

ДРИНЧИЋ Николин САВО, борац, рођен 1900. у Шавнику, земљорадник.

ИВАНОВИЋ Симов МИЛОРАД, десетар, рођен 1918. у Кучима (Титоград), подофицир бивше југословенске војске, члан Скоја.

ЈАНКЕТИЋ Милова СТАНКА, борац, рођена 1910. у Шавнику, домаћица, члан КПЈ, погинула децембра 1942. у подручју Гламоча.

ЈАКИЋ Матијин ВУКО, борац, рођен 1923. у Добром Селу (Шавник), земљорадник, члан Скоја.

ЈАКИЋ Благојев РАДОМАН, десетар, рођен 1917. у Добром Селу (Шавник), студен, члан КПЈ.

ЈАКИЋ Матијина ВЕСЕЛИНКА, борац, рођена 1920. у Добром Селу (Шавник). домаћица, члан Скоја.

ЈАКИЋ Лекова СТАНИСЛАВА, борац, рођена 1922. у Добром Селу (Шавник), домаћица, члан Скоја, погинула априла 1944. у Србији.

ЈАУКОВИЋ Милићев ДРАГО, десетар, рођен 1913. у Придворицама (Шавник), инжењер, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.

ЈАУКОВИЋ Радосавов БАТРИЋ, борац, рођен 1915. у Придворицама (Шавник), радник, члан КПЈ.

ЈАУКОВИЋ Николина КСЕНИЈА, борац, рођена 1922. у Гацком, домаћица, члан Скоја, погинула априла 1944. на Мајевици.

ЈАУКОВИЋ Радосавов МИЛОРАД, борац, рођен 1921. у Придворицама (Шавник), ђак, члан Скоја.

ЈАУКОВИЋ Рашова МИЈ1КА, борад, рођена 1923. у Придворицама (Шавник), домаћица, члан Скоја.

ЈАУКОВИЋ Радосавов ТОМАШ. борац, рођен 1925. у Придворицама (Шавник), ђак, члан Скоја, погинуо децембра 1944. у Србији.

ЈЕГДИЋ Јевремова СОФИЈА, борац, рођена 1922. у Провалији (Шавник), домаћица, члан Скоја.

КАРАЏИЋ Илијин МИЛИЋ, борац, рођен 1918. у Петњици (Шавник), земљорадник, члад Скоја.

КАРАЏИЋ Урошев ВУКО, борац, рођен 1920. у Петњици (Шавник), земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

КАРАЏИЋ Војов МИРО, борац, рођен 1918. у Петњици (Шавник), земљорадник, члан Скоја.

КАРАЦИЋ Милованов ВОЈИН, борац, рођен 1914. у Петњици (Шавник), земљорадник.

КРСТАЈИЋ Радованов ВИДОЈЕ, командир 2. вода, рођен 1907. у Пашишш Водама (Жабљак), правник, члан КПЈ.

КНЕЖЕВИЋ Драгов ИСАИЛО, борац, рођен 1900. у Милошевићима (Шавник), земљорадник.

КНЕЖЕВИЋ Новичин МИЉАН, десетар, рођен 1907. у Милошевићима (Шавник), земљорадник, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

КОВИЈАНИЋ Миливојев ТОМАШ, борац, рођен 1906. у Пошћењу (Шавник), земљорадник, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

ЛАЗАРЕВИЋ Новов РАДОМИР, борац, рођен 1921. у Годијељу (Шавник), земљорадник, члан Скоја.

ЛАЗАРЕВИЋ Новова ДАНИЦА, борац, рођена 1923. у Годиљеву (Шавник), домаћица, члан Скоја, погинула фебруара 1943. на Неретви.

МАШИЋ Вукашинов ЂУРКО, борац, рођен 1914. у Дужима (Шавник), радник, члан КПЈ, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна

НИКИТОВИЋ Лазарев РАДОВАН, борац, рођен 1912. у Комарници (Шавник), земљорадник, члан КПЈ.

НИКИТОВИЋ Лазарев МИЛЕНКО, борац, рођен 1920. у Комарници (Шавник), ђак, члан Скоја.

НИКИТОВИЋ Божов ЂОРЂИЈЕ, борац, рођен 1923. у Комарници (Шавник), земљорадник, члан Скоја.

НИКИТОВИЋ Мирков ВОЈИН, десетар, рођен 1913. у Комарници (Шавник), службеник, члан КПЈ, погинуо децембра 1942. у подручју Гламоча.

НОВАКОВИЋ Василијева СТАНКА, борац, рођена 1922. у Шавнику, домаћица, члан Скоја, погинула јуна 1943. на Зеленгори.

НОВОСЕЛ Михаилов САВО, борац, рођен 1923. у Босачи (Жабљак), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у подоучју Бугојна.

ЋЕРАНИЋ Петрова ЗОРА, борац, рођена 1924. у Дубровском (Шавник), домаћица, члан Скоја.

ЋОРОВИЋ Димитријев ВОЈИН, командир 2. вода, рођен 1914. у Врточпољу (Жабљак), официр бивше југословенске војске.

ЦЕРОВИЋ Милованов ДРАГО, борац, рођен 1917. у Тутинама (Ускоци), радник, члан КПЈ.

ЦЕРОВИЋ Савов РАДЕ, борац, рођен 1921. у Тушинама (Ускоци), ђак, члан Скоја.

ЦЕРОВИЋ Милова ДАРА, борац, рођена 1921. у Тушинама (Ускоци), домаћица, члан Скоја.

ЦЕРОВИЋ Радова МИЛОСАВА, борац, рођена 1920. у Тушинама (Ускоци), члан Скоја, умрла послије рата.

ЦЕРОВИЋ Митров СТЕВАН., борац, рођен 1895. у Тушинама (Ускоци), земљорадник, потонуо послије рата.
ЦЕРОВИЋ Савова ЈЕЛА, борац, рођена 1908. у Тушинама (Ускоци), домаћица.
ЧУРОВИЋ Стеванов ВЛАДИСЛАВ ШАЈО, десетар, рођен 1912. у Тушинама (Ускоци), земљорадник, члан КПЈ.

Трећа чета

ГРБОВИЋ Милосавов ЈЕВРЕМ, командир, рођен 1908. у Вирку (Жабљак), учитељ, члан КПЈ, народни херој, погинуо јула 1943. у Босни.
ПЕРУНОВИЋ Петров ДОБРОСЛАВ ЂЕРО, политички комесар, рођен 1910. у Пјешивцима, члан КПЈ, погинуо децембра 1942. на планини Цинцар.
ЈАУКОВИЋ Милићев МИЋУН, замјеник командира, рођен 1916. у Придворицама (Шавник), правник, члан КПЈ, умро послије рата.
ЖУГИЋ Димитријева КАТА, замјеник политичког комесара, рођена 1919. у Новаковићима (Жабљак), домаћица члан КПЈ.
ВОЈИНОВИЋ Мајов БОГДАН, економ, рођен 1893. у Жабљаку, радник, члан КПЈ, погинуо маја 1943. на Сињајевини.
СРДАНОВИЋ Јованова СОЛОМИЈА, референт санитета, рођена 1923. у Косорићима (Шавник), домаћица, члан Скоја, погинула јула 1942. у подручју Бугојна.
СРДАНОВИЋ Живков ВОЈИН, командир 1. вода, рођен 1915. у Косорићима (Шавник), студент, члан КПЈ.
БАТУРАН Константинов МИРКО, борац, рођен 1914. у Недајну (Пива), земљорадник, кандидат за члана КПЈ, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.
БРАТИЋ Трипков ПЕТАР, борац. рођен 1895. у Смријечну (Пива), земљорадник, погинуо марта 1943. на Прењу.
БЛЕЧИЋ Илијин РАДЕ, борац, рођен 1918. у Сељанима (Пива), земљорадник, члан Скоја.
БУЛАЈИЋ Божов ВЛАДО, борац, рођен 1926. у Билећи, ђак, члан Скоја.
ВРАЧАР Шурков РИСТО, борац, рођен 1920. у Пиви. земљорадник, члан Скоја, погинуо априла 1943. у подручју Невесиња.
ВРАЧАР Милованов ВУКО, борац, рођен 1906. у Пиви, радник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.
ВУКОВИЋ Милинков САВО, борац, рођен 1921. у Пишћу (Пива), земљорадник, члан Скоја. погинуо фебруара 1943. на Неретви.
ГАГОВИЋ Мирков ЖИВКО, борац, рођен 1904. у Безују (Пива), земљорадник, погинуо фебруара 1943. на Неретви.
ГАШИЋ Вулов МИЛИВОЈЕ, борац, рођ.н 1900. у Црквинама (Пива), земллрадник.
ГРБОВИЋ Радованов ДРАГУТИН, борац, рођен 1919. у Вирку (Жабљак), земљорадник, члан Скоја, погинуо новембра 1942. код Книна.
ГРБОВИЋ Јованов РАДОМИР, борац, рођен 1915. у Вирку (Жабљак), земљорадник. члан КПЈ.
ГРБОВИЋ Недељкова ВИДА, борац, рођена 1921. у Вирку (Жабљак), домаћица, члан Скоја.
ДУКОВИЋ Савин ВУКОЛА, борац, рођен 1919. у Вирку (Жабљак), земљорадник, члан Скоја.

ЖАРКОВИЋ Милованов ВИДОЈЕ, борац, рођен 1927. у Недајну (Пива), ђак, члан Скоја.
ЖАРКОВИЋ Милов МИЛОРАД, борац, рођен 1925. у Недајну (Пива), ђак, члан Скоја, погинуо јануара 1944. у подручју Бијелог Поља.
ЖАРКОВИЋ Видојев СТЕВАН, борац, рођен 1912. у Недајну (Пива), земљорадник.
ЖИЖИЋ Миликин ЖАРКО, борац, рођен 1908. у Милошевићима (Шавник), земллрадник.
ЖИЖИЋ Божов СПАСОЈЕ, борац, рођен 1922. у Милошевићима (Шавник), земљорадник, члан Скоја, погинуо новембра 1942. на Динари.
ЖИЖИЋ Обренов МОМИР, борац, рођен 1920. у Милошевићима (Шавник), земљорадник, члан Скоја, умро послије рата.
ЖИЖИЋ Грујичин РУФИМ, борац, рођен 1907. у Милошевићима (Шавник), калуђер, умро послије рата.
ЖИЖИЋ Радованов ВАСИЛИЈЕ, борац, рођен 1907. у Милошевићима (Шавник), земљорадник.
ЖУГИЋ Миров МИЋУН, борац, рођен 1922. у Жабљаку, земљорадник, члан КПЈ, погинуо децембра 1942. на планини Цинцар.
КОВАЧЕВИЋ Недељков РАДОМИР, десетар, рођен 1915. у Жабљаку, земљорадник, члан КПЈ.
КОВАЧЕВИЋ Спасојев СТОЈАН, борац. рођен 1920. у Жабљаку, земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.
КРСТАЈИЋ Миров АЛЕКСАНДАР АЦО, борац, рођен 1923. у Пашиним Водама (Жабљак), ђак, члан Скоја, погинуо априла 1944. у Србији.
КУЈОВИЋ Вукашинова ВУКОСАВА, борац, рођена 1920. у Колашину, домаћица, члан Скоја.
КРСТАЈИЋ Милинова МИЛЕВА, борац, рођена 1919. у Пашиним Водама (Жабљак), домаћица, члан Скоја.
КРСТАЈИЋ Милованова СМИЉА, борац, рођена 1900. у Пашиним Водама (Жабљак), домаћица.
КРСТАЈИЋ Ристов ДУШАН, борац, рођен 1903. у Пашиним Водама (Жабљак), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јануара 1945. у подручју Пљеваља.
КУЖИЋ Костин МИХАИЛО, борац, рођен 1900. у Пиви, земљорадник,
КУЛИЋ Ристов СРЕТО, борац, рођен 1924. у Пиви, ђак, члан Скоја.
МИЈАТОВИЋ Гаврилов ИВО, десетар, рођен 1912. у Крњој Јели (Колашин), земљорадник, члан КПЈ.
МИЛИЋЕВИЋ Лукин БРАНКО, борац, рођен 1920. у Нинковићима (Жабљак), ђак, члан Скоја.
РАДУЛОВИЋ Илијин МИЛИВОЈЕ, десетар, рођен 1914. у Вирку (Жабљак), подофицир бивше југословенске војске.
РАОНИЋ Јованов ВЕЛИМИР, борац, рођен 1920. у Неговођу (Жабљак), земљорадник, члан КПЈ.
РАОНИЋ Радосавова ВИКТОРИЈА, борац, рођена 1922. у Неговођу (Жабљак), домаћица, члан Скоја.
РАДОЊИЋ Вучетина ДРАГИЊА, борац, рођена 1914. у Мокром (Шавник), домаћица, погинула децембра 1942. у Ливну.
РАДОЈЕВИЋ Радисавов ВЕЉКО, борац, рођен 1920. у Мокром (Шавник), ђак, члан КПЈ.
РАЈКОВИЋ Филипов ТОМО, борац, рођен 1890. у Бијелој (Шавник), земљорадник, погинуо децембра 1942. у подручју Дувна.

РАДОВИЋ Милосавов ЈАГОШ, борац, рођен 1922. у Пиви, ђак, члан КПЈ, погинуо јула 1943. на Озрену.
ПОПОВИЋ Живков УРОШ, командир 2. вода, рођен 1909. у Пиви, подофицир бивше југословенске војске, члан КПЈ, погинуо априла 1943. на Црвњу.
САВОВИЋ Тодорова ЂУКА, борац, рођена 1905. у Вирку (Жабљак), домаћица.
СЕРАТЛИЋ ТОДОР, борац, рођен 1912. у Вуковици (Жабљак), земљорадник, члан КПЈ, погинуо фебруара 1943. на Неретви.
СРДАНОВИЋ Тодоров ЛАЗАР, борац, рођен 1916. у Косорићима (Шавник), студент.
ТАТАЛОВИЋ Јованов ВУКОСАВ, борац, рођен 1907. у Пиви, земљорадник.
ТОМИЋ Митров ГОЈКО, командир вода, рођен 1910. у Тимару (Ускоци), професор, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. у Зеленгори.
ТРЕБЈЕШАНИН Секулин МИЛАН, десетар, рођен 1915. у Стругу (Ускоци), студент, члан КПЈ, умро послије рата.
ЧУРОВИЋ Митров РАДОМИР, борац, рођен 1910. у Тушинама (Ускоци), правник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.
ЦЕРОВИЋ Јоков ЈОВАН, борац, рођен 1913. у Тушинама (Ускоци), земљорадник, члан КПЈ, погинуо фебруара 1943. на Неретви.
ШЋЕПАНОВИЋ Мићунов МИЛОСАВ, десетар, рођен 1912. у Бијелој (Шавник), учитељ, члан КПЈ, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.

Митраљески вод

ЛЕКИЋ Илијин МАРЈАН, командир, рођен 1906. у Андријевици, учитељ, умро послије рата.
НОВОСЕЈ1 Владов ЂОКО, политички делегат, рођен 1914. у Београду, студент, члан КПЈ.
ЖИЖИЋ Пејов ЋИРО, економ, рођен 1890. у Милошевићима (Шавник), земљорадник, умро послије рата.
ВУКОВИЋ Урошева ЗОРКА, референт санитета, рођена 1921. у Шавнику, домаћица, члан Скоја.
ГАГОВИЋ Матијин МИЉАН, вођа одељења, рођен 1914. у Безују (Пива), правник, члан КПЈ.
ДАКИЋ Милошев ЈЕВРЕМ, борац, рођен 1917. у селу Црној Гори (Пива), земљорадник, члан КПЈ, погинуо априла 1943. у подручју Невесиња.
ДУКОВИЋ Радивојев РАДОСАВ, борац, рођен 1917. у Вирку (Жабљак), земљорадник, члан Скоја, погинуо новембра 1942. код Книна.
КАРАЏИЋ МИРКО, борац, рођен 1915. у Палежу (Жабљак), земљорадник, члан КПЈ, погинуо фебруара 1943. на Неретви.
ЖИЖИЋ Миликин ЖАРКО, борац, рођен 1908. у Милошевићима (Шавник), земљорадник.
КОВАЧЕВИЋ Ђорђијин ЖАРКО ПУШО, борац, рођен 1922. у Никшићу, ђак, члан Скоја, погинуо фебруара 1943. на Неретви.
КРСТАЈИЋ Милунов БОЖО, борац, рођен 1921. у Пашиним Водама (Жабљак), ђак, члан Скоја, погинуо јуна 1943. у Миљевини.
МИЈОВИЋ Вукосавов ВУКОТА, борац, рођен 1918. у Годијељеву (Шавник) ђак, члан КПЈ, погинуо фебруара 1943. на Неретви.

ОДОВИЋ Андријин СВЕТОЗАР, борац, рођен 1920. у Пошћењу (Шавник), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ОЈДАНИЋ Мијајлова ДОБРИЈА, борац, рођена 1918. у Ивангаду, домаћица, члан КПЈ, народни херој.

ПЕКИЋ Јованова СОФИЈА, борац, рођена 1914. у Вирпазару, службеник, члан КПЈ, погинула јуна 1944. у Голији.

ПЕРУНОВИЋ Петрова ЂУКА, борац, рођена 1921. у Пјешивцима, домаћица, члан Скоја.

ПЕРУНОВИЋ Илијин ГОЈКО, вођа одјељења, рођен 1920. у Пјешивцима, подофицир бивше југословенске војскв, члан Скоја.

ПОПОВИЋ Драгојев КОНСТАНТИН, борац, рођен 1920. у Нинковићима (Жабљак), ђак, члан Скоја, погинуо јануара 1944. у Лешници.

РАКЕТИЋ Крстов МИЛАДИН, борац, рођен 1906. у Добрим Селима (Шавник), радник, члан КПЈ, погинуо новембра 1942. у подручју Книна.

РОВИЋ Јованов ОБРЕН, борац, рођен 1922. у Пиви, ђак, члан Скоја, погинуо новембра 1944. у подручју Даниловграда.

КРУНИЋ Јовов ЛАЗАР, борац, рођен 1918. у Пиви, земљорадник, члан Скоја, погинуо маја 1943. у рејону Бајовог Поља.

СТЕВОВИЋ Вулев ПЕКО, борац, рођен 1908. у Нинковићима (Жабљак), земљорадник, погинуо августа 1944. на Ибру (Црни врх).

ТОНЧИЋ Милованов МИЛОРАД, борац, рођен 1920. у Пиви, земљорадник, члан Скоја, умро послије рата.

ТОНЧИЋ Вукашинова МИЛЕНКА, борац, рођена 1921. у Пиви, домаћица, члан Скоја.

ШИПЧИЋ Обрадова ЈОВАНКА, борац, рођена 1912. у Пиви, радница,, члан КПЈ.

ШЋЕПАНОВИЋ Милинов МОМИР, борац, рођен 1922. у Бијелој (Шавник), земљорадник, члан Скоја, погинуо марта 1944. у Санџаку.

ЈАЊИЋ Милићева ДАНИЦА, борац, рођена 1922. у Грабовици (Шавник), домаћица, члан Скоја, погинула јуна 1943. на Зеленгори.

РЕКАПИТУЛАЦИЈА

(Пети батаљон 10. јуна 1942)

Бројно стање		*Погинули у НОР-у*	
другова	160	другова	76
другарица	44	другарица	18
свега	204	свега	94

Политичка припадност

Чланова КПЈ		*Погинули у НОР-у*	
другова	82	другова	42
другарица	12	другарица	7
свега	94	свега	49

Чланова Скоја		*Погинули у НОР-у*	
другова	47	другова	23
другарица	27	другарица	10
свега	74	свега	33

Социјални састав

земљорадника	82	учитеља	5
домаћица	39	официра бив. југ. војске	2
ученика	24	службеника	2
студената	17	професора	1
правника	14	љекара	1
радника	11	инжењера	1
подофицира бив. југ. војске	5	калуђера	1
		Укупно	204

СУМАРНИ ПРЕГЛЕД

	Бројно стање		У *НОР-у погинуло*	
Штаб и пиштапске јединице	другова	76	другова	30
	другарица	35	другарица	10
	свега	111	свега	40
Први батаљон	другова	165	другова	95
	другарица	42	другарица	15
	свега	207	свега	110
Други батаљон	другова	157	другова	106
	другарица	48	другарица	26
	свега	205	свега	132
Трећи батаљон	другова	148	другова	92
	другарица	21	другарица	9
	свега	169	свега	101
Четврти батаљон	другова	156	другова	87
	другарица	30	другарица	13
	свега	186	свега	100
Пети батаљон	другова	160	другова	76
	другарица	44	другарица	18
	свега	204	свега	94
У КУПНО	другова	862	другова	486
	другарица	220	другарица	91
	свега	1082	свега	577

НАПОМЕНА:

Од формирања (10. јуна 1942) до краја рата (15. маја 1945) бригада је прешла пко 25.000 км — тј. за 1.070 дана рата (њеног поетојања) проејечно дневно 23 км, и водила је више од 700 мањих и већих борби, са више од 15.000 бораца и старјешина, од којих је погинуло око 3.000, а рањено више од 6.000.

ПОЛИТИЧКА ПРИПАДНОСТ

	Чланова КПЈ:			
	Бројно стање		*Погинуло у НОР-у*	
Штаб и приштапске јединице	другова	67	другова	17
	другарица	10	другарица	2
	свега	77	свега	19
	Чланова Скоја:			
	другова	7	другова	3
	другарица	8	другарица	3
	свега	15	свега	6
	Чланова КПЈ:			
Први батаљон	другова	106	другова	55
	другарица	16	другарица	4
	свега	122	свега	59
	Чланова Скоја:			
	другова	59	другова	36
	другарица	19	другарица	10
	свега	68	свега	46
	Чланова КПЈ:			
Други батаљон	другова	80	другова	54
	другарица	22	другарица	11
	свега	102	свега	65
	Чланова Скоја:			
	другова	63	другова	46
	другарица	25	другарица	15
	свега	88	свега	61
	Чланова КПЈ:			
Трећи батаљон	другова	69	другова	52
	другарица	3	другарица	2
	свега	72	свега	54
	Чланова Скоја:			
	другова	47	другова	31
	другарица	17	другарица	6
	свега	64	свега	37

	Чланова	*КПЈ:*		
Четврти батаљон	другова	89	другова	48
	другарица	9	другарица	2
	свега	98	свега	50
	Чланова	*Скоја:*		
	другова	47	другова	27
	другарица	20	другарица	11
	свега	67	свега	38
	Чланова	*КПЈ:*		
Пети батаљон	другова	82	другова	42
	другарица	12	другарица	7
	свега	94	свега	49
	Чланова	*Скоја:*		
	другова	47	другова	23
	другарица	27	другарица	10
	свега	74	свега	33
	Чланова	*КПЈ:*		
У К У П Н О	другова	492	другова	269
	другарица	72	другарица	28
	свега	564	свега	297
	Чланова	*Скоја:*		
	другова	261	другова	166
	другарица	115	другарица	55
	свега	376	свега	221

СОЦИЈАЛНИ САСТАВ

земљорадника	445	сликара	1
домаћица	168	адвоката	1
официра бивше југослов. војске	7	трговаца	4
подофицира бивше југослов. војске	19	ученика	148
свештеника	2	студената	81
калуђера	1	професора	10
пензионера	6	учитеља	23
љекара	4	правника	32
инжењера	4	службеника	45
предсједника општина	2	радника	73
публициста	3	љекарских помоћника	3
		Свега	1082

ФОРМИРАЊЕ БРИГАДЕ И ЊЕН ПРОДОР У ЗАПАДНУ БОСНУ

(10. јун — 1. новембар 1942)

Упркос тешких борби које су вођене с непријатељем у прољеће 1942. године, ЦК КПЈ и Врховни штаб успијевају да формирају три бригаде: 5. јуна 3. пролетерску (санџачку), а 10. јуна 4. и 5. пролетерску (црногорску) бригаду.[1]

У саставу 4. пролетерске (црногорске) бригаде било је пет батаљона, чета пратећих оруђа, интендантура с комором, болница и санитет. Батаљони су имали по три чете, митраљески вод и одговарајуће органе службе.

У 1. и 2. батаљон ушли су борци из Ловћенског одреда — у 1. батаљон борци из ранијих батаљона „13. јул" и „Јован Томашевић", тј. борци са територије Горњег Цеклина, Буботиња и Црмнице, а у 2. батаљон борци из ранијих батаљона „Царев Лаз", „Стеван Штиљановић" и из Катунског батаљона, тј. борци родом из Доњег Цеклина, Добрског Села, са Црногорског приморја и из Катунске нахије. У 3. батаљон ушли су борци Зетског одреда — из Зете, Бешкопоља, Љешанске нахије и Бјелопавлића; у 4. батаљон борци Комског одреда — са територије Мораче, Ровца, Колашина, Андријевице и Берана (сада Иванграда); у 5. батаљон борци из Дурмиторског одреда — из Дробњака, Шаранаца, Језера, Ускока и Пиве.

Били су то борци који су пуних 11 мјесеци водили тешке борбе с талијанским окупатором и четницима. Они су се у тим борбама прекалили и стекли велико искуство. На дан формирања у бригади су била 1082 таква борца и старјешине — 862 мушкарца и 220 жена. Од њих су 445 били

[1] Хронологија ослободилачког рата народа Југославије 1941—1945. (у даљем тексту: Хронологија), Војноисторијски институт, Београд, 1964, стр, 280.

земљорадници, 168 домаћице, 148 ђаци, 81 студенти, 73 радници, 45 службеници, 32 правници, 26 официри и подофицири БВЈ, 23 учитељи, 10 професори, 6 пензионери, 4 љекари, 4 инжењери, 4 трговци, 3 публицисти, 3 љекарски помоћници, 2 свештеници, 1 калуђер, 1 сликар, 1 адвокат и 2 предсједника општине. На лицу мјеста су били 1048 бораца, док су остали били у болници. Од 1048 бораца на лицу, 843 је било у борачким јединицама, а 205 на другим дужностима у бригади и батаљонима — санитету, комори, при штабовима и другдје. На дан формирања у бригади је било 564 чланова и кандидата за чланове КПЈ и 376 скојеваца. Од наоружања, поред пушака са просјечно 20 метака и пиштоља са којима су били наоружани борци и старјешине, бригада је имала: 34 пушкомитраљеза, 12 тешких митраљеза, 1 лаки и 2 тешка минобацача, а од стоке 40 товарних и 30 јахаћих коња.[2]

Од 10. до 17. јуна све јединице бригаде прешле су на лијеву обалу Сутјеске. У то вријеме се завршила и талијанско-четничка офанзива од Пиве, Чемерна, Изгора и Врбнице. Послије преласка преко Сутјеске, бригада се први пут нашла на окупу, у шумама између Заостра, Крушева и Врбнице. Са падина Зеленгоре јединице су се пребациле на десну обалу Врбничког потока, гдје им је 17. јуна прочитана наредба врховног команданта о формирању бригаде. Истог дана је прочитана и наредба о саставу штаба бригаде, штабова батаљона, команди чета и руководилаца служби и сектора.

За команданта бригаде постављен је Пеко Дапчевић, за политичког комесара Митар Бакић, а за замјеника политичког комесара Бошко Ђуричковић, који је ускоро постављен за политичког комесара 2. батаљона.[3]

У политодјелу бригаде ЦК КПЈ је поставио три стара члана КПЈ: инжењера из Црне Траве Милентију Поповића за руководиоца, а публицисту из Бање Луке Веселина Маслешу и професора и пјесника из Машнице Радована Зоговића за чланове. Милентије Поповић је, међутим, убрзо постављен за замјеника политичког комесара бригаце, али се ускоро разболео од тифуса и више од мјесец дана је провео у грозници, на носилима. Исцрпен опаком болешћу,

[2] Војна енциклопедија (у даљем тексту: ВЕ), том VII, стр. 500. Зборник података и докумената о НОР-у (у даљем тексту: Зборник), том IV, књ. 8, стр. 49—61;

Четврта пролетерска бригада 1942—1952 (Зборник сјећања), Војноисторијски институт, Београд, 1952, стр. 230.

[3] Четврта пролетерска бригада, стр. 47.

убрзо се преселио у Централну болницу. Његову је дужност у политодјелу бригаде преузео Весо Маслеша, а нови члан политодјела бригаде постала је Стана Томашевић.

У самом штабу бригаде радило је још осам другова: Шпиро Мугоша, службеник из Титограда, који ће нешто касније постати помоћник команданта бригаде; Ђуро Чагоровић, стари члан КПЈ, који ће убрзо бити постављен за политичког комесара 3. батаљона; Стана Томашевић, учитељица и члан КПЈ; Фјодор Махин Јевдокимович, стари комуниста и публициста, родом из Сибира, СССР; Михаило Вицковић, стари политичар и предсједник ћеклићке општине; Ђоко Павићевић, официр у пензији, ратник из оба балканска и из првог свјетског рата, који је са цијелом породицом пришао устаницима 13. јула 1941; Видо Вурић, шездесет петогодишњак из чевске Загреде, такође ратник из три минула рата, угледни и поштовани племеник који је био и предсједник чевске општине; и два свештеника — вјерска референта бригаде: свршени студент теолошког факултета, али и члан КПЈ, Црмничанин Блажо Марковић и стари добри прота Јагош Симоновић из Доње Мораче.

Технику бригаде водило је шест бораца; у курирском одјељењу било је осам неустрашивих младих људи; у бригадном и батаљонском санитету и управи бригадне болнице радила су четири љекара (др Мита Савићевић, др Радоје Мијушковић, др Јован Бијелић и др Жарко Микић), четири студента медицине (Станко Мартиновић, Марија Ломпар, Бранко Кандић и Митар Пилетић), два љекарска помоћника (Чедо Иличковић и Милица Јововић), један санитетски наредник БВЈ (Радомир Бурић), двадесет и једна домаћица, дванаест ученица, пет службеница и двије раднице (њима је било повјерено на његу и лијечење тридесет и четири рањеника и болесника од којих је девет подлегло ранама на међупростору Изгори — Суха)[4]; у бригадној и батаљонским интендантурама и коморама радило је 138 бораца. Значи, при штабу бригаде и батаљона — санитету, болници, интендантури, комори и другдје било је 205 бораца, међу њима један број старијих годишта, од којих су многи када је бригада кренула на марш за западну Босну остали на Зеленгори, с Петом пролетерском бригадом и Херцеговачким одредом.

4 На међупростору Изгори — Тјентиште подлегли су ранама борци Милован Дожић, Мираш Жижић, Бранко Лопичић, Јован Крстајић, Лазар Крунић, Димитрије Новосел, Јован Поповић, Љубо Сератлић и Вукосав Таталовић (сви чланови КПЈ); дневник аутора.

Штабове батаљона су сачињавали:

Први (ловћенски) батаљон: командант Љубо Вучковић, политички комесар Велиша Лековић, замјеник команданта Мило Јовићевић, замјеник комесара Блажо Ломпар, интендант Јово Пламенац, а референт санитета Чедо Иличковић.

Други (ловћенски) батаљон: командант Нико Стругар, политички комесар Душан Петричевић, замјеник команданта Милован Челебић, замјеник комесара Спасо Дракић, интендант Марко Шофранац, а референт санитета Радомир Бурић.

Трећи (бјелопавлићки) батаљон: командант Василије Ђуровић Вако, политички комесар Марко Шофранац (већ послије неколико дана замјенио га је Ђуро Чагоровић), замјеник команданта Мироје Жарић, замјеник комесара Владо Божовић, интендант Симо Мугоша, а референт санитета Бранко Кандић.

Четврти (комски) батаљон: командант Саво Дрљевић, политички комесар Војо Машковић, замјеник команданта Милета Ђукић, замјеник комесара Бошко Рашовић, интендант Душан Драговић а референт санитега др Јован Бијелић.

Пети (дурмиторски) батаљон: командант Момчило Полексић, политички комесар Мијушко Шибалић, замјеник команданта Вељко Жижић, замјеник комесара Филип Бајковић, интендант Љубо Микић, а референт санитета др Жарко Микић.

Одмах по саопштењу одлуке о формирању, штаб бригаде је са штабовима батаљона, старјешинама самосталних јединица и служби одржао састанак, на коме је, поред осталог, говорено о мјерама које треба предузети ради организационог учвршћења бригаде и донијета одлука да се све јединице пребаце у село Велику Љубињу, што је учињено већ 18. јуна. Ту се бригада задржала до 24. јуна, када је, с осталим пролетерским бригадама, пошла на велики марш за Босанску крајину. За вријеме боравка у Великој Љубињи бригаду је обезбјеђивао 1. батаљон, са положаја у рејону шуме код извора Влашке воде.

За вријеме боравка на падинама Зеленгоре 4. црногорска и друге бригаде око Врховног штаба нијесу имале непосредног додира с непријатељем, тако да су се, поелије борби које су непрекидно трајале више од пола године, могле мало одморити и средити. Међутим, ситуација се у погледу исхране и материјалног снабдијевања није много измијенила. Крај

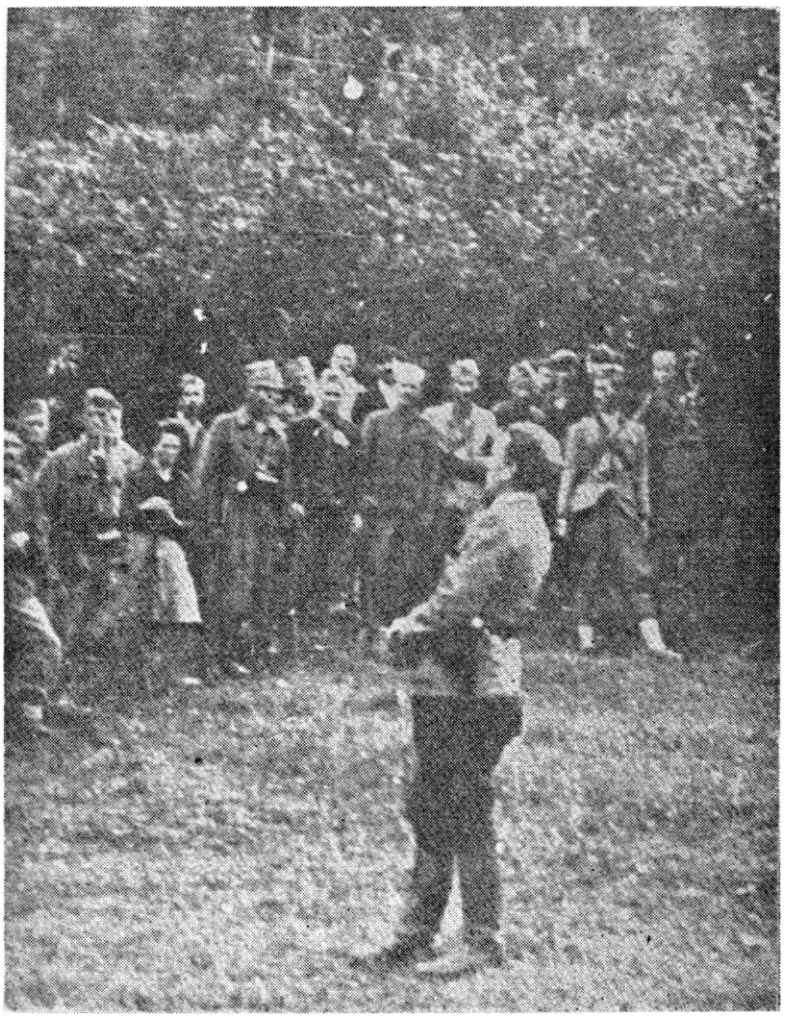

Друг Тито говори 4. бригади на дан формирања, Љубина, јун 1942.

у коме су се бригаде одмарале био је сиромашан и слабо насељен. Оно мало села расутих по падинама Зеленгоре дјелимично је било попаљено и разорено. Народ који је успио да избјегне четничку каму и усташки нож разишао

Пеко Дапчевић и Митар Бакић, први командант и политички комесар бригаде, Ливно, децембар 1942.

се на разне стране. На згариштима и рушевинама, свједочанствима тешких четничких и усташких злочина, мало се ко задржао. И поред мјера које су предузимане да се обезбиједи исхрана, људство се морало хранити коњетином, али се и у њој оскудијевало. У таквој ситуацији борци су се довијали на разне начине да ублаже глад. Разне шумске траве, као сријемуш и кисјелица, затим кора од младог дрвећа, коријење разних трава, јагоде и плодови зеленог воћа које је на том терену расло, многима су помогли да издрже глад.

Краткотрајни предах у Великој Љубињи бригада је искористила за сређивање својих јединица и појачан партијско-политички рад. С обзиром на то да је била попуњена већим бројем бораца који су до тада били руководиоци, људи с великим борбеним и политичким искуством, који су стицајем околности у то вријеме били обични борци, тај рад јој није представљао посебну тешкоћу. Редовно су држана предавања, зборови и састанци. Прво предавање (о улози СССР-а и Црвене армије у другом свјетском рату) бригади је 17. јуна одржао Фјодор Махин Јевдокимович. Пет дана каеније Веселин Маслеша, члан политодјела бригаде, одржао је предавање о годишњици напада Њемачке на СССР и о резултатима борбе на источном фронту.

У исто вријеме су на партијским састанцима по батаљонима и самосталним јединицама анализирани пређени пут, борбе и држање комуниста за вријеме повлачења. Састанци, разматрања и закључци повезивани су с анализом која је о ситуацији у Црној Гори изнијета у отвореном писму ЦК КПЈ партијској организацији Црне Горе и Боке од маја 1942. При томе је стално истицана улога Партије и указивано на задатке сваког њеног члана у наредном раздобљу борбе. Послије партијских састанака, у свим јединицама су одржане конференције с борачким саставом, на којима су борци упознати с битним обиљежјима ослободилачке борбе и са својим задацима. Та је активност позитивно утицала на унутрашњу повезаност, чврстину, дисциплину и међусобно повјерење у читавој бригади. Конференције су биле занимљиве, а дискусија отворена, другарска, конструктивна.

Није запостављено ни војно оспособљавање бригаде. С борцима је извођена војна обука по десетинама, водовима, четама и батаљонима, углавном о употреби и чувању оружја и о поступцима у разним борбеним ситуацијама. Доста

се пажње поклањало личном изгледу и хигијени бораца, одјећи и обући. Коњи су редовно прегледани и њихов товарни прибор и ков увијек су били, војничким ријечником казано, у исправном стању.

Већ према могућностима и условима развијао се и рад на културном и образовном уздизању бораца. У то вријеме изашао је и први број Бригадног листа, који је, умножен на шапирографу у неколико примјерака, „обишао" све јединице.

Организован је и сусрет бораца 2. и 4. пролетерске бригаде, уз пригодан програм, ради међусобног упознавања и размјене искустава. У знак сјећања на тај први сусрет, борци су се међусобно даривали, мијењали оружје и слично. Све су то биле ситне пажње, али су изражавале дубоко људско осјећање према другу и саборцу. Од тога сусрета, борци тих двију бригада свагда су се међусобно ословљавали са „рођаче". То узајамно повјерење, љубав и другарство, та повезаност и осјећање нарочито су дошли до изражаја у доцнијим заједничким борбама, када су 2. и 4. пролетерска, заједно с 2. далматинском бригадом, ушле у састав 2. пролетерске дивизије.

Деветнаестог јуна бригаду је посјетио врховни командант друг Тито. О његовој посјети све су јединице биле обавијенгтене. Свог команданта дочекали су постројени у четвероугао, како се то практикује пригодом таквих свечаности. Врховни командант је цјелокупни састав бригаде упознао са ситуацијом, указао му на нове задатке и предочио какви га напори и тешкоће очекују.[5] Заједно с другим предузетим мјерама, ријечи друга Тита су снажно утицале на борце и старјешине и подигле борбени дух читаве бригаде.

Од Зеленгоре, преко Трескавице, до Игмана

ЦК КПЈ и Врховни штаб су 19. јуна одлучили да с 1, 2, 3. и 4. пролетерском бригадом крену за Босанску крајину, ради подстицања и ширења устанка у западним крајевима земље, а да 5. пролетерска бригада, Херцеговачки одред, болница и збјег за извјесно вријеме остану на Зеленгори.[6] Одлуку о покрету који ће услиједити кроз три-четири дана Врховни штаб је саопштио штабовима бригада 20. јуна

[5] Јосип Броз Тито, Војна дјела, кн>. I, стр. 92.
[6] Зборник, том IV, књ. 3, док. 194.

у шуми изнад села Врбнице. Наредба за покрет, издата 22. јуна, регулисала је поступак бригада за наредна три дана. Првог дана марша предвиђено је да се бригаде прикупе дуж комуникације Јелеч—Калиновик, свака на свом правцу. Слиједећег дана су имале да ликвидирају непријатељске посаде у Јелечу и Борју и да прикупе храну. Ноћу између другог и трећег дана марша требало је прећи комуникацију у двије колоне, заобилазећи Калиновик са истока и са запада да би се послије преласка комуникације Калиновик—Трново, односно Калиновик—Улог, поново спојиле и трећег дана марша продужиле југозападним падинама Трескавице и избиле у шуме Чемернице и Тушила, у близини планинских насеља на јужним падинама Бјелашнице. Требало је да се 2. и 4. пролетерска бригада, које су сачињавале сјеверну колону, крећу сјеверно од Калиновика, а 1. и 3. пролетерска бригада, које су сачињавале јужну колону, јужно од Калиновика.[7]

Пут од Зеленгоре до Уне и Сане био је дуг и тежак, а на том простору биле су јаке непријатељске снаге. Требало је прећи комуникације Фоча—-Калиновик, Калиновик—Сарајево, односно Калиновик—Улог, затим планине Трескавицу, Бјелашницу и Игман, комуникацију Сарајево—Мостар и проћи кроз коњички, прозорски, фојнички, бугојански и купрешки срез, а при том и разбијати непријатељске посаде. Циљ је био: преко Вранице и Зец-планине избити у долину Врбаса и на планину Динару, гдје ће се, како се предвиђало, бригаде срести с крајишким и далматинским партизанима.

Било је најтеже прећи пут Фоча—Калиновик, савладати Трескавицу, Бјелашницу и Игман и избити пред комуникацију Сарајево—Мостар. На том иначе тешком терену маневар је био ограничен на узани коридор између Сарајева и Неретве, те је сваког часа била .могућна интервенција непријатељских снага из Сарајева и Мостара. Калиновик је непријатељ раније посјео са око 200 домобрана и усташа и организовао за одбрану. У Јелечу је била жандармеријска постаја са неколико жандара, а у загорским селима око Калиновика око 180 четника, који су били у добрим односима с посадом у Калиновику. Према талијанским подацима, око Калиновика је било 640, а око Фоче 660 четника.[8]

[7] Исто, том II, књ, 4, док. 189.

[8] Архив Војноисторијског института (у даљем тексту: Архив ВИИ) рег. бр. 24/3, к. 421.

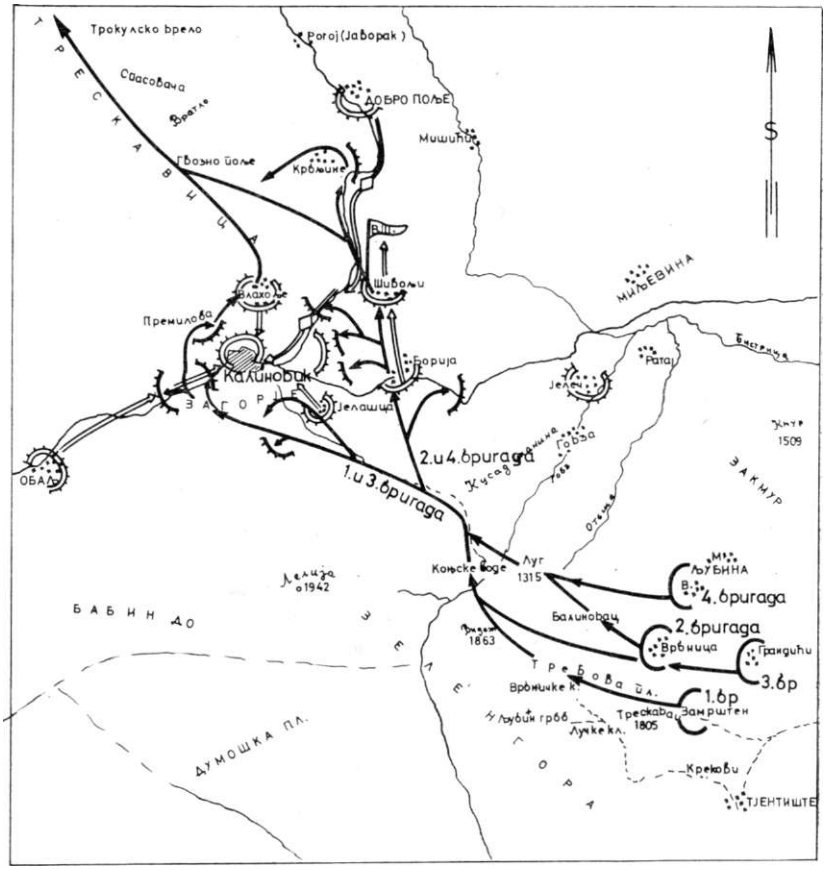

Покрет са Зеленгоре, борбе око Калиновика и избијање бригада на Трескавицу, јун 1942.

Прије покрета, 4. бригада је извршила све потребне припреме и упутила извиђачке дијелове према комуникацији Јелеч—Калиновик. Из Велике Љубине је кренула 24. јуна изјутра, у исто вријеме када и остале три бригаде са Зеленгоре. Сјеверна колона (2. и 4. пролетерска бригада), с којом се кретао ЦК КПЈ и Врховни штаб, наступала је општим правцем Балиновац—Коњске воде—Махачка чесма, у поретку: 2. пролетерска бригада, Централни комитет и Врховни штаб, 4. пролетерска бригада. Друга пролетерска је чистила терен у зони наступања сјеверне колоне и обез-

бјеђивала је од комуникације Јелеч—Калиновик. До 24. јуна увече бригада је избила у село Борију, гдје јој се један број четника предао, док је већи дио одступио за Калиновик и Шивоље. Бригада је заноћила у Борији.

Четврта пролетерска је, поред непосредног обезбјеђења, обезбјеђивала ејеверну колону од долине Сутјеске, одржавала везу с јужном колоном, извиђала правце према Јелечу и одржавала везу с 2. пролетерском. Због тога су 1. и 2. батаљон наступали на челу бригаде, непосредно иза Централног комитета и Врховног штаба. За одржавање везе с јужном колоном задужен је 3. батаљон, а 4. и 5. батаљон су, поред осталог, штитили сјеверну колону од евентуалног напада од Фоче, из долине Дрине и Сутјеске.

Марш по овом високопланинском, испресијецаном и беспутном терену био је утолико тежи што је непријатељска авијација стално извиђала и пратила покрет бригада. Четврта пролетерска је 24. јуна, касно ноћу, стигла у шуме сјеверозападно од Борове главе (к. 1449), јужно од Борије и у рејон Добре воде, и ту заноћила. За вријеме марша 24. јуна бригада није наилазила на непријатеља. Тога дана јужна колона је с дијелом снага избила у Јелашца, гдје је разбила загорске четнике, једну чету домобранског 7. пука и 26 жандара и заноћила у шуми поред пута у подручју Ошљег дола.[9]

Слиједећег дана су све четири бригаде преданиле у рејонима прикупљања, одакле су живо извиђале правце даљег наступања. Четврта бригада, поред других задатака, обезбеђивала је и правац према Јелечу и одржавала везу с 2. пролетерском бригадом и јужном колоном. Бригадна интендантура је тога дана дала батаљонима нешто златног и сребрног новца, за куповање хране, а 2. батаљон је примио око 3.000 грла ситне и крупне стоке, коју су бригаде реквирирале од одбјеглих четника из загорских села. На Коњским водама батаљон је ту_, стоку 26. јуна послије подне предао 5. црногорској бригади, Херцеговачком одреду, болници и збјегу.[10]

Да се јединице не би упуштале у непотребне борбе, Врховни штаб је 25. јуна промијенио .првобитну одлуку о правцу покрета бригада и наредио им да се, умјесто између Трескавице и Височице, пробијају преко Трескавице, иако је тај.правац био дужи и тежи. Наређено је да се покрет изврши 25/26. јуна и да до зоре 26. јуна бригаде избију

[9] Мишо Лековић, Офанзива пролетерских бригада у лето 1942, Војноисторијски институт, Београд, 1965, стр. 48.

[10] Зборник, том IV, књ. 5, док. 119.

у подручје Гвозног поља, на падинама Трескавице, 8—10 километара сјеверозападно од Калиновика. Остали задаци бригада остали су непромијењени.[11]

Друга и четврта бригада имале су тежи задатак од јужне колоне. Оне су морале да пређу преко двије комуникације и да се обезбјеђују према Фочи, у којој је у то вријеме био један усташки батаљон и 70 жандара, и Сарајеву, у коме су била три батаљона њемачког 738. пука, један усташки здруг, штаб 3. домобранског корпуса с приштапским јединицама и њемачка команда. Друга пролетерска је и даље наступала на челу сјеверне колоне, а на зачељу, правцем Добра вода—Борија—Крива локва—Катун Бубан —Гвозно поље — 4. пролетерска. Она је закаснила при поласку, па је тек око подне 26. јуна стигла у шуму на сјеверозападној ивици Гвозног поља, обезбјеђујући се према Добром пољу, Мандри и Шивољу. У рејон Гвозног поља стигле су и остале бригаде и ту се задржале све до зоре 27. јуна.

У подручју Ошљег дола је 26/27. јуна стигао и 2. батаљон 4. пролетерске. Одатле је продужио ка Премиловом брду, гдје га је прихватио 2. батаљон 1. пролетерске, с којим је сјутрадан наставио покрет за главнином. За вријеме покрета 2. батаљон 4. пролетерске није имао тежих борби, али је услијед узастопних ноћних маршева био исцрпен.

Док су се бригаде прикупљале у рејону Гвозног поља, непријатељ није испољавао неку јачу активност, изузев на комуникацији Калиновик—Сарајево, али је наше колоне и даље нападао из ваздуха. Међутим, 28. јуна, услијед великог невремена и снијега који је падао на Трескавици, престала су и дејства непријатељске авијације. Пошто је такво невријеме утицало и на покрете бригада, Врховни штаб је одлучио да се пође у насеља западно од Трнова, гдје је власт држала муслиманска милиција. Увече 27. јуна 1. пролетерска бригада је стигла код Трокутског врела изнад села Дујмовића, а 4. пролетерска, која је тог дана маршевала од Гвозног поља, преко Вратила и Спасоваче, до Великог језера, гдје је по великом невремену заноћила на отвореном пољу, истурајући осигурања према селу Ледићима. Те ноћи је у састав' бригаде стигао и њен 2. батаљон.

Послије избијања на гребен Трескавице, 4. пролетерској је наређено да наступа ка Ледићима, да село ослободи, обезбиједи десни бок групе са правца Ракитнице, затвори правац према Трнову и садејствује 1. пролетерској на правцу

[11] М. Лековић, исто, стр. 48.

Дујмовића. У 2 часа 28. јуна 4. пролетерска бригада је пошла правцем Велико језеро—Облик—Пандурица, одакле је 5. батаљон упућен за Бијелу лијеску, ради затварања правца према Ракитници, а бригада је преко Пазаришта продужила за Ледиће, гдје је стигла у 9 часова. У Ледићима није било непријатеља, па су одатле 3. и 4. батаљон наставили покрет за село Дејчиће, гдје су око 12 часова дочекани минобацачком, пушкомитраљеском и пушчаном ватром. У двочасовној борби два наша батаљона су успјела да ослободе Дејчиће, Остојиће и Шабиће, принудивши милицију и жандаре из тих села да одступе у Мијановиће, западно од Трнова. У тим борбама непријатељ је имао 5 мртвих и 2 заробљена војника. Заплијењено је 18 пушака, 1 минобацач са 18 мина и 1 пушкомитраљез. Из 4. бригаде је погинуо 1 борац.[12]

Послије тих борби 2. и 3. батаљон су упућени у село Пресјеницу, са задатком да извиђају и затворе правце према комуникацији Сарајево—Трново и према Игману; 1. и 4. батаљон, штаб бригаде и остале јединице задржали су се у Ледићима, Дејчићима и Остојићима, док је 5. батаљон и даље држао положаје на Бијелој лијесци. Позади 4. пролетерске истог дана је наступала 3. пролетерска, а за њом 2. пролетерска бригада.

Док су се бригаде одмарале и сређивале у ослобођеним селима, Врховни штаб, који је био у Пресјеници, 30. јута је наредио да се наступање на датим правцима одмах настави, да се 3/4. јула пређе и поруши комуникација Сарајево——Мостар на одсјеку од 40 километара. Предвиђено је било да се покрет, прелаз и рушење комуникације изврше са двије колоне, које би даље наступале ка Битовњи, гдје би се краће вријеме бригаде одмориле. У сјеверној колони наступале би 2. и 4. пролетерска бригада, са којом ће се кретати начелник Врховног штаба Арсо Јовановић и члан Врховног штаба Милован Ђилас. Та би се колона кретала између Игмана и Бјелашнице, прешла би и порушила комуникацију на одсјеку Бињешево—-Тарчин, уништила жељезничке станице Хаџића, Пазарића и Тарчина и обезбјеђивала групу од Сарајева. Јужну колону сачињавале би 1. и 3. пролетерска бригада под непосредном командом Врховног штаба и врховног команданта друга Тита, и кретала би се подножтем Бтелашнице, ппешла и порушила комуникацију на одсјеку Раштелица—Коњиц и уништила жељезничке

[12] Зборник, том II, кн>. 4, док 197. Погинуо је борац Рајко Булатовић; дневник аутора.

станице и постројења на том одсјеку, обезбјеђујући лијеви бок групе од Мостара. Бригаде су морале извршити покрет до полазних положаја[13] послије подне 30. јуна и ноћу између 30. јуна и 1. јула.

Четврта пролетерска бригада извршила је покрет преко Игмана, 1/2. јула, правцем Горње Гркавице—Мало поље, и стигла у шири рејон Радових вода изјутра 2. јула. Ту се задржала тога и слиједећег дана, извиђајући и обезбјеђујући правце према Сарајеву и комуникацији на одсјеку Бињишево—Касапићи. У току марша 1/2. јула један борац је у рејону Малог поља умро од исцрпљености.[14]

Штаб 4. пролетерске бригаде извршио је извиђање и предузео друге мјере да би што боље извршио добивени задатак. Лијево од 4. пролетерске, преко планине Бјелашнице, наступала је 2. пролетерска бригада, која је посјела полазне линије испред Пазарића и Тарчина, док десно није било наших снага. За вријеме покрета преко Игмана и подилажења комуникацији Сарајево—Коњиц партизани Калиновичког одреда били су путовође и, као добри познаваоци терена, вршили су извиђање.

До 3/4. јула вријеме се прољепшало, те је авијација, првенствено извиђачка, била врло активна, али с минималним ефектом, јер су се партизани, захваљујући бујној вегетацији терена, добро маскирали. Покрет групе пролетерских бригада за непријатеља је још био тајна.

Од Игмана до Вранице

Комуникација Сарајево—Мостар имала је велики војни и економски значај и за НДХ и за окупаторе. Заштита комуникације од Раме до Сарајева била је у надлежности војних снага НДХ. Трећег јула је од Коњица до Сарајева било око 480 непријатељских војника. Жељезничку станицу Хаџића, поред наоружаних мјештана и жандармеријских патрола, обезбјеђивало је и 25 усташа из жељезничког батаљона и оклопни воз, а жељезничку станицу Пазарића 20 фелджандара. Тога дана у 20 часова обустављен је саобраћај на комуникацији Коњиц—Сарајево, због чега су у Брђанима и Пазарићу задржани путнички возови, а у Тарчину и Брадини теретни. Поред путника и разног материјала у тим возовима је било и 40 усташа припадника „Црне легије" и 150 домобрана.

[13] М. Лековић, исто, стр. 62—64.
[14] Умро је борац Мирко Станојевић; дневник аутора.

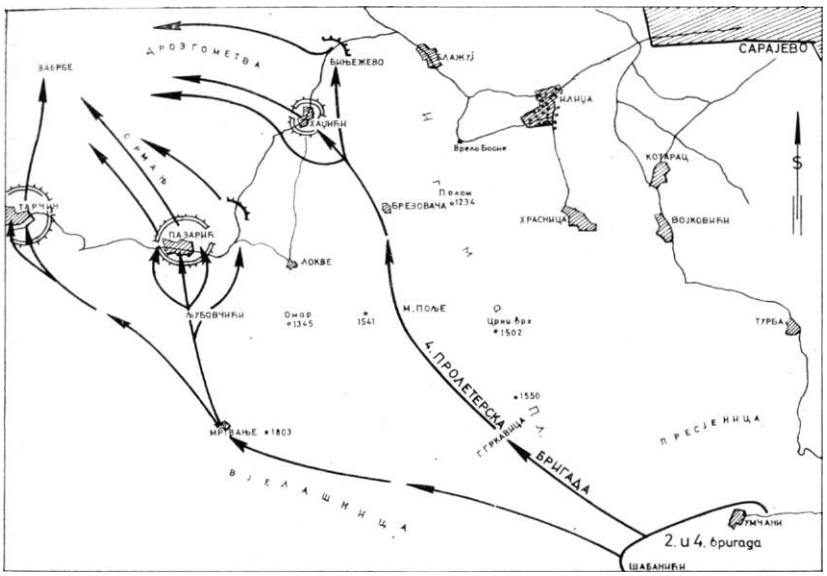

Напад сјеверне колоне (2. и 4. пролетерска бригада) на комуникацију Сарајево — Коњиц, јул 1942.

Штаб 4. пролетерске бригаде је одлучио да с 4. батаљоном пресијече и поруши комуникацију у рејону Бињишева, у висини Гароваца, и затвори правац према Сарајеву, а с 1. батаљоном и једном четом 2. батаљона да ликвидира жељезничку станицу Хаћића и обезбиједи правац према Пазарићу. Остале јединице бригаде кретаће се стазом преко Брезоваче, поред к. 985 (Кутиња), спустити се на комуникацију, порушити је и одмах продужити за Дрозгометве. Дан уочи прелаека, штаб бригаде смијенио је штаб 2. батаљона. За команданта је поставио Милету Ђукића, дотадашњег замјеника команданта 4. батаљона, а за његовог замјеника Ника Стругара, дотадашњег команданта батаљона. Дотадашњи политички комесар Душан Петричевић и замјеник команданта Милован Челебић разријешени су дужности и први је упућен у 3. чету, а други у митраљески вод истог батаљона. За комесара батаљона постављен је Бошко Ђуричковић, замјеник политичког комесара бригаде. На истој дужности у штабу батаљона остао је замјеник политичког комесара Спасо Дракић. Та смјена, нарочито Ника Маркова Стругара, није од бораца добро прихваћена, то прије што

није била ни објашњена. За већину бораца који су негодовали и тада, и, особито, за вријеме неуспјеха које је од тада до 16. августа батаљон трпио, разлози смјењивања штаба батаљона остали су тајна.

Крајем дана 3. јула бригаде су избиле на линију Блажуј—Брадина. Четврта пролетерска је закаснила с нападом на комуникацију, услијед нагле промјене времена 3/4. јула (провала облака и магла) и услијед тога што је терен којим је наступала био покривен готово непроходном шумом. Пред комуникацију је избила око 2 часа 4. јула. Командант 1. батаљона Љубо Вучковић распоредио је чете према објектима у Хаџићима, и то двије према жељезничкој станици, једну према усташком дому и једну према пиланама. Чете су одмах извршиле напад. Премда изненађен, непријатељ је цружио отпор, нарочито са жељезничке станице, коју су браниле усташе. У току борбе за Хаџиће од Пазарића је стигао оклопни воз, укрцао усташе и продужио даље, послије чега су чете ушле у станицу. Са тавана своје куће усташки таборник је с групом усташа давао отпор до зоре, када је оклопним возом и он био извучен. Мада отпор усташа у Хаџићима није био потпуно савладан, бригада је успјела да пређе комуникацију. Четврти батаљон није на вријеме стигао у подручје Бињишева да сруши мост (распон 25 м) на рјечици Зујевици, те је оклопни воз несметано пошао за Сарајево. Тек послије тога мост је срушен и оштећено је 700 метара пруге.

У Хаџићима је запаљена жељезничка станица, магацин и двије пилане, оштећена пошта и општина и пресјечено више ПТТ-стубова. Погинуло је 12 усташа, а 2 су рањена. Међу 7 погинулих цивила налазио се и предсједник општине. Бригада је имала 6 погинулих и 1 рањеног.[15]

Четврта пролетерска бригада је прешла преко комуникације Сарајево—Коњиц 4. јула до 9 часова. Након тога се, под заштитом 1. и 4. батаљона с положаја на коти 631-Гаровци, прикупила у селу Дрозгометвама. Послије тога је 2. батаљон посјео село Хомољске Ћуприје и затворио правце од комуникације Блажуј—Кисељак и долину Лепенице, а остале јединице бригаде просторију Забрђе—Бујовци—Мокрење, обезбјеђујући се 3. батаљоном према Хаци-

[15] М. Лековић, исто, стр. 94—97. Погинули су борци Недељко Газивода, Јово Јововић, Милош Јовановић, и Блажо Перазић; десетар Нико Побор и водник Мато Милић; дневник аутора.

ћима и Пазарићу, а 5. батаљоном, који је на Орману одржавао везу с 2. пролетерском бригадом, према Крешеву.

За то вријеме јужна колона пролетерских бригада извршила је свој задатак на комуникацији Сарајево—Коњиц и дијелом снаге се оријентисала према Коњицу, а дијелом према Тарчину и Битовњи.

Напад на комуникацију био је ново искуство за пролетерске бригаде. Он је указао на значај извиђања, садејства и везе, на потребу обуке бораца и јединица у извршавању разноврсних задатака и у свим поступцима које им рат намеће, као и на то да се старјешине, команде и штабови морају обучавати у планирању дејстава и вођењу јединица у свим видовима борбе, на свим теренима и у свим условима.

Због брзог преласка сјеверне колоне преко комуникације Сарајево—Коњиц, врховни командант је замјерио њеном руководству: „Сувише сте буквално схватили брзи прелаз преко пруге и сасвим сте мало пажње посветили рушењу пруге и осталих објеката, што је заправо био наш циљ".[16] Он је сјеверној колони наредио да настави наступање најприје према Крешеву, а потом према Горњем Вакуфу и горњем току Врбаса, а јужној да заузме Коњиц и наступа ка Прозору. Послије тога је требало да се обје колоне споје на линији Горњи Вакуф—Прозор.

Чим су пролетерске бригаде избиле на комуникацију Сарајево—Коњиц, Нијемци су појачали авио-извиђање дуж ове, 738. пук 718. дивизије, без једног батаљона помјерили су за Високо и Семизовац, а с једним батаљоном тог пука, у саставу групе „Штрекер", интервенисали комуникацијом од Сарајева ка Пазарићу. Тај батаљон је већ првог дана ангажовања ка Пазарићу, 4. јула, задржао 4. батаљон 4. пролетерске бригаде с положаја у рејону Обровца и одбацио га за Блажуј. Сјутрадан, 5. јула, захваљујући пропустима сјеверне колоне на комуникацији, група „Штрекер" је, без отпора, поправила пругу, заузела Хаџиће и Пазарић и истурила осигурање на Иван-седло.[17]

У исто вријеме Нијемци су обратили већу пажњу на долину Лепенице, заштитили Кисељак, Крешево и Фојницу, планирајући да се, послије ликвидације партотзана на Козари, обрачунају са свим снагама које се пребацују из италијанске у немачку окупациону зону. Међутим, Талијани нијесу били заинтересовани за своју III зону, па нијесу

[16] Зборник, том II, књ. 5. док. 8.
[17] М. Лековић, стр. 105.

предузимали никакве мјере. Снаге НДХ, које су штитиле простор од Тарчина и Коњица до Острошца и даље долином Раме и према горњем току Врбаса, биле су немоћне да се саме супротставе пролетерским бригадама, а с других праваца тада се нијесу могле јаче ангажовати за заштиту угрожене територије у западној и средњој Босни.[18]

Према томе, ситуација за наступање пролетерских бригада на просторији Прозор—Бугојно—Травник—Купрес још увијек је била повољна. Добри су били и изгледи за ликвидацију посада у гарнизонима на тој територији и за преношење дејстава према Дувну, Ливну, Гламочу, Мркоњић--Граду и Јајцу, територији на којој би се пролетерске бригаде спојиле с крајишким и далматинским партизанима. Таква ситуација налагала је пролетерским бригадама, особито бригадама сјеверне колоне, да што брже дејствују.

Територија између Лепенице, Фојничке ријеке и Лашве, кој У СУ 4. јула посјеле 2. и 4. пролетерска бригада, била је све до тада под јаким утицајем усташа и контролисали су је наоружани сељаци. У Крешеву је било само 6 жандара и 15 милиционера, у Фојници 10 милиционера, Кисељаку 8 жандара и 10 милиционера, а у Растову 14 жандара. Дуж комуникације у долини Лашве, у Витезу и Бусовачи било је ненгто домобрана, у Травнику 130 усташа и 13 жандара, а у Турбету 140 домобрана, 47 милиционера, 14 жандара и 22 Нијемца.[19] Међутим, непријатељ је одмах појачао одбрану Крешева и предузео обимније мјере ради затварања долине Лепенице, посједања комуникације Хан Плоче—Кисељак и спречавања продора наших снага ка Кисељаку и Високом, а посадама у Прозору, Горњем Вакуфу, Травнику, Бугојну, Јајцу, Купресу, Мркоњић-Граду и другим мјестима наређено је да буду спремне да затворе правац наступања партизанских јединица.

До 6. јула у Крешеву се нашло око 170 усташа, жандара и милиционера, од којих су њих 42 наоружана с 2—3 пушкомитраљеза, посјела положаје код Пашкине Каве; 46 што је, наоружаних такође с 2—3 пушкомитраљеза, посјело положаје два до три километра сјеверозападно од Крешева, а остала 82 су обезбјеђивала рудник арсена у самој варошици. Први батаљон 738. пука њемачке 718. дивизије посјео је комуникацију Кисељак—Фојница, 2. батаљон комуникацију Хан Плоче—Кисељак (3. батаљон тог пука је и даље, у

»в исто, стр. 111.

[19] Исто, стр. 149.

саставу групе „Штрекер", осигуравао правац Илица—Тарчин), а 1. батаљон 15. домобранског пука и двије чете усташа пребачени су у Фојницу. Тако је непријатељ, за кратко вријеме, поставио јачи застор испред снага сјеверне колоне, а затим је, уз стално авио-извиђање рејона њиховог прикупљања и праваца којима су наступале, убрзано припремао напад на њих.[30]

Док је непријатељ посједао положаје долином Лепенице, на линији Фојница—Кисељак—Хан Плоче, и припремао напад на сјеверну колону да би је одбацио од демаркационе линије, 2. и 4. пролетерска бригада су се, под заштитом 2. батаљона 4. пролетерске бригаде од Хан Плоча, са положаја на сјеверозападној ивици села Хомољске Ћуприје, прикупљале у рејону села Коријена, Дрозгометве, Буковице и Забрђа ради даљег наступања. И поред изричитог наређења Врховног штаба да 2. и 4. пролетерска бригада наступају правцем Крешево—Фојница—Враница, руководство сјеверне колоне било се одлучило да бригаде наступају преко Кисељака. Оцијенивши да то није добро, Врховни штаб је кориговао ту њихову одлуку и упутио бригаде на првобитно предвиђени правац.[21]

Непријатељ је искористио оклијевање руководства сјеверне колоне и пасивно држање 2. и 4. пролетерске бригаде, те је, 5. јула послије подне, упутио према њима најприје снаге из Крешева, а потом, око 16 часова из рејона Кобиље Главе и Хан Плоча и двије чете усташа према селу Забрђу. Те двије чете су, преко Лепенице и села Влаховића, напале у Хомољској Ћуприји 2. батаљон 4. пролетерске бригаде, који је успио да их задржи до ноћи 5. јула. За то вријеме су остале јединице сјеверне колоне пошле према Крешеву, послије чега се 2. батаљон пребацио преко Вељака. У тим борбама усташе су имале 4 рањена и непознат број мртвих. Други батаљон је има 2 мртва и 1 рањеног.[22]

Послије интервенције Врховног штаба, руководство сјеверне колоне је одлучило да у ноћи 5/6. јула ослободи Крешево. За непосредан напад на варошицу одређена је 2. пролетерска, а за обезбјеђење напада од Кисељака и Фојнице, 4. пролетерска бригада. Штаб 4. пролетерске је наредио да 2. и 3. батаљон очисте села Бјелимиће и Волујак, посједну поло-

[20] Исто, стр. 153—154.
[21] Исто, стр. 152.
[22] Погинули су борци Даринка Митровић и Душан Павловић; дневник аутора.

жаје сјеверно од Крешева и затворе правце према Кисељаку и Фојници, а осталим јединицама бригаде да се крећу позади 2. пролетерске, према Крешеву.

Други батаљон је са закашњењем, тек око 2 часа 6. јула, стигао у рејон села Пашкина Кава и Плоче, гдје се сукобио с непријатељем, а онда је, не уочивши да овај напушта положаје и Крешево, одступио, заобилазећи варошицу са источне и јужне стране, при чему је изгубио везу с бригадом. Друга пролетерска је око 4 часа тога дана без борбе ушла у Крешево. У међувремену је 3. батаљон 4. пролетереке бригаде, који је наступао позади 2. батаљона, не знајући да је овај одступио, прошао кроз села Пашкину Каву и Поља, прешао преко комуникације Крешево—Кисељак, продужио за село Липе и пресјекао одступницу непријатељу који се из Крешева повлачио долином Кршевице. У село Липе 3. батаљон је избио у исто вријеме кад ,и непријатељ. Између њих је одмах дошло до борбе, у којој је непријатељ имао 2 мртва и 1 рањеног војника. Из нашег 3. батаљона су погинули 3 борца, а неколико њих је рањено.'[23] Тако је несналажење штаба 2. батаљона омогућило усташама, жандарима и милицији да се лако извуку из Крешева, али је то и Нијемцима дало прилику да већ истог дана поново заузму тај гарнизон. То је, с друге стране, отежало дејства 3. батаљона у Липама, 5-тог на Килавцу и 2. пролетерској бригади да се евакуише из Крешева и извуче на Помол и Инач-локве. Ноћу 6/7. јула 4. пролетерска бригада прикупила се у рејону Помола, камо је стигао и 2. батаљон. Ту ју је, на путу из Мостара за Врховни штаб, посјетио Светозар Вукмановић Темпо. Он је руководство бригаде упознао с општом ситуацијом и са стањем у Босни и приликама на том терену.[24]

Из подручја Помола бригада је 7. јула продужила покрет правцем Клисац—Дусина—Суви дол—Звијездан и 7/8. јула уз велике напоре и тешкоће — борци су били исцрпени услијед дугог марша, дејстава авијације и ношења рањеника и болесника, — попела се на превој планине Погорелице, у рејону Звијездана. За вријеме тог покрета из строја је избачено десетак бораца а више њих је рањено.[25] Пос-

[25] Зборник, том IV, књ. 5, док. 12.

Погинули су борци Димитрије Радуловић, Живко Нешић и Милутин Мијовић; дневник аутора.

[24] Члан Политбироа СК КПЈ и члан Врховног штаба НОПОЈ.

[25] Погинули су: борци Шпиро Јовановић, Томо Марковић, Томаш Ковијанић (заробљен и стријељан) и Марија Лубарда и замјеник политичког комесара чете Божо Лубарда; дневник аутора.

лије прикупљања бригаде на планини Погорелици, Веселин Маслеша је већем броју чланова Партије одржао предавање о ситуацији на терену којим пролетерске бригаде наступају и о усташама и домобранима с којима ће се сукобљавати. Присутни комунисти су затим са садржајем Маслешиног предавања упознали цјелокупни борачки састав бригаде. Између 7. и 8. јула на Погорелицу је стигла и 2. пролетерска бригада.

Послије избијања на Погорелицу, руководство сјеверне колоне одлучило је да се обје бригаде пребаце, преко Зец-планине, на Враницу и дејствују на комуникацију Кисељак—Травник—Горњи Вакуф и шумску пругу која води од Бусоваче, Витеза и Травника у шумско подручје Вранице, обезбјеђујући у исто вријеме јужној колони прелаз преко комуникације Прозор—Горњи Вакуф. Из рејона Звијездана обје су бригаде, изјутра 8. јула, пошле за Враницу. За вријеме покрета 4. пролетерска бригада је у Лукама, на Зец-планини, реквирирала стоку и покретну имовину сарајевског трговца Сушића.

У први мрак тога дана обје бригаде су стигле у шуме јужно од Дебелог брда (к. 1861) на Враници, гдје су се задржале све до 11. јула. Врховни командант је 9. јула упутио руководству сјеверне колоне директиву о даљем дејству 2. и 4. пролетерске бригаде. У тој се директиви, између осталог, каже: „Ја сам мишљења да ваше бригаде ликвидирају Бугојно, па евентуално и Д. Вакуф. Ближи задатак овладати Г. Вакуфом и просторијом између Вранице и Радуше планине и у даљем дејствовати југозападно од Д. Вакуфа према Чадор (Шатор)-планини да се Јајце заобиђе с југа и избије на пругу Јајце — Сплит".[26]

Међутим, руководство сјеверне колоне је, и поред тога, задржало бригаде на планини Враници до 11. јула, што је негативно утицало на даља дејства. Најзад су, тога дана, бригаде наставиле покрет за Сухо језеро, послије чега је руководство сјеверне колоне, у том рејону, 2 километра сјеверозападно од Крстаца (тр. 2024), одржало састанак са штабовима обје бригаде и тек тада одлучило да бригаде од Сухог језера наступају одвојено: 4. пролетерска према Горњем ВАКУФУ, а 2. пролетерска према Бугојну, с тим да болницу и коморе преда 4. пролетерској бригади. Са 2. пролетерском је пошао представник Врховног штаба Милован Ђилас, а са 4. бригадом начелник Врховног штаба Арсо Јовановић.

[20] М. Лековић, исто, стр. 167.

Штаб 4. пролетерске бригаде упутио је 2. батаљона на комуникацију Травник—Горњи Вакуф, са задатком да од Травника обезбјеђује напад на гарнизон на Врбасу; 1. батаљон је упућен на комуникацију Горњи Вакуф—Прозор, са задатком да са те стране обезбједи напад и да садејствује 3. батаљону; 4. и 5. батаљон, болнице и коморе 2. и 4. пролетерске бригаде упућени су према Горњем Вакуфу. Поред обезбјеђења болница и комора, батаљони су имали задатак да у случају потребе садејствују 3. батаљону, а евентуално и 1. и 2. батаљону на њиховим правцима, и да се обезбједе према Зијамету. Напад на Горњи Вакуф био је предвиђен за 11/12. јул.

Четврти батаљон 2. пролетерске и 2. чета 2. батаљона 4. пролетерске сукобили су се 11. јула, у рејону Влашке равни (к. 1304) и Јавораче (к. 1663), с усташама и око 16 часова напали Шебешић, који је бранило 105 усташа. Усташе су брзо напустиле Шебешић и одступиле за Растовац, одакле су 11/12. јула, заједно са 45 усташа и 25 жандара из Растовца, преко планине Крушићке одступиле за Витез. У Шебешићу су заплијењене веће количине животних намирница, уништене су 4 зграде шумског предузећа „Угар", оштећене 3 локомотиве и шумска пруга. Затим су наше јединице, продужиле, долином Мутнице, ка комуникацији Травник—Горњи Вакуф, коју је посјео 2. батаљон 4. бригаде, а 2. пролетерска је продужила за Доњи Вакуф. Једна група бораца 2. батаљона 4. пролетерске растјерала је 13. јула усташе које су се биле вратиле у Шебешић, узела материјал из апотеке и похапсила службенике „Угара" који су били усташки агенти. За то вријеме 4. пролетерска бригада се, без 2. батаљона, спуштала са планине Вранице према долини Врбаса.

Ослобођење Горњег Вакуфа и борбе око Б-угојт

Четврта пролетерска бригада, без 2. батаљона, кренула је 11. јула у 14 часова са Сухог језера стазом која се протеже гребеном између Суходола и Црног дола, преко Златног гувна, стрмим падинама ка селу Врсима. Марш је био дуг и напоран. Трећи батаљон је 12. јула у 2 часа стигао пред Горњи Вакуф, у коме је било само 8 жандара и 40 наоружаних мештана, и с 3. четом упао у варошицу тако рећи без борбе. У борбама за Горњи Вакуф погинула су 3

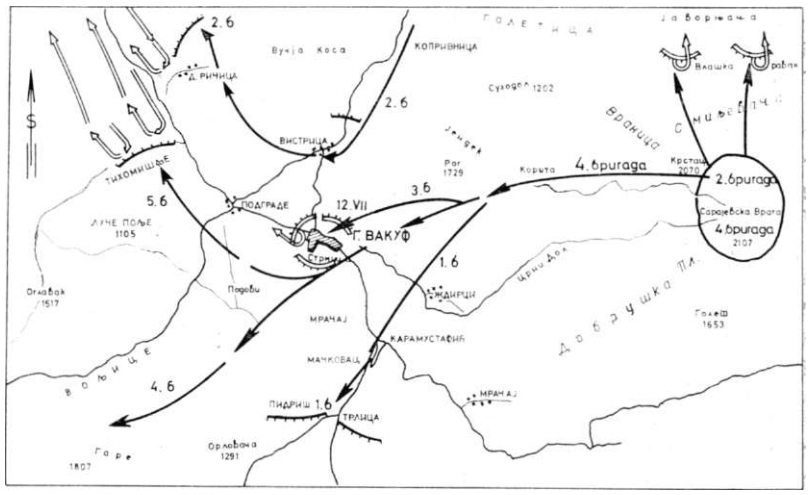

Ослобођењв Горњег Вакуфа, јул 1942.

непријатељева војника, а 9 их је заробљено. Из 3. батаљона је један борац рањен. Први батаљон је посјео положаје у рејону Пидриша на комуникацији Горњи Вакуф—Прозор, а Пети положаје у рејону Тихомишља, према Бугојну. Дванаестог јула 4. батаљон је с болницама и коморама обје бригаде, преко комуникације Горњи Вакуф—Бугојно продужио за село Вољице, у коме се привремено задржао.

Непријатељ је 13. јула, наступајући објема обалама Врбаса извршио испад ка Горњем Вакуфу. Лијеву колону, која је наступала десном обалом Врбаса, у рејону Лужанског брда (к. 973) дочекао је и одбацио 2. батаљон, а десну, која је наступала лијевом обалом, 5. батаљон, с положаја код с. Грачанице.[27]

Од преласка преко комуникације Сарајево—Мостар јужна колона је ослободила Коњиц, Острожац, Раму, Прозор, Шћит и 13. јула избила на комуникацију Прозор—Горњи Вакуф, гдје се, преко 1. батаљона 4. пролетерске, повезала са сјеверном колоном.[28]

И послије избијања у долину Врбаса, сјеверна колона касни, чиме се непријатељ користи организујући одбрану долине Врбаса и праваца Доњи Вакуф—Травник, Бугојно—

[27] Исто, стр. 173—175.
[28] Исто, стр. 205.

—Горњи Вакуф и Бугојно—Купрес. Са 170 домобрана и 26 жандара, наоружаних са 7 митраљеза и 11 пушкомитраљеза, непријатељ је посјео тунел испод Комара, нг^осетљивиј и објект на прузи Доњи Вакуф—Травник, и пругу. С 1. батаљоном 15. домобранског пука, без једне чете, и с половином чете 9. домобранског пука, која је пребачена из Зенице, непријатељ је посјео жељезничку станицу Обораца. На одсјеку Бабино Село—Јајце поставио је 6. чету 9. домобранског пука. У Бугојно и на комуникацију Бугојно—Купрес, гдје је од раније било 400 усташа, домобрана и милиционера, непријатељ је до 10. јула пребацио из Травника двије чете „Црне легије", с којима је у Бугојно стигао и домобрански пуковник Шимић.[29]

Услијед несналажења и оклијевања руководства сјеверне колоне изгубљено је драгоцјено вријеме и пропуштена прилика да се непријатељ правовремено нападне. То је бригаде стајало неуспјеха и већих губитака. Тако је од 12. јула, тј. од раздвајања бригада, положај сјеверне колоне бивао све тежи. Одлуке о употреби бригада брзо су се мијењале, и док се 2. пролетерска трошила и исцрпљивала око Доњег Вакуфа, дотле се 4. пролетерска одмарала и пасивно држала око Горњег Вакуфа. А када је требало да 4. пролетерска напада Бугојно, њен штаб је, пошто није имао везу са штабом 2. пролетерске, претпостављао да је ова заузела Доњи Вакуф и донио одлуку да 4. пролетерска пресијече везу Бугојно—Купрес, изолује и опколи Бугојно и тако натјера његову посаду на предају. Врховни штаб није одобрио такву одлуку, већ је ојачавши 4. пролетерску 4. батаљоном 1. пролетерске бригаде, наредио да се напад на Бугојно изврши одмах.

Послије тога је штаб 4. пролетерске, према израђеном плану, наредио јединицама да у напад на Бугошо крену 16/17. јула, о чему међутим, није обавијестио штаб 2. пролетерске бригаде.[30] Било је предвиђено да се Бугојно заузме концентричним нападом с тежиштем на западној и југозападној страни, а за дејства на правцу Купреса и Доњег Вакусђа нијесу предвиђене никакве снаге, што је била велика грешка, која је скупо плаћена.

Међутим, непријатељ је и послије 10. јула ојачавао рдбрану Бугојна новим снагама, тако да је до 16. јула у њему било пет усташких и три домобранске чете, неколико

[29] Исто, стр. 213—214.
[30] Исто, стр. 234—235.

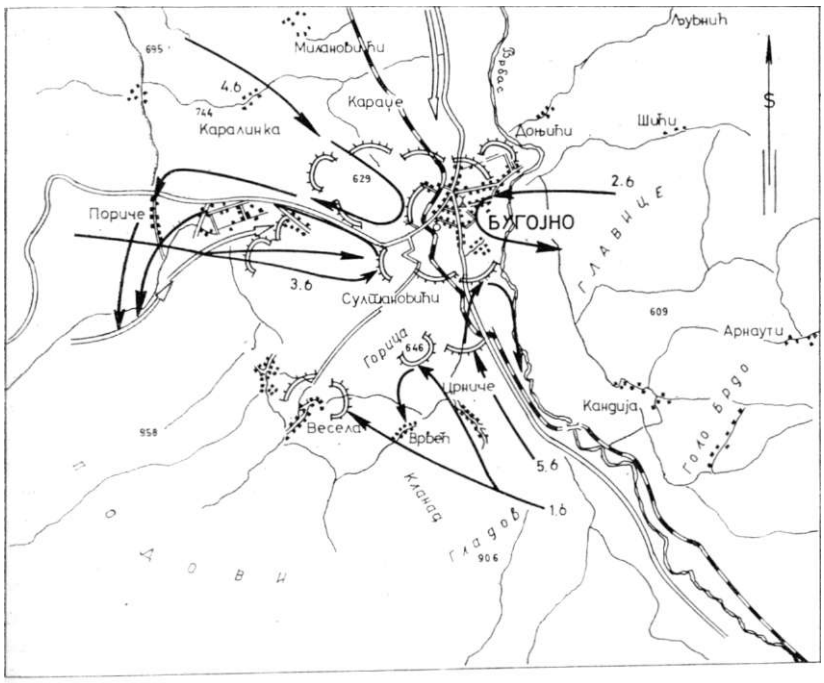

Бригада у правом нападу на Бугојно, јул 1942.

жандара и милиција — укупно 900 војника, наоружаних поред осталог наоружања и са једним топом, борним колима и оклопним возом. Те су снаге организовале спољну одбрану града на линији Гај Бећира—Градина—к. 717—Горица, с истуреним водом у селу Весели и главном снагом у самом Бугојну.[31]

Четврта пролетерска бригада је 16. јула посјела полазне положаје, а 16/17. јула пошла у напад. Четврти батаљон је заузео Градину, на којој га је непријатељ задржао; 3. батаљон је заузео село Ћипулић и к. 717 и преко Малог Села продро у западни дио града. Изјутра 17. јула 3. и 4. батаљони су се, под притиском непријатеља из Бугојна, повукли ка полазним рејонима и при том су се, изнад села Парића, изненадно сударили с усташама које су од Купреса журиле ка Бугојну. Претрпјевши осјетне губитке, наша два

[31] Исто, стр. 237—238.

батаљона су одступила на југозапад. Трећи батаљон је имао 9 погинулих и 5 рањених, а 4. батаљон 4 погинула и неколико рањених. Пети батаљон је, 16/17. јула успио да одбаци непријатеља из села Кућице и продре у село Јаклиће, на периферију Бугојна, одакле се у зору 17. јула повукао на полазне положаје. У борбама је имао 2 погинула и 8 рањених бораца.

Други батаљон је 16/17. јула прегазио ријеку Врбас и, држећи се његове лијеве обале, до зоре пробио у источни дио града. Тада су већ остали батаљони били одступили, па се 2. батаљон нашао у врло тешком положају. Да би се извукао из града, он је претходно морао прегазити Врбас. А како то дању није могао учинити, 2. батаљон је на том малом простору, збијен уз саму ријеку, готово читав дан водио борбу. Обострани напади били су чести. Батаљон је издржао све до послије поднева, када се, под тешким условима, газећи Врбас, повукао на полазне положаје. У тим борбама имао је 8 погинулих и 9 рањених бораца. А 1. батаљон одређен је у резерву, да са јужних падина Гладова штити напад на град.

Четврти батаљон 1. пролетерске стигао је 17. јула у рејон Бугојна и покушао неколико пута да се преко Горице пробије у град. Пошто у томе није успио, повукао се на полазне положаје, на којима је остао до поновног напада на Бугојно.

Укупни губици партизанских јединица у првом нападу на Бугојно били су 24 погинула и 23 рањена борца.[32] У тим борбама према ондашњој нашој процјени, непријатељ је имао 50 војника избачених из строја.

Напад на Бугојно није успио из више разлога. На првом мјесту због тога што је непријатељ био јак, добро наоружан, организован и одлучан да брани град, друго, руководство сјеверне колоне није координирало акције приликом дејстава двију бригада, што је довело до оклијевања с нападом; треће, непријатељ није изненађен, а наше снаге се нијесу

[32] Погинули су: борци Ђорђије Лопичић, Јован Јанковић, Загорка Ивановић, Митар Митровић, Анђелија Мићуновић, Даница Перовић, Бранко Мартиновић, Радивоје Ђуровић, Арсеније Ђуровић, Радосав Ђуровић, Милоња Ковачевић, Љубица Маринић Фина, Никола Павићевић, Перо Мићуновић, Милета Бобичић, Петар Бећировић, Душан Јововић Шого, Милорад Јованчевић, Саво Новосел, Бранко Чворовић, Војо Ђурашковић и Мило Петричевић, водник Страхиња Милошевић, замјеник политичког комесара чете Петар Стругар и командир чете Војо Перић; дневник аутора.

обезбјеђивале према Купресу и Доњем Вакуфу; четврто, слаба припрема и организација напада, нецјелисходно груписање и кордонски распоред јединица; пето, слаба веза и командовање, помањкање наоружања, особито тешког, и неискуство у заузимању утврђених градова. С тим у вези врховни командант је изразио своје незадовољство и неслагање с цјелокупним радом и руковођењем сјеверне колоне, док је борцима одао признање за јуначко држање у борбама за ослобођење Бугојна и Доњег Вакуфа.[33]

Због значаја Бугојна за даља дејства партизанских снага, Врховни штаб је одлучио да се тај гарнизон за два-три дана поново нападне. За извршење тог задатка упутио је још два батаљона 1. пролетерске бригаде, тако да је у поновном нападу учествовало осам батаљона из 1. и 4. пролетерске бригаде. Док они буду нападали Бугојно, 2. пролетерска је имала да нападом на Доњи Вакуф обезбиједи и правце према Јајцу и Травнику.

У међувремену, од првог до другог напада на Бугојно, још су слабије координирана дејства између бригада сјеверне колоне. На примјер, 2. пролетерска бригада, која није била на вријеме обавијештена ни о нападу 4. пролетерске на Бугојно 16/17. јула, дан касније је упућена да садјествује 4. пролетерској у нападу на Бугојно, у нападу који је већ био одбијен, а 1. батаљон 4. пролетерске и 4. батаљон 1. пролетерске те ноћи су упућени на комуникацију Бугојно—Доњи Вакуф—Травник да хватају везу с 2. пролетерском у рејону Доњег Вакуфа. У том покушају 1. батаљон 4. пролетерске је 17/18. јула прешао Врбас и 18. јула задржао се у селу ЈБубинићу, одакле је прешао на десну обалу Врбаса, а потом је запосјео положај од Пирића до Јусића.

Слиједеће ноћи, 18/19. јула, 1. и 2. батаљон 4. пролетерске и 4. батаљон 1. пролетерске бригаде порушили су на више мјеста пругу Доњи Вакуф—Бугојно. Те ноћи је 3. крајишки партизански одред напао пругу у рејону Бориће,

[33] Врховни командант је о томе писао: „Ваш први неуспјех на Бугојно јесте резултат вашег оклијевања а и недовољне припреме. Како сте могли дозволити да непријатељ саобраћа возовима у току вашег напада на град 21. Требало је по сваку цијену прекинути жељезничку линију прије самога напада. Узрок неуспјеха лежи у неизвршавању задатака за обје бригаде, које сте добили од мене прије напада на Г. Вакуф. Ђидин поступак јесте за највећу осуду, јер је то поступак неозбиљног човјека — који је довео до доста тешких посљедица, а могло би се свршити и катастрофално ако се одмах не предузму мјере да се 2. бригада одмах пребаци на сектор Бугојно—Г. Вакуф и повеже са вама".

а 2. пролетерска је избила у подручје Удурлије и Прусца, доста удаљено и од тих јединица и од главнине 4. пролетерске бригаде.

Такву ситуацију искористио је непријатељ и 19. јула почео наступање: једном колоном од Доњег Вакуфа ка Бугојну, једном од Кутање ка Привреће, а једном ка Удурлији. Потиснуо је 2. пролетереку бригаду на запад. Колону која је пошла од Доњег Вакуфа ка Бугојну дочекали су и одбацили 1. батаљон 4. бригаде и 4. батаљон 1. бригаде. Међутим, послије краћег времена непријатељ је обновио напад на том правцу и наступао је преко поља за Бугојно из кога су му усташе ишле у сусрет. Послије борби код села Луга, његове су се колоне спојиле и продужиле за Бугојно. Тога дана је непријатељ вршио испаде из Бугојна и према осталим батаљонима 4. пролетерске бригаде, али су они успјели да га одбаце. За вријеме тих борби један борац је погинуо,[34] а 4 су рањена.

Због оваквих неусклађених дејстава били су озбиљно поремећени планови о поновном нападу на Бугојно. Непријатељски гарнизон је 19. јула добио ново појачање — један батаљон „Црне легије", из Сарајева и 2. чету 5. усташког батаљона из Карловца — укупно 500 војника. Начелник Врховног штаба који је био на лицу мјеста, о том појачању није обавијестио Врховни штаб, због чега је и донијета одлука да се понови напад на Бугојно изведе 19/20. јула. Међутим, када су јединице пришле извршавању задатка, начелник Врховног штаба је на своју руку одложио напад за 20/21. јул, што је још више компликовало ионако тешку ситуацију.[35]

Непријатељ је 20. јула отпочео истовремени напад од Доњег Вакуфа и од Бугојна. Од Доњег Вакуфа је наступао уз Врбас ка Бугојну и Удурлијама, а од Бугојна према Доњем и Горњем Вакуфу. Наше снаге, које су се и саме припремале за напад на Бугојно, биле су изненађене. Друга пролетерска бригада је одбачена према Удурлијама и Гувну. Противник је овладао Дољаном, најважнијом тачком, која доминира комуникацијом Доњи Вакуф—Бугојно и долином Врбаса на том одсјеку. Непријатељеве снаге које су наступале пругом од Доњег Вакуфа поправиле су комуникацију и у селу Копчићу се сукобиле с 1. батаљоном 4. пролетерске бригаде и 4. батаљоном 1. пролетерске. Наши батаљони су

[34] Погинуо је борац Милка Милановић; дневник аутора.

[35] М. Лековић, исто стр. 257.

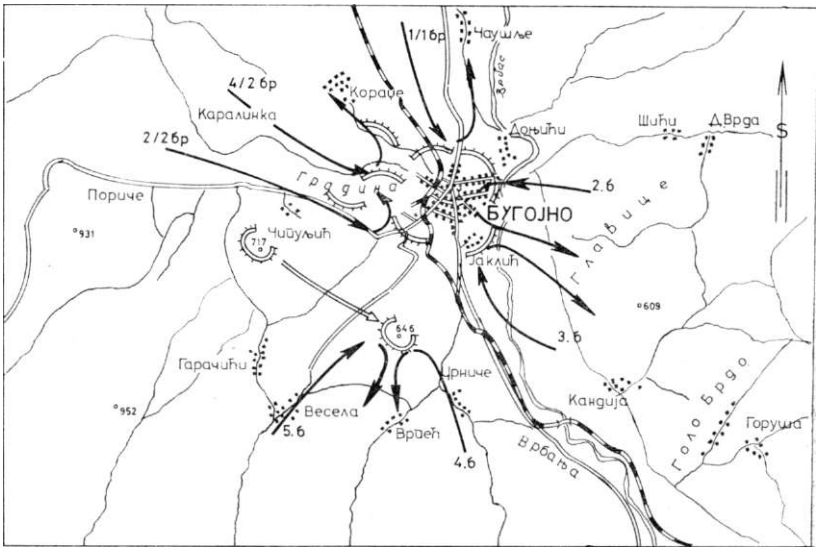

Бригада у другом нападу на Бугојно, јул 1942.

пружали отпор све до 14 часова, када се једна чета усташа пробила из Бугојна и код села Луга повезала с колоном из Доњег Вакуфа. Тиме је пред сам наш напад одбрана Бугојна још више ојачана. Међутим, руководство напада на Бугојно је, и поред тога, нереално процјењујући ситуацију, на брзину израдило план напада. План је био одвећ оптимистички, тако да су и овај пут резултати били слаби.

Напад је почео 20. јула у 22 часа. Први батаљон 4. пролетерске бригаде прегазио је Врбас у рејону Копчића, заузео жељезничку станицу, заробио вод домобрана и пресјекао комуникацију, али су његова даља успјешна дејства била угрожена, јер 1. батаљон 2. пролетерске није извршио свој задатак. Први батаљон 1. пролетерске прешао је Врбас преко моста код села Чаушлија, одакле је лијевом обалом наступао ка Бугојну. Код села Караџе се сукобио с непријатељем, разбио га и продро у град. Борио се до зоре 21. јула, када је одступио на полазне положаје. Други батаљон 4. пролетерске је закаснио с нападом — тек је у 24 часа прешао Врбас у рејону села Јаклића и избио на периферију града, одакле је у зору 21. јула одступио на полазне положаје. И 3. батаљон 1. пролетерске, који је нападао из рејона

Главице, лијево од 2. батаљона 4. пролетерске, одступио је у зору 21. јула, ка Горици. Чета коју је формирао 4. батаљон (4. и 5. батаљон 4. пролетерске формирали су по једну чету за напад на Бугојно) нападала је са источне и југоисточне стране, од села Црнича, а чета 5. батаљона са супротне стране, потоком Весеочицом. Изостао је предвиђени напад 4. и 5. батаљона на коту 717, па је непријатељ с ње извршио противнапад *м* оба батаљона одбацио на полазне положаје. А 3. батаљон 4. пролетерске бригаде, који је с десне обале Врбаса обезбјеђивао напад од Доњег Вакуфа, у току ноћи није ни дошао у додир с непријатељем.

Тако је и други напад на Бугојно, 21. јула, завршен неуспјехом. У тим борбама 4. пролетерска бригада имала је 6 погинулих[36] и 9 рањених бораца. Послије неуспјелог напада на Бугојно, 5. батаљон се преформирао у двије чете, и у том саставу остао све до првих попуна, које су услиједиле у септембру те године. У тим борбама усташе су имале 12 мртвих и 20 рањених. Наше јединице су заробиле вод домобрана.

Друга пролетерска бригада повукла се најприје на просторију Прусац—Ждраловић—Гувно—Удурлије, а затим у рејон села Благаја. Прва и четврта пролетерска бригада удаљиле су се од комуникацше у долини Вобаса. Поема Јајцу је и даље задржан 3. крајишкм партизански одред.

Када је непријатељ рашчистио ситуацију код Доњег Вакуфа и одбацио 2. пролетерску бригаду, појачао је снаге у Бугојну, тако да је, 21. јула, могао да против 1. и 4. бригаде ангажује батаљон „Црне легије", двије чете 17. усташког пука, чету 10. пука, чету 5. батаљона, комбиновану чету усташко-жељезничког батаљона, милиционере Приправне бојне, дијелове 1. батаљона 15. домобранског пука, батерију топова, борна кола и оклопни воз.[37] С тим снагама је одлучио да најприје рашчисти ситуацију у долини Врбаса, од Доњег до Горњег Вакуфа, а потом да очисти комуникацију Бугојно—Купрес и настави наступање ка Шујици, Дувну и Ливну.

Непријатељ је 22. јула почео наступање из Бугојна, друмом ка Грачаници. С јачим снагама пјешадије с борним колима наступао је лијевом обалом Врбаса, а с мањим десном обалом. Тога дана није наишао на отпор, али се сли-

[36] Погинули су: борци Саво Газивода, Ђокица Вујановић, Перо Божа Ражнатовић, Лука Никиновић и Соломија Срдановић и десетар Милосав Шћепановић; дневник аутора.

[37] М. Лековић, исто стр. 278.

Љубо Вучковић, командант 2. далматинске бригаде (касније командант 4. црногорске), и Василије Вако Ђуровић, замјеник команданта, а од априла до погибије на Сутјесци, 9. јуна 1943, командант 4. бригаде, Имотски, фебруар 1943.

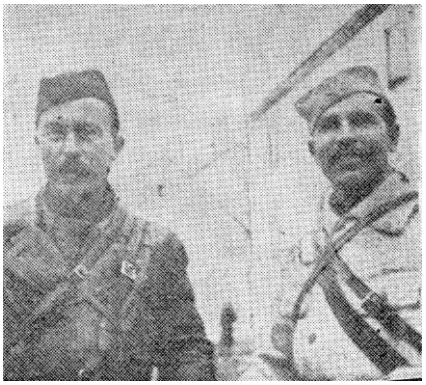

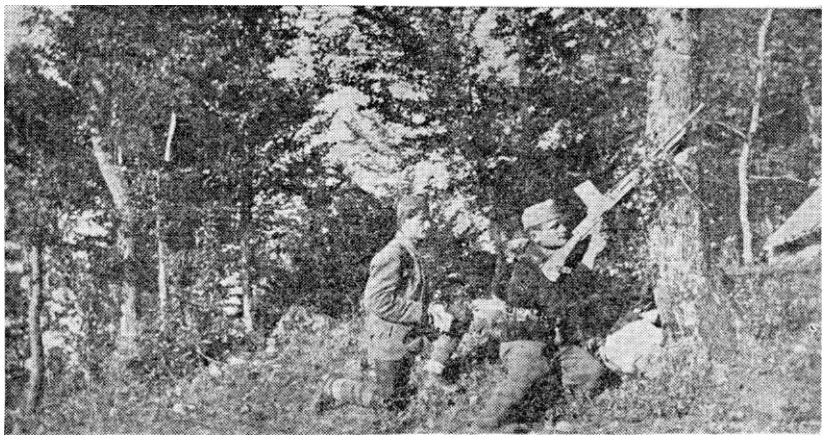

Пушкомитраљезац 4. батаљона Ратко Вељовић и његов помоћник Вучић Меденица, са пушкомитраљезом којим су оборили талијански бомбардер „савоју", Вуковско (крај Купреса), август 1942.

једећег дана у рејону Грачанице сукобио с 5. батаљоном. Послије краће борбе непријатељ је одбацио наш батаљон, а затим је борним колима продужио за Тихомишље. Ту је потпуно изненадио 2. батаљон, који је баш тада ручавао и није могао да пружи отпор, већ се у нереду повукао у шуме западно од села. Поред губитака у мртвим и рањеним борцима, батаљон је остао и без коморе, а неколико бораца без личног наоружања. Тога дана непријатељ је код села Околишта напао и 4. батаљон, који је морао одступити у село Вољице. У шири рејон тога села 24. јула се повукла читава бригада. Она је одатле продужила за Пидриш, а непријатељ

Командант бригаде Радован Вукановић издаје заповијест командантима батаљона за напад на Ливно, 15. децембар 1942.

је ушао у Горњи Вакуф. У тим борбама 4. пролетерска имала је 6 погинулих и 10 рањених бораца.[38]

Послије извлачења из долине Врбаса, 4. пролетерска је добила задатак да, ојачана 3. батаљоном 3. пролетерске (санџачке) бригаде, Прозорском партизанском четом и партизанима који су обезбјеђивали долину Раме према Коњицу, затвара правце према Травнику, Бугојну и долини Неретве. Штаб бригаде је своје снаге овако распоредио: 1. батаљон у рејон Горњег Вакуфа, да затвара правце према Травнику и Бугојну; 2. батаљон југозападно од Горњег Вакуфа, у резерви бригаде, с тим да са 2. четом посједне Стражицу (к. 853) и Подове (к. 919) ради контроле и извиђања долине Врбаса ка Бугојну и праваца према Купресу; 4. батаљон, позадинске јединице бригаде и штаб — у Шћиту; 5. батаљон у рејон Макљена, да контролише правац према Рами, Битовњи и Зец-планини. Трећи батаљон је, 24. јула, у Горњим Вољицима примио болницу и добио задатак да је пребаци у Горње Вуковско и преда 3. пролетерској бригади, а потом да дејствује према Купресу. Трећи батаљон 3. пролетерске налазмо се у селу Грачаници, Прозорска чета у Прозору и околини, а остале придате јединице контролисале су долину Раме и правце према Коњицу. Непосредно послије тога непријатељ је напустио Горњи Вакуф. Тако је у горњем току Врбаса настало затишје, које је 4. пролетерској бригади добродошло за одмор и срећивање.

Крајем јула завршена је друга етапа продора пролетерских бригада према Босанској крајини. У тој етапи бригаде су се повезале са снагама у Босанској крајини и Далмацији.

За вријеме продора од Зеленгоре до планине Радуше, поред маршева и борби, 4. пролетерска је баш као и остале бригаде, морала да решава и проблеме снабдијевања, исхране, збрињавања рањеника, политичког рада у народу, рада на сопственом морално-политичком и идеолошком уздизању. Од Волујака и Маглића, преко Зеленгоре, Трескавице, Бјелашнице, Игмана, Битовње, Зец-планине, Вранице, све до Радуше, и Цинцар-планине терен је сиромашан и ријетко насељен, изузев мањих оаза у долинама и на заравнима.

Морал и издржљивост бораца били су основни чиниоци У савладавању напора, глади и других тешкоћа. У богатој

[38] Погинули су: борци Милић Машковић, Загорка Булатовић Мита и Вељко Радуловић; десетар Драго Јауковић; водник Љубо Пејовић и замјеник политичког комесара чете Божо Радуловић; дневник аутора.

долини Врбаса, послије три мјесеца гладовања, борци су први пут добили хљеб. Исхрана више није била тешко ријешив проблем. Међутим, у муницији и наоружању бригада је још оскудијевала и једини извор је био отимање од непријатеља. Тај је проблем дјелимично ријешаван тако што је дио наоружања и муниције бригада добијала од јужне колоне. Што се тиче збрињавања рањеника, којих је у бригади било све више, ситуација је била много тежа. Средстава за лијечење рањеника било је веома мало, а квалификованог санитетског особља још мање. Чести и дуги маршеви и сталне борбе, недостатак средстава за пренос рањеника отежавали су и успоравали њихово лијечење. Али захваљујући бризл свих бораца, команди, штабова и санитетског особља, рањени другови су под најтежим условима и уз огромне напоре пренијети од Зеленгоре до Радуше. Ни један од њих није остављен.

Након избијања на слободну територију створени су бољи услови за лијечење рањеника, за снабдијевање, попуну и за рјешавање других проблема који су се тицали живота и рада војске <и народа.

Партијском, политичком и војничком раду је за вријеме марша, борби и одмора обраћена посебна пажња. Састанци партијских и скојевских организација стално су се одржавали. На њима је анализиран пређени пут и људи припремани за нове задатке. Нарочита се пажња поклањала односу бораца према народу и његовој имовини, као и међусобним односима у јединицама. Развијана је и културно-просвјетна активност — у самим јединицама и на терену. На војничким састанцима, који су одржавани послије сваке акције, расправљало се и о јединицама и о појединцима. Ти састанци су били и својеврсна школа војничког оспособљавања, морално-политичког и идеолошког уздизања бораца и старјешина. Истина, они су били кратки, али чести и конкретни. Одржавани су на маршу, положају, застанку. Основни пропуст у раду партијске организације у то вријеме био је крајње секташење према пријему нових чланова у КПЈ. Партијске организације су тако, чиниле неправду борцима који су, осјећајући се комунистима, шнули као непартијци за програм Партије и циљеве НОБ-е.

За вријеме одмора на међупростору Горњи Вакуф—Радуша—Прозор бригада је веома много радила на придобијању маса за циљеве НОБ-е. По свим селима створени су НОО-и, а у Прозору и Горњем Вакуфу формиране су и

команде мјеста. На читавом терену основане су војнопозадинске установе и партизанске чете од по 40 бораца. Послије одласка 4. пролетерске, на тај су терен стигле 5. пролетерска и 10. херцеговачка бригада, које су се ту попуниле новим борцима.

Борбв око Купреса

До краја јула створена је слободна територија на просторији између Уне, Сане, Јајца, Кључа, Мркоњић-Града, Бугојна, Раме и Динаре. На тој територији непријатељ је држао само Ливно, Купрес, Бугојно и Доњи Вакуф. Да би ту слободну територију учинио компактном, врховни командант је одлучио да јужна колона (1. и 3. пролетерска бригада) ослободи Ливно, а потом да у садејству с далматинским јединицама дејствује ка Имотском и Сињу, а с крајишким према Босанском Грахову. Сјеверна колона (2. и 4. пролетерска бригада), у садејству с крајишким јединицама, имала је задатак да ослободи Купрес, а затим да дејствује према Бугојну, Доњем Вакуфу, Комару, Јајцу, Мркоњић-Граду и средњој Босни. Ради непосредног праћења тих операција, ЦК КПЈ и Врховни штаб НОПОЈ су се 26. јула премјестили на планину Цинцар, у рејон Осјечине.

Негпријатељске снаге које су пристигле из Бугојна пошле су из Купреса према Шујици, гдје су се 28. јула сукобиле с јужном колоном, која се све више оријентисала на затварање комуникације Ливно—Шујица. Да би поправио ситуацију на том правцу, Врховни штаб је наредио да 2. пролетерска бригада, 3. крајишки одред и 3. батаљон 4. пролетерске одмах нападну Купрес. Напад није успио ни тога ни слиједећег дана. Трећи батаљон 4. пролетерске је у првом нападу ослободио села Кукавице и Брда, али се морао повући на полазне положаје. У тим борбама имао је два погинула и неколико рањених бораца.[39] Заплијењен је 1 митраљез, 6 пушака, нешто муниције и доста стоке.[40]

За то вријеме јужна колона је успјела да врати непријатеља у Купрес, да ослободи Дувно, Шујицу и, 7. августа, Ливно и читаво Ливањско поље. За вријеме борби око Лив-

[39] Погинули су: борац Душан Калуђеровић и десетар Томица Драговић; дневник аутора.

[40] М. Лековић, исто, стр. 350.

на, јединиде које су раније учествовале у нападу на Купрес вршиле су на купрешки гарнизон демонстративне нападе, а далматинске и крајишке јединице обезбеђивале су напад од Имотског, Сиња, Босанског Грахова и Мркоњић-Града. Ослобођењем Ливна, пролетерске бригаде постигле су највећи успјех у свом наступању од Зеленгоре до Динаре. Послије тога тежиште дејстава бригада пренијето је према Купресу и Сињу, око Ливна, а требало је створити и повољне услове за дејства у долини Врбаса.

На основу извјештаја Сретена Жујовића, који је непосредно руководио борбама око Купреса, Врховнм штаб је наредио 4. августа 2. пролетерској, 1. крајишкој и 3. пролетерској бригади, 3. батаљону 4. пролетерске бригаде, 3. крајишком одреду и партизанима с тог терена, да ослободе Купрес, а 4. пролетерској (без 3. батаљона), да ради растерећивања јединица које нападају Купрес, изврши напад на Бугојно. Међутим, на основу извештаја 1. крајишке бригаде, која због заузетости у борбама око Санице и Санског Моста, није могла на вријеме да стигне, напад на Купрес је одложен.[41]

У Купресу је непријатељ био све активнији. Другог и трећег августа вршио је појачано авио-извиђање и бомбардовање Горњег Вакуфа, Равног, Рилића, Благаја, Јања, Мрачаја, Цинцара, Радуше, Великог Стожера и ближе околине, посјео положаје за одбрану и вршио испаде према снагама око Бугојна и Купреса. Четвртог августа у Бугојно је стигла I. чета 9. батаљона „Црне легије" са 156 усташа, а сјутрадан II. чета 1. батаљона „Црне легије". С њима је непријатељ 5. августа напао 2. пролетерску бригаду и 3. крајишки одред и потиснуо их на запад. Трећи батаљон 4. пролетереке, због слабе везе с јединицама лијево и десно од својих положаја, које је непријатељ нападао, није предузео никакве мјере садејства, што је штабу 4. бригаде било замјерено од Врховног штаба.[42]

Послије одложеног напада на Купрес, врховни командант је одлучио да умјесто 1. крајишке бригаде, која је била заузета у борбама око Санског Моста, за напад на Купрес ангажује 4. пролетерску бригаду, а да је на њеним дотадашњим положајима смијене 5. пролетерска и 10. херцеговачка, које су се тих дана пробиле на просторију Про-

[41] Исто, стр. 428.

[42] Исто, стр. 431—434.

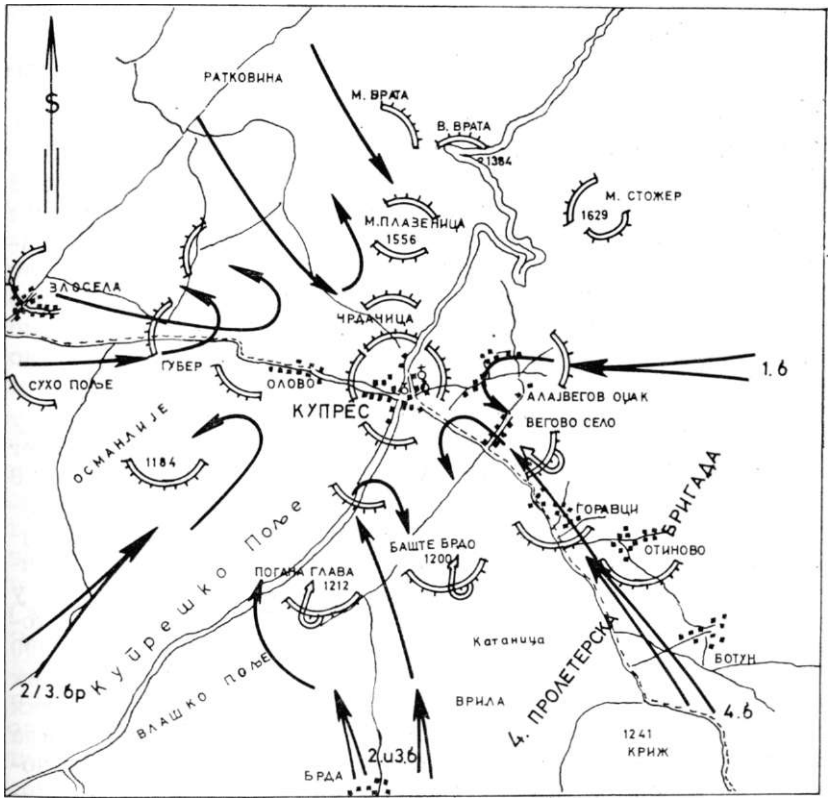

Бригада у првом нападу на Купрес, јул 1942.

зор—Горњи Вакуф. Петог августа штаб 4. пролетерске бригаде добио је наређење да што прије пребаци бригаду у подручје Купреса и посједне линију Велики Стожер—Доње Вуковско—Рилићи, да блокира варошицу с источне и југоисточне стране, да се повеже десно с 2. пролетерском, а лијево с 3. пролетерском и да прикупља податке о непријатељу. Ради што бржег пребацивања, бригади су стављени на располагање камиони. Када је Врховни штаб сазнао за испад усташа из Купреса од 5. августа, одлучио је да и 10. херцеговачку бригаду ангажује на том сектору и наредио јој је да се одмах пребаци у подручје Горњег Малована. Журба Врховног штаба за ослобођење Купреса била је оп-

равдана, јер је непријатељу стално пристизало појачање и било је нужно добити у времену.[43]

Четврта пролетерска бригада се 8. и 9. августа, преко Горњих Вољица, планине Радуше и Горњег Вуковског, пребацила на нову просторију, размјестивши се у Вуковском, Равном, Рилићима, и другим селима у близини Купреса. Та села, насељена српским живљем, непријатељ је више пута пљачкао и палио, а у Доњем Вуковском, усташе су дан прије доласка 4. пролетерске поклале незаштићено становништво — старце, жене и дјецу. У тим селима држане су конференције, организована је народноослободилачка власт и формиране су партизанске јединице. Иначе је тај крај био веома сиромашан и заостао, тако да је живот бригаде био отежан.

Прије нашег поновног напада, непријатељ је у Купресу концентрисао: батаљон „Црне легије", 1. чету 17. усташког батаљона, 5. чету 2. батаљона 15. домобранског пука, 570 милиционера, 10 жандара, вод брдских топова 9. артиљеријског дивизиона и борна кола — укупно 1.500 војника, највећма спремних за борбу до посљедњег. Сви одрасли мушкарци из Купреса, Злосела и осталих околних насеља у којима су живјели Муслимани и Хрвати били су ангажовани и сврстани у јединице усташке милиције.[44] Поред 1.000 Купрешана, у Купресу је било и становништво околних села с читавом покретном имовином. Непријатељ је тих дана ужурбано утврђивао линију Злосело—Осмалија—Мала Плазеница—Мала врата—Велика врата, извијао и бомбардовао положаје и рејоне у којима су се прикупљале наше јединице и вршио испаде према њима. Осмог августа је напао 4. пролетерску бригаду, која је била у покрету прикупљајући се од Кукавица према Доњем Вуковском и од Брда према Рилићима, па ју је тај напад омео у припремама и посједању положаја за напад. То је учинио и на правцу осталих наших јединица које су се припремале за напад, а 9. августа је поново заузео Горњи Вакуф.

Главнина непријатељских снага била је распоређена у варошици, а мање снаге држале су положаје у Злоселу, на Чрдачици, Алајбеговом Оџаку, Османлијама, Олову, Беговом селу, Гаравцима, Отиновцима, Ботуну, Кукавици, Врилима, Брдима и на околним мањим узвишењима. Знатну пажњу непријатељ је поклонио одбрани сјеверне и сјеверозападне

[43] Исто, стр. 435—437.
[44] Исто, стр. 437—438.

стране, особито Малим вратима, Великим вратима, Малом стожеру, Малој Плазеници и Чрдачици (тр. 1300), јер су прилази с јужне и источне стране Купреса равни и отворени, па су се могли бранити покретним јединицама. Најповољнији услови за напад наших јединица били су сјеверне и сјеверозападне стране, преко Мале Плазенице и Чрдачице, које доминирају Купресом.

Напад на Купрес, предвиђен за 21 час 11. августа, имали су да изведу: 2. и 4. пролетерска, 10. херцеговачка и 2. батаљон 3. пролетерске бригаде, батаљон „Пелагић" и „Искра" 3. крајишког одреда и Купрешка партизанска чета — укупно 13 батаљона. Главни удар, између комуникација које воде од Бугојна за Купрес изводиле су 2. и 4. пролетерска бригада и батаљон 3. крајишког одреда.

Два батаљона 4. пролетерске нападају на одсјеку Мали стожер—Ботун, а задатак им је да очисте села на том правцу, продру у варошицу и ослободе је у садејству с 2. пролетерском; два батаљона нападају на одсјеку Ботун—Погана главица (к. 1212), правцем Погана главица—Купрес. Послије заузимања Погане главице, један батаљон је посједа, а други наступа ка Купресу; један батаљон остаје у рејону Великог Стожера, у резерви штаба бригаде. Чета из батаљона „Војин Зиројевић", која је придата 4. пролетерској, заузима брдо Катаницу (к. 1186), између Врила и Отиноваца. Десно од 4. пролетерске напада 2. пролетерека и батаљон 3. крајишког одреда, правцем Мала Плазеница—Чрдачица; лијево 10. херцеговачка и 2. батаљон 3. пролетерске, правцем Злосело—Османлије—Олово.

Четврта пролетерска бригада почела је напад тачно у одређено вријеме. Први батаљон је напао са Великог стожера Алајбегов Оџак и Бегово Село, гдје је водио борбу с усташама и пред Купрес стигао у 2 часа 12. августа. Ту је наишао на јак отпор, нарочито с десне стране. Изгубио је везу с 2. пролетерском. Борба је трајала до зоре, када је батаљон под јаким притиском био приморан да одступи на полазне положаје, о чему није обавијестио сусједне јединице. Четврти батаљон је наступао с јужних падина Стожера, правцем Ботун—Отиновци—Горавци, гдје је водио борбу с усташама до 2 часа 12. августа, а затим продужио за Купрес. Пред Купрес је стигао у 3 часа. Ту је наишао на жестоку ватру из силоса и задржао се до зоре, а затим одступио ка Стожеру. За вријеме наступања и борбе, 4. батаљон није имао везу с 1. и 2. батаљоном и његови су напори били неефикасни.

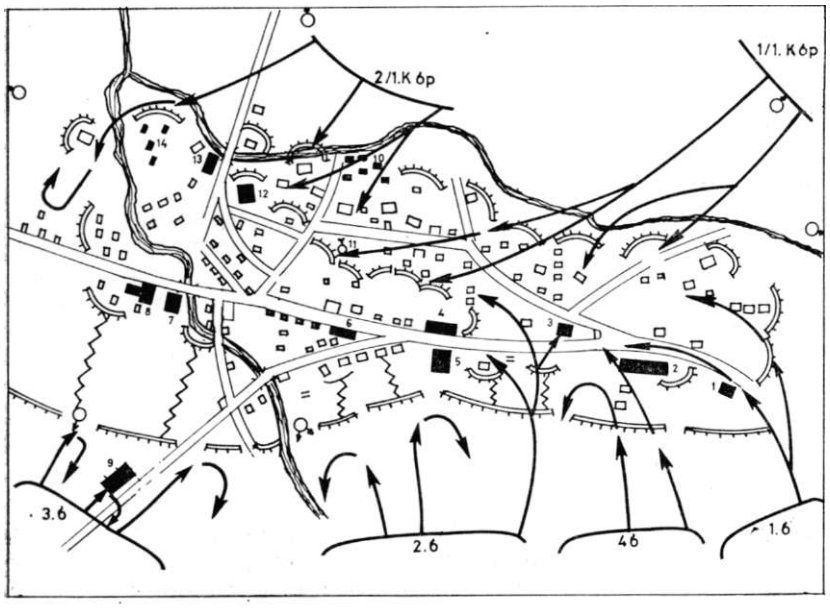

Бригада у другом нападу на Купрес, борбе у граду, август 1942.

С југоисточне стране, од Врила, Брда, к. 1149, наступали су 2. и 3. батаљон: 2. батаљон лијево од 4. батаљона, а десно од 3. батаљона, који је наступао на крајњем лијевом крилу бригаде и на споју с 10. херцеговачком бригадом. Оба су се батаљона кретала општим правцем Брда—Погана главица——Купрес. До Погане главице су изгубили доста времена јер су наступали у стрељачком строју, не знајући да се са ње непријатељ повукао. Посјевши Погану главицу, 3. батаљон је имао задатак да контролише правац Купрес—Шујица, ухвати везу с 10. херцеговачком бригадом, подржи напад и, у случају неуспјеха, прихвати јединице које би се тим правцем повлачиле, а 2. батаљон је продужио према Купресу. На самом прилазу варошици, услијед јаке ватре из силоса, био је задржан и у зору се повукао, не успјевши, током цијеле ноћи, да ухвати везу с 4. батаљоном. Под притиском непријатеља који га је гонио у стопу, 2. батаљон се извлачио према Кукавицама. Захваљујући јутарњој магли, али још више сналажљивости и храбрости бораца митраљеског вода батаљона, који су посјели положаје сјеверно од Кукавица,

непријатељ је одбачен ка Купресу, а батаљон се извукао у село, одакле је истурио борбено осигурање на Црни врх. Трећи батаљон је, у зору 12. августа, одступио с Погане главице у Рилиће. За вријеме напада 5. батаљон је био у резерви штаба бригаде у рејону Великог стожера, гдје се налазио и штаб бригаде. Као што се види, јединице које су учествовале у нападу повлачиле су се 12. августа у приличном нереду, без међусобне везе и без везе са својим штабовима. У таквој ситуацији непријатељ је предузео противнапад и пошао у гоњење на свим правцима. Успио је да поврати и посједне изгубљене положаје и успостави везу с Бугојном. Тиме је створена ситуација каква је била и прије напада.

Делегат Врховног штаба Сретен Жујовић није правовремено извијестио врховног команданта о стварном стању око Купреса и за неуспјех је оптужио 4. пролетерску бригаду и неке друге јединице. На основу његове оцјене и извјештаја, врховни командант је 12. августа упутио штабу 4. пролетерске бригаде и штабовима свих јединица писмо у коме је, између осталог, стајало:

„Пошто за одступање није било нити има узрока, то задржите бригаде на шиховим садашњим положајима, а најдаље на полазном положају, одакле би се предузео поновни напад уз помоћ крајишке бригаде која долази".[45]

У борбама 11/12. августа 4. пролетерска бригада имала је 5 погинулих и 6 рањених бораца[46]. Према сопственим подацима, непријатељ је имао 14 мртвих и 42 рањена војника.[47] У тим борбама погинули су, поред осталих бораца и руководилаца, познати крајишки команданти Симо Шолаја и Душан Метлић, што је био велики губитак не само за Босанску крајину већ и за читаву НОБ-у.

Борба за Купрес је показала да се наше јединице и игтабови не сналазе у нападу на добро организована упоришта. При нападу је свака јединица дејствовала самостално, без међусобне везе, некоординирано и наизмјенично. Штабови и команде нијесу имали довољан преглед дејстава јединица, нити су на вријеме интервенисали, а нијесу ни

[45] Зборник, том II, књ. 5, док. 95.

[44] Погинули су: борци Ђорђије Бокан, Сенка Миковић, Бајо Перовић и Илија Ћировић, и водник Блажо Вулетић; дневник аутора.

[47] М. Лековић, исто, стр. 450.

довољно познавали непријатеља и његову тактику. Напад је изведен по непроученом и непознатом терену, фронтално и уз друге слабости, што је непријатељ искористио и према томе подешавао своја дејства. Он је на прилазима варошици истурио јаче снаге, углавном милицију, и то оно људство чије су породице биле претходно пресељене у Купрес. Њихов је задатак био да задржавајућом одбраном троше наше снаге и да јединицама које се налазе у самом Купресу обезбиједе потребно вријеме да се боље организују за дефинитиван обрачун. У таквој ситуацији није било могуће изненадити непријатеља, а наше су јединице морале улагати велике напоре и жртве, па се поставља питање да ли је овакав напад уопште и требало предузети. На пример, 4. пролетерска и 10. херцеговачка бригада изгубиле су много времена у борбама на прилазима Купресу, исцрпле су се и толико заморилe да нијесу биле кадре да продуже напад, што је био случај и с другим јединицама.

Но, и поред субјективних слабоети, о којима је било ријечи, неуспјеху напада допринијеле су и објективне тешкоће — дуги маршеви до полазних положаја, удаљеност тих положаја од Купреса, немање тешког наоружања, недовољно припреме и релативно мало искуство у таквим борбама, а нарочито велика бројна и техничка надмоћност непријатеља, ријешеног да сеештедимице брани. Сама храброст и одлучност које су показали борци и старјешине наших јединица нијесу биле довољне да разбију јаку, чврсто организовану и жилаву одбрану.[48]

Право стање у вези с нападом на Купрес, врховни командант је сазнао навече 12. августа, и то када је 1. крајишка бригада стигла у Благај и о томе га обавијестила. Стога је одлучио да се поновни напад на Купрес одложи за 13/14. август и изведе снагама 2. и 4. пролетерске, 1. крајишке и 10. херцеговачке и 2. батаљона 3. пролетерске бригаде, дијелом 3. крајишког одреда и батаљона „Војин Зиројевић" — укупно са 16 батаљона, односно са 2.400 бораца. Требало је да нападају: 2. пролетерска бригада са сјевера, од Малих врата и Великих врата; 1. крајишка и 10. херцеговачка бригада са запада и југозапада; 4. пролетерска бригада са источне и јужне стране, на истом одсјеку и истим правцем којима је и први пут нападала. Врховни командант је тада писао штабу 4. пролетерске:

[52] Исто, стр. 460—467.

„Ми морамо уништити ово усташко гнијездо. Зато се поновни одсудни напад мора правилно поставити пред борце и пред старјешине ... Све јединице и старјешине упознајте са задацима".[49]

У свим јединицама 4. пролетерске бригаде одржани су 13. августа партијски састанци и војничке конференције на којима је сваки борац упознат са задатком, чије извршење је постављено као питање части и престижа бригаде. Том приликом је прочитано писмо које је Сретен Жујовић 11. августа упутио штабу 4. бригаде, а у коме јој замјера на слабом дејству при првом нападу на Купрес. На састанцима су се борци бригаде обавезали да ће први ући у Купрес како би тиме доказали Жујовићу да је његов приговор био нетачан.

За руковођење поновним нападом на Купрес формиран је привремени Оперативни штаб. Он је 12. августа у 16 часова издао заповијест за напад, којом је регулисао мјере, поступке и задатке свих јединица.[50] Јединицама је наређено да 13. августа до 21 час посједну полазне положаје и да до 23 часа очисте терен око града и затворе обруч око Купреса, а потом одмах предузму јуриш. Из пијетета према Шолаји и Метлићу, знаци распознавања за 13/14. август били су: „Метло—Шолаја".

Четвртој пролетерској бригади, која је била ојачана с двије чете батаљона „Војин Зиројевић" и једним брдским топом, наређено је: да с три батаљона напада на одсјеку Мали стожер—Велики стожер, правцем Алајбегов Оџак——Бегово Село—Горавци, на источни и југоисточни дио варошице и да лијевим крилом ухвати везу с 10. херцеговачком бригадом; с два батаљона да заузме Мали стожер, ухвати везу с 2. пролетерском и затвори правце према Бугојну. Међутим, штабови 2. и 4. пролетерске, уз сагласност делегата Врховног штаба, договорили су се да 2. пролетерска посједне Мала и Велика врата и затвори правац према Бугојну, а остале њене задатке да преузме 4. пролетерска бригада. Такав договор је био посљедица исцрпености и губитака 2. пролетерске у ранијим борбама око Купреса, а није искључено да је на то имао утицај и Жујовићев приговор 4. бригади.

Штаб 4. пролетерске, поучен ранијим нападом, помјеоио је читав борбени поредак удесно, ради избјегавања ватре из силоса и с осталих ватрених тачака на том дијелу фрон-

[49] М. Лековић, исто, стр. 459.
[50] Исто, стр 459—460.

та, и наредио: 1. батаљону, који је био на десном крилу бригаде и на споју с 1. крајишком бригадом, да с Малог стожера наступа дуж друма Бугојно—Купрес према вароншци и одржава везу с 1. крајишком бригадом; 2. и 4. батаљон да наступају правцем к. 1758, Бегово Село, да избјегавају ватру из силоса, који је, према оцјени штаба бригаде, представљао за наше наоружање праву тврђаву. Штаб бригаде је рачунао да ће силос, када се Купрес очисти, сам по себи пасти, и његову је ватру требало да на себе привуче 3. батаљон и тиме олакша 2. и 4. батаљону продор у варошицу. Пети батаљон и чете батаљона „Војин Зиројевић" остављени су у резерви штаба бригаде у рејону В. стожера, а брдски топ је постављен на Црни врх ради подршке батаљона у нападу.[51]

Вријеме које је јединицама стајало на располагању до напада било је сувише кратко, то прије што су неке удаљеније јединице бригаде 13. августа морале извршити марш који је трајао неколико часова. Командири чета и водова у току дана нијесу могли ни да виде терен којим је требало водити јединице у напад, што се тешко осветило, нарочито 2. батаљону, који је читавог дана уочи напада вршио покрет од Црног врха, источним падинама планинских висова, до В. Стожера. Прије напада, сви болесни, преморени и исцрпени борци остављени су код комора, јер су се маневар, удар и борба морали брзо и енергично изводити. Из 2. батаљона пошло је у напад свега 100 бораца и старјешина, јер су остали разболевши се од неке хране коју су појели, били неспособни за акцију. Те борце је било тешко увјерити да болесни не могу учествовати у борби.

Тачно у предвиђено вријеме, тј. у 21 час 13. августа, све јединице су посјеле полазне положаје и одмах кренуле у напад. Наступање је било веома тешко. Ноћ је била мрачна, а над Купрешким пољем пљуштала је јака киша. Једва се назирао друг испред себе. Први батаљон и комбинована чета 5. батаљона напали су на Мали стожер, који је бранила 5. чета 2. батаљона 15. домобранског пука. Услијед помрчине, водичи су тешко проналазили пут, те су јединице изгубиле доста времена. На Малом стожеру се задржао 5. батаљон, са задатком да у садејству с 2. пролетерском бригадом, која је држала Мала и Велика врата, штити напад на Купрес од Бугојна, а 1. батаљон се спустио на друм Бугојно—Купрес и ускоро је на јуриш ушао у варошицу.

[52] Исто, стр. 460—467.

Лијево од 1. батаљона, преко Алајбегова Оџака и даље равницом за Купрес, наступали су 2. и 4. батаљон. Штаб 2. батаљона се задржао у Алајбеговом Оџаку, а батаљон је наставио наступање по четама између пута који води од Бегова Села за Купрес и воденица сјеверозападно од Алајбегова Села. У таквом поретку је пришао на 50—100 метара од источне ивице варошице, али су ту јаче браниочеве снаге отвориле на њега фронталну ватру у исто вријеме када је непријатељ из силоса и са Чрдачице отворио бочну ватру. Батаљон је у том ватреном џаку остао више од пола сата и претрпио тешке губитке. Послије тога су стигли Нико Марков Стругар, замјеник команданта батаљона, Бошко Ђуричковић, политички комесар, и Марко Шофранац, замјеник политичког комесара, који су остатак батаљона повели на јуриш и са 15 до 20 преосталих бораца, који нијесу погинули или били рањени, ушли у Купрес, водећи у њему борбу до зоре 14. августа. Командант батаљона Милета Ђукић је из Алајбегова Оџака одступио на полазне положаје, на које се у току 14. августа прикупио и преостали дио батаљона. Четврти батаљон, који је и иначе био малог бројног стања, такође је претрпио велике губитке, али је продро у Купрес и 14. августа у зору повукао се на полазне положаје. Дио тешких рањеника 2. и 4. батаљона, који се нијесу могли спасти, непријатељ је, пошто је затворио брешу кроз коју су батаљони продрли у Купрес, похватао и на свиреп начин ликвидирао. Трећи батаљон који је нападао лијево од 4. батаљона и десно од 10. херцеговачке бригаде, главнином је избио испред силоса, гдје је задржан непријатељском ватром све до зоре 14. августа, када се повукао на полазне положаје. Једна његова чета се у почетку наступања одвојила и изгубила везу са штабом, те није учествовала у нападу на силос и батаљону се прикључила тек сјутрадан.

Када су батаљони пришли варошици, на њих је са свих страна отворена ураганска ватра, која је задржала њихово наступање. Међутим, на тим положајима батаљони се никако нијесу смјели задржавати, већ је требало да одмах продуже и пођу на јуриш, а тиме би, вјероватно, губици били мањи. То је учинио једино 1. батаљон.

Друга пролетерска бригада је посјела Мала и Велика врата, 1. крајишка је заузела Чрдачицу и Малу плазеницу и ушла у Купрес, а 10. херцеговачка и 2. батаљон 3. пролетерске пробили су се до ивице варошице. Но све је то било недовољно и неповезано, тј. свака јединица је водила борбу

за свој рачун, што је непријатељу од почетка омогућавало да слободно маневрује и да по дијеловима туче наше снаге. Борба наших јединица у самом Купресу била је готово сасвим неорганизована и некоординирана, о чему најубедљивије говоре наши губици.

Упадом у Купрес, 1. батаљон и дијелови 2. и 4. батаљона 4. бригаде нашли су се у изванредно тешкој ситуацији. Са штабом бригаде, који је био далеко од батаљона, веза се није могла успоставити, а замјеник команданта бригаде Шпиро Мугоша, који је координирао рад батаљона, у првим часовима борбе запао је објективно у такву ситуацију да није могао одржавати везу с батаљонима. Он је приликом напада на Купрес погинуо, али гдје, кад и како, то се никад није дознало, јер су са њиме погинули и сви курири који су га пратили. Неусклађеност дејстава наших јединица у Купресу била је све већа, а непријатељ све упорнији, насртљивији и жешћи. Први батаљон је водио борбу дуж главне улице, о којој Љубо Вучковић, ондашњи командант батаљона, пише: „Освајали смо кућу по кућу, са свих страна одјекивале су експлозије. Борба је била ужасна; ватре су горјеле по граду — палиле су усташе и ми. Дејствовала су и борна кола, али једино наше средство против њих били су заклон и мртви угао." У тој ситуацији најорганизованије је дејствовао 1. батаљон, док су дејства 2. и 4. батаљона била све мање усклађена. Остале јединице које су учествовале у нападу водиле су сличне борбе, тако да је непријатељ у зору 14. августа брзо и лако одбацио све наше снаге и повратио изгубљене положаје. Наше су се јединице извлачиле на разне стране, дејствујући свака за свој рачун, много неорганизованије и теже него за вријеме напада и јуриша.

При извлачењу из Купреса 1. батаљон је нападнут с леђа, из ровова, са пута Купрес—Бугојно, које је при наступању био очистио. А 2. и 4. батаљон извлачили су се лијево од 1. батаљона, и то по групама у више праваца.

Тако је 14. августа поразно завршен напад на Купрес, у коме је остало много лешева. У згради жандармеријске станице јуначки је изгинула читава једна десетина бораца.[52]

Привремени Оперативни штаб и штабови бригада, због недостајања везе с јединицама у току напада, нијесу знали право стање на бојном пољу, па су инсистирали да се напад обнови. По њиховој оцјени, непријатељ је претрпио велике губитке и исцрпео снаге и средства за настављање борбе,

[52] Исто, стр. 460—467.

због чега га, како сам Оперативни штаб пише: „треба по сваку цијену уништити, и то баш вечерас".[53] Тако је овај штаб обавијестио врховног команданта о ситуацији прије него што је прикупио податке од јединица. Међутим, непријатељ је имао свега 107 избачених из строја, од којих је погинуло: 20 усташа, 13 милиционера и 10 цивила; рањено 50 усташа, 20 милиционера, 2 домобрана, 2 жандара, 19 цивила и нестало 12 цивила.[54] Непријатељева одбрана била је дјелимично поремећена, али је брзо консолидована. Поред тога, непријатељ је 14. августа предузео противнапад и гоњење наших снага од Купреса, а снагама од Бугојна, код Когхривнице, пробио одбрану 2. пролетерске бригаде и продро у Купрес, појачавши његову одбрану и обезбедивши је муницијом, храном и осталим потребама.

У нападу на Купрес наше су јединице имале 98 погинулих и 141 рањеног борца, међу којима *ал* већи број старјешина, чланова КГ1Ј и Скоја. Изгубљено је прилично наоружања и муниције, што је смањило ударну моћ свих јединица. Само 4. пролетерска бригада је у том нападу имала 73 погинула и 51 рањеног борца и старјешину.[55]

[53] Исто, стр. 471.

[54] Исто, стр. 471.

[63] Погинули су: борци Љубо Алигрудић, Секуле Бакић, Илија Барјамовић, Чедо Батезић, Момчило Бошковић, Бук Вељовић, Вељко Влаховић, Муса Вујановић, Павле Вујачић, Илија Вујисић, Ђоко Вујисић, Дуле Душан Вујовић, Мирко Вукмировић, Владо Гардашевић, Госпава Сеја Гардашевић, Драгиша Губеринић, Новак Губеринић, Радивоје Дамјановић, Божидар Даниловић, Васе Вујовић, Божо Дедеић, Вујадин Домазетовић, Симо Дујовић, Михаило Ђурашковић Мишо, Јелена Ивановић, Михаило Ивезић, Ђоко Јаблан, Вељко Јанковић, Даница Јовалекић, Илија Јовановић, Душан Јовановић, Момчило Калезић Буто, Владо Краљевић, Ђорђије Крковић, Петар Лубарда, Саво Лубарда, Даница Мијовић, Радуле Мијомановић, Сенка Миковић, Момчило Милошевић, Вукосава Мраковић, Ристо Оташевић, Бајо Перовић, Блажо Перовић, Новак Перовић, Ђуро Петровић, Анђуша Петричевић, Бошко Петричевић, Новак Петричевић, Даница Поповић, Бранко Поповић, Димитрије Прелевић, Ђуро Радуловић, Душан Ражнатовић, Илија Ракочевић, Радуле Ракочевић, Бранислав Селић, Дејан Спасић, Саво Томић, Иван Ђорић, Никола Улићевић и Мило Црвенко; десетари Милош Божовић, Јагош Вујовић, Никола Јаблан Коле, Спасоје Мартиновић, Јелица Машковић и Блажо Милановић; водници Вуко Ковијанић, Станко Лопичић, Василије Попивода и Вук Ракочевић; замјеник командира чете Блажо Дожић и Шпиро Радуловић; замјеници политичког комесаоа чете Малиша Дамјановић, Душан Петричевић и Секула Поповић; политички комесари чета Машо Бргуљан и Никица Стругар; замјеник политичког комесара батаљона Бошко Рашовић; политички комесар батаљона Војо Машковић и замјеник команданта бригаде Шпиро Мугоша; дневник аутора.

Привремени Оперативни штаб и штабови бригада нијесу одустајали од поновног напада на Купрес. Међутим, штаб 4. пролетерске бригаде, када је сазнао за толике губитке, јавио је Оперативном штабу да 4. бригада не може учествовати у нападу, али тај извештај није на вријеме стигао и напад је изведен 14. августа у 20 часова с осталим јединицама, али се и он брзо угасио и 15. августа јединице су се поново нашле на полазним положајима. Тако су завршене борбе за Купрес, те најтеже и најкрвавије борбе пролетерских бригада у њиховом наступању од Зеленгоре до Босанске крајине.

За вријеме напада 13/14. августа још више су испољене слабости које су се и раније запажале, то прије што је непријатељ био толико јак, наоружан и одлучан да и при најбољим условима снаге којима смо располагали нијесу биле довољне да га савладају. Узалудно су чланови Партије и старјешине испољавали највећу одлучност и јуришали на челу својих јединица. Јунаштво и пожртвовање су били изванредни, што потврђују и дате жртве. За савлађивање силоса и других ватрених тачака око Купреса, борних кола и другог тешког оружја било је потребно одговарајуће наоружање, којим наше јединице нијесу располагале, а нијесу имале ни довољно искуства за борбе такве врсте. Јединице при нападу нијесу располагале ни с довољно муниције; нарочито су оскудијевале у ручним бомбама; биле су заморене, недовољно нахрањене, што је такође утицало на ток и исход напада. Слабости које су се уочавале приликом напада штаб 4. пролетерске бригаде настојао је да отклони, али је и у томе каснио, тако да та настојања нијесу дала богзна какве резултате.[56]

Послије борби око Купреса бројно стање 4. бригаде свело се на 703 борца, од којих је у борачким јединицама било само 560. Њено наоружање, пропорционално бројном стању, такође је смањено, а и у муницији се оскудијевало. Послије борби за Купрес, бригада се размјестила у селима Кукавицама, Доњем Вуковском, Равну и Рилићима. Одатле је дејствовала према Купресу, између осталог и тако што је на Црни врх истурила борбено осигурање. Обавештавајући врховног команданта о исходу напада на Купрес, штаб 4. бригаде је, између осталог, писао да губици које је бригада у тим борбама имала нијесу значајније утицали на њену борбену вриједност, да је стање у бригади врло добро и да је бригада

[56] М. Лековић, исто, стр. 476—479.

кадра да изврши сваки задатак без обзира на тешкоће које би се, евентуално, појавиле.[57] Тај извјештај је био прилично оптимистичан, јер је нападом на Купрес била умањена, иако привремено, борбена моћ и ударна снага бригаде, а и у самим јединицама су се многа питања морала рашчистити и средити, што потврђују и неке смјене у штабовима 2. и 5. батаљона. Због великих губитака на Купресу, 2. и 4. батаљон спојени су у један. Поново су на дневни ред постављени: учвршћење бригаде, дисциплина, међусобни односи и повјерење. Требало је борачком саставу вратити вјеру у старјешине. Код 4. батаљона је било и појава појединачног покушаја враћања у Црну Гору.

Друга пролетерска бригада размјестила се у рејону Новог Села, а њене положаје према Купресу преузела је 1. крајишка бригада. Десета херцеговачка и 2. батаљон 3. пролетерске бригаде одмаршевали су према Шујици. Тако је послије 15 дана борби непријатељ у Купресу одахнуо, премда је и даље ишчекивао напад и био у борбеној готовостм. Но није дуго мировао, већ је почео да врши испаде из Купреса према Великим вратима и Злоселима, а из Бугојна комуникацијом ка Купресу. Његово бројно стање у Купресу повећало се на 2.000 војника, који су се припремали за противнападе.[58]

Ради организовања борбених дејстава на другим подручјима, Врховни штаб је био одлучио да привремено одложи напад на Купрес. Међутим, обавјештен 16. августа од једне делегације да би се 700 наоружаних Муслимана који се налазе у Купресу предало нашим јединицама ако им се гарантује безбедност, одлучио је да се изврши напад на Купрес 19. августа у 21 час. Договорено је да у исто вријеме с нападом јединица споља и Муслимани у граду нападну усташе, да им униште топове, борна кола и аутоматска оруђа. Тако је 1. крајишкој, 2. и 4. пролетерској бригади наређено да у одређено вријеме изврше демонстративни напад на Купрес.[59]

Тачно у предвиђено вријеме наше су јединице пошле у напад, али до договорене акције и изласка Муслимана није дошло, а што је било узрок томе, остало је непознато. Наше јединице су се 20. августа вратиле у полазне рејоне и тиме је дефинитивно, у тој етапи офанзиве пролетерских бригада, био обустављен напад на Купрес.

[67] Исто, стр. 480.
58 Исто, стр. 481.
[59] Исто, стр. 482.

Ослобођењем Ливна и одбацивањем Талијана и усташа на линији Сињ—Шестаковац—Имотски—Посушје и борбама око Купреса завршена је друга етапа офанзиве пролетерских бригада, у којој се слободна територија око Прозора, Ливна и Дувна још више стабилизовала. Циљ који је постављен пролетерским бригадама био је остварен. Створени су услови за дејства у Босанској крајини, Хрватској и средњој Босни. Послије тога је Врховни штаб оријентисао пролетерске бригаде, крајишке и далматинске јединице на то да шире слободну територију према Мркоњић-Граду, Јајцу и Босанском Грахову.

Прво је требало ослободити Мркоњић-Град и Јајце и разбити четнике на простору између тих мјеста, а затим наставити продор. Тај задатак је Врховни штаб повјерио Оперативном штабу за Босанску крајину, под чију команду је стављена и 2. пролетерска бригада. Под његову команду са сектора Купреса је враћена 1. крајишка. Касније му је стављен на располагање и 3. крајишки одред. Прва пролетерска и дио 3. пролетерске, који је учествовао у борбама против Талијана на Вагњу упућени су у Далмацију да потпомогну далматинским јединицама у борби која је у Далмацији била у пуном замаху. У том раздобљу из Далмације су све више пристизали нови борци, од којих су формиране нове и попуњаване старе јединице. Према Бугојну и Травнику дејствовала је 5. пролетерска, а касније и 10. херцеговачка бригада. У почетку су 1. и 4. пролетерска, 10. херцеговачка и дијелови партизана с тога терена, били одређени за одбрану и учвршћење слободне територије, а све остале снаге за офанзивна дејства ка сјеверу и западу, према Мркоњић-Граду, Јајцу, Босанском Грахову и Травнику.

У то вријеме Талијани су и даље држали обалски појас, а Нијемци, пошто су се партизани налазили јужно од демаркационе линије, нијесу предузимали никакве акције. Снаге НДХ су браниле само своју територију, а четници територији око Мркоњић-Града, Јајца и Бање Луке. Пред заједничком опасношћу, усташе и четници су се удружили против партизана, што је четнике компромитовало код српског становништва у тим крајевима, које су до тада успијевали да заваравају.

С обзиром на развој ситуације, Врховни штаб је 19. августа направио исправку у раније датом распореду и задацима и одредио да дотадашње положаје 2. пролетерске и 1. крајишке око Купреса посједне 4. пролетерска бригада с три

батаљона, а да се с два батаљона из рејона Доњег Вуковског и Вилића обезбјеђује према Купресу. Прву пролетерску бригаду пребацио је на сектор Шујице, за дејства према Купресу. Десета херцеговачка је упућена према Посушју, а одбрана праваца према Имотском, Сињу и Босанском Грахову повјерена је IV оперативној зони. Поред тога, Врховни штаб је 4. пролетерској бригади и 3. крајишком одреду наредио да активно дејствују према Купресу и на комуникацији Бугојно—Купрес, ради растерећења јединица под командом Оперативног штаба за Босанску крајину и везивања непријатеља из тих гарнизона. Таквом оријентацијом снага је тежиште борби пренесено у долину Врбаса и према долини Саве. И док су крајем августа и почетком септембра вођене жестоке борбе против Нијемаца, усташа и четника око Бање Луке, Јајца и Травника, на осталим правцима око слободне територије владало је затишје.

Међутим, ситуација око Купреса се поново погоршала, јер је непријатељ појачавао дејства у долини Врбаса и јужно од Травника и преузимао иницијативу.

Гарнизон у Купресу ојачан је једним усташким крајишким батаљоном, са четири чете усташа, већим бројем милиције, борним колима, артиљеријом, укупно са још 3.000 војника, који су се спремали за продор преко Шујице за Имотски и Ливно. Непријатељ је почео испаде на устаничка села. Једна колона од 400 усташа из Купреса успјела је да 27. августа продре у Доње Вуковско, гдје се сукобила са 4. батаљоном 4. пролетерске бригаде, потисла га послије краће борбе, ушла у село, опљачкала га, попалила и у засеоку Катанићима побила све становништво на које је наишла. Два дана касније, 29. августа, непријатељ је успио да потисне 1. батаљон 4. бригаде и двије чете Купрешког батаљона и да уђе у Благај, у коме је запалио 250 домова. Тог дана је 3. батаљон 4. пролетерске са Велике плазенице напао непријатеља у десни бок, задржао га а затим и вратио на полазне положаје. У тој борби рањене су три усташе и оборен један непријатељски авион. У току 27, 29. августа и 4. септембра, 3. и 5. батаљон су дуж комуникације Бугојно—Купрес уништили 3 непријатељска камиона, убили 9 усташа и 5 ранили. Као што се види, 4. пролетерска бригада и 3. крајишки одред су тешко успијевали да се ефикасно супротставе усташама.

Непријатељ је из Купреса 7. септембра у 7 часова почео да наступа према Шујицу. У подручју Црног врха се

сукобио с 4. батаљоном 4. пролетерске бригаде и Вуковском партизанском четом и, послије вишечасовне борбе, заузео села Брда, Врила, Млакве, Кукавице и овладао Црним врхом. Наш батаљон и Вуковска чета повукли су се на линију Блатни дол—Јаворац (к. 1400) — Мала (тр. 1362) — Дебело брдо—Г. Малован. У тим борбама избачено је из строја 7 непријатељских војника. Четврти батаљон је имао 4 погинула и 10 рањених бораца.[80] Тај напад је изненадио штаб 4. пролетерске и њене јединице. О томе Врховни штаб није био обавијештен на вријеме, због чега је претпостављао да непријатељ из Купреса неће ускоро почети напад.

Седмог и осмог септембра су 2. и 4. батаљон 4. пролетерске бригаде изгу&или везу са штабом бригаде и повукли се из рејона Доњег Вуковског и Рилића према Шујици, на ком су правцу, 8. септембра, дијелови 1. пролетерске и Купрешки батаљон водили борбу, а затим одступили преко Борове главе у Ливањско поље. Остали батаљони 4. пролетерске бригаде, тј. 1. батаљон, који се налазио у селу Омару, и 3. и 5. батаљон, који су се налазили у Новом Селу, били су тога дана неактивни и пропустили су прилику да нападну непријатеља у десни бок и садејствују 1. пролетерској, која га је успјешно задржавала при његовом наступању ка Шујици. О дејствима бригаде политички комесар је, у одсуству команданта, 8. септембра писао Врховном штабу:

„8. септембра 1942. године чула се јача борба око с. Рилића; 1. батаљон 4. пролетерске бригаде налазио се у Омару у близини Малована.

На комуникацији Бугојно-Купрес наше засједе убиле су једног мотоциклисту и заплијениле мотор. Уз пут су јаке посаде, те нема ни већих акција.

У селима поред Купреса стање политички слабо, због паљења и пљачке од непријатеља из Купреса и утицаја четника. Стање је тешко. Рилићи попаљени, јавља 1. батаљон.

Штаб бригаде није имао преглед стања на правцу Шујице, што се такође види из извештаја комесара бригаде:

„Бригада није добила никакве податке нити извјештаје од штаба 1. пролетерске бригаде... Сем тога, 4. пролетерска не би могла пружити помоћ, јер се бочни напад на непријатељске снаге, које су биле подржане тенковима и оклопним аутомобилима, није могао извести преко равног поља".[61]

[60] Погинули су: борци Митар Букајловић, Божидар Даниловић, десетари Јагош Влаовић и Лука Ражнатовић; дневник аутора.

[61] Зборник, том IV, књ. 7. док. 22; Историјски архив КПЈ, бр. 4464.

Непријатељ је искористио неактогвност 4. пролетерске бригаде, чији је штаб сматрао да је само посриједи испад непријатеља до Рилића. Непријатељ је, међутим, успио да се пробије комуникацијом ка Шујици, у коју је ушао 9. септембра у 20 часова. Послије тога су се 1. пролетерска, 1. далматинска и дијелови IV оперативне зоне прегруписали, затворили правце Ливно—Шујица и према Дувну, у које је непријатељ ушао 10 септембра.

За то вријеме 4. пролетерска, без 2. и 4. батаљона, остала је у ранијим рејонима, не предузимајући никакве мјере на правцу Шујице. Нзен дотадашњи 2. и 4. батаљон преформирани су у један батаљон. Нови 2. батаљон сада је имао 150 бораца. За његовог команданта је одређен Саво Дрљевић, до тада командант 4. батаљона, а за политичког комесара Бошко Ђуричковић, политички комесар 2. батаљона. За замјеника команданта је постављен Нико Стругар, замјеник команданта 2. батаљона, а за замјеника политичког комесара Марко Шофранац, дотадашњи замјеник политичког комесара 2. батаљона. Тако је бригада средином септембра 1942. у свом саставу имала, умјесто пет, четири батаљона: 1, 2, 3. и 5. — (У том саставу ратовала је све до октобра 1943, када је поново формиран 4. батаљон, заправо, када је у њен састав ушао Ударни васојевићки батаљон под тим називом). Послије формирања, 2. батаљон је из Ливањског поља преко Гламоча пошао за Млиниште и Јасенове Потоке, камо је стигао средином септембра.[62]

Послије уласка непријатеља у Шујицу и Дувно, Врховни штаб је 1. и 4. пролетерској бригади и IV оперативној зони наредио да појачају притисак на комуникацију Купрес—Шујица—Дувно, да нападају непријатеља у Купресу и да колону која је ушла у Шујицу и Дувно поново одбаце у Купрес. С тим у вези је штаб 4. бригаде наредио свом 1. батаљону и чети Купрешког батаљона да 11. септембра нападну Горњи Малован, према коме је оријентисана и чета са тог терена, која је требало да напада од Тиквице; 3. батаљону је наређено да 11/12. септембра изврши препад на Купрес и да се послије повуче на полазне положаје, а 5. батаљону да и даље остане у засједи, дуж комуникације Купрес—Бугојно. Партизанске јединице са тога терена су тада палиле љетину у Злоселима.[63] Међутим, због измијењене

[62] Зборник, том II, књ. 6, стр. 31—32, 57—68 и 59—60.

[63] Зборник, том IV, књ. 7, док. 27.

ситуације на том сектору, Врховни штаб је, 11/12. септембра, наредио да јединице 1. пролетерске смијене 4. пролетерску бригаду на дотадашњим положајима, послије чега се она прикупила у подручју Новог Села (изузев 2. батаљона), одакле је правцем Јањ—Соколац—Герзово одмаршевала према Мркоњић-Граду и ушла под команду Оперативног штаба за Босанску крајину.[64]

За вријеме једномесечног боравка 4. пролетерске бригаде око Купреса, услови за живот су били доста тешки. Тај крај је био веома сиромашан, уз то пљачкан и паљен у више наврата, тако да је војска морала да води бригу и о исхрани народа. Бригада се довијала на разне начине да дође до животних намирница. Пошто су се становници села сјевероисточно од Радуше врло пријатељски односили према 4. бригади, која је боравила на том терену у јулу, сада је тамо из 4. пролетерске упућено 20 бораца са неколико товарних коња како би у тим селима, користећи се наклоношћу сељака, набавили нешто хране за бригаду. Када је група стигла на подручје Вољица, посредством браће Шаркиновића, из Горњих Волица, повезала се с НОО-ом, који их је пријатељски предусрео и својски се прихватио да набави храну за „своју бригаду", како је народ тих села звао 4. пролетерску. Захваљујући залагању одбора, првенствено његовог предсједника Реце Петровића, из засеока Вагањца, и спремности народа, група се слиједећег дана вратила с коњима претовареним храном.

За вријеме борби око Купреса санитетско збрињавање, прихват и лијечење рањеника у бригади били су добро организовани. Рањеници су лијечени у болницама на слободној територији. Највећу тешкоћу у том погледу представљало је њихово преношење од бригадног превијалишта до болница. У цјелини је снабдијевање јединица било добро ријешено, али је за 4. пролетерску бригаду снабдијевање муницијом било најтежи проблем. У свакодневним борбама око Купреса она је трошила велике количине муниције (а плијена није имала), тако да се снабдијевала од плијена из Прозора, Коњица, Дувна и Ливна, чије је дотурање због велике удаљености и недостајања транспортних средстава ишло врло тешко и споро.

[64] М. Лековић, исто, стр. 533.

Најмлађи и најхрабрији: Лука Мијатовић и Вељко Машковић, Ливно, децембар 1942.

Група бораца и старјешина Четвртог (комског) батаљона послије напада на Купрес, августа 1942.

Група бораца Другог (ловћенског) батаљона послије напада на Купрес, август 1942.

Борци 1 - оригабе, чланови Авнија: Ђуро Чагоровић, Андрија Прља, Видо Бурић, Мирко Вешовић и прота Јагош Симоновић, Дрвар, новембар 1942.

Борбе на Мањачи, око Јајца
и у долини Врбаса

У другој половини августа 1942. године партизанске снаге Босанске крајине ослободиле су Мркоњић-Град и Ситницу и припремиле се за ослобођење Јајца. Међутим, како су њихова успјешна дејства на том подручју угрозила и Нијемце у Бањој Луци, и четнике на Мањачи и у средњој Босни, и усташе у Јајцу и долини Врбаса, сви ти противници НОП-а су се још јаче ујединили у борби, злочинима и издаји. Ради одбране Бање Луке и посједања демаркационе линије, Нијемци су одмах формирали борбену групу „Пудлиц",[65] која је 25. августа, заједно с четницима, усташама и домобранима, изненадно напала крајишке партизанске снаге, омела их у планираним дејствима и одложила напад на Јајце све до краја септембра. Борбена група „Пудлиц", с четницима, усташама и домобранима, до 6. септембра посјела је и утврдила положаје на Кадиној Води, овладала Луњевцем, Крином и Бојанића висом и затворила брешу између Кадине Воде и Крупе на Врбасу.

У новонасталој ситуацији око Бање Луке командант Оперативног штаба за Босанску крајину Коста Нађ предложио је врховном команданту да се на тај сектор упути и 4. пролетерска бригада. Тај предлог је врховни командант усвојио, с напоменом да се 4. пролетерска бригада, због великих губитака које је имала у ранијим борбама, поштеди од већих напора и употреби за обезбеђење позадине.[66]

Борбе с групом „Пудлиц", четницима, усташама и домобранима на фронту од Кадине Воде, преко Љуњевца, до Бојанића виса трајале су до 10. септембра. Послије тога су Нијемци на тај сектор увели у борбу групу „Фогел"[67] и четнике који су пристигли из средње Босне. С тим снагама непријатељ је даље везивао наше јединице за тај сектор што Оперативни штаб за Босанску крајину није могао раније предвидјети. Зато се и могло десити да је 10. септембра у 22 часа извјестио Врховни штаб о доласку 4. бригаде и могућности да се одмах изврши предвиђена акција на Јајце.[08] Међутим, напад на Јајце је поново одложен због промијењене ситуације на сектору Бање Луке. Борбена група „Фогел"

[65] Исто, стр. 532—540.
[66] Исто, стр. 573.
[67] Исто, стр. 573—593.
[08] Зборник, том IV, књ. 7, док. 47.

је, заједно са четницима, усташама и домобранима 11. септембра почела напад с циљем да овлада Мањачом и дејствује на југ. До 16. септембра она је посјела положаје на линији Лусићи—Узломац—Препљетњак, али је ту задржана.

Одмах послије заустављања непријатеља на линији Лусићи—Узломац—Препљетњак, Оперативни штаб за Босанску крајину је одлучио да на фронту између ријека Врбаса и Сане пређе у противнапад, да разбије непријатеља на том сектору и што прије организује напад на Јајце. За противнапад, који је планиран за 17/18. септембар, предвиђене су ове снаге; 2, и 3. и 4. пролетерска, 1, 2. и 3. крајишка бригада, Мањачка партизанска чета и двије чете батаљона „Соко". Међутим, због велике кише и густе магле противнапад је одложен за 18. септембар у 5 часова.[69]

Четврта пролетерска бригада се 16. септембра прикупила у рејону Ситнице и села Чађавице, а 17. септембра, су све снаге предвиђене за противнапад посјеле полазне положаје. Сјутрадан су 3. и 5. батаљон 4. пролетерске и 1. батаљон 2. крајишке бригаде напали преко Шупље стијене и заузели Пајтос (тр. 875). Ту су се зауставили, чекајући да садејствују средњој колони у нападу на Кадине Воде. Трећа пролетерска бригада вршила је обухват око Ситнице, преко Мачковца, Маричића, Петровића и Дивљака, на Водички вис и Клисину.

Средња колона, у којој је дејствовао и 1. батаљон 4. пролетерске, успјела је да се пробије у позадину и да из Раздобља нападне непријатеља на Препљенику, али се наишавши на јак отпор, повукла на полазне положаје. Иако је прије почетка напада био изложен дејству непријатељеве авијације, артиљерије и минобацача, 1. батаљон 4. бригаде, који је нападао у правцу села Лусића, ипак је успио да у више узастопних јуриша заузме главни непријатељев положај на свом одсјеку и да противника одбаци на Клисину, али даље није продужио. У тим борбама 1. батаљон је имао 2 погинула и 4. рањена борца.[70] Ни десна колона није имала успеха, а 3. крајишка бригада је закаснила с нападом.

Тако је напад наших снага заустављен на читавом фронту, а непријатељ се, претрпјевши осјетне губитке, привремено задржао на ранијим положајима. Међутим, поемда је 3. крајишка бригада закаснила с нападом, њена појава у по-

[69] М Лековић, исто, стр. 573—593.

[70] Погинули су: борци Марко Вукчевић и Душан Спичановић; дневник аутора.

задини непријатеља натјерала га је да се повуче на линију Водички вис—Вујановац—Крнин—Бојанића вис—поток Крупа, на којој су се задржали и батаљони који су ишли у помоћ групи „Фогел". Наше јединице нијесу на вријеме примијетиле да се непријатељ извлачи, па је пропуштена прилика да га гоне и нанесу му још веће губитке.

Повлачењем Нијемаца завршене су двадесетодневне крваве борбе на сектору Бање Луке и Мркоњић-Града, у којима је осујећен непријатељев покушај да разбије наше снаге и спријечи њихов напад на Јајце. Оперативни штаб за Босанску крајину на сектору Мањаче оставио је 3. пролетерску бригаду, 7. крајишки одред и дијелове 3. крајишког одреда, а за напад на Јајце одредио је 1. и 2. крајишку, 2. и 4. пролетерску бригаду и дијелове 3. крајишког одреда.[71]

За вријеме борби на Мањачи 2. батаљон 4. пролетерске бригаде налазио се у рејону села Млиништа и Јасенових Потока, чистио околни терен од четничких група, помагао народну власт и био у резерви Врховног штаба, а 16. септембра је, заједно с Краљевачким батаљоном 1. пролетерске бригаде, чистио од четника Овчар (тр. 1576), Вулетин дол и Штекеровце. Пошто је из Штекеровца и Црног врха протјерао четнике, наш се батаљон вратио у Јасенове Потоке.

При повратку из акције, док се склоњен од топлог септембарског сунца, одмара у густој буковој шуми у подручју Овчара, сусрео се, изненада, с врховним командантом Титом, који је туда наишао с неколицином чланова Врховног штаба и бораца Пратеће чете. Тај сусрет друг Тито је искористио да с борцима и старјешинама батаљона поразговара о међународној и унутрашњој ситуацији, о стању на источном фронту, о борби која пламти у многим крајевима Југославије, о задацима који нашу војску очекују, о тешкоћама с којима ће се борци сусретати итд. На растанку, борци 2. батаљона су обећали другу Титу да ће у борбама које предстоје извршавати све задатке и истрајати до побједе.

Из Јасенових Потока батаљон је одмаршевао за Шипово у састав бригаде, која се припремала за напад на Јајце.[7'2]

Од 10. до 20. септембра бригаду је попунило 175 омладинаца са Кордуна, 180 из Босанске крајине и око 200 бораца из Далмације, тако да је њено бројно стање уочи напада на

[71] Зборник, том IV, књ. 7. док. 47.

[72] Исто, том II, књ. 6. стр. 101—102 и 116.

Јајце било приближно бројном стању које је имала на дан формирања.[73]

У Јајцу, чије је становништво било наклоњено НОБ-у, у то вријеме је било 600 домобрана и 700 усташа и милиционера. Тих 1.300 војника је, сем пјешадијским наоружањем, располагало и са 2 хаубице, постављене у рејону Катића, 1 противколским топом, с 2 минобацача и с 2 борних кола. На периферији града и по околним висовима непријатељ је посјео и изградио положаје, ојачао их бункерима и оградио бодљикавом жицом.[74]

Оперативни штаб за Босанску крајину је 21. септембра у Мркоњић-Граду, на састанку са штабовима бригада и одреда, израдио план за ослобођење Јајца. Према томе плану требало је да се напад изведе са три групе: прва би нападала са сјеверне и сјеверозападне стране, на дио града између лијеве обале Врбаса и лијеве обале Пливе; друга — са западне стране, на дио града између десне обале Пливе и лијеве обале Врбаса; и трећа — са источне стране. Ова је група најприје морала да пређе Врбас, па да затим пресјече комуникације Јајце—Доњи Вакуф и Јајце—Травник, посједне положаје на лигаији Булићи—Потхум, и с њих нападне дио града на десној обали Врбаса. Напад је планиран за 24. септембар у 23 часа.[75]

За напад на сам град одређене су 1. и 2. крајишка и 2. пролетерска бригада и 3. крајишки одред без једне чете. Четврта пролетерска бригада, с једном четом 2. омладинског батаљона 3. крајишког одреда, имала је задатак: да се пребаци преко Врбаса у рејону села Ципића; да ту остави један батаљон који ће мобилисати сељаке за рушење пруге према Доњем Вакуфу, обезбеђивати напад на град, те спречавати долазак појачања гарнизону у Јајцу и извлачење браниочевих снага тим правцем; да са остала три батаљона продужи преко села Буковице и спусти се на комуникацију Јаше—Травник, гдје ће се један батаљон задржати ради обезбеђења правца према Травнику и ппесијецања одст\тнице непритатељу из Јајца, а друга два батаљона посјешће линију Потхум—Булићи, источно од Јајца, одакле ће нападати на источни део града, на десној обали Врбаса. Након повезива-

[73] Исто, стр. 101—102.

[74] М. Лековић, исто, стр 604—605.

[76] Исто, стр. 605—606.

ња с 1. и 2. крајишком и 2. пролетерском бригадом, ова су два батаљона имала да се боре све до коначног ослобођења Јајца.

Двадесет трећег септембра је задатак 4. пролетерске бригаде измијењен. Према новом наређењу, она неће учествовати у непосредном нападу на Јајце, већ ће се читава ангажовати на затварању правца Јајце—Доњи Вакуф и Јајце—Травник и на чишћењу терена у захвату гих праваца.[76] У складу с тим наређењем, 4. бригада се до 24. септембра припремала за покрет. Из рејона Шипова и Језера она се након тога, преко Горице и Букове равни, пребацила у села Ципиће, Бравницу и Булиће, из којих је у први мрак требало да прегази Врбас.

Док су 1. и 2. крајишка и 2. пролетерска бригада и 3.. крајишки одред водили борбу за ослобођење Јајца, 4. пролетерска је, послије преласка Врбаса и комуникације Јајце-Доњи Вакуф, избила на комуникацију Јајце-Травник. Пети батаљон је ноћу 24/25. септембра очистио Бравницу и заробио 15 домобрана, потом прешао Врбас и очистио Цвитковац, из којег је вод усташа одступио у Јајце. Други батаљон је Врбас прешао у рејону Ципмћа и преко Буковице избио на комуникацију Јајце—Травник у рејону Старих Кућа. Одмах је поставио засједу према Травнику и истурио осигурање у село Дубраве. Први батаљон је напао жељезничку станицу Винац и Догановце, на том одсјеку порушио пругу, затворио долину Врбаса према Доњем Вакуфу и посјео положаје у висини Старог Села. Трећи батаљон је прешао Врбас у рејону Булића и напао село Винац. Село је било утврђено и организовано за крупну одбрану, чему је погодовао његов топографски положај, зграде од тврдог материјала, а нарочито стара тврђава на стрмој узвишици изнад села, заштићена Врбасом с југа, сјевера и запада и увучена у лакат ријеке. Батаљон је у току ноћи више пута нападао ту утврду, али без успјеха, те су се борбе наставиле и 25. септембра. Чета пратећих оруђа се за то вријеме налазила у рејону Ципића, спремна да подржи дејства батаљона уз Врбас.

Посједањем положаја у долини ријека Врбас и Ријеке, 4. пролетерска бригада је одсјекла Јајце од сусједних гарнизона на истоку. Једино узани, тешко проходни терен према селима Шибеници и Крушчици и сјевероисточно од њих остао је неконтролисан, али се њиме могла кретати

[76] Исто, стр. 606—607.

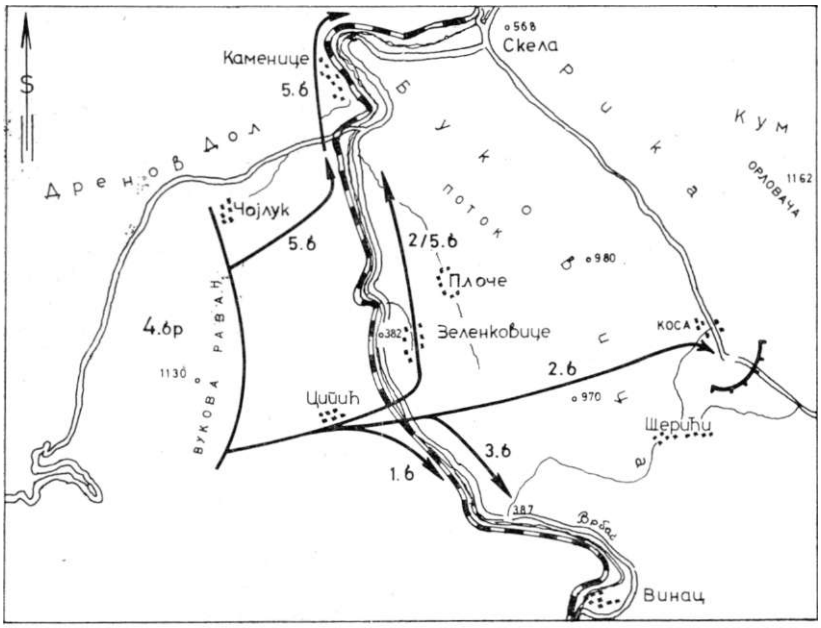

Бригада у борбама за ослобођење Јајца, 25. септембар 1942.

само пјешадија. Непријатељски гарнизони у Доњем Вакуфу, Травнику и Бањој Луци нијесу предузимали ништа значајније да би помогли посади у Јајцу, јер су и сами, нарочито Турбе и Травник, које су снажно притискивале 5. пролетерска и 10. херцеговачка бригада, сваког тренутка очекивали да ће доспјети у сличну ситуацију.

Послије ослобођења Јајца, тежиште борби пренијето је у долину Врбаса, гдје је 4. пролетерска водила борбе за Винац све до ноћи 26. септембра, тј. све док његова посада, из страха да не буде одсјечена, није одступила долином Врбаса ка Доњем Вакуфу. Али већи број домобрана и скоро читаву милицију која се повлачила из Винца, заробио је 26. септембра око 13. часова 1. батаљон. Послије тога је штаб бригаде одлучио да се дејства усмјере ка Доњем Вакуфу. На тај правац је упутио 1, 2. и 3. батаљона и батаљон „Пелагић" из састава 3. крајишког одреда који му је био придат. У то вријеме се око Догановаца и Старог Села прикупило 300 домобрана који су одступали из Јајца, а

нешто касније у Догановце је стигла и једна чета Нијемаца и вод домобрана из Доњег Вакуфа. С њима су се сукобили 1. и 5. батаљон 4. бригаде у рејону Старог Села и Догановаца и у току ноћи 26/27. септембра натјерали их да се повуку према Доњем Вакуфу. Непријатељ се повукао оклопним возом, пругом коју наши батаљони нијесу правовремено порушили. Први и Пети батаљон задржали су се у Старом Селу и Догановцима. За вријеме док су 1, 3. и 5. батаљон водили борбу у долини Врбаса, 2. батаљон је чистио Старо Село и ту заробио 50 милиционера. Пошто их је разоружао и пустио кућама, батаљон је наставио покрет према жељезничкој станици Обораца. Трећи батаљон је задржан у Винцу ради прикупљања заробљеника и плијена, те сахране погинулих бораца. У Винац је убрзо стигао и штаб бригаде.

У борбама за Јајце, Винац, Цвитковац, Догановце и околна мјеста непријатељ је имао 591 војника избаченог из строја, и то: 165 усташа и 426 домобрана и милиционера. Већи број милиционера је заробљен, разоружан и одмах пуштен кућама. Од тога броја 4. пролетерска бригада избацила је из строја 150 домобрана и разоружала око 100 милиционера. У тим борбама је избачено из строја око 60 наших бораца, од којих и 23 из 4. бригаде (9 погинулих и 14 рањених).[77] У борбама је заплијењено: 2 хаубице 100 мм, 3 топа, 5 минобацача, 6 митраљеза, 1 оклопна кола, 11 моторних возила, 5 локомотива, већи број пушака и пушкомитраљеза, доста муниције и друге опреме, разних намирница и 15 вагона соли, која је евакуисана за Јањ. Осим тога заједничког плијена свих јединица које су нападале на Јајце, 4. пролетерска бригада је заплијенила, поред личног наоружања и опреме заробљених домобрана и милиционера, још и 9 сандука пушчане муниције, 10 сандука мина за минобацач, 46 пушака, 1 пољску кухињу, 2 кола са запрегом, 3 бицикла и друго.[78]

Пошто је изгубио Јајце, непријатељ је, да би њемачкој 718. дивизији и 3. домобранском корпусу осигурао вријеме за припреме операције ширих размјера потачао гарнизоне у Доњем Вакуфу, Бугојну, Травнику, Турбету и раније посједнуте положаје између тих гарнизона. Ради заштите

[77] Погинули су: борци Сретен Јововић Дуљо, Михаило Ковачевић, Вуле Поповић, Милован Прашчевић и Бошко Томковић; десетар Спасоје Велашевић; водници Илија Јањевић И Станко Жарић и политички комесар чете Војин Драговић; дневник аутора.

[78] Зборник, том IV, књ. 7, док. 69.

комуникације Доњи Вакуф—Оборци—Травник, истурио је јаче снаге на линији Догановци—Санџак—Ораховљани. Око 150 жандара и милиционера прешло је Голу планину и заједно са жандарима из Понира посјело просторију Бистрица-Дорибабе-Лендићи. Од 27. до 29. септембра преко Травника је према Турбету и Доњем Вакуфу, упућено неколико композиција пуних војске. Непријатељ је у Травник пребацио једну чету 1. батаљона 15. домобранског пука, да би од ње и од посаде Мркоњић-Града, која се ту раније повукла, формирао батаљон.

Док се непријатељ спремао да спријечи продор наших снага долином Врбаса према Травнику и даље на исток, Оперативни штаб за Босанску крајину оријентисао је 2. пролетерску бригаду ка Скендер-Вакуфу, ради стварања услова за продор у средњу Босну преко Врбање; 2. крајишку је усмјерио према Турбету, а 1. крајишку је задржао у Јајцу. Четврта пролетерска, ојачајана дијелом 3. крајишког одреда, која је добила задатак да наступа према Доњем Вакуфу, Оборцима и Комару, до зоре 27. септембра стигла је на 8. километар низводно од Доњег Вакуфа (1. батаљон), и у село Санџак (2. батаљон). Пети батаљон, батаљон 3. крајишког одреда и мјештани рушили су комуникацију у долини Врбаса између Бравнице и Бабиног Села. Остале јединице су се задржале у ранијим рејонима. Тада су 2. крајишка и 2. пролетерска бригада, које су наступале лијево од 4. пролетерске, избиле у висину западних огранака Днолупчке планине. Друга крајишка бригада је 28. септембра заузела Понир, а 29. избила на Смет, изнад саме ријеке Лашве.

На правцу наступања 4. пролетерске бригаде непријатељ се повлачио. Узмицао је све до Доњег Вакуфа и комуникације која преко Обораца и Комара води за Турбе и Травник. На тим положајима је, међутим, прешао у одсудну одбрану. Њих је морао одбранити на сваки начин, јер би иначе била доведена у питање припрема офанзиве њемачке 718. дивизије и 3. домобранског корпуса. Због тога је непријатељ већ 29. септембра ојачао снаге на тим положајима с 1. батаљоном 15. и 3. батаљоном 5. домобранског пука и 1. четом 20. усташког батаљона. Затим су се Нијемци, усташе и домобрани концентрисали у Доњем Вакуфу и формирали борбену групу која је имала задатак да противнападом долином Врбаса поново заузме Јајце.[79]

[79] М. Лековић, исто, стр. 629.

Успјеси партизана у Босанској крајини, у долини Врбаса, према Далмацији и другим подручјима забринули су не само усташе и четнике већ и Вијемце и Талијане. Да би колико-толико заштитили своје позиције, они су предузели низ заједничких операција. Нијемци су хтјели да врате Јајце, Мркоњић-Град, Кључ и Ситницу, ради заштите демаркационе линије и спречавања надирања НОВЈ на сјевер. Талијанима је био циљ да посједну комуникацију Коњиц-Мостар, да заузму Ливно, Дувно и Посушје и спријече јачање устанка у Далмацији и продирање снага НОВЈ на југ. Четници су те операције покушали да искористе за повезивање свог покрета у Босни, Херцеговини и Книнској Крајини, а усташе да врате власт над изгубљеним крајевима Босне. У заједничким операцијама које су почеле крајем септембра, њемачка 714. дивизија, усташе, домобрани и четници заузели су Кључ и Ситницу. Почетком октобра, када су те снаге продужиле ка Мркоњић-Граду и Јајцу са запада, према Јајцу и Јању су са истока кренули њемачка 718. дивизија, усташе и домобрани. У напад су кренули са линије Доњи Вакуф—Оборци—Комар—Турбе с намјером да се споје са западном групом, те да након тога заједно продуже према Гламочу и Ливну. Талијани <и четници предузели су напад из долине Неретве према Прозору, Шћиту и Шујици, у намјери да са снагама које дејствују са сјевера врате Ливно и Гламоч и успоставе власт на том подручју.

Да би осујетио намјере непријатеља, Врховни штаб је формирао ударну групу, састава 2, 3. и 4. пролетерска бригада и дао јој задатак да разбије непријатељску офанзиву према Јајцу и Мркоњић-Граду.

Са линије Доњи Вакуф—Оборци—Комар—Турбе, непријатељ је главнином снага наступао долином Врбаса према Јајцу. С њим се већ првог дана офанзиве сукобила 4. пролетерска бригада. Други батаљон се 2. октобра ухватио у коштац с бројним, добро наоружаним и врло упорним непријатељским снагама на линији Рујанац (к. 991) — Самара. Иако је однос снага на том правцу био 5:1 у корист непријатеља, борци 2. батаљона су у жестокој борби, која је вођена читавог дана, успјели да задрже нападача.

Према извјештају штаба бригаде, 2. батаљон је, тог дана, избацио из строја 130 непријатељских војника.[80]

[80] Зборник, том IV, књ. 7, док. 112.

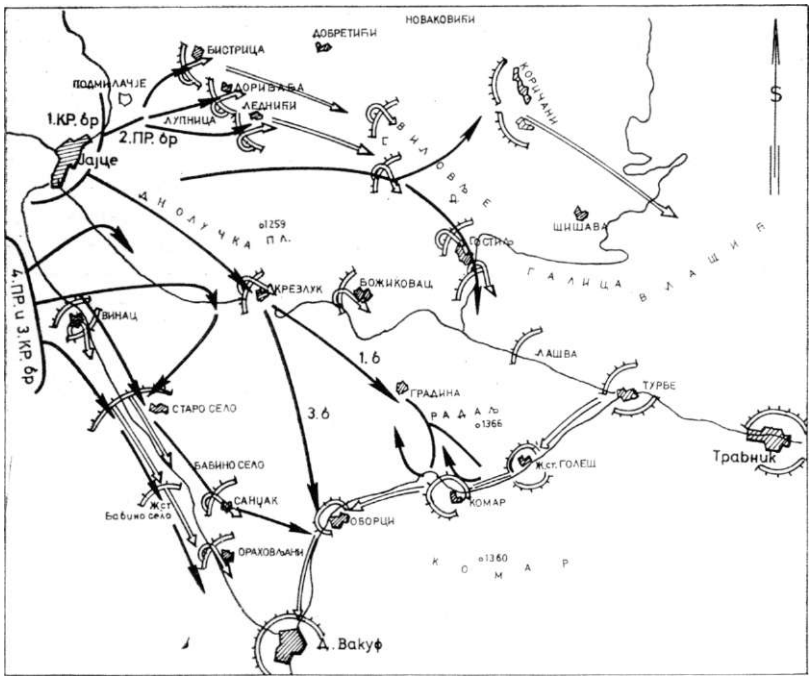

Наступање бригаде ка Травнику и Доњем Вакуфу, 26—30. септембар 1942.

На положајима батаљона се у најкритичнијем тренуткЈ нашао с борцима у стрељачком строју и командант бригад(Пеко Дапчевић. 'Његово присуство их је подстакло на јоп већа прегнућа <и они су, најпослије, приморали непријатеља да одступи ка жељезничкој станици Обораца. И 1. батаљон који је тог дана водио борбу на лијевој обали Врбаса, у рејону Вукова, успио је да задржи непријатеља. Исто су тако 3. и 5. батаљон — у борбама у долини Врбаса, на десној страни ријеке — задржали непријатеља који је тенковима наступао комуникацијом Доњи Вакуф—Јајце. Мада је у први мах био изненађен код Оравице, 3. батаљон се брзо снашао и у садејству с 5. батаљоном читав, дан је успјешно затварао долину Врбаса. У тим борбама оба батаљона је подржавала чета пратећих оруђа.

Тог дана батаљони 3. крајшнког одреда обезбјеђивали су евакуацију рањеника и материјала за Глоговац. Трећег

октобра непријатељева пјешадија и тенкови наставили су наступање према Јајцу и успјели да му се приближе. Због тога <и због ситуације на правцу Мркоњић-Града, гдје је непријатељ продро до Језера, 4. пролетерској бригади и 3. крајишком одреду наређено је да се повуку из долине Врбаса: 1. батаљон у рејону Јања, 3. у рејон Подгорија, а остале јединице 4. бригаде и 3. крајишки одред да пређу Врбас и да се преко Врановине и Обљака повлаче ка долини Јања и Пливе. Ноћу 3/4. октобра бригада се са свим јединицама пребацила преко Врбаса и 4. октобра избила на одређену просторију, а непријатељ је ушао у Јајце, одакле је 6. октобра продужио за Језеро и према Јању.[81]

За вријеме борби у долини Врбаса и при повлачењу од 2. до 4. октобра, 4. пролетерска бригада је имала 7 погинулих и 13 рањених бораца.[82] Непријатељски губици за то вријеме били су: 84 мртва и око 90 рањених војника. Заплијењен је један тешки минобацач, више пушака; муниције и другог материјала.[88]

Приликом повлачења из долине Врбаса, 1. батаљон је водио борбу с непријатељем који је од Вукова, преко Криве јелике, наступао ка Глоговцу, у коме је била евакуисана болница и дио материјала из Јајца. Остали батаљони, који су прешли Врбас на одсјеку Ћусина-Ципићи, водили су борбу на својим правцима и ортанизовано се повлачили ка долини Јања. Ријеку су 4/5. октобра прешли дијелови 4. пролетерске бригаде и 3. крајишког одреда, одређени да штите правац према Шипову, у које су 4. октобра ушли непријатељски тенкови од Мркоњић-Града.

Са те просторије је бригада затварала правце према Купресу, Доњем Вакуфу и Јајцу, одакле је непријатељ и даље вршио притисак. С 4. бригадом се из долине Врбаса повлачио и 3. батаљон 2. пролетерске бригаде. На достигнутим положајима 4. пролетерска је остала до 6/7. октобра, када су сви рањеници, од којих 27 на носилима, из Глоговца евакуисани за Гламоч. Дио материјала није се, међутим, могао евакуисати, већ је подијељен борцима и народу. Нешто од тога је спаљено, а нешто је пало у руке непријатељу.[84]

[81] Исто, том II, књ. 6, стр. 208—210.

[82] Погинули су: борци Мато Јовићевић, Лука Грујић, Владо Мучалица, Владо Булајић и Милић Максимовић; десетар Ђуро Вукчевић и водник Илија Јовићевић; дневник аутора.

[83] Зборник, том IV, књ. 7, док. бр 112.

[84] Исто.

Борбе у долини Јања и Пливе
и одбрана Гламоча

За вријеме борби и боравка у долинама ријека Јања и Пливе, задатак групе бригада је био да ослободи Мркоњић-Град и долину Пливе, затвори правце према Јајцу и Доњем Вакуфу, заштити Гламоч од Купреса, обезбиједи комуникацију Мркоњић-Град—Гламоч и да очисти тај терен од четника.

Из долине Врбаса и од Доњег Вакуфа непријатељ је 4. октобра почео да наступа двијема колонама — једном преко Врановине, а другом преко Криве јелике, према долинама Јања и Пливе. С њима су водили борбу 4. пролетерска бригада и дијелови 3. крајишког одреда: 1. батаљон 4. бригаде и два батаљона 3. крајишког одреда на правцу Подосоје—Тодоровићи; 5. батаљон на правцу Ђукићи—Попоже; 2. батаљон према Шипову; 3. батаљон према Драганићу. У том распореду бригада је остала све до 9. октобра. За то вријеме она је с тих положаја водила борбу на два фронта — бранила прилазе долини Јања и нападала непријатеља у долини Пливе. Послије одбијених непријатељевих напада према долини Јања и Пливе, штаб бригаде је свој 2. батаљон и један батаљон 3. крајишког одреда упутио у Ступање, на лијевој обали Пливе, да затворе правце према Јању и Мркоњић-Граду. Први батаљон и дио 3. крајишког одреда даље су остали на линији Мочиоци-Кнежевићи, да затварају правце према Врбасу и Доњем Вакуфу; 3. батаљон је пребачен у Бешње и оријентисан ка Мркоњић-Граду и комуникацији Шипово-Језеро; 5. батаљон и један батаљон 3. крајишког одреда пребачени су у Прибеље, да затварају правац Купрес—Гламоч, да одржавају везу с Купрешким батаљоном и јединицама IV оперативне зоне. У међувремену су 1. пролетерска бригада и 6. крајишки одред ослободили Кључ, али су га 11. октобра Нијемци поново заузели. Тада је 3. пролетерска бригада избила на линију Чађавица—Рогоња—Шипови и затварала правце према Мркоњић-Граду, Ситници и Јасеновим Потоцима, а 2. пролетерска је посјела линију Трново—Градина (к. 937) — Дуљачка коса и оријентисала се Према Мркоњић-Граду.

Због јаког притиска наших снага на Мркоњић-Град, Ситницу и Кључ, њемачка 714. дивизија и усташе повукли

су се долином Сане према Приједору. До 13. октобра наше су снаге ушле у та мјеста. Послије тога 4. бригада је с 3. батаљоном посјела Магаљдол, а с 2. батаљоном Думезлије. Задатак им је био да штите прилазе Мркоњић-Граду од Јајца. При том је 1. батаљон задржан да обезбјеђује Јањ, а 5. батаљон је и даље остао на ранијим положајима.

Дијелови њемачке 718. дивизије, усташе, домобрани и четници и даље су вршили притисак од Јајца ка Мркоњић-Граду и Гламочу и од Купреса према Гламочу. Већ 13. октобра су напали батаљоне 4. бригаде који су затварали правце према Јајцу долином Пливе. Ојачан противтенковским топом, 2. батаљон је у рејону Језера одбацио непријатеља, порушио комуникацију у долини Пливе и онемогућио употребу тенкова на том правцу, а слиједећег дана, 14. октобра паралисао је и остале непријатељске снаге.

Послије тога, тј. 17. октобра, распоред бригаде је био овакав: 1. батаљон у Герзову и Шпирићима; 2. батаљон у Думезлији изнад Језера; 3. батаљон у рејону Мркоњић--Града и 5. батаљон у Подгорију, одакле је убрзо пребачен у Гламоч. За вријеме борби у долини Пливе, бригада је имала 4 погинулих и 3 рањена борца.[85] Губици непријатеља били су 15 мртвих и више рањених. У бригаду је 16. октобра стигло 270 бораца из Далмације, међу којима је било и 50 другарица, тако да је број другарица у бригади нарастао на 213, што је чинило готово четвртину састава бригаде.[86]

Док је група водила борбе на сектору Јајца, Мркоњић-Града, Кључа и Ситнице, друге наше јединице су ослободиле Горњи Вакуф, Прозор, Дувно и Шујицу. Након тога су 20. октобра Талијани и четници из Врлике, Сиња и Аржаног кренули у напад према Ливну, а усташе и домобрани од Купреса, Шујице и Дувна према Гламочу и Ливну.[87] За три дана борбе непријатељ је, користећи се маневром двају усташких батаљона од Купреса, преко Цинцара и Круг-планине, успио да заузме Ливно. Тада је, по наређењу Врховног штаба, 4. пролетерска бригада хитно пребачена на сектор Гламоча, гдје је заједно са 1. далматинском бригадом затварала правце Гламоч—Ливно и Гламоч—Купрес, односно бранила Гламоч. Сем извршавања тих задатака, бригада је чистила терен од четничких група

[85] Погинули су: борци Јозо Јакара, Јуре Комбор и Стојан Минић и водник Саво Лубарда; дневник аутора.

[86] Зборник, том IV, књ. 7, док. 137.

[87] Операција „Динара", како су је назвали Талијани.

у ширем подручју Гламоча, а од усташке милиције Прилуке, Луснић, Љубунчић, Ступник и друга села западно од комуникације Гламоч—Ливно.

За вријеме борби и боравка 4. пролетерске бригаде у долини Јаша и Пливе исхрана и санитетско збрињавање јединица и рањеника били су задовољавајући. Бригада је на том терену попуњена новим људством, које је требало и политички и војно обучити. Како су на том терену вођене мање борбе, које су имале обиљежје одбрамбених дејстава, то је позитивно утицало на увјежбавање, попуну и стицање борбеног искуства. Но и у том је времену било упада, забацивања и продора, који су изведени с доста успјеха и без губитака. Поред борби и војно-политичког рада унутар јединица, бригада је активно политички дјеловала и на терену помагала организовање и учвршћивање народне власти и теренских партизанских јединица, организовала културно-просвјетну активност итд. Баш тих дана с бригадом су се кретали и борили и чланови Партизанског позоришта. Бивши глумци Загребачког казалишта су у јединицама и на терену дали за борце и народ више представа.

Мада је непријатељ у октобру поново заузео многа ослобођена мјеста, није успио да одврати Врховни штаб од нових офанзивних потхвата. За вријеме одбрамбених борби, наше снаге су се спремале за офанзиву према Босанском Грахову и Бихаћу, те је Врховни штаб, крајем октобра, концентрисао 1. и 2. пролетерску, 1, 2, 3. и 4. крајишку, 2, 4. и 8 хрватску бригаду, са задатком да дејствује на тим правцима, супротстављајући се у исто вријеме с мањим снагама, примјеном гипке покретне и активне одбране, непријатељу на правцу Ливна, Мркоњић-града и на другим правцима.

ДЕЈСТВА У КНИНСКОЈ КРАЈИНИ, ОКО ЛИВНА, ДУВНА И ИМОТСКОГ

(1. нсгаембар 1942. — 13. фебруар 1943)

Продор у Кшинску крајину

Повољан развој војно-политичке ситуације и нарастање партизанских снага омогућили су Врховном штабу НОПОЈ да почетком новембра 1942. године формира више тактичке и оперативне јединице — дивизије и корпусе НОВЈ.[1] Њихова јачина и формацијско устројство прилагођени су тактици партизанског начина ратоваша и условима југословенског ратошта. Поред пјешадије, сада се у саставу НОВЈ налазе и артиљерија, инжињерија и други родови и службе, тако да је наша војска добила и формално облик савремене армије. Отворене су војне школе, појачан је рад политодјела и комитета КПЈ у јединицама, учвршћени су војнопозадински органи и предузето је мноштво других мјера. Од тада се Врховни штаб НОПОЈ назива Врховни штаб НОВ и ПОЈ.

Првог новембра, сем осталих дивизија, формирана је >и 2. пролетерска, у чији састав су ушле 2. и 4. пролетерска и 2. далматинска бригада.[2] Тога дана је 4. пролетерска бригада имала између 950 и 1.000 бораца и руководилаца, од којих је било организовано у КПЈ и Скоју више од 750 чланова. Од наоружања, осим пушака, машинки и пиштоља, бригада је имала 1 топ, 5 бацача, 50 митраљеза и пушкомитрал>еза. За команданта бригаде је постављен Радо-

[1] Од формирања 1. пролетерске бригаде до бихаћке операције формирано је 28 бригада.

[2] Наредбама Врховног штаба НОПОЈ од 1. новембра 1942 године формиране су 1. и 2. пролетерска дивизија; од 9. новембра 3. ударна дивизија и 1. босански корпус (4. и 5. дивизија) а наредбом од 22. новембра 1. хрватски корпус (6, 7. и 8. дивизија).

ван Вукановић, дотадашњи командант 2. батаљона 1. пролетерске бригаде, за политичког комесара Нико Павић, партијско-политички радник, за замјеника команданта бригаде Василије Ђуровић, дотадашњи командант њеног 3. батаљона, а за замјеника политичког комесара бригаде Мило Јовичевић, дотадашњи замјеник команданта 1. батаљона 4. бригаде. За команданта 3. батаљона постављен је Бако Југовић, 5. батаљона Бошко Јанковић, а дужност команданта 1. батаљона вршио је Данило Шоровић (сва тројица ранији командири чета). Дотадашњи командант и политички комесар 4. пролетерске бригаде Пеко Дапчевић и Митар Бакић постављени су за команданта и политичког комесара 2. пролетерске дивизије.

Врховни штаб је одлучио да са слободне територије главнином снага дејствује ка долини Саве, Босне и у средњој Далмацији, ради разбијања непријатеља, првенствено четника, усташа и домобрана, пресијецања комуникација, мобилизације нових бораца и проширивања слободне територије. Друга пролетерска дивизија је добила задатак да у садејству с јединицама IV далматинске оперативне зоне створи слободну територију између Книна, Дрниша, Врлике и Сиња.

Територија средње Далмације, одређена за дејства 2. пролетерске дивизије, била је под контролом талијанске дивизије „Сасари" и четника попа Ђујића, а у Ливну, Дувну, Купресу и Имотском налазили су се усташе, домобрани и милиција. У Босанском Грахову је било око 200 четника и 100 војника 2. батаљона 152. пука талијанске дивизије „Сасари", а у Стрници се налазио штаб четничке Динарске дивизије, око 100 четника и 200 војника 2. батаљона 152. пука италијанске дивизије „Сасари".[3]

Штаб 2. дивизије наредио је 4. пролетерској бригади да дејствује преко Динаре на комуникацији Стрмица—Книн, да садејствује, десно 2. пролетерској бригади на правцу Босанског Грахова, а лијево 2. далматинској у долини Цетине.[4] Одмах послије тога 4. пролетерска бригада прикупила се у рејону села Тичева и Преодца, гдје је, уз пригодну свечаност, прославила 7. новембра, дан октобарске револуције. Осмог новембра бригада се пребацила у села Малешевце и Маринковиће, одакле је извијала Босанско Грахово

[3] Зборник, том II, књ. 6, стр. 342—345.

[4] Исто, стр. 342—446.

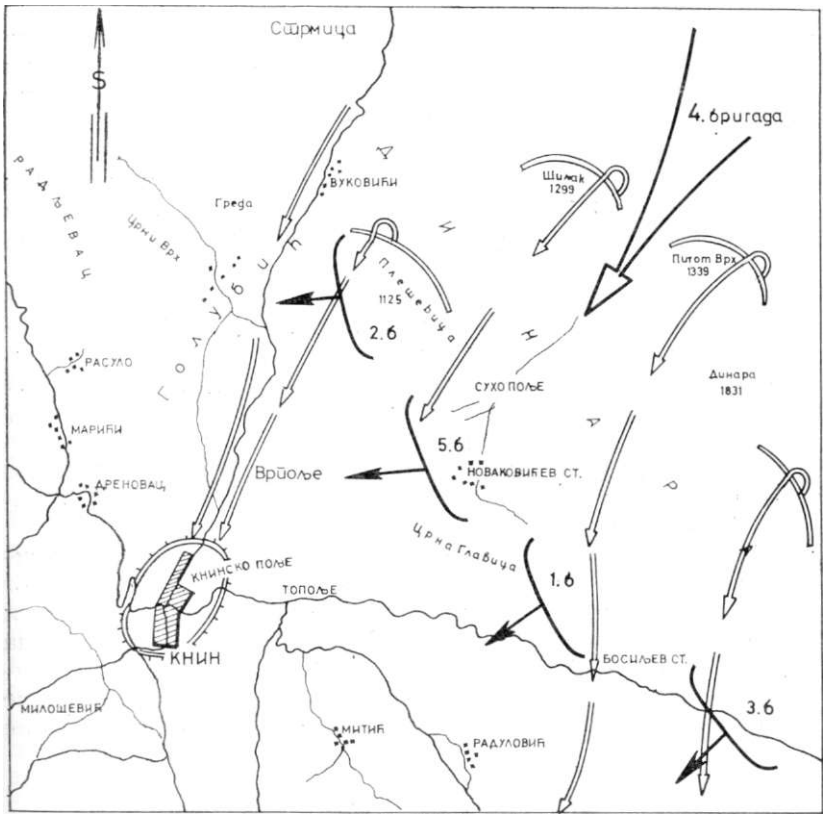

Дејства бригаде у Книнској крајини, новембар 1942.

и правце предстојећег наступања преко Динаре. Ноћу 8/9. новембра стигла је у село Луке, одакле је одмах продужила правцем Подови—Рисовац за Сухо Поље, гдје се развила и наставила наступање на четири упоредна правца: 2. батаљон према Голубићу, 5. батаљон према Врпољу, 1. батаљон према Полачи и 3. батаљон према Топољу. Чета пратећих оруђа дијелом је придата батаљонима, а дијелом је заједнички подржавала батаљоне на правцима њиховог наступања. Задатак батаљона је био да у међусобном садејству разбију непријатеља на датим правцима и да пресијеку и поруше комуникације које од Книна воде према Стрмици и према мору.

На јужним падинама Динаре батаљони су се сукобили с четницима и послије дуже борбе разбили их и гонили до линије Голубић—Врпоље—Топоље. На тој линији батаљони су се сукобили с Талијанима, с њима неколико дана водили борбу и потиснули <их у Книн и долину Цетине. Послије тих борби 4. пролетерска и 2. далматинска бригада и партизанска јединица с тога терена наставиле су дејства долином Цеташе, потискујући Талијане и четнике ка Сињу. Талијани и четници су били изненађени продором наших снага преко Динаре у Книнску крајину, тако да је и њихов отпор био неорганизован <и прилично слаб. Талијани су се морали повући у раније организована упоришта, из којих су дејствовали артиљеријом по околним селима и повремено предузимали испаде с ограниченим циљем, а четницима, који су били немоћни да се одупру нашим снагама, препустили су претпоље и већи дио комуникација. У тим борбама, према подацима наших повјереника из Книна, непријатељ је имао већи број мртвих и рањених, а 4. пролетерска бригада имала је 17 погинулих и 16 рањених бораца.[5]

Тако су у другој половини новембра 1942. године територија око Книна и долина Цетине од Врлике до Сињског поља биле очишћене од непријатеља. Окупаторска власт и четнички покрет на том подручју знатно су изгубили на утицају и снази. Народ Книнске крајине се све више укључивао у НОП. На том терену попуњене су партизанске јединице и бригаде 2. Пролетерске дивизије и формиране су нове.

Ослобођење Ливна

Због значаја југозападног дијела Босне за даља дејства наших снага, Врховни штаб НОВ и ПОЈ је 25. новембра наредио 2. пролетерској дивизији да ослободи Ливно. Пет дана доцније, 1. децембра, штаб дивизије је издао заповијест бригадама да се што прије пребаце преко Динаре у Ливањско Поље.[6]

[5] Погинули су: борци Перо Грујић, Анте Дулибабић, Јере Ерцег, Спасоје Жижић, Звонимир Перко, Маиојло Јанковић, Милка Кековић, Крсто Латин, Милић Максимовић, Анте Микуландра, Марјан Моровић, Милосав Прелевић и Дара Ракочевић; десетари Радосав Дуковић, Младен Новосел и Миладин Ракетић и водник Драгутин Грбовић; дневник аутора.

* Зборник, том II, књ. 6, стр. 444—446.

Одмах послије добивеног наређења од штаба динизије, 4. пролетерека бригада се прикупила у подручју Кијева и 2. децембра у зору пошла, преко планине Динаре, за Ливањско поље. Због дејства непријатељске авијације, тог дана се задржала у рејону Уништа, па је ноћу 2/3. продужила за село Пеуље. Сјутрадан је наставила покрет до села Челебића и Ступнића, а 4. децембра се пребацила у југоисточни дио Гламочког поља и размјестила у селима Драгнићима и Долцу, припремајући се за напад на Ливно.

У то вријеме су се у Ливну, коме је команда оружаних снага НДХ придавала нарочити значај, налазила два батаљона из састава 5. усташке бригаде, чета домобрана, батерија топова, до двије батерије минобацача и двоја борна кола — око 1.500 војника. Поред тога, усташе су у околним селима, од око 800 сељака, формирали милицију, коју су наоружали пушкама и аутоматским оружјем и снабдјели довољном количином муниције. Задатак те милиције био је да упорном одбраном својих села послужи као спољна одбрана Ливна, а у случају да усташе и домобрани напусте, тај гарнизон, да ове непосредно штити.[7]

Простор између Ливна—Шујице, Ливна и Дувна, Ливна и Сиња, Ливна и Прилука контролисале су, поред милиције из околних села, и усташе из Ливна, Дувна и Шујице, а просторију сјеверно од Ливна, која је ненасељана, кршевита и проходна само за пјешадију — усташе и домобрани из Ливна. Трокут Ливно, Луснић, Рујани, тј. југоисточни дио Ливањског поља, подводан је и тешко проходан, особито за вријеме падавина. Стурба, Пломича, Бистрица и друге рјечице које протичу кроз Ливањско поље саме по себи су препреке, које је могуће успјешно бранити с мањим снагама. Напад на Ливно најподесније је изводити подножјем Динаре, Старетине, Велике Голије, преко планине Круга, правцима Шујица—Ливно и Дувно—Ливно.

Непријатељ је био посјео борбеним осигурањем: Сурчића Храсте, Градину, Дубочицу, Калабишће, Дебело брдо и к. 1075. Предњи крај спољне одбране Ливна, организован по групном систему, протезао се линијом Башајковац—творница цемента —• манастир Горица—Брињa—Расадник— Каблић. На главним прилазима граду непријатељ је организовао отпорне тачке које су међусобно биле повезане ватром и по фронту *и* по дубини. Манастир Горица, творница цемента и старе тврђаве Енвер, Вејс и Кланац-кула били су

[7] Исто, том V, књ. 10, док. 203.

организовани за кружну одбрану, контролу предтерена и одржавање везе с борбеним осигурањима, снагама на главном положају, резервама, артиљеријом и другим борбеним елементима. Непосредно позади спољне одбране до самог средишта града били су организовани положаји међусобно повезани скривеним саобраћајницама и системом ватре. Старе рушевине и зграде од тврдог материјала, улице и трг били су уклопљени у систем одбране и организовани за борбу. Поједине положаје и све важније прилазе и пролазе кроз град непријатељ је заштитио жичаном оградом и преградио крстилима, набачајима и другим препрекама. Нарочиту је пажњу поклонио организацији и уређењу углова улица и самог средишта града.

Најјаче су бранљени правци Ливно—Шујица и Ливно—Прилуке, на којима је била главнина непријатељских снага и средства. Правце Ливно—Дувно и Ливно—Синљ штитила је, углавном, милиција, а трокут Ливно, Лусноћ, Рујани контролисала је покретним патролама. Топови и борна кола дејствовали су као покретна резерва, а минобацачи су се налазили на ватреним положајима у рејону раскрснице путева Ливно—Дувно, Ливно—Шујица, Ливно—Синљ. Непријатељ је ојачао одбрану и објектима од тврдог материјала, тако да је читав систем одбране Ливна представљао повезану цјелину, управо утврђени рејон. У њему је непријатељ био потпуно сигуран, то прије што су га браниле по злу познате усташе „Црне легије" са злогласним Бобаном на челу.

Штаб 2. пролетерске дивизије одлучио је да се напад изведе ноћу 5/6. децембра.Четвртој бригади је наредио да град напада са сјевероисточне стране, преко Круга, на одсјеку Бриње—Башајковац, да главни удар наноси дуж пута Тујица—Ливно, разбије непријатељску одбрану у нападној зони, наступа ка средишту града и очисти источни дио, а затим да у садејству с 2. пролетерском и 2. далматинском бригадом настави борбу до дефинитивног ослобођења Ливна, послије чега је главнина бригаде требало да се оријентише према Дувну. Лијево од 4. пролетерске, правцем Синљ—Ливно, нападаће 2. далматинска, а десно, правцем Прилуке—Ливно •— 2. пролетерска бригада. Напад на Ливно подржаваће артиљеријски дивизион дивизије с ватрених положаја сјеверозападно од Ливна.

Четврта пролетерска бригада почела је покрет из рејона Драганића и Доца изјутра 5. децембра. Три упоредне ко-

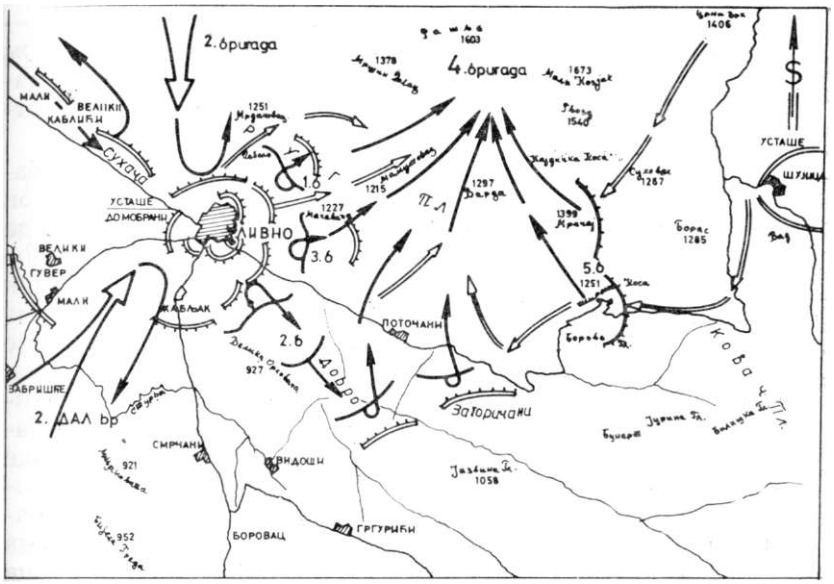

Напад бригаде на Ливно, 5/6. децембра 1942.

лоне кренуле су општим правцем Драганићи—Смиљевац—Мрчин долац—Пелине косе. Послије подне тога дана бригада је избила на линију Голубача—Мучавача—Дебело брдо, на којој су јединицама издата конкретна наређења за напад. Послије тога су три батаљона, на три упоредна правца, почела подилажење ка полазним положајима за напад на Ливно, а један је наставио покрет према Шујици, ради посједања положаја на Коритима и Боровој глави и затварања тог правца. Први батаљон је добио задатак да наступа лијево од 2. пролетерске бригаде, правцем Дебело брдо—Башајковац — средиште града, да разбије непријатељску одбрану на одсјеку Башајковац — к. 982, енергично продре у град и у садејству с 2. и 3. батаљоном ослободи источни његов дио. Потом су сва три батаљона у садејству с 2. пролетерском и 2. далматинском бригадом имала да ослободе читав град. Трећи батаљон ће наступати лијево од Првог, правцем к. 1075 — творница цемента — Ливно, са задатком да разбије непријатељску одбрану на одсјеку к. 982 — творница цемента, продре у град и учествује у његовом дефинитмвном ослобођењу. Други батаљон наступаће лијево од Тре-

ћег, а десно од 2. далматинске бригаде, правцем Мучавача—
—Сурчића Храсти—манастир Горица—Ливно, са задатком да на одсјеку Горица—Бриња разбије непријатељску одбрану, наступа ка средишту града и учествује у његовом потпуном ослобођењу.

Чета пратећих оруђа подржаваће дејства 1, 2. и 3. батаљона и помјераће се за 2. и 3. батаљоном. Пети батаљон са Голубаче наступаће према Боровој глави са задатком да ноћу 5/6. децембра, прије почетка напада на Ливно, посједне положаје у рејону Мрачаја и на Боровој глави, затвори правце према Шујици и Купресу и обезбиједи јединицама 4. пролетерске и осталих бригада 2. пролетерске дивизије подилажење и напад на Ливно са тих праваца. Поред тога, 5. батаљон је имао задатак да онемогући извлачење непријатеља из Ливна ка Шујици и Купресу. Бригадно превијалиште развијаће се позади 2. и 3. батаљона. Штаб бригаде ће се кретати с батаљонима док ови не посједну полазне положаје за напад, а за вријеме напада налазиће се с 3. батаљоном. Позадинске јединице бригаде и коморе батаљона прикупљаће се на планини Кругу, у рејонима Мрчин-доца и Мишковог пландишта.

Све бригаде 2. пролетерске дивизије нијесу почеле напад у исто вријеме. Батаљони 4. пролетерске су, истина, са закашњењем, једновремено пошли у напад. Због тога што напад бригаде 2. пролетерске дивизије није почео једновремено, био је доведен у питање и напад 4. бригаде, јер је непријатељ на њеном правцу све јаче и енергичније дејствовао. То, а и други узроци — закашњење, краткоћа времена да се у току ноћи уђе у град, преморeност јединица и слаба припрема — довели су бригаду у ситуацију да се у раним јутарњим часовима 6. децембра, под притиском јачих непријатељских снага, морала повући на полазне положаје, са којих је у току дана, под врло тешким условима, у приличном нереду и неорганизовано одступила према Кругу и Цинцару.

Непријатељ је сваког тренутка очекивао напад партизана на Ливно и дочекао је наше јединице спреман. Супротставио нам се организованом, масовном и прецизном ватром, бранећи упорно, чврсто и жилаво све правце, положаје и прилазе граду. На свим нападним правцима 4. бригада је водила жестоке борбе. Други и Трећи батаљон су у првом налету успјели да посједну манастир Горицу и творницу цемента. На правцу Башајковца, међутим, непријатељ је успио

да наш 1. батаљон врати на полазне положаје, а такође да на правцу Горице и творнице цемента задржи 2. и 3. батаљон. Остале снаге 2. пролетерске дивизије непријатељ је задржао на даљим прилазима, тј. у предграђу.

Послије посједања Горице и творнице цемента 2. и 3. батаљон су се задржали на тим положајима да би се повезали с 2. далматинском лијево и с 1. батаљоном, а преко овог и с 2. пролетерском бригадом, десно. Но упркос свих настојања 2. и 3. батаљона да ухвате везу са сусједним јединицама, то им није пошло за руком, па су штабови батаљона одлучили да се повуку. Непријатељ је то искористио и у зору почео противнапад, и то снажан и одлучан, тако да је брзо вратио и манастир Горицу и творницу цемента.

Први батаљон се повукао ка Буковачкој драги, обезбеђујући се мањим снагама са Дебелог брда од правца Башајковац—Ливно. Трећи батаљон је одступио према Подгреди и Црвеницама, остављајући заштитне дијелове на к. 1075 према Ливну, а Други у села Поточане и Долац, остављајући мање заштитне дијелове према Горици, на Градини и Сурчића-Храстима. На тим положајима батаљони су имали да се задрже и организују поновни напад на Ливно. Међутим, непријатељ је одмах послије преотимања Горице и творнице цемента продужио напад на 4. бригаду. Главним снагама је нападао дуж комуникације Ливно—Шујица, ка селима Поточанима и Добром, а помоћним од Ливна, гребеном Црвенице, према Мучавачи и од Ливна према Дебелом брду. У исто вријеме он је од Купреса и Шујице напао 5. батаљон и преко Мрачаја и Борове главе пробио се јачим снагама преко Николића греде и Црвенице ка селима Загоричанима и Поточанима, а мањим преко планине Круга. На свим правцима је потиснуо јединице 4. пролетерске бригаде и натјерао их на неорганизовано повлачење, сем 5. батаљона који се у реду повлачио ка падинама Цинцара. У најтежој ситуацији нашао се 2. батаљон, коме је непријатељ једновременим пробојем и од Шујице и од Ливна у села Загоричане, Поточане и Подгреду и потискивањем 3. и 5. батаљона угрозио одступницу према Кругу, запријетивши да га потпуно одсијече од бригаде.

Док је дио 1. чете водио борбу на правцу Сурчића Храсти, штаб 2. батаљона је одмах упутио 3. чету према Загоричанима, а с 2. четом и дијелом 1. чете покушао да се пробије правцем Добро—Поточани—Подгреда и даље према

Кругу. Трећа чета је одмах ступила у борбу с непријатељем који је од Шујице избио до западне ивице села, али је убрзо била приморана да се по дијеловима извлачи према Голубњачи. У међувремену је непријатељ од Ливна избио на Градац, овладао Сурчића Храстима и пресјекао одступницу 2. батаљону према Подгреди. За 1. и 2. чету није било другог рјешења до да се пробијају кроз непријатељски борбени поредак, преко Црвенице ка планини Кругу. За вријеме пробоја и борби било је тешких сцена. Рашени борци, мада и сами потпуно беспомоћни, покушавали су да помогну својим друговима да се пробију. Њихов живот се гасио с посљедњим метком или бомбом. Неколико њих су живи пали у руке непријатеља и, како смо касније дознали, били свирепо мучени и поклани. Али су сви они храбро умрли.

Након извлачења 2. батаљона на Црвенице, непријатељ га је у послијеподневним часовима од Николића греде и Башајковца поново уклијештио и присилио на борбу прса у прса. Захваљујући одлучности, сналажљивости и храбрости старјешина и бораца 2. чете, којима је прискочио у помоћ замјеник команданта бригаде Ваоилије Ђуровић и група одважних курира, батаљон се извукао из клијешта. Борба је била кратка, али врло оштра и послије ње непријатељ није имао смјелости да настави гоњење.

Користећи се борбом 2. и 5. батаљона, 1. и 3. батаљон извукли су се с мање тешкоћа, али неорганизовано и без међусобне везе. Тог дана је потпуно изостало садејство унутар бригаде, батаљона и појединих чета. Сваки је батаљон дејствовао самостално, за свој рачун, што им је у самом почетку наметнуо непријатељ.

Навече 6. децембра бригада се прикупила и 6/7. одступила за Гламочко поље. Тамо се размјестила у селима Драганићима, Доцу, Капићу и Видимлијама, припремајући се за поновни напад на Ливно. У припремама су ангажоване све старјешине и партијско-политичка руководства од вода до бригаде. То вријеме је и непријатељ искористио да још ојача одбрану. Из Ливна и Купреса је насилно извиђао преко Цинцара и Круга, на којим су правцима водили борбу 5. и 2. батаљон; довлачио је нове снаге, у првом реду милицију из околних села; град је опасао новим рововима, изградио нове фортификацијске објекте, побољшао и појачао систем ватре. Главни правац нашег могућног напада је уредио тако што је на сваких 50—100 метара по фронту и 100—200 по

дубини поставио по једно аутоматско оруђе (митраљез или пушкомитраљез) и ојачао све препреке.

Од 6. до 14. децембра, тј. између свог првог и другог напада на Ливно, бригада се темељно припремала. Анализирана су ранија дејства, уочени пропусти, грешке и недостаци и указано на начин њиховог уклањања. Тако је сагледан рад сваке јединице, руководиоца и борца. Од критике нико није био поштеђен. На партијским састанцима и четним конференцијама отворено се расправљало о појединцима, командама и штабовима, што је најбоље мобилисало борце и учвршћивало дисциплину јединица.

Предвиђено је да поновни напад почне 14. децембра у 24 часа истим снагама, али са измијењеним борбеним поретком, одсјецима и правцима напада јединица. Одсјек и правци, јужно од Ливна, остављени су слободни, с тим што је 4. пролетерска имала да један батаљон постави у засједу источно од пута Ливно—Смрчани. Два батаљона 2. дајјматинске бригаде је штаб дивизије задржао у резерви у рејону Мрђановца и Дебелог брда, а један батаљон Далматинаца одредио да напада на споју 2. и 4. пролетерске, правцем Башајковац—Ливно, а други да посједНе положаје на Боровој глави и Мрчају и обезбјеђује напад од Шујице и Купреса.

До 13. децембра су у свим четама и батаљонима биле одређене и увјежбаване групе бомбаша, групе за прављење пролаза, јединице су снабдјевене оружјем, муницијом, алатом и другим материјалом. Највећи проблем био је недостајање средстава за борбу против оклопних возила. Јединице нијесу располагале чак ни бензинским флашама. Припреме у свим једиршцама завршене су кратким састанцима актива комуниста на којима је разговарано о наређењу врховног команданта садржаном у једној реченици: „Ливно мора пасти". Коментара и дискусије о том задатку није било, нити је могло бити.

Са просторије Драганићи—Долац—Видимлије—Копићи бригада је 14. децембра изјутра, у неколико упоредних колона, почела наступање општим правцем Драганић—Смиљевац—Конаци, до линије Михаиловића кош—Дебело брдо. Пошто су јединицама издата наређења, услиједило је наступање батаљона ка Ливну и комуникацији Ливно—Смрчани.

Наступили су: 1. батаљон правцем Дебело брдо—Башајковац—Ливно; 3. батаљон правцем Пелине косе—творница цемента—Ливно; 2. батаљон правцем Мучавача—Сурчића

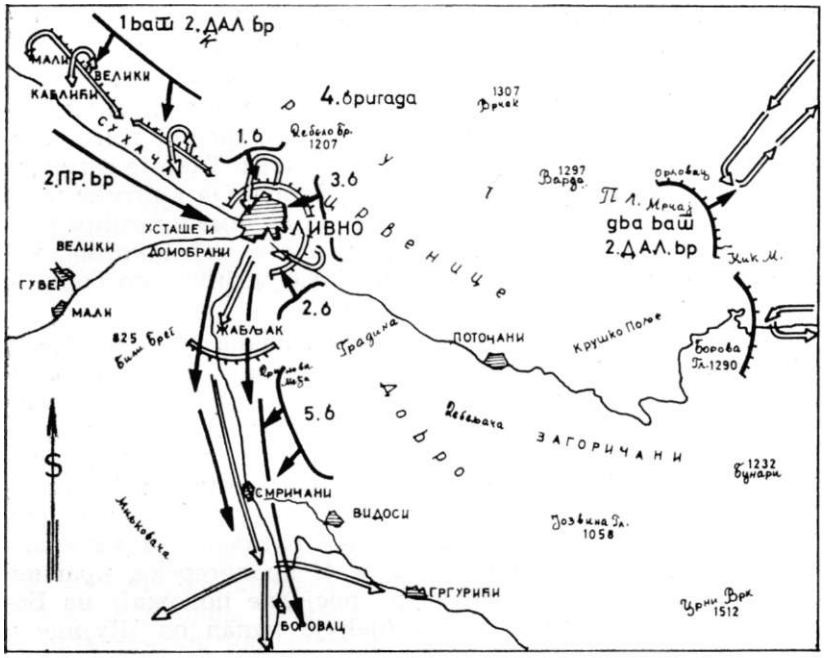

Ослобођење Ливна, 15. децембар 1942.

-Храсти—манастир Горица—Ливно; 5. батаљон правцем Поточани—Добро—Смрчани, гдје је источно од пута Ливно—Смрчани, на одсјеку Ивића Градина—Дринића Међа, посјео положаје. Чета пратећих оруђа подржавала је напад батаљона на Ливно са ватрених положаја из рејона Сурчића Храсти и Кремењаче. Бригадно превијалиште се развило на правцу 2. и 3. батаљона. Штаб бригаде се кретао правцем 3. батаљона. Позадинске јединице батаљона и бригаде прикугшли су се у рејону Мрчин-долац и Мишково пландиште.

Задатак 1, 2. и 3. батаљона био је да разбију одбрану непријатеља на одсјеку Башајковац—Брња, потом и непосредну одбрану Ливна и ослободе источни дио града, а затим да у садејству с 2. пролетерском и 2. далматинском бригадом учествују у ослобађању читавог града, послије чега ће се оријентисати према Дувну. Пети батаљон ће обезбјеђивати правац према Дувну и онемогућавати непријатељу извлачење из Ливна. Напад јединица на Ливно по-

државаће артиљеријски дивизион 2. дивизије с ватрених положаја из рејона Малог и Великог каблића.

За вријеме наступања, 14. децембра, предњи дијелови бригаде су потискивали истурене непријатељске снаге. Након тога је бригада посјела полазне положаје и тачно у предвиђено вријеме напала непријатеља. Противник се, међутим, упорно одупирао и успио да на правцу Башајковца и творнице цемента задржи 1. и 3. батаљон и онемогући њихово даље наступање. Они су се изјутра 15. децембра морали повући на полазне положаје. Друга далматинска и Друга пролетерска бригада 14/15. децембра такође нијесу успјеле да разбију одбрану Ливна на одсјеку Башајковац—Каблић, па су се у зору 15. децембра повукле на полазне положаје. Пети батаљон је на вријеме поставио засједу и затворио правац према Дувну. На положајима је остао прикривен све до послије подне 15. децембра, када је пресрео и десетковао непријатељске дијелове који су одступали.

Отпор непријатеља на положајима спољне одбране успио је да сломи само 2. батаљон. Он је заузео Горицу и Брињe и с 1. и 3. четом у првој, а с 2. четом и митраљеским водом у другој борбеној линији, одмах продужио напад. Прва чета је нападала десно и дуж пута између манастира Горице и Ливна, а Трећа лијево од ње и десно од пута Жабљак—Ливно; 2. чета са митраљеским водом наступала је позади унутрашњих крила 1. и 3. чете, са задатком да подржи напад чета прве борбене линије. Испред чета прве борбене линије наступали су бомбаши, групе за прављење пролаза кроз препреке и заштитне групе. Само што су ове пришле препрекама и почеле да оијеку жицу, непријатељ је на њих осуо ураганску ватру и онемогућио да даље раде. Затим су чете прве линије ступиле у акцију, али је непријатељ и њих задржао испред препрека и убитачном ватром их приковао за земљу. Нервозу и колебање који су након тога настали пресјекао је штаб батаљона. На захтјев команде 2. чете наредио је да се напад одмах настави. „Макар сви гађе на жици оставили, у град морамо продријети" — заповиједио је јасно и одлучно командант 2. батаљона Саво Дрљевић. У борбу је одмах уведена и 2. чета, па су сад све три чете једновремено пошле у напад и направиле пролаз. Том приликом се нарочито истакао одважни десетар 3. чете Панто Пекић, сељак из Крњица, стари робијаш. Затим је батаљон између бункера и преко ровова продро у град.

За вријеме продора услијед јаке бочне ватре батаљон је скренуо удесно, прешао пут који поред манастира Горице води у Ливно и избио код цркве на улазу у град. Ту се прикупио, јединицама су дати задаци, а затим су чете, свака на свом правцу, наставиле наступање: 1. чета од цркве десно од пута Горица—Ливно; 2. чета дуж пута, према раскрсници путева који из Ливна воде ка Горици, односно Жабљаку; 3. чета десном обалом потока Брине, оријентишући се ка излазу из Ливна према Жабљаку. Четама је био придат митраљески вод.

При упаду у град, отпор непријатеља је почео да јењава, али то није дуго трајало. Наше снаге нијесу искористиле упад 2. батаљона у Ливно, јер за тај продор нијесу ни знале, па су и даље остале на ранијим положајима. Пропуштена је повољна прилика да се на правцу 2. батаљона убаце у град и друге јединице, барем оне које су дејствовале у његовој непосредној близини. Непријатељ је успио да затвори брешу кроз коју се 2. батаљон пробио прије него што је штаб бригаде добио извјештај о продору 2. батаљона. Извјештај је послат, пред зору 15. децембра, по Вујадину Кривокапићу, десетару 2. чете. Тако се 2. батаљон нашао сам потпуно окружен.

Пошто се средио, непријатељ је успио да наш 2. батаљон прикује за центар града, а затим је у борбу увео и борна кола. Да не би трпио губитке у уличној борби и да би се организовао за даља дејства, батаљон се повукао на повољније положаје. Команде водова и чета на брзину су посјеле зграде од тврдог материјала. Одмах су организовале систем ватре и уговориле садејство и начин одржавања везе, очекујући сваког тренутка продор осталих наших снага у град. Из њих су контролисале све прилазе центру. Испред њих је био брисани простор подесан за осматрање, одбрану, међусобну везу и садејство. Три посједнуте зграде су се налазиле у близини средишта града и на раскрсници путева, управо према правцима дејства јединица 4. пролетерске и осталих бригада 2. дивизије. Прва чета је посјела зграду чија је фасада окренута према путу Ливно—Жабљак и Ливно—Губер, сјеверније од 2. и 3. чете. Из ње је контролисала правце према Жабљаку, сточној станици, Брињи и Затињу и штитила прилазе 2. и 3. чети. Друга чета, с којом је био и штаб батаљона, посјела је зграду трговца Каића, чији су улази и прозори били окренути према путу за Прилуке и манастир Горицу, источно од Треће, а југозападно од Прве чете. Та

је зграда надвисивала све зграде у непосредној околини и имала веће двориште, ограђено каменом оградом. Све те погодности 2. чета ће касније највећма искористити за контролисање, осматрање и дејство према Горици, Жабљаку и Башајковцу и за заштиту прмлаза 1. и 3. чете. Трећа чета је посјела зграду чија је фасада била окренута према путу за Горицу. Из ње је осматрала и дејствовала према Башајковцу, Горици, Жабљаку и сточној станици и штитила прилазе 2. и 1. чети. Веза између посједнутих зграда била је добра.

Зграде су оспособљене за кружну одбрану и представљале су неку врсту „јежева". Да се знало да остале јединице дивизије те ноћи неће продријети у град, вјероватно би се друкчије поступило. У том случају би чете посјеле већи број зграда десетинама и водовима. Тиме би непријатеља развукле и отежале му маневрисање. Простор би му био више ограничен, циљ мањи, а тиме и дејство мање ефикасно.

Док је 2. батаљон продирао и водио борбу у граду, остале јединице дивизије су водиле борбу на прилазима и тек се у зору 15. децембра нашле на полазним положајима. Дочекане пакленом ватром, оне су убрзо одустале од напада.

У току ноћи и док су трајале борбе осталих јединица на прилазима граду, непријатељ није предузимао неке замашније акције против 2. батаљона, изузев с мањим пјешадијским дијеловима и борним колима, који су дејствовали као покретна група. Тек послије одбацивања наших снага на полазне положаје, он је рано изјутра 15. децембра јачим снагама напао 2. батаљон, и то једновремено све три његове чете. У том нападу напријед су ишла борна кола, која су се пробила до самих зграда, али их је пјешадија, због запречне ватре наших чета, морала напустити и подржавати са добрих 50 метара удаљености. Послије борби од једног до два сата и борна кола и пјешадија су се повукли, али су ускоро у новом борбеном поретку, уз подршку артиљерије за непосредно гађање и минобацача, извршили још јачи, масовнији и енергичнији напад. И тај је напад одбијен. Међутим борна кола, против којих је вођена борба пјешадијским наоружањем и ручним бомбама, дејствовала су све до послије подне.

Вријеме док се непријатељ припремао за поновни напад чете 2. батаљона су искористиле да још боље организују систем ватре, уреде положаје и распореде борце и ауто-

матска оружја, да провјере везу и међусобно садејство. На фронту јединица дивизије владало је затишје, тако да је положај 2. батаљона бивао све тежи. То прије што је штаб дивизије у међувремену, не знајући за ситуацију у коју је доспио 2. батаљон, наредио свим јединицама да се повуку од Ливна. Непријатељ је то искористио да консолидује одбрану на читавом фронту. Од Шујице, преко Борове главе, журила је у помоћ Ливну јака колона усташа и домобрана.

Другом батаљону је запријетила опасност да буде потпуно уништен. Усташама се журило да се прије него што дође до новог напада партизана обрачунају с оних 180 наших бораца који су већ у граду. Стога је непријатељ почео ужурбано да прикупља све расположиве снаге и средства с којима ће кренути на оне три зграде у којима се забарикадирао 2. багаљон. На 50—100 метара од зграда поставио је топове за непосредно гађање. Након њихове ватре, која је огртала у дим и прашину све три зграде, кренуо је у напад свом снагом. И успио је да с пјешадијом и борним колима избије тако рећи до самих зграда, на домет ручних бомби. Под ватреним ударима артиљерије, минобацача, борних кола и пјешадије, зграде су се, нарочито зграда 3. чете, почеле рушити.

Пријетила је опасност да усташе продру у све три зграде. Међутим, команде чета су чврсто држале своје јединице и одлучно су стале на њихово чело. Не обазирући се на разарања и губитке, оне ни једном борцу нијесу допустиле да се помјери с положаја. За пресријетање непријатеља који би продро у зграде одређене су посебне групе. У тој најкритичнијој ситуацији баш то је спасло батаљон од уништења. У борби која се у правом смислу ријечи водила на живот и смрт, ручне бомбе су биле најефикасније средство одбране пролетера. Они су око 12 часова одбили нови, жесток непријатељ>ев напад. Терен испред зграде био је покривен лешевима непријатељских војника, али су топови, минобацачи и борна кола и даље настављали да туку својом разорном и убитачном ватром, тако да наше чете нијесу имале предаха.[8]

[8] Особито су се истакли борци Војин Чепић, Милић Ђокић, Марко Ш. Мартинонић, Блажо Мартиновић, Мишо Мартиновић, Велиша Мартиновић, Миле Радосављевић Абаз, Коста Врбица, Душан Јанковић, Василије Вујановић, Јанко Јанковић, Мирјана Јанковић, Комнен Јанковић, Ђуро Пејановић, Веселин Пејовић, Вјера Абрамовић, ЈБубица Петричевић, Перо Милановић, Бошко Милановић, Војо Сјеклоћа, Драго Ђурашковић, Павле Вучетић, Милосава

У међувремену је штаб дивизије био обавијештен о ситуацији у коју је доспио 2. батаљон. Он је одмах наредио да све јединице што прије пођу у напад. Далматински, србијански и црногорски батаљони овај пут су пошли у напад с много више одлучности и упорности него икада до тада. Борци из Босне, Далмације, Србије и Црне Горе, ношени духом другарства и братства и по роду и по оружју, сви до једног су били ријешени да се боре до задњег, да изгину или помогну опкољеним друговима, изложеним уништењу. Тако је терет који је притиснуо борце 2. батаљона олакшан енергичним дејством, несебичним залагањем и упорношћу свих бораца 2. пролетерске дивизије. Њиховим нападом почео је да јењава непријатељски притисак на 2. батаљон, али дејства 'артиљерије, минобацача и борних кола никако нијесу престајала. Тада је почела да дејствује и артиљерија 2. пролетерске дивизије. Немајући податке о томе гдје је 2. батаљон, и она је почела туђи по његовим положајима. Да би избјегли још теже губитке, требало је на сваки начин успоставити везу с нашом артиљеријом, што је било немогућно. Но партизанска довитљивост је и овдје дошла до изражаја. У подруму зграде коју је посјела 2. чета нађена је извјесна количина платна које је Милутин Машов Пејановић, замјеник команданта батаљона, с групом бораца простро преко крова зграде и тиме дивизијској артиљерији означио положаје батаљона.

По наређењу штаба бригаде одмах су пошли у напад 1. и 3. батаљон и чета пратећих оруђа, а 5. батаљон је и даље чекао у засједи. Међутим, 2. батаљон још није имао везе с јединицама дивизије које су споља нападале, па је своја дејства подешавао конкретној ситуавдји, везујући за себе

Јовићевић, Богић Јовићевић, Вељко Јовићевић, Никола Јовићевић, Љубица Јовићевић, Ђоко Вујановић, Деса Петричевић, Јасна М. Булатовић, Јасна Р. Булатовић, Косе Булатовић, Томе Петров, Филип Бабац, Анте Стрикоман, Мирко Шевић, Милева Вујовић, Ђурђа Ђуричковић, Вјера Ђуричковић, Љубица Гардашевић, Никола Мијатовић, Драго Мијатовић, Вељко Машковић, Павуша Шћепановић, Марко Вушуровић, Божо Ћировић, Јелена Ивановић, Нико Газивода, Иконија Радовић, Миља Радовић, Зарија Добрковић, Јово Петричевић, Марко Петричевић, Милица Добрковић, Јованка Стругар, Деса Балтић, Драгица Балић, Стана Мраковић и Драган Вујисић; десетари Ђуро Медин, Мака Живковић, Јово Звицер, Лука Ђурашевић, Љубица Јовановић Маше, Душан Кековић, Крцун Вујовић, Вујадин Кривокапић, Војо Вељић, Филип Јовићевић и Божо Борозан и водници Васо Драговић, Панто Пекић, Јован Татар, Петар Газивода, Симо Баровић, Илија Срзентић и Ратко Вељовић; дневник аутора.

јаче непријатељске снаге, што је олакшало дејства осталих јединица. У међувремену се група бораца 2. чете, с омладинским руководиоцем Василијом Вујановићем на челу, приближила, кроз дворипгте зграде Стипе Каића, ватреним положај.има непријатељеве артиљерије на домет ручних бомби и у једном налету ликвидирала њену послугу.

Непосредно након тога и топови су пали у наше руке, а и борна су кола уништена бензинском флашом. Командир 2. чете био је пронашао бензин у Каићевој згради и припремљену флашу с бензином дао је десетини Јова Звицера, да је употреби кад јој се за то укаже прилика. Тако је Звицер, када су борна кола поново наишла, са спрата зграде бацио флашу на њих и запалио их. Њихова је послуга покушала да се бјекством спасе, али ју је у томе спријечио својим пушкомитраљезом одважни Душан Андрин Стругар, који је тада вршио дужност командира 3. чете. Касније су борци 2. и 3. чете угасили ватру на борним колима, узели из њих наоружање и муницију, што је нашим борцима дошло у прави час, нарочито муниција, која је већ била на измаку.

Простор између чета 2. батаљона био је рашчишћен и непријатељ се туда није више могао кретати. Послије тога је непријатељска одбрана око града почела да попушта и да се ломи на више мјеста. Дејства 2. батаљона пренијета су на непријатеља који се бранио на правцима наступања снага 2. дивизије. Након ликвидације артиљерије и борних кола ступили су у дејство минобацачи чете пратећих оруђа 4. бригаде, са ватрених положаја из рејона манастира Горице и творнице цемента. Њихове мине су прецизно погађале непријатељске ватрене тачке, уништавале их једну за другом и приморавале браниоца да напушта положаје. Тада су и борци 2. батаљона изашли из зграда и непријатеља нападали с леђа, док је овај одступао. И убрзо су се нашли у стрељачком строју осталих бораца 2. пролетерске дивизије и са њима наставили борбу до коначног ослобођења Ливна, тј. до 15. децембра увече. Преостале усташке снаге покушале су да се пробију за Дувно. Дивизијска артиљерија је ефикасно помагала дејства наших јединица и за вријеме док су ове гониле непријатеља.

Сусрет бораца других јединица с борцима 2. батаљона у Ливну био је топао и дирљив. А како и не би био такав када је мало ко вјеровао у то да ће борци 2. батаљона издржати читав један дан у ливањском котлу. А борци тог батаљона, исцрпени и уморни, али духом и моралом јаки,

с правом су се могли поносити својим удјелом у овој побједи. Док су се борбе за чишћење града приводиле крају, 5. батаљон је, са посједнутих положаја, дочекивао непријатељске дијелове који су одступали и потпуно их разбио. Усташе, које се нијесу надале да ће и на том правцу, на тим положајима и у то вријеме, наићи на наше снаге, биле су неспремне ма за какав отпор. Бјежали су на разне стране, остављајући на бојном пољу велики број мртвих и рањених, све наоружање и опрему. Сличну судбину је доживио и непријатељ који је из Шујице надирао према Ливну — њега је дочекао батаљон 2. далматинске бригаде на Боровој глави.[9]

Врховни командант је високо оцијенио залагање и успјех јединица у борбама око Ливна, нарочито прегалаштво и храброст 2. батаљона 4. пролетерске бригаде. Бригада као цјелина и њен командант Радован Вукановић посебно, добили су признање и у двјема емисијама радио-станице „Слободна Југославија".

Непријатељ је претрпио тешке губитке. Само у борбама 14/15. децембра, према његовим сопственим подацима, имао је 100 мртвих, 60 рањених и 200 несталих усташких војника,[14] а заробљено је и око 500 милиционера. Наше су јединице задобиле велики ратни плијен: 1 батерију топова, 2 борна кола, 2 батерије минобацача, 25 тешких и лаких митраљеза, већи број пушака и знатну количину муниције, одјеће, обуће, хране и разног другог материјала.[11] Заробљени милиционери су углавном били из околних села, па су разоружани и пуштени кућама.

Четврта пролетерска бригада је од 4. до 16. 12. имала око 40 мртвих и 70 рањених.[12] Жртве су биле велике, али је наређење врховног команданта потпуно извршено.

[9] Зборник, тон V, књ. 10, док. 203.

[10] Исто, том IV, књ. 8, док. 251.

[11] Исто.

[12] Погинули су: борци Јаков Грубишић, Крсто Грубишић, Мате Јере Ерцег, Милица Ерцег, Иве Стипе Ерцег, Јаков Ишак, Душан Крнета, Иве Вице Микуландра, Анте Иве Микуландра, Нике Иве Микуландра, Анте Јерко Микуландра, Вице Ката Микуландра, Тодор Поповић, Влажо Рашлић, Владимир Сладовлев, Анте Стрикоман, Грујица Томић, Шиме Ћалета, Јоко Челебић. Војин Чепић, Јеро Чого и Марко Шевић; десетар Мина Вељовић, Младен Жугић, Ђурко Машић, Иве Миле Микуландра и Урош Шарић; водници Гојко Лаловић и Ратко Вељовић; замјеник политичког комесара чете Томо Бориловић; политички комесар чете Лука Иванишевић и Добросав Перуновић Ђедо и референт санитета батаљона Драгица Радоњић, и други; дневник аутора.

У борбама за ослобођење Ливна све су се јединице 4. пролетерске бригаде највећма залагале. При томе је највише успјеха имао 2. батаљон, у коме су се, поред Ловћенаца и Комљана, борили и Далматинци, Кордунаши и Крајишници.

Борбе око Дувна

Послије ослобођења Ливна Врховни штаб НОВ и ПОЈ је наредио 2. пролетерској дивизији да ослободи Дувно и Шујицу и дејствује према Купресу, Посушју и Имотском. Са тим у вези, 4. пролетерска бригада је 17. децембра прије подне, по наређењу штаба дивизије, посјела просторију Стипанићи—Вучипоље—Емино Село. Н>ен је задатак био да тога дана у 18 часова нападне и ослободи Дувно. За ослобођење Дувна штаб дивизије је, поред 4. бригаде, одредио и дијелове 2. пролетерске и 2. далматинске бригаде.

У то вријеме у Дувну су се налазиле двије чете усташа, три чете домобрана и нешто милиције. У град је, међутим, избјегло доста војника, из Ливна и из околних мјеста, тако да је гарнизон сада имао више од 1.000 пушака. Одбрана саме варошице била је раније организована на положајима на Блажују, Градини, Колу и Ковачу.

Четврта бригада, ојачана батеријом минобацача и одјељењем топова дивизијске артиљерије, добила је задатак да напада на одсјеку Блажуј—Коло, наноси главни удар преко Градине. Након ослобођења Дувна имала је да затвара правце према Посушју и Аржаном. Десно од 4. бригаде, на село Ковач, нападаће 2. пролетерска бригада, а источно од Дувна, преко поља, 2. далматинска бригада са два батаљона. Остале јединице 2. пролетерске и 2. далматинске бригаде обезбјеђиваће напад на Дувно од Купреса и Прозора.

Штаб 4. бригаде је одлучио да Дувно напада са три батаљона и придатим јединицама, а један батаљон да задржи у резерви. Наредио је 3. батаљону да напада на Блажуј, да га заузме, а затим да дејствује дуж друма Шујица—Дувно и да у садејству с 1. и 5. батаљоном ослободи Дувно. Први батаљон ће напасти Градину, која је кључ одбране Дувна, заузети је, а затим наступати ка Дувну и ослободити га у садејству с осталим батаљонима. Пети батаљон ће ликвидирати непријатеља у Колу, затим дијелом снага дејствовати ка Дувну, а дијелом обезбјеђивати везу с батаљонима 2. далматинске бригаде који дејствују десно од њега правцем

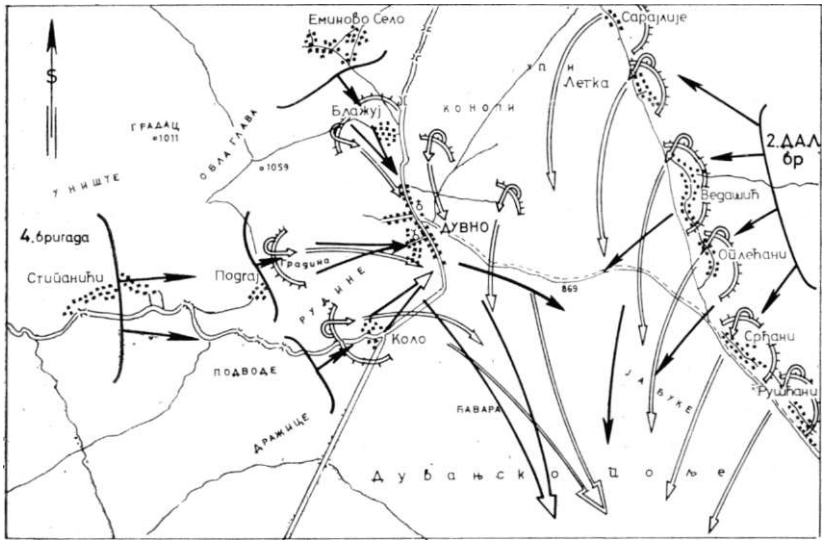

Ослобођење Дувна, 18. децембра 1942.

Прозор—Дувно. Чета пратећих оруђа бригаде и батерија минобацача и одјељење топова, који су придати бригади, подржаваће 1. батаљон при нападу на Градину са ватрених положаја из рејона Подгаја и Стипанића, а потом ће пренијети ватру на Дувно и подржавати сва три батаљона. Други батаљон ће се прикупити у Стипанићима у резерви бригаде и затварати правац према Аржану. Позадинске јединице бригаде су у то вријеме већ биле у покрету од села Голињева ка Дувну. Штаб бригаде и бригадно превијалиште налазили су се у селу Вучипољу.

Напад на Дувно је закаснио иако су батаљони 4. бригаде на вријеме посјели полазне положаје. Прве борбе за Дувно биле су оштре, нарочито на Градини, коју је 1. батаљон заузео до 22 часа, послије чега се сручио у Дувно, тако рећи без отпора. Пети батаљон је 17/18. децембра очистио Коло и ушао у Дувно, гдје је са 1. батаљоном учествовао у његовом ослобађању. Трећи батаљон је водио борбу за Блажуј до зоре 18. децембра, а затим је продужио за Дувно, које је тада већ било ослобођено. За то вријеме један батаљон 2. пролетерске бригаде ослободио је Ковач, а батаљони 2. далматинске су се источно од Дувна изненадно сукобили с непријатељем који је одступао из гарнизона. При повлачењу из

Дувна непријатељ је запалио магацине муниције и хране, али су залагањем бораца 1. батаљона били дјелимично спасени.

У борбама за Дувно, према ондашњим подацима и процјени штабова батаљона, непријатељ је имао 45 мртвих, 70 рањених и 100 заробљених војника. Заплијењено је, поред осталог, 11 тешких и лаких митраљеза, 3 лака минобацача, 150 пушака, 2.500 мина и ручних бомби, 100.000 метака и веће количине животних намирница. Четврта бригада је имала 6 погинулих[13] и 11 рањених бораца.

Послије ослобођења Дувна штаб 2. дивизије припремао је за 28. децембар напад на Купрес. Било је предвиђено да у нападу учествују 2. пролетерска и 2. далматинска бригада. Штаб дивизије је 4. пролетерску бригаду оријентисао према Посушју и Аржану. Њен 1. батаљон је остао у Дувну, да одржава ред и помаже мјесну власт; 2. батаљон је био у Стипанићима и Присоју, са задатком да затвара правац према Аржану; 3. батаљон је упућен према Бришнику, да обезбиједи тај правац; 5. батаљон је упућен ка Петровићима, да затвори правце према Посушју. Штаб бригаде и остале јединице смјестили су се у Дувну и непосредној околини.

У Бришнику и Петровићима налазило се око 300 усташа. Оне у Бришнику 22. децембра је напао 3. батаљон, а оне у Петровићима 5. батаљон. Послије борбе која је трајала шеснаест часова наши батаљони су непријатеља натјерали да се повуче ка Посушју. У тим борбама усташе су имале око 40 избачених из строја. Из 3. и 5. батаљона погинула су 2 борца, а 3 борца су рањена. Непријатељ је 24. децембра покушао да јачим снагама поврати Петровиће, али га је 5. батаљон одбацио. Међутим, 30. децембра, рано изјутра, око 800 усташа и домобрана пошло је према Петровићима и Бришнику и сударило се најприје са 5. батаљоном на правцу Петровића, а затим са 1. батаљоном, који је из Дувна пребачен на правац Бришника. Док су 1. и 5. батаљон водили фронталне борбе сјеверно од Бришника и Петровића, 3. батаљон је преко Црвенице, на правцу Студених врила, напао непријатеља у бок, и то баш у тренутку када је 1. батаљон, у подручју Бришника, водио најжешће борбе.

Нападом 3. батаљона у бок и притиском 1. и 5. с фронта, непријатељ је био тако приклијештен да се 31. децембра навече морао повлачити најтежим тереном, преко планине Ме-

[13] Погинули су: борци Душан Вукићевић, Петар Вукићевић и Томо Рајоковић; водници Илија Станић и Ђоко Црнчевић и интендант батаљона Јово Пламенац Рус; дневник аутора.

дина, ка Рашком пољу и Посушју. У тим борбама непријатељ је имао 50 мртвих и рањених и 40 заробљених војника, а заплијењен му је 1 камион, 1 митраљез и нешто опреме. Из 4. пролетерске бригаде избачено је из строја 15 бораца.[14] Бригада се након тих борби прикупила у Дувањском пољу.

Тако је 4. пролетерека црногорска бригада завршила борбе у 1942. години. У њима је изгубила више од 200 својих бораца, а имала је око 300 рањених. За друге јединице НОВ и ПОЈ дала је више од 70 руководилаца.[15] У тој години она је постигла крупне резултате, стекла велико искуство, побјеђивала непријатеља, ослобађала села и градове, ширила идеје НОБ-е кроз све крајеве у којима се борила, мобилисала народ, формирала нове јединице и попуњавала сопствене редове, тако да је у 1943. годину ушла спремна за још теже борбе. У њеном борбеном строју било је тада 1.010 бораца и руководилаца по списку, односно 822 на лицу. Од њих је било организованих у КПЈ и Скоју 858 по списку, односно 802 на лицу. Бригада је била наоружана: 1 топом, с 5 минобацача, 45 митраљеза и пушкомитраљеза, 747 пушака и 132 пиштоља, а имала је и 140 товарних и јахаћих коња.[16]

У Дувањском пољу 4. пролетерека бригада дочекала је и прославила с народом тог краја Нову, 1943. годину. Од тада до 15. јануара чистила је терен од усташко-домобранских група, организовала и помагала народноослободилачке одборе, затварала правце према Посушју, Аржану и Имотском.

Ослобођење Стрмице

Да би осујетио намјеру Талијана да преко Босанског Грахова и Динаре продру ка Ливну и Гламочу и разбио четнике у области Книна, Врховни штаб је 11. јануара наредио штабу 2. пролетерске дивизије да из рејона Дувна помјери 2. и 4. пролетерску бригаду у западни дио Ливањског поља, на просторију села Црни Луг—Сајковићи—Бастаси, ради затварања тог правца и деј'ства у Книнској крајини, а да с 2. далматинском бригадом затвара правац Дувно—Имотски и да обезбјеђује правце према Посушју и Аржану.[17]

[14] Погинули су борци: Мићо Милован Вејин, Драго Јакшић, Анте Јурас, Митар Кнежевић, Владо Милановић, Даница Зечевић и Симо Самарџија; дневник аутора.

[15] Зборник, том IV, књ. 9, док. 14 и 18.

[18] Исто, док. бр. 6, 14 и 18.

[17] Зборник, том II, књ. 7, стр. 312.

Штаб 2. пролетерске дивизије је наредио да се 4. пролетерска бригада до 15. јануара прикупи у подручју села Стипанића и Присоја и изврши покрет правцем Карлов Хан—Голијево—Срђевци—Пролог—Руфани, до села Сајковића и Пеуља, у које је стигла 17. јануара. Два дана касније њен 1. и 2. батаљон су се пребацили у село Угарце и Босанско Грахово, а 3. и 5. батаљон у села Маринковиће и Малешевиће, док су остале јединице бригаде задржане у Пеуљама. На територији на којој је 4. пролетерска бригада логоровала од 17. до 24. јануара, тј. до продора у Книнску крајину, била је организована и добро је функционисала народна власт — одбори и команде мјеста. Међутим, и четници су у тим крајевима имали своја упоришта, па је један од задатака припадника НОВ и НОП-а био и тај да народ отргну од четничког утицаја, да му објашњавају циљеве НОБ-а, убјеђују га у потребу јачања братства и јединства наших народа. За постизање тог циља, наше су се јединице користиле сваким сусретом и разговором, те бројним зборовима и конференцијама. Штаб 2. пролетерске дивизије је упутио позив свим способним људима да ступају у НОВ и ПОЈ. За прихват и распоред тог људства одређене су комисије, зборна мјеста, пријем, обрада и друго. Одзив је био изванредан. Пријавило се 700 до 800 људи, од којих је у 4. пролетерску бригаду ступило око 400. Пријем људства у бригади био је добро организован. Нови пролетери су равномјерно распоређени по свим четама и батаљонима. Пошто није било довољно оружја, дио нових бораца ишао је у прве акције ненаоружан.

У међувремену је Врховни штаб наредио штабу 2. пролетерске дивизије да с 2. и 4. пролетерском бригадом ликвидира четнике у Стрмици, Плавном и Голубићу и да се у садејству с 3. далматинском бригадом обрачуна с четницима у читавој Книнској крајини. Штаб дивизије је планирао да 25. јануара 2. пролетерска бригада изврши напад на Плавно и Голубић, а 4. пролетерска на Стрмицу, с тим што би с једним батаљоном дан раније пресјекла комуникацију Стрмица—Книн и затворила правац према Книну.

За извршење тог дијела задатка, штаб бригаде је одредио 2. батаљон. Њему је наређено да се у зору 24. јануара прикупи у селу Угарцима и изврши покрет правцем Рисовац—Рађи дол до Сухог поља, гдје је имао да се повеже с 3. далматинском бригадом, а потом настави покрет за Краљеву дол, пређе Динару и до зоре 25. јануара посједне брдо Вељув, избије на комуникацију Стрмица—Книн и на одсје-

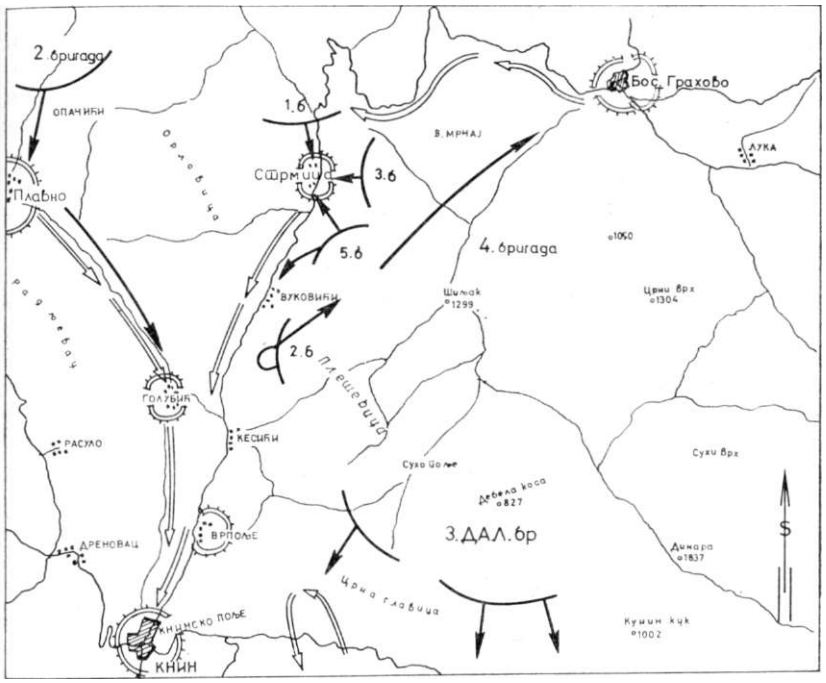

Дејства бригаде у Книнској крајини, друга половина јануара 1943.

ку Кесићи—Вуковићи (засиоци села Голубића) постави засједу, обезбиједи се према Книну и повеже с јединицама 2. пролетерске бригаде.

Батаљон је 24. јануара прешао Динару и пред мрак стигао у Сухо поље, али везу с 3. далматинском бригадом није успоставио. При преласку преко Динаре и при посједању Вељува и комуникације Стрмица—Книн, батаљон се није обезбјеђивао према Пјешивици, Кијеву, Врхпољу и Голубићу, јер је његов штаб претпостављао да ту територију обезбјеђују 2. пролетерска и 3. далматинска бригада.

У зору 25. јануара батаљон су напале јаче четничке снаге с југа, запада и сјевера, подржаване талијанском артиљеријом и минобацачима, а с правца Книн—Голубић и тенковима. Четници су нападали од Дебеле косе преко Сухог поља, од Црне главице преко Урлаја и од Книна, Книнског поља, Круга, Стрмице и Голубића. Једновремено су напали

све три чете и посјели гребен Пјешивице (к. 1125), пресјекавши им одступницу према сјеверу и планини Динари. Батаљон се морао извлачити. Није то чинио као цјелина, већ по четама. Оне су читавог дана водиле борбу свака за свој рачун, неорганизовано и неефикасно. Многи њихови борци су се у правом смислу ријечи хватали укоштац с четницима. Снагом мишица и ватром ручних бомби пробијали су се ка сјевероистоку. Непријатељске снаге из Книнског поља и Голубића овладале се Вељувом 25. јануара око 9 часова, а затим се спустиле у источни дио Голубића. Ту су, изгледа, заробиле више од 40 ненаоружаних бораца, оних из Сајковића, који су тек били ступили у бригаду. Послије подне батаљон је избио на сигурнији терен, одакле је одступио према селу Рисовцу, гдје се прикупљао пуна два дана. У тим борбама погинуло је и рањено више бораца.[18]

У исто вријеме кад и 2. пролетерска на Плавно и Голубић, 25. јануара у зору 4. бригада је, без 2. батаљона, напала на Стрмицу, коју су бранили четници попа Ђујића. Напад је изведен на одсјеку Радоши—Заселак, општим правцем Јелино поље—Тавани—Врановићи—Стрмица. Њен напад су подржавали чета пратећих оруђа с ватрених положаја из рејона Тавана и придати дивизијски дијелови батерије топова, батерије минобацача и противтенковских оружја с ватрених положаја из рејона Стожишта. Десно од 4. пролетерске нападао је, правцем Доњи Тишковац—Крнета—Стрмица, Дрварски партизански батаљон, а лијеви бок јој је обезбјеђивала 3. далматинска бригада с превоја Динаре и из рејона Јелиног поља. Сва непријатељска упоришта у Стрмици била су заузета 25. јануара, сем Граба и касарне, који су били најјаче утврђени и бранени. За њих су се водиле борбе 25/26. и 26. јануара све до ноћи, када се непријатељ, под заштитом мрака, провукао између наших засједа и одступио према Книну.

Тако је Стрмица 27. јануара изјутра ослобођена од непријатеља. За то вријеме је 2. пролетерска ослободила Плавно и Голубић, а 3. далматинска чистила Книнску крајину од четника и затварала правце према Книну. У борбама за Стрмицу четници су имали 30 мртвих и рањених и око 100 заробљених. Поред пушака и муниције, заплијењено им је 6 митраљеза и пушкомитраљеза и 1 минобацач. Четврта про-

[18] Погинули су: борци Вецо Абрамовић, Бошко Милановић, Ђуро Пејановић, Деса Петричевић и Љубица Јовановић Маше и водник Нико Мартиновић и други; дневник аутора.

летерска бригада је имала 12 погинулих и 12 рањених бораца.[19] Један број четника заробљених у Стрмици, Плавном и Голубићу, којих је било неколико стотина, ступио је добровољно у бригаде, један број у партизанске јединице с тог терена, а остали су пуштени кућама.

Друга и четврта бригада задржале су се на просторији Голубић—Стрмица—Босанско Грахово до 30 јануара. То вријеме 4. пролетерска је искористила да анализира протекле акције, посебно борбе 2. батаљона, и да се припреми за нове задатке.

Ослобођење Имотског

Крајем јануара 1943. године непријатељ је, отпочевши своју четврту офанзиву против НОВ и ПОЈ, поново заузео Банију, Кордун, Цазинску крајину и избио у долину Уне, у тежњи да заузме Бихаћ и продре према Грмечу и Босанском Петровцу. Суочен с новом опасношћу за слободну територију и НОВ и ПОЈ на њој, Врховни штаб је одлучио да дијелом својих снага задржавајућом одбраном успорава наступање непрмјатеља на фронту, да дио снага забаци у позадину непријатеља, а да дијелом снага развија офанзивна дејства, продире на нова подручја и ослобађа нове територије.

Штабу 2. пролетерске дивизије наређено је да се с 2. и 4. пролетерском бригадом пребаци на просторију Дувно—Посушје—Аржано, да ту прикупи све своје јединице и оријентише их према Ракитном, Посушју и Имотском. У духу тог наређења, штаб дивизије је 30. јануара пребацио 4. бригаду из рејона Стрмице и Босанског Грахова у село Пеуље, а 2. пролетерску из рејона Плавног и Голубића у Ливањско поље. Међутим, ситуација у Книнској крајини и на правцу Босанског Грахова се у међувремену погоршала. Талијани и четници су 30. јануара изјутра предузели напад из Книна и у току дана овладали Голубићима, Плавном, Стрмицом и приближили се Босанском Грахову на 2 до 3 километра. Тада је Врховни штаб наредио штабу 2. пролетерске дивизије да заустави тај продор и да не допусти непријатељу да уђе у Босанско Грахово. Да би тај задатак извршио, штаб дивизије је према Босанском Грахову вратио

[19] Погинули су: борци Обрад Ђуран, Миле Керкез, Анте Божо Микуландра, Јере Дане Микуландра, Јозе Иве Микуландра, Луке Јозо Микуландра, Петар Милановић, Никола Михаило, Нике Нико Михаило, Васо Радоњић Рус, Саво Росић и водник Милан Мркић; дневник аутора.

4. бригаду. Она је усиљеним маршем избила навече 31. јануара на 2 километра западно од Босанског Грахова, посјела положаје, ступила у борбу, задржала непријатеља и у садејству с 10. крајишком бригадом одбацила га најприје у Стрмицу, а одатле према Книну. Бригада је након тога 2. фебруара, по наређењу штаба дивизије, по снијегу и невремену, преко Босанског Грахова *м* Пеуља, стигла у село Црни Луг. Ту је и занoћила, а сјутрадан је стигла јужно од Ливна, у састав дивизије. Одатле је 4. фебруара продужила за села Голињево, Присоје и Стипаниће, у којима се задржала два дана.

У међувремену је непријатељ из долине Уне и Сане продужио да продире на исток. До 7. фебруара је овладао Петровачким пољем, Босанским Петровцем и комуникацијом Петровац—Кључ, наступајући према Грмечу. Међутим, упорна дејства јединица 1. хрватског и 1. босанског корпуса успоравала су непријатељево надирање, што је омогућило прикупљање оних дивизија које је Врховни штаб НОВ и ПОЈ био предвидио као Главну оперативну групу дивизија (ГОГД) за противофанзиву у југоисточном правцу. Тако се 1. пролетерска дивизија прикупила у подручју Горњег Вакуфа, 3. ударна у подручју Прозора, 2. пролетерска у подручју Дувна, 9. далматинска у подручју Имотског и 7. банијска у подручју Вуковског. Врховни штаб је 8. фебруара, на састанку у Дувну, одлучио да с ГОГД пређе у противофанзиву према Херцеговини, Црној Гори и Санџаку.[20]

Штабу 2. пролетерске дивизије је, с тим у вези, наређено да ослободи Ракитно, Посушје и Имотски, да се, преко планине Чврснице и Чабуље, пребаци у долину Неретве, заузме Дрежницу и Јабланицу и обезбиједи десни бок снага ГОГД од Мостара.*[1]

Четврта црногорска бригада је у склопу плана штаба дивизије о ослобођењу Имотског, Посушја и Ракитног, добила задатак да, заједно с 4. далматинском бригадом ослободи Имотски.

У то вријеме у Имотском су била три батаљона усташа (до 1.200 војника), наоружана, између осталог, и са 2 топа 37 м/м, 1 минобацачем, са 5 митраљеза и 50 пушкомитраљеза.[22] При организацији одбране Имотског непријатељ је поклонио највећу пажњу сјевероисточним, сјеверозападним и јужним прилазима граду, а знатно мање сјевер-

[20] Зборник, том II, кн, 8, стр. 28.
[21] Исто, том IV, књ. 10, док. 41.
[22] Исто.

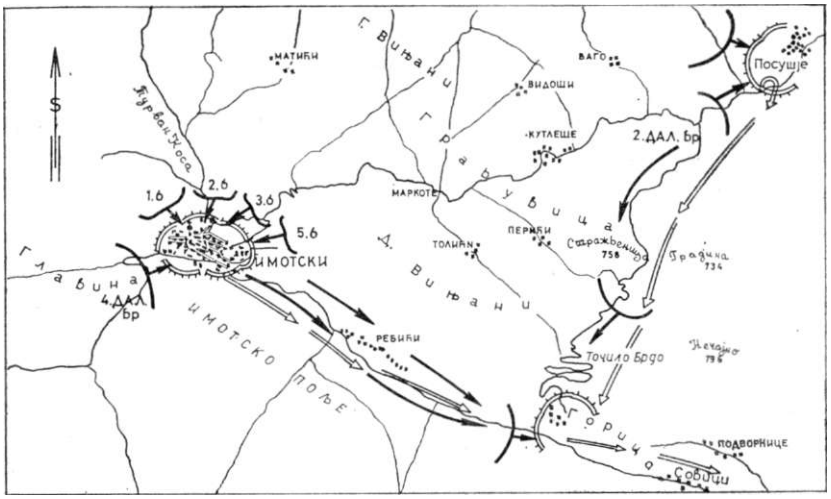

Бригада у борбама за ослобођење Имотског и у покрету према Неретви, прва половина фебруара 1943.

ним прилазима, природно заштићеним Модрим и Црним језером, Језерином, Дубоком драгом и к. 268, к. 338, к. 296 и к. 393. Трећи батаљон „Црне легије", је, с положаја сјеверозападно од Имотског, затварао правце према селима Прлошцу и Подстрању; 7. батаљон (крајишки), с истурених положаја јужно од Имотског, из рејона Каменмоста, затварао је правац према селу Подбадбљу, а одбрамбени батаљон, с положаја сјевероисточно од Имотског, затварао је правце према Посушју.[23]

Напад на Имотски извршен је двјема колонама. Сјеверна, састава 4. пролетерска бригада, ојачана батеријом минобацача, половином батерије брдских топова и одјељењем хаубица 2. дивизије, са положаја западно од линије Јажићи—Ћосићи—Катуниште, нападала је општим правцем Вири—М. Галићи—-Милорадовићи—Имотски.[24] Јужна колона, састава 4. далматинска бригада, нападала је десно од 4. пролетерске, главнином снага правцем Подстрање—-Проложац——Сушићи—Главина—Имотски, а један њен батаљон имао је да ликвидира посаду на Каменмосту.[25]

23 ЈЈСТО.

24 Исто.

25 Исто.

Од 8. до 10. фебруара, тј. до почетка напада на Имотски, јединице 4. пролетерске су се, чистећи терен од усташко-домобранских дијелова, у четири упоредне колоне пребациле преко села Студенаца и Вири, приближиле варошици и посјеле полазне положаје за непосредан напад. Први батаљон је посјео линију Здилари—Јажинци, 2. батаљон линију Јажинци—Ћосићи, 3. батаљон Ћосићи—Катуниште, 5. батаљон Катуниште — комуникација Имотски—Посушје, чета пратећих оруђа ватрене положаје у рејону села Јажинаца, а придата артиљерија и минобацачи у рејону села Милорадовића. Бригадно превијалиште се развило на положајима позади 5. батаљона, хируршка екипа дивизије размјестила се у селу Доцу, гдје су се прикупиле све позадинске јединице. Са посједнутих положаја батаљони су, након артиљеријске и минобацачке припреме, пошли у напад 10. фебруара у 20 часова: 1. батаљон правцем Црвено језеро—Имотски, 2. батаљон правцем Модро језеро—Имотски, 3. батаљон правцем Ћосићи—Имотски и 5. батаљон комуникацијом Посушје—Имотски.

Одбрана Имотског је била брзо сломљена. У варошицу су најприје ушли 1, 3. и 5. батаљон, а нешто касније и остале јединице. Пошто је, у задњи час, запалио складишта хране и другог материјала, непријатељ је под заштитом ноћи одступио, остављајући мртве и рањене и приличне количине личног наоружања и опреме. Батаљони 4. бригаде су наставили да га гоне према Савићима, Дриновићима и Груди. Та мјеста је непријатељ покушао да брани, али је његов отпор био брзо савладан, те је одступио ка ЈБубушком. Бригада се задржала у Имотском <и околини.

У борбама за Имотски непријатељ је имао више од 100 избачених из строја. Заплијењена су 2 вагона нафте, 30 вагона дувана, 2 мотоцикла, 1 аутомобил, 1 композиција животних намирница, опреме м другог материјала. Четврта пролетерска је имала 1 погинулог и 5 рањених бораца.[26] У исто вријеме су 2. пролетерска и 2. далматинска бригада ослободиле Ракитно и Посушје, чиме су створени повољни услови за продор 2. пролетерске дивизије у долину Неретве.

Четврта пролетерска бригада се из ширег рејона Имотског, чије је становништво добро дочекало наше јединице, попунила новим борцима. Заједно с осталим јединицама 2. пролетерске дивизије, она се 14. фебруара изјутра запутила ка долини Неретве.

[36] Погинуо је политички комесар чете Мињаш Минић; дневник аутора.

У БИЦИ НА НЕРЕТВИ
(13. фебруар — 18. март 1943)

Од Дрежнице до Јабланице

Послије ослобођења Ракитног, Посушја и Имотског, 2. пролетерска дивизија је, у склопу замисли Врховног штаба о противофанзиви према Неретви и продору главне оперативне групе дивизије у источну Херцеговину, Санџак и Црну Гору, имала задатак да разбије непријатеља у долини ријеке Неретве на одсјеку Дрежница—Јабланица, да спријечи интервенцију с југа, првенствено од Мостара, и да у рејону Раме успостави везу с 3. ударном дивизијом. Друга дивизија је предузела наступање 14. фебруара.

У вријеме док су се снаге ГОГД приближавале Неретви, одбрану Мостара и долине Неретве између Мостара и Коњица и долине Раме >и Прозора организовале су јединице талијанске дотвизије „Мурђе" и домобрани. Поред тих снага, непријатељ је на аеродрому у Мостару располагао 39. и 69. бомбардерском ескадрилом, 120. извиђачком групом, бројним артиљеријским и тенковским снагама.

Комуникацију Мостар—Коњиц обезбјеђивао је 259. пјешадијски пук дивизије „Мурђе" и нешто домобрана и жандара — са висова, из бункера, зграда од тврдог материјала и из жељезничких станица. Први батаљон 259. пука (без 1. чете), с артиљеријским и инжињеријским ојачањима, био је у Јабланици, а његови дијелови, с нешто домобрана и жандара, у остале гарнизончиће на Неретви између Јабланице и Дрежнице. Други батаљон тог пука био је распоређен од Раме до Прозора, а трећи од Острошца до Коњица. У Невесињу је био 260. пјешадијски пук дивизије „Мурђе", с којим ће касније Талијани интервенисати у долини Неретве.[1]

[1] Архив ВИИ, рег. бр. 2/1, к. 57 и рег. бр. 3/3, к. 96.

Према долини Неретве 2. дивизија је кренула тако што је 2. пролетерска бригада наступала у претходници, 2. далматинска у заштитници, а 4. пролетерска бригада у улози главнине дивизије.

Четврта пролетерска бригада прикупила се 13. фебруара у рејону Имотског и села Витине, одакле је 13/14. пошла правцем Имотски—Посушје—Ракитно, а одатле за претходницом дивизије. Растојање од Имотског до Ракитног прешла је те ноћи. Покрет је наставила 14. фебруара, по врло тешком терену, покривеном расквашеним снијегом који је током зоме нападао на Чабуљи и Чврсници и превоју између њих и на појединим мјестима достизао висину и до 2 метра. Покрет се одвијао тако споро да је бригада до вечери једва стигла на катун Дералиште, највишу тачку на том путу (1400 метара надморске висине), од које се терен окомито спушта у долину Неретве.

С катуна Дералишта бригада је кренула стазом која води кроз Караманов кланац и Драгу. Ноћу 14/15. фебруара бригада је стигла до села Стрижева у долину Дрежанке, а 15. фебруара до Доње Дрежевице. За вријеме покрета по расквашеном снијегу, 14. фебруара, терети су се морали носити на рукама и вући санкама од приручног материјала. Један број коња и кабасте опреме остављен је на превоју између Чабуље и Чврснице. Покрет долином Дрежанке развијао се нешто лакше и брже, иако се ишло стрмом стазом.

Док се 4. бригада спуштала ка обали Неретве, претходница дивизије, 2 пролетерска бригада, напала је Дрежницу, талијанску утврду на ушћу Дрежанке у Неретву.

Ноћу између 15. и 16. фебруара српски пролетери су без отпора ушли у Дрежницу, али нијесу успјели да савладају непријатеља који је држао жељезничку станицу и косе јужно од Дрежнице. То је не само омело прелазак преко Неретве већ је и отежало 4. пролетерској да из долине Дрежанке продужи уз Неретву, према Јабланици. Штавише, са тих положаја непријатељ је задржао читаву дивизију и 16. фебруара више пута митраљирао и бомбардовао њену колону, нанијевши јој осјетне губитке.[2]

Док су се водиле борбе за Дрежницу, од Мостара се, лијевом обалом Неретве, у висини Дрежнице, појавила талијанска моторизована колона, јачине батаљона, с неколико тенкова, из састава 260. пјешадијског пука дивизије „Мур-

[2] Погинуо је, између осталих, и члан политодјела Марко Шофранац.

ђе". Она је упућена из Невесиња да појача гарнизоне у Прозору и Коњицу.[3] Дијелом снага 2. пролетерска је наставила борбу за Дрежницу, а дијелом се оријентисала ка лијевој обали Неретве. Подржавана противтенковским оруђима 2. и 4. бригаде, напала је Талијане и спрјечила њихова челна и зачелна осигурања да продуже даље. Читава талијанска колона била је заустављена. Пјешадија је морала напустити возила и прихватити борбу коју није очекивала.

Четврта бригада се пробила из тјеснаца Дрежанке и са 1. и 2. батаљоном напала непријатеља на косама изнад Дрежнице. Тиме је помогла 2. пролетерској бригади да пређе Неретву и да нападне непријатељеву колону која је лијевом обалом, друмом, журила из Мостара за Јабланицу. Послије подне 16. фебруара 1. и 2. батаљон 4. бригаде упутили су се уз Неретву, ка Грабовици. Њу су заузели на јуриш, као и висећи мост преко кога су 16/17. прешли на лијеву обалу. За то вријеме су 3. и 5. батаљон наступали десном обалом узводно. Чета пратећих оруђа и даље је дејствовала с ватрених положаја из рејона Дрежнице, у захвату комуникације Јасењани—Доња Грабовица.

Преко Неретве је прво прешао 1. батаљон, очистио Доњу Грабовицу и напао чело непријатељеве колоне која се била пробила на један до два километра јужно од Доње Грабовице. За њим је прешао 2. батаљон који се 17. и 18. фебруара задржао у рејону Доње и Горње Грабовице, дејствујући лијевом обалом и садејствујући 3. и 5. батаљону, који су наступили десном обалом ка жељезничкој станици Горње Грабовице и према Караули. За то вријеме је ослобођена Дрежница, послије чега је читава 2. пролетерска бригада напала фронтално непријатеља на лијевој обали Неретве и од Јасењака. У току 17. фебруара већи дио непријатељских снага је заробљен, а мањи број је успио да без возила побјегне за Јабланицу. Тада је 1. батаљон 4. бригаде упућен лијевом обалом узводно, ка Караули, са задатком да садејствује 3. и 5. батаљону. У Дрежници је заробљена чета 1. батаљона 259. пјешадијског пука, а на лијевој обали Неретве 1. батаљон 260. пука.[4]

[3] 1. батаљон.

[4] О томе се у извјештају талијанског 6. армијског корпуса каже: „Нешто сјеверније од Дрежнице, у долини Неретве, нападнут је од партизанских снага и опкољен 1. батаљон 260. пука. Од њега се у Мостар вратило неколико десетина, већим дијелом рањених: 284 војника, међу којима велики број рањених, с командантом батаљона сотоколонелом Францеском Мателом, заробљен је".

Послије ослобођења Дрежнице, преласка преко Неретве и ликвидације 1. батаљона 260. пука, 2. пролетерска и 2. далматинска бригада посјеле су положаје на линији Равни —Васин долац—Јастребинка (к. 928)—Голо брдо—Вранићко брдо (к. 1055), а 4. црногорска је наставила дејства узводно према Јабланици и Рами.

У захвату дејстава 4. пролетерске бригаде у долини Неретве, Талијани су пругу и друм обезбјеђивали посједањем појединих доминантних положаја и патролама. Најјаче су била бранјена мјеста Доња и Горња Грабовица, Караула и Алексин Хан и жељезничке станице Прења, Доње Јабланице и Луга. У Јабланици је од раније био 1. батаљон 259. пјешадијског пука, без једне чете, с три митраљеска вода, батеријом топова 75 мм, водом топова 100 мм, водом минобацача 80 мм, дијеловима за обезбјеђење пруге, оклопним возом, водом оружника НДХ, и групом домобрана која се враћала са одсуства и ту се, у пролазу, затекла. У свему било је ту око 1.000 војника, добро наоружаних, с доста муниције и другог материјала.[5]

Пруга и друм којима су се батаљони запутили ка Јабланици воде узаним кањоном. Усјечени су у стијене и пролазе кроз бројне полугалерије, галерије и тунеле. Обје комуникације бранјене су из бункера изграђених од тврдог материјала, којима је било веома тешко прићи. Посаде тих објеката биле су наоружане аутоматским оруђима. За њихову ликвидацију се морало прибјећи комбинованом дејству — бомбаша, противколонских оруђа и пушкомитраљеза. Узводно од Караула, терен се, међутим, проширује, тако да већ код Јабланице пружа повољније услове за развијање јединица за борбу.

У борбама које су вођене 17. и 18. фебруара 4. пролетерска је ослободила Доњу и Горњу Грабовицу, Караулу и Алексин Хан, послије чега је 1. батаљон повучен у резерву бригаде у рејон Горње Грабовице; 3. и 5. батаљон су продужили дејства десном обалом Неретве према Јабланици, а 2. батаљон је из Горње Грабовице упућен, преко Ободића и Рисовца, за село Глогочницу, да заузме жељезничке станице Прења, Доње Јабланице и Луга и да нападне Јабланицу са лијеве обале Неретве, преко моста. Посаде са жељезничких станица Прења, Доње Јабланице и Луга, као и оне на десној обали од Караула узводно, одступиле су оклопним возом у Јабланицу прије доласка наших јединица.

5 Из извјештаја талијанског 6. армијског корпуса.

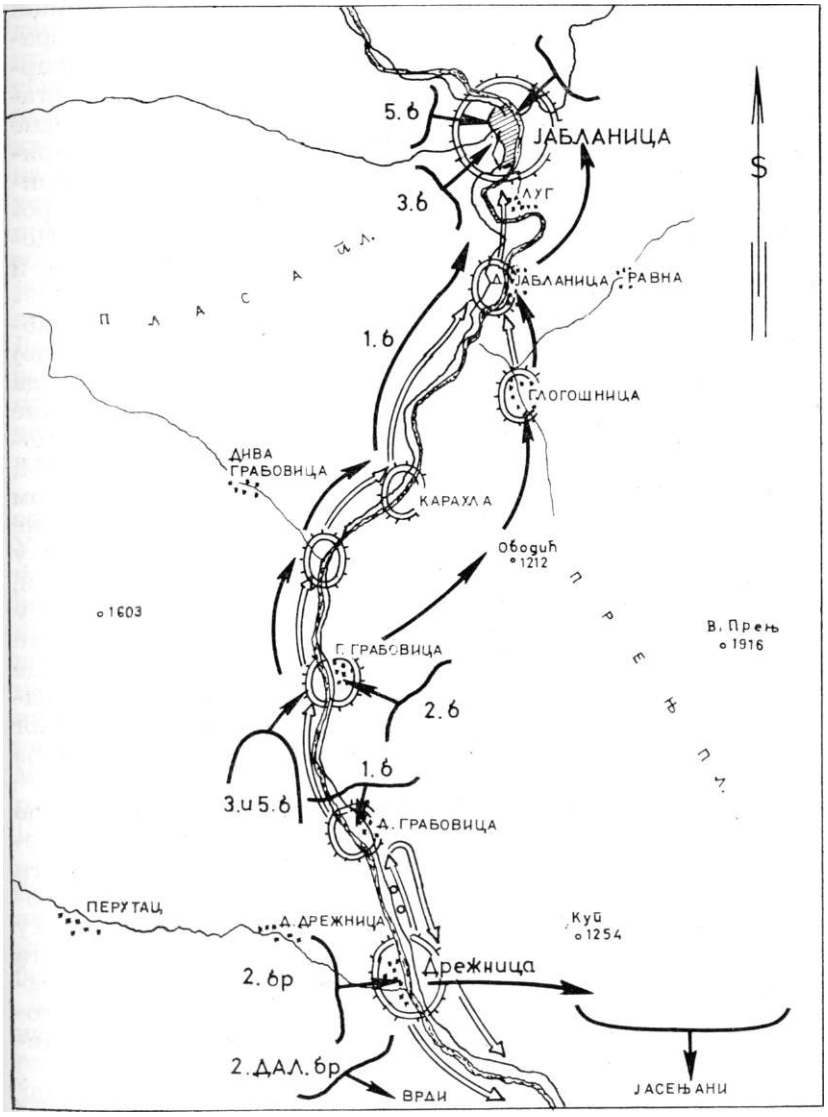

Бригада у борбама од Дрежнице до Јабланице, друга половина фебруара 1943.

Четврта бригада је 20. фебруара подишла Јабланици. Жељезнички мост и тунел, на лијевој обали Неретве, бранјени су аутоматским оруђима из бункера изграђених од армираног бетона. И остали прилази Јабланици били су организовани за одбрану. Талијани су били посјели све погодне положаје, а зграде од тврдог материјала у самом мјесту припремали су за одбрану, нарочито жељезничку станицу, жандармеријску станицу, хотел „Јабланицу" и стару аустроугарску касарну, у којима су биле главне њихове снаге. Поред тога, авијација је стално извијала, митраљирала и бомбардовала долину Неретве.

Четврта бригада је посјела положаје за напад на Јабланицу 21. фебруара. Н>ен 2. батаљон, који је био на лијевој обали Неретве, сјеверозападно од Луга, имао је задатак да ликвидира посаду код тунела и на мосту, а потом да упадне у Јабланицу; 3. батаљон је нападао с јужне стране, од Побрежица, на десној обали; 5. батаљон, који је био на к. 454, лијево од 3. батаљона, имао је задатак да лијевим обухватом Јабланице избије на ушће Дољанке у Неретву и с те стране нападне варошицу на Неретви; 1. батаљон, који је био у покрету комуникацијом од Горње Грабовице ка Јабланици, био је у резерви бригаде; чета пратећих оруђа кретала се у борбеном поретку 3. и 5. батаљона, а бригадно превијалиште с 3. батаљоном. За вријеме припрема напада, штаб бригаде је по једном мјештанину упутио команданту одбране Јабланице ултиматум за предају гарнизона. Пошто до одређеног времена одговор није добијен, бригада је 21/22. фебруара пошла у напад.[6]

Други батаљон је на јуриш заузео тунел и мост и до зоре 22. фебруара продро у Јабланицу. Задржан је на неколико метара јужно од хотела „Јабланица". Трећи и Пети батаљон су до тада сломмли непријатељеву одбрану на својим правцима, продрли у Јабланицу и заузели жељезничку станицу и неколико зграда. Непријатељ је тако, до освита 22. фебруара сабијен у неколико зграда, оставши и без оклопног воза. Но Талијани су и даље пружали отпор, нарочито из хотела и старе касарне, које су пролетери блоки-

[6] У ултиматуму је писало: „Италијани! Ваши гарнизони у долини Неретве и Раме су уништени. Велики број ваших војника нам се предао и тиме спасио своје животе. Ваш отпор је бесциљан, он може довести до непотребних жртава са ваше стране. Овим вас позивамо на предају. Гарантујемо вам живот и добар поступак свим официрима и војницима. У противном, бићете уништени. Чекамо на одговор..." Ултиматум је потписао командант 4. пролетерске бригаде Радован Вукановић.

рали. Двадесет другог фебруара прво се приступило ликвидацији непријатеља у хотелу. На око 50 метара од хотела привучен Је топ. Непосредним погоцима његова посада је убрзала предају Талијана. Они су послије подне истакли бијелу заставу. Тиме је борба за Јабланицу сведена на стару касарну, из које је пружан најјачи отпор. Она се налазила на платоу који доминира Јабланицом и пружала је добре услове за осматрање и одбрану. Други батаљон јој се ипак приближио са источне стране на 50—-100 метара, али је, због запречне ватре, ту заустављен. Трећи батаљон, који је нападао с југозападне стране, приближавао се касарни стопу по стопу и притискао жилавог браниоца. Из долине Дољанке нападао је 5. батаљон, тако да је 22. фебруара послије подне касарна била опасана ватреним обручем. Чета пратећих оруђа посјела је ватрене положаје у рејону Јелачића, сјеверозападно од к. 458, са којих је непосредно гађала и пратила сваки погодак.

Но без обзира на запречну ватру и тежак прилаз касарни, батаљони су и 22/23. фебруара непрекидно нападали. Успјели су да неутралишу непријатељску артиљерију и минобацаче, чије су послуге одступиле у касарну, али се оруђима није могло прићи, јер су се налазила у кругу касарне на „ничијој земљи". За све вријеме борбе авијација је стално дејствовала, али само по периферији Јабланице, тако да њено дејство није знатније утицало на исход боја. Борба је настављена и 23. фебруара. Тога дана су наши минобацачи погодили просторију касарне у којој је чувана муниција. Магацин је експлодирао. Касарна се запалила и почела да се руши. Избезумљени, њених 600 бранилаца предали су се до једног.

У борбама од Грабовице до Јабланице 4. бригада је заробила 270 непријатељских војника,[7] у згради хотела „Јабланица" 140 војника, 5 официра и 17 жандара, а у старој јабланичкој касарни 600 војника и официра, међу којима је био и командант 259. пешадијског пука талијанске дивизиЈ'е „Мурђе" пуковник Малтонијо, један од Мусолинијевих вјерних официра, који је ратовао и у Шпанији, на страни генерала Франка. Међу погинулим Талијанима био је и командант одбране Јабланице потпуковник Пелерони.[8]

Од Грабовице до Јабланице заплијењене су велике количине ратног материјала — оружја, муниције, хране и дру-

[7] Четврта пролетерска бригада 1942—1952, стр. 132.
[8] Исто, стр. 133.

тог. Према подацима штаба талијанског 6. армијског корпуса, у Јабланици су њихови губици били око 750 мртвих, рањених и заробљених војника, а заплијењено им је 690 пушака, 39 пушкомитраљеза, 18 митраљеза, 8 топова, 4 тешка минобацача, 4 камиона, блиндирани воз, веће количине муниције, опреме <и хране.[9] Губици посаде и оружника НДХ и групе домобрана која се, враћајући се са одсуства, затекла у Јабланици износили су око 150 војника. Порушени су пруга и друм од Дрежнице до Јабланице и оштећени сви уређаји и објекти на прузм. У тим борбама 4. пролетерска бригада имала 32 погинула и 19 рањених бораца.[10]

Ради одржавања реда и сређивање плијена, у Јабланици су остављени 5. батаљон и интендантски органи бригаде, а остале јединице 4. пролетерске су 23/24. фебруара упућене према Коњотцу, у сусрет и у помоћ бригадама 3. дивизије, које су до тога времена биле ослободиле Раму, тзодужиле према Острошцу и припремале се за нов напад на Коњиц.

Борбе око Коњица

До 23. фебруара, тј. до почетка непријатељске операције „Вајс II", 2. пролетерска и 3. ударна дивизија овладале су долином Неретве и свим прелазима преко ње од Дрежнице до Коњица, а главнина 1. пролетерске бригаде посјела је Иван-седло. Тиме су били створени повољни услови за ослобођење Коњица, куда је требало да прођу, ка Калиновику, рањеници, који су тада били у покрету из Дувањског поља ка Прозору.

[9] Гарнизон у Јабланици, тада су сачињавале ове јединице: 1/259. пука дивизије „Мурђе", три вода митраљеза, повучена из Прења и Острошца, батерија топова 75 мм, вод топова 100 мм, вод минобацача 80 мм, дијелови за обезбјеђење пруге који су се повукли са оближњих станица, група војника која се враћала са одсуства и вод оружника НДХ — укупно 800—900 војника. Губици 750 војника, 690 пушака, 57 митраљеза и пушкомитраљеза, 8 топова, 4 минобацача, 4 камиона, блиндирани воз, веће количине муниције, опреме и хране. Подаци узети из прегледа талијанског 6. армијског корпуса.

[10] Погинули су борци: Лазо Бабић, Петар Бајагић, Душан Беара, Милан Брађета, Саво Вуковић, Живко Гаговић, Илија Гашић, Милинко Гломазић, Мијајло Грујић, Мирко Денић, Јанко Иветић, Никола Марка Иветић, Симица Симе Иветић, Мирко Ињац, Марко Катић, Спасоје Кековић, Даница Лазаревић, Перо Маљковић, Нико Миковић, Васо Миаровић, Душан Митровић, Ђорђе Поповић, Младен Славица, Младен Ћурувија и Драган Шиник; десетари ЈБубо Вукосављевић, Милош Ловрен и Вукота Мијовић; водници Ђуро Ђуровић, Ђуро Медин и Радомир Чуровић и командир батерије Васо Поповић; дневник аутора.

Одстојање између Јабланице и Забрђа од 40 километара, 4 пролетерска је савладала у једном дану и пред мрак 24. фебруара стигла у подручје Забрђа. Тада је стављена под команду штаба 3. ударне дивизије. У склопу његовог плана за напад на Коњиц, гарнизон који су наше снаге већ два пута покушале да заузму, 1. и 2. батаљон и чета пратећих оруђа 4. пролетерске су добили задатак да нападају лијевом обалом Неретве и ослободе јужни дио града, а 3. батаљон да напада четнике на правцу Ибар—Борци и штите десни бок нападних колона на Коњиц и лијеви бок 2. пролетерске дивизије.

Напад на Коњиц почео је тачно у предвиђено вријеме. Гарнизон, у који су се, да би спријечили ГОГД да се приближи Мостару и Сарајеву и продре у источну Херцеговину, сјатиле јаке њемачке, усташке, талијанске и четничке снаге, дао је јак отпор. У ноћи 24/25. фебруара вођене су борбе с несмањеном жестином. Пета пролетерска бригада је успјела да овлада Реповцем, али је ту заустављена. Тенковска чета, придата 3. дивизији, је на улазу у Коњиц наишла на запречну ватру и вратила се у полазне рејоне. Дотле су 1. и 2. батаљон 4. бригаде, уз подршку чете пратећих оруђа, овладали Забрђем, али нијесу успјели да помјере непријатеља са Помола, те су за њ водили борбу и 25. фебруара. Читавог тог дана веома активна непријатељска авијација бацала је и запаљиве бомбе које су изазивале пожаре кућа, стаја, сијена и шуме. За то вријеме су 10. херцеговачка и 3. батаљон 4. пролетерске водили борбу с четницима који су с истока наступали ка долини Неретве.

У нападу који је обновљен 25/26. фебруара 1. и 2. батаљон 4. бригаде, уз подршку чете пратећих оруђа и дивизијске артиљерије, са ватрених положаја из рејона Забрђа, успјели су да сломе упорну одбрану непријатеља и да овладају Помолом, да се убаце у јужни дио Коњица и да до зоре 26. фебруара избију до моста на Неретви. Веза с 5. пролетерском и 10. херцеговачком је прекинута, јер се те двије бригаде нијесу успјеле пробити у Коњиц. По уласку у варошицу 1. и 2. батаљон посјели су неколико зграда на обали Неретве и припремили се за борбу у окружењу, ријешени да истрају до краја. Водови и чете су на брзу руку посјели зграде и организовали одбрану. Борба је трајала читавог дана. Оба батаљона су се нашла у тешкој ситуацији, јер се на њих устремила читава непријатељска жива сила која се налазила у Коњицу, артиљерија, минобацачи и тенкови, а дејствовала

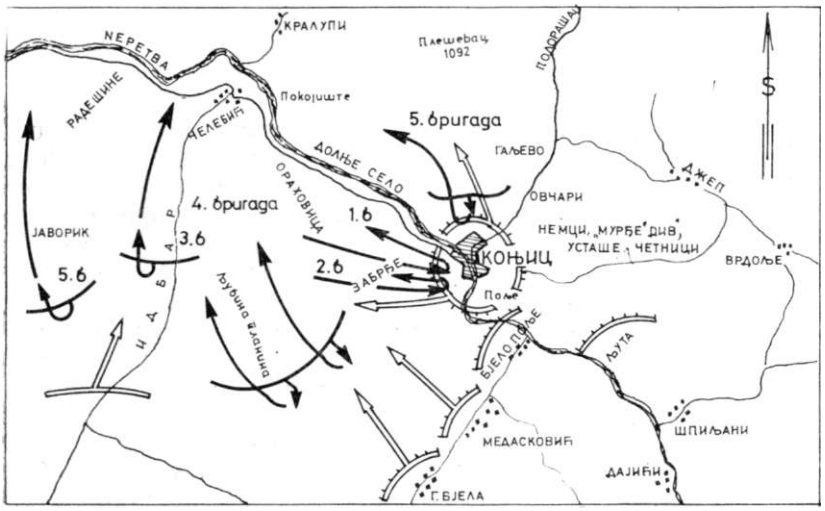

Бригада у борби за Коњиц, друга половина фебруара 1943.

је и авијација. Непријатељ је нападао објема обалама Неретве, од Реповца, од Горњег поља и Бијеле, тако рећи са свих страна. Тенкови су од зоре крстарили улицама и простреливали зграде из којих су се бранили батаљони. Ситуација је постајала све тежа, тим прије што у Коњицу није било ни једне стопе коју непријатељ није тукао са земље и из ваздуха. Батаљони су преживљавали тешке тренутке, нарочито када су се тенкови, подржани артиљеријом и авијацијом, приближили освојеним зградама на неколико метара и засипали их бензином и палили. Међутим, у натчовечанској борби борци 1. и 2. батаљона издржали су и у тој ситуацији.

Положај наших батаљона постао је још тежи када се 5. пролетерска бригада 26. фебруара повукла из Реповице, а уз то су 10. херцеговачка и 3. батаљон 4. бригаде све теже одолијевали притиску четника са истока. Четници су се толико приближили Коњицу да су угрозили леђа 1. и 2. батаљона. Због опште ситуације у којој је тад била ГОГД, Врховни штаб је наредио да се одустане од даљих борби за Коњиц. Након тога је штаб 3. дивизије наредио 1. и 2. батаљону 4. бригаде да се, 26/27. фебруара, преко Полома и Забрђа, извуку из Коњица за село Челебић.

С рањеницима из борби за Коњиц, оба су батаљона 27. фебруара стигла у Челебић. Дан касније читава се бригада

прикупила на просторији Острожац—Доброгошће—Крстац —Равно—Јабланица, одакле се сјутрадан пребацила у долину Раме.

У борбама за Коњиц од 24. до 27. фебруара Талијани су имали 52 војника избачена из строја, Нијемци 7 мртвих, а усташе 44 мртва и 144 рањена. О четничким губицима нема података.[11] У тим борбама из 1. и 2. батаљона 4. бригаде избачено је из строја око 50 бораца, од којих је већи број рањен авио-бомбама.[12]

Противудар на правцу
Прозор—Горњи Вакуф—Бугојно

Док су се водиле борбе за Коњиц и на међупростору Тарчин—Коњиц, Нијемци су на правцу Горњи Вакуф—Прозор, послије увођења у борбу 717. дивизије, наставили наступање, тежећи да што прије овладају превојем Макљеном, коме су придавали нарочити значај зато што доминира Прозорском котлином, Прозором и Шћитом, гдје су се прикупљали рањеници Централне болнице. На том правцу ситуација је била све тежа и до 1. марта непријатељ је овладао линијом Кобила—Пидриш—Црни врх—Вољевац—Сеферовићи. Међутим, и на осталим правцима на фронту ГОГД, непријатељ је био у офанзиви, тако да је положај наших снага бивао све тежи, нарочито рањеника.

У таквој ситуацији Врховни штаб је одлучио да с 1. и 2. пролетерском дивизијом, без 2. далматинске бригаде, са 7. бани^ском и 1. далматинском бригадом 3. ударне дивизије, хаубичким дивизионом и тенковском четом, изврши противудар на правцу Прозор—Горњи Вакуф—Бугојно, да разбије непријатеља, извуче и заштити рањенике, па да се затим читава група пребаци преко Неретве и наступа преко сјеверне Херцеговине на исток.

Четвртој пролетерској бригади, која се до 1. марта изјутра прикупила у долини Раме, наређено је да се хитно пре-

п Из извјештаја команданта 6. армијског корпуса, од марта 1943.

[12] Погинули су борци Дане Божић, Никола Гашић, Перо Денић, Никола Добрица, Лука Ђуран, Никола Илије Иветић, Симица Симе Николина Иветић, Илија Николе Иветић, Стево Иветић, Перо Јовановић, Милан Ковачевић, Стојан Љубоја, Мане Мандић, Војин Мирковић, Лука Ненадић. Јово Петричевић, Стево Роопћ, Деса Секулић и Ђилица Црнчевић; десетари Бранко Мијовић и Марко Росић, и водници: Панто Пекић и политички комесар чете Драгица Клисић; дневник аутора.

баци према Горњем Вакуфу, одакле је непријатељ сваког часа могао угрозити наше рањенике. Ту се снабдјела муницијом и бомбама и припремила за извршење задатка који је по циљу и тежини надмашивао све дотадашње. Уочи самог покрета, 1. марта по подне, у свим јединицама су одржани кратки партијски и војнички састанци. На њима се говорило о једном јединoм задатку — о Титовом наређењу у коме се јасно каже да се рањеници морају спасти и да у извршавању тог задатка комунисти морају поднијети најтежи терет и жртве. О самом наређењу се није расправљало. Све комунисте, борце и старјешине обузела је јединствена мисао да спаси рањенике. У таквом расположењу бригада је извршила покрет долином Раме у поретку: штаб бригаде, 2, 3. и 1. батаљон, чета пратећих оруђа, позадинске јединице батаљона и бригаде, 5. батаљон. У Грачаници, послије повратка команданта бригаде из Врховног штаба и од Врховног команданта, све су јединице бригаде добиле конкретне задатке. Од Грачанице према Прозору покрет је убрзан. Дио јединица је превожен камионима, а дио је пјешачио, усиљеним маршем. Батаљонима су придати дијелови пратеће чете.

Док су наше јединице хитале према Горњем Вакуфу, непријатељ је с линије Црни врх—Пидриш—Кобилица, наступајући објема странама комуникације Горњи Вакуф—Прозор нападао положаје крајишких и банијских јединица, наносио им велике губитке и тежио да двоструким обухватом, преко Црног врха и Вилића гумна, овлада Макљеном. Задатак 4. пролетерске бригаде, која је маршевала на челу 2. пролетерске дивизије, био је да на сваки начин спријечи непријатеља да се преко Вилића гумна и Драшева пробије за Шћит, да га задржи и, у садејству с осталим снагама, разбије и одбаци у долину Врбаса. Будући да је и сваки секунд био пресудан, 2. батаљон је смјеста укрцан у камионе и пребачен у Прозор, одакле је усиљеним маршем пошао ка положајима, а камиони су се вратили по друге јединице 4. и 2. пролетерске бригаде. За вријеме покрета од Раме до Прозора колоне које су наступале мимоилазиле су се с колонама рањеника и болесника. То им је отежавало покрет, али су ти сусрети с рањеницима, топли и дирљиви, снажили наше борце и учвршћивали њихову одлучност да на сваки начин изврше постављени задатак. Рањеници су, уз огромне напоре, настојали да помогну борцима да што прије стигну на задатак, правили им пут, каза-

ли им по коју лијепу ријеч, зажељели им успјех, нудили их цмгаретама и другим што су имали.

Одмах по избијању испред Вилића гумна, 2. марта у 9 часова, 2. батаљон је ступио у борбу. Десно од њега била су два батаљона 3. крајишке бригаде, нападајући лијеви бок непријатеља који је наступио према Вилића гумну. Лијево, са падина Радуше, нападале су јединице 7. банијске дивизије.

Други батаљон је у задњи час посјео Вилића гумно и на њему, испред непријатеља, поставио непремостиви живи ватрени зид. На тим положајима развила се жестока борба која је трајала све до 17 часова. То је била борба прса у преа, бајонетима, бомбама, јуришима, којих је тог дана било једанаест с једне и с друге стране. И поред великих губитака 2. батаљон је успио да задржи непријатеља, да га разбије и спасе рањенике.[13]

Одмах након пристизања у борбу је уведен и 3. батаљон, лијево од 2. батаљона, на правцу Караулице, а затим, лијево од 3-ег — 1-ви, па 5. батаљон. Они су 2. марта збацили непријатеља с Караулице и Кобилице, чему су знатно допринијела успјешна дејства 3. крајишке бригаде десно од 4. пролетерске. Другог и трећег марта 1. далматинска и 2. пролетерска бригада сломиле су напад непријатеља источно од друма Горњи Вакуф—Прозор и заузеле Црни врх. Тако су створени услови за противудар на правцу Прозор—Горњи Вакуф—Бугојно, у који су једновремено кренуле и успјешно га окончале 1. и 2. пролетерска и 7. банијска дивизија.

У том противудару 4. бригада је добила задатак да с Вилића гумна наступа правцем Караулица—Кобилица—Кути—Подови—Палач. Извршавању тог задатка приступила је у оваквом борбеном поретку: 1. батаљон у центру, 3-ћи на десном, а 5-ти на лијевом крилу. Њихово дејство подржала је чета пратећих оруђа. Други батаљон се прикупио у рејону Вилића гумна, спреман да наступа позади батаљона прве линије. Десно од 4. пролетерске, правцем- Макљен— —Горњи Вакуф, наступале су 3. крајишка и 2. пролетерска бригада, а лијево 7. банијска дивизија.

У зони дејстава 4. пролетерске непријатељ се упорно бранио, али је био приморан да се повлачи. До 4. марта бригада је у садејству са осталим бригадама 2. дивизије заузела све отпорне тачке око Горњег Вакуфа. За то вријеме је 1.

[13] Зборник, том IV, књ. 11, док 15.

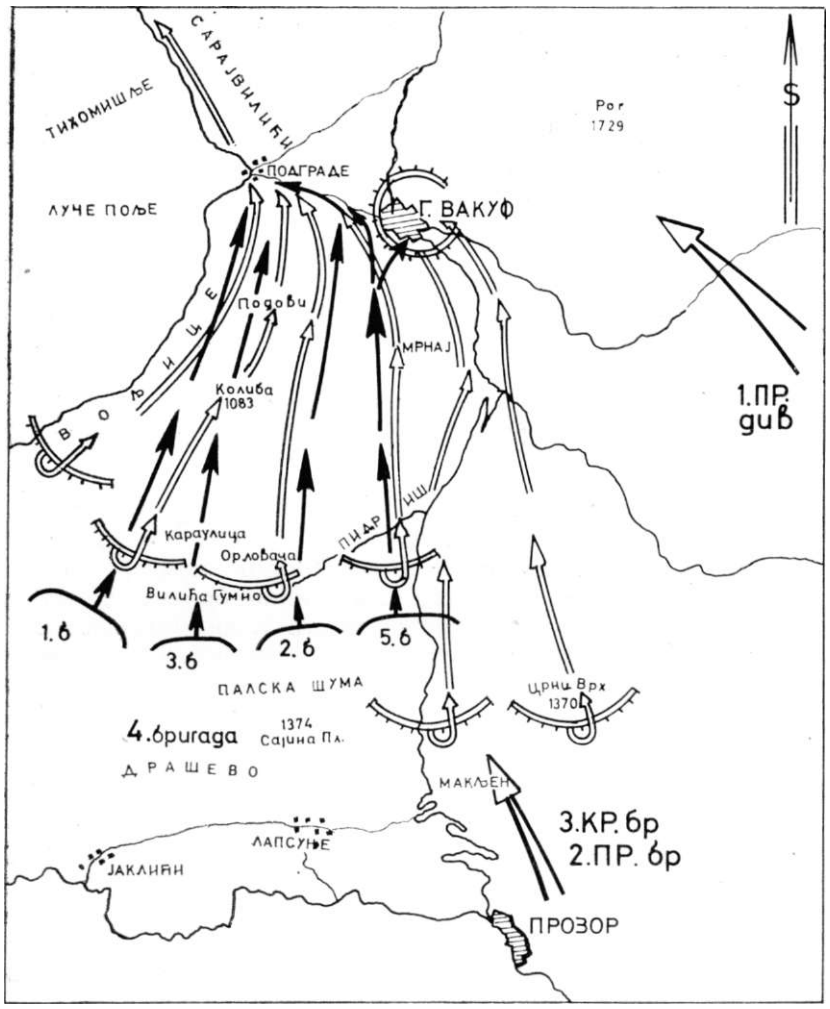

Бригада у борби на Вилића гумну и у противудару према Г. Вакуфу, почетком марта 1943.

дивизија избила сјеверно од града и посјела положаје на линији Грачаница—Бистрица, с које је затворила долину Врбаса. Дан касније наше су јединице ослободиле Горњи Вакуф *м* одбациле непријатеља према Бугојну.

Тиме је завршен противудар ГОГД, којим је спасено 3.000—4.000 рашеника. По наређењу Врховног штаба, 2. ди-

визија је 6. марта извучена из долине Врбаса. Четврта пролетерска се усиљеним маршем, камионима и пјешице, пребацила у долину Неретве. Ноћу 6/7. марта стигла је у рејон Јабланице, одакле је ускоро прешла на лијеву обалу Неретве.

У борбама на Вилића гумну и у долини Врбаса бригада је имала 44 погинула и 30 рањених бораца.[14] За то вријеме нанијела је непријатељу огромне губитке, од којих је на бојном пољу нашла 102 мртва њемачка војника, 2 митраљеза, 4 пушкомитраљеза, 2 аутоматске пушке, више од 100 пушака, веће количине минобацачке и пушчане муниције и другог материјала.[15]

Трећег марта 1943. године Врховни командант народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије друг Тито посебном наредбом је похвалио Четврту пролетерску црногорску бригаду. Ево те наредбе:

> *„2. марта једна њемачка фашистичка колона, са подлом намјером да се по сваку цијену пробије преко Вилића гумна према Шћиту и угрози наше рањене другове, била је у последњем моменту дочекана* од *јединица наше јуначке IV црногорске пролетерске бригаде. У једнодневној непрекидној и упорној борби II бањон ове бригаде, уз садејство јединица III крајишке ударне бригаде, успио је не само зауставити ову непријатељску колону него је и потпуно разбити.*
>
> *Свјесни своје велике одговорности и љубави према нашим рањеним борцмма, наши борци IV црногорске пролетерске бригаде својом крвљу и својим животима испунили су славно своју задаћу. За ово беспримјерно херојство бораца IV црногорске пролетерске бригаде, а*

14 Четврта пролетерска бригада 1942—1952, прилози. Погинули су: борци Никола Беара, Славко Бошковић, Мујо Буљугић, Бранко Косте Бујачић, Бранко Вујашевић, Бранко Вукићевић, Михаило Грубор, Мијо Дидовић, Секула Жугић, Јовица Загорац. Душан Ињац, Митар Ињац, Никола Марка Иветић, Миле Јакшић, Војислав Јекнић, Роксанда Јововић Руса, Милован Коматина, Милан Митровић, Милзн Пјевац, Јовица Росић, Марко Спајић, Ђуро Чонић и Ђука Чолић; десетари Марко Вушуровић, Дуња Ђокић, Мака Љубо Живковић, Јанко Јанковић, Комнен Јанковић, Никола Јовићевић, Блажо Мартиновић, Милош Николић, Марко Петричевић, Владо Радић, Шпиро Славица и Радомир Струњаш; водници Симо Баровић, Шћепан Ђуровић, Јово Звицер, Душан Кековић, Блажо Радовић, замјеник командира чете Илија Вујовић, замјеник политичког комесара чете Василије Вујановић; политички комесар чете Обрен Вујовић и командир чете Душан Стругар; дневник аутора.

15 Зборник, том IV, књ. 11, док. 15.

нарочито II батаљона, изражавам им своје признање и дубок-у захвалност. Нека овај херојски подвиг бораца IV црногорске пролетерске бригаде и јединица III крајишке ударне бригаде служи као пример свим борцима, командирима и политкомесарима наше Народноослободилачке војске.

У овим великим и судбоносним данима, када се острвљени непријатељи окомише на нас са свију страна са циљем да униште нашу легендарну Народноослободилачку војску, а у првом реду да *угрозе наше рањене хероје, пред свим нашим борцима, командирима и политичким комесарима, поставља се као највећи, најсветији задатак бранити својом крвљу и животима рањене другове.*

Изражавам своје признање и захвалност такође команданту II батаљона IV црногорске пролетерске бригаде другу СТРУГАРУ НИКУ, који је у овој тешкој и крвавој борби, као и у свим досадашњим бојевима, показао велику храброст, хладнокрвност и јунаштво.

Овај подвиг бораца IV црногорске пролетерске бригаде нека служи као примјер и путоказ у даљим нашим тешким и напорним борбама СВТАЈИ борцима, командирима и политкомесарима наше Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије",[16]

Прелаз преко реке Неретве

Одмах послије одбацивања у долину Врбаса, Врховни штаб је одлучио да пређе са снагама ГОГД у противофанзиву — да форсира Неретву, разбије четнике и продре на исток. С тим у вези одмах се приступило прегруписавању снага. Другу пролетерску дивизију ојачао је 1. пролетерском бригадом, хаубичким дивизионом и тенковском четом, и дао јој задатак да форсира Неретву у рејону Јабланице, разбије четнике, омогући форсирање и прелаз осталим дијеловима групе и да наступа правцем Борци—Борачко језеро—Главатичево—Калиновик.[17]

Пошто су 2. далматинска бригада, као претходница дивизије, и 2. пролетерска бригада савладале Неретву и обрачунале се с четницима, 4. бригада послије преласка Неретве (7. марта) и напорног марша уз врлети Прења, прешла је у претходницу дивизије и пред мрак 9. марта сукобила се

[16] Исто, том II, књ. 8, стр. 244.

[17] Исто, том IV, књ. 11, док. 43.

испред Горње Бијеле с Јевђевотићевим и Лукачевићевим четницима који су бранили Борачко језеро и излаз из долине Неретве. Након пристизања главнине бригаде четници су разбијени, па су одступили ка Борцима. Они су се послије тога прикупили око Невесиња, Улога и Калиновика, одакле су упућивани на правце наступања снага ГОГД у намјери да их задрже, али у томе нијесу успјели.

Да би спријечили продор ГОГД у своју окупациону зону, Талијани су покушали да затворе правац између Прења и Невесиња. Стога су једну колону упутили с југа, преко Прења, ка Горњој Бијелој, а другу ка Доњим Речицама. Међутим, 2. пролетерска дивизија је на вријеме осујетила намјере Талијана и 11. марта разбила њихове слуге четнике. Одмах потом, 11. марта, 4 бригада је из Горње Бијеле и Медасковића, као претходница дивизије, кренула правцем Борци—Борачко језеро, и на Борачко језеро стигла истог дана. Узмичући пред њом и осталим бригадама 2. дивизије, четници су се груписали у рејону Чичева, Главатичева и на Бандолу. На те просторије стизала је групација црногорских четника Баја Станишића. Намјера четничког вођства била је, да ту дочекају снаге ГОГД, да их задрже, а затим да их, у садејству с Талијанима и Нијемцима, униште у долини Неретве. Међутим, и тај четнички план је на вријеме осујећен.

До њихових положаја је у времену од 8. до 14. марта стигла 4. пролетерска бригада. Заједно с осталим бригадама 2. дивизије, она је разбила четнике на просторији Борци—Чичево—Главатичево и приморала их да се повуку на нове положаје: Честоборје—Сељани—Крушевљани—Заборани—Крстац—Квањ—Бандо—Грачаница—Липета. Напад 2. пролетерске дивизије на те четничке положаје услиједио је 17. марта у 1 час. Четврта пролетерска бригада наступала је у центру борбеног пооетка дивизије, правцем Бискуп—Крстац—Равно брдо—Заборани—Ђевојачки кук—Иваново брдо—Бандо. Задатак њених батаљона био је да маневром преко Бандола разбије четничку резерву предвођену Бајом Станишићем и да садејствује бригадама које дејствују преко Липета и Квања. За вријеме наступања бригада је у рејону Крстаца наишла на јачи отпор. Сломила га је тек послије вишечасовне борбе, протјеравши четнике правцем Лука—Кљуни, ка Невесињском пољу. Четници су разбијени и на другим правцима, тако да су у нереду одступали ,и испред осталих бригада 2. дивизије, које су их гониле лијево од 4.

пролетерске, правцем Сељани—Крушевљани, према планини Црној гори, Улогу и Калиновику, као и испред 3. ударне дивизије, која их је гонила, десно од 4. пролетерске бригаде, према Невесињском пољу. У тим, као и ранијим борбама, доста четника је заробљено, а многи су се и сами предали. Међу њима је било највише оних из ширег подручја Дурмитора који су били присилно мобилисани. Дио њих се добровољно јавио у наше јединице, а дио је пуштен кући. Пуштени сељаци су пружали велику помоћ нашој војсци ширећи праву истину о нашој снази и организованости и свесрдно се залажући међу својим мјештанима да нам, уколико стигнемо у њихове крајеве, пруже помоћ.

Послије разбијања четника на линији Честоборје—Сељани—Крушевљани—Заборани—Крстац—Квањ — Бандо — —Грачаница—Липета, 4. бригада је придата 3. ударној дивизији. У њеном саставу дејствовала је до краја априла.

За вријеме борби у долини Неретве, Врбаса и на правцу Улога и Невесиња, 4. бригада се муницијом, храном, санитетским материјалом и осталим потребама снабдијевала прије свега из заплијењених резерви. Рад санитетске службе, и поред великог броја рањеника, захваљујући залагању санитетског особља и помоћи свих припадника бригаде, с успјехом се обављао. Рањеници су, иначе, за вријеме битке на Неретви нерадо напуштали јединице, свјесно се излажући и највећим напорима.

У борбама од 8. до 11. марта, на просторији Горња—Бијела—Борци—Борачко језеро, 4. пролетерска бригада убила је око 150 четника, ранила их велики број и 105 заробила. Сви заробљени четници су добровољно ступили у 4. пролетерску, изузев њих 14 са терена Фоче, који су по сопственој жељи ушли у састав 2. пролетерске бригаде.[18] Од Борака до Невесишског поља, тј. од 11. до 17. марта, четници су имали знатно више губитака, али број тих губитака није познат, прије свега због тога што су се борбе изводиле углавном ноћу и брзо и што су четници неке погинуле склањали и носили са собом.[19] У тим борбама 4. пролетерска бригада изгубила је око 30 бораца.[20]

18 исто, док. 66.

[19] Исто док. 66.

20 Четврта пролетерска бригада 1942—1952, прилози.

Погинули су: борци Нико Бикић, Лука Брдановић, Петар Братић, Јосо Вуковић, Милка Шиме Вуковић, Мијо Добрица, Милица Добрковић, Божо Марјан и Милева Роловић; десетари Дамјан Видовић и Мате Зоре; водници Јеврем Дакић и Стево Санковић и управник болнице др Радоје Мијушковић; дневник аутора.

ПРОДОР У ХЕРЦЕГОВИНУ, САНЏАК И ЦРНУ ГОРУ

(18. март — 15. мај 1943)

Борбе око Невесиња и Гацка

Након овладавања долином Неретве Нијемци су обуставили даља дејства против ГОГД. Талијани су, међутим, и послије тога, уз највеће ангажовање четника, настојали не само да спријече продор наших снага ка Невесињу, Улогу и Калиновику већ и да их униште у изворном дијелу Неретве. Талијани су ради тога посјели Невесињско поље, Горње и Доње Зимље, Галић и Прењ, а четници Улог и Калиновик. Они су 19. марта изјутра прешли у напад овако распоређени: тзв. деснокрилна група херцеговачких четника правцем Кифно Село—Црвањ—Главатичево; талијанска група „Скоти"[1] правцем Придворци—Кљуни—Заборани;[2] четници Зетског одреда правцем Лакат-планина—Црна гора—Рат Камен; тзв. лијевокрилна група херцеговачких четника правцем село Бијело Поље—Пријеворац—Горње Зимље—Доње Зимље—Бахтијевица; друга талијанска борбена група[3] правцем Ханско поље—Бахтијевица; и четници требињске бригаде гребеном Прења према Кули. У исто вријеме четници су предузели и напад од Улога и Калиновика ка долини Неретве.

Све те нападе наше снаге су спремно дочекале и већ првог дана заустаниле. Четврта пролетерска бригада је 19. марта водила борбе с дијеловима талијанске борбене групе „Скоти", херцеговачким и црногореким четницима: 5. бата-

[1] Група „Скоти", састава: два батаљона пјешадије и батерија топова.

[2] Архив ВИИ, рег. бр. 45—1, к. д.

[3] Састав: два батаљона пјешадије и батерија топова; Ослободилачки рат, књ. I, стр. 404.

јбсн на правцу Зимомора (к. 1921); 1. батаљон на правцу Пресјеке и Ковачице; 3. батаљон на правцу Хенкуша и Кљуне; 2. батаљон на правцу Крушне Гомиле. Лијево од 4. пролетерске бригаде, преко планине Црвња, ка Улогу, дејствовала је 2. пролетерска дивизија, а десно, на правцу Лакат-планина—Црна Гора — 5. пролетерска бригада 3. ударне дивизије. Најјачи отпор батаљонима 4. бригаде пружали су тог дана Талијани са Морања и Оштре главице, с којих су штитили прилазе Невесињу са сјевероисточне и источне стране. Већ идуће ноћи 19/20. марта, наше су снаге на свим правцима прешле у противнапад: 5. батаљон 4. пролетерске бригаде ка селу Горњим Бијењима, 3-ћи према Марковој глави, 2-ги према селу Придворицама, а 1. батаљон на правцу села Доња Бијења. Десно од 4. пролетерске бригаде, на одсјеку Придворице—Липовачки кук (к. 1172), правцем Хрушта—Невесиње, противнапад је изводила 5. пролетерска бригада, а лијево 2. пролетерска дивизија.[4]

Испред 4. и 5. пролетерске бригаде 20. марта бранило се око 3000 четника и Талијана, с којима је тога дана најјаче борбе водио 5. батаљон 4. пролетерске на планини Црвњу. Он и остале наше јединице приморали су четнике Баја Станишића да одступе ка Гацку и Мекој Груди. Остале непријатељске снаге потиснуте су ка Невесињском пољу. Након тога је 5. батаљон наставио наступање ка Кифином Селу, олакшавајући дејства 1. и 3. батаљона око села Кљуни и 2. батаљону и 5. пролетерској бригади ка планини Црној гори.

Четврта бригада је 21. марта ослободила Кифино Село, одакле је 5. батаљон оријентисала према Гацку, а с осталим батаљонима посјела Доња Бијења, приближавајући се Невеоињу. Пета пролетерска бригада је овладала Читлуком и Малим Вележом, а 1. далматинска и 10. херцеговачка бригада избиле су на линију Порин—Гола главица (к. 1266). Послије тих борби Талијани, које су од потпуног уништења спасли тенкови дејством из Невесињског поља, и херцеговачки четници одступили су према Невесињу и посјели положаје на линији Градина (к. 1188)—Селиште—Дуго поље—Батковићи—Кифино Село. С тих положаја Талијани и четници су, подржани тенковима, артиљеријом и авијацијом, пружали јак отпор и бранили Невеоиње. У борбама од 19. до 21. марта разбијено је око 400 Талијана, који су на бојном пољу остављали лично наоружање и опрему да би лакше и брже бјежали, већи број их је убијен, рањен и заробљен, а .и четници

[4] Архив ВИИ, рег. бр. 45-1, к. д.

нијесу боље прошли. Заплијењено је доста оружја, муниције и опреме.[5] Из 4. пролетерске бригаде погинуло је 15, а рањено 40 бораца.[6]

Одмах по избијању наших снага у Невесињско поље, иако нијесу били ослобођени село Бијело Поље у долини Неретве, Велико рујиште (тр. 1765) и Мало рујиште (тр. 1384), штаб 3. ударне дивизије одлучио је да продужи напад и ослободи Невесиње. На такав корак се одлучио, прије свега, због тога да би добио у времену, тј. да би непријатеља напао прије него што овај организује одбрану Невесиња, те спријечио Талијане да од Стоца, Мостара и Јабланице интервенишу према Невесињу, Главатичеву и Улогу.

Четвртој пролетерској је наређено да главнином снага изолује Невесиње са истока и југоистока, да га, с линије Бијење—Кифино Село, нападне и, у садејству с 5. пролетерском и дијелом 10. херцеговачке бригаде, ослободи. С мањим дијелом снага бригада је имала да, из рејона Кифиног Села, штити напад осталих наших снага, затварајући правце према Црвњу, Морињу и Гацком. Петој пролетерској и дијелу 10. херцеговачке бригаде наређено је да на варошицу нападају десно од 4. пролетерске, са сјеверне и сјеверозападне стране. Дио 10. херцеговачке и 1. далматинске бригаде добили су задатак да штите напад са западне стране, дејствујући према Вележу, Застољу и Доњем Зимљу.

Талијанска борбена група „Скоти" је 21/22. марта напустила Невесиње и одступила ка Благају. При повлачењу је запалила све магацине оружја, муниције и друге опреме, чиме је угрозила читаву варошицу. Послије тога су четници, финанси и жандари остали сами да бране Невесиње, али су га и они, изузев невесињске, коњичке и рогатичке четничке бригаде, напустили, већ на почетку напада.

Непосредан напад наших снага на Невесиње почео је у зору 22. марта. Почетне борбе су биле врло оштре, али је

[5] У билтену талијанске команде од 1943. године стоји да је борбена група „Скоти" имала несталих, међу којима мртвих и рањених: 17 официра и 167 војника и рањених, који су спасени 2 официра и 53 во.шика. Изгубљени материјал: 39 тешких и лаких митраљеза, 18 минобацача, и 21 теглећи коњ.

[6] Архив ВИИ, рег. бр. 45-1, к. д.

Погинули су: борци Ристо Врачар, Блажо Мијач, Коста Пајчин, Иве Цар и Драго Ћалета; десетари Јово Денић, Миленко Головић, Филип Гранић, Велимир Зарубица, Милош Јурић и Божо Марковић; водници: Кићо Барјамовић, Бошко Благојевић, Благота Вујовић и Васо Вукчевић и начелник штаба бригаде ЈВубиша Урошевић; дневник аутора.

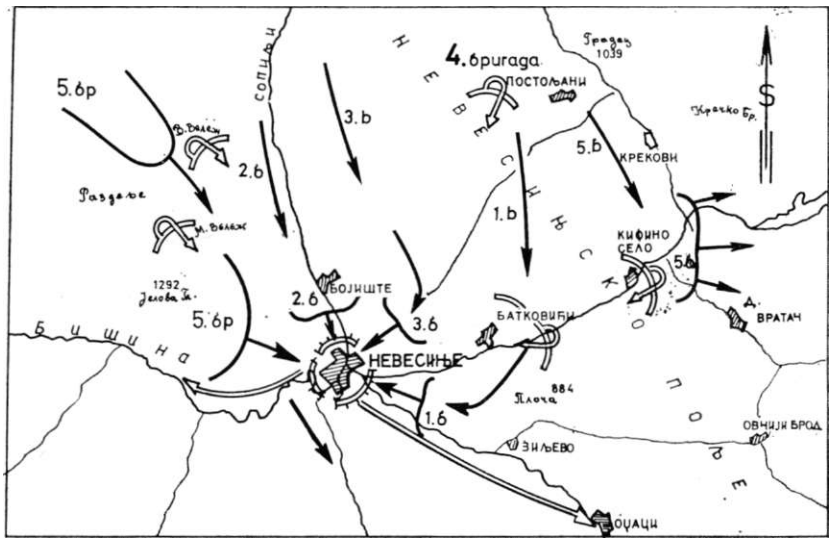

Бригада у борбама за ослобођење Невесиња, друга половина марта 1943.

убрзо отпор бранилаца почео да јењава, тако да је већ у 8 часова Невесиње било слободно и спашено од уништења, јер су Талијани чинили пустош својим паљевинама. Одмах затим су се талијанске трупе повукле и из Благаја и пошле за Мостар. Након тога се распао и четнички фронт на невесињском сектору. Четврта пролетерска се, послије гашења пожара и сређивања стања у Невесињу, пребацила у Кифино Село, одакле је извиђала и затварала правце према Гацку и одржавала везу с 2. пролетерском дивизијом у рејону Улога.

У борбама за Невесиње непријатељ је имао око 100 мртвих и више рањених војника. Заплијењено је 150 пушака и 35.000 пушчаних метака, 6 вагона бијелог брашна, 3 вагона макарона, 1 вагон пиринча, 1 вагон соли, 1 вагон уља, 1 вагон вина, 1 вагон петролеја, 1.500 кг сувих шљива, 1.300 кг шећера, 100 колутова сира (4.000 кг) и 10 сандука двопека.[7] Из 4. пролетерске бригаде рањена су 2 борца.[8]

Послије ослобођења Невесиња и његове шире околине штаб 3. ударне дивизије је, у намјери да прошири слободну

[7] Зборник, том IV, књ. 11, док. 119.

[8] Исто.

територију, своје јединице оријентисао на више праваца. Користећи се развученошћу наших снага, непријатељ је за то вријеме прикупио у подручју Мостара око 3.500 четника. Подржавана талијанским тенковима, артиљеријом и авијацијом, групација је изјутра 25. марта, преко Благаја, пошла у напад ка Невесињу, изненадила 5. пролетерску бригаду, потисла је на Вилењак и Градину (к. 1295) и до ноћи тога дана посјела Мали Вележ (тр. 1754), Јелову главу (к. 1292), Пављев до и Угрежње.

Тог дана је, простријељен митраљеским рафалом из талијанског авиона, смртно рањен командант 3. ударне дивизотје Перо Ћетковић. Он је убрзо, послије неуспјеле хируршке интервенције, преминуо, а за команданта дивизије постављен је Радован Вукановић, дотадашњи командант 4. пролетерске бригаде. За команданта 4. бригаде постављен је Василије Ђуровић Вако, дотадашњи замјеник команданта бригаде, а за његовог замјеника Нико Марков Стругар, дотадашњи командант 2. батаљона. Дужност команданта 2. батаљона преузео је Милутин Машов Пејановић.

Штаб 3. ударне дивизије с новим командантом на челу, одлучио је да четничку групацију која је хитала ка Невесињу 26. марта у зору предухитри противнападом. Четвртој бригади је наређено да дејством јужно од комуникације Кифино Село—Невесиње спријечи даљи продор непријатеља и одбаци га на запад. Десно од 4. пролетерске, сјеверно од комуникације, нападала је 5. пролетерска, а лијево — дијелови 10. херцеговачке бригаде. Већ у првом судару четници су одбачени на полазне положаје. Тог дана послије подне они су, међутим, обновили напад и избили на линију тр. 1469—Барда (к. 1208)—Вилењак (к. 1213), с које су директно напали Невесиње.

Тог дана 3. батаљон 4. пролетерске бригаде, на положајима Гребак (к. 1091), к. 1147, Градина (к. 1188), водио је тешке борбе, у којкма су рањени Бако Југовић, командант, и М.ироје Жарић, замјеник команданта батаљона, а велики број бораца и старјешина је погинуо. Упркос томе, батаљон је, под командом свог политичког комесара Јована Ђуровића, успио да задржи Гребак и спријечи непријатеља да се у току дана покрене с Вилењака, Малог Вележа и Барде.

У први мрак 26. марта 4. пролетерска се преко Оџака повукла за Кифино Село, након чега су четници ушли у Невесиње. Мањим својим дијеловима бригада је водила за-

државајућу одбрану, спречавајући четнике да се из Невесиња пробијају на исток.

Штаб 3. дивизије је убрзо одлучио да се Невесиње поново нападне и ослободи. Почетак напада је предвиђен за 28. март у 22 часа, с тим да у њему непосредно учествују 4. и 5. пролетерска, 3. далматинска и 10. херцеговачка, док су 1. и 5. далматинска бригада имале да их штите, затварајући, из рејона Горњег и Доњег Зимља, правце који из долине Неретве, између Прења и Вележа, воде у Невесињско поље, а 4. далматинска бригада да, из рејона Зовог дола, Брежња и Залома, затвара правце према Стоцу, Билећи и Гацком.

Напад на Невесиње почео је тачно у предвиђено вријеме са истих положаја с којих је извршен и претходни напад, али и с гушћим поретком, тј. са више снага. Када су запазили да им се наше јединице приближавају, четници су почели да се повлаче преко Вележа на запад, тако да је Невесиње, у зору 29. марта, било поново у нашим рукама.[9]

Дио наших снага које су ослободиле Невесише задржан је у варошици и њеној непосредној околини, а други је дио, заједно са снагама које су штитиле напад са запада, гонио четнике ка Благају, потукавши их на Бахљој греди и Риковој нози. Четврта пролетерска бригада — са 1.397 бораца и руководилаца (1.227 мушкараца и 170 другарица), од којих су 1.106 били на лицу (980 мушкараца и 126 другарица), са 1.008 пушака, 214 пиштоља, 62 митраљеза и пушкомитраљеза, 11 тешких и лаких минобацача, 2 противтенковска топа, 352 коња, муницијом и другим — прикупила се у подручју Кифиног Села, припремајући се за дејства према Гацку.[10]

[9] Исто, док. 119, 135 и 149.

О томе је четнички командант Јевђевић писао својој Врховној команди: „Наређен>е генерала Амика да се Невесиње држи снажно и да се чува десно крило није могло бити примењено, јер четничке јединице нијесу послушале наређење и упутиле су се за милиционерима, за које се држало да су у бекству, како би спријечиле да буду порушена њихова властита села. Да је наређење било извршено Невесиње не би пало". Јевђевић, даље, пише: „Бађевић тешко оболео. Непријатељ заузео Невесиње и стигао на линију Вележ—Бишина. Трупе су много заморене и тешко да се извуку из борбе. Босанске трупе незадовољне Херцеговцима. Комунисти појачавају пропаганду. У случају да примијетим да је ствар изгубљена, молим да ми се одобри да тражим помоћ од Нијемаца, преко Италијана. Велике ствари ое одигравају те молим да одлучите".

[10] Архив ВИИ, рег. бр. 20-1/3, к. 731.

За вријеме борби око Невесиња од 25. до 29. марта, 4. пролетерска бригада убила је и ранила више од 50 четника, а 30 их је заробила. Из њеног строја је избачено 57 бораца и руководилаца. (Од 18. до 29. марта из строја бригаде избачено је 113 бораца и руководилаца.)[11]

Рачунајући на подршку талијанских снага, четници из Црне Горе, Санџака и Херцеговине, они што су одступили испред ГОГД и новомобилисани, спремали су се да наше дивизије дочекају и нападну с нових положаја. Црногорски четници су смјерали да у напад крену од Шћепан-Поља, преко Дрине, ка Улогу и Калиновику, из долине Пиве, преко Голије, ка сјеверној Херцеговини и од Никшића, преко Вилуса, ка гатачкој висоравни. Санџачки четници и дио црногорских четника устријемили су се из Санџака, преко Дрине, ка Миљевини и Трнову, а херцеговачки од Мостара и Благаја, преко Невесињског поља, и од Стоца и Требиња, преко гатачке висоравни, ка Улогу и Калиновику. У склопу плана Врховног штаба о обрачуну и с том новом четничком групацијом и о продору ка Санџаку и Црној Гори и даље на исток, 3. дивизија и 4. пролетерска бригада добиле су задатак да из Невесињског поља наступају кроз Гатачко поље, а одатле за Црну Гору према Шавнику и Никшићу.

У Гацку и непосредној околини у то вријеме су се, поред Талијана, домобрана и око 500 четника са тога терена, налазили и црногорски четници који су се повлачили од Невесиња или су пристизали из Црне Горе, а у Кули Фазлагића око 600 усташа и припадника муслиманске милиције. Херцеговачки четници, под командом Милорада Поповића, Васа Гутића и Милоша Куреша, прикупљали су се у рејону села Лукавца, на планини Бјелашници, Трусини, Хргуду и у Дабарском пољу, с намјером да испред тих положаја задрже наше снаге и онемогуће им продор према истоку и југу.

На основу наређења Врховног штаба за продор у Гатачко поље, штаб 3. ударне дивизије је 30. марта формирао ударну групу састава: 1. далматинска, 4. пролетерска и 10. херцеговачка бригада, с циљем да разбије непријатеља,

[11] Зборник, том IV, књ. 11, док. 135 и 149.

Погинули су: борци Милица Вучинић, Дане Пајчин, Милан Патић, Станка Стојановић Иванка Цар Ћалета, Фране Ћалета и Јово Шиник; десе.тари Никола Вукосављевић, Јосо Вуковић и Петар Ћук; водници Војин Врајковић, Војислав Лађић, Јакша Лакић и Душан Мирановић, замјеник командира чете Урош Поповић и бригадни мајстор Омер Максић; дневник аутора.

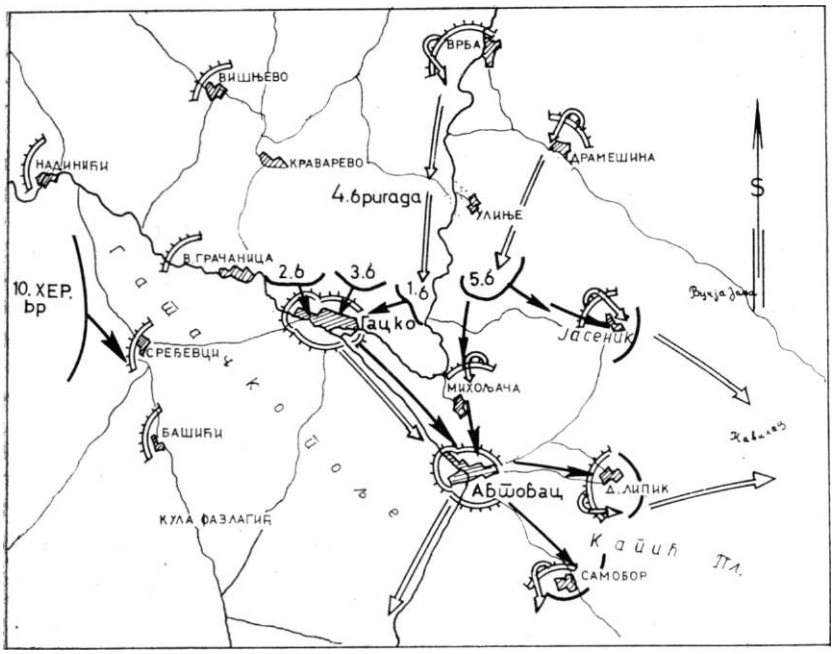

Бригада у борбама за ослобођење Гацка и Автовца и у продору ка Црној Гори, почетак априла 1943.

ослободи Гацко, Автовац, Кулу Фазлагића и читаво Гатачко поље и дејствује према Билећи, Голији и Пиви.

Главнина ударне групе 3. дивизије пошла је 1. априла из Невесишског поља према Гатачком пољу. Четврта пролетерска бригада је наступала из Кифина Села, општим правцем Сливље—Брајчевићи—Врба, сјеверно од комуникације Невесиње—Гацко. Она је имала задатак да у зони наступања чисти терен од четничких група све до друма Гацко—Чемерно, одакле ће са дијелом снага обезбијеђивати према Чемерну и долини Пиве, дијелом снага нападати Гацко, Автовац, Самобор, а затим, преко Равног и Голије, наступати у Црну Гору. Десно од 4. пролетерске, комуникацијом Невесиње—Гацко, наступала је 10. херцеговачка бригада, без два батаљона, а лијево, према Дрини, 2. пролетерска дивизија. Позади 4. и 10. херцеговачке, комуникацијом Невесиње—Гацко, наступала је 1. далматинска бригада.

Првог дана марша, тј. 1. априла, јединице 4. пролетерске бригаде наступале су и чистиле терен овако распоре-

ђене: 5. батаљон правцем Троврх—Кокорина—Борожиште—
—Врба; 1. батаљон правцем Сливље—Брајичевићи—Улиње; 3. батаљон правцем Дубљевићи—Вишњево—Јасеник; 2. батаљон правцем Фојница—Руда главица—Поникве; штаб, чете пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде кретали су се позади 1. батаљона. И поред тога што је вријеме било веома лоше, а терен тешко проходан, све јединице бригаде су 2. априла послије подне избиле сјеверно од Гацка и Автовца, одакле су ноћу 2/3. априла кренуле у напад. Међутим, прије избијања 4. пролетерске бригаде сјеверно од Гацка, Талијани су напустили мјесто, односећи са собом сву опрему и материјал. Четнике, усташе, домобране и муслиманску милицију са тог терена и новопристигле четнике покушао је да обједини Бајо Станишић и да с њима брани Гатачко поље.

Обухватом са сјеверне и источне стране села Врбе, 4. пролетерска је напала Гацко, Автовац и Самобор и, у садејству с 10. херцеговачком бригадом, која је нападала десно, преко Меданића и Срђевца, разбила непријатеља, те је до зоре 3. априла ослободила сва та мјеста. Непријатељ је при том дао слаб отпор. Већ у почетку напада херцеговачки четници и домобрани почели су да се извлаче према Билећи, Бајо Станишић с црногорским четницима према Пиви и Голији, а усташе и муслиманска милиција у Кулу Фазлагића. Црногорски и херцеговачки четници су се послије завадили, а и унутар сваке од тих група настао је раздор и деморализација.[12]

Непосредно послије ослобођења Гацка и Автовца, у којима је одмах успостављена народноослободилачка власт, дошла је на ред Кула Фазлагића, усташка тврђава у близини Гацка, западно од Гатачког поља на источним падинама планине Бабе и Бјелашнице. Она обухвата 12 села, у којима су се налазили озлоглашени усташки зликовци и наоружана муслиманска милиција, која је нападала околна српска села, пљачкала их и вршила друга наоиља.

Кулу су ноћу 5/6. априла напале 10. херцеговачка, преко Кључа и Цернице, и 1. далматинска, преко Лукавице и Срђевца, док је 4. бригада обезбјеђивала њихов напад, затварајући правце према Чемерну, Лебршнику, Равну и Крстацу — са сјевера, истока и југа. Непријатељев отпор је брзо сломљен и у зору 6. априла Кула Фазлагића је била ослобођена, а усташе и муслиманска милиција су, преко

[12] Радован Вукановић, На ратној стази, ВИЗ, Београд, 1965.

планине Бабе и Бјелашнице, побјегле ка Стоцу и Мостару.

Због лоших временских прилика и тешко проходног терена, у борбама око Гацка су брзина маневра и ударна снага наших јединица биле умашене. Није предузето гошење четника, њихови губици су били мали (о њима немамо тачних података), а задобијен је незнатан ратни плијен (нешто оружја и муниције). У тим борбама 4. пролетерска бригада имала је десетмну бораца избачених из строја.[13]

Снабдијевање бригаде за вријеме дејстава у Невесињском и Гатачком пољу није представљало тешкоће, док су трајале залихе из ратног плијена. Проблем је настао кад се морало приступити снабдијевању с терена који је био сиромашан и исцрпен. Услови за збрињавање рањеника и болесника били су бољи него за вријеме борби на Неретви.

Продор у Црну Гору преко Пиве и Голије

Послије ослобођења Гатачког поља четници Баја Станишића, ојачани новомобилисаним људством пристиглим од Никшића и Шавника, посјели су Крстац, Кобиљу главу, Казанце и Равно на Голији-планини, с намјером да спријече продор наших снага ка Пивској жупи, према Никшићу и у дубину Црне Горе. На Троглаву су се налазили „крилаши" Крста Поповића, одакле су затварали правце који преко Бањана воде ка Никшићу и долини Зете. Они су се, међутим, држали доста пасивно. Око Билеће, Плавна, Стоца и Благаја, ослањајући се на Талијане из тих гарнизона, концентрисали су се херцеговачки четници.

У духу наређења Врховног штаба о продору у Санџак и Црну Гору, штаб 3. дивизије је својим бригадама наредио да нападну, протјерају с положаја и даље гоне и ту четничку групацију. Четвртој пролетерској бригади је наређено да у Црну Гору продре преко Пиве и Голије и да наступа ка Шавнику и Никшићу.[14]

Спровођењу тог задатка бригада је приступила 7/8. априла. Штаб је наредио да 1. и 3. батаљон, из села Јасена, нападну Равно, разбију четнике и наступају правцем Зукве—Стабно—Плужине — и даље, преко Пиве, ка Шавнику, а да 2. и 5. батаљон, из рејона Горњег Липова, нападну Ја-

[13] Погинуо је командир вода Миливоје Мишковић Муса; дневник аутора.

[14] Зборник, том II, књ. 9, стр. 38.

бланов до и Леденик, те да, послије разбијања четника на тим положајима, преко Голије наступају правцем Горанско—Бајово Поље—Никшић. Чета пратећих оруђа подржавала је батаљоне на правцу Равно—Смријечно—Горанско, а штаб и позадинске јединице бригаде кретали су се правцем Равно—Лисина—Горанско.

Већ на почетку напада наши су батаљони приморали четнике да се повлаче ка долини Пиве. Батаљони су посјели Леденик, Паљике и Јабланов до, одакле су наставили борбу према Пивској жупи и преко Голије. Тим продором и борбама које су водили убрзали су разбијање четника и олакшали продор наших снага које су наступале лијево од 4. бригаде.

Од 8. до 10. априла бригада је избила с 1. батаљоном у рејон Зукве; с 3-им у рејон Јасена; с 2-им на линију Орах—Лисина; с 5-им на линију Лисина—Вучја бара. Дан касније 11. априла батаљони су избили у рејон Стабно, Седлари, Крстац, Смријечно, одакле су затварали правце који, преко Горанска, Стабна и Равна, воде за Гацко. На тим правцима борбе су вођене до 13. априла, када су батаљони потисли четнике из Плужина, Горанска и Вишњића дола и наставили борбе према Шавнику и Никшићу. Батаљони 4. бригаде разбили су, 16/17. априла четнике источно од Горанска и натјерали их да се повлаче у правцу Брезана.

Међутим, четници су с Пивске планине 17. априла напали Плужине, које су четири дана раније, послије одласка наших батаљона, посјели дурмиторски партизани којима је командовао Обрад Цицмил. Ту групацију четника напали су на одсјеку Плужине—ман. Пива 1. и 3. батаљон 4. бригаде. Они су прешли Пиву преко моста код Крсца и наставили да гоне четнике десном страном Комарнице, преко Недајна. У исто вријеме су 2. и 5. батаљон напали четнике на правцу Горанско—Брезна и гонили их лијевом обалом Комарнице, преко Вошика, ка Мокру и Гвозду, а 21. априла су овладали линијом Недајно—Комарница—Брезна и подишли Шавнику, из котег су четници одступали ка Сињајевини и Колашину.[15]

Према директиви Врховног штаба од 18. априла, штаб 3. дивизије имао је задатак да с 4. и 5. пролетерском бригадом наступа правцем Горанско—долина Комарнице—Шавник и да што прије избије у ретон Шавника и Боана, па је наредио да 5. пролетерска од Доње Брезне скрене, преко Јаворка и Јасенова Поља, за Гвозд, Ћеранића гору и Коман-

[15] Исто, том II, књ. 6, стр. 146 *и* 151.

дирово брдо и да с тих положаја обезбиједи десни бок јединица које су наступале према Шавнику и Жабљаку, а да 4. пролетерска наступа ка Шавнику и одржава везу с 2. пролетерском бригадом 2. дивизије, која наступа према Жабљаку.[16]

Дан касније Врховни штаб је наредио да се од 4. и 5. пролетерске бригаде формира посебна група, под командом Саве Ковачевића, команданта 5. пролетерске бригаде, која ће дејствовати према Никшићу.[17] С тим у вези 4. пролетерска је 21. априла наставила дејства према Шавнику, у који је ушла 22. априла. Одатле је дијелом снага, све до 24. априла, дејствовала на правцу Шавник—Боан—Колашин, а дијелом снага посјела положаје на Војнику, Мокром и Крновској глави и затварала правац према Никшићу. Штаб бригаде и позадинске јединице смјестиле су се у Шавнику и непосредној околини.[18] Пета пролетерска бригада наступала је према Јаворку и Јасеновом Пољу, а 7. крајишка и 2. пролетерска избиле су на Жабљак и ријеку Тару у подручју Узлупа.

Међутим, Врховни штаб је 24. априла одлучио да се 4. пролетерска врати у састав своје 2. пролетерске дивизије. У састав 2. дивизије Врховни штаб је привремено укључио и 5. пролетерску бригаду. Штабу те дивизије Врховни штаб је наредио да успори дејства према Колашину, да држи прелазе на ријеци Тари у рејону Узлупа и да заузме Јаворак. Слиједећег дана је Врховни штаб поново упозорио штаб 2. дивизије да обустави ангажовање 4. пролетерске бригаде према Колашину. Наређено је да напад на Јаворак почне 28. априла у 22 часа. Четврта бригада је све до напада на Јаворак, односно до 30. априла, водила борбе с Талијанима и четницима на фронту од Војника до Крновске главе.[19]

За вријеме продора јединица ГОГД у Црну Гору, партизанске снаге са ширег подручја Дурмитора биле су врло активне и редовно су им садејствовале, а народ, који је био под снажним утицајем НОП-а, радо их је дочекивао. До 23. априла је са тог подручја ступило у састав 2. пролетерске и 3. ударне дивизије око 1.000 бораца.[20] Међутим, снабдијевање јединица храном било је веома тешко, зато што је то сиромашан крај и више пута пљачкан од окупатора и

[16] Исто, том II, кн>. 9, стр. 129 и 137.
[17] Исто, стр. 138.
[18] Исто, стр. 151—152.
[19] Исто, стр. 162—166.
[20] Исто, стр. 152 и 161.

четника. На терену су били организовани народноослободилачки одбори, који су се бринули о смјештају и исхрани војске, учествовали у борбама против четника и мобилисали нове борце. Многи одборници су организовали разоружавање четника који су бјежали испред јединица ГОГД и иим оружјем наоружавали људство које су слали у јединице. Сељаци који су били присилно мобилисани у четнике и који су у борбама од Неретве до Пиве прелазили на нашу страну па били пуштени кући, доста су допринијели, нарочито у Пиви и околини Жабљака, да народ добро прими наше јединице. Лијечење рањеника и болесника било је тешко, али је ипак већина њих, захваљујући бризи и разумијевању народа и залагању санитетског особља, излијечена и враћена у јединице.

Од Гацка и Чемерна до Шавника и Јаворка 4. бригада је водила борбе једино с црногорским четницима и нанијела им осјетне губитке. У тим борбама погинуло је више од 30 њених бораца, а преко 50 је рањено.[21]

Борба на Јаворку

Продором наших снага преко Пиве и Таре у шире подручје Дурмитора, на том терену је разбијена четничка и успостављена народноослободилачка власт. Формиране су команде дурмиторског подручја и команда мјеста Шавника и Жабљака, а по селима сеоске страже. У цијелој Црној Гори појачани су партијско-политички рад и партизанска дејства.

У то вријеме Талијани су поклањали већу пажњу Никшићу и долини Зете и ради заштите њихових прилаза, јачим су снагама, својим и четничким, посјели правце Никшић—Бајово Поље и Никшић—Шавник. За одбрану седла између Голије и Војника, Горњег Поља, Јасеновог Поља и Јаворка ангажовали су: батаљон пјешадије, батерију брдских топова из 42. артиљеријског пука, инжињеријску и

[21] Погинули су: борци Радивоје Вељић, Владо Граховац, Благоје Костић, Арсеније Мердовић, Владо Иве Микуландра, Милан Митровић, Бошко Обрадовић, Мехмед Орташ, Станка Новаковић, Јелена Радовић, Урош Марковић, Бошко Ковијанић и Милош Црномарковић; десетари Дане Броћета, Андрија Кусовац, Фране Крсте Микуландра, Петар Михановић, Миле Одовић, Мате Цвитковић и Васо Кисо; водници Рако Барјамовић, Стеван Илић, Божо Матановић, Томо Митровић и Вуле Ћировић; дневник аутора.

тенковску чету из састава дивизије „Ферара" — у свему нешто између 1.200 и 1.300 војника и око 500 четника из састава Никшићког четничког одреда.[22] На правцу Никшић —Шавник дејствовале су око двије пјешадијске чете, батерија топова и пет тенкова из састава дивизије „Ферара". Њихових 500 до 600 војника посјели су положаје на Ћеранића гори, Градачкој пољани и Крновској глави. Испред тих снага били су четници Жупског и Дробњачког батаљона.[28]

Цио тај терен је кршевит, дјелимично пошумљен и тешко проходан. Обилује вртачама, громадама, пукотинама, пећинама, стрминама и узбрдицама. Могуће га је бранити и мањим снагама, али је за нападна дејства сасвим неподесан. Посједнуте положаје непријатељ је правовремено организовао и ојачао објектима које је изградио од камена и другог приручног материјала, при избору заклона највећма се користио природним погодностима терена. Израдио је систем ватре и истурио борбена осигурања с аутоматским оружјем на доминантним тачкама, пропланцима и стазама. Артиљерију и минобацаче поставио је на правцу Никшић—Бајово Поље, дуж друма од Оштрог брда, преко Папратних долова, до Велике главице и на правцу Никшић—Шавник, у рејону Лукова, а тенковима, које је лијево и десно и по дубини до Никшића обезбјеђивао пјешадијом, маневрисао је дуж друмова.

Одлучено је да у нападу на Јаворак учествују 2, 4. и 5. пролетерска бригада. Наступаће овако: 2. пролетерска, без два батаљона, ојачана батеријом минобацача и одјељењем топова, правцем Брезна—Топло присоје—Жива—Јаворак— —Папратни доли—Липова раван, са задатком да на том правцу разбије и уништи непријатеља, а с два батаљона да штити долину Таре; 5. пролетерска, ојачана батеријом минобацача, правцем Бундос (к. 1431) — Руњава главица—Т.исова глава—Паклине—Дубрава, са задатком да обухватом с југа и источно од датог правца избије на Дубраве, одакле ће главнином снага нападати Јаворак, а дијелом снага са Сурдупа и Јеловог врха затварати правце према Горњем Пољу и штитити леђа снага које нападају Јаворак; 4. пролетерска, ојачана батеријом минобацача и одјељењем топова, главним снагама ће наступати правцем Мокро—Штирни до—Јасеново

[22] Зборник, том II, књ. 5, док. 14.
23 Исто.

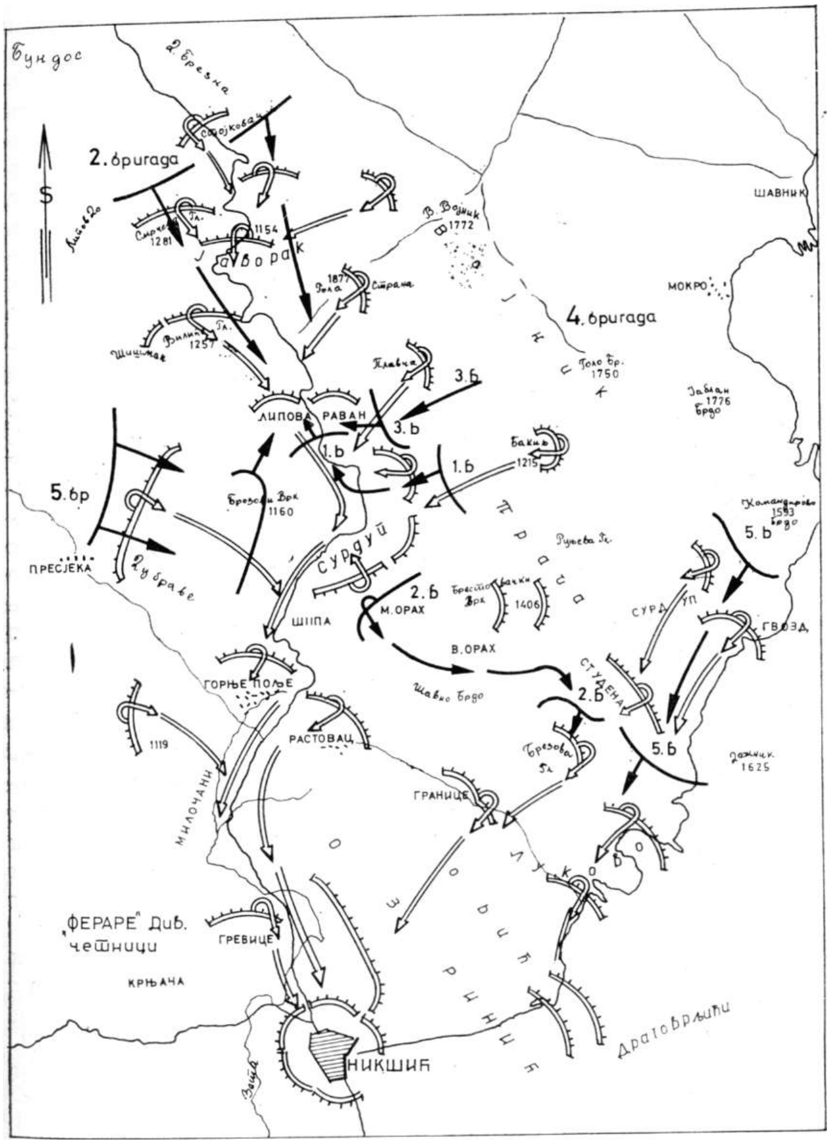

Бригада у борби на Јаворку, почетак маја 1943.

Поље, посједати положаје на линији Јасеново Поље—Јелов врх—Брезов врх (к. 1160), иза леђа непријатеља, и нападати правцем Липова Раван—Папратни доли—Јаворак, са задатком да у садејству с 2. и 5. пролетерском бригадом уништи непријатеља у ширем рејону Јаворка, да дијелом снага затвара правац Шавник—Никшић, а да дијелом снага с линије Шипачно—Орах затвара правце према Горњем Пољу, руши друм Никшић—Бајово Поље, у рејону Сурдупа, спречава непријатељевој моторизацији покрете од Никшића према Јаворку и обрнуто, штити посједање положаја главнини бригаде и напад на Јаворак.

Штаб дивизије је био планирао: да се послије уништења непријатеља на Јаворку 5. пролетерска бригада прикупи у рејону Јасенова Поља и затвара правце према Никшићу, Дуги и Голији; да се 4. пролетерска прикупи на Градачкој пољани и Ћеранића гори и затвара правце према Никшићу и долини Зете, а да се 2. пролетерска прикупи у рејону Липове равни у резерви дивизије. За вријеме планирања напада, штаб дивизије се налазио у Мокром, али је предвидио да му за вријеме извођења тог напада командно мјесто буде у рејону Штирног дола.[24] Међутим, напад на Јаворак није изведен 28. априла у 22 часа, како је било предвиђено, јер 2. пролетерска бригада за тако кратко вријеме није могла превалити пут од Шћепан-Поља до Јаворка. Због тога је напад одложен за 1. мај у 22 часа.[25]

Одмах послије добивеног наређења за напад на Јаворак, штаб 4. пролетерске бригаде је издао своју заповијест за напад. Првом и Трећем батаљону, које је ојачао батеријом минобацача, наредио је да на Јаворак нападају правцем Јасеново Поље—Липова раван; 2. батаљону, ојачаном водом минобацача из чете пратећих оруђа, да посједне линију Шипачно—Орах и да, под заштитом 3. батаљона 5. пролетерске бригаде са Сурдупа и Јеловог врха, руши друм Никшић—Бајово Поље. Та два батаљона су имала задатак да послије тога спречавају непријатеља да интервенише од Никшића према Јаворку и Лукову, те да омогуће 1. и 3. батаљону 4. пролетерске да посједну положаје на линији Јелов врх—Јасеново Поље и да обезбјеђују напад свих јединица на Јаворак.

[24] Зборник, том IV, књ. 13, док. 118.

[25] Исто, том III, кн>. 5, док. 5 и 14.

Пети батаљон, ојачан топовским одјељењем и четом пратећих ору-ђа, без минобацачког вода, напао је 29/30. априла непријатеља на Ћеранића гори и Градачкој пољани, одбацио га преко Гвозда на Даждењак (тр. 1623) и Студено, за које је наставио борбу слиједећих дана, обезбјеђујући у исто вријеме леђа колона које су нападале Јаворак. Остали батаљони бригаде су се 30. априла под борбом приближавали Јаворку и 1. маја до 4 часа, савладавши изванредно тежак терен, преко камењара, кроз шуме, по киши и магли, избили испред полазних положаја за напад. Требало је да 2. батаљон, који се кретао од села Милошевића, преко Праге, 1. маја прије 4 часа избије у рејон Сурдупа и поруши друм Никшић—Бајово Поље, али није стигао да то на вријеме изврши, као што ни 3. батаљон 5. бригаде није успио да посједне Сурдуп и Јелов врх. С тих положаја 2. батаљон 4. пролетерске дочекан је јаком непријатељском ватром и био спријечен да изврши добивени задатак.

Први и Трећи батаљон и батерија минобацача су се од Војника и Мокрог кретали у једној колони и, потискујући непријатеља, преко Штирног дола и Јасеновог Поља, на вријеме су, у зору 1. маја, избили на друм Никшић—Бајово Поље, на одсјеку Пиштета—Сурдуп. Требало је одатле, под заштитом 2. батаљона 4. пролетерске и 3. батаљона 5. пролетерске бригаде, са Сурдупа и Јеловог врха, да посједну линију Јасеново Поље—Јелов врх—Брезов врх, да с леђа нападну непријатеља правцем Јасеново Поље—Липова раван—Јаворак да и, у садејству с 2. и 5. пролетерском бригадом, у ширем рејону Јаворка, Талијане потпуно униште.

Али пошто 2. батаљон 4. пролетерске и 3. батаљон 5. пролетерске бригаде нијесу успјели да изврше задатак, 1. и 3. батаљон су се 1. маја морали ангажовати у борби за заузимање својих полазних положаја и према Никшићу, тј. извршити задатке које је требало претходно да изврше поменути батаљони. Чим је избила на друм Никшић—Бајово Поље, главнина 3. батаљона је напала непријатеља на Јеловом врху, а 1. батаљон порушио друм у рејону Пиштети, прекинуо одступницу непријатељској моторизацији од Јаворка ка Никшићу, поставио засједу и ступио у борбу на том правцу.

За то вријеме из Никшића је у помоћ одбрани Јаворка кренуло 9 камиона пјешадије и 6 тенкова. Пошто 2. батаљон 4. пролетереке и 3. батаљон 5. пролетерске бригаде ни до

тада нијесу успјели да изврше свој задатак на правцу Горњег Поља, непријатељ се од Никшића несметано кретао и око 8 часова избио иза леђа 1. и 3. батаљону. У борби с шим ангажовали су се 1. батаљон и једна чета 3. батаљона, док је главнина 3. батаљона наставила борбу за Јелов врх и према Јаворку. Први батаљон и чета Трећег батаљона успјели су да зауставе непријатеља од Никшића. У најкритичнијем тренутку за оба батаљона, један вод 3. чете 1. батаљона успио је да се забаци непријатељу иза леђа и да поруши друм у рејону Сурдупа, тако да се талијанска моторизована колона није могла вратити за Никшић.

А када је, у међувремену, 3. батаљон овладао Јеловим врхом, створени су услови да се непријатељ који је наступао од Никшића потпуно уништи. Око 9 часова 1. батаљон и чета 3. батаљона успјели су да непријатељску пјешадију која је наступала од Никшића одвоје од моторизације и да је одбаце према Горшем Пољу и Никшићу. Тенкови, уклијештени на свега 200 метара од једне до друге засједе, наставили су и даље да дејствују, али то није утицало на исход борбе у цјелини. За то вријеме 3. батаљон је потиснуо непријатеља ка Папратним доловима и неутралисао му артиљерију у том рејону. Након завршетка тих борби, тј. 1. маја послије подне, све јединице 4. пролетерске заузеле су планиране положаје и, преко Голе стране, дошле у непосредан додир с 2. пролетерском бригадом. Она је посјела положаје сјеверно од Јаворка и тиме створила услове за дефинитивно уништење непријатеља на Јаворку.

Напад на Јаворак све су јединице почеле према предвиђеном плану. Непријатељ се на читавом фронту, уз масовну подршку авијације, грчевито бранио, у почетку најјаче испред 2. пролетереке, а касније на правцу напада 4. пролетерске бригаде, куда је настојао да се пробије из окружења. Борбе на Јаворку настављене су и 2. маја све до 19 часова. При том је авијација стално бомбардовала и митраљирала наше положаје, а од 11 часова 2. маја, упозоравала је црним ракетама своје јединице да су опкољени и да треба да се пробијају из окружења.

Притиснут с фронта и упозорен од авијације на опасност, непријатељ је послије подне тог дана почео нагло да се повлачи. Батаљони 2. и 5. пролетерске бригаде су га у стопу гонили, набацили на 4. бригаду и приморали га да

капитулира. Са Јаворка је, друмом према Липовој равни, одступало 8 непријатељских тенкова, неколико камиона и других возила. При наиласку на прву препреку, у рејону Пиштети, успјели су да је савладају и да се споје с тенковима који су им дан раније из Никшића кренули у помоћ, али су били одсјечени на одсјеку Пиштета—Сурдуп. Међутим, препрекЈ'- у рејону Сурдупа ни једни ни други нијесу успјели да савладају, већ су морали да прихвате борбу с нашим јединицама. Неравноправни окршај трајао је до 19 часова. Од свих тих тенкова, само се један успио пробити за Никшић, а остали су уништени или заплијењени.[26] Њихову судбину доживјели су и остали браниоци Јаворка. Притиснути са свих страна од 2, 4. и 5. пролетерске бригаде, Талијани су се на крају предали. Око 300 четника и једна група Талијана успјели су да се посакривају у густој шуми, камењару и пећинама Јаворка. Међутим, само су дио тих четника — они који су добро познавали тај терен — и мањи број Талијана успјели да се ноћу 2/3. маја извуку преко Пресјека за Никшић. Остали четници су одступили према Лукову, али их је тамо дочекао и разбио 2. батаљон, заробивши их око 25.

За вријеме борби на Јаворку, тј. 1. и 2. маја, 5. батаљон 4. пролетерске, у садејству с партизанском четом Недељка Мартиновића, успио је да овлада Даждењаком (тр. 1623) и Студеном (тр. 1574) и да, уз помоћ 2. чете 2. батаљона, протјера непријатеља према Градцу, сјеверно од Никшића.

У борбама на Јаворку непријатељ је ,имао 670 мртвих официра, подофицира и војника, око 800 заробљених (580 Талијана и око 200 четника) и мноштво рањених. Укупно је избачено из строја око 1.450 војника. У тим борбама је уништено: 6 тенкова, 7 камиона и 2 мотоцикла, а заплијењено је: 7 тенкова, 17 камиона, 4 мотоцикла, 4 брдска топа 45 мм, 11 тешких и лаких минобацача, 12 митраљеза, 500 пушака, 1.941 минобацачка и топовска граната, 120.000 метака за пјешадијско наоружање, 700 ручних бомби, 3.140 комада ћебади, 801 шатореко крило, 150 мазги, већи број ранаца, чутурица, пољских казана, маски против бојних отрова, пионирског алата, 5 радио-станица и друго.[27]

[26] Четврта пролетерска бригада 1942—1952, стр. 154.

[27] Зборник. том III, књ. 5, док. 14.

Из 4. пролетерске бригаде погинуло је 10 бораца и руководилаца, а 38 их је рањено.[38] У тим су се борбама истакли 1. и 3. батаљон 4. бригаде, нарочито 3. чета 1. батаљона, која је у најкритичнијем тренутку порушила друм у рејону Сурдупа и тиме омогућила уништење непријатељске моторизације.[29] Наша побједа на Јаворку унијела је страх и панику међу Талијане и четнике и снажно одјекнула у народу.

Послије бор&и на Јаворку и сабијања непријатеља у Никшић, 4. пролетерска бригада, без 3. батаљона, посјела је просторију од Гвозда и Милошевића, преко Шавника, до Мљетичка, Малинског, Струга и Слатине, са задатком да затвара правац Шавник—Никшић, чисти терен од четничких група, обезбјеђује заробљенички логор у Шавнику и да се попуни и припрема за нове задатке. Трећи батаљон се прикупио у селу Лукову. На тој просторији бригада се задржала до 10. маја.

Дејства према долини Мораче и Таре

Према наређењу Врховног штаба од 8. маја, штаб 2. пролетерске дивизије формирао је 10. маја у Никшићкој жупи Ударну групу батаљона (УГБ), у чији су састав ушли 3. батаљон 4. и 1. и 2. батаљон 5. пролетерске бригаде и два батаљона Зетског партизанског одреда, под командом Ника Маркова Стругара, замјеника команданта 4. пролетерске бригаде и Јована Ђуровића, политичког комесара 3. батаљона. Задатак те групе је био да разбије преостале четнике у зони наступања и Талијане у рејону Пипера и Биоча, поруши дио комуникације Подгорица—Матешево између Златице и Биоча, затвара правац према Подгорици и обезбјеђује десни бок 2. пролетерске дивизије и њена дејства на правцу Лијева Ријека, Матешево, Колашин и Андријевица.[30]

[28] Исто.

Погинули су: борци Војин Давидовић, Димитрије Лучић, Млађен Јововић и Милија Тадић; десетари Вељко Баранин, Томо Ђуран, Драган Крнета, Љубан Љубо Мраовић и Драган Петровић и командир вода Цако Саво Минић; дневник аутора.

[29] Зборник, том III, кн>. 5, док. 14.

[30] Исто, том II, књ. 9. док. 209.

Одмах послије формирања, УГБ је пришла чишћењу терена у зони између ријеке Зете и Штитова, Каменика и Роваца, наступајући основним правцем Луково—Никшићка жупа—Мартинићи—Пипери—Биоче. До 12. маја она је избила на линију Полице—Церовље—Мартиновићко Гостиље. Око 4.000 четника који су одступили пред групом посјело је линију Радећско—Радовче—к. 1041—Пантелијев врх (к. 1102) — источни део Мартинићког Гостиља — к. 702. Уз подршку талијанске артиљерије из рејона Копиља, они су се на тим положајима организовали за одбрану.[31] Ту четничку групацију УГБ је напала већ ноћу 12/13. маја, и то с два правца: 2. и 4. батаљон 5. пролетерске и један батаљон Зетског одреда правцем Церовље—Радовче Поље—Ожези, а 3. батаљон 4. пролетереке и један батаљон Зетског одреда правцем Мартинићко Гостиље—Попиње—Ожези. Обје су колоне једновремено почеле наступање, у току ноћи опколиле четнике, а сјутрадан их разбиле и већи дио разоружале. Талијанска артиљерија која је подржавала четнике неорганизовано је одступала ка Спужу. Послије тога је УГБ наставила наступање ка Биочу.

Да би спријечио продор УГБ ка Биочу, 383. талијански пјешадијски пук, који је на Биочу обезбјеђивао прилаз Подгорици са сјевера, посјео је Вежешник, Вељу главу, положаје западно од села Горње Мрке, западно од села Петровића, ослањајући се на положаје лијево и десно од комуникације Подгорица—Матешево и уздајући се у помоћ пуковске артиљерије с ватрених положаја у рејону Мијеле и Попове главе.

УГБ је 15. маја избила на положаје Потпеће—Радећа —Близна. С њих је 15/16. маја директно нападала Биоче. Трећи батаљон 4. пролетерске и батаљон Зетског одреда преко Завале су, обухватом од Вуковића, напали утврђене положаје на Вежешнику. Непријатељ им је дао жесток отпор. Послије више узастопних јуриша отпор је сломљен, али се Талијани нијесу лако мирили с губитком Вежешника. Противнападом, за који су ангажовали нова појачања пјешадије и артиљерију покушали су да се поново домогну овог толико значајног положаја. Пошто је тај напад и слиједеће непријатељеве нападе одбио, 3. батаљон се 16. маја с Вежешника

[31] Јово Вукотић, чланак у едицији Неретва, ВИЗ, Београд 1965, књ. I, стр. 170—171.

спустио на комуникацију Подгорица—Матешево, порушио њен дио између Златице и Биоча и затворио Талијанима одступницу према Подгорици. За то вријеме је батаљон Зетског одреда држао Вежешник.

Док су 3. батаљон 4. пролетерске и батаљон Зетског одреда водили борбе за Вежешник и комуникацију, 2. и 4. батаљон 5. пролетерске и батаљон Зетског одреда успјели су да са сјевера, сјевероистока и сјеверозапада опколе Талијане на уском простору, у рејону Горње и Доње Мрке, Веље главице и Петровића. Тиме су били створени услови за непосредан напад на Биоче и дефинитивну ликвидацију 383. пјешадијског пука. Талијани су, међутим, упорно настојали да снагама из Подгорице извуку опкољене јединице из Биоча. Те покушаје на вријеме су осујетили 3. батаљон 4. бригаде и батаљон Зетског одреда. Непријатељ је још једном покушао да с два батаљона „црних кошуља" и батаљоном 127. пјешадијског пука, које су подржавале артиљерија и авијација, извуче опкољене снаге, али је и тај покушај пропао. УГБ је успјела да у енергичној борби 17. маја уништи и зароби главнину 383. пука, ослободи Биоче, затвори правац Матешево—Подгорица и обезбједи бок и дејства 2. пролетерске дивизије према Колашину и Мојковцу. На бојном пољу је остало 339 мртвих талијанских војника, а 400 их је заробљено. Од ратног материјала, поред осталог, УГБ је заплијенила 9 брдских топова, 27 митраљеза, велики број пушака, муниције и други материјал.[32] Из 3. батаљона за вријеме борби у саставу УГБ избачено је из строја око 25 бораца, а из осталих јединица 4. бригаде приликом дејстава на правцу Таре и Мораче, око 30 бораца.[33]

Успјеху Ударне групе батаљона у разбијању четничке формације код Гостиља и Копиља и крупној побједи над Талијанима на Биочу, значајно су допринијеле јединице Зетског партизанског одреда које су не само војно успјешно сарађивале с батаљонима Групе већ су и политички дјеловале. Њихово дјеловање и успјеси читаве Ударне групе по-

[32] Зборник, том II, књ. 7, стр. 251.

[33] Погинули су: борци Јагош Бакрач, Радован Бобичић, Ристо Божовић, Милосав Гаговић, Јагош Ивановић, Олга Поповић, Душан Тркуља, Милорад Вујисић, Нико Иве Јакшић и Мирко Иле Кисо; десетари Иво Дабановић и Блажо Дуловић и командир вода Богдан Вујиновић; дневник аутора.

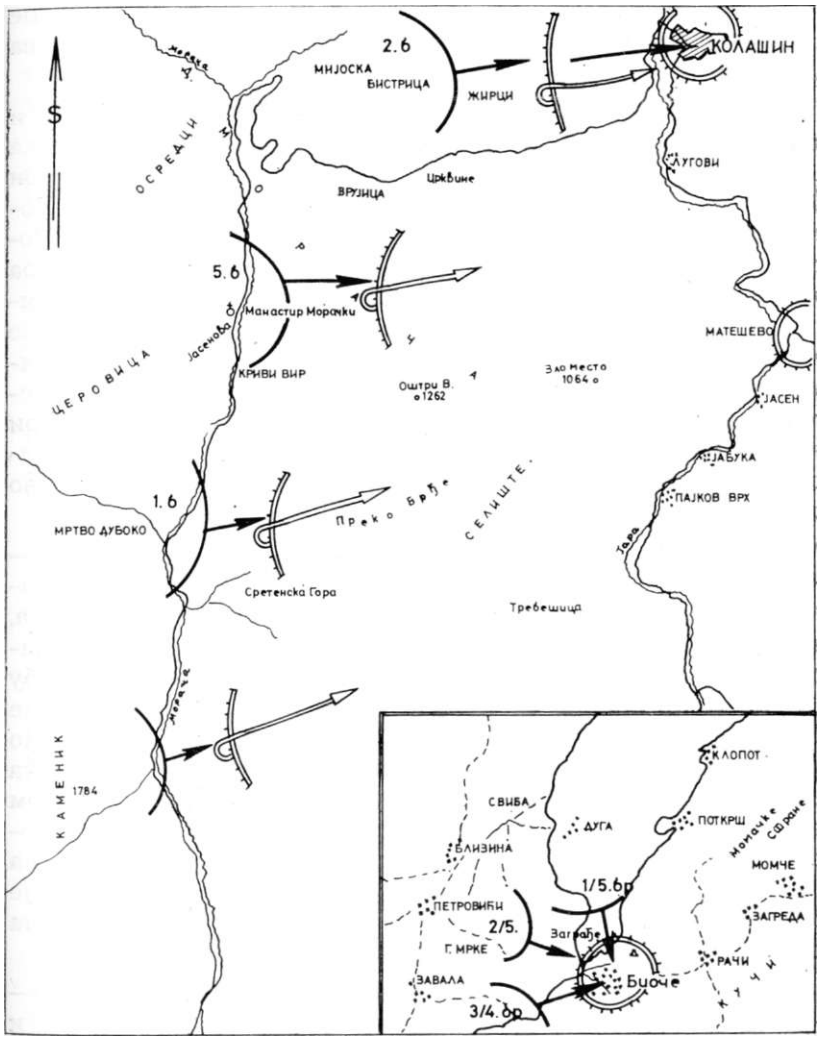

Распоред бригаде уочи пете офанзиве, 15. маја 1943.

зитивно су одјекнули, нарочито међу нашим симпатизерима, који су се свесрдно бринули о смјештају и исхрани јединица, а многи су и ступили у батаљоне 4. и 5. пролетер-

ске бригаде. Само у 3. батаљон 4. бригаде ступило је више од 40 војнички искусних и политички израслих бораца са тог подручја.

Док је њен 3. батаљон, у саставу УГБ, водио борбу и освајао простор од Жупе никшићке до Биоча, 4. бригада је дејствовала према Морачи и Колашину. Њен 1. батаљон је од Јасенова Поља, преко Гвозда, Шавника, Слатине, Боана, Крње Јеле и Старча, наступао ка Горњој и Доњој Морачи. Задатак му је био да чисти терен од четника и ствара услове и другим јединицама за дејства према Лијевој Ријеци и Матешеву. Постављене задатке батаљон је успјешно извршио: очистио је од четника села Веље Дубоко и Лијешше и до 15. маја избио у Мртво Дубоко, створивши услове за наступање према Лијевој Ријеци и Матешеву. При наступању, а нарочито за вријеме борби с четницима, стално је одржавао везу с 5. батаљоном, који је наступао лијево од њега.

Други батаљон је наступао правцем Гвозд—Шавник—Крња Јела и даље, преко Горње Мораче за Бистрицу. Задатак му је био да разбије четнике у зони наступања, избије у Бистрицу и посједне положаје с којих би продирао ка Колашину. На том путу 2. батаљон је водио борбу с четницима на линији Сто—Коњев лаз. Послије краће борбе разбио их је и многе разоружао, а затим продужио за Бистрицу, посјео положаје на линији Јасенови—Јабука и истурио борбено осигурање према Колашину. Приликом наступања батаљон је одржавао везу десно са 5. батаљоном, који му је садејствовао у борби против четника на Коњевом лазу, а лијево са 7. крајишком бригадом, која је одбацила четнике с Вратла и из Горњег Липова и затварала правац Липово—Колашин.[34]

Пети батаљон је наступао правцем Малинско—Струг—Јаворје и даље према Градини у међуријечју Мртвице и Мораче. Имао је задатак да се на правцу којим је наступао обрачуна са мјесним четницима, повеже с партијско-политичким радницима, одржава везу десно с 1. батаљоном, а лијево са 2. и да им, у случају потребе, садејствује.

[34] Зборник, том IV, књ. 13, док. 61.

Батаљон је учествовао у борби против четника на Коњевом лазу, повезао се с партијско-политичким радницима на терену, разбио четнике, посјео манастир Морачу и створио услове за наступање према Матешеву и Колашину.

Чета пратећих оруђа, болница, интендантура с коморама бригаде извршиле су покрет из рејона Шавника према Горњој Морачи. И док су батаљони наступали ка Горњој и Доњој Морачи, позадинске јединице бригаде су се смјестиле у Крњој Јели, а чета пратећих оруђа продужила је за Горњу Морачу, да подржава батаљоне на правцу Колашина и Матешева и при затварању праваца који са те просторије воде према Боану, Шавнику и Жабљаку. Штаб бригаде се кретао с 2. батаљоном.

Од Неретве па све до долина Лима, Таре и Мораче, група дивизија је, и поред тешких борби и великих губитака које је претрпјела, бројно стално расла. Њене су јединице попуњавали, добровољним ступањем у њихове редове, сељаци које су четници били присилно мобилисали, затим омладинци који су се сами наоружавали оружјем отетим од деморалисаних четника и домобрана и борци из партизанских јединица са терена.[35]

За вријеме док је боравила и борила се на територији Црне Горе, у 4. пролетерску бригаду ступило је доста нових бораца. У 5. батаљон ступали су борци из Дурмиторског одреда;[36] у 2. батаљон из Комског одреда, са подручја Мораче, и из Ловћенског одреда, с подручја Катунске нахије и Загарча; у 1. батаљон из Ловћенског одреда, са терена Цеклина, Љуботиња и Црмнице; у 3. батаљон — људство из Зетског одреда и одреда „Бијели Павле", са терена Бјелопавлића.[37] Четрнаестог маја бригада је попуњена и људством из заробљеничких логора, које је тог дана, на Градцу, у близини Никшића, замјењено за заробљене талијанске војнике.[38] Тако је 4. пролетерска бригада 15. маја 1943. године у својим редовима имала 1.471 борца и руководилаца, од којих је 831 био организован у КПЈ и Скоју.[39]

[35] Исто, док. 61 и 76.

[38] Исто, док. 76.

[37] Зборник, том III, књ. 5, док. 7.

зв Цсто, док. 8.

[39] Зборник, том II, кн>. 9, стр. 207.

Тако снажна, бригада се спремала да са положаја Биоче—долина Мораче—Бистрица, заједно с осталим бригадама 2. пролетерске дивизије — чије су редове, баш као и проријеђене редове свих бригада ГОГД, попунили нови борци с територије Црне Горе — крену у напад за ослобођење Лијеве Ријеке, Матешева и Колашина. У томе ће, међутим, наше снаге спријечити почетак нове, пете непријатељске офанзиве — тзв. операције „Шварц".

У БИЦИ НА СУТЈЕСЦИ

(15. мај — 20. јун 1943)

Од *Сињајевине, преко Пиве, на Биоч-планину*

Почетак пете непријатељске офанзиве затекао је 4. пролетерску бригаду на развученом фронту од Вежешника изнад Биоча, долином Мораче, преко Бистрице, до Већег Вучја. Њени су батаљони водили борбу с Талијанима и четницима, а према Колашину с Нијемцима. Новонастала ситуација је налагала да се и њене снаге прегрупишу. По наређењу штаба дивизије од 17. маја, бригада се извукла на Сињајевини, посјела Јабланов врх, Вратло, Јаворје, Крњу Јелу и затворила правце према Липову и Морачи.

Трећи батаљон, који је држао положаје на Вежешнику и затварао правац према Подгорици, 20. маја навече се одлијепио од Талијана. Наредна два дана, 21. и 21/22. маја, он је водио борбе с четницима са тог терена, разбио их и наставио покрет правцем Горња Ровца—Пониквице—Штитово—Луке Бојовића, а 23. маја правцем Баре—Штирни до—Струг. Двадесет четвртог маја је преданио у селу Стругу, а слиједећег дана продужио на Боан и, послије двадесет четвородневних борби, у саставу Ударне групе батаљона, стигао у састав бригаде. Дијелом снага батаљон је запосјео положаје јужно од села Сировца ради затварања правца према Морачи и обезбјеђивања десног бока бригаде, при чему је истурао борбена осигурања ка Алугама и Јаворју, према Морачи и Лоли планини.

Први батаљон је 15. и 16. маја водио борбе с четницима У селима Лијешњу и Већем Дубоком и према Горњој Морачи, а затим према селу Вишњи, у коме су га 17. маја

напали четници из Горње Мораче. У борбама које је водио 17. и 18. маја потиснуо је ту четничку групацију, али су га баш у то вријеме напали четници из позадине — од Вељег Дубоког. Да би се ослободио тог притиска, батаљон је 18/19. маја, у садејству с једном четом 5. батаљона, сачекао четнике на линијот Дубоко—Вишња и одбацио их на југ. Чета 5. батаљона се 18/19. маја вратила у састав свог батаљона, а 1. батаљон је наставио борбу с четницима сјеверно од села Дубоког и Вишње, одбацио их на сјеверозапад и 19/20. маја наставио покрет правцем Дубоко—Вишња—Морачке платије. Пошто је 20. маја преданио у селу Драговића Пољу, 20/21. маја је, преко Горње Мораче и Крње Јеле наставио покрет за Вратло на Сињајевини. У подручју Вратла је смијенио 7. крајишку бригаду и посјео положаје западно и сјеверозападно од Горњег Липова. С наслоном на Јабланов врх и Градиште, затварао је правац Липово—Колашин. Непријатељ је, међутим, вршио тако снажан притисак да се батаљон 23. маја морао повући са Јаблановог врха. У садејству с 2. четом 2. батаљона и уз подршку дивизијске артиљерије с ватрених положаја из рејона Старца и Потрка 1. батаљон је ноћу 23/24. маја извео противнапад. Одбијен, он се повукао на положаје Мали старац—Вратло, а 2. чета 2. батаљона на Вратло.

Други батаљон је 15. маја водио борбу с четницима на правцу Црквине—Лугови и према Колашину и одбацио их на десну обалу Таре. Међутим, 16. маја су дијелови њемачке борбене групе „Салмингер"[1] успјели да се од Колашина пробију у борбени поредак 2. батаљона и овладају Међеђом главом, посједну к. 1678 и к. 1688 на Горњем Вучју, одакле су контролисали долину Мораче и Таре и прилазе ка Сињајевини. Но батаљон је истог дана одбацио Нијемце са тих положаја, те тако поново успоставио контролу према Липову и Црквинама. Пошто су посјели Вагањ (к. 1664), Нијемци су 17. маја покушали да свјежим снагама врате Горње Вучје, али тог дана нијесу успјели. Међутим, борбена група „Даумилер",[2] која је дејствовала према Липову, 18. маја је успјела да се провуче између положаја 7. крајишке бригаде и положаја које је држао наш 2. батаљон, да се дочепа Умова (к. 1945) и избије позади 2. батаљона.

[1] 98. ловачки пук, 2/79. брдског артиљеријског пука, једна батерија и 1 чета 1/54. пионирског батаљона.

[2] Извиђачка и тенковска чета са штабом 54. артиљеријског дивизиона, 1. чета 1. батаљона 98. ловачког пука.

Наш се батаљон морао хитно повући, водећи борбу на два фронта, с непријатељем који је све упорније нападао. Доспјевши у тежак положај, 2. батаљон је главнином напао Умово (к. 1945), а мањим дијеловима водио задржавајући борбу на правцу Црквина и Доњег Вучја. У садејству с дијеловима 7. крајишке бригаде, успио је да одбаци Нијемце са Умова и да их натјера у бијег ка долини Платнице, гдје их је већину уништио. Међутим, снаге групе „Салмингер" овладале су Горњим Вучјем, па су се дијелови 2. батаљона 19. маја морали повући правцем Рашка—Миоска—Драговића Поље. У Горњој Морачи се прикупио читав батаљон, а онда је, 20. маја, посјео положаје на линиј.и Сврке—Трновица, према четницима. С њима је водио борбу 21. и 22. маја. У садејству с четом пратећих оруђа успио је да их разбије и да 23. маја избије у Крњу Јелу. Одатле је 2. чету упутио на Вратло, ради затварања правца према Ј1ипову, а 3. чету на Црне греде (тр. 1797), ради затварања праваца према Горњој Морачи. Прва чета је за то вријеме прихватила људство са терена Мораче које је долазило да попуни бригаду, а потом је, 24. маја, и она кренула на Вратло. Друга чета је 23/24. маја садејствовала 1. батаљону у противнападу на Јабланов врх, а након тога се повукла на положаје у висини Вратла, камо је 24. маја стигла 1. чета, а 25. маја и 3-ћа.

Пет,и батаљон је 15. маја водио борбу с четницима на правцу Доње Мораче, а 16. и 17. на правцу Горње Мораче. Главнина батаљона се, 18. и 18/19. маја, оријентисала на правац Пажња, Старча, Љевишта и Бојића, а одатле је дијелом снага садејствовала 1. батаљону у борби за села Вишње и Веље Дубоко. Деветнаестог маја читав се батаљон прикупио у рејону Јаворја, одакле је, по наређењу штаба бригаде, 19/20. маја усиљеним маршем кренуо преко Лоле, Гвозда и Војника. У Шипачну је стављен под команду пгаба 3. ударне дивизије. На маршу од Јаворја до Шипачна, који је извршио у рекордном времену, батаљон није имао додира с непријатељем. По доласку у подручје Шипачна водио је борбу против јединица 7. СС-дивизије на правцу Шипачно—Никшић до 23. маја, а од 23. до 28. маја са Гвозда и Крнова на правцу Шавник—Никшић.

За вријеме борби у Горњој и Доњој Морачи чета пратећих оруђа је подржавала дејства 2. батаљона према Колашину. Након повлачења на Сињајевину посјела је ватре-

не положаје Вратло—Мали Старац, позади 1. и 2. батаљона, подржавајући их до 28. маја.

Интендантура с коморама бригаде стигла је 7. маја у Бистрицу, а 18. се вратила у Бојиће. Ту су је 19/20. маја напали четници. Напад је одбила сопственим снагама и већ 20. маја се преко Јаворка запутила за Боан. И на Јаворку су четници напали интендантуру с коморама, али су и овдје били одбијени. У Боану се задржала до 28. маја.

За вријеме борби у Морачи и на Сињајевини бригадно превијалиште се налазило с 2. батаљоном, а бригадна болница је од 15. до 28. маја била у Боану.

Штаб бригаде се, од 15. до 23. маја кретао с 2. батаљоном, а послије повлачења бригаде на Сињајевину размјестио се у Крњој Јели.

За то вријеме непријатељ је успио да потисне и остале наше јединице и сузи обруч око ГОГД. ГБемачка 369. легионарска дивизија заузела је Чајниче и потисла Дринску оперативну групу на лијеву обалу Ћеотине, а у долини Дрине повезала се са 118. дивизијом у тежњи да што прије овладају долинама Дрине, Сутјеске, Пиве и Таре и да затворе све прилазе тим ријекама. Централна болница с рањеницима и болесницима прешла је на планину Пиву.

Оцијенивши да је непријатељ на јединице НОВ кренуо крупним снагама, Врховни штаб је 18. маја на најугроженији, фочански правац упутио главнину 1. пролетерске дивизије. Седмој банијској дивизији је наредио да се пребаци на лијеву обалу Ћеотине, да обезбјеђује дејства 1. пролетерске дивизије и Дринске оперативне групе у долини Дрине и спријечи продор непријатеља према Градцу, а 3. ударној дивизији — да затвара правце Шавник—Никшић, Бајово Поље—Никшић, долина Пиве—Гацко. Другој пролетерској дивизији је наређено да дио снага помјери удесно и затвори правац Жабљак—Косаница, а да дијелом снага са Сињајевине брани средњи ток Таре и спријечи непријатељу продор ка Боану и Жабљаку.

Успјешно изведена акција групе батаљона на Биоче и затварање правца према Подгорици изазвали су забуну код непријатеља. Он је то оцијенио као покушај да се групи дивизија отвори пут за наступање преко Албаније и спајање с Англо-Американцима, чије је искрцавање стално очекивао. Да би их у томе спријечио, непријатељ је већ на почетку операције „Шварц" морао да мијења план о

њеном извођењу. С фронта према 1. и 2 пролетерској дивизији извукао је пук „Бранденбург" и један ојачани пук из 1. брдске дивизије и упутио их према Подгорици; преко Никшића је упућен ка Подгорици један моторизовани одред из 7. СС-дивизије; на комуникацији Подгорица—Колашин, према ударној групи батаљона, оријентисана су и два пука дивизије „Венеција". Тако је непријатељ већ на старту почео да мијења распоред и губи вријеме. Наше војно руководство ће пак то искористити да снаге брзо прегрупише и усмјери ка горњем току Дрине и долини Пиве и Сутјеске.

Међутим, у горњем току Дрине непријатељ је имао јаче снаге и њено форсирање није успјело, због чега је 26. маја Врховни штаб одлучио да се пробој изврши преко Вучева и Сутјеске, дајући важно мјесто прилазима и прелазима на Тари, Пиви и Сутјесци, за што је одредио јаче снаге. У то вријеме се у Ђуреву и Грабу налазио један батаљон Нијемаца из састава групе „Анакер",[3] али како он сам није могао посјести и бранити тај међупростор, требало је дејствовати брзо, што је било скопчано са великим тешкоћама.

Четвртој пролетерској бригади, без 5. батаљона, наређено је да до 28. маја држи положаје на Сињајевини и штити извлачење 2. далматинске и 7. крајишке бригаде. Да би што успјешније извршили добивени задатак, 1. и 2. батаљон су, са положаја Вратло, Велики старац, Мали старац, 25/26. маја извели противнапад: 1. батаљон на Јабланов врх (т. 2230), а 2-ги на коту 2100 на Јаблановом врху и према Липову. Противнапад није успио и, до зоре 26. маја, оба су се батаљона повукла на полазне положаје На тим положајима је 1. батаљон остао до мрака 27. маја, када је пошао за Крњу Јелу. Да би заваравао непријатеља о стварним намјерама бригаде, 2. батаљон је 27/28. маја извршио демонстративни напад на Јабланов врх, затим се одлијепио од противника и 28. маја стигао у Крњу Јелу. Трећи батаљон је 27. маја повучен са положаја и прикупио се у Крњој Јели, а Пети је 28. маја скинут са правца Шавник—Никшић и упућен у састав бригаде. Чета пратећих оруђа се до 28. маја прикупила у рејону Крње Јеле, а позадинске јединице бригаде у Боану.

[3] Владо Стругар, Југославија 1941—1945, стр. 165 (ојачани 738. ловачки пук 118. дивизије).

Из рејона Крње Јеле 4. бригада је пошла послије подне 28. маја, правцем Крња Јела—Боан—Тушина—Мљетичак —Пошћење — са 1. батаљоном у претходници, 2. батаљоном у заштитници, а с осталим јединицама у главнини. Двадесет деветог маја пре подне стигла је у Мљетичак и Прошћење и ту се задржала до ноћи. Затим је извршила покрет правцем Комарница—Николин до—Пишће—Војновићи — са 1. батаљоном у претходници, 5. батаљоном, који је тог дана стигао у састав бригаде, у заштитници, а с осталим јединицама у главнини. Тридесетог маја је преданила у селу Војновићима, одакле је наставила покрет правцем Војновићи—Барни до — пјешачки мост на Пиви у висини Мратиња. Бригада је 30/31. маја прешла Пиву преко моста који је претходног дана израдио пионирски вод Пратећег батаљона Врховног штаба заједно с мјештанима и 31. маја стигла у рејону Мратиња.

Преко Пиве је најприје прешао 1. батаљон, који је одмах продужио за Брљево, да затвори правац којим је 7. СС-дивизија настојала да се пробије у Мратиње и долину Пиве. Батаљон је 31. маја послије подне избио на јужне падине Биоч-планине, гдје је ступио у борбу с Нијемцима, повезујући се лијево с јединицама 7. крајишке бригаде и десно с 10. херцеговачком бригадом, која је затварала правце према Врбици и Гацку. Одмах за Првим Пиву је прешао Трећи батаљон. Он је из Мратиња, преко Јаворка, продужио ка јужним падинама Биоч-планине и чим је тамо стигао, 31. маја послије подне, посјео је положаје и затворио правац према Будњу, лијево од 10. херцеговачке бригаде. Иза 3. батаљона Пиву је прешла чета пратећих оруђа и посјела положаје према Будњу, па 2. батаљон, који је из Мратиња, преко Јаворка, наставио покрет и посјео положаје лијево од 3. батаљона, на којима је чекао непријатеља који је наступао од Будња. Најзад су преко Пиве прешле болница и интендантура с комором. Оне су се 31. маја прикупиле и смјестиле у Мратињу и ту остале до 4. јуна. Бригадно превијалиште се 31. маја увече развило у рејону Јаворка. Послије преласка преко Пиве, штаб бригаде се смјестио у Мратињу, одакле су неки његови чланови пошли с батаљоном на Биоч-планину. Пети батаљон је нгтитио прелазак бригаде преко Пиве, а затим је продужио за Мратиње, одакле је 1. јуна, преко Превије и Јаворка, наставио за Коњске лази (изнад села Милошевића).

Ту је посјео положаје између 10. херцеговачке бригаде и нашег 3. батаљона, затварајући правац Стабно—Штирно.

Непрекидне борбе на правцу Биоча, Мораче, Колашина и на Сињајевини, марш преко Дурмитора, прелазак преко Пиве, стални напади непријатеља са земл>е и из ваздуха, неповољни атмосферски и теренски услови за живот и борбу, слаба и нередовна исхрана крајње су исцрпили борце и старјешине бригаде. У тој, првој етапи операције „Шварц" из бригаде је избачено око 150 бораца и старјешина. Од тога је око 80 погинуло или подлегло ранама и исцрпености.[4] Но и поред губитака и тешкоћа, бригада је на вријеме и с успјехом извршавала своје задатке, испољивши велику упорност и залагање. Пењање из кањона Пиве уз врлети и беспутне падине Биоч-планине био је врхунац напора њеног људства, али ни неизвјесност која је бригаду чекала на планини није могла утицати на морал њених бораца, јер су били сигурни у себе и знали шта могу да постигну. Тако се 4. пролетерска 31. маја нашла на јужним падинама Биоч-планине, између 7. крајишке и 10. херцеговачке бригаде, да у заједничкој борби, против снага 7. СС-дивизије и групе „Анакер", подијели терет који је сваким даном постајао тежи.

[4] Погинули су: борци Јово Ашанин, Радомир Ашанин, Миленко Бадњар, Милуша Бакић, Јован Бакрач, ЈБубо Бакрач, Бошко Баранин, Лазар Баранин, Мијат Бошка Булатовић, Радомир Булатовић, Мијат Блажа Булатовић, Тона Буха, Гојко Бучалица, Вељко Вељовић, Радојица Влаховић, Љубо Влаховић, Милутин Врачар, Јере Вранчић, Бранко Вујачић, Вељко Вукадиновић, Крсто Вујић, Драгомир Грбовић, Гојко Грбовић, Ђорђије Грдинић, Раде Голубовић, Грујо Грујић, Стана Грубишић, Комнен Грујић, Светозар Грујић, Радован Дакић, Васо Дамјановић, Милић Дуковић, Михаило Дацић, Милош Делић, Бранко Дуловић, Радош Дуковић, Милић Ђокић, Јован Ђокић, Лука Ђуран, Мирчета Ђурђић, Васо Димитријевић, Даница Живковић, Перо Жижић, Мираш Жижић, Гојко Зековић, Зарија Зековић, Милорад Ивановић, Ристо Ивановић, Раде Иветић, Даница Јањић, Миле Јелић, Мићко Јелић, Ђорђије Јелић, Миливоје Котлица, Новак Караџић, Мирко Кљајић, Батрић Кнежевић, Милан Кнежевић, Митар Кнежевић, Цуја Козомора, Милутин Карабасил, Вељко Крсмановић, Срдан Крсмановић, Божо> Крстајић, Бранко Крстајић, Милош Крстајић, Душан Лакићевић, Душан Никитовић, Павле Никитовић, Милосав Никчевић, Милан Нишић, Бранко Нешић, Душан Обрадовић, Мирко Параушић, Јагош Радовић, Петар Раковић, Радивоје Сукњевић, Вукосав Таталовић, Срђан Татић, Војислав Томовић Вуко Томовић, Антоније Цицмил, Иван Черина и Гојко Џамбасан; десетари Миле Курузовић и Јово Херцег; водници Драгоје Радовић и Марко Батуран и политички комесар чете Велимир Дрецун; дневник аутора.

Од Пиве, преко Вучева, до Сутјеске

Крајем маја непријатељ је на свим правцима потискивао наше снаге, те је њихов положај бивао све тежи, простор ужи, а маневар скученији. У долини Сутјеске, на одсјеку Суха—Тјентиште, и поред натчовечанских залагања бораца 1. пролетерске дивизије, Дринске оперативне групе и 2. далматинске бригаде, њемачке снаге су се сваког часа могле спојити и затворити обруч око ГОГД. Непријатељ је, с том намјером, вршио све јачи притисак 118. дивизијом ка Вучеву и узводно долином Сутјеске, 7. СС-дивизијом и с дијелом групе „Анакер" преко Чемерна, на ком правцу је оријентисан и пук „Бранденбург", и у међуријечју Пиве и Сутјеске. Из долине Дрине помјерао је 369. дивизију на линију Фоча—Калиновик, којим је правцем усмјераван и 724. пук, ради посједања комуникације и дејства преко Зеленгоре. Између Таре и Пиве дејствовале су 1. брдска дивизија, бугарски 61. пук и талијанска дивизија „Ферара", позади којих су наступале дивизије „Венеција" и група „Изонцо". Дивизија „Тауринензе" и 4. домобранска бригада дејствовале су са сјеверозапада ка десној обали Таре.

Борбама у долини Сутјеске, наше снаге су, у то вријеме, имале овај циљ: стварање мостобрана, обезбјеђивање преласка преко Сутјеске и омогућавање пробоја групе дивизија преко Зеленгоре. Задатак 3. ударне и 7. банијске дивизије био је да задржавајућом одбраном створе вријеме и простор за прелазак преко Сутјеске и пробој преко Зеленгоре, а 7. крајишке, 4. пролетерске и 10. херцеговачке бригаде, које су водиле борбу са линије Кљусина—Пандурица—Столови на јужним падинама Волујака и Биоч-планине — да обезбјеђује лијеви бок групе дивизија са правца Чемерна, Автовца, Билеће и Никшића и створе вријеме за прелазак преко Пиве, Вучева и Сутјеске.

Четврта пролетерска бригада је 31. маја послије подне посјела положаје на Биоч-планини: 3. батаљон Мали градац (к. 1796), с којег је затварао правце према Штирном и Будњу; 2. батаљон Обер (к. 1467) одакле је затварао правац Бурев до—Будањ; 1. батаљон југозападне падине Јаворка, са којих је затварао правац према Брљеву; чета пратећих оруђа ватрене положаје позади 2. и 3. батаљона, у ком рејону се развило и бригадно превијалиште. Пети батаљон

био је у покрету од Мратиња, преко Јаворка, ка Будњу, камо је стигао 1. јуна.

Десно од 4. пролетерске, са Кљусине, водила је борбу 10. херцеговачка, а лијево, са јужних падина Јаворка, 7. крајишка бригада. Све три бригаде су пошле у напад ноћу између 31. маја и 1. јуна.

Будањ су напали 2. и 3. батаљон 4. пролетерске бригаде, а 1. батаљон и 7. крајишка на Брљево. Отпор Нијемаца је био јак, а губици обострано велики. Напад није успио и настављен је и 1. јуна. Тога дана су 2. и 3. батаљон успјели да прије подне овладају селом Будњем и опколе једну групу Нијемаца јужно од села Брљева. Затим су Нијемци, из села Милошевића, јачим снагама напали у бок и леђа 2. и 3. батаљона и озбиљно их угрозили. Захваљујући интервенцији 5. батаљона, који се у међувремену убацио у борбу, затворио правце према Стабну и Седларима, продро у Милошевиће и приморао непријатеља да се повуче у полазне рејоне, 2. и 3. батаљон заузели су повољније положаје и наставили напад.

Ноћу 1/2. јуна Нијемци су снагама 7. СС-дивизије и дијелом групе „Анакер" напали у исто вријеме, низводно долином Пиве, на Биоч-планини, а преко Волујака и Маглића ка Мратињу, с циљем да одвоје 7. крајишку, 4. пролетерску и 10. херцеговачку бригаду од главнине оперативне групе, опколе их, одбаце у долину Пиве и ту униште. Тиме је, у тренутку када су се и наше бригаде спремале да пођу у напад преко Врбнице ка Плужинама и Горанском, доведен у питање не само тај напад већ и њихов опстанак на Биоч-планини, то прије што је непријатељ од Волујака све више продирао иза њихових леђа. Успјеси 5. батаљона на правцу Милошевића, 1. јуна, омогућили су, међутим, нашим снагама да ноћу 1/2. јуна посједну повољније положаје: 1. батаљон јужне падине Јаворка, одакле је затварао правац према Брљеву; 2. батаљон линију Обер—Пандурица, са које је затварао правац према Будњу; 3. батаљон Пандурицу, са које је затварао правац према Штирном, а 5. батаљон положаје између Пандурице и Кљусине, одакле је затварао правце према Седларима и Стабну. Десета херцеговачка бригада је посјела положаје десно од 5. батаљона. Лијево од 1. батаљона, јужне падине Јаворка, посјела је 7. крајишка бригада. У таквом распореду бригаде су се браниле све до зоре 3. јуна, када им је непријатељ од Волу-

јака избио на десни бок и иза леђа, те су сваког часа могле бити одсјечене.

Трећег јуна Врховни штаб је донио одлуку да се 1. и 2. пролетерска дивизија, Дринска оперативна група и 10. бригада — оне су се у то вријеме затекле између Сутјеске и Пиве — у двије оперативне групе пробијају преко Сутјеске и продиру ка источној и средњој Босни — 2. пролетерска правцем Суха—Горње Баре—Коњске воде, а 1. пролетерска и Дринска оперативна група правцем Кошур—Врбница—Миљевина. На састанку у Мратињу Врховни штаб је одлучио да се 3. ударна и 7. банијска дивизија (6 бригада) и Централна болница, као посебна група, пробијају преко Таре на планину Љубишњу.

У духу те одлуке, штаб 2. пролетерске дивизије наредио је 4. пролетерској бригади да се пребаци у долину Сутјеске, у рејон Граба, и дејствује према Јабуци и жандармеријској станици на Зеленгори. Трећег јуна прије подне 2. и 5. батаљон су убрзаним маршом упућени ка Трнавачком језеру да би се, између Волујака и Маглића, пребацили у рејон Граба. Међутим, непријатељ је раније затворио тај правац, те је 2. батаљон, који се кретао на челу колоне, при сусрету с 13. пуком 7. СС-дивизије, испред Трнавачког језера, био потпуно изненађен па се, не ступајући у борбу, повукао за Мратиње, а за њим је пошао и 5. батаљон. Оба су батаљона одмах враћена из Мратиња на положаје: 2. батаљон на линији Плеће—Пресјека, да затвара правце према Трнавачком језеру, а 5. батаљон на линији Плеће—Улобић, да затвара правце према Маглићу.

На тим положајима батаљони су истог дана отпочели борбу. Непријатељ је упорно настојао да се што прије пробије у Мратиње, али су га 2. и 5. батаљон спријечили, одбацивши га на полазне положаје. Тиме су омогућили нашим снагама које су се извлачиле преко Мратиња да се преко Вучева пробију за Сутјеску. Четвртог јуна навече 5. батаљон је пребачен у рејон Пријевора, одакле је, под непосредном командом штаба дивизије, с положаја сјеверозападно од Пријеворских кобила (к. 1645), затварао правац Суха—Пријевор—Трнавачко језеро. На тим положајима је остао све до 7. јуна, али је тада, под јачим притиском непријатеља, одступио за Суху. Са својом комором која му се прикључила у Сухој, батаљон је навече прешао Сутјеску.

Други батаљон је преузео положаје 5. батаљона и до 6. јуна, када га је смијенила 10. херцеговачка бригада, за-

тварао правце који воде од Трнавачког језера и са Маглића за Мратиње. Ноћу између 6. и 7. јуна пошао је, правцем Стубица—Мркаљ кладе, за Коритник, на коме је 7. јуна водио борбу с дијеловима њемачке 118. дивизије, а 7/8. јуна продужио, преко Драгош-седла, за Суху, камо је стигао 8. јуна у зору.

Трећи батаљон и чета пратећих оруђа повукли су се са Биоч-планине 3. јуна и преко Јаворка и Мратиња упутили се за Пољице. Одатле је 3. батаљон наставио покрет правцем Стубица—Мркаљ кладе—Драгош-седло до Сухе, где је 5. јуна смијенио 6. батаљон 1. пролетерске бригаде и до 8. јуна затварао правце према Трнавачком језеру и Чемерну и садејствовао 1. батаљону 4. пролетерске и 2. далматинској бригади у борбама на правцу Баре—Коњске воде, куда је требало да се пробије 2. пролетерска дивизмја. Чета пратећих оруђа задржала се у рејону Мркаљклада до ноћи 6. јуна, а затим се, преко Драгош-седла, спустила у рејон Сухе, гдје је сачекала ред за пребацивање преко Сутјеске.

Први батаљон је повучен са Јаворка прије зоре 4. јула и спустио се у Мратиње, одакле је извео болницу и интендантуру с бригадном комором на плато Вучева, а затим продужио правцем Катуниште—Мркаљ кладе—Драгош-седло до Сухе. Ту је смијенио 1. батаљон 1. пролетерске бригаде и на правцима Суха—Чемерно и Варда—Густи пут водио борбу до 8. јуна навече, када је прешао у рејон Прибоја, у заштитницу бригаде. Болница и интендантура с бригадном комором задржале су се између Сиљевице и Препелишта до 6. јуна, а затим наставиле покрет правцем Катунско поље—Понор—План—Халуге—Мркаљ кладе—Драгаш-седло до у долину Сутјеске, на простор између Сухе и Прибоја, камо су стигле 8. јуна изјутра. За читаво вријеме борби и покрета од Биоч-планине, преко Мратиња, и Вучева, до Сутјеске, штаб бригаде је био с јединицама.

Од преласка Пиве бригадна интендантура је поред својих јединица, снабдијевала и бројни збјег, који се кретао са ГОГД. Услови за снабдијевање били су изузетно тешки, али је интендантура ипак успјела да задовољи најпрече потребе бригаде. Она је, чак, 7. јуна од својих скромних залиха добар дио одвојила за друге јединице које су биле у још тежој ситуацији. Међутим, положај бригадне болнице у том времену био је нешто тежи. Од 1. јуна се о свим рањеницима морала сама бринути, јер је тога дана прекинута свака веза с Централном болницом. Санитетско особље

је улагало напоре да изврши постављене задатке, али су они надмашршали физичке и стручне могућностм бригадног санитета. Авијација, која је стално висила над јединицама и наносила им велике губитке, отежавала је и рад санитетског особља. Убијен је велик број коња, толико потребних за транспорт рањеника. Суочен с таквом ситуацијом, штаб бригаде је наредио интендантури да бригадну комору растерети и ослободи што већи број коња за потребе болнице. Пошто је 6. јуна на међупростору Сиљевице —Препелиште закопала 1 тешки минобацач, 3 тешка митраљеза, радионички алат и сву кабасту опрему, интендантура је ослободила неколико коња за потребе рањеника. Тиме је и бригадна комора постала покретљивија. Већи број њеног људства упућен је у борачке јединице.

У борбама од Пиве до Сутјеске из строја бригаде је избачено око 200 бораца и старјешина од којих је већи број погинуо или од посљедица рањавања и исцрпености преминуо.[5]

[5] Погинули су: борци Павле Алексић, Томо Алексић, Стипе Алиновић, Дара Андесилић, Владо Балић, Милан Басарић, Гавро Банић, Рајко Благојевић, Рајко Беговић, Бранко Бекић, Франц Бергинц, Марица Бобичић-Маша, Блажо Бокан. Ђоко Борозан, Ђуро П. Броћета, Коста Броћета, Ђуро Р. Броћета, Вице Вуковић, Вук Вељовић, Милан Воркапић, Олга Вујисић, Милика Вујисић, Анте Гачина, Дмитар Гашић, Милош Грујић, Драган Гвозденовић, Александар Драгутин, Милан Драгић, Јере Дулибић, Јово Денић, Мирко Ђуран, Перо-Ђуран, Милорад Жарковић, Томаш Зиндовић, Марко Иветић, Митар Иветић, Никола Иве.тић, Пантелија Иветић, Војин Ињац, Марко Милоша Ињац, Марко Васа Ињац, Вјекослав Јаковљевић, Марица Јурас, Иван Јурић, Томо Јурић, Данило Кикановић, Војо Ковачевић, Вукашин Ковачевић, Перо Ковачевић, Милан Красић, Урош Крстајић, Јован Кузмановић, Љубо Латин, Љубо Ласан, Коса Лакићевић, Никола Љубоја, Петар Мандић, Илија Мијатовић, Вуко Мијатовић, Иван Марушић, Петар Матковић, Јерко Микуландра, Раде Микуландра, Богдан Милошевић. Саво Михајло, Симо Мраовић Тодор Мушовић, Ан';елка Михаиловић. Станка Новаковић, Петар Ненадић, Јован Обрадовић, Љубо Обрадовић, Ђуро Огризовић, Светозар Одовић, Зеко Јововић, Душан Јововић, Душан Јојић, Анка Параушић, Никола Перић, Драго Петровић, Стипе Петровић, Душан Пијевац, Анте Пиложота, Радован Пјешчић, Раде Покрајац, Божо Попарић, Бошко Поповић, Лазар Поповић, Миле Поповић, Милован Пушеља, Љубомир Ивана Рабреновић, Милан Радић, Богдан Росић, Симо Росић, Анте Јерка Славица, Иван Грге Славица, Мирко Николе Славица, Пашко Срдаров, Мијајло Стевовић, Данило Трипковић, Петар Тркуља, Роксанда Церовић, Милка Цар Шиме Чалета, Тона Цар Блажа Чалета, Марко Шпире Чалета, Јере Нике Чалета, Тона Јосипа Чалета, Никола Цаковић и Лука Шћепановић; десе.тари Бошко Бодрожић, Никола Грга, Дуња Дакиловић, Јово Ђалић, Раде Јоветић,

Од Сутјеске преко Зеленгоре, до Јахорине

Да би онемогућио пробој наших снага, непријатељ је стално појачавао дејства у долини Сутјеске и на правцу њиховог наступања. Главнина 7. СС-дивизије, дио групе „Анакер" и пук „Бранденбург", све жешће су нападали на положаје 2. далматинске и 1. и 3. батаљона 4. пролетерске бригаде; 118. дивизија, узводно долином Сутјеске ка Тјентишту, нападала је 1. пролетерску дивизију и Дринску оперативну групу; главнина 369. дивизије и 724. пук посјели су комуникацију Фоча—Калиновик ради пресретања наших снага, а дио снага 369. дивизије и 118. извиђачки батаљон дејствовали су преко Зеленгоре ради повезивања дејстава 7. СС-дивизије и 118. дивизије у долини Сутјеске. Такав борбени поредак непријатељев знатно је отежавао пробијање наших снага на сјевер.

Друга далматинска бригада је послије вишедневних упорних борби на Барама посјела Велику и Малу Сиљевицу, са којих је, заједно с 15. мајевичком бригадом, обезбјеђивала лијеви бок сјеверне колоне. Седма СС-дивизија и 118. дивизија, својим унутрашњим крилима, приближиле су се положајима наших снага на свега 4 километра. Због јаког отпора 118. дивизије са лијеве обале Сутјеске и Кошура, 1. пролетерска дивизија није успијела да се пробије преко Поповог Моста ка Врбници, већ се пробијала заобилазним путем, преко Драгош-седла, Сухе и Тјентишта, за Милинкладе и даље према Балиновцу. У таквој ситуацији је Врховни штаб и 2. пролетерској наредио да крене за 1. пролетерском дивизијом.

На основи нове одлуке о правцу пробоја, штаб дивизије је 7/8. јуна наредио 4. пролетерској бригади да се пробија правцем Тјентиште—Крекови—Милинкладе и даље за 1. пролетерском дивизијом. Батаљони су добили ове задатке: 1. батаљон, који је затварао правце Суха—Чемерно и Варда—Планиница, да на тим правцима сачека смјену, затим да у рејону Прибоја штити прелазак бригаде преко Сутјеске, а потом да у улози заштитнице креће правцем

Раде Јовичић, Павле Клисић, Мило Крковић, Митар Куљач, Милан Лазовић, Мујо Вукајла Мијатовић, Ђорђије Мијатовић, Илија Параћина, Душан Радаковић, Душан Радивојша, Миладин Радовић, Миле Тркуља и Јозо Черина; водници Пашко Бановац, ЈВубо Ђуран, Владо Иветић, Лазо Иветић, Нико Иветић, Урош Иветић, Богдан Ињац, Мираш Ракочевић, Никола Славица и Анте Чалета; дневник аутора.

Прибој—Тјентиште—Крекови; 2. батаљон, који је 8. јуна изјутра избио у рејон Сухе, да 8. јуна пређе Сутјеску у рејону Прибоја, посједне Казан (к. 1034) и обезбиједи се према Вилењаку и Тјентишту, а да 8/9. јуна наступа правцем Тјентиште—Поштарице—Крекови—Мшшнкладе—Катуниште, да непосредно обезбјеђује Врховни штаб и штаб дивизије и да 9. јуна избије у Катуниште; 3. батаљон, који је до ноћи 8. јуна дејствовао према Трновачком језеру и Чемерну — да се послије смјене пребаци преко Сутјеске у рејон Прибоја и наступа правцем Суха—Прибој—Тјентиште—Хрчавка; 5. батаљон, који је прешао Сутјеску 7/8. јуна и 8. јуна садејствовао нашим снагама у нападу на снажно бранени Кошур — да 8/9. јуца дејствује на Озрен и Тисово брдо, да садејствује 2. далматинској и 15. мајевичкој бригади и да се 9. јуна прикупи у долини Хрчавке, у рејону Хрчаве. Пошто је 8. јуна, по наређењу штаба бригаде, закопала тешко наоружање, чета пратећих оруђа је сведена на кадровско језгро, које се кретало у саставу бригаде као самостална јединица, а њено људство је распоређено по батаљонима. Деветог јуна јединице су се ослободиле архива, казана и личних биљежака. Болница и интендантура с комором прикупиле су се 8. јуна на Сутјесци и уз помоћ 1. батаљона прешле су у рејон Прибоја 8/9. јуна. Главнину бригаде стигле су 9. јуна у долини Хрчавке, на међупростору Милинкладе—Хрчава.

Прелазак преко Сутјеске и пробој преко Зеленгоре — то је био најтежи и најсудбоноснији тренутак у свим дотадашњим борбама снага ГОГД. Тих дана авијација је стално „висила" над бојиштем и бомбардовала положаје, покрете и мјеста концентрације свих јединица ГОГД. У исто вријеме су бројна непријатељска артиљеријска и минобацачка оруђа непрекидно и посвуда тукла убитачном ватром, што је тешко погађало наше јединице нарочито када су се нашле збијене на узаном простору у најкритичнијој ситуацији за пробој.

До зоре 9. јуна све су јединице 4. пролетерске бригаде прешле Сутјеску и 9. јуна стигле у долину Хрчавке, на међупростору Милинкладе—Катуниште, обезбјеђујући се према Крековима, Вилењаку, Тисовом брду, Озрену и Дебелој равни. Тога дана Сугјеску су прешли и зачелни дијелови 2. пролетерске дивизије, послије чега је 118. дивизија још јаче притисла долину Сутјеске како би потпуно онемогућила прелазак друге групе ГОГД. Међутим, 7. банијска дивизија

је успјела да се ноћу 9/10. јуна пребаци преко Сутјеске и да се, уз прихват 5. батаљона 4. пролетерске бригаде, пробије између Озрена и Плећа ка Лучким колибама, да изведе дио рањеника и повеже се са првом групом ГОГД. Послије тога су 118. дивизија и 7. СС-дивизија спојиле унутрашња крила и затворише све прелазе на Сутјесци, чиме је продор 3. ударне дивизије, која се тада прикупљала на платоу Вучева, на правцу главнине снага ГОГД, био онемогућен.

Послије преласка Сутјеске 4. пролетерска бригада водила је борбе у саставу претходнице 2. пролетерске дивизије. Први батаљон је Сутјеску прешао 9. јуна у зору и продужио правцем Тјентиште—Крекови, штитећи бригаду од Кошура и Вилењака. Из рејона Дебеле равни враћен је на Тисово брдо (к. 1379) и Милинкладе (к. 1001), које је бранио до ноћи, када га је смијенила 10. херцеговачка бригада. Приликом смјене батаљона Нијемци су овладали Тисовим брдом. Из рејона Хрчаве батаљон је, преко Катуништа, стигао 10. јуна на Лучке колибе и посјео положаје између к. 1627 и Замрштена, са којих је затварао правце према Љубињу. На тим положајима га је 10/11. јуна опет смијенила 10. херцеговачка бригада. Послије тога се 1. батаљон, у саставу претходнице дивизије, пробијао правцем: сјеверно од Љубиног гроба—Врбничке колибе—Доње луке—-—Врбничка ријека, до које је стигао 11. јуна у 12 часова. За вријеме тог марша обезбијеђивао је Врховни штаб, штаб 2. дивизије и 4. бригаду. Послије краћег задржавања у долини Врбничке ријеке наставио је правцем Мрчин-колибе •— поток Отеша за Сиљевицу, а Врховни штаб за Мрчин-колибе. Чим је наставио марш Врховни штаб су напали Нијемци с Јаблановог врха (к. 1353). Тада је батаљон враћен на Мрчин-колибе и из покрета је напао Нијемце. У жестокој борби успио је да их потисне и заштити Врховни штаб и штаб дивизије, а затим је потоком Отешом наставио покрет ка к. 961. У зору 12. јуна напао је Нијемце на Сиљевцу (к. 1214), у исто вријеме су остали батаљони напали Вис и Радомишље. Сиљевцем је овладао у току дана, а дан касније, 13. јуна, учествовао је у нападу на комуникацију Фоча—Калиновик. Навече тог дана је стигао у село Миљевину.

Други батаљон је прије подне 9. јуна избио на Катуниште и затворио правце према Јеловцу и Буковини, одакле се, 9/10. јуна, у улози претходнице бригаде, пробијао правцем Буковина—Лучке колибе. Десетог јуна, преко Ру-

жиног поља, избио је пред Врбничке колибе и посјео к. 1622 и к. 1632, затварајући правце од Врбничке ријеке, садејствујући 3. батаљону у борби на Љубином гробу. Ноћу 10/11. јуна наставио је борбу правцем Доње луке-Балиновац и до 11. јуна прије подне избио на Балиновац, одакле је наставио правцем поток Отеша—Вис (к. 1130). Вис (к. 1130 и к. 1371) напао је 11/12. јуна, у исто вријеме када су 3. батаљон и 7. крајишка бригада напали Радомишље, а 1. батаљон Сиљевац. Успио је да овлада Висом, одакле је наставио гоњење Нијемаца према Осоју. На њиховим леђима прешао је ријеку Говзу и 12. јуна посјео положаје сјеверозападно од села Јелеча, према комуникацији Фоча—Калиновик. Одатле је 12/13. јуна, преко Омеровића, пошао за Ратај и 13. изјутра стигао на десну обалу Бистрице, у рејону Ратаја, гдје се прикупила читава бригада.

Трећи батаљон је послије преласка преко Сутјеске наступао правцем Тјентиште—Крекови—Милинкладе—Хрчава и 9. јуна посјео Дебелу раван и Преседлу, затварајући правце према Лучким колибама. У претходници бригаде се 9/10. јуна пробијао према Лучким колибама и 10. јуна посјео Љубин гроб, са којега је затварао правце Планик—Јаворак, Царева глава—Оборено точило и Орловац—Зеленгора. На Љубином гробу је 3. батаљон, у најкритичнијој ситуацији, својим дејством пресудно помагао оним снагама ГОГД које су се тог дана тучене и са земље и из ваздуха, прикупљале на малом простору у рејону Лучких колиба, омогућивши им да се пробију ка Балиновцу.

Непријатељ је јаким снагама нападао на 3. батаљон, ријешен да га на сваки начин збаци с Љубиног гроба и уништи снаге ГОГД на том простору. Премда је браниоце Љубиног гроба тукао свим средствима и са земље и из ваздуха, нанијевши им велике губитке, није успио — сви његови покушаји да се дочепа тог положаја осујећени су упорношћу и јунаштвом бораца 3. батаљона. У најтежим окршајима браниоци Љубиног гроба, одбијајући све јурише нападача, послали су поруку Централном комитету КПЈ и Врховном штабу да Нијемци неће заузети Љубин гроб док и један борац буде жив.[6] То је својеврсно сведочанство о самопријегору, високој свијести и изванредној храбрости бораца 3. батаљона, нарочито његове 2. чете. У тим бор-

[6] „До год будете чули на Љубином Гробу пуцње наших пушака, Нијемци неће проћи. А кад тога не буде, знајте да на њему више нема живих пролетера" — писало је у тој поруци.

бама 3. батаљону су садејствовали 5. батаљон, који је, лијево од њега, на правцу Тисова брда, водио упорну борбу, и 2. батаљон, који је, десно од њега, на правцу Врбничких колиба пробијао пролаз према Балиновцу.

Пошто га је ноћу 10/11. јуна смијенила 10. бригада, 3. батаљон је наставио пробијање у саставу бригаде правцем: Врбничке колибе—Балиновац—Мрчин-колибе. Већ 11/12. јуна напао је Радомишље и, у садејству с јединицама 7. крајишке бригаде и 1. и 2. батаљоном 4. бригаде, који су нападали Сиљевац и Вис, успио је да га заузме. Затим је наставио наступање према Осоју прешао ријеку Говзу и посјео пложаје у рејону Јелеча. Ноћу 12/13. јуна је заједно с 2. батаљоном извршио покрет и у зору 13. јуна стигао у Ратај.

Пети батаљон, послије борби на правцу Вилењака, прешао је на лијеву обалу Хрчавке и 9. јуна се прикупио у подручју јужно од Дебеле равни, одакле је навече враћен ка Тисом брду (к. 1379), са којега је 9/10. јуна на јуриш збацио Нијемце, стабилизовао положаје и држао их све до 10. јуна у 9. часова. Са Тисовог брда, 9/10. јуна, прихватио је јединице 7. банијске дивизије и рањенике који су се са њом извлачили, штитио их све до преласка преко Хрчавке и према Лучким колибама, а затим је, водећи задржавајућу борбу у улози заштитнице, онемогућавао брзо наступање непријатеља на правцу Хрчавка—Дебела раван—Лучке колибе. За вријеме тих борби батаљон је био готово преполовљен, али је потпуно извршио свој задатак — помогао је борцима 7. банијске дивизије и рањеницима да се пробију. Цијенећи жртве и напоре 5. батаљона и његову улогу у извлачењу из окружења, борци и руководиоци 7. банијске дивизије су му одали највеће признање, изразивши то и писменом захвалницом.[7]

При повлачешу са Тисовог брда и, затим, за Лучке колибе, 5. батаљон је водио борбу на више узастопних положаја. Борбама на линији Дебела раван (к. 1276)—Јаворак (к. 1588), које је водио до 11. јуна у 16 часова, знатно је помогао 3. батаљону на Љубином гробу, везујући за себе

[7] Текст захвалнице гласи: „На нашем путу из Црне Горе за источну Босну пробијајући се под најтежим околностима, ви сте нас прихватили у најтежем моменту на реци Хрчавки. Ваше јуначко држање и другарска пажња нашој дивизији подстиче све наше борце и руководиоце да у име наше дивизије изразимо захвалност. Командант и политички комесар 7. банијске дивизије Павле Јакшић и Ђуро Кладарин."

добар дио непријатељских снага намјењених да нападну тај положај. У улози заштитнице бригаде батаљон је на правцу Врбничких колиба и Балиновца задржавао непријатеља, а пошто је 12. јуна прешао Говзу, сјеверно од села Јелеча, водио је борбу против непријатеља који је, преко Хусад-планине, наступао ка Говзи, Радомишљу, Вису и Сиљевцу, хитајући у помоћ снагама које су одступале испред 1, 2. и 3. батаљона и јединица 7. крајишке бригаде.

Тога дана 5. батаљон је успјешно штитио лијеви бок и позадину снага 2. пролетерске дивизије и успио да одбаци непријатеља. У улози заштитнице он је 13. јуна обезбјеђивао од Зеленгоре прелаз бригаде и дивизије преко комуникације Фоча—Калиновик. А пошто је и сам ноћу 13/14. јуна прешао ту комуникацију, продужио је за село Главице, гдје је стигао главнину бригаде.

Од Сутјеске до Мрежица чета пратећих оруђа кретала се у саставу батаљона и тек се 14. јуна поново прикупила у Мрежицама, одакле је почела да поново самостално дејствује. Интендантура и бригадна комора, које су реорганизоване и прилагођене новим условима уочи преласка Сутјеске, и болница бригаде стигле су 9. јуна у долину Хрчавке и размјестиле се на међупростору Милинкладе—Хрчавка. Ту су у току дана биле изложене непријатељској ватри са земље и из ваздуха и имале највише губитака.

Кашон Хрчавке је готово непроходан, тијесан и ограничен и са једне и са друге стране; њиме се може проћи уском стазом која води од Милинклада, поред Хрчавке, за аКтуниште и Лучке колибе. Сваки испаљени метак са земље и бачена бомба из авиона значили су пун погодак, не само због снажне ватре управљене на кањон, у коме су биле све наше снаге, већ и због велике концентрације болница и позадинских јединица на том простору. Под ураганском ватром авијације, артиљерије и другог наоружања борба је вођена прса у прса. Наши борци су се хватали у коштац с њемачким војницима и обострано гинули. У кањону Хрчавке, кошена са свих страна убитачном ватром, мијешала су се мртва људска тијела с убијеним коњима и уништеним материјалом.

У тим борбама сви борци и руководиоци били су подједнако изложени опасности и сви су се подједнако залагали. Давали су све од себе да се та ситуација преброди. У тим борбама, 9. јуна, непосредно руководећи јединицама,

рањен је и врховни командант НОВ и ПОЈ Јосип Броз Тито, али је и у тој ситуацији, која је била најкритичнија за снаге ГОГД, дао рјешење и до краја спровео у дјело своју замисао о пробоју из окружења.

Санитетска помоћ рањеницима није се могла пружити на положајима, заправо, није је имао ко и чиме пружити. Број жртава је тога дана био већи него и једног другог откако је почела операција „Шварц". Многи рањени борци су тога дана умрли само зато што нијесу могли добити прву помоћ на вријеме. Такву је судбину доживио и командант 4. пролетерске бригаде Ваоилије Ђуровић Вако. Његову дужност је 15. јуна преузео Љубо Взчковић, дотадашњи командант 2. далматинске бригаде.

Болница и интендантура с бригадном комором пошле су из долине Хрчавке, 9/10. јуна, према Лучким колибама. Под заштитом борбеног поретка бригаде, оне су 12. јуна стигле на Мрчин-колибе, гдје им се прикључио и дио рањеника Централне болнице. Од Мрчин-колиба, бројно повећана болница и интендантура с бригадном комором кретале су се позади батаљона правцем поток Отеша—Ратај—Миљевина и 13. јуна навече прешле су преко комуникације Фоча—Калиновик и пошле за Мрежице.

Од Сутјеске до Миљевине јединице бригаде су у буквалном смислу ријечи гладовале. Интендантура је била немоћна. Ни коња више није било, пошто је задњих пет интендантура подијелила јединицама 11. јуна. Таква је ситуација нарочито тешко погађала рањенике и болеснике. Међутим, бригадни санитет је и у тим условима, иако малобројан и без санитетских материјалних средстава, успијевао да несебичним залагањем, помогнут од цјелокупног борачког и старјешинског састава, спасе тешке рањенике и болеснике и пренесе их у Мрежице. Од Сутјеске до Миљевине штаб бригаде је био стално с батаљонима у борби.

Непријатељ је правовремено оцијенио да се снаге ГОГД са Зеленгоре намјеравају пробити на сјевер, преко комуникације Фоча—Калиновик. Да би их у том спријечио он је комуникацију посјео пјешадијским јачим снагама, тенковима, артиљеријом и минобацачима. Добро организовавши одбрану, био је већ рачунао с тим да је дошао тренутак коначног обрачуна са снагама ГОГД. За 4. пролетерску бригаду и друге јединице дивизије и ГОГД уопште ситуација је 13. јуна у рејону Ратаја била врло тешка, а могућности

да се предузме неки други маневар није било. Пробој 1. пролетерске дивизије претходног дана на том правцу и њена дејства 13. јуна на просторији Миљевине олакшавали су донекле ту критичну ситуацију, као што су, уосталом, њена дејства од Сутјеске до Миљевине омогућавала успешне борбе и пробој 2. пролетерске дивизије и осталих снага ГОГД преко Зеленгоре. Исто тако, 3. ударна дивизија, која је за то вријеме водила тешке борбе у кањону Сутјеске, много је помогла пробоју јединица ГОГД, јер је везивала јаке непријатељске снаге и онемогућавала им дејства преко Зеленгоре.

Ради преласка преко комуникације Фоча—Калиновик, 4. бригада се, под заштитом ноћи и јутарњих магли, прикупљала у долини Бистрице, у рејону Ратаја. У тренутку када је 2. батаљон, у претходници бригаде, пришао Бистрици и прелазио преко жељезничког моста, магле, која је дотле покривала читав околни терен скривајући лијеп сунчан дан, одједанпут је нестало. Непријатељ је то одмах искористио и ступио у дејство свим расположивим снагама и средствима са земље и из ваздуха, концентришући сву ватру на узан простор Ратаја, гдје су се прикупљале и остале јединице ГОГД. Међутим, истог је тренутка ступила у дејство и 1. пролетерска дивизија од Миљевине, чиме је жестина непријатељских налета на Ратај смањена, и то је помогло 4. пролетерској бригади и осталим јединицама да се лакше извуку из ватреног џака у коме су се биле нашле.

Други батаљон се одмах на јуриш пробио кроз непријатељев борбени поредак, прешао комуникацију — при том, међутим, није оставио на њој дијелове за обезбјеђење, што је био неопростив пропуст штаба батаљона — и одмах продужио на сјевер. Тринаестог јуна послије подне стигао је у село Татаровиће, гдје се повезао с 1. пролетерском бригадом и заноћио. Трећи батаљон је прешао Бистрицу лијево од 2. батаљона, дијелом снага се пребацио преко комуникације и продужио с 2. батаљоном за Татаровиће, а дијелом снага пошао за Мрежице. За то вријеме је 1. батаљон водио борбу дуж комуникације и обезбјеђивао прелазак осталих јединица, а 13. јуна навече стигао је у Миљевину. Ту се ноћу 13/14. јуна прикупила читава бригада.

Од Сутјеске до Миљевине, тј. од 8. до 15. јуна, у тешким борбама, по готово непроходном терену, у слабим атмосферским условима, трпећи глад и болест, избачено је из

строја око 300 бораца и старјешина, од којих је погинуло или од посљедица рана или исцрпљености умрло 238.[8]

[8] Погинули су: борци Никола Баровић, Јокаш Беговић, Видо Беговић, Лепосава Бобичић, Станко Бабић, Раде Бошковић, Влајко Владимира Брајовић, Лазар Бујас, Милева Булатовић, Драгоје Бурић, Момир Велимировић, Бранко Велимировић, Рајо Вељић, Шпиро Вјештица, Олга М. Вујисић, Милена Вујисић, Милован Вујисић, Маркиша Г. Вујовић, Велиша Вукчевић, Милош Гашић, Иван Грга, Петар Делић, Зарија Добрковић, Салих Ђенђо, Зинета Ђенђић, Ђорђе Ђукановић, Душан Ђуран, Душан Ђурановић, Шпиро Ђурашковић, Крсто Ђуркић, Светозар Ђурић, Јере Ерцег, Чича Вукашин Ивановић, Марко Ивезић, Тићо Миодраг Иличковић, Лука Петра Иветић, Марко Нике Иветић, Божо Станка Ин>ац, Јово Васа Ин>ац, Јован Јаблан, Милосава Јовићевић, Васо Јововић, Милорад Јововић, Мирга Наталија Јововић, Светозар Јововић, Мирко Анта Јурић, Мирко Рада Јурић, Иван Катић, Марин Каталинић, Томо Јурић, Љубица Караџић, Станка Ковачевић, Јовица Лакићевић, Анте Лалић, Јаков Ласан, Јован Липовина, Иван Листеш, Љубица Лубарда, Владо Јове Маљковић, Владо Божа Маљковић, Урош Петра Маљковић, Ђорђе Марјан, Фарука Мацура, Васо Миздран, Даринка Мијатовић, Даринка Миковић, Савета Микић, Шпиро Микуландра, Радован Милошевић, Винка Минић, Никола Минић, Анте Мирковић, Илија М. Митровић, Иван Мићин, Пајо Михаљевић, Божо Михалица, Лука Михалица, Божо Мише, Иве Мише, Драгутин Ненезић, Рајко Ненезић, Бошко Обрадовић, Јово Обрадовић, Млађен Обрадовић, Милован Обрадовић, Ристо Огризовић, Зарија Орландић, Анђа Пајчин, Јово Пајчин, Раде Пајчин, Михаило Пашић, Драго Петров, Никола Петров, Драго М. Петровић, Драго Пилижота, Мане Пијевац, Анте Плазибат, Милијан Познан, Радован Покрајац, Војин Полексић, Митар Попарић, Бранко Поповић, Илија Поповић, Милка Поповић, Нада Поповић, Љубомир Рабреновић, Софија Рабреновић, Блажо Радовић, Јанко Радовић, Миладин Радовић, Миленко Радовић, Радосав Радовић, Радисав Радојевић, Радош Радојевић, Ристо Радуновић, Душан Радуловић, Вучета Ракочевић, Видо Ракочевић Бошко Ракочевић, Душан Ракочевић, Нико Распоповић, Радисав Распоповић, Бошко Росић, Перо Росић, Анте Роца, Иван Свилан, Иве Грге Славица, Крсте Стипе Славица, Крсте М. Стипе Славица, Маринко Анте Славица, Марко Иве Славица, Раде Анте Славица, Фране Стипе Славица, Анте Сладољев, Никола Симоновић, Шиме Симоновић, Јагош Срдановић, Мате Стојановић, Слободан Стојановић, Јашка Стојовић, Анте Куко Матин Токић, Тодор Тијанић, Бошко Тривуновић, Милош Радоја Тркуља, Јаков Шиме Ћалета, Марица Ћалета, Радуле Ћировић, Мираш Ћировић, Богдан Ћорковић, Недељко Филиповић, Војислав Мила Церовић, Роксанда Церовић, Саво Церовић, Томислав Церовић, Фране Јуре Чалета, Маринко Анте Чалета, Драго Јосе Чалета, Радосав Чворовић, Петар Шарановић, Божо Шармас, Урош Шарић, Ђуро Шаша, Ђуро Шкуле.тић, Милка Шоловић, Јозе Шпар, Ђорђије Шћепановић, Лука Шћепановић, Милорад Шћепановић и Петар Шћепановић; десетари Мило Војводић, Јаков Вулић. Јуре Вулић, Марко Гажевић, Благота Гвозденовић, Никола Граора, Раде Грубишић, Душан Деура, Гиле Савић Живковић, Мате Живков Жижић, Мирко Јозе Зековић,

Од Јахорине преко Сјетлине на Романију

Послије пробоја преко Зеленгоре 2. пролетерска дивизија се прикупила на просторији Миљевина—Мрежице—Модро Поље и са ње је, у саставу ГОГД, пошла преко Јахорине за Романију, са задатком да наступа према Сјетлини и да у садејству с 1. пролетереком дивизијом, која наступа десно од ње, на правцу Праче, пређе комуникацију Вишеград—Сарајево на одсјеку Подграб-Подвитез и обезбиједи прелазак осталих јединица ГОГД на том одсјеку, а затим да настави покрет према Романији. Као општа заштитница јединица ГОГД које наступају преко Јахорине одређена је 7. банијска дивизија, са задатком да их штити од евентуалног напада с југа.

Четврта пролетерска бригада прикупила се на просторији села Татаровићи—Мрежице—Војновићи—Мрђеновићи—Мрежице. Четрнаестог јуна напали су је дијелови 369. лепионарске дивизије од Миљевине, Калиновика и Доброг Поља. Најприје је био нападнут 1. батаљон у Мрежици. Премда изненађен, ухваћен тако рећи на спавању, батаљон се, уз помоћ 5. батаљона и дијелова 3. батаљона, који су држали положаје јужно и западно од села Јасенова и Главице, по дијеловима стао брзо извлачити према Модром Пољу. Борбу с непријатељем наставио је и даље 5. батаљон. Мада није био кадар да нападача сам одбаци, батаљон је, уз велике напоре и залагање, ипак успио да га задржи

Милош Лазе Јанца, Марко Илије Јањић, Вуко Караџић, Пушо Жарко Ковачевић, Симон Илије Љубоја, Раде Маруновић, Тодор Марчета, Марко Јова Ненадић, Милош Николе Ненадић, Тодор Пајчин, Владо Сјеклоћа, Дане Шпире Славица, Фране Марка Славица, Никола Јерке Славица, Јово Симин Тркуља, Драго Ивана Чалета и Јован Церовић; водници Марко Варјамовић, Лазар Бобичић, Вуко Врачар, Андрија Врлета, Урош Вукосавл*евић, Анте Мате Вулић, Марин Грга, Никола Добрковић, Мишо Ђуровић, Иван Боже Зекан, Бојица Ивановић, Саво Живковић, Урош Јанка Иветић, Душан Мирка Јањић, Ђуро Мариновић, Милосав Миљевић, Блажо Радиновић, Раде Бошка Ракочевић, Ненад Ракочевић, Миладин Распоповић, Васо Стијеповић, Радоје Ђопић, Војислав Церовић, Душан Филипа Шоћ, Анте Јосипа Шпар и Радош Чобелић; замјеници командира чета Саво Кажић и Гојко Томић; политички комесар чете Ђорђе Калуђеровић; командир чете Војин Катуић; референт санитета батаљона Фани Новаковић; руководилац политодела Ристо Лекић; вијећници АВНОЈ-а Видо Бурић и Веселин Маслеша; и командант бригаде Вако Василије Ђуровић; дневник аутора.

све док се болница и интендантура с бригадном комором нијесу извукле. Послије тога се и 5. батаљон, као заштитница бригаде, почео повлачити за Модро Поље. За вријеме тих борби непријатељ се масовно користио авијацијом и наносио велике губитке и болници и коморама, али и батаљонима. То је искористила и муслиманска фашистичка милиција из тога краја. Она је, заједно с Нијемцима и усташама, ножевима м сјекирама извршила покољ тешких рашеника и санитетског особља болнице који су им пали у руке. У борбу против непријатеља ступила је убрзо и 7. банијска дивизија, која је с јужних падина Јахорине одбацила групе „Фишер" и „Шпер" 369. дивизије које су нападале од Миљевине и Калиновика.[9]

Послије прикупљања у подручју Модрог Поља, тј. 15. јуна, 4. бригада је извршила покрет у саставу дивизије, као њена средња колона, правцем Модро Поље—Коријен——Горња Прача, у поретку: 1. батаљон у претходници, са задатком да извиђа правце према Сјетлини и обезбјеђује бригаду са тог правца; 2. и 3. батаљон, чета пратећих оруђа, позадинске јединице бригаде у главнини; 5. батаљон у заштитници бригаде, са задатком да непосредно обезбјеђује бригаду од напада са југа, одржава везу с општом заштитницом и с 2. пролетерском и 2. далматинском бригадом, које су наступале напоредо с 4. бригадом.

Шеснаестог јуна прије подне 4. пролетерска бригада је стигла у Горњу Прачу, у исто вријеме када су Јахорину пријешле све јединице 2. пролетерске дивизије, тако да су се у исто вријеме све три њене бригаде нашле на истој линији, спремне за напад на пругу Вишеград—Сарајево.

Главне њемачке снаге су се у то вријеме још налазиле у захвату Дрине, Пиве и Сутјеске, али је непријатељ на брзину сакупио нешто јединица и с њима покушао да спријечи продор снага ГОГД преко комуникације Вишеград——Сарајево и да је у долини ријеке Праче разбије. На правцу наступања 4. пролетерске бригаде, положаје на линији Нехорићи—Лучевица—Растовац—Долови—обала Праче бранили су јединице 369. пука 369. дивизије, које су по дубини посјеле Крвавицу (к. 104), к. 939, к. 989, к. 865, Сандук (к. 1079), Бријег (к. 1029), к. 948, Лисину (к. 1331), к. 1037, Граовиште (к. 958), Рудо брдо. У Сјетлини је била група

[9] Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945, стр. 465.

„Вертмилер",[10] а у Подграбу одред тенкова. Жељезничка станица Сјетлине је, сем непосредном кружном одбраном, брањена и са Граовишта, Растовца, Грабовице, Кика, од Подграба и од Витеза. Уз то је око станице било посједнуто неколико сталних објеката, а штитио ју је и оклопни воз. Поред саме пруге, јужно од жељезничке станице, уз колски пут с тврдом подлогом, протиче поток Грабовица. За вријеме великих падавина, као што је и тих дана био случај, он представља препреку. То је одбрану жељезничке станице чинило још јачом. Сјеверно од комуникације непријатељ је посјео положаје на јужним падинама Буковца (к. 1013), к. 744, к. 1008, Растовац (к. 974) и Оманицу.

Снаге ГОГД биле су тако доведене у ситуацију да врше још један пробој ка Романији да би избиле на ширу маневарску просторију источне Босне и да би се повезале с бирчанским, сремским и мајевичким партизанима, 5. крајишком дивизијом и снагама 2. босанског корпуса. Да би тај задатак на вријеме и са успјехом извршила, Врховни штаб је ГОГД наредио да 17. јуна пређе комуникацију у овом борбеном поретку: 1. пролетерска дивизија, с пет бригада, на одсјеку Вишеград—Прача и да се пробија ка Власеници, Сребреници и Дрињачи; 2. пролетерска и 7. банијска дивизија на одсјеку Подграб—-Пале и да заједнички наступају преко Романије ка Олову и Кладњу.

Штаб 2. пролетерске дивизије наредио је 4. пролетерској бригади да наступа преко Сјетлине, да комуникацију на одсјеку Подграб—Сјетлина пријеђе и даље наступа правцем Сјетлина—Грабовица—Боговићи. Десно од 4. бригаде, на правцу Подграба, наступала је 7. банијска дивизија, лијево, на правцу Стамолчића, 2. пролетерска бригада, а позади 2. далматинска.

Четврта бригада, прикупљена у рејону Горње Праче, 16. јуна се почела приближавати комуникацији. Први батаљон, који је наступао у претходници бригаде правцем Осатница——Сјетлина, имао је задатак да лијевим обухватом и у садејству с 2. батаљоном заузме Сјетлину, да пријеђе комуникацију у рејону Растовца, да држи везу лијево с 2. пролетерском бригадом и да на том правцу обезбиједи прелазак комуникације и осталим јединицама које на том одсјеку

[10] Оклопни ловачки дивизион, 1. батаљон пука „Бранденбург" и три оклопна воза за посебну употребу.

— Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945, књига I, стр. 469.

прелазе пругу. Одмах у почетку наступања из Горње Праче, тј. 16. јуна прије подне, батаљон је дочекан ватром са непријатељевих положаја на лијевој обали Праче. И поред тога што је био изненађен, брзо се развио за борбу, изманеврисао непријатеља на Растовцу и пробио се према Осатници, Бријегу и Сандуцима. Послије дуже борбе он је с тих положаја одбацио непријатеља.

Десно од 1. батаљона одмах је ступио у борбу и 2. батаљон. Његов је задатак био да разбије непријатеља на правцу Растовац—Крвавица—Сјетлина, да у садејству с 1. батаљоном заузме Сјетлину, а у садејству с 3. батаљоном, који је наступао десно од њега, жељезничку станицу Сјетлине, а затим да настави покрет на сјевер. У више узастопних јуриша на Растовац, батаљон је 16. јуна успио да изманеврише непријатеља и посједне положаје сјеверно од Растовца, поставивши се фронтом према Крвавици. У садејству с 3. батаљоном напао је Крвавицу, али је веза између 1. и 2. батаљона послије обухвата Растовца, била прекинута.

Трећи батаљон је уведен у борбу на десном крилу бригаде с источне ивице села Горње Праче, правцем Неорићи—-—Крвавица—жељезничка станица Сјетлине, са задатком да у садејству с 2. батаљоном заузме Крвавицу и станицу Сјетлине, да бригади и другим јединицама ГОГД оријентисаним на тај правац обезбиједи прелазак комуникације и да одржава везу с јединицама 7. дивизије, које су наступале десно од њега, на правцу Подграба. У борби 16. јуна батаљон се пробио у борбени поредак непријатељев између Растовца и Неорића, успио је да се, преко Газивода, приближи непријатељевим положајима на Крвавици и да их у садејству с 2. батаљоном нападне.

Пети батаљон, који је био у заштитници бригаде, крајем дана, 16. јуна, ступио је у борбу с непријатељем у селу Растовцу, омогућио батаљонима прве борбене линије да се јаче ангажују према Сјетлини и жељезничкој станици Сјетлине, успио да потисне непријатеља из села и, пробијајући се између Растовца и Лучевице, опколи непријатеља на к. 982.

Остале јединице бригаде су се 16. јуна, под заштитом борбеног поретка бригаде и непосредним обезбјеђењем 5. батаљона, приближавале комуникацији. Штаб бригаде, односно командант и замјеник политичког комесара бригаде, кретали су се с 1. батаљоном, а политички комесар и замјеник команданта с 2, 3. и 5. батаљоном, а остали чланови штаба с позадинским јединицама бригаде.

Батаљони су наставили борбу 16/17. јуна. Први батаљон је 17. јуна овладао Сандуцима, заобишао Сјетлину са западне стране, из које се непријатељ правовремено извукао (ојачавши положаје на Граовишту, жељезничкој станици Сјетлине, Подграбу и Прачи), а 17/18. јуна прешао комуникацију на правцу Сјетлина—Растовац. Слиједећег дана водио је борбе сјеверно од комуникације, на линији Растовац—к. 1188—Прибуље. Други батаљон је 17. јуна водио борбу за Крвавицу, која је прелазила више пута из руку у руке, и тек је пред мрак успио да потисне непријатеља ка Граовинггу. У тим борбама су 2. и 3. батаљон присно садејствовали. Трећи батаљон је обухватио десним крилом непријатеља на Крвавици угрозивши му одступницу, послије чега су 2. батаљон и 2. чета 5. батаљона успјели да ослободе то мјесто. Пети батаљон је 17. јуна уништио непријатеља у рејону к. 982, сјеверно од Мучаваче, и са 2. четом садејствовао 2. и 3. батаљону у борби на Крвавици, а осталим четама штитио бригаду с југа и обезбјеђивао чету пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде које су се 17. јуна прикупљале у шумама југоисточно од Сјетлине.

Док је 1. батаљон 17/18. јуна прелазио преко комуникације Вишеград—Сарајево, бригада се прикупљала у рејону Крвавице. Због задржавања око сахране погинулих бораца, бригада је с великим закашњењем кренула према комуникацији. Покрет је извођен споро, често се застајало, лутало и враћало, док се, најзад, није прешла ријека Сјетлина. Тако се бригада, без 1. батаљона, 18. јуна нашла јужно и испред комуникације Вишеград—Сарајево у врло тешком положају, готово тежем од оног у којем је била претходног дана. Томе су, између осталог, допринијеле многе околности — велики замор и исцрпеност јединица у дотадашњим борбама, непознавање терена, слабо вођење јединица, немање водича и секција, слаба видљивост, густа шума, јаки повремени пљускови и јутарње густе магле.

На иницијативу политичког комесара бригаде Војина Николића[11] одржавано је кратко консултовање штабова батаљона и команди чета и донијета одлука да се жељезничка станица Сјетлине одмах ослободи и обезбиједи прелазак комуникације. За ту акцију, одређен је и посебан руководи-

[11] Постављен за политичког комесара бригаде почетком маја 1943. године, на мјесто Ника Павића, који је распоређен на другу дужност за политички рад на терену.

лац,[12] коме је за извршење задатка дато на располагање све људство бригаде које се у том часу затекло на десној обали потока Грабовице, преко пута жељезничке станице Сјетлине. Он је одабрао 50 бораца из свих батаљона. Били су то махом десетари, водници, политички делегати водова, командири и комесари чета, партијски руководиоци и искуснији борци, наоружани са 15. пушкомитраљеза и око 35. аутомата с довољном количином муниције. Сваки борац је снабдјевен и са по неколико ручних бомби. Људство је подијељено у три подједнаке групе, у свакој 15—18 бораца са 4—6 пушкомитраљеза. Требало је да једна група посједне ивицу шуме на десној, обали потока Грабовице, на правцу жел>езничке станице Сјетлине. Она ће контролисати рад непријатеља и стално га држати на нишану, штитити остале двије групе док посједају положај. У случају потребе, помоћи ће им активним дејством, а затим, на уговорени знак за напад на станицу, отворити ватру на непријатеља и, послије упада треће групе у станицу, прећи поток и садејствовати тој групи, те затворити правац према Подграбу. Та прва група повјерена је опробаном јунаку још из минулих ратова, старом Бојици Јововићу,[13] командиру чете у 2. батаљону.

Друга група је имала задатак да пресијече комуникацију Вишеград—Сарајево, у висини Растовца, затвори правац према Стамболчићу, садејствује осталим групама при нападу на станицу и обезбјеђује бригади прелазак комуникације. За руководиоца групе одређен је Божо Беговић, командир чете у 3. батаљону, познати јунак 4. пролетерске бригаде, који се истицао у свим борбама, нарочито на Љубином гробу. Трећа група је добила задатак да, пошто посједну положаје прве двије групе, пређе испред саме жељезничке станице поток Грабовицу, који је услијед ноћних пљускова нарастао и био замућен, затим пут и пругу, дохвати се падина Кика и јужне ивице села Грабовице и сјеверно од станице посједне јуришне положаје за непосредан упад у станицу чим отвори ватру прва група. Том групом је непосредно руководио руководилац акције.

Све те припреме су трајале врло кратко и групе су одмах пошле у акцију. За то вријеме су остале јединице бригаде задржане у рејонима прикупљања, с тим што је дио 3. батаљона, поред осталог, био у приправности за дејство

12 Блажо С. Јанковић.
13 Умро 1969.

према Стамболчићу и Сјетлини, дијелови 2. батаљона и 2. чета 5. батаљона према Подграбу и Граовишту, а главнина 5. батаљона је и даље штитила позадинске јединице које су биле на међупростору Сјетлина—Граов.иште—поток Грабовица—ријека Сјетлина.

Дејства групе развијала су се овако:

Прва група је неопажено посјела положаје на ивици шуме на десној страни потока Грабовице. То је непосредно након тога учинила и друга група на правцу Стамболчића, ТЈ- У рејону Растовца. Потом је пришла извршавању задатка и трећа група. У то врсијеме, када су групе посјеле положаје и док су вршиле посљедње припреме за јуриш на станицу, непријатељски војници су се шетали и одмарали на станици и око ше, на Граовишту, Кику и Грабовици, обраћајући пажњу једино према сјеверу. И баш у тренутку када је било све спремно за наш упад у станицу, од Сарајева је стигао теретни воз. Тада, на знак руководиоца акције, прва група је отворила ватру. Непријатељ је био толико изненађен и преплашен да није знао шта да чини. Војници су бјежали ка рововима и на разне стране према Растовцу, Подграбу и Стамболчићу, али их је свуда дочекала жестока ватра. Многи су налетјели на другу групу у рејону Растовца и она их је потпуно разбила. Ту ситуацију је искористила трећа група и у једном налету упала у станицу, из које нико није давао отпор, па је за трен ока била заузета. Затим је прешла поток прва група и затворила правац према Подграбу. Материјал који је заплијењен у станици и теретном возу спретни интенданти су брзо евакуисали. Све што се није могло однијети, а могло је да послужи непријатељу, одмах је уништено. Већи број коња заплијењених у теретном возу додијељен је јединицама бригаде.

Најурен из Сјетлине, непријатељ је напустио и положаје на Кику, Растовцу и Граовишту и распршио се по околним шумама, тражећи спас у бјекству и скривајући се по јаругама и вртачама. Престао је притисак и на правцу 1. батаљона, одакле је непријатељ одступио према Витезу и Палама, гдје га је разбила 2. пролетерска бригада. Послије тога се 1. батаљон повезао с главнином бригаде. Одмах су постављена обезбеђења према Стамболчићу и Прачи, формирани су ешелони и свим јединицама бригаде одређени су редослијед, вријеме и начин прелажења комуникације Вишеград—Сарајево.

Послије подне 18. јуна непријатељ је од Пала покушао да врати жељезничку станицу Сјетлине, али му то није пошло за руком и брзо је одбачен назад. Једино је успио да с оклопним возом пројури од Витеза до Подграба и да се вратм, што је изазвало мали застој у прелажењу наших јединица. Том приликом је погинуо један борац 2. батаљона, а један је рањен.[14] Воз се није више појавио на том одсјеку, јер су код Растовца и према Подграбу 2. и 3. батаљон порушили пругу и обезбјеђивали рејон станице све до 19. јуна ујутро. Пошто је 4. пролетерска бригада, уз обезбјеђење 2. и 3. батаљона, прешла комуникацију, 18/19. јуна почео је прелазак и других јединица. На том одсјеку комуникацију су прешли и Врховни штаб и штаб 2. пролетерске дивизије. Четврта бригада је 19. јуна одмаршевала на сјевер и стигла у село Прибуље. Ту јој се прикључио и 1. батаљон. Бригада је одатле продужила за село Боговиће, у које је стигла у зору 20. јуна.

Борбе које је бригада водила од Миљевине до Боговића, биле су знатно лакше од борби на Сутјесци. Ипак, њени су губици, нарочито губици од дејства авијације, били знатни. Само за четири дана, од 14. до 18. јуна из бригаде је избачено из строја око 100 бораца и старјешина од којих су 74 погинули или умрли од рана и исцрпљености[15].

Од Сињајевине до Романије, у борбама које су трајале око 40 дана, из строја бригаде избачено је око 750 бораца, од којих је погинуло и умрло од последица рана или исцрпљености 539. Сем тога, бригада је имала прилично губитака у наоружању, опреми и коњима. Тако је 4. пролетерска на Романији имала укупно 778 бораца и старјешина по списку, а од наоружања, поред пушака и пиштоља, свега 26 пушкомитраљеза, 1 минобацач и незнатан број коња.[16] Упркос томе, она ни у једном тренутку није посустала. У свим тим борбама била је досљедна својих традиција и достојно је пронијела славу свога оружја. Пробијајући се кроз више-

[14] Погинуо је борац Иво Вукчевић, родом из Цетиња, а рањен Нико Марков Стругар, замјеник команданта бригаде, умро 1962.

[15] Погинули: су: борци Јово Борковић, Марјан Броћета Јелена Булатовић, Миливоје Булатовић, Мељко Видошевић, Јован Вујовић, Марко Вујовић, Чаро Михаило Вукотић, Ђоко Вујановић, Јелена Вукчевић, Мирко Дунат, Ђилица Ивановић, Никола Марка Иветић, Никола Ђура Иветић, Никола Јакшић, Јелена Јањевић, Данка Јањић, Милош Јањић. Славко Јањић, Блажо Јовалекић, Милица Ђура Клисић, Томо Клиоић, Квиран Ковачевић, Ристо Коњикушић, Јозо Локас, Нико Лукић, Велимир Марковић, Душан Марковић, Шиме Ивана Микуландра, Вуко Минић, Марко Моровић, Рајко Мрвић,

струки обруч ураганске ватре, 4. пролетерска бригада је заједно с другим јединицама и борцима нз других крајева наше земље, у тој најтежој бици народноослободилачког рата, ковала братство и јединство наших народа и за то је добила признање и похвалу од Врховног команданта.

Чедомир Обрадовић, Стана Петрановић, Раде Попарић, Стево Поповић, Даница Прља, Иконија Радовић, Миља Радовић, Станка Радовић, Михаило Радовић, Стана Радоман, Ђоко Ракочевић, Милован Ракочевић, Петар Ракочевић, Васо Родић, Ђуро Родић, Драго Влахе Славица, Живко Мате Славица, Марко Нике Славица, Милош Дане Тркуља, Милорад Шћепановић и Ковмлгка Чуровић; десетари Ђоко Вукчевић, Раде Деспотовић, Вожо Ињац, Радован Ђурђић. Милосав Раонић, Гојко Тркуља и Милош Чачић; водници Блажо Алиновић, Јокаш Беговић, Велиша Вукашевић, Милан Јанковић и Павле Копитовић; замјеник политичког комесара чете Босе Божовић; замјеник командира чете Марко Рачић; политички комесар чете Павле Јањевић; референт санитета батаљона Драгица Рада Клисић; управник обуђарске радионице Никола Црњак и управник бригадне болнице Станко Мартиновић; дневник аутора.

[16] Зборник, том IV, књига 15, док. бр. 118.

ПРОДОР У ИСТОЧНУ БОСНУ

(20. јун — 25. септембар 1943)

Борбе код Кладња и у долини Криваје

Послије одлуке Врховног штаба да дејства групе дивизија усмјери ка сјеверном дијелу источне Босне, штаб 2. пролетерске дивизије наредио је бригадама да, преко Романије, наступају ка Олову и Кладњу. Четвртој пролетерској бригади наређено је да, из рејона села Боговића, пође 20. јуна правцем Шахбеговићи—Гурдићи—Кладањ, што је бригада одмах учинила — с 1. батаљоном у претходници, с 5. батаљоном у заштитници, а с осталим јединицама у главнини. Лијево од 4. пролетерске наступале су 2. пролетерска и 2. далматинска бригада, а мало касније и пристигли батаљони 1. далматинске, 3. и 5. пролетерске бригаде; десно је наступала 1. пролетерска дивизија.

За вријеме покрета 20. јуна бригада је дијелом снага прешла комуникацију Сарајево—Соколац, на одсјеку Јбељен (к. 1321) — Градић (к. 1402), у подручју Добрих вода, а дијелом снага ноћу 20/21. јуна. Прикупљала се, 21. јуна, на просторији Заграђе—Буковик—Шахбеговићи, гдје се задржала до 23. јуна. За то вријеме су 1. и 3. батаљон чистили од муслиманске милиције село Кнежине, 2. батаљон село Јабуку. Штаб бригаде је одржао савјетовање са штабовима батаљона, командама самосталних чета и референтима служби. На том скупу је највише било ријечи о срећивању бригаде и њеним наредним задацима.

Подручје којим се кретала 2. пролетерска дивизија контролисали су усташе, домобрани, милиција, жандари и четници. У српским селима налазили су се четници, у муслиманским и хрватским милиција, „Црна леги-

ја", која је регрутована са тог терена, и жандари. Већа мјеста су правовремено организовали за одбрану домобрани и милиција под командом и контролом усташа. Непосредну околину тих мјеста штитили су четници, односно милиција и „Црна легија". У Олову је било 80 до 100 усташа и милиционера са 3 пушкомитраљеза, а у Кладњу 500 легионара и 200 милиционера под командом Авдаге Хасића, трговца из Кладња, наоружаних, сем пушкама и пушкомитраљезима, и са 3 тешка митраљеза и 2 минобацача.[1]

Са просторије Шахбеговићи—Заграђе—Буковик—Кнежине—Јабука, 4. пролетерска бригада је кренула 23. јуна у 2 часа у двије колоне: 1. и 3. батаљон правцем Кнежина—Драгнићи—Петровићи, а остале јединице правцем Јабука—Гурдићи—Чуде. Дан касније, 24. јуна, у 14 часова стигла је на просторију Гурдићи—Драгнићи—Миљевићи—Пољана. Ноћу 24/25. јуна, док је 2. пролетерска бригада ослобађала Олово, 1, 2. и 3. батаљон су очистили од четника села Петровиће, Сливње, Чуде и Дрецељ, а 5. батаљон је, из села Гурдића, штитио батаљоне при чишћењу терена и обезбјеђивао позадинске јединице бригаде. Двадесет петог јуна 1. батаљон се задржао у селу Сливњу, 3. батаљон у селу Петровићима, 2. батаљон у селу Чуди, чета пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде у селу Петровићима, а 5. батаљон је изјутра извршио покрет из Грудића, преко Петровића, за Пријевор, камо је стигао 26. јуна у 8 часова и затворио правце према Власеници, Кладњу и Живиницама.

Одмах послије ослобођења Олова дошао је на ред Кладањ. Штаб 2. пролетерске дивизије наредио је бригадама да нападну варошицу 27. јуна у 23 часа и ослободе је. Четврта пролетерска бригада добила је задатак да напада с источне стране, на одсјеку Пужићи—Станови, основним правцем Вучинићи—Кладањ, да затвара правце према Власеници и Живиницама и да послије ослобођења Кладња у њему успостави и одржава ред. Лијево од 4. пролетерске, правцем Ковачићи—Кладањ, нападаће 2. далматинска, а десно, на одсјеку Братељевићи—Врановићи, 2. пролетерска бригада.

Бригада се 26. јуна приближавала Кладњу, а сјутрадан је до ноћи посјела полазне положаје за напад: 1. батаљоном сјеверне падине Велика вратила (тр. 1198); 3. батаљон југозападне падине Великог вратила; 2. батаљон западну

[1] Зборник, том IV, књ. 14, стр. 140, док. 84.

ивицу села Вучинића; чета пратећих оруђа ватрене положаје у рејону Великог вратила, гдје се развило и бригадно превијалиште; 5. батаљон је дијелом снага затварао правце према Власеници и Живиницама, а дијелом се поставио на комуникацију Живинице—Кладањ, фронтом према Кладњу.

Напад на Кладањ је почео у исто вријеме на свим правцима. Послије краће борбе непријатељ је био разбијен и дио Авдагине војске, уз помоћ снага 369. легионарске дивизије, које су дејствовале од Тузле, извукао, а остатак се разбјежао. Прво су ушле у Кладаш 2. пролетерска и 2. далматинска бригада. Четврта пролетерска је ушла 28. јуна у 2 часа. Око 3 часа Кладањ је ослобођен. У 6 часова у њ је стигао и штаб 2. пролетерске дивизије. О непријатељским војницима погинулим и рањеним у борби у Кладњу не располаже се тачним подацима. Из 4. бригаде је погинуло 14 бораца, а више њих је рањено.[2]

Послије ослобођења Кладња, на правцу Кладањ—Тузла дејствовала је 7. крајишка бригада, у рејону Олова 7. банијска дивизија, а у долини Криваје Кривајска група,[3] која је затварала правце према Завидовићима и Варешу. Друга пролетерска бригада продрла је у долину Спрече и посјела села Доле, Пријевор, Равне и Старчић, сјеверно од комуникације Кладањ—Тузла. Друга далматинска бригада продрла је у подручје Бановића.

Четврта пролетерска бригада се размјестила: 1. батаљон у Кладњу, да одржава ред; 2. батаљон у рејону Тухеља, да затвара правце према Коњуху; 3. батаљон у Оловцима, да затвара правце према Ступарима и Коњуху; 5. батаљон је смјештен у Врановиће, као и остале јединице бригаде, а имао је задатак да чисти терен од четничких и милицијских група које су се на том терену сакривале и да одржава везу с јединицама на правцу Коњуха, Тузле и Власенице. Штаб бригаде, који се смјестио у Голетићима, 1. јула је учествовао на савјетовању штаба 2. пролетерске дивизије са штабовима бригада у Кладњу, а 2. јула на савјетовању политичких комесара и замјеника политичких комесара бригада. Штаб је затим, 3. јула прије подне, одржао савје-

[2] Погинули су: борци Станиша Вељић, Душан Милије Јеловац, Јокана Машановић, Ранко Милошевић, Михаило Р. Пантовић и Драго Блаже Славица; десетари Душан Јока Петровић и Перо Јове Тркуља; водници Мирко Алагић, Димитрије Вукотић. Петар Клисић, Блажо Пурлија и Блажо Радоман и замјеник командира чете Илија Поповић; дневник аутора.

[3] Архив ВИИ, рег. бр. 2/1, к. 337.

товање са штабовима батаљона. Навече тог дана штабови батаљона су одржали савјетовање у својим јединицама. На тој просторији бригада се задржала све до 3/4. јула, када је добила наређење да се пребаци у подручје Олова, гдје ће ући у састав Кривајске групе, а да у Кладњу остави један батаљон.

На просторији око Кладња 4. пролетерска бригада се одморила и консолидовала своје редове. Исхрана на том терену била је добра, снабдијевање редовно. За то вријеме стигла је и прва помоћ од Енглеза — експлозив, гумени чамци и санитетски материјал. Већи број рањеника се вратио из болнице као излијечен, а 26. јуна сви тешки рањеници и болесници из бригадне болнице упућени су из рејона Олова за Шековиће, од којих је умрло или погинуло августа мјесеца на Мајевици 21 борац и старјешина.[4]

На основу наређења штаба 2. пролетерске дивизије од 3. јула, штаб бригаде је наредио: 1. батаљону да се, пошто га смијени 5. батаљон, 3/4. јула пребаци, правцем Кладањ—Олово, на просторију Оловске Луке; 2. батаљону да крене правцем Оловци—Кладањ—Олово и да се смјести у Оловским Лукама; чети пратећих оруђа да сачека 3. батаљон, да се креће са њим и остане у његовом саставу све до даљег наређења; интендантури с бригадном комором да се креће с 2. батаљоном и остане са њим до даљег наређења; 5. батаљону да ноћу 3/4. јула преузме гарнизонску службу у Кладњу од 1. батаљона, да пгити бригадну болницу и смјести је у рејону Кладња и Витаља.

Али само што је бригада приступила извршавању добивеног наређења, измијенила се ситуација на правцу Тузла—Кладањ—Олово. Дијелови 369. легионарске дивизије, тузланска усташка бригада и батаљон домобрана, уз подршку тенкова и авијације, напали су од Тузле, преко Живиница, ка Кладњу, а четници од Озрена, Коњуха, и Звијезде на снаге 2. пролетерске и 7. банијске дивизије. Четници су на свим правцима брзо одбијени, али су Нијемци и усташе, који су наступали долином Спрече према Кладњу, успјели

[4] Погинули су: борци Јела Барјамовић, Милован Вујисић, Андрија Грујић, Митар Драговић, Миливоје Дробњак, Ђорђина Ивановић, Маца Мирослава Јововић, Пуцо Радосав Јововић, Луне Лука Којдић, Гојко Лопушина, Милорад Лопушина, Лука Мариновић, Андрија Милошевић, Јово Нинковић. Урош Радојковић, Миленко Симоновић и Вукашин и Марко Ђуровић (рођена браћа погинулог команданта 4. бригаде на Сутјесци Василије Вака Ђуровића), десетар Бего Светозар Бошковић; водник Ђуро Сјеклоћа; и политички комесар чете Вељко Митровић; дневник аутора.

да одбаце 7. крајишку бригаду и дијелове 7. банијске дивизије на линију Матијевићи—Лупоглав. Тиме су 3. и 5. батаљон 4. бригаде били приморани да 4. јула воде борбу на сјеверним прилазима Кладња и да их задржавају. Из бригаде је избачено око 15 бораца и старјешина, од којих је 8 погинуло.[5]

Бројно надмоћнији непријатељ, потпомогнут тенковима и авијацијом, слиједећег дана је потиснуо 3. и 5. батаљон. Након њиховог повлачења ушао је у Кладањ. За то вријеме су, 4. јула 1. и 2. батаљон, интендатура с коморама и штаб бригаде стигли у Олово, а послије пада Кладња за Олово су пошли и 3. батаљон, чета пратећих оруђа и болница бригаде. Они су се тек 8. јула, у рејону Каменског, повезали са штабом бригаде. По наређењу Врховног штаба, 5. батаљон је послије пада Кладња упућен у село Милаковиће, гдје је обезбјеђивао наше највише партијско и војно руководство.

Четврта пролетерска бригада, без 5. батаљона, остала је од 5. до 14. јула у саставу Кривајске групе и учествовала у рушењу жељезничке пруге, станица, мостова и уређаја на прузи Олово—Завидовићи, у разбијању милиције, усташа, домобрана, жандара и четника у захвату Криваје и јужно од Олова. Потом је, 14. јула, од Каменског, преко Коњуха, стигла у Сеону и размјестила се на просторији Сеона —Боровац. Пошто је 10. јула у Братељевићима примио од 7. банијске дивизије материјал који су у Кладњу 5. јула, при повлачењу, оставиле јединице 4. бригаде и хируршка екипа 2. дивизије, 5. батаљон је тог дана добио наређење да се врати у састав бригаде. За правац кретања дата му је само приближна оријентација: Оловци—Лупоглав, пошто се због сталних борби и покрета није знало тачно мјесто, бригаде. За вријеме покрета према селу Оловцима авијација је 11. јула око 15 часова бомбардовала Кладањ и 5. батаљон у покрету. Том приликом је један припадник бригаде погинуо,[6] а неколико бораца је рањено. Батаљон је стигао у Оловце касно 11. јула, а слиједећег дана је продужио за Тарево, гдје се повезао са 7. банијском бригадом. Њен штаб није имао података о томе гдје се налази 4. пролетерска, па је батаљон продужио преко Трошног камена. У току ноћи

[5] Погинули: су: борци Богдан Шимунов Ковачевић, Тодор Косановић, Рајко Ненезић и Зорка Нике Шарић; десетари Никола Ј1. Беара, Иво Марчетић и Никола Пајчин; водник Никола Парађина; дневник аутора.

[6] Пошнуо је командир чете Јеврем Грбовић.

стигао је у близину Мачковца, а 13. јула у село Хрвате, одакле је продужио за Карациће. Ту је дошао у додир с 2. батаљоном 4. бригаде, а преко њега, 15. јула, и са штабом бригаде. Добио је наређење да се пребаци у Сеону и смјести у засеоке Равне и Јасике. Од Оловаца до Сеоне батаљон није наилазио на непријатеља.[7]

За вријеме борби у долини Криваје 4. пролетерска бригада нанијела је непријатељу озбиљне губитке. Муслиманска милиција и четници на том терену су разбијени, а 200—300 припадника тих квислиншких формација је заробљено, разоружано и пуштено кућама. Заплијењено је прилично оружја и муниције и оштећено више постројења на прузи и путу.

Борбе на Озрену

Послије продора партизанских снага на Озрен, удружени Нијемци, усташе, домобрани, четници и муслиманска милиција покушали су да их протјерају са тог подручја. Непријатељ је планирао да изврши концентричан напад: са сјевера, од Озрена, — четници; са југоистока, из Тузле, преко Живиница и Ступара, — Нијемци и домобрани; са запада и југа, од Блажуја и из долине Криваје, — усташе и милиција. На Озрену се концентрисало око 3.200 четника, наоружаних, сем пушкама, и с 42 пушкомитраљеза, 4 тешка митраљеза и 2 минобацача. Нијемци и домобрани су појачали посаде на прузи Тузла—Добој, а у ширем подручју Тузле, Лукавца и Живиница груписали су снаге у јачини до два пука. Сличне су припреме извршили усташе и милиционери на сектору Маглај—Завидовићи и у долини Криваје. Почетак напада предвидјели су за 15. јул, најприје с четницима, а затим и с осталим снагама.[8]

Пратећи рад непријатеља, штаб 2. пролетерске дивизије одлучио је да најприје рашчисти с четницима на Озрену, а затим да приступи извршавању главног задатка — рушењу пруге Тузла—Добој. Бригадама је наредио да 16. јула у 3 часа нападну и разбију четнике на просторији Брезици —Краљица—манастир Озрен. За напад је предвидио 1. и 2. далматинску (без два батаљона), 2. и 4. пролетерску бригаду, а за заштиту напада и обезбјеђење позадинске просторије и јединица дивизије и бригада — 5. пролетерску и два батаљона 2. далматинске бригаде.

[7] Архив ВИИ, рег. бр. 18/Ф, 4 — к. 2015.
[8] Зборник, том IV, књ. 14, док. 78.

Четврта пролетерска бригада добила је задатак да из подручја Рудина напада правцем Мицијевићи—Каменски крш—Озрен кам—Краљица (тр. 884). Лијево од ње, на правцу Омерове воде—Буковица—Брезици, нападају 1. и 2. далматинска, а десно, на правцу Тумаре—Ровине—манастир Озрен, 2. пролетерска бригада.[9]

Штаб 4. бригаде је 15. јула прије зоре упутио из Боровца за Доњу Бријесницу 2. батаљон као претходницу, да извиђа правац наступања бригаде. Батаљон се кретао неопрезно, рачунајући да на том терену нема четника, и изненада је, у Горњој Бријесници наишао на седам њихових бригада. Некако је ипак успио да се око 10 часова извуче на Превију, гдје га је прихватио 5. батаљон. Међутим, четници су, гонећи 2. батаљон, из покрета овладали Превијом и одбацили оба батаљона ка Боровцима и Равнима. Непосредно након тога уведени су у борбу и остали батаљони, па је читава бригада извршила противнапад на Превију (тр. 648), к. 577, тр. 509, к. 533. Други батаљон је нападао на к. 533, Пети на Превију (тр. 648), Трећи на к. 577, а Први на Плаветно брдо (тр. 509). Десним обухватом и ударом у бок четника, батаљони су успјели да овладају Превијом и к. 533 и наставе наступање ка Горњој и Доњој Бријесници. Њих су посјели 15/16. јула и наставили наступање ка Рудинама,[10] одакле су 16. јула у 6 часова продужили наступање ка највећем врху Озрена. Први батаљон је са Рудина наступао као претходница бригаде, позади њега се кретао 2. батаљон, који је једном четом обезбјеђивао лијеви бок, па 5. батаљон, који је једном четом обезбјеђивао десни бок, а потом 3. батаљон, који је образовао запгвитницу бригаде. Штаб бригаде и чета пратећих оруђа кретали су се с 2. батаљоном, бригадно превијалиште с 5. батаљоном, а батаљонске коморе и хируршка екипа дивизије с 3. батаљоном. Болница, интендантура и бригадна комора задржале су се у Сеони.

Бригада је 16. јула послије подне овладала Краљицом, највишим врхом на Озрену, и ту се задржала до 17. јула навече. Разбијени на читавом фронту 2. пролетерске дивизије, четници су одступили према Добоју и Маглају, остављајући на бојном пољу већи број мртвих и рањених, оружје, муницију и опрему. У тим борбама из 4. пролетерске погинула

[9] Исто, док. 79.

[10] Исто, док. 93.

су 9 бораца, а рањена су четворица.[11] Штаб дивизије је 17. јула наредио бригадама да наставе гоњење четника и ликвидирају посаде и жељезничке станице у Миричину, коју је бранио вод домобрана и 30 милиционера, и Босанском Петровом Селу, у коме је било 250 домобрана. Четвртој бригади је наређено да очисти Босанско Петрово Село и поруши жељезничку станицу и пругу; 2. пролетерској да поруши жељезничку станицу Миричине, а 2. далматинској да са два батаљона поруши жељезничку пругу у рејону Великог бријега и постави засједу према селу Бољанићу, у коме је било 106 домобрана, и Карановцу, у коме је било 250 домобрана.[12]

Ноћу 17/18. јула 2. батаљон 4. бригаде, који је, са Краљице наступао правцем Кретац—Какмуж, ослободио је село Какмуж; 5. батаљон, који је наступао западно од Босанског Петровог Села, порушио је жељезничку пругу и мост, а 1. и 3. батаљон, који су наступали десно од 5. батаљона, очистили су Босанско Петрово Село, порушили жељезничку станицу и осам службених зграда око ње. У тој акцији бригада је заробила 19 домобрана, заплијенила 19 пушака, 1 пушкомитраљез и 1 500 метака.[13] Она се након тога повукла за села Васиљевиће и Мицкијевиће, у која је стигла 18. јула прије подне. Њу и остале своје бригаде 2. пролетерску, која се повукла у села Тумаре и Доњу Бријесницу, и 2. далматинску, која се повукла у село Брезице и на Краљицу штаб 2. дивизије је усмјерио према Маглају.

У међувремену су четници прикупили на Озрену, око седам батаљона, у намјери да с леђа нападају јединице дивизије и да их протјерају са тог подручја. Међутим, штаб дивизије их је предухитрио наредивши 2. и 4. пролетерекој и 1. и 2 далматинској бригади да поново нападну четнике на Озрену и разбију их. Четврта бригада је добила задатак да бочним ударом, преко Каменичког виса, Бојишта и Великог Селишта, нападне у правцу Бољанића и да у садјеству с 2. пролетерском бригадом уништи четнике на просторији Какмуж—Карановац—Бољанић.[14]

У нови напад на озренске четнике бригада је кренула 20. јула у оваквом борбеном покрету: 1. батаљон, лијевим обу-

[11] Погинули су: борци Лука Буловић, Манојло Јанковић, Игњат Миловић, Алојзије Михаљевић и Стеван Шћепановић; десетар Мирко И. Петровић и водници Анте Дује Крстуловић и Радосав Лакићевић; дневник аутора.

[12] Зборник, том IV, књ. 14, док. 93.

13 Исто, док. 134.

[14] Исто, док. 108.

хватом, напада Малу и Велику Островицу, а затим према Бољанићима; 2. батаљон, десним обухватом, према Карановцу; 3. батаљон преко Црвеног бријега и Малог Селишта; 5. батаљон на Каменички вис, да би затим, иза 1. и 2. батаљона наступао ка Бољанићима; чета пратећих оруђа подржавала је батаљоне у нападу на Малу Островицу, Карановац и Бољаниће. Штаб бригаде се кретао с батаљоном, а позадинске јединице бригаде су и даље биле у Сеони. Борбу с четницима батаљони су почели 20/21. јула, на линији Краљица——Брезици. У садејству с батаљоном 1. и 2. далматинске бригаде, успјели су да те ноћи овладају Малом и Великом Островицом и пробију се у Бољаниће и Карановац. Из тих села су се међутим, у зору 21. јула морали повући на Малу и Велику Островицу, Каменски вис и у село Брезице.[15] Убрзо су примили наређење да дејствују према Омеровим водама. Бригада је заробила 20 четника, зашшјенила 20 пушака и 1.000 метака. Погинуо је један наш борац.[16]

Док су јединице 2. пролетерске дивизије водиле борбу с четницима на Озрену, према Какмужу, Карановцу и Бољанићу, два батаљона 369. легионарске дивизије од Тузле и Живиница, а милиција и четници од Завидовића и долине Криваје напали су 5. пролетерску и два батаљона 2. далматинске бригаде у рејону Сеоне, Свињашнице и Посјелова и принудили их да се с болницама и дивизијском и бригадном комором повуку за Горњу Бријесницу. Тада је штаб 2. дивизије наредио 4. бригади да се усиљеним маршем пребаци за Буковицу и посједне Мркалицу, Долину, тр. 588, к. 319 и задржи непријатеља.

У тренутку када су 1, 2. и 3. батаљон стигли у Доњу Буковицу, непријатељ је преко Тумарског брда, јужно од села Мицкијевића, главнином снага избио код Омерових вода и продужио наступање ка Горњој и Доњој Буковици. Сваки је минут био драгоцјен. Исход борбе је зависио од тога ко ће први посјести положаје јужно од Доње Буковице. Око 17 часова 1, 2. и 3. батаљон посјели су положаје на линији Мркалица—Долина—тр. 588—к. 319: 1. батаљон к. 319, 2. батаљон Долину и тр. 588, а 3. батаљон Мркалицу. Сва три батаљона су одмах ступила у борбу и изненадили непријa-

[15] Исто, док. 134.

[16] Исто, док. 137. Погинуо је борац Милош Стевана Ненадић, дневник аутора.

теља, те је у првом судару био одбачен с истурених положаја. Пети батаљон је, са положаја на Сировој глави, затварао правце према Озрену и Речини, све до 12 часова 21. јула, а затим је, преко Буковице, пребачен за Омерове воде, гдје је у први мрак мстог дана уведен у борбу. Чета пратећих оруђа посјела је ватрене положаје у подручју Мркалице и Долине, позади 2. и 3. батаљона, <и подржавала је напад батаљона на Омерове воде. Бригадно превијалиште се развило сјевернијe од к. 319, позади 1. батаљона.[18]

У жељи да што прије расчисти ситуацију око Омерових вода, пгаб 2. пролетерске дивизије је наредио да се четнички и легионарски положаји нападну ноћу 21/22. јула. Због борби на правцу Живиница и Ступари, у том нападу, међутим, 2. пролетерска бригада није могла учествовати ни 5. пролетерска и главнина 2. далматинске бригаде, које су биле ангажоване у борби с четницима Зеничког одреда, милицијом из Завидовића и Рибнице и с усташама које су наступале од Добоја према Озрену. У нападу нијесу могли учествовати ни 1. далматинска бригада ни батаљони 2. далматинске бригаде који су штитили болнице и позадинске јединице дивизије и бригада. Због такве ситуације, у нападу на Омерове воде 21/22. јула учествовала је само 4. пролетерска бригада.[19]

У ноћи 21/22. јула 4. пролетерска извела је три узастопна напада с намјером да не допусти непријатељу да продре у Буковицу, да га разбије и одбаци у полазне рејоне. Пети батаљон је успио да се пробије кроз борбени поредак непријатеља, да му на Тумарском брду нападне коморе и да се ту задржи до зоре 22. јула, када је под притиском јачих непријатељских снага одступио ка Долини, гдје га је прихватио 2. батаљон. Остали батаљони су те ноћи овладали истуреним непријатељским положајима, али не и главним, јер их је непријатељ упорно бранио с доста аутоматског оружја. Обострани распоред снага у зору 22. јула био је као и претходног дана, прије почетка ноћног напада. Тада је непријатељ пошао у противнапад и борба је вођена читавог дана. У њој су, поред легионара 369. дивизије учествовали и четници, нападајући од Раковца у леђа 3. батаљона, али је он успио да их разбије.

У први мрак, када се непријатељ припремао да све расположиве снаге употреби против 4. пролетерске, 2. проле-

[17] Зборник, том IV, књ. 14, док. 134.
[18] Исто, књ. 15, док. 134.
[19] Исто, док. 137.

терска бригада га је напала с леђа. Послије тога непријатељ је био приморан да одступи испред наших јединица које су га у стопу гониле. Тако је разбијена група од 1.000 војника, од којих су 72 убијена, а 78 рањено. Заплијењени су, поред осталог: 2 пушкомитраљеза, 18 пушака и 6.500 пушчаних метака. У тим борбама из 4. пролетерске бригаде погинуло је 16, а рањено 15 бораца.[20]

Ноћу 22/23. јула 4. бригада је извела покрет правцем Омерове воде—Карацићи—Сеона и 23. јула стигла у Сеону и Лом. У тим селима се размјестила као дивизијска резерва, са задатком да извиђа правце према Доњој Бријесници, Пурачићу и долини Криваје. На тој просторији задржала се до 28. јула.[21]

Четвртој пролетерској и осталим својим бригадама штаб 2. дивизије је наредио да 28. јула у 22 часа нападну и разбију групацију од 1.200 четника на просторији Горња Бријесница—Доња Бријесница—Репник и да се до зоре 30. јула врате у полазне рејоне. Четвртој пролетерској бригади је наређено да напада правцем Доња Бријесница—Тумаре—Ровине и да обухватом с десне стране пресијече одступницу четницима, а затим да их, у садејству с 2. пролетерском бригадом, уништи. Лијево од 4. пролетерске, преко Омерових вода, нападаће 2. далматинска бригада: 2. пролетерска ће главнином снага чистити села Подгорје и Репник, а једним батаљоном Сватовац и Пољице, 5. пролетерска обезбеђиваће лијеви бок јединица 2. пролетерске дивизије од напада непријатеља из Завидовића, долине Босне и Криваје и одржавати везу с јединицама 4. бригаде које обезбеђују болнице и позадинске јединице дивизије и бригаде у подручју Сеоне.[22]

Штаб 4. пролетерске бригаде наредио је 1, 2. и 3. батаљону да изврше покрет и да, 28. јула у 22 часа, у оваквом распореду нападну четнике: 1. батаљон правцем Доња Буковица, 2. батаљон правцем Тумаре—Буковица, а 3. батаљон преко Ровина. Пети батаљон и чета пратећих оруђа добили су задатак да обезбјеђују позадинске јединице дивизије и

[20] Исто, док. 134 и 137.

Погинули су: борци Момчило Дамјановић, Илија Јововић, Перо Митровић и Анте Јосе Пилижота; десетари Никола Ђуран и Данило Селић; водници Божо Борозан, Димитрије Драгојевић, Рако Јурић, Милош Лопушина, Видо Распоповић и Благоје Савелић; замјеник командира чете Тодор Дрљевић; политички комесари чете Вук Жижић и Јагош Милосава Радовић и командир чете Мијат Лопушина; дневник аутора.

[21] Зборник, том IV, књ. 15, док. 137.

[22] Исто, док. 137.

бригаде, затварају правце према Бановићима, одржавају везу с 2. далматинском, 2. пролетерском и 5. пролетерском бригадом и да на правцу Омерових вода истуре борбено осигурање јачине једне чете.

Напад на Буковицу је почео у одређено вријеме. Пошто су те ноћи четници протјерани ка Маглају и Завидовићима, батаљони 4. бригаде су се 29. јула пребацили у село Сеону. Бригада се по наређењу штаба дивизије, размијестила на просторији Омерове воде—Тумаре—Рудине.[23] Задатак јој је био да контролише правце према сјеверу и продире што дубље према Озрену, поред осталог и ради снабдијевања бригаде животним намирницама. Пети батаљон и чета пратећих оруђа су и даље остали у Сеони на обезбјеђењу позадинских јединица.

Десетак дана касније, 11. августа, бригада се помјерила с просторије Омерове воде—Тумаре—Рудине: 5. батаљон правцем Сеона—Горња Бријесница—Рудина—Тумаре, са задатком да обезбиједи правац према Озрену; 1. батаљон правцем Сеона—Горња Бријесница, са задатком да обезбиједи правце према Турији и Милином селу; 3. батаљон правцем Сеона—Горња Бријесница, са задатком да обезбиједи правац према Омеровим водама. Други батаљон је једном четом обезбјеђивао позадинске јединице у рејону Сеоне (заселак Ријека), а главнином и четом пратећих оруђа кренуо је ка Горњој Бријесници. Штаб бригаде је прешао у село Горњу Бријесницу. Пети батаљон, који је био у улози предстраже бригаде, 11. августа испред села Брда сукобио се с четницима, који су наступали од села Мицикијевића и Васиљевића. Послије борбе која је трајала до 23. часа и 30 минута, батаљон је потиснуо четнике у Брда. У тој борби је један борац погинуо.[24] Затим су 1, 3. и 5. батаљон припремили напад на Брда. Ноћу 13/14. августа они су разбили четнике. Гонећи их, 5. батаљон је посјео Јелову гору. Он је ту остао на предстражи до 23 часа 15. августа, када га је смијенио 1. батаљон, а он се повукао у Тумаре. Остале јединице бригаде су за то вријеме остале у ранијим рејонима.

Штаб бригаде је 1, 3. и 5. батаљону наредио да ноћу 17/18. августа изврше напад на Пурачић: 1. и 3. батаљон да га непосредно нападну, а 5. батаљон да затвара правце са сјевера, између Пурачића и Спрече. У поноћ су 1. и 3. ба-

[23] Исто, док. 151.

[24] Погинуо је борац Мирко Аћима Ненадић; дневник аутора.

таљон ушли у Пурачић, претресли га и сјутрадан се у зору повукли у полазне рејоне.

Пошто је 18. августа упознао бригаде да се у Живиницама налази око 400 Нијемаца и 200 милиционера, да се на лијевој обали Криваје групишу четници, а да се комуникацијама које окружују територију дивизије врше покрети непријатељских трупа, штаб дивизије је наредио: 4. пролетерској да се обезбјеђује према Тузли, Пурачићу и Озрену; 2. пролетерској да се пребаци на просторију Подгорје—Репник—Омазићи и затвара правце према Живиницама, селу Приликама, Шерићима и Сухи; 5. пролетерској и 2. далматинској да 19/20. августа нападну четнике у захвату потока Гостовића.[26] Непосредно послије тога, тј. 20. августа, непријатељ је покушао да се са једном групом од 80 војника, из састава 369. дивизије, пробије од Тузле до болнице 4. пролетерске бригаде у Сеони, али га је одмах разбила 2. далматинска бригада. Затим је 21. августа, око 1.000 четника Озренског, Требавског, Зеничког и Маглајског одреда, уз подршку авијације, напало 2. батаљон 4. бригаде. Њему је одмах упућен у помоћ 5. батаљон. Четници су задржани. Ноћу 21/22. августа у борбу су уведени и 1. и 3. батаљон. У борбама које су вођене читавог дана 22. августа четници су, претрпјевши велике губитке, били разбијени, а 4. пролетерска бригада се, уз прихват 5. пролетерске, повукла у Рибницу и ту се, 23. августа, читава прикупила. У борбама од 21. до 23. августа четници су имали 30 мртвих и 57 рањених. Заплијењено је, поред осталог, и 20 пушака и нешто муниције. Из 4. бригаде су 3 борца и старјешине погинули, а 10 је рањено.[26]

Другој пролетерској дивизији наређено је, 20. августа, да се из источне Босне пребаци у горњи дио долине Дрине и да од Горажда, преко Фоче, до Калиновика врши притисак на Сарајево, а затим да крене за Херцеговину, Санцак и Црну гору. Дивизија је кренула 21. августа. Након тога на Озрену је остала само 4. пролетерска бригада. Њен је задатак био да прими и чува тешке рањенике 2. дивизије све до доласка 17. дивизије.

Бригада се овако размјестила: 1. батаљон у селу Црњеву, са задатком да извиђа правце према Сеони, Лозни и

[25] Зборник, том IV, књ. 16, док. 44.

[26] Исто, књ. 17, док. 5.

Погинули су борац Мујо Ковачевић, десетар Блажо Јокице Јанковић и водник Душан Попивода; дневник аутора.

Турији, откуд се очекивао долазак јединица 17. дивизије; 5. батаљон у селу Осјечанима и Подобалима; 3. батаљон у селу Жељави; 2. батаљон, чета пратећих оруђа, штаб бригаде и позадинске јединице у Рибници. На тој просторији бригада је имала задатак да се обезбиједи и извиђа правце који изводе на шену просторију, избјегавајући теже борбе, и да сачека долазак 17. дивизије.[27]

Извиђачи 4. бригаде су 24. августа успоставили прву везу с извиђачима 6. бригаде 17. дивизије. Слиједећег дана су 1. и 3. батаљон 4. бригаде и два батаљона 6. бригаде разбили четнике у Сеони и спојили се. Ту су 1. и 3. батаљон предали тешке рањенике свих јединица 2. дивизије и тифусаре 6. бригади 17. дивизије, која их је евакуисала у правцу Тумара, а батаљони су се вратили у Рибницу. Бригада, која се прикупила у Рибници, одатле је 27. августа извршила покрет правцем Рибница—Каменско до Чуништа и Ковачића. Јединицама је наређено да се одмах припреме за дужи марш.[28]

Вријеме боравка у источној Босни, пуна два мјесеца, бригада је, и поред борби које је водила, искористила за срећивање, одмор и припрему будућих акција. У овом крају исхрана је била добра, прије свега зато што је било доста ратног плијена, а и сам терен није био економски исцрпен; уз то је повремено стизала и савезничка помоћ. По јединицама се изводила војно-политичка настава, а при штабовима батаљона и штабу бригаде држани су курсеви на којима су кадрови оспособљавани за војне и политичке задатке. Попуна бригаде новим људством била је незнатна. Присуство наших јединица позитивно је утицало на становништво овога краја. Четницима је задат снажан ударац и они више нијесу, ни војно ни политички представљали значајнију снагу, те су се брзо распадали а народ је листом прилазио НОБ-и. Створене су нове партизанске јединице, за које је 4. бригада дала већи број кадра. Неки рањени и болесни борци враћали су се, излијечени у бригаду. Тешке рањенике и неизлијечене тифусаре бригада је предала јединицама са тог терена. Касније су умрли: Војо Ђуров Сјеклоћа и Миланка Тончић. Из ратног плијена и савезничке помоћи бригада се наоружавала, снабдјела муницијом и другим средствима. Губици 4. пролетерске за та два мјесеца били су осјетни.

[27] Зборник, том IV, књ. 16, док. 75.

[28] Исто, књ. 17, док. 5.

Са Озрена, преко Романије у долину Дрине

Из рејона Чуништа и Ковачића бригада је 28. августа пошла за Олово. У претходници су се у једној колони кретали 1. и 3. батаљон правцем Ковачићи—жељезничка станица Солуна—к. 507. Одатле је 1. батаљон ишао лијево, правцем к. 507—к. 840—к. 774—Олово, са задатком да нападне Олово са сјеверозападне стране, а 3. батаљон, долином Криваје—Богановићи—Олово, са задатком да варошицу нападне са западне стране. Оба батаљона и чета пратећих оруђа из Ковчића су пошли 28. августа у 14 часова и до пада мрака заузели Олово. Послије тога су 1. батаљон и чета пратећих оруђа смјештени у Оловским Лукама. Из њих је 1. батаљон затварао долину Ступчанице и правац према селу Петровићима. Трећи је батаљон смјештен у Биоштици и затварао је правце према Медојевићима.

Пети батаљон, позадинске јединице и штаб бригаде кренули су из Чуништа 28. августа у 14 часова. Кретали су се позади 3. батаљона. Размјестили су се у Бишњици и Биоштици, а штаб бригаде у Олову. У заштитници бригаде наступао је 2. батаљон. Он се смјестио у селу Пољу, крај Олова.

Бригада је слиједећег дана у 4 часа наставила марш, правцем Олово—Оловске Луке—долине Јошанице—Пушино поље—-Гудурићи—Драгнићи. Ноћила је у Гурдићима и Драгнићима,[29] да би 30. августа наставила покрет. У претходници је био 2. батаљон. За вријеме марша, на који је кренуо у 4 часа, правцем Гурдићи—Барице—Придворице—Крушевци—Казмерићи—Жуљ—Шахбеговићи—Бијеле воде, он је на друму Сарајево—Соколац, у близини Бијелих вода, уништио један камион и убио 2 Нијемца и 2 усташе, а затим продужио за село Боговиће, камо је стигао 30/31. августа. У главнини бригаде, која је на марш кренула у 4 часа и 15 минута, били су 1. и 5. батаљон, чета пратећих оруђа, позадинске јединице и штаб бригаде, а у заштитници 3. батаљон. До зоре 31. августа читава бригада се прикугшла у ширем подручју села Боговића. Ту се повезала са штабом 2. дивизије. Његови курири су тог јутра стигли у Боговиће и донијели наређење да бригада одмах продужи покрет и да се у подручју Сјетлине пребаци преко комуникације Сара-

[29] Исто, књ. 16, док. 94 и 95.

јево—Вишеград, коју је бранило око 200 усташа, а затим да продужи за Горажде.[30]

Бригада је одмах приступила извршавању тог наређења. Из Боговића је 31. августа у 14 часова и 30 минута, у претходницу бригаде упућен 5. батаљон. Он је добио задатак да се долином Грачанице, преко села Шапа, јужно од села Приљуба, сјеверозападно од села Ранчића, преко Оманице (к. 1037), спусти на железничку пругу и друм Сарајево—Вишеград и обезбиједи бригади прелазак преко тих комуникација. Већ тог дана у први мрак, пошто је избио на пругу и друм, батаљон је једном четом посјео положаје према жељезничкој станици Сјетлине, другом према Стамболчићу, а трећом је порушио пругу и мост западније од станице Сјетлине. На тим положајима батаљон се задржао све док читава бригада није прешла саобраћајнице а затим је наступао у заштитници. Штаб бригаде, 2. и 3. батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице кретале су се позади 5. батаљона до пруге и друма. Ту је 3. батаљон преузео улогу претходнице и наставио покрет правцем Сјетлина—Сандуци —Растовац—Братељевићи; 1. батаљон, који је раније био у заштитници, ушао је у састав главнине бригаде.

У ноћи између 31. августа и 1. септембра, по густој помрчини и великој киши, све јединице бригаде су прешле пругу и друм. У зору 1. септембра 1. батаљон се размјестио у селу Лучевици, 2. батаљон, штаб бригаде и интендантура са комором у селу Ковачићима, 3. батаљон, болница и чета пратећих оруђа у селу Братељевићима, а 5. батаљон у селу Растовцу. Ту је ухваћена веза са члановима Партије са терена, а исто тако и с 2. далматинском, која је дејствовала на правцу Фоча—Калиновик, с 5. пролетерском, која је дејствовала у рејону Модрих поља, и с 2. пролетерском бригадом, која је дејствовала у рејону Устиколине. На том подручју је бригада остала до 4. септембра, када је по наређењу штаба дивизије, који се налазио у селу Жешћу, извршила помјерање према Горажду.

Први батаљон, кренуо је из села Лучевице у 4 часа и кретао се у улози претходнице, правцем Каменски поток—Каменица—Вејзагићи—Бошковићи—Буковица — Боговићи, те у току дана стигао у Трудаш. Други и Трећи батаљон, чета пратећих оруђа, позадинске јединице бригаде и штаб до Бошковића су се кретали позади претходнице. Одатле је 2. батаљон упућен правцем Цврчићи—Парови—Крће, са задатком да с те стране контролише долину Осанице. Остале

[30] Исто, док. 99.

јединице остале су у Бошковићима. Пети батаљон је наступао у улози заштитнице до Доњих Боговића. Бригада се 5. септембра приближавала Горажду и стигла на просторију Брајловићи—Кућеши—Озреновићи, одакле је припремала напад на Горажде. Поред 4. бригаде, у нападу који је услиједио 6. септембра у 17 часова учествовали су дијелови 5. пролетерске и један батаљон 2. далматинске бригаде. Друга пролетерска бригада, која је претходног дана ослободила Устиколину и Фочу, помогла је напад с десне обале Дрине.[31]

У Горажду се налазило 200 жандара, 10 домобрана и 20 милиционера, а у непосредној његовој околини 150 милиционера са 10—15 тешких и лаких митраљеза, 2 брдска топа и 2—3 минобацача. У Устипрачи и Чајничу налазили су се Нијемци. Спољна одбрана Горажда протезала се линијом Мишјак—к. 529—к. 378—Поткамен, која је била фортификацијски уређена и ограђена бодљикавом жицом.[32]

Нападом на Горажде руководио је штаб 4. пролетерске бригаде. Одлучио је да се напада у три колоне: десна — батаљон 2. далматинске — нападаће комуникацијом Фоча—• —Горажде, са задатком да ослободи југозападни дио Горажда, између Мишјака и Дрине; средња — дијелови 5. пролетерске бригаде — кренуће са положаја Доња Села—Подно, правцем Озреновићи—Кик (к. 826)—Подно—к. 544—тр. 420, са задатком да овлада Мишјаком и ослободи западни дио Горажда; лијева — 3. и 5. батаљон 4. пролетерске бригаде — непосредно ће нападати град са линије Коњбаба—Горње Село—Пљевац—Попов До—Горажде, са задатком да у садејству с осталим јединицама потпуно ослободи Горажде. Са сјеверне стране, с положаја Оџак—к. 824, напад ће штитити 1. батаљон 4. бригаде и дејствовати дуж комуникације Горажде—Рогатица, а њен 2. батаљон, с положаја у рејону Слатине, затвараће правце према Устипрачи. Један батаљон 2. пролетерске бригаде затвараће правац према Чајничу. Штаб бригаде, који је био у селу Бањевини, за вријеме напада налазиће се на к. 529.[33]

Напад на Горажде је почео једновремено на свим правцима и непријатељ се уз мали отпор повукао из гарнизона на разне стране, носећи са собом само личну спрему, тако да чак није имао времена да уништи ни телефонску централу.

[31] Зборник, том IV, кн>. 17, док. 19.
[32] Исто, док. 41.
[33] Исто, док. 41.

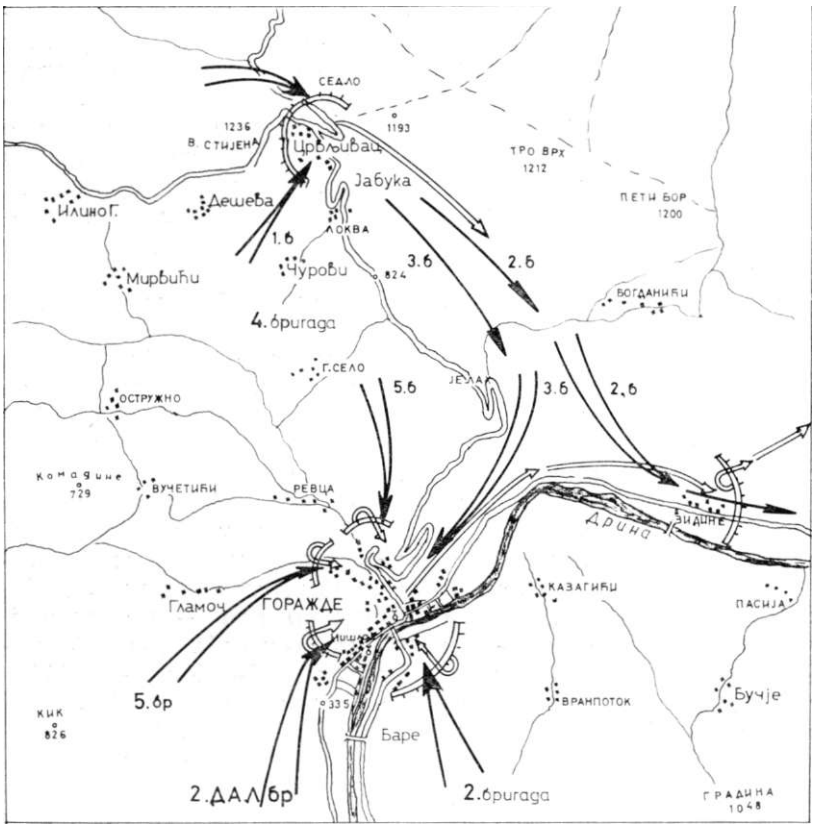

Продор бригаде у долину Дрине и њене борбе за ослобођење Горажда, почетак септембра 1943.

У тој борби су погинули 4 домобрана, 2 четника и 1 милиционер; заробљено је неколико издајника, којима је суђено на лицу места. У Горажду је било прилично избјеглица, углавном из Фоче, Чајнича и Буковине; они су одмах пуштени кућама. Заплијењено је 9 пушака, 5.000 метака, 200 граната, веће количине санитетског и другог материјала. На нашој страни није било губитака. Седмог септембра је у Горажду одржан велики народни збор, на коме је говорено о циљевима НОБ-а. Непосредно послије ослобођења Горажда 2. и 3. батаљон продрли су у Устипрачу, али су се због јаког дејства оклопног воза од жељезничке станице, морали повући; нијесу имали губитака. Батаљон 2. далматин-

ске бригаде вратио се у рејон Мраковиньца и Камена, а 5. пролетерска бригада на просторији села Копачи—Машићи—Слатина. У Гораждy је успостављао ред 5. батаљон 4. бригаде: 1. батаљон се размјестио у селу Јабуци, затварајући правце према Рогатици, 2. батаљон у Оцаку, 3. батаљон у Црвљицу, а остале јединице у селу Бањевићима. У Гораждy је завршио рад батаљонски и бригадни курс десетара и водника, који је почео на Озрену. Пристигле курире из Дурмиторског партизанског одреда штаб бригаде је повезао са штабовима 2. дивизије и 2. ударног корпуса.

Четврта бригада је 8. септембра из подручја Гораждa кренула правцем Брајловац—Коњевићи—Илова—Бохово и 9. септембра стигла на просторију Коњевићи—-Илова—Бохово. Ту је добила наређење да у садејству с 5. пролетерском 9/10. септембра ликвидира усташка упоришта Јабуку и Мрежице, у којима је било 150—200 милиционера, и казни оне који су учествовали у тешким злочинима над нашим рањеницима послије борби на Сутјесци и З-еленгори. Њен је задатак био да опколи и нападне та села са сјеверозападне стране, док ће 5. пролетерска напасти са југозападне стране.[34]

За извршење тога задатка, од 2. и 5. батаљона је формирана ударна група. Она је 9. септембра у 13 часова кренула из Бохова правцем: југозападне падине брда Столца——Подстолац—Колаковићи—Подстијена—Улишићи—Подграђе—Камен—Модро поље—долина Смећа—село Смеће. Одатле је 5. батаљон продужио правцем Смеће—Црна страна——Кицељ—Љељењак до десне обале рјечице Колуне, опколио Јабуку са западне стране и извршио напад на село. Други батаљон је продужио покрет правцем Смеће—Лучина раван—Дуга њива—западно од села Комњеновића. Пошто је избио на обалу рјечице Колуне. југозападно од Јабуке, извршж> је напад.

Десно од 2. батаљона нападала је 5. пролетерска бригада. Трећи батаљон и чета пратећих оруђа пошли су из села Илове 9. септембра у 13 часова, правцем Илова—Бохово и даље до села Колуна за 2. и 5. батаљоном. Одатле је 3. батаљон, без 3. чете, продужио за село Потплатиће. С тог правца је опколио и напао Јабуку. Његова 3. чета је пошла преко села Лучила и к. 1038, западно од села Војнића, одакле је, такође, напала Јабуку. Први батаљон с позадин-

[34] Зборник, том IV, књ. 17, док. 63.

ским јединицама бригаде кретао се иза 3. батаљона до села Колаковића. Ту је оставио позадинске јединице и продужио правцем Славички—к. 958, опколио Јабуку са сјеверне стране и извршио напад. Лијево од 1. батаљона нападала је 5. пролетерска бригада. Штаб бригаде се 9. септембра кретао с 3. батаљоном.

Пошто су све јединице опколиле село, почеле су претраживати терен и до зоре 10. септембра очистили су Јабуку. Потпуно изненађени непријатељ није пружао отпор и углавном је заробљен. Сви кривци за покољ рањеника предати су народном суду. У Јабуци је заплијењено 100 пушака и нешто муниције. Бригада није имала губитака. Послије тога су 10/11. септембра опкољене и очишћене Мрежице. И оне су заузете без отпора.[35] Послије тога бригада се овако размјестила: 1. батаљон у Осоју и Прибисалићима, одакле је затварао правце према Вароши и Добром Пољу; 2. батаљон у Горњем Будњу, одакле је контролисао правце према Устиколини (где је погинуо један комесар чете)[36] и одржавао везу с 2. далматинском бригадом; 3. батаљон у Трњану, одакле је чистио шуме Орлоједа и Гласенице од четничких и милицијских група, 5. батаљон у село Дерилово одакле је затварао правце према Јабуци. Остале јединице и штаб бригаде смјестили су се у Високовићима.

Борбе око Трнова и Калиновика

Десетог септембра 1943. године формиран је 2. ударни корпус (командант Пеко Дапчевић, политички комесар Митар Бакић), у чији састав су ушле 2. пролетерска и 3. ударна дивизија. Основни задатак 2. корпуса у то вријеме је био да дејствује у Црној Гори, Херцеговини и Санџаку. Штаб 2. пролетерске дивизије (командант Љубодраг Ђурић, политички комесар Слободан Пенезић Крцун) с 2. пролетерском и једним батаљоном 3. санџачке бригаде одмах је упућен у Санџак, да се повеже с 3. санџачком бригадом, партизанима на терену и Васојевићким ударним батаљоном и да дејствује на сектору Санџака и у средњем току Лима. Штаб 3. ударне дивизије (командант Радован Вукановић, политички комесар Јово Капичић), с два батаљона 5. пролетерске бригаде преко Тјентишта је усмјерен ка источној Херцеговини, да се повеже с 10. херцеговачком бригадом, која је одранија дејствовала на том подручју, а затим да се

35 исто, док. 63.

30 Погинуо је политички комесар чете Милика Шишовић; дневник аутора.

убаци у Црну Гору, повеже с јединицама на терену и дејствује у долини Зете.[37] Од 2. далматинске и 4. пролетерске бригаде формирана је маневарска група бригада (МГБ), чији је основни задатак био да с југоисточне стране врши притисак на Сарајево. Група је све вријеме постојања дејствовала под непосредном командом штаба корпуса и приликом формирања јој је наређено да најприје ослободи Добро Поље (2. далматинска) и Трново (4. пролетерска), па да затим, преко Јахорине и Трескавице, врше притисак на Сарајево.[38]

Комуникацију Калиновик—Сарајево на одсјеку између Горњег и Доњег Котарца контролисали су усташе, милиција и четници. У Добром Пољу и Трнову налазило се око 200 милиционера и 20 жандара. Штаб 4. пролетерске бригаде одлучио је да Трново нападне 14. септембра у 18 часова, и то у двије нападне колоне.

Десну колону чинили су 2. и 5. батаљон. Они су из села Високовића требали да 13. септембра у 21 час, правцем Прибисалићи—Вучија глава—Града брдо—Колаковићи—Мојковићи, пођу за село Унуковиће. Одатле су 14. септембра у 14 часова имали да наставе покрет правцем Игриште (к. 1451) —Лијесков дол за Чешину страну. Пошто ту оставе комору, продужиће покрет: 5. батаљон, преко Оштрилака, правцем к. 1037—Бистрочај—Врело, са задатком да нападне Трново са сјеверозападне стране у правцу школе и цркве у средишту варошице, а 2. батаљон, правцем Шишићи—Ријека— —Јелачићи—Иловица, са задатком да у рејону шуме Храстовац пресијече и поруши комуникацију Трново—Сарајево и затвори правац према Сарајеву.

Лијеву нападну колону сачињавале су остале јединице бригаде. Предвиђено је да она из села Осија крене 13. септембра у 19 часова, правцем В.чрош—Поповићи—Вариза. Одатле ће 14. септембра послије подне штаб бригаде, 1. батаљон, чета пратећих оруђа и бригадно превијалиште продужити покрет, преко Великих њива, правцем к. 1248—к. 1341—Буздухан (к. 1326)—Вич (тр. 1215), за село Бистрожај. Штаб и бригадно превијалиште ће ту остати, а 1. батаљон и чета пратећих оруђа посјешће јужну ивицу села Бистрочаје и са падине Лишњака нападати источни дио Трнова, Трећи батаљон с позадинским јединицама бригаде продужиће правцем Комарни дол—Троглав—Мушанов гроб—Вис (тр. 1260), до села Широкара, гдје ће позадинске јединице оста-

[37] Исто, док. 68.
[38] Исто, док. 73.

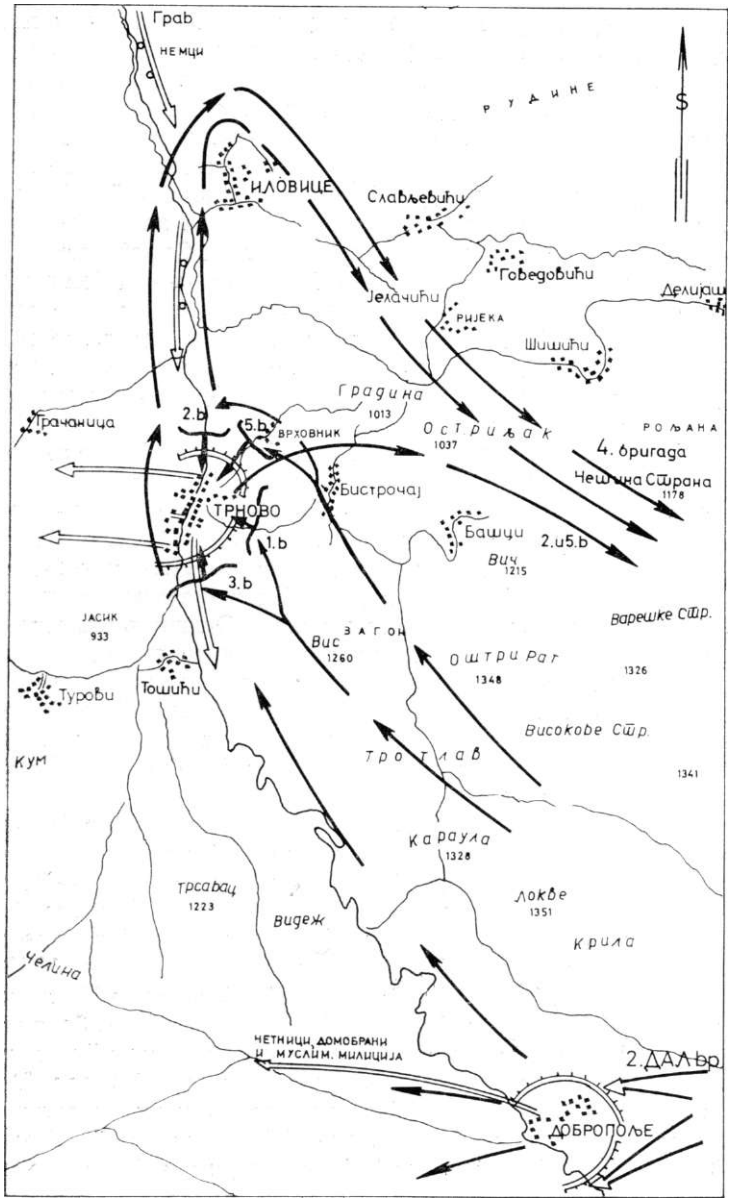

Дејства на правцу Трново — Сарајево, септембар 1943.

ти, а батаљон ће нападати Трново с јужне стране, према бившој аустроугарској касарни.[39]

Покрет јединица се развијао по предвиђеном плану и Трново је 14. септембра до 19 часова без борбе било ослобођено. Заробљена су 3 домобрана и 6 милиционера и заплијењено је 9 пушака, 10.000 метака, 80 ручних бомби. Други батаљон је 15. септембра, на правцу Сарајева, заплијенио 2 камиона и 1 путнички аутомобил власништво сарајевске фирме „Сарачевић". Бригада није имала губитака.[40]

Послије ослобођења Трнова 4. бригада се овако размјестила: 1. батаљон у Бистрочају, са задатком да чисти терен од четничких и милицијских група западно од комуникације Трново—Калиновик и да контролише села Годиње и Турово; 2. батаљон с противтенковским топом — око комуникације и у ширем рејону Илове, са задатком да затвори правац према Сарајеву; 3. батаљон у Трнову, са задатком да одржава ред; 5. батаљон у Врбовнику, са задатком да очисти од четника село Говедовиће и истури једну чету за осигурање према Делијашу; чета пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде размјестиле су се с 1. батаљоном, а штаб бригаде у Трнову. За то вријеме је 2. далматинска бригада ослободила Добро Поље и размјестила се на просторију Мушићи—Добро Поље—Бољанићи. Штаб корпуса је био у Мушићима. У том распореду МГБ се задржала до 18. септембра.[41]

Чистећи терен око Трнова 4. пролетерска бригада је до 17. септембра ослободила Кијево. Ту су је 18. септембра, од Сарајева, напале јаче њемачке снаге уз подршку артиљерије, тенкова и авијације. Пошто су успјели да, са посједнутих положаја, задрже непријатеља до 12 часова тог дана, 2. и 3. батаљон су се, уз прихват 5. батаљона, повукли до у висину Врбовника. Са тих положаја су задржали непријатеља све до ноћи, када се читава бригада, по наређењу штаба корпуса, пребацила у подручје Мрежица.[42]

Двадесетог септембра у 2 часа 4. бригада је кренула правцем Миљевина—Брод на Дрини—Бунови и, пошто је пристигла у рејон Бунова, размјестила се на просторији Шајевићи—Биротићи—Брдо—Дубови—Осијек—Лаз. Већ сјутрадан, у 2 часа и 30 минута, извршила је покрет правцем Бакићи—Завајт—Фалићи—Вакуф—Борје, до села Челебића,

[39] Исто, док. 73.
[40] Исто, док. 86.
[41] Исто, док. 82.
[42] Исто, док. 101 и 124.

одакле је, 22. септембра у 4 часа, продужила правцем Селиште—Коњско поље—Колијевка—Јелов пањ—Морајце, до просторије Бобово—Меки до—Јовићи. С те просторије је извиђала правце према Какмужи и Глибању и прикупљала податке о Пљевљима, Жабљаку и Шавнику.[43] Друга далматинска бригада је од 19. до 23. септембра, тј. од села Мрежица до села Бобова, маршевала лијево од 4. пролетерске бригаде. Тада се оријентисала према Пљевљима и отишла за Санџак, у састав 2. пролетерске дивизије, а 4. пролетерска према Жабљаку, за Црну Гору, дејствујући под непосредном командом штаба 2. ударног корпуса. Тога дана је престала да функционише Маневарска група бригада.[44]

С просторије Бобово—Меки дол—Јовићи 4. бригда је наставила покрет изјутра 23. септембра, правцем Бобово—Ограђеница—Тепца—Жабљак, у поретку: 3. батаљон у претходници; 2. и 5. батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде у главнини, с којом су се кретали штаб 2. ударног корпуса и штаб 4. бригаде; 1. батаљон у заштитници. Навече 23. септембра бригада је стигла у шире подручје Жабљака са 775 бораца и руководилаца по списку, односно 720 на лицу, наоружаних са 497 пушака, 15 пушкомитрал»еза, 2 тешка митраљеза, 2 минобацача, 1 противтенковским топом и са 182 пиштоља; имала је 78 товарних и 37 јахаћих коња. На територији Жабљака је остала све до 25. септембра.[45] Ту је њен 5. батаљон попуњен са 30 бораца.[40] Штаб 2. ударног корпуса је, повезујући се с партијско-политичким и војним руководствима Црне Горе, Херцеговине и Санџака, између осталог наредио Ловћенском одреду да хитно упути 200 до 300 бораца за попуну 4. пролетерске бригаде.[47]

За вријеме боравка на Дурмитору бригада се припремала за ослобођење Колашина. Ту су извршене и неке кадровске измјене и постављења. За замјеника политичког комесара бригаде — мјесто Мила Јовићевића — постављен је Радован Радовић, за команданта 1. батаљона — на мјесто Бошка Куљаче — Блажо Јанковић, за командатна 2. батаљона Никола Бановић. Извјеста нброј дотадашњих руководилаца из бригаде послат је на терен, а неки руководиоци са теоена дошли су у бригаду.[48]

[43] Исто, док. 110.
[44] Исто, ДОК1 3Ј и 38.
[45] Исто, док. 38, 40 и 72.
[46] Исто, док. 30 и 35.
[47] Исто, док. 40.
[48] Исто, док. 17, 24 и 124.

БОРБЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

(25. септембар 1943. — 1. март 1944)

У љето 1943. године на ратиштима другог свјетског рата одиграли су се крупни војно-политички догађаји. На источном фронту је Црвена армија била у незадрживој офанзиви. Вођ фашистичке Италије Мусолини био је свргнут, 8. септембра је Италија капитулирала, а Англо-Американци су почели да се искрцавају на Сицилију.

Балкан је, стога, добијао све већи значај за обје зараћене стране, а особито за Њемачку. Одлучивши да га брани на сваки начин, Хитлер је на ово подручје и прије капитулације Италије усмјерио своје јаке снаге. Почетком августа је с источног фронта доведен штаб њемачке 2. оклопне армије, чије је оперативно подручје обухватило Босну, Херцеговину и Хрватску, а касније и Црну Гору, Санџак и Албанију.

Уочи капитулације Италије Нијемци су према Санџаку, Црној Гори и Херцеговини оријентисали јаче снаге. Најважнији њихов задатак је био да у тренутку капитулације Италије разоружају своје дотадашње савезнике и посједну главне јадранске луке, те тако спријече искрцавање западних савезника на Јадрану и ширење НОП-а. На том подручју је и четнички вођ Дража Михаиловић вршио мобилизацију нових јединица.

Према талијанској окупационој зони је, међутим, и наше војно-политичко руководство на вријеме усмјерило знатне своје снаге. Послије побједа у биткама на Неретви и Сутјесци, Врховни штаб је приступио стварању још крупнијих војних јединица — корпуса. Једна од јединица те војске био је и 2. ударни корпус. Он је чим је формиран, упућен у

Херцеговину, Санџак и Црну Гору да мобилише нове борце, ствара нове јединице и разоружа талијанске гарнизоне.

Борбе за ослобођење и одбрану Колашина

Међутим, док су јединице 2. ударног корпуса биле у поретку ка Херцеговини, Санџаку и Црној Гори, Нијемци су својом 118. дивизијом преко Жабљака и Никшића, 297. дивизијом из Албаније и 7. СС-дивизијом из Мостара разоружали талијанске дивизије „Ферара", „Емилија" и дијелове дивизије „Тауринензе", те посјели дио јадранске обале од Улциња до Дубровника. Малобројне партизанске снаге с те територије нијесу биле кадре да се успјешно супротставе јаким њемачким дивизијама. Али су ипак успјеле да разоружају приличан број талијанских јединица. Тако је Никшићки НОП одред разоружао талијански батаљон на комуникацији Никшић—Трубјела, Јовћенски ударни батаљон — талијански батаљон у Чеву и један батаљон у Боки которској, а Зетски одред — једну већу групу Талијана у Бјелопавлићима. Захваљујући тим дејствима и брзој интервенцији 2. корпуса, већи дио дивизије „Тауринензе" и, касније, комплетна дивизија „Венеција" прешли су на страну НОВЈ.

У склопу задатка које је имао да изврши 2. корпус, 4. пролетерској бригади пало је у дио да ослободи Колашин. Она је међутим од Жабљака, гдје се крајем септембра затекла, до Колашина морала посредно савладати многе препреке. Правце који од Жабљака, Шавника и Боана воде ка долинама Таре и Мораче затварали су четници из шавничког и колашинског среза с ослонцем на Сињајевину и Лолу планину. У Колашину и непосредној околини се, поред 300 четника са тог терена и већег броја четника из Васојевића, бранио и 2. батаљон 83. пјешадијског пука талијанске дивизије „Венеција". Територију источно од Колашина контролисали су васојевићки четници, а у Матешеву је такође био један батаљон Талијана. Најјаче посједнути и најупорније брањени положаји око Колашина били су Башање брдо, Дуловина, Стара барутана, Бабља греда, Сушац и Марково брдо.[1]

Послије прикупљања у рејону Мотичког гаја, близу Жабљака, 4. бригада се правцем Жабљак—Боан почела при-

[18] Зборник, том III, књ. 5, док. 75.

ближавати Колашину. Други батаљон је из Мотичког гаја кренуо 25. еептембра у 2 часа. До села Сировца наступао је у претходници бригаде, а одатле је једну чету истурио на Јабланов врх ради обезбјеђења проласка бригаде правцем Сировац—Вратло—Колашин. Пети батаљон је кренуо у 4 часа и наступао у заштитници бригаде до села Тушине. Главнина бригаде, са штабом, наступала је позади претходнице и, 25. септембра послије подне, стигла у рејон Боана и ту се размјестила.[2] Тада је од штаба корпуса примила наређење да разбије четнике на Сињајевини, да се пробије у село Липово и да што прије нападне и ослободи Колашин и Матешево.[3] Извршавању тог задатка бригада је приступила 26. септембра прије зоре. Први батаљон, ојачан одјељењем минобацача, наступао је у претходници бригаде, правцем Боан—Крња Јела—Вратло—Липово. Западно од села Горњег Липова разбио је четнике и, гонећи их преко Мигаловице, Војковића, Плане, Марковог брда и комуникације Колашин—Мојковац, прешао на десну обалу ријеке Таре, те посјео положаје за напад на Колашин. Трећи батаљон је наступао у заштитници и са Вратла и Јабланског врха обезбјеђивао развој бригаде за напад на Колашин. У околини села Бистрице се повезао с теренским партизанима, а у 15 часова 26. септембра стигао је у Горње Липово. Од Боана до Липова, штаб и приштапске јединице бригаде, кретали су се с главнином, непосредно иза претходнице. Послије пристизања у подручје Липова, 2. батаљон и чета пратећих оруђа, без минобацачког и митраљеског одељења, упућени су ка селу Бабљаку, 5. батаљон и штаб бригаде привремено су се задржали у Мигаловици, а позадинске јединице бригаде и коморе батаљона прикупиле су се у Доњем Липову.[4]

Напад на Колашин је планиран за 26. септембар послије подне, тј. одмах након пристизања бригаде у подручју Липова, Штаб бригаде је на лицу мјеста издао заповијест којом је тачно одредио задатке свим јединицама. Првом батаљону, ојачаном одјељењем минобацача, наредио је да штити напад са сјевера и да с положаја на десној обали Таре нападне Башање брдо, на коме су, поред талијанског батаљона, биле и јаке четничке снаге. Ојачан митраљеским одјељењем, 5. батаљон је добио задатак да се пребаци преко Бабље греде у подручју села Лугова, јужно од Колашина,

[2] Исто, том IV, књ. 17, док. 123.
[3] Исто, том III, књ. 5, док. 46.
[4] Исто, том IV, књ. 17, док. 120.

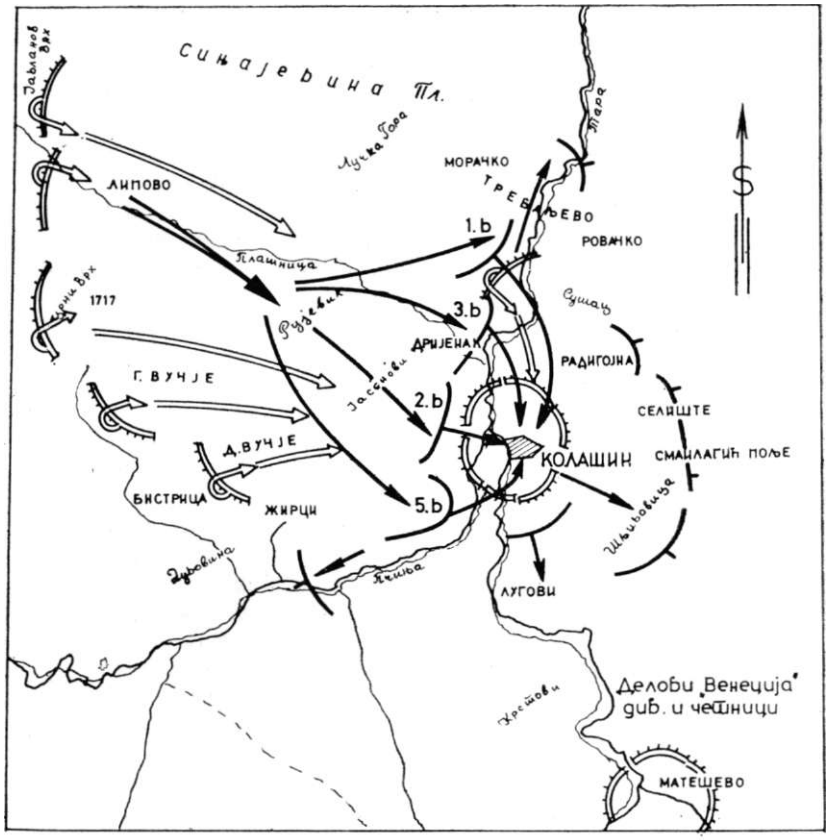

Бригада у борбама за ослобођење Колашина, септембар 1943.

(

да пређе на десну обалу Таре и дијелом снага нападне четнике на Старој барутани, а дијелом снага, да штити напад с источне стране, затварањем правца према Матешеву. Други батаљон, ојачан четом пратећих оруђа (без минобацачког и митраљеског одељења), добио је задатак да очисти Бабљак од четника и, преко моста у висини тога села, пређе на десну обалу Таре и нападне непосредно средиште града. Трећем батаљону је наређено да очисти Дријенак, пређе на десну обалу Таре, а потом да дијелом својих снага садејствује 2. батаљону при чишћењу града, а дијелом снага 1. батаљону у нападу на Башање брдо.

Напад на Колашин је почео 26. септембра у 18 часова и трајао је до сјутрадан у 8 часова. Упркос жилавом отпору четника, 2. батаљон је прије ноћи 26. септембра пријешао преко моста, упао у град, читаву ноћ водио уличне борбе и ликвидирао сва упоришта. Међутим, 1 д З. батаљон у току ноћи нијесу успјели да освоје Башање брдо. То доминантно и утврђено узвишење четници су упорно бранили и спречавали штаб талијанског батаљона да ступи у преговоре с нашим представницима о преласку на страну НОВЈ. Трајало је то све до 27. септембра изјутра, када су четници, притиснути од 1. и 3. батаљона и чете пратећих оруђа, одступили са Башањег брда, а талијански батаљон пришао нашим јединицама. Командант талијанског 2. батаљона капетан Марио Рива претходно је ту одлуку саопштио команданту своје дивизије у Беранама, вјероватно желећи да тиме изврши притисак на њега како би и он с читавом дивизијом прешао на страну НОВЈ. Батаљон капетана Риве је одмах послије тога, заједно са 4. бригадом, учествовао у одбрани Колашина.[5]

Након потпуног ослобођења Колашина, 27. септембра прије подне, 5. батаљон је предузео гоњење четника до Шљивовице. Њу су, међутим, четници правовремено посјели јачим снагама и на њој се организовали за упорну одбрану. Из Колашина је тада, преко Боришта, упућен као појачање 5. батаљону 3. батаљон. Његове су чете напале четнике на Кључу (тр. 1926), а преко њега и на Шљивовицу. Заједничким дејствима 3. и 5. батаљона, четници су на тим положајима били разбијени до 17 часова 28. септембра и одступили су на исток. Јединице 4. бригаде су биле овако распоређене: 1. батаљон у Колашину (испод Башањег брда), одакле је једном својом четом обезбјеђивао позадинске јединице бригаде у селу Дријенку; 2 батаљон је одржавао ред у Колашину; 3. батаљон се задржао на Башањем брду, на коме је остао и талијански батаљон; 5. батаљон, коме је 27. септембра стигла попуна од 24 бораца из Језера, посјео је село Лугове и затварао правце према Матешеву; чета пратећих оруђа и штаб бригаде смјестили су се у Колашину, камо је ускоро стигао и штаб 2. корпуса. У таквом распореду бригада је остала све до 30. септембра.[6]

[5] Исто, том III, кн>. 5, док. 126.

[6] Архив ВИИ, рег. бр. 8/1-4 — к. 391.

У борбама за ослобођење Колашина четници су имали 30 мртвих (погинуо је и њихов командант Секула Влаховић), и 30 рањених, а Талијани 2 мртва и 10 рањених. Заплијењено је, не рачунајући наоружање и опрему 2. батаљона, 6 тешких митраљеза, 6 пушкомитраљеза, 48 пушака, 6 пиштоља, 300 ручних бомби, 277.000 метака за пјешадијско наоружање, 18.350 мина и граната за минобацаче и топове и веће количине санитетског материјала и животних намирница.[7] Из 4. пролетерске бригаде избачено је из строја око 20 бораца и старјешина.[8]

Док је 4. пролетерска бригада водила борбе за ослобођење Колашина, 2. пролетерска дивизија је, заједно с партизанима из Санцака, ослободила Пљевља и Пријепоље и повезала се с Васојевићким ударним батаљоном у средњем току Лима. Трећа ударна дивизија, заједно с партизанима из Херцеговине и западног дијела Црне Горе, ослободила је Гацко, Автовац, Југово, Грачаницу, Велимље, Вилусе и друга мјеста и настављала дејства према долини Зете. Тако је заједничким напорима штаба 2. корпуса и јединица под његовом непосредном командом, те партијско-политичких руководстава и партизанских јединица из Херцеговине, Санцака и Црне Горе, створена солидна основа за мобилизацију нових бораца и дејстава ка албанско-црногорској граници, Косову и западној Србији.

Послије тих успјеха наших снага, четници из неослобођених крајева Херцеговине, Санцака и Црне Горе, као и они који су се повукли из ослобођених крајева, ослањајући се на Нијемце, настављали су да се опиру на свим правцима. Штавише, васојевићки четници, заједно с јединицама талијанске дивизије „Венеција" из Берана, Андријевице и Матешева, с којима је баш у то вријеме штаб 2. ударног корпуса преговарао о преласку на страну НОВЈ, припремали су напад на Колашин. Чинили су то баш у вријеме када се 4. бригада, по наређењу штаба 2. корпуса, припремала за продор у Васојевиће у исто вријеме када су се неке јединице корпуса припремале да крену у напад на Мурине, Плав и Гусиње,

[7] Исто.

в Погинули су: борци Ђоко М. Алексић, Павле Т. Алексић, Светозар Р. Ивановић, Василије Ђ. Матковић, Милутин Ђ. Матковић, Јевто Ј. Радовић, Драгоје Р. Радовић, Лука М. Стојановић, Мирко М. Тодоровић и Велимир Цангић; десетар Марко С. Мартиновић и политички комесар чете Драгутин Б. Вујисић; дневник аутора.

које је држала муслиманска фашистичка милиција, пошто је у тим мјестима најприје разоружала око 160 Талијана.[9]

Без 2. батаљона и позадинских јединица, бригада је према Васојевићима кренула из ширег подручја Колашина 30. септембра у 6 часова: 5. батаљон и чета пратећих оруђа — комуникацијом према Матешеву; 1. батаљон — правцем Шљивовица—Брајића бријег—Пољана (к. 1480)—Матешево; 3. батаљон — правцем Врањештица—Трешњевик. Задатак 1. и 5. батаљона и чете пратећих оруђа био је да најприје ослободе Матешево, одвоје Талијане од четника и приволе их да прићу на страну НОВЈ или да предају оружје, а потом да наступају према Лијевој Ријеци и Комовима; 3. батаљон је требао да пресијече комуникацију Матешево—Андријевица и затвори правац према Андријевици.[10] У дотадашњим рејонима остале су позадинске јединице бригаде и 2. батаљон, који је имао задатак да обезбјеђује рејон Колашина, затвара правац према долини Мораче и повеже се с 2. далматинском бригадом, којој је штаб корпуса наредио да се, ради разбијања четника у Васојевићима, пребаци у рејон Мојковца.[11] Колашинска партизанска чета, која је придата 4. бригади, добила је задатак да из села Дријенка обезбјеђује правце према Сињајевини и Мојковцу.[12]

Испред самог Матешева, у рејону Црне пољане (к. 1038) и к. 1248, 5. батаљон је наишао на Талијане и с њима повео преговоре о приступању НОВЈ. И баш тада су од Букове пољане и са Јаблановог брда четници напали 5. батаљон и чету пратећих оруђа, у њихов лијеви бок. Доспјевши у тежак положај, те су се наше јединице морале извлачити према Скрбуши и Шљивовици. У исто вријеме су се 1. и 3. батаљон сукобили са око 1.200 четника. Борбу са њима наши су батаљони водили до 16 часова. Тада су се два наша батаљона повукла у рејон Шљивовице, на коте 1370 и 1295. У први мрак тога дана наши батаљони су са посједнутих положаја прешли у противнапад који није успио услед велике концентрације четника и Талијана, те се читава бригада повукла и, до зоре 1. октобра, нашла на положајима око Колашина, у ситуацији да град одбрани на сваки начин.

Први батаљон се затекао на Старој барутани, затварајући правце дуж комуникације према Матешеву и Шљиво-

[9] Зборник, том IV, књ. 1/7, док. 130 и 141.
[10] Исто, том III, књ. 5, док. 58 и 59.
[11] Исто, док 51.
[12] Исто, док. 53.

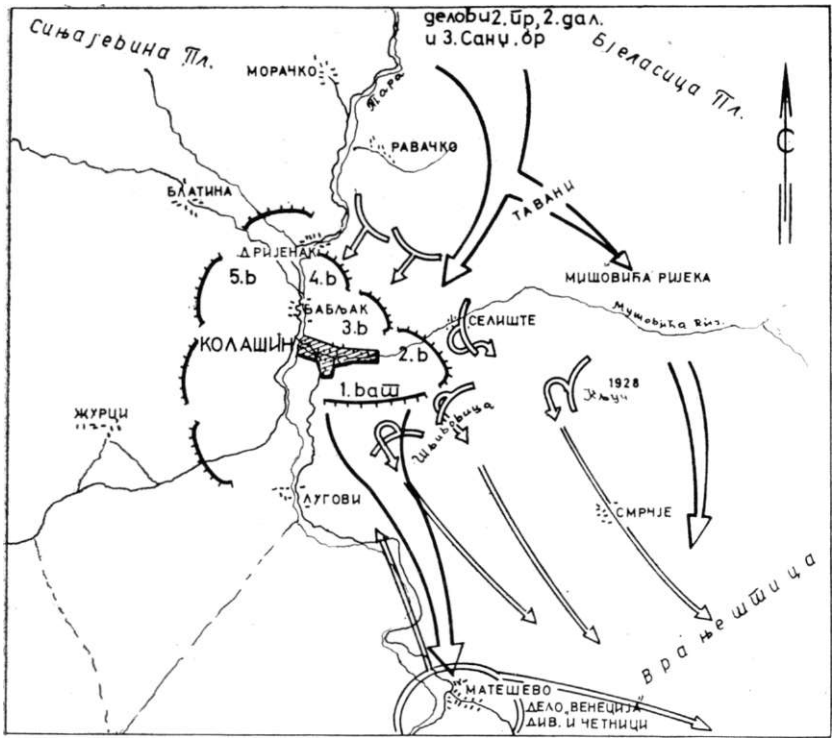

Бригада у одбрани Колашина, септембар 1943.

вици. Други батаљон је био источно од Дуловине, на к. 1046, а 3. батаљон на Селиштима и к. 1058, затварајући правце долином Мушовића ријеке. Пети батаљон је добио задатак да са Великог препрана (к. 1124) и Градине (к. 1360) главнином снага штити Колашин од напада 600 четника који су се прикупили у рејону Мојковца и повеже се с 2. далматинском бригадом, чији се долазак очекивао сваког тренутка, нестрпљиво. Једном својом четом, без једног вода, 5. батаљон је имао да посједне Бабљу греду и да штити позадинске јединице у Дријенку и Колашину од напада са Сињајевине, а једним својим водом да прати аутомобилске колоне које су превозиле појачања и материјал од Шаховића ка Колашину и обратно. Чета пратећих оруђа је, с противтенковским топом и противтенковским пушкама, посјела положаје на ко-

муникацији Колашин—Матешево, у борбеном поретку 1. батаљона, а са минобацачима и митраљезима, положаје у захвату Свињаче, позади 2. и 3. батаљона. Талијански батаљон је бранио Башање брдо, а Колашинска партизанска чета затварала је правце према Црквинама и Сињајевини. Одбраном Колашина је руководио штаб 4. бригаде из средишта града.

Првог октобра четници су посјели Шљивовицу, Кључ и Тивран. Уз подршку талијанске артиљерије, минобацача и авијације, с тих положаја су јачим својим снагама напали Колашин. Развила се тешка борба. Четници су непрекидно јуришали. Не примењујући круто одбрамбени начин борбе, већ од првог дана предузимајући оштре противнападе, 4. бригада је све четничке нападе одбила. Оцијенивши да би 4. бригада могла доспијети у тешку ситуацију, штаб 2. корпуса је већ првог дана борбе за одбрану Колашина наредио Васојевићком ударном батаљону, који је био у покрету према Колашину, да на правцу Кордељ—Струг—Кључ нападне четнике и Талијане с леђа, а 2. далматинској и 2. пролетерској бригади, које су биле у покрету ка Мојковцу, да од Мојковца продуже за Требаљево и одатле нападну четнике око Колашина.[13]

И доиста, док је 4. бригада с напором одолијевала силовитим нападима четника на прилазима Колашину, Васојевићки ударни батаљон је разбио четнике и Талијане на Кључу (к. 1926), Зековој глави и Троглаву. Ту је погинуло 9 Талијана, а 115 их је заробљено, док су четници имали 4 мртва, више рањених и 10 заробљених. Заплијењено је: 2 минобацача, 20 пушкомитраљеза, 146 пушака, 1 радио-станица, 22 сандука муниције и другог материјала. Из Васојевићког ударничког батаљона погинуо је 1 борац, а неколико их је рањено.[14] Борба за Колашин је настављена и слиједећег дана. Тада су четници јачим снагама напали Колашин и од Мораче. Четврта бригада и јединице које су јој биле придате успјеле су, међутим, да осујете и тај напад и нападе с других праваца. За то вријеме у Требаљево су стигли један батаљон 2. далматинске, један батаљон 2. пролетерске и један батаљон 3. санџачке бригаде и дијелови Васојевићког ударног батаљона. Тим јединицама је 3. октобра увече штаб 2. ударног корпуса наредио да непријатеља нападну с леђа,

[13] Исто, док. 62 и 67.
[14] Исто, док. 69.
Погинуо је борац Вукашин Вуликић; дневник аутора.

а 4. пролетерској бригади да и даље чврсто држи посједнуте положаје. Од присутних батаљона, штаб корпуса је формирао ударну групу, која је 3. октобра у 15 часова посјела полазне положаје на Бојишту, Стругу и Паљевинама. С њих је у 16 часова напала Кључ (к. 1926). Након тога је један батаљон те групе напао Шљивовицу, а два батаљона су, преко Речина, овладала Јаблановим брдом (тр. 1543) и избила на тр. 1926, гдје су у знак побједе истакли црвену заставу. Васојевићки ударни батаљон је, правцем Раскрсница—Мујића речина—Јабланово брдо, напао четнике на Троглаву (они су га заузели 2. октобра). За то вријеме су 4. пролетерска бригада и придате јој јединице успјешно одбијале свг непријатељске нападе, а с Башањег брда су артиљеријом и минобацачима бомбардовали Кључ, Јабланово брдо и Шљивовицу. Након тога је на цијелом фронту извршен успјешан противнапад и предузето гоњење непријатеља, правцем Шљивовица—Планиница. Убрзо су партизанске јединице у налету ослободиле Матешево и пресјекле комуникацију Матешево—Тршњевик. Док је један дио четничких снага одступио с Талијанима према Беранама и Андријевици и посјео положаје од села Лубнице, преко Бача и Лисе, до Трешњевика, други се дио склонио у њемачке гарнизоне.[15]

У борбама за Колашин вођеним 3/4. октобра 4. бригада и ударна група корпуса су присно садејствовале и заједничким су напорима, рано изјутра 4. октобра, разбиле непријатељев обруч и посјеле Кључ, Јабланово брдо, Шљивовицу и Матешево.

Залагање и успјех 4. пролетерске бригаде приликом ослобађања и одбране Колашина високо је оцијенио и Врховни командант НОВ и ПОЈ. Свим њеним борцима и руководиоцима он је 10. октобра одао особито признање, похвалом у којој каже:

> *„Изражавам своју захвалност и признање борцима, командирима и политичким комесарима 4. црногорске бригаде, који су и овог пута показали изванредну пожртвованост у жестоким и крвавим вишедневним* борбама *при. ослобађању и одбрани града Колашина, гдје се непријатељ борио на живот и смрт. Заједно са нашим старим и прекаљеним борцима истакао се својом*

[18] Зборник, том III, књ. 5, док. 75.

пожртвованошћу II батаљон 83 регименте талијанске дивизије 'Венеција', чијим су примјером пошли многи талијански војници, који се раме уз раме с нашом Народноослободилачком војском боре против фашизма",[16]

У борбама око Колашина, од 30. септембра до 5. октобра, четници су имали више од 300 избачених из строја, а Талијани око 200. Заробљено је 115 Талијана и око 100 четника. Заплијењене су веће количине оружја, муниције и другог материјала. Из 4. бригаде је избачено из строја око 30 бораца и руководиоца, од којих је више њих погинуло и од последица рањавања умрло. Непријатељска авијација је уништила доста материјала, побила више од 20 бригадних коња, а било је прилично жртава међу цивилним становништвом.[17]

Борбе у горњем току Лима

Послије пораза четника код Колашина Дражa Михаиловић је наредио: команди такозваног источног фронта (четници с територије источне Црне Горе) да се стави под заштиту Талијана и да свим расположивим снагама брани Беране и Андријевицу, четницима Зетског одреда да с југозападне стране што прије прискоче у помоћ „источном фронту", а херцеговачким четницима да дејствују према Црној Гори.

Да би разбио васојевићке четнике и приволио талијанску дивизију „Венеција" да пређе на страну НОВЈ, односно присилио је да положи оружје, штаб 2. корпуса је 5. октобра од 2. батаљона 4. пролетерске, 3. батаљона 2. пролетерске, 3. батаљона 3. пролетерске бригаде и Васојевићког

[16] Љубо Вучковић, Четврта пролетерска бригада 1942—1952, стр. 193.

[17] Зборник, том III, кн>. 5, док. 72.

Архив ВИИ, рег. бр. 18/Ф — 4 — к. 2015.

Погинули су: борци Милоња Милошевић, Анте Ф. Марковић, Марко М. Периша, Раде М. Радојевић и Јаков П. Ћук; десетари Душан П. Вукчевић, Петар М. Муслин и Јанко Тепшић; водници Спасо Вечић, Томаш Булатовић, Блажо Ђ. Вујачић, Стево И. Клисић, Душан Ј. Томашевић и Саво С. Шормас; политички комесар чете Саво Иље Цвијин; командири чете Мило Михаило Божовић и Соломун Јововић; команданти батаљона Мироје Жарић и Мило Лубарда и руководиоц политодела бригаде Јурица И. Рибар; дневник аутора.

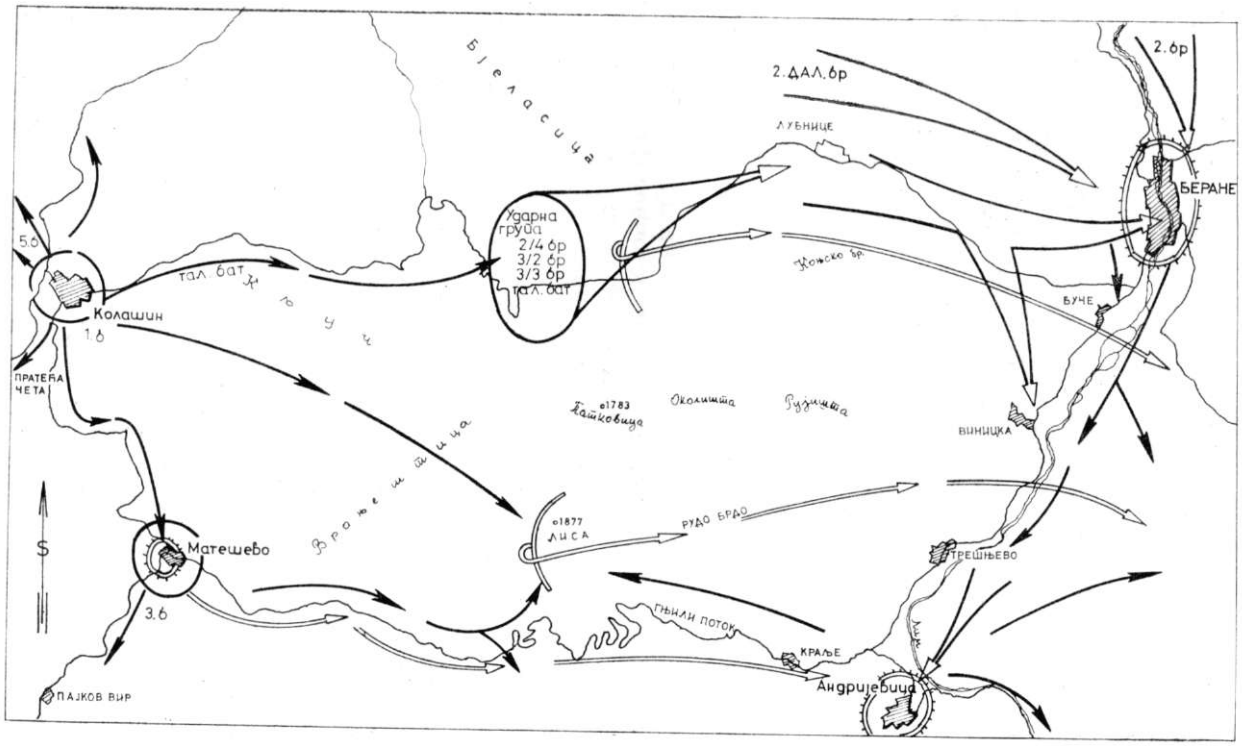

Борбе бригаде у долини Лима и за ослобођење Берана и Андријевице

ударног батаљона формирао посебну ударну групу. Наредио јој је да одмах крене ка Беранама, поведе разговор са старјешинама дивизије „Венеција" о преласку на страну НОВЈ, односно да, ако то њене старјешине одбију, заједно с 2. далматинском бригадом натјера талијанске јединице у Васојевићима да положе оружје. Група је упоредо с тим требала да протјера четнике из долине горњег тока Лима и помогне партијско-политичким радницима на терену при организовању народне власти.

Четвртој пролетерској бригади, без 2. батаљона, наређено је да дејствује у долини Таре од Мојковца до Лијеве Ријеке, и штити наше јединице у долини Лима. У вези с тим наређењем, штаб бригаде је 1. батаљон оставио у Колашину, дао му задатак да затвара правце према беранском срезу, помаже народну власт и одржава везу и усклађује дејства с талијанским батаљоном на Башањем брду. Трећем батаљону, који је био у Матешеву, дат је задатак да поруши комуникацију Матешево—Подгорица у рејону Вјетарника, затвара правац према Подгорици и повеже се с 3. ударном дивизијом. На лијевој обали Таре, у рејону Бабљака, остао је 5. батаљон да затвара правце према Мојковцу, Сињајевини и Морачи. Штаб бригаде и чета пратећих оруђа и даље су се задржали у Колашину, а позадинске јединице 4. пролетерске и 2. далматинске бригаде у селу Бабљаку.

Ударна група се прикупила у Сувој Гори, одакле је, 7. октобра изјутра, с јачим бочним обезбјеђењем извршила покрет правцем Патковица—Околишта—Турија. Лијево од ње, правцем Исова гора—Лубнице, наступала је 2. далматинска бригада, без болнице, са хируршком екипом и оперативним дијелом штаба корпуса који је руководио том операцијом.[18] Слиједећег дана група батаљона се сукобила с четницима на к. 1359, Мека (к. 1652) и к. 1549. Одатле се спустила у село Буче и повезала с партизанском јединицом Зечевића, организовала извиђање долине Лима, истурајући јача борбена осигурања према Трешњевику. Друга далматинска бригада је тога дана посјела положаје на линији Соко (к. 1422)—Шестаровац (тр. 1473), са којих је, преко Велиђе, извиђала Беране и штитила лијеви бок наших колона у наступању. Штаб корпуса је, чим је стигао у Лубнице, ступио у додир са штабом дивизије „Венеција" и повео

[18] Зборник, том III, књ. 5, док. 75.

преговоре о њеном преласку на страну НОВЈ.[19] Слиједећег дана су се 2. далматинска бригада и ударна група задржале на посједнутим положајима. Новоформирани Андријевички партизански батаљон припремао се да ослободи Андријевицу, у којој су, поред 400 до 500 четника, била и два батаљона Талијана.[20] Десетог октобра су 2. далматинска бригада и ударна група разбиле четнике на лијевој обали Лима и у 13 часова ушле у Беране. Дан касније дивизија „Венеција" је пришла НОВЈ и преформирала се у пет бригада. Послије ослобођења Берана, ударна група је прешла на десну обалу Лима, одакле су 2. батаљон 4. бригаде и Васојевићки ударни батаљон продужили за Полице, да чисте терен од четника, источно од Берана; 3. батаљон 3. санџачке прикупио се у рејону Берана, на десној обали Лима, у резерви корпуса, а 3. батаљон 2. пролетерске у рејону Берана. Друга далматинска бригада оријентисана је према Андријевици, а 2. пролетерска је из Бијелог Поља пријешла у село Црни Врх, одакле је контролисала правац Лубница—Вранештица.[21]

У међувремену је 600 до 800 четника из андријевичког среза, који су одступали од Колашина ка Комовима, посјело Трешњевик с намјером да нападну Матешево и Колашин. Заузели су Лису (тр. 1877) и, преко Суве горе, наступали ка Вранештици, али су их пресрели 5. батаљон и чета пратећих оруђа 4. бригаде. Пошто су одбациле четнике, партизанске јединице су посјеле Равни кључ и Јабланово брдо и с њих напале Лису. Трећи батаљон 4. пролетерске је посјео косе изнад Матешева и с њих напао четнике на Трешњевику и Рудој глави.[22] Пети батаљон је 10. октобра до 23 часа овладао Лисом (тр. 1877), гдје је убио већи број четника (међу којима и њиховог команданта Павла Стијовића), доста их ранио, а највише заробио.

Друга далматинска бригада и Андријевачки партизански батаљон су 11. октобра ослободили Андријевицу. Штаб корпуса је након тога наредио 4. бригади да нападне четнике на Трешњевику са западне стране, а 2. далматинској са источне стране, те да их заједнички разбију. Четнике на превоју Трешњевика од Матешева напао је 3. батаљон. У исто вријеме, 12. октобра послије подне, 5. батаљон је напао четнике на Рудом брду, а 2. далматинска бригада од Андри-

[19] Исто, док. 77.
[20] Исто, док. 79
[21] Исто, док. 86.
[22] Исто, док. 80 и 98.

Штаб 3. батаљона: Симо Мугоша, Јован Ђуровић, Мироје Жарић, Марко Лакић и Бако Ђуровић, Босанско Грахово, новембар 1942.

Група артиљераца 4. бригаде, Колашин, октобра 1943.

Рањеници у ослобођеном Колашину, октобра 1943.

Прва чета 4. батаљона (посадна), Иванград, децембар 1943.

јевице на источне огранке Трешњевика. Разбијени четници су дијелом одступили западним падинама Комова ка Подгорици, а дијелом, углавном Беранци, према Шекулару. Послије тога су батаљони 4. бригаде који су учествовали у тим борбама враћени у своје раније рејоне; 2. батаљон је и даље остао у саставу ударне групе, источно од Берана. Друга далматинска бригада је посјела шире подручје Андријевице и затварала правце према Комовима, Гусињу, Плаву и Чакору. Из 4. бригаде је у свим тим борбама избачено из строја око 25 бораца и старјешина.[23]

Послије борби у долини Таре и Лима ситуација у срезовима колашинском, беранском и андријевичком брзо се нормализовала. Поједини четници и групе, прије свега заведени сељаци, почели су да се враћају кућама и да се пријављују народној власти. По терену су одржаване конференције и зборови, оснивани сеоски и општински одбори.

Прилив бораца у наше јединице био је све већи. У 4. бригади је 11. октобра стигло 27 бораца из Мојковца и 93 из Колашина, 13. октобра 300 из Ловћенског одреда, а 15. октобра око 100 бораца из Бјелопавлића.[24] Ти и други нови борци који су попуњавали бригаду били су млађи, здрави и с прилично борбеног искуства, нарочито они из Ловћенског одреда, од којих је већи број био организован у КПЈ и Скоју, што је ојачало морал и борбеност бригаде.

За вријеме борби и боравка бригаде у долине Лима и Таре исхрана и снабдијевање њених јединица били су задовољавајући. Тада су заплијењене веће количине животних намирница и другог материјала а и сам терен је, нарочито долина Лима, пружао добре услове за исхрану. Збрињавање и лијечење рањеника такође су боље организовани. Рањеницима је пружена стручна њега и материјална сигурност, њихово је лијечење трајало краће, те су се брже враћали у своје јединице. Тежи инвалиди и старији борци, а махом искусни партијско-политички и војни кадрови, распоређени су да раде на терену.

[23] Исто, док. 89 и 96 и стр. 223.

Погинули су: борци Јусуф Х Бегановић, Мом-ир М. Богавац, Момир Т. Гломазић, Вукашин Ивановић, Милосав Кнић, Милосав Матовић, Војин Б. Марковић, Ћиро С. Ненезић, Милош Ђ. Обрадовић, Јово Ј. Трипковић, Михаило М. Ћаласан, Маринко Цар, Анте Чалета и Шиме Цар Пере Чалета; десетари Сулејман П. Алипашић, Нико Анте Славица и Мирко Цар Шпире Чалета; дневник аутора.

[24] Зборник, том III, књ. 5, док. 92, 96, 98, 104, 114 и 115.

Борбе на правцу
Колашин—Матешево—Подгорица

До средине октобра 1943. године 2. ударни корпус је ослободио Колашин, Беране, Андријевицу, Бијело Поље, Пријепоље, Нову Варош, Пљевља, Жабљак, Шавник, Грахово, Велимље, Вилусе, Гацко, Автовац, Мојковац, Матешево, Лијеву Ријеку, Биоче, Мурину и многа друга мјеста, тј. већи дио Црне Горе, Санџака и Херцеговине. Нијемци су били приморани да се у Црној Гори ограниче на територију западно од ријеке Зете и доњег тока Мораче, гдје су организовали квислиншку власт, тзв. Црногорску народну управу, и жандармеријске батаљоне и сеоску милицију. Но они се нијесу лако мирили с тим.

-Тош у вријеме када су снаге 2. ударног корпуса водиле борбу у Херцеговини, Санџаку и Црној Гори, када су овладале комуникацијом Подгорица—Андријевица—Пећ и стварале услове за продор у Србију и на Црногорско приморје, командант њемачког 21. армијског корпуса је припремао крупну операцију, под називом „Балкански кланац".[25] Намјера Нијемаца је била: натјерати талијанску дивизију „Венеција" да им се преда; заузети Андријевицу, Беране, Бијело Поље, Мојковац, Колашин и Матешево; потиснути 2. корпус из долине Мораче и Лима на Запад; деблокирати комуникације што спајају дио Црне Горе који су већ били запосјели с Метохијом и Санџаком; организовати квислиншку власт и квислиншке јединице и у сјеверној Црној Гори. Поред борбених група 297. дивизије (на правцу Пећ—Андријевица—Беране) и 118. дивизије (на правцу Подгорица—Матешево—Колашин), у операцији ће учествовати и два талијанска фашистичка пука (девет батаљона) из Бара и Подгорице, муслиманска фашистичка милиција и четници Драже Михаиловића са подручја које су Нијемци контролисали.

Борбена група 118. дивизије, коју су сачињавали 738. пук, ојачан талијанским фашистима, са 100 моторних возила и неколико мотоцикла, кренула је из Подгорице 16. октобра у 9 часова. Преко Биоча, које је дан раније посјела групација од око 1.200 војника, продужила је ка Матешеву и Колашину.[26] Послије борби сјеверно од Биоча, уз помоћ

[25] Исто, док. 98.
[26] Исто, док. 116.

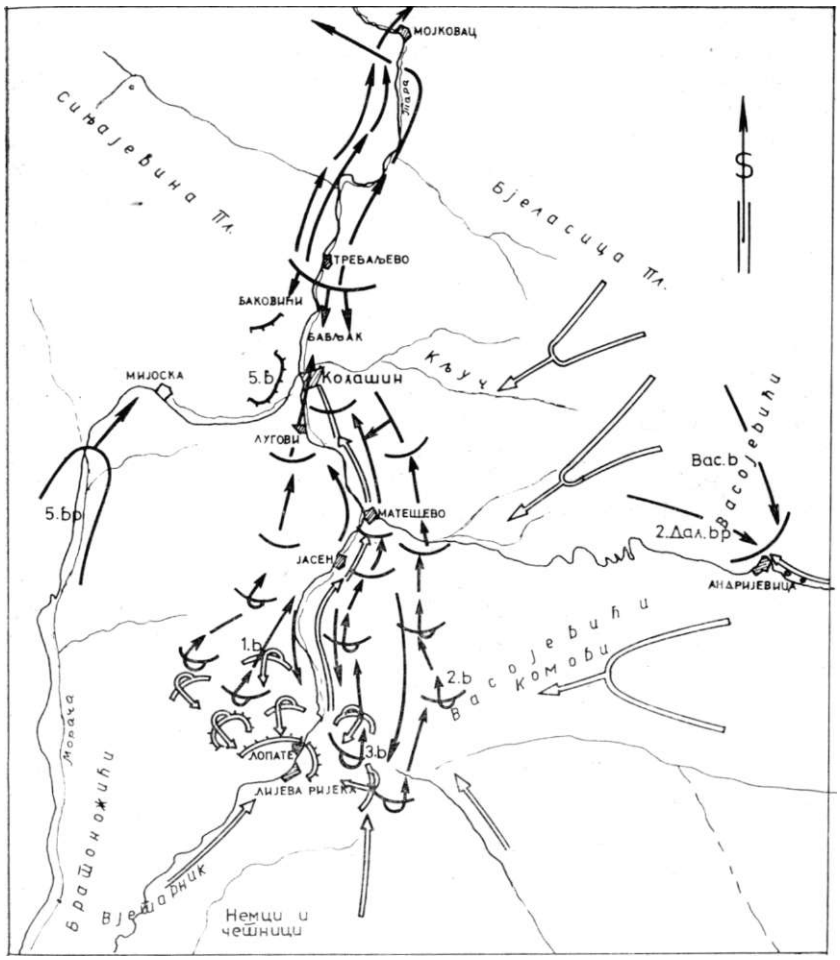

Борбе бригаде на правцу Подгорица—Лијева Ријека—Матешево—
—Колашин

тенкова, њемачка борбена група се 17. октобра пробила у Лијеву Ријеку, гдје су јој се придружили остаци четника „Источног фронта", и предњим дијеловима избили на Јабуку.

Продору њемачке борбене групе комуникацијом Подгорица—Матешево—Колашин и њеном спајању с четницима „Источног фронта" већ првог дана се супротставила 4.

пролетерска бригада, без 5. батаљона. Најприје се, ноћу 16/17. октобра, њен 1. батаљон између Матешева и Лијеве Ријеке сударио с четницима. Он је водио борбу до зоре 17. октобра и потиснуо четнике према Хану Гаранчића и Опасаници, гдје су их прихватили њемачки тенкови. Након тога у борбу су уведени 2. и 3. батаљон и чета пратећих оруђа.

Бригада је 17. октобра изјутра кренула у напад на Нијемце и четнике у овом распореду: 1. батаљон од Ујача, преко села Тузи, ка Вељем Ивану (к. 1414) и Јаблану; 2. батаљон лијево од комуникације Матешево—Лијева Ријека, правцем Ујачки поток—Расоја (к. 1312)—пилана Марића—Веруша-—Лопате—Лијева Ријека; 3. батаљон правцем Котур (к. 1783)—Опасаница—Планиница. Задатак бригаде је био да обухватима 3. и 1. батаљона и фронталним дејством 2. батаљона, уз подршку чете пратећих оруђа, ослободи Лијеву Ријеку, а затим да својим 1. и 3. батаљоном наступа према Вјетарнику и затвори правац према Подгорици.

Батаљони су 17. октобра прије подне овладали Вељим Иваном (к. 1432, к. 1414 и к. 1318), Ханом Гаранчића, Опасницом и Планиницом (к. 1511). У висини Ујачког Потока чета пратећих оруђа се, око 10 часова, сукобила с пет њемачких тенкова, од којих је 2 уништила, 1 оштетила, а 2 су одступила према Лијевој Ријеци. Са тих су положаја батаљони наставили оштру борбу према Лијевој Ријеци.[27]

Послије подне 17. октобра јаке њемачке снаге, уз подршку авијације, артиљерије и тенкова, кренуле су у противнапад. Из ширег подручја Лијеве Ријеке напале су на три правца: преко Ђуриловца (тр. 1511), ка Вељим Ивану (к. 1414 и к. 1432), преко Планинице (к. 1511) и, уз подршку тенкова, од Лопата према Хану Гаранчића. Тога дана наши су батаљони на свим правцима задржали Нијемце. Сјутрадан се, међутим, развила тако жестока борба да су поједини положаји више пута прелазили из руке у руку. Прије подне 18. октобра са положаја 1. батаљона у борбу је уведен и талијански батаљон капетана Риве, а артиљеријски дивизион мајора Албертинија је с ватрених положаја у рејону Ујачког Потока подржавао наше батаљоне који су дејствовали на правцу Лијеве Ријеке.[28]

[27] Архив ВИИ, филм бр. 5; дневник чете пратећих оруђа 4. пролетерске бригаде.

[18] Зборник, том III, књ. 5, док. 75.

У наставку борби, 18. октобра послије подне, Нијемци су увели у борбу и дијелове 750. пука и појачали дејства своје артиљерије и авијације. Непријатељеве нападе бригада је успјешно одбијала све до ноћи 19. октобра, а тада су се њени батаљони почели, уз тешке борбе, повлачити ка Матешеву и Колашину. Нијемци су 20. октобра послије подне овладали Вељем Иваном, Ханом Гаранчића и долином Опаснице, одакле су наставили наступање према Матешеву, ширећи се око 5 километара лијево и десно од комуникације. На простору између Хана Гаранчића и Колашина бригада је водила задржавајућу борбу све до ноћи 21/22. октобра. Али послије повлачења талијанске артиљерије из рејона Ујачког Потока, Нијемци су тенковима продрли у борбени поредак бригаде, прекинули везу између њених батаљона и избили у висини Јасена, а батаљони су водили борбу сваки за себе на свом правцу, чиме је ефикасност њихових дејства била умањена.

Да би 4. бригади, чији су батаљони, послије продора њемачких тенкова, били приморани да воде борбу сваки на свом правцу, омогућио да се извуче из тешке ситуације, штаб корпуса је 19. октобра навече у рејону Колашина послао једну талијанску бригаду, а 5. батаљон 4. бригаде пребацио из Колашина у рејон Требљева ради обезбјеђења правца према Мојковцу.[29] Први батаљон 4. бригаде и талијански батаљон капетана Риве повлачили су се правцем село Тузи—-Псоглава (к. 1335)—Марковића Лаз за Острвицу. С ње је 1. батаљон задржао Нијемце до ноћи 21. октобра, а талијански батаљон се још 20. октобра повукао према Мојковцу. Први батаљон се са Острвице повукао 21. октобра послије подне, када су му Нијемци комуникацијом зашли иза леђа. У рејону села Лугова прешао је на десну обалу Таре, а ноћу 21/22. октобра, преко Колашина, продужио према Мојковцу. У Мојковац је стигао 22. октобра и размјестио се у селу Горњим Пољима. Други и Трећи батаљон водили су борбу и одступали источно од комуникације Лијева Ријека—Матешево, правцем Опасница—Матешево. У подручје Колашина избили су 21. октобра око подне. Трећи батаљон је продужио за Мојковац, камо је стигао 21/22. октобра, и размиједстио се у селу Доњим Пољима, а 2. батаљон је посјео Марково брдо и размјестио се у рејону Баковића клисуре и Требаљева. Чета пратећих оруђа повлачила се комуникацијом ка Колашину и с противтен-

[29] Исто, књ. 5, док. 118, 124, 128, 269 и 270.

ковским оружјем посјела положаје у висиви Марковог брда, а остале дијелове смјестила у Требаљеву. Пети батаљон је из подручја Требаљева пребачен у рејон Колашина и с Бабље греде штитио евакуацију Колашина, прихватао јединице које су се тим правцем повлачиле и све до 23. октобра спречавао Нијемце да уђу у Колашин.[30] Штаб и позадинске јединице бригаде су 21. октобра прешли из Колашина и Бабљака у шире подручје Мојковца.

Од 22. до 25. октобра 1. и 3. батаљон су у Пољима Колашинским обезбјеђивали позадинске јединице бригаде, прихватали Васојевићки ударни батаљон и људство које се преко Бјеласице са њима повлачило, испред дјелова њемачке 297. дивизије, муслиманске фашистичке милиције и четника који су наступали од Пећи, Рожаја и Плава, штитили шири рејон Мојковца и долину Таре од упада четника који су се прикупљали на Кравару (к. 1761), Рачи брду, Лукавици, Шанцу (тр. 1667), Скарама (к. 1706) и к. 1679, затварали правце преко Бјеласице од продора Нијемаца и муслиманске фашистичке милиције из Берана.

Због опасности од четничког продора са Сињајевине према долини Таре, 1. батаљон је, без чете која је остала да штити логор, пошао 25. октобра у 2 часа из Горњег Поља, правцем к. 1302 сјеверно од Вечериновца—Скара—к. 1183, ка Лукавици, са које је стрељачким стројем наступао према Красића бријегу и путу који води од к. 1706, преко к. 1183, у правцу Поља. У исто вријеме је 3. батаљон, без чете која је исто тако штитила логор, 25. октобра у 3 часа, пошао из Дбњих Поља правцем Борова глава—јужно од села Гојаковића—Кравар—Рача брдо—Лукавица. Одатле су заједно оба батаљона стрељачким стројем, наступали ка Буковој глави и Доњим Пољима. За ту акцију батаљонима је придато по десет бораца из партизанског батаљона Гојка Бошковића са тог терена, као познаваоци краја и прилика на њему. Акција, која је завршена 25. октобра до 14 часова, потпуно је успјела, четници су разбијени, а опљачкана имовина им је одузета.[31]

Док су 1. и 3. батаљон чистили Сињајевину од четника, штаб 4. бригаде је у Пољима Колашинским од Васојевићког ударног батаљона формирао 4. батаљон бригаде. Батаљон је био састављен од одличних бораца, који су и у морално-политичком погледу (већином су били члано-

[30] Исто, књ. 6, док. 3, 19 и 29.
[31] Исто, док. 11; Архив ВИИ, рег. бр. 21/1 — к. 739.

ви КПЈ и Скоја) били на нивоу бораца најбољих јединица 2. ударног корпуса. Васојевићки ударни батаљон је заједно с борцима и родољубима из беранског и андријевичког среза (укупно 750 бораца, међу којима и 80 другарица) водио борбе при повлачењу поавцем Курикуће—Бјеласица—Мојковац. У Поља Колашинска, камо је стигао 23. октобра, донио је и 2 тешка минобацача, којима је 27. октобра попуњена чета пратећих оруђа бригаде.

При реорганизовању Васојевићког ударног батаљона у 4. батаљон 4. пролетерске бригаде формиране су три пјешадијске чете и митраљески вод. Његово бројно стање на дан формирања било је око 250 бораца и руководилаца, а 450 бораца који су се са њим повлачили распоређени су равномерно по осталим јединицама бригаде. За команданта 4. батаљона постављен је Јанко Машановић, дотадашњи замјеник команданта 2. батаљона, за замјеника команданта Никола Шекуларац, дотадашњи командант Васојевићког ударног батаљона, за политичког комесара Радоња Голубовић и за замјеника политичког комесара Саво Митровић Мали. Урбзо послије тога већи број бораца из ранијег Васојевићког ударног батаљона распоређен је на руководећа мјеста у другим јединицама бригаде. Нешто касније је за команданта батаљона постављен Божо Беговић, дотадашњи командир чете у 3. батаљону, за замјеника команданта Видо Шошкић, дотадашњи командир чете у 4. батаљону, за политичког комесара Михаило Бољевић, дотадашњи комесар чете у 3. батаљону. На захтјев ОК КПЈ за Беране, Радоња Голубовић, Никола Шекуларац и још 28 руководилаца и бораца из бригаде враћени су на терен Васојевића.[32]

Штаб 2. ударног корпуса је 25. октобра послије подне попунио бригаду с још 100 омладинаца из Бјелопољског одреда, а за дејства на правцу Мојковац—Колашин—Матешево ојачао ју је и једном талијанском бригадом. Штаб корпуса је наредио 4. бригади да ослободи Колашин и Матешево и затвори правац према Подгорици. За дејства на правцу Бијело Поље—Беране—Андријевица ојачао ју је једним батаљоном 3. пролетерске бригаде и с два батаљона Бјелопољског одреда и наредио јој да на том правцу смијени 2. пролетерску бригаду и врати Беране и Андријевицу.[33] С 1, 2. и 5. батаљоном и четом пратећих оруђа,

[32] Зборник, том III, књ. 6, док. 51; Архив ВИИ, стенографске биљешке 19/1/51, бр. рег. 1—1/1 — к. 2003.

[33] Зборник, том III, књ, 6, док. 30.

бригада је 26. октобра напала Колашин и слиједећег дана га ослободила.

Послије тога је 4. бригада наставила борбу с четницима и заштитничким дијеловима 118. дивизије, подржаваним авијацијом и артиљеријом из рејона Матешева. Први њен батаљон је нападао дуж комуникације, 5. батаљон је преко Шљивовице нападао четнике на Планиници, а 2. батаљон на Кључ, натјеравши их да се са Нијемцима повлаче за Подгорицу. Први батаљон се 28. октобра прикупио у Колашину, одакле је 1. новембра пријешао у Беране, а 2. и 5. батаљон су ослободили Матешево. У међувремену су се 3. и 4. батаљон пробили преко Бјеласице у долину Лима, 30. октобра ослободили Беране, а два дана касније Андријевицу. На тој се територији, дуж комуникација у долини Лима и Таре, бригада распоредила, чистећи терен од преосталих четничких група. При том је активно политички дјеловала у масама, помагала у раду партијско-политичка руководства и народне одборе, мобилисала нове борце и извршавала друге војне задатке.[34]

У борбама на подручју између Лијеве Ријеке и Колашина, у другој половини октобра, Нијемци су имали 130 мртвих и 200 рањених, а четници 25 мртвих и више рањених и заробљених. Заплијењена су 4 митраљеза, 15 пушака, 4 пиштоља, 8 коња и 12.000 пушчаних метака; оштећен је 1 тенк, а 2 тенка и 2 камиона су уништена. Из 4. пролетерске бригаде избачено је из строја око 140 бораца, и старјешина.[35] Талијански батаљон је у борбама источно од села Тузи на Паском брду (к. 1909) 18. октобра имао

[34] Исто, док. 51 и 54.

[35] Архив ВИИ, рег. бр. 44/1 — к. 2003.

Погинули су: борци Сава Бокан, Мило Н. Бошковић, Божо М. Вељовић, Владо Војводић, Перо Ј. Вујовић, Новица М. Вуковић, Душан М. Вушуровић, Павле В. Газивода, Милена Грозданић, Мирчета Р. Ђурђић, Јокаш Ј. Живковић, Томо А Јовановић, Анте Јукић, Митар Ј. Кнежевић, Томо М. Кнежевић, Марко К. Лубарда, Милојка В. Мијатовић, Душан С Мијатовић, Мирко Шиме Микуландра, Јованка Попадић, Марко К. Прентовић, Лепосава Радовић, Петар М. Рандић, Милосава М. Раонић, Крсто М. Сјеклоћа, Радивоје Ж. Станишић, Раде П Стефановић, Лука М. Стојановић, Саво М. Стругар, Срдан Тадић, Јелена Б. Шкеровић и Лука М. Шкеровић; водници Видо М. Војводић, Радомир Р. Лакетић, Раде Анте Микуландра и Раде П. Стојановић; политички комесар чете Шун>о С. Пешикан; замјеник команданта батаљона Шпиро Ј Орландић и замјеник командира чете Спаеоје С. Ђурановић и Андрија М. Клаћ; дневник аутора.

више од 200 погинулих, рањених и несталих (међу њима и командант капетан Марио Рива). У том времену је, на захтјев ПК КПЈ за Црну Гору и Боку, из бригаде прекомандовано више руководилаца на рад на терену, 33 борца и руководиоца у пратећи батаљон 2. ударног корпуса и пратећу чету 3. ударне дивизије, у чијем је саставу, према наредби штаба корпуса од 22. октобра, бригада привремено дејствсвала, а 3 другарице у хирушку екипу.[36]

Чишћење Васојевића од четника и одбрана Бијелог Поља

Послије завршене операције „Балкански кланац", њемачка 181. дивизија, којој су били потчињени талијански фашисти и четници са тог терена, посјела је територију Црне Горе југозападно од ријеке Зете и Црногорско приморје. Дио четника тзв. Источног фронта — они су напустили долину Лима и Таре — посјео је територију источно од комуникације Подгорица—Лијева Ријека, уз саму црногорско-албанску границу, а дио њих је у мањим групама кистарио Васојевићима, вршио препаде на јединице, штабове и руководства НОВ и ПОЈ, убијао појединце и упадао у села да би пљачкао и застрашивао народ.

У првој половини новембра 4. бригада је у Васојевићима и око Колашина разбила и похватала више четничких група, заплијенила 60 пушака, 2 пушкомитраљеза и више друге опреме, консолидовала ту територију и попунила се новим људством. Дан октобарске револуције 7. новембар, прославила је са народом. Први и 3. батаљон су извели војну параду у Беранама, а навече је приређена академија. Сличне прославе су одржане и у осталим батаљонима и у другим мјестима. У настојању да спријечи те прославе, непријатељ је тога дана у неколико наврата бомбардовао Колашин и околину. Том пршшком је један борац из 2. батаљона погинуо, десетак их је рањено[37].

Снаге 2. ударног корпуса су у то вријеме држале територију Црне Горе источно од Зете, већи дио Санџака и

[36] Зборник, том III, књ. 6, док. 41, 51 и 54.

[37] Исто, док 80 и 110.

Погинула је референт санитета батаљона Драгица Ђурашевић. дневник аутора.

Херцеговине. Оне су на ослобођеној територији развиле живу активност. Формиране су нове јединице, међу којима и 6. црногорска бригада, за коју је 4. пролетерска, поред команданта Вељка Жижића, дотадашњег команданта њеног 5. батаљона, дала већи број руководилаца, наоружање и опрему. Чим је формирана, 6. бригада је ушла у састав 3. ударне дивизије и смијенила 4. бригаду у долини Таре. Од средине новембра 4. бригада је дејствовалау долини Лима, од Мурине до Бијелог Поља, под непосредном командом штаба корпуса.[38] Њен 2. батаљон је прешао из Колашина у Андријевицу, смијенио 5. батаљон и затворио правце према Комовима, Гусињу и Мурини; 5. батаљон прешао је из Андријевице у Беране, одакле се заједно с 3. батаљоном упутио за Бијело Поље, камо су стигли у зору 17. новембра, посјели село Требиње и затворили правце према Бродареву и Сјеници,[39] 4. батаљон је прешао из Матешева у Беране, смијенио 1. и 3. батаљон и затворио правце према Шекуларцу, Рожају и Сјеници; 1. батаљон је пријешао у Матешево, са задатком да преко Лијеве Ријеке одржава везу с 5. пролетерском и са 6. црногорском бригадом, која је била у Колашину, и да се припрема за покрет ка територији западно од ријеке Зете. Штаб, чета пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде су 16. новембра, уз обезбјеђење 4. батаљона, пошле из Колашина пјешице, камионима и аутобусима за Беране. Услијед временских непогода, великих пљускова, јединице 4. бригаде нијесу се могле на вријеме прегруписати; неке од њих су нову просторију посиједале све до 18. новембра.[40]

У то вријеме 2. пролетерска и 5. крајишка дивизија водиле су борбу са Нијемцима, албанском квислиншком војском и муслиманском фашистичком милицијом према Прибоју, Пријепољу и Бродареву, а од 16. новембра и с непријатељем који је, преко Пештера, нападао правцем Сјеница—Бијело Поље. На тај правац су 17. новембра, у борбу уведени 3. и 5. батаљон 4. бригаде. Они су у жестоким окршајима одбацили непријатеља према Сјеници, нанијевши му озбиљне губитке: 60 мртвих и рањених. Пошто су отклонили опасност која је запријетила Бијелом Пољу, 3.

[38] Зборник, том III, кн>. 6, док. 110 и 112.

[39] Исто, док. 110.

[40] Исто, док. 92

и 5. батаљон су са посједнутих положаја водили борбу све до 20. новембра изјутра. Под притиском свежих снага које је непријатељ увео у борбу заједно с тенковима, оба наша батаљона су се повукла на положаје јужно од села Требиња. Са њих су у оштрим окршајима успели да одбаце непријатеља на сјевер. У тим борбама из оба батаљона избачено је из строја око 40 бораца и старјешина.[41]

Послије борби на правцу Сјенице, 3. батаљон је посјео рејон Бијелог Поља, са задатком да затвара правце према Сјеници и Бродареву, да у рејону Слијепач-Моста одржава везу са 6. црногорском бригадом, а у рејону Берана с 5. батаљоном; правце према Шекулару и према Рожају и Сјеници затварао је, односно контролисао 5. батаљон који је на тим положајима смијенио 4. батаљон; 4. батаљон је смијенио 2. батаљон у подручју Андријевице затворио правце према Комовима, Гусињу, Плаву, Чакору и Калудри, у рејону Матешева одржавао везу с 5. пролетерском бригадом, а у рејону Берана с 5. батаљоном. На ранијој размјештајној просторији и даље су остали штаб бригаде, чета пратећих оруђа, интендантура с комором и болница, у којој је тада било 30 рањеника и 26 бораца обољелих од тифуса. У то вријеме је из бригаде прекомандовано, поред осталих, и 8 руководилаца за болничку чету корпуса, а у бригаду су стигла 62 борца из Дурмиторског одреда. Први и Други батаљон, с ојачањима из чете пратећих оруђа, распоређени су најприје између Андријевице и Матешева, одакле ће у саставу Ударне групе батаљона (у групу су ушли и 4. батаљон 5. бригаде, Ловћенски и Зетски ударни батаљон), по наређењу штаба корпуса, 24. новембра кренути за Стару Црну Гору.[42]

[41] Исто, док. 106 и 110; Архив ВИИ, рег. 25/1 — к. 739.

Погинули су: борци 'Буро Ј. Боровић, Драгутин Д. Вукотић, Бранко С Војиновић, Видак Вуковић, Милош М. Гагић, ЈБубо Р. Гојковић, Душан М. Дабовић, Миливоје С. Дубљевић, Павле В. Ђуровић, Мило П. Лубарда, Мирчета М. Недић, Димитрије М. Новосел, Михаило Ј. Па,тић, Радомир В; Павловић, Јован В. Радоњић, Тодор А. Росић, Мирко М. Рогатовић и Миливоје В. Шљиванчанин; десетари Миле С. Гверо и Вуле Б. Ненезић; водници Раде М. Врачар и Милан Таталовић и замјеник командира чете Ново Б. Ковачевић; дневник аутора.

[42] Архив ВИИ, рег. бр. 25/1 — к. 739; Зборник, том III, књ. 6, док. 106.

Дејства ударж групе батаљона у старој Црној Гори

Задатак Ударне групе батаљона био је да продре на територију старе Црне Горе[43], разбије четнике и њихова упоришта, спријечава непријатељске транспорте комуникацијама Подгорица—Цетиње—Будва и Ријека Црнојевића—Вирпазар—Бар, да на том подручју помогне организовање народноослободилачке власти, учвршћење јединица Ловћенског и Зетског одреда и да мобилише људство за сопствену попуну и за попуну других јединица.[44] Иако јој је било наређено да на подручје Зетског и Ловћенског одреда крене одмах послије формирања, 13. новембра, Ударна група је, због ангажовања у средњем току Лима, извршавању задатка приступила тек 24. новембра. Штаб групе су сачињавали: командант Нико Стругар, замјеник команданта 4. пролетерске бригаде, политички комесар Војин Николић, политички комесар 4. бригаде, и начелнмк штаба групе Блажо Марковић, начелник штаба 4. бригаде.[45]

Штаб групе и 2. батаљон 4. бригаде су 23. новембра кренули из Андрмјевице за Матешево, гдје је већ био 1. батаљон. Сјутрадан су оба батаљона, по великој киши и невремену, продужила за Лијеву Ријеку, а 25. новембра стигли у подручје Пелевог Бријега и Клопота. Пут од Клопота, преко Биоча и Црнаца, до Јовановића, у дужини од 20 километара, пријешли су ноћу 26/27. новембра. До зоре 27. новембра батаљони су стигли у Јовановиће и повезали се са 4. батаљоном 5. пролетерске бригаде, који је водио борбу с бјелопавлићким четницима, талијанским фашистима и њемачким тенковима на десној обали Зете, дуж комуникације Никшић—Даниловград, на одсјеку Богетићи—Орја Лука.[4B]

Слиједећу ноћ, 27/28. новембра, група је искористила за прелазак преко Зете и комуникације Даниловград—Никшић. Једна чета 1. батаљона је посјела прелаз преко Зете код Слапа, а двије чете тог батаљона су преко Кујаве избиле на комуникацију Никшић—Даниловград и посјеле — једна положаје према Орјој Луци, а друга одсјек комуникације

[43] Љешанска, Ријечка, Црмничка и Катунска нахија.

[44] Архив ВИИ, рег. бр. 21/1 — к. 739.

[45] Исто, рег. бр. 26/1 — Ф — к. 739.

[46] Зборник, том III, књ. 6, док. 110 и 113.

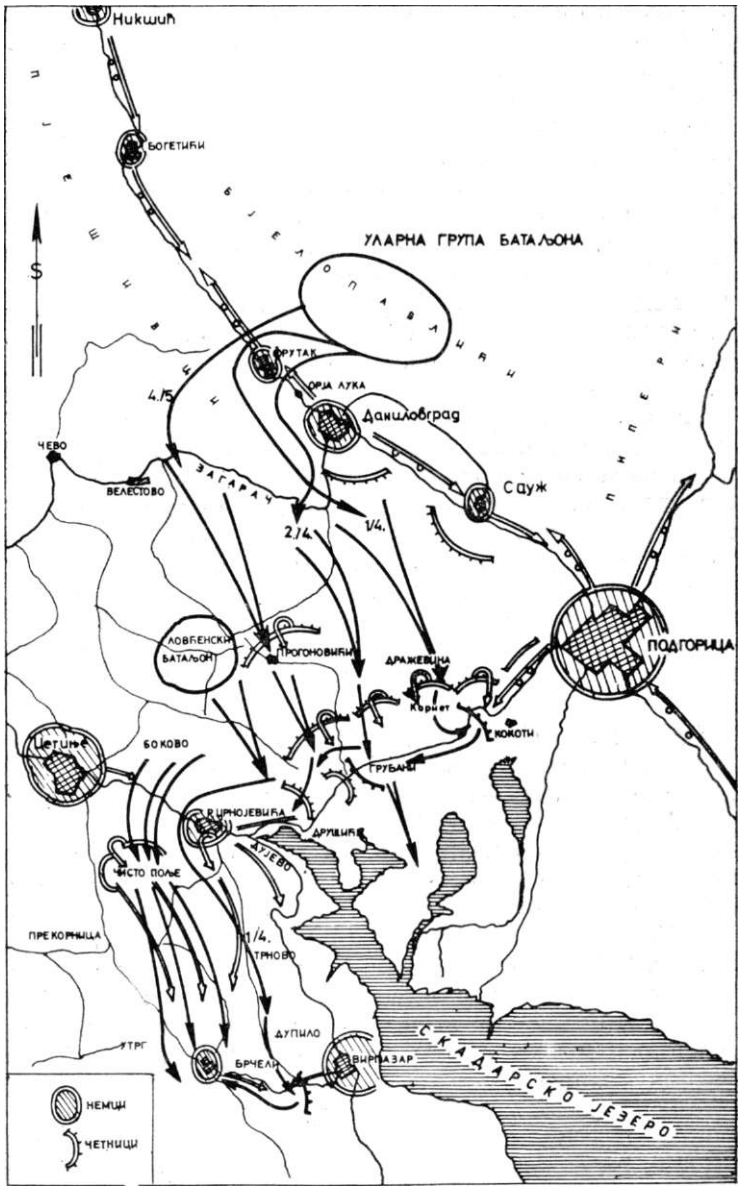

Продор и дејства Ударне групе батаљона у старој Црној Гори, децелбар 1943 — јануар 1944.

Орја Лука—Богетићи, непосредно се повезавши с 4. батаљоном 5. бригаде. Затим су 2. батаљон и штаб групе код Слапа пријешли Зету и комуникацију Никшић—Даниловград. Одатле је 2. батаљон наступао, у улози претходнице, правцем Долови—Загреда, а 28. новембра је обезбјеђивао групу од напада из Даниловграда и Загарча. Четврти батаљон Пете бригаде је продужио преко Богмиловића за Марковину, обезбјеђујући десни бок групе, од напада из Никшића и Чева, а 1. батаљон је до села Долова наступао, у улози заштитнице, позади 2. батаљона.

Слиједећег дана група је у истом поретку наставила покрет према Загарчу и Марковини. На улазу у Загарач предње дијелове 2. батаљона напали су четници са Коравца изнад Сушице. Послије краће борбе нападач је одбачен, а група се овако размјестила: 1. батаљон у Доњем Загарачу, са задатком да штити лијеви бок групе од Даниловграда; 2. батаљон у Горњем Загарачу, са задатком да с Лазревог крста затвара правце према Даниловграду и Вељем гарчу; 4. батаљон у Марковини, са задатком да штити десни бок групе од Чева, Цетиња и Пјешиваца; штаб групе у засеоку Загарачу. Ту се група задржала до ноћи 30. новембра. За то вријеме се штаб групе повезао са штабом Ловћенског ударног батаљона, а 1. батаљон је према Лужници и Даниловграду водио борбу са загарачким четницима и одбацио их у Косови Луг.

Пред Ударном групом стајао је задатак да разбије четнике у Љ>ешанској нахији и развије дејства према комуникацији Подгорица—Цетиње, коју су, поред четника, обезбјеђивали и Нијемци из Подгорице и Цетиња. Штаб групе је донио одлуку да батаљони 30. новембра до 24 часа поседну положаје и са ших пођу у напад. Првом батаљону је наређено да ослободи села Крусе, Подстрану, Корнет, Љешње и Гољемаде, избије на комуникацију, заузме Горње Кокоте (к. 253) и обезбиједи лијеви бок групе од напада из Подгорице. Лијево од 1. батаљона до у висини села Штеца, није било наших снага, а на одсјеку Штеци—Фармаци имао је да напада Зетски ударни батаљон, с којим је 1. батаљон требао да успостави везу на Пардосу (к. 241). Задатак 2. батаљона је био да напада десно од 1. батаљона, са западних коса Вариног врха, правцем Горња Дражевина——Грубани, да ослободи села Горњу Дражевину, Станиселиће, Брежине, Бигор и Грубане. Пошто избије на комуникацију, на одсјеку Брежине — Лијешње, и повеже се с 1. ба-

таљоном, 2. батаљон је имао задатак да дијелом својих снага дејствује према Рвашима и затвара правац ка Ријеци Црнојевића, а дијелом снага ка Гољемадима. Десно од 2. батаљона, с Црних стијена (к. 573), правцем Буроње—Градац——Метеризи, нападао је 4. батаљон. Његов је био задатак да ослободи села Буроње, Градац, Парце и Метеризе. Поптто избије у Метеризе и повеже се с другим и Ловћенским ударним батаљоном, 4. батаљон је дио својих снага имао да оријентише ка Ријеци Црнојевића, а дијелом да напада на Рваше и Пржник. Десно од 4. батаљона, са западних коса Црних стијена (к. 573), правцем Загора—Чешљари—Улићи, нападао је Ловћенски ударни батаљон. Он је имао задатак да избије на комуникацију Ријека Црнојевића—Цетиње, обезбиједи десни бок Ударне групе и затвори правац према Цетињу.

Група је на вријеме приступила извршавању задатака. Међутим, услијед тешког терена, помрчине и јаке кише, батаљони нијесу на вријеме посјели положаје и пошли у напад, али су ипак изненадили четнике сјеверно од села Круса, Дражевине, Станиселића и Буроња, па су на први јачи отпор наишли тек у тим селима. До зоре 1. децембра 1. батаљон је продро у Крусе и Корнет и у четворочасовној борби против бројних четничких снага успио да их потисне. Батаљон је након тога продужио наступање ка комуникацији, до ноћи овладао одсјеком Горњи Кокоти—Гољемади и посјео положаје на Звјерницу и Кривој капи, затворио правац према Подгорици и повезао се с 2. батаљоном у рејону Бигора и са Зетским ударним батаљоном на Пардосу (к. 241). Други батаљон је успио да разбије четнике на свом правцу и избије на комуникацију у исто вријеме кад и 1. батаљон. Услијед јаког непријатељевог отпора није, међутим, успио да се пробије у рејон Рваша. Првог децембра су 4. батаљон 5. пролетерске и Ловћенски ударни батаљон очистили од четника села Буроње, Градац, Парце и избили на Илино брдо (к. 702), у Загору и Добрску жупу.

Група батаљона је наставила борбу и 2. и 3. децембра: 1. батаљон и Зетски ударни батаљон према Подгорици, а 2, 4. и Ловћенски ударни батаљон према Ријеци Црнојевића. Први батаљон је овладао Горњим Кокотима, гдје је непријатељу нанио осјетне губитке и запалио му 4 натоварена камиона, те посјео тр. 253, са којега је чвршће затварао правце према Подгорици. Зетски ударни батаљон порушио је комуникацију на одсјеку Штеци—Фармаци, посјео Пар-

дос (к. 241) и садејствовао 1. батаљону у затварању правца према Подгорици. Други батаљон је успио да потисне четнике са Леперића и Зле горе и да продре у село Рваше, али се под притиском Нијемаца, који су, наступајући од Цетиња, продрли до западне ивице села, повукао на Леперић. Ловћенски ударни батаљон и 4. батаљон 5. бригаде ушли су у Метеризе и посјели Врањ и Кабечевину. У жестокој борби, 4. децембра, четници су, подржавани Нијемцима из Подгорице, успјели да врате Горње Кокоте, тр. 253 и Пардос (к. 241). Зетски ударни батаљон се повукао на Велики врх (к. 418), а 1. батаљон 4. бригаде наставио је упорну задржавајућу борбу дуж комуникације против њемачких тенкова и пјешадије, које су подржавале артиљерија и авијација. Први батаљон је с положаја западно од Горњих Кокота, лијево и десно од комуникације, ломио непријатељеве јурише и успио да задржи противника све до 6. децембра. И поред упорног залагања и жестоких борби, 2, 4. и Ловћенски ударни батаљон, нијесу успјели да врате непријатеља на правцу Рваши—Ријека Црнојевића, те су се и даље задржали на линији Леперић—Врањ—Кабечевина.

Да би што прије расчистио ситуацију на комуникацији Подгорица—Цетиње, штаб групе је одлучио да 6/7. децембра на оба правца изврши противнапад — с 1. и Зетским ударним батаљоном на Горње Кокоте, тр. 253 и Пардос (к. 241), а с 2, 4. и Ловћенским ударним батаљоном на правцу Рваши —Ријека Црнојевића. Батаљони су, тако рећи без припреме, из одбране пошли у противнапад. Ноћу 6/7. децембра 1. и Зетски ударни батаљон овладали су Горњим Кокотима, тр. 253 и Пардосом (к. 241) и потисли непријатеља ка Ситници, али су у зору 7. децембра, под притиском тенкова, артиљерије и авијације, напустили те положаје и повукли се у полазне рејоне. Ни противнапад на правцу Рваши—Ријека Црнојевића није успио.

Увидјевши да није реално процијенио јачину непријатељских снага на комуникацији Подгорица—Цетиње, штаб Ударне групе је у зору 7. децембра донио другу одлуку: да Зетски ударни батаљон затвори правац према Подгорици и штити леђа групи батаљона са те стране; да 2, 4. и Ловћенски ударни батаљон нападом из Метериза ослободе Рваше, да затим 2. и 4. батаљон блокирају Ријеку Црнојевића. а Ловћенски да дејствује преко Улића на комуникацију Ријека Црнојевића—Цетиње; да се 1. батаљон из Гољемада,

преко Сињца и Крађедола, пребаци у Додоше, а одатле превезе рибарским чамцима у села Жабљак, Врањину, Превлаку и Дујеву, те да у тим селима разбије четнике и њихову власт и изврши мобилизацију, а затим да, преко Комарна, Трнова и Дупила, продре у Црмницу.

У исто вријеме када су 2, 4. и Ловћенски ударни батаљон из Метериза напали Рваше и Пржник, а 1. батаљон пошао из Гоњемада за Додоше, непријатељ је од Кокота с тенковима, пјешадијом и артиљеријом, уз подршку авијације, одбацио Зетски ударни батаљон сјеверозападно од комуникације Подгорица—Цетиње и с леђа напао 2, 4. и Ловћенски ударни батаљон у Рвашима, одбацио их на запад и спојио се с колоном која је наступала од Цетиња. Затим је посјео положаје западно од комуникација Подгорица—Цетиње, на линији Пржник—Кабечевина—Врањ—Илино брдо. У доњој Љешанској нахији четници су за то вријеме вратили положаје које су раније држали. Појачали су одбрану Рваша и Друшића.

Из Гоњемада за Додоше 1. батаљон је кренуо изјутра 7. децембра. Преко Сињца је стигао у Бобију и повезао се с теренским партијско-политичким радницима, од којих је добио подробна обавјештења о ситуацији на терену. До Додоша, у које је стигао око 12 часова, батаљон није наилазио на отпор, али је, услијед тешког и беспутног терена, оставио минобацаче, митраљезе и комору у засеоку села Бобије Крађедолу. И у Додошима се штаб батаљона повезао с теренским партијско-политичким радницима, који су му помагали да продре и у друга села, разоружа сељаке и изведе друге акције. Према договору, штаб батаљона се у Додошима задржао да би од штаба групе дознао какав је исход борбе осталих батаљона. Међутим, уговорена веза није стизала, а борба са сектора Рваша се помјерила према Метеризима, па је штаб одлучио да јединице помјери у Крађедо, на повољније положаје. Како ни ту није стигла веза од штаба групе, батаљон се из Крађедола, усиљеним маршем, 7/8. децембра упутио ка Вуковим зградама. Подробно обавијештен од партијско-политичких руководилаца који су се пробили од Метериза о исходу борби осталих батаљона, о јачини и распореду непријатељевих снага и о распореду јединица и штаба УГБ, штаб батаљона је процијенио да би извлачење преко Рваша било неизводљиво. Стога је одлучио да се батаљон извлачи истим правцем којим је и наступао, тј. преко Љешанске нахије за Метеризе.

Покрет, који је почео око 2 часа 8. децембра, знатно је успорила права провала облака. Послије једног сата марша, у тренутку када је батаљон стигао у шуме Вељег Весца, између Сињца и Бриђа, на колону се сручио тако снажан пљусак да је батаљон ту морао остати, све до зоре. За то вријеме непријатељ је тенковима посјео комуникацију и испријечио се испред батаљона. То је нагнало штаб батаљона да извлачење јединица врши најтежим тереном — љутим красом Трештеника (к. 351) и Леперића (к. 422), на Врањ. Али баш у тренутку када је готово читав батаљон избијао на западне падине Зле горе и Трештеника, и овдје су се преда њ на комуникацији испријечили тенкови. На колоне батаљона се сручила најприје митраљеска и артиљеријска, а мало касније и авијацијска ватра. Борбу је, на лијевом крилу батаљона, најприје прихватила 3. чета, ојачана митраљеским одјељењем пратеће чете 4. бригаде, обезбјеђујући осталим јединицама батаљона прелазак са те стране. То су искористили 2. чета, митраљески вод и комора батаљона и у једном брзом налету пребацили се преко комуникације. Дохватили су се Вељег драча и посјели положаје за прихват осталих дјелова батаљона. Комуникацију међутим, није успјела да пријеђе и 1. чета. Шта више 1. чета због неодлучности њене команде, па и неких чланова штаба батаљона, баш као и 3. чета, која је штитила лијевм њен бок, читав дан остала на другој страни друма и тек се увече, уз помоћ 2. батаљона и 2. чете и митраљеског вода свог батаљона, пробила преко комуникације. У борбама на комуникацији Подгорица—Цетиње 1. и 2. батаљон, који је 1. батаљону прискочио у помоћ и прихватио га, заплијенили су три њемачка камиона с храном. Одмах је 1. батаљон продужио за село Загору, а 2. батаљон је посјео Вељи и Мали драч. Слиједећег дана 1. батаљон је прешао у Добрску жупу, а 2. батаљон у Метеризе, гдје је био и штаб УГБ.

У борбама од 28. новембра до 9. децембра Нијемци су имали 180 мртвих и 50 рањених, а четници 140 мртвих и 40 рањених војника. Заплијењена су 4 тешка и 2 лака митраљеза, 2 минобацача, 400 пушака, 7 машинки, 9 пиштоља, 1 радио-станица и веће количине муниције, а уништено је 6 камиона и 1 луксузна кола. У селима Богмиловићима, Долу Пјешивачком, Загарачу, Команима, Бандићима и Додошима разоружан је већи број сељака присилно наоружаних

од Нијемаца. У тим борбама је из 1. и 2. батаљона 4. бригаде избачено из строја око 40 бораца и старјешина.[47]

Након борби које је још четири дана водила на одсјеку комуникације Кокоти—Рваши, УГБ је приступила извршавању једног од својих главних задатака — продору у Црмницу. На терену ЈБешанске и Ријечке нахије остали су Зетски батаљон и дијелови Ловћенског одреда, који су обезбјеђивали и позадинске јединице батаљона ударне групе у селу Орасима.

Комуникацију Цетиње—Кошћеле УГБ је пријешла у први мрак 12. децембра на одсјеку Кошћеле—Добрска Плоча и продужила за Горњи Цеклин. Одатле је 1. батаљон требао да наступа правцем Кошћеле—Зачир, да обезбјеђује лијеви бок групе од Кошћела и Ријеке Црнојевића, разбије четнике у Зачиру, а затим да настави правцем Трново—Дупило—Сотонићи. Четврти и Ловћенски ударни батаљон имали су да наступају десно од 1. батаљона, правцем Кошћеле—Љуботињ, да разбију четнике у Чистом Пољу, а затим продуже правцем Мужевићи—Шишовићи—Грађани—-Брчеле. Задатак 2. батаљона, који се кретао десно од 4. батаљона, био је да десним обухватом напада четнике у Чистом Пољу, да обезбјеђује десни бок групе од Цетиња, Обзовице и Брајића, а затим да наступа правцем Прекорница—Подгор—Брчели.

Батаљони су 13. децембра у 1 час и 10 минута избили на друм Кошћеле—Љуботињ и напали четнике. Изненађени четници су одмах почели да се извлаче, али су им 1. и 2. батаљон, крилним обухватом у рејону Дубове и Мужевића, пресјекли главнину и дијелом је заробили. Већину заробљених четника чинили су присилно мобилисани сељаци из Љуботиња, Грађана и Црмнице. Они су, пошто су разоружани, пуштени кућама, а дио њих је добровољно ступио у наше редове. Остатак четника је одступао према Црмници, те је УГБ без отпора наставила наступање све до линије Грађани—Подгор, на коју је избила 13. децембра послије подне. Први батаљон, чија је марш-рута била дужа, тек је

[47] Исто, док. 141, 143, 150 и 157.

Погинули су: борци Бранко Бојовић, Ђорђије Ђ. Вујошевић, Вукић Гојковић, Рајко И. Јовановић, Блажо С Кујовић, Душан К. Мугоша, Чедомир Пејовић, Димитрије Пејовић, Војислав М. Радевић, Велимир С. Радуловић, Владимир С. Симовић, Мирко П. Стојановић, Недељко Д. Чобелић, Момир Шћепановић и Ново Љ. Шћекић; десетари Пашко Стипе Јурас, Рајко Р. Бајић и Илија П. Радовић и водник Вуко Ковијанић; дневник аутора.

13. децембра навече, преко Дупила и Бријега, избио на комуникацију Вирпазар—Брчеле, разбио четнике и посјео положаје у подручју Сотонића, обезбјеђујући се према Вирпазару и Доњој Црмници. Борци 1. батаљона родом из Црмнице брзо су успоставили додир с народом из Сотонића и околних села. Партијско-политички радници који су на том терену дејствовали као герила те су се ноћи испели на Бјеласицу (тр. 550), која доминира Црмницом и околином, и истакли црвену заставу — симбол побједе и позив народу на борбу. Ноћу 13/14. децембра 2, 4. и Ловћенски ударни батаљон напали су Брчеле. Осим црмничких четника, то су село бранили и талијански фашисти. И једни и други су били чврсто ријешени да не одступе, јер су у њему били команда црмничких четника, магацини хране, опреме, наоружања и муниције и логор са око 300 затвореника. Ударна група је одлучно напала то упориште. Послије подне 13. децембра 4. батаљон је пријешао ријеку Ораховицу и, преко Острика, избио на к. 422, одакле је непосредно напао Брчеле, тежећи при том да лијевим крилом избије на комуникацију Вирпазар—Брчеле и опколи село са источне стране; 2. батаљон је, преко Вељих Рудина, избио на к. 800 и посјео сјевероисточне падине Гребена, одакле је, преко Горњих Брчела, напао школу и цркву (манастир) у Доњим Брчелима, гдје се налазила четничка команда; Ловћенски ударни батаљон избио је на положаје источно од Гребена, са којих је требао да се спусти на комуникацију и повеже са 4. батаљоном и да с те стране напада Брчеле.

Напад на саме Брчеле почео је, уз претходну минобацачку ватру, 13. децембра у 20 часова. У првом налету батаљони су овладали првим рововима и дјелимично просјекли жицу. Отпор који је непријатељ давао из армиранобетонских бункера и зграда од тврдог материјала био је, међутим, тако жесток да су се батаљони 14. децембра у 5 часова морали повући на линију Утрг—Веља ријека—Јбутеза. Штаб групе је одлучио да одмори јединице и да напад обнови, 14/15. децембра.

Не знајући што се догодило око Брчела, 1. батаљон је био сву свају пажњу усредсриједио према Доњој Црмници и Вирпазару. Међутим, када је његов штаб дознао да је напад на Брчеле одбијен, нашао се у недоумици шта да ради: или да чека у Сотонићима везу с осталим јединицама, или да се извуче према Дупилу. Одлучио се — за трећу варијанту. Упутио је групу бораца са тог терена из

састава своје 2. чете да лукавством покуша ући у Брчеле. Својој 1. чети, коју је ојачао митраљеским водом и одјељењем минобацача чете пратећих оруђа, наредио је да посједне Бријеге, да прати кретање групе бораца према Брчелима и да јој, у случају потребе, садејствује, те да затвори правце према Дупилу и Вирпазару. Трећа чета, с митраљеским одјељењем чете пратећих оруђа, посјела је положаје источно од Сотонића и затворила правце према Вирпазару, Доњој Црмници и Паштровској гори. Остатак 2. чете и батаљонска комора прикупили су се у рејону Бријега. Тачно у 14 часова 14. децембра група бораца, с којом је био и командант батаљона, пошла је из Сотонића комуникацијом ка Брчелима. Посада Брчела је сву пажњу усмјерила према батаљонима који су је претходне ноћи нападали, тако да до уласка у Брчеле група борапа из 2. чете 1. батаљона није ни наилазила на отпор. Штавише, четници и талијански фашисти су претпостављали да то њима иде појачање из Вирпазара.

Лијево и десно од улаза у село, иза жичане ограде, били су бункери од армираног бетона, чије су посаде чинили талијански фашисти наоружани аутоматским оружјем, и једва видљиви ровови, у којима су били црмнички четници и талијански фашисти. Посада бункера је групу бораца из 2. чете 1. батаљона, наоружану са шест пушкомитраљеза и обучену у њемачке и талијанске униформе, дочекала као своје. Наши борци су је за трен ока разоружали, посјели бункере и брзо очистили ровове, па је око манастира, школе, логора и других пунктова у селу настала права паника. Већина четника се разбјежала и посакривала, а дио њих, с рањеним командантом Гојнићем, побјегла је долином Ораховачке ријеке за Вирпазар. Талијански фашисти забарикадирани у манастиру били су до задњег ликвидирани. Прва чета је са Бријега напала четнике који су одступали Ораховачком ријеком, нанијела им губитке и ушла у Брчеле. За вријеме чишћења Брчела отворен је заробљенички логор. Сусоет логораша и њихових ослободилаца био је диољив, наоочито сусрет бораца са својим породицама и најближима. Пошто им је дато нешто опреме, одјеће и хране из заплијењених резеови, логораши су пошли својим кућама, у Паштровиће и Црмницу.

Убрзо су у Брчеле ушли и остали батаљони. Тада је штаб УГБ дао јединицама ове задатке: 4. батаљон је оријентисан, долином Ораховачке ријеке, према Вирпазару; 2.

батаљон, десно од комуникације Брчеле—Вирпазар, према Лимљанима и Бољевићима; Ловћенски ударни батаљон, без једне чете, да обезбиједи десни бок групе од удара са Паштровске горе и Созине, а једна чета да прикупља и среди плијен у Брчелама; 1. батаљон је оријентисан дуж комуникације Брчеле—Вирпазар, ради непосредног напада на Вирпазар, камо је већ била пошла његова 3. чета.

Послије уласка УГБ у Брчеле Нијемци су хитно интервенисали. Одмах су, не само из оближњих упоришта на обали и из залеђа, већ и из Скадра, почели довлачити јаке снаге, које су 15. децембра из подручја Вирпазара кренуле у напад према Брчелима и до 16 часова избиле надомак села. Да се батаљони не би упуштали у теже борбе, штаб УГБ је одустао од напада на Вирпазар и Доњу Црмницу и наредио јединицама да се извлаче правцем Брчели—Радомир—Трново—Смоковци—Дубова—Зачир—Улићи—Боково. Група батаљона се одлијепила од Нијемаца 15/16. децембра и преко Грађана, Љуботиња и Горњег Цеклина запутила се ка комуникацији Ријека Црнојевића—Цетиње. У настојању да спријече продор УГБ на сјевер, Нијемци, четници и талијански фашисти су посјели комуникацију и припремили је за одбрану. Међутим, наши су батаљони успјели да се пробију: 1. и 2. батаљон у рејону Хана Машановића, а 4. и Ловћенски у рејону Добрске Плоче. Већ 16. децембра су 1. и 2. батаљон стигли у село Горње Улице, а 4. и Ловћенски продужили за село Боково. Батаљони су се одмах повезали с јединицама које су обезбјеђивале територију сјеверно од комуникације. Ударној групи су се прикључиле батаљонске коморе.

Без обзира на то што група није успјела да прође читавом Црмницом, резултати њених борби били су врло значајни. Морал разбијених црмничких четника био је пољуљан. Убијено је 68 талијанских фашиста, 20 Немаца и 13 четника; рањено је 40 Немаца и више четника, а око 180 четника је заробљено. Један број заробљених четника добровољно се јавио у наше јединице, а остали су разоружани и пуштени кућама. Заплијењена су 3 минобацача, 7 тешких и лаких митраљеза, 405 пушака, 57.000 пушчаних и митраљеских метака, 15.000 бомби, 10 буради експлозива, 300 пари војничких ципела, 500 пари рубља и толико пари чарапа, веће количине брашна, одјеће, обуће и другог материјала. Из логора је ослобођено 300 родољуба, што је имало великог политичког одјека у народу. Наше су се јединице снабдјеле

оружјем и муницијом, а одјећа и обућа су нашим борцима на лицу мјеста подијељене. Осамдесет товара муниције и оружја коњима је пребачено сјеверно од комуникације Ријека Црнојевића—Цетиње. Дио одјеће, животних намирница и опреме подијељен је народу околних мјеста, а онај дио плијена који се није могао искористити спаљен је. Из 1. и 2. батаљона 4. бригаде, у тим борбама избачено је из строја око 10 бораца и старјешина.[48]

Из Улића су 1. и 2. батаљон продужили за села Метеризе, Добрску Жупу и Градац, са задатком да дејствују на дионици комуникације Подгорица—Цетиње између Шинђона и ЈБешанске нахије. Четврти и Ловћенски ударни батаљон, без једне чете, продужили су за села Боково, Ђиновиће и Штитаре, из којих су дејствовали у Катунској нахији и са линије Градац—Буроње упадали у Доњу ЈБешанску нахију. Једна чета Ловћенског ударног батаљона је из рејона Улића контролисала комуникацију Ријека Црнојевића—Цетиње и правце према Цетињу, ЈБуботињу и Ријеци Црнојевића. Остале јединице Ловћенског одреда и Зетски ударни батаљон дејствовали су у Катунској и ЈБешанској нахији.

Одбрану комуникације Подгорица—Цетиње непријатељ је послије продора наше групе на сјевер ојачао, особито положај од Пржника, преко Кабечевине, Врања и Илина брда, до Кокота. С тих положаја су Нијемци, четници и талијански фашисти, уз подршку артиљерије, тенкова са комуникације и авијације, која је полетала с аеродрома у Подгорици, вршили честе испаде на слообдну територију. Веза између села источно од комуникације и оних у Доњој Љешанској нахији била је прекинута. Да би брже интервенисао дуж комуникације, непријатељ је привукао јаче снаге у Ријеку Црнојевића. Борбе на том сектору, на дијелу саобраћајнице између Пржника и Кокота, све више су примале карактер фронталних сукоба.

У намјери да избјегне исцрпљујуће борбе и непотребне губитке, да одвоји четнике од Нијемаца и талијанских фашиста како би потом четнике разбио, а Нијемце и талијанске фашисте сабио у Подгорицу и Ријеку Црнојевића, штаб Ударне групе је одлучио да 23/24. децембра изврши напад

[48] Зборник, том III, кн>. 6, док. 170.

Погинули су: борци Војислав Р. Радевић и Душан М. Радуловић; десетар Петар Вјештица; водник Урош Ивановић и заставник Васо Ј. Ђуровић са 8-годишн>им сином Ђоком; дневник аутора.

на дионицу пута између Пржника и Илиног брда. Стога је свом 2. батаљону наредио да, из рејона Метериза, нападне Пржник и Кабечевину, да разбије непријатеља на тим положајима, избије на комуникацију у подручју Павлове стране, да пут поруши и затвори правце према Ријеци Црнојевића. Задатак да из рејона Добрске Župe нападне одсјек комуникације Кабечевина—Врањ, да разбије непријатеља, очисти село Рваше, овлада комуникацијом и поруши је на одсјеку Килибарда—Зла гора добио је 1. батаљон, а 4. и Зетски ударни батаљон — да преко Илина брда крену на Доњу Љешанску нахију. Ловћенском ударном батаљону штаб групе је наредио да остале батаљоне, док буду нападали комуникацију, штити од Цетиња и Ријеке Црнојевића.

Батаљони су кренули у одређено вријеме, али се због тешког терена, велике помрчине и јаке кише њихов напад тако споро развијао да су у току ноћи једва успјели да се приближе комуникацији и овладају Пржником, Кабечевином, ±5еликим Драчом и Илиним брдом. Са тих положаја су 24/25. децембра продужили напад, разбили непријатеља и порушили комуникацију на више мјеста од Шинђона до Леперића. Међутим, услијед јаког притиска непријатеља из Подгорице и Цетиња, батаљони су се 26. децембра повукли у полазне рејоне. Из њих су, ипак, ограничили непријатеља на дејства дуж комуникације. Нијемци и талијански фашисти су имали већи број мртвих и рањених, четници су разбијени и дјелимично одвојени од Нијемаца, а заплијењене су и веће количине оружја, муниције и животних намирница. Из 1. и 2. батаљона 4. пролетерске избачено је из строја око 10 бораца и старјешина.[49]

Послије тих борби и повлачења батаљона у полазне рејоне, штаб групе је одлучио да 1. и 2. батаљон и једна чета Ловћенског ударног батаљона изврше још један упад у Црмницу, прије свега из политичких разлога, а да Зетски, Ловћенски и 4. батаљон 5. бригаде и даље дејствују на дотадашњој просторији и појачају притисак на комуникацију Подгорица—Цетиње како би олакшали продор 1. и 2. батаљону у Црмницу. Међутим, Нијемци су у међувремену знатно ојачали посаде на Кошћелима, Добрској Плочи, Добрштаку и Белведеру. У Љуботињу су организоване жандармеријске станице, а у Црмници су се поново организовали

[49] Погинули су: борци Недељко Ђ. Чабаркапа и Драгутин С. Шуковић и десетари Милосав Р. Љутић и Велимир Флего; дневник аутора.

четници. У Вирпазару, Суторману, Бару и Петровцу удвостручене су њемачке снаге.

За Црмницу су 1. и 2. батаљон кренули 28. децембра од Метериза преко Добрске Плоче и Горњег Цеклина, до Љуботиња. Батаљони су наступали у једној колони. Од Љуботиња је 1. батаљон скренуо према Зачиру, гдје је требало да разоружа жандаре, а одатле да продужи преко Смоковца и Попратнице и да до ноћи 29. децембра избије у Дупило, похвата и казни кривце за убиства наших бораца, па да затим, преко Бријега и Сотонића, продужи за Глухи До, камо треба да стигне у зору 30. децембра како би затворио правце према Вирпазару и Бољевићима. Други батаљон је, након покрета из Љуботиња, имао да разоружа жандаре у Чистом Пољу, затим да, преко Мужевића и Грађана, продужи за Брчеле и Глухи До, посједне Расоватић, Илијино брдо и Крушкову главу и затвори правце према Созини и продре ка Лимљанима. Чета Ловћенског ударног батаљона, је послије избијања у Горњи Цеклин имала задатак да дијелом снага осматра комуникацију Ријека Црнојевића—Цетиње, а дијелом да пријеђе у Љуботињ, ради одржавања везе с 1. и 2. батаљоном.

Нијемачке и четничке посаде на Добрској Плочи и Кошћелама примијетиле су прелазак наших јединица преко комуникације, али се нијесу усуђивале да се упусте у борбу. Жандари из Зачира и Чистог Поља побјегли су испред 1. и 2. батаљона за Ријеку Црнојевића, те су наше јединице и од Љуботиња наступале без задржавања. Навече 29. децембра 2. батаљон је разбио четнике у Брчелима, а 1. батаљон је похватао неколико четника из Дупила и ликвидирао командира њихове чете Тмушића. Послије чишћења Брчела и Дупила, оба су батаљона продужила за Глухи До, у који су стигли у зору 30. децембра.

Поновни долазак пролетерских батаљона у Црмницу изазвао је брзу реакцију Нијемаца. За борбу против наших двају батаљона они су ангажовали све своје и четничке снаге тог и оближњих подручја, и 30. децембра од Бара, Созине и Петровца су кренули у концентричан напад. У подручју Глухог Дола и Сотонића напали су 1. и 2. батаљон — у исто вријеме од Вирпазара и Обзовице. Њемачке снаге које су наступале од Вирпазара најприје су, ради пресријетања батаљона при извлачењу из Глухог Дола, посјеле линију Сотонићи—Бријеге—Буковик, а затим напали наше батаљоне. У таквој, неочекиваној ситуацији, 1. батаљон је

својом 1. четом посјео положаје на линији к. 264—Јасен—
—Релићи и затворио правац према Лимљанима, 2. четом Крушкову Главу, Горње Село и Никшевиће и затворио правце према Созини и Мијовића кршу, а 3. чету је прикупио у рејону Веље главе, у резерви. Други батаљон је напао и разбио непријатеља на линији Сотонићи—Бријеге—
—Буковик и послије двочасовне жестоке борбе успио да пробије непријатељски обруч, чиме је омогућио извлачење оба батаљона из окружења. За то вријеме 1. батаљон је успио да задржи непријатеља преко поља и од Лимљана и почео да се постепено извлачи, те су оба батаљона 30/31. децембра напустила Црмницу и 31. прије зоре избила у Прекорниду. Једна чета 2. батаљона је из Прекорнице пошла за Пачараће, у коме је разоружала сељаке које су четници принудно мобилисали.

Док су се два пролетерска батаљона бавила у Црмници, Нијемци су још више појачали одбрану комуникације како би на сваки начин спријечили повратак наших снага из Црмнице. Дејствујући у тој ситуацији брзо и енергично, 1. и 2. батаљон и чета Ловћенског ударног батаљона, су се у 1 час 1. јануара 1944. прикупили у засеоцима Вукмировићима и Доњем Крају Горњег Цеклина. Задржавати се у тим засеоцима, смјештеним у рупи испод саме комуникације, било је веома опасно. Због тога је, послије краћег задржавања у Горњем Цеклину, штаб групе одлучио да се оба батаљона и чета Ловћенског ударног батаљона, заједно пробију преко комуникације на одсјеку између Кошћела и Добрске Плоче, широком око 300 метара. Други батаљон је одмах упућен у претходницу, иза њега се кретао 1. батаљон, а на зачељу чета Ловћенског ударног батаљона. Сачекавши да 2. батаљон избије на комуникацију, непријатељ је на њега отворио жестоку ватру са свих положаја и из свих оружја и привремено га задржао. Тада је штаб 1. батаљона самоиницијативно, на одсјеку Михаљевићи—Добрска Плоча, убацио у борбу једну чету, која је у првом јуришу сломила отпор непријатеља. За њом су одмах кренуле и прошле остале јединице. Већ 1. јануара прије подне све су јединице избиле у подручје Горњих Улића. Одатле су 1. и 2. батаљон продужили за села Чешљаре, Метеризе и Добрску Жупу. На тој територији су остали до 4. јануара и повезали се с осталим јединицама Ударне групе које су дејствовале на међупростору Ријека Црнојевића—Кокоти.

Премда су 1. и 2. батаљон кратко вријеме боравили у Црмници, и тај њихов, други, продор снажно је одјекнуо

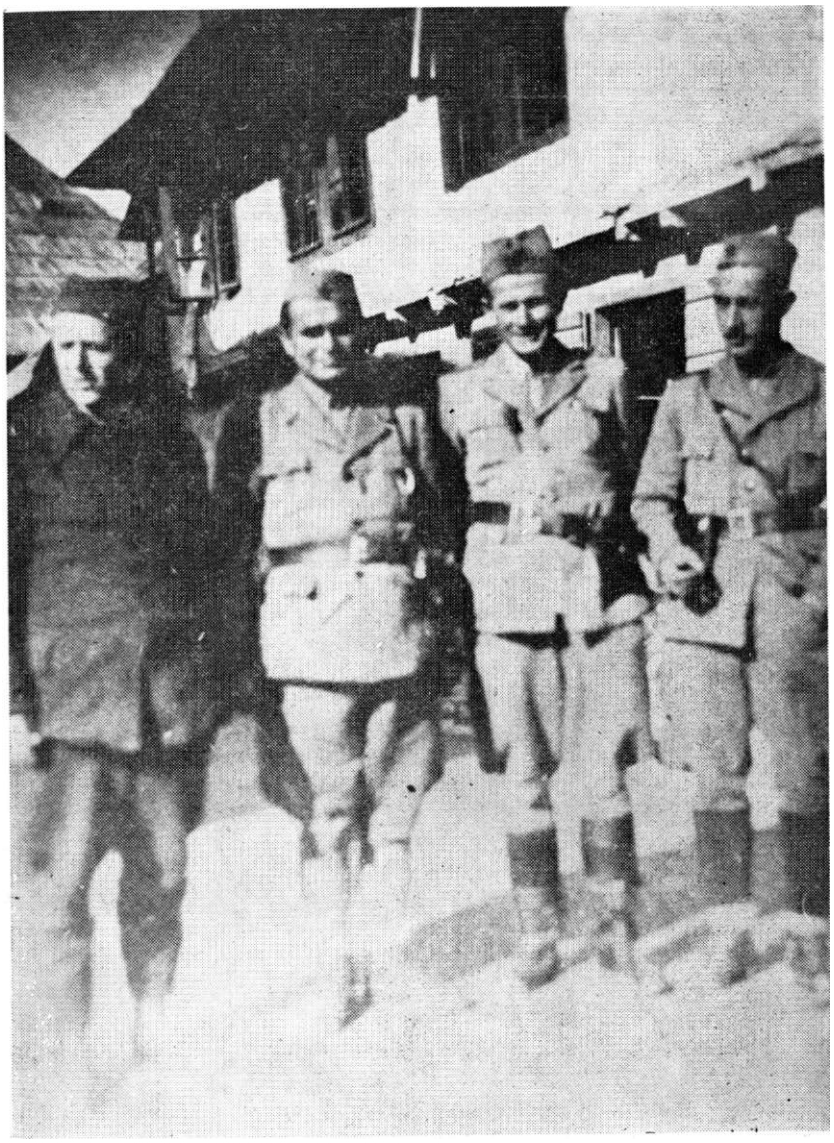

Група руководилаца 4. бригаде: Панто Малишић, Мирко Ванић, Нико Стругар и Блажо Јанковић, Иванград, 7. новембар 1943.

Група бораца 4. пролетерске.

Група руководилаца 4. бригаде са официром за везу албанских партизана (други с лијева).

у овом устаничком. крају. У тим борбама, које су кратко трајале, пролетери су убили 63 Нијемца и више њих ранили. Знатне су губитке нанијели издајницима — црмничким четницима. Из 1. и 2. батаљона избачено је из строја око 15 бораца и старјешина. Ипак је крупнији резултат акција био у томе што је народу слободарске Црмнице враћена вјера у брзо ослобођење.[50]

У ноћи 4/5. јануара група батаљона је извршила напад на непријатељеве положаје од Пржника до Леперића. Други батаљон је нападао одсјек Козица—Друшићи, правцем Кабечевина—Баса. Задатак му је био да избије на комуникацију и затвори правац према Ријеци Црнојевића. Одсјек саобраћајнице мзмеђу Друшића и Рваша, правцем Метеризи—школа у Рвашима—Друшићи нападао је 1. батаљон. Он је имао да разбије непријатеља и уништи његову артиљерију у рејону Рваша и Рибаша. Задатак 4. батаљона 5. бригаде и Ловћенског ударног батаљона био је да комуникацију нападну на одсјеку између Рваша и Илиног брда, да разбију непријатељеву одбрану и да у подручју Царевог лаза поруше комуникацију и затворе правац према Подгорици. Напад је почео 4. јануара у 21 час. У двочасовној борби 1. и 2. батаљон су овладали комуникацијом од Козице до Леперића, а потом преко Рваша и Друшића избили на западну обалу Скадарског језера. Нијемци и талијански фашисти су се повукли према Ријеци Црнојевића и посакривали у литицама врлетне Килибарде, Кабечевине и Басе, а четници су рибарским чамцима умакли преко Скадарског језера на острво Андријску гору, у села Додоше, Врањину, Жабљак <и Понаре. Постављене задатке успјешно су извршили и 4. и Ловћенски ударни батаљон.

У тим борбама непријатељу су нанијети знатни губици. У селима Рвашима и Друшићима разоружани су присилно мобилисани сељаци и пуштени кућама. Неколицини изразитих непријатеља конфискована је имовина, углавном дио животних намирница. Заплијењено је доста оружја, муниције и опреме, а уништене су двије хаубице и један противтенковски топ. Магацин муниције и опреме у Рибашима, који је био поред саме комуникације, запаљен је, јер се

[50] Четврта пролетерска бригада 1942—1952, стр. 202.
Зборник, том III, књ. 6, док. 193.
Исто, књ. 7, док. 4.
Погинули су: борци Бранко Марковић, Војин Ђ. Мијовић, Јагош П Фуштић и Милун Р. Раковић и десетари Раде Грге Буха, Радош К. Драшковић и Трипко Ј. Радуловић; дневник аутора.

није могао евакуисати. Први и Други батаљон Четврте бригаде имали су 7 бораца избачених из строја.

Послије те акције, кроз Рваше и Друшиће, Бобију и друга села поред језера могли су се слободније кретати партијско-политички радници и дјеловати у народу, јер непријатељ тај крај није посједао као раније.

Батаљони су се 5. јануара вратили у полазне рејоне, одакле је 1. батаљон прешао у село Орахе. Ту је, по наређењу штаба 2. корпуса од 30. децембра, примио 50 рањеника УГБ и с њима кренуо за Колашин. На дуг и исцрпљујући марш батаљон је кренуо 6. јануара. Дан касније стигао је у Велестово, а 8. јануара, послије напорног и дугог марша, по снијегу и невремену, преко Копитника, успио је да се с рањеницима, од којих су многи били на носилима, пробије између Вељег и Малог Гарча до села Долова. Послије припрема, које су трајале читавог дана 9. јануара, батаљон је наредне ноћи пријешао преко набујале Зете код Слапа, а одатле усиљеним маршом продужио за Петровиће и у њима преданио 10. јануара. Дан касније је, послије марша преко Вјетарника, стигао у Лијеву Ријеку и Лопате, а 12. јануара у Колашин. Пошто је у Колашину предао рањенике дивизијској болници, 1. батаљон је 13. јануара продужио за Мојковац. Послије три дана које је провео на одмору у селима Подбишћу и Бјеловићима, 17. јануара је кренуо за Беране. Преко Бјелаоице је, газећи снијег дубине једног метра, маршевао пуна два дана.[51]

Послије одласка 1. батаљона с рањеницима за Колашин, ударна група је, у садејству с Ловћенским и Зетским одредом, наставила дејства на широком простору између Скадарског језера и Подгорице, Никшића и Билеће, Грахова, Цетиња и Приморја. Док је Команско-загарачки батаљон Ловћенског одреда чистио од четника села око Даниловграда, 2. батаљон 4. пролетерске бригаде чистио је Његуше и 11/12. јануара разоружао већи број присилно мобилисаних сељака и том приликом убио 1 четника, 1 ранио, а 10 њих заробио. Група је све до 16. јануара чистила од четника села на међупростору Загарач—Његуши—Скадарско језеро, организовала народноослободилачке одборе и мобилисала људство за формирање нових и попуну старих јединица.

За то вријеме су се четници из околине Даниловграда поново организовали и припремали да нападну наше снаге.

[51] Четврта пролетерска бригада 1942—1952, стр. 203.
Зборник, том III, књ. 6, док. 191 и 196.

У томе их је, међутим, предухитрио штаб групе, напавши их 4. батаљоном 5. бригаде, Ловћенским ударним батаљоном и једном четом 2. батаљона 4. бригаде на простору Даниловград—Спуж. Напад је потпуно успио и четнички су планови били осујећени. У борбама против бјелопавлићких четника један борац из чете 2. батаљона 4. бригаде је теже, а два су лакше рањена. За то вријеме је 2. батаљон упао у село Томиће у Катунској нахији и разоружао 15 присилно мобилисаних сељака. Он је одмах затим изашао из састава ударне групе и до 25. јануара, преко ријеке Зете, села Мартинића, Биоча и Лијеве Ријеке, стигао у Јабуку, одакле је 26. јануара пребачен на сектор Андријевице. Остале јединице ударне групе батаљона су и даље дејствовале на територији Старе Црне Горе.[52]

Ударна група батаљона, узев у цјелини, извршила је постављени задатак. Нијемцима и квислинзима нанијела је озбиљне губитке у људству, наоружању и опреми. Група је разбила четнике и њихов покрет. Потпуно је пореметила систем непријатељске одбране, нарочито у Приморју. Нијемце је сабила у неколико већих гарнизона и натјерала их да се бране. Група је постигла и крупне политичке резултате. Подигнут је морал народа, враћена му је вјера у скоро ослобођење. Ца том подручју су се од тада све брже стварале нове јединице и организовали народноослободилачки одбори. Ловћенски одред је сваким даном био све бројнији и јачи. За вријеме боравка на његовом подручју, 1. и 2. батаљон 4. пролетерске бригаде попунили су се с више од 100 веома добрих бораца.

Дејства у долини Лима од Мурине до Бродарева

Од одласка 1. и 2. батаљона у југозападну Црну Гору, крајем новембра, до почетка њемачке операције „Кугелблиц", 5. децембра, 4. бригада је била стално ангажована у долини Лима. Њен 3. батаљон је штитио подручје Бијелог Поља, водио борбе на правцима према Бродареву и Сјеници са Нијемцима, албанском квислиншком војском, муслиманском фашистичком милицијом и четницима. Затварајући правце према Чакору, Плаву и Гусињу, 4. батаљон је шти-

[52] Зборнмк. том III, кн>. 6, док. 191 и 196.

тио рејон Андријевице, а чистећи Шекулар заробио 65 четника (од којих је 60 пуштено кућама, а 5 предато народном суду) и заплијенио 3 митраљеза и 60 пушака. Затварајући правце према Рожају и Сјеници, 5. батаљон је штитио рејон Берана, а чистећм терен од четничких група заробио 24 четника (од којих је 20 пуштено кућама, а 4 су предата народном суду) и заплијенио 20 пушака.[53] Штаб, чета пратећих оруђа, интендантура с комором и бригадна болница, у којој се број рањеника и болесника попео на 68, налазили су се у Беранама и непосредној околини.[54]

На положајима око Берана и Андријевице и између тих мјеста бригаду је затекао и почетак њемачке операције „Кугелблиц". Офанзива је почела продором јединица њемачке 1. брдске дивизије и 4. пука „Бранденбург" из Сјенице у Пријепоље и Пљевља, одакле је главнина њемачких снага продужила ка долини Дрине, а дио према Бијелом Пољу, Шаховићима и Ђурђевића Тари.[55]

Да би спријечио непријатељев продор према Бијелом Пољу, Шаховићима и Ђурђевића Тари, штаб 2. ударног корпуса је наредио штабу 3. ударне дивизије да одбаци нападача са тих праваца. Ради успјешнијег извршења задатка, штаб корпуса је штабу 3. дивизије потчинио и 4. пролетерску бригаду. Ојачавши је Комским одредом и 1. и 2. бригадом талијанске дивизије „Гарибалди", штаб 3. дивизије је 4. бригади наредио да организује одбрану Бијелог Поља и Слијепач-Моста, да не допусти непријатељу дубљи продор на тим правцима, те да штити подручје Берана и Андријевице и затвара правце према Сјеници, Рожају, Пећи, Плаву, Гусињу и Комовима. Бригади је наређено и то да, у случају јачег притиска непријатеља, снаге из подручја Бијелог Поља и Слијепач-Моста оријентише према Мојковцу, а снаге из подручја Берана и Андријевице према Матешеву. За одбрану Бијелог Поља је, поред 3. батаљона 4. бригаде, ангажован и један батаљон Бјелопољског одреда, а на правцу Шаховића 6. црногорска бригада.[56] Међутим, због погоршане ситуације на правцу Шаховића, 3. батаљон 4. бригаде је већ 7. децембра пребачен у рејон Слијепач-Моста. То је искористио непријатељ који је наступао долином Лима — потиснуо је батаљон Бјелопољског одреда и овладао Бијелим Пољем. Нијемци су 8. децембра наставили дејства на

[53] Исто, док. 141.
[54] Исто, док 125.
[55] Исто, док. 125 и 133.
[56] Исто, док. 141, 143, 150, 153 и 157.

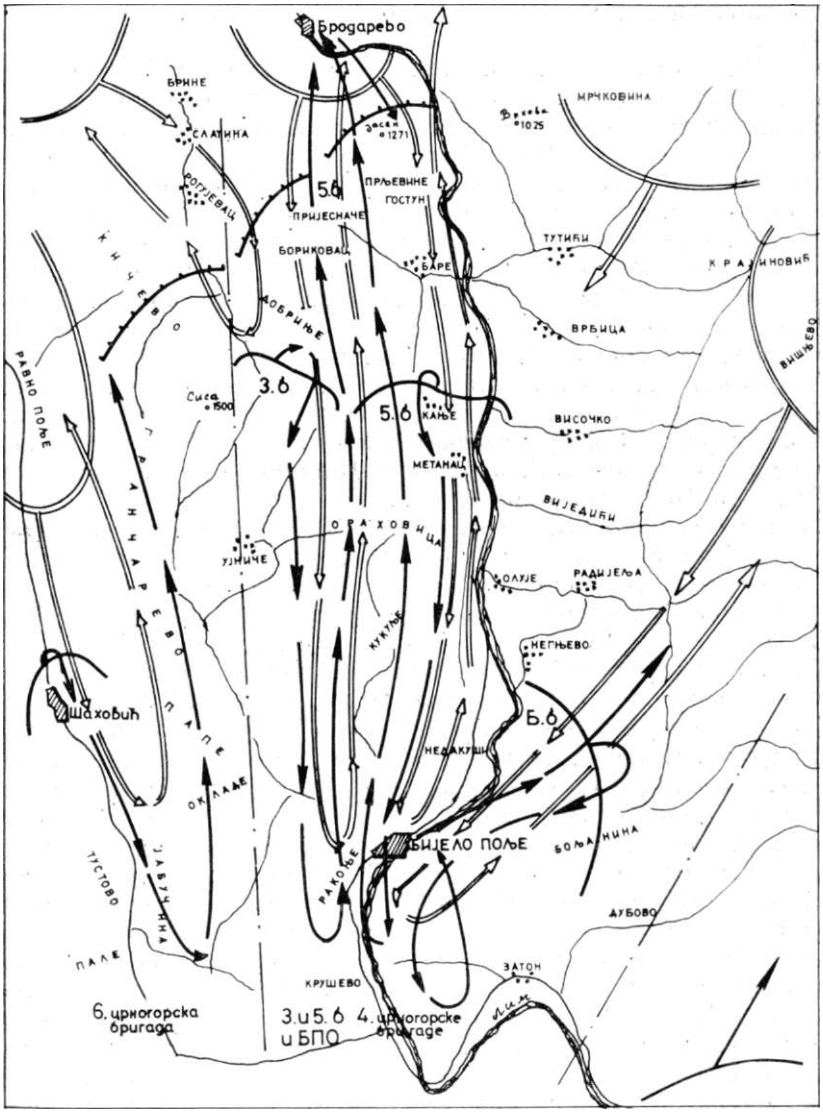

Борбе бригаде на правцу Бијело Поље—Бродарево—Пријепоље, прва половиа децембра 1943.

оба правца и избили у Павино Поље и јужно од Бијелог Поља.

На такав развој догађаја штаб 4. бригаде је реаговао тако што је одмах наредио 3. батаљону да упорно брани рејон Слијепач-Моста и затвара правац према Шаховићима, а у рејону Бијелог Поља је пребацио свој 5. батаљон и чету пратећих оруђа како би спријечили даљи непријатељев продор долином Лима. Свој 4. батаљон штаб бригаде је из Андријевице пребацио у Беране. Батаљон је посјео положаје према Рожају и Сјеници, положаје на којима је била и 2. бригада „Гарибалди". Комски одред и 1. бригада „Гарибалди" су, из рејона Андријевице и Мурина, затварали правце према Комовима, Плаву и Чакору.

Фронт на правцу Бијелог Поља, Шаховића и Пљеваља брзо је стабилизован. Зато је штаб 3. дивизије наредио 4. пролетерској и 6. црногорској бригади да 9/10. децембра нападну и ослободе Бијело Поље и Шаховиће. Непријатеља у Бијелом Пољу и према Бродареву напао је 5. батаљон 4. бригаде са положаја из Врапчијег Поља, низводно долином Лима. Његов је задатак био да ослободи Бијело Поље и што дубље продире долином Лима ка Бродареву. Лијево од 5. батаљона и десно од 6. црногорске бригаде нападао је 3. батаљон, који је имао задатак да дијелом снага садјествује 5. батаљону при ослобођењу Бијелог Поља, а дијелом снага 6. црногорској бригади при ослобођењу Шаховића, те да затим наступа источним падинама планине Лисе ка Бродареву. Чета пратећих оруђа, из подручја Равне Ријеке, имала је да подржава напад 5. батаљона на Бијело Поље, а потом да једно одјељење минобацача упути у састав 3. батаљона, с тим што ће она и даље подржавати наступање 5. батаљона.

Десетог децембра су 3. и 5. батаљон ослободили Бијело Поље, сјутрадан село Кање и брдо Јасен, а 12. децембра су овладали линијом Слатина—Граб. Са тих положаја су до 20. децембра затварали долину Лима и непосредно угрожавали непријатеља у Бродареву. За то вријеме је 6. црногорска овладала Ковреном, а 3. пролетерска је одбацила Нијемце са Ђурђевића Таре у Пљевља. Тако је фронт на правцу Бродарева и Пљеваља стабилизован на линији Слатина—Граб—Коврен—Косаница. Тих дана је умјесто Љуба Вучковића, који је постао командант 2. пролетерске дивизије, за команданта 4. пролетерске бригаде одређен Саво Бурић, дотадашњи командант 2. далматинске бригаде.[57]

[57] Исто, док. 187 и 188.

При ослобађању Бијелог Поља јединице 4. бригаде су убиле 25 четника и милиционера, заробиле 12 четника и 15 милиционера и заплијениле 40 пушака и веће количине муниције и другог материјала. У борбама за Кање убиле су 45 непријатељских војника и заплијениле 30 пушака и прилично количину муниције, а у борбама за брдо Јасен заробиле 84 четника.[58]

Послије повлачења Нијемаца са Косанице, из Шаховића и Бијелог Поља, јединице 2. ударног корпуса су дејствовале против четника и на комуникацијама у захвату своје операцијске просторије. Још већа пажња је поклоњена консолидацији слободне територије, политичком раду у народу, организацији народне власти, мобилизацији људства и другим питањима. Међутим, њемачки транспорти су се и даље кретали комуникацијом Нови Пазар—Сјеница—Пријепоље—Пљевља—Горажде. Штавише, непријатељ је, ради бољег обезбјеђења те комуникације, припремио и један напад на слободну територију. Требало је да у њему учествује 600 четника из Пријепоља, који су добили задатак да преко Врбнице и Тупића продру према Бијелом Пољу. Непријатељ је, сем тога, у Сјеници, Рожају, Плаву и Гусињу прикупљао албанску квислиншку војску, муслиманску фашистичку милицију и четнике како би и с њима напао Бијело Поље, Беране и Андријевицу и овладао долином Ј1има.[59] У борбама у долини Лима до 25. децембра из 3, 4. и 5. батаљона 4. бригаде је избачено из строја око 30 бораца и старјешина.[60]

Да би заштитио долину Лима од Мурине до Бродарева и затворио правце према Пријепољу, Сјеници, Рожају, Пећи, Плаву, Гусињу и Комовима, штаб 4. пролетерске је свом 3. и 5. батаљону и батаљону Бјелопољског одреда и чети пратећих оруђа, размјештеним у ширем подручју Бијелог Поља, поставио задатак да ослободе Бродарево и заштите долину Лима и Бијело Поље од продора непријатеља из Пријепоља и Сјенице. Седму црногорску и 2. бри-

58 Исто, док. 191 и 196.

59 Исто, док. 191.

60 Погинули су: борци Миљан Асановић, Божо М. Вељовић, Јово М. Вујошевић, Павле М. Дапчевић, Данило М. Ђуровић, Ђорђије Н. Грдинић, Војислав М. Петрушић, Радомир Р. Петровић, Михаило С. Цицмил, Момир М Церовић, Јован Шабан, Раде Шекуларац и Александар Р. Шћепановић; десетари Ђоша Ђорђе Тодоровић и Стојан Ј. Цицмил; економ чете Марко Д. Мрдаковић; замјеник командира чете Мехо М. Максић и политички комесари чете Марко Ш. Мартиновић и Гавро Б. Чавор; дневник аутора.

гаду „Гарибалди" поставио је дуж десне обале Лима, од Бијелог Поља до Берана, на линији Бистрица—Ракља—Иванье—Горажде, и наредио им да штите долину Лима и затварају правце који преко Пештера воде ка Сјеници и Рожају. Четвртом батаљону, који је био у рејону Горажда, дао је задатак да штити Беране и затвара правце према Сјеници и Рожају, а Комском одреду и 1. бригади „Гарибалди", размјештеним у подручју Андријевице и Мурине, наредио је да затварају правце према Калудри, Пећи, Плаву, Гусињу и Комовима. Лијево од 4. бригаде, у рејону Камене горе и Јабуке, дејствовали су дијелови 3. пролетерске и 3. бригаде „Гарибалди", на правцу Шаховићи—Пљевља 6. црногорска, а у долини Таре 5. црногорска бригада.[61]

Извршавајући наређење штаба бригаде, који се с позадинским јединицама и даље задржавао у подручју Берана, 5. батаљон, 4. бригаде је 25. децембра ослободио Бродарево, али га је дан касније, под јаким притиском непријатеља, морао напустити. Ипак га је тог истог дана, 26. децембра, заједно са 3. батаљоном и батаљоном Бјелопољског одреда, поново ослободио. И док је у Бродареву остао батаљон Бјелопољског одреда, 5. батаљон је, ојачан противтенковским оружјима пратеће чете, посјео Јасен, а 3. батаљон и чета пратећих оруђа рејон Бијелог Поља. У борбама које су са тих положаја водили до средине јануара батаљони су успјели да одбаце на сјевер муслиманску фашистичку милицију, албанску квислиншку војску и четнике и да заштите долину Лима, Бродарево и Бијело Поље. У тим борбама из 4. бригаде избачено је из строја око 10 бораца и старјешина.[62]

За то вријеме су и остале наше јединице водиле успјешне борбе против Нијемаца, албанске квислиншке војске, муслиманске фашистичке милиције и четника, те је у читаквом Санџаку ситуација била повољна за снаге НОВЈ. Међутим, Нијемци су 16. јануара 1944. јачим снагама, уз подршку артиљерије, тенкова и авијације, кренули из Пљеваља према Коврену, а из Пријепоља долином Лима према Бродареву и Бијелом Пољу. У долини Лима, на положајима испред Бродарева, већ првог дана дочекали су их 3. и 5. батаљон и чета пратећих оруђа 4. бригаде и батаљон Бје-

—.

[61] Зборник, том III, књ. 6, док. 191.

[62] Исто, док. 193 и 196.

Погинули су: борци Саво Ј1 Вујошевић, Вукан М. Гаговић, Миљан М. Јововић и Радован В. Ласица; десетар Радован В. Радовић и политички делегат вода Светозар С. Чуровић; дневник аутора.

лопољског одреда. Они су до 22. јануара водили упорну задржавајући борбу, а онда су с линије Миоча—Кања прешли у противнапад и сабили непријатеља у Бродарево. У борбама око Бродарева непријатељ је имао око 15 мртвих и рањених. Из 3. и 5. батаљона 4. пролетерске је избачено из строја око 30 бораца и старјешина. Тада је 3. батаљон посјео положаје сјеверно од Бијелог Поља и затворио долину Лима, а 5. батаљон и чета пратећих оруђа повукли су се на одмор у подручје Бијелог Поља.[63]

Снаге НОВЈ у долини Лима непријатељ је напао и с других праваца. Тако је 22. јануара око 2.000 припадника муслиманске фашистичке милиције, албанске квислиншке зојске и Нијемаца избило од Рожаја у рејон сјевероисточно од Берана. Обавијештен о концентрацији и покретима њемачких и квислиншких снага према Беранама, штаб бригаде је, да би предухитрио непријатеља и спријечио га да заузме Беране, одлучио да својим 1. и 4. батаљоном и 2. бригадом „Гарибалди", 23. јануара у 4 часа, нападне ту непријатељеву групацију. Стога је свом 1. батаљону, који је тек био стигао из Старе Црне Горе, наредио да увече 22. јануара крене из Берана, преко Будимља, за Горажде и до 4 часа 23. јануара посједне положаје на линији Стијена——Плоча (1119)—Турјак, да с двјема четама нападне села Врбицу, Трпези, Лагаторе и Калицу, а с једном да, преко Турјака, дејствује према Ћафи и обезбиједи десни бок батаљона од напада из Рожаја. Другој бригади „Гарибалди", без једног батаљона, и једној чети 4. батаљона наређено је да се ноћу 22/23. јануара прикупе у рејону Горажда, да до 4 часа 23. јануара посједну положаје на линији Дуб (к. 997) —Бучје и да са њих крену у напад правцем: западна ивица села Врбица—Лагатори—Понор, те да садејствују 1. батаљону у чишћењу Врбице, Лагатора и Трпеза, а 4. батаљону у чишћењу Петњице, Годочела, Радманаца и Туцања. Свом 4. батаљону штаб бригаде је наредио да заједно с батаљоном 2. бригаде „Гарибалди", са линије Иваново брдо

[63] Зборник. том III, књ. 7, док бр. 18.

ПОГИНУЛИ су: борци Во1ислав К. Војиновић, Жарко М. Дубљевић, Васо Т. Зековић, Бошко Ј. Кулић, Милооад М. Ковачевић, Мило Мартиновић, Игњат Ж. Недић, Милош Т. Петовић. Рацоња Раповић, Рако Р. Радуновић, Иван Н Смоловић. Милопад Н. Савовић. Богдан Р. Томовић. Јелена Б. Томовић, Момчило М. Ћиоовић. Милосав Р. **ЋУК И** Милован Н. Чупић: де^етатж Алекса Ј. Мемедовић. Вељко А. Мићановић Ђоко Ј1 Маловић, Трипко Т. Обоадовић, Бранко М. Стр^њаш и Милосав М. Ћуг>чић и политички комесар чете Миодраг М. Жарковић; дневник аутора.

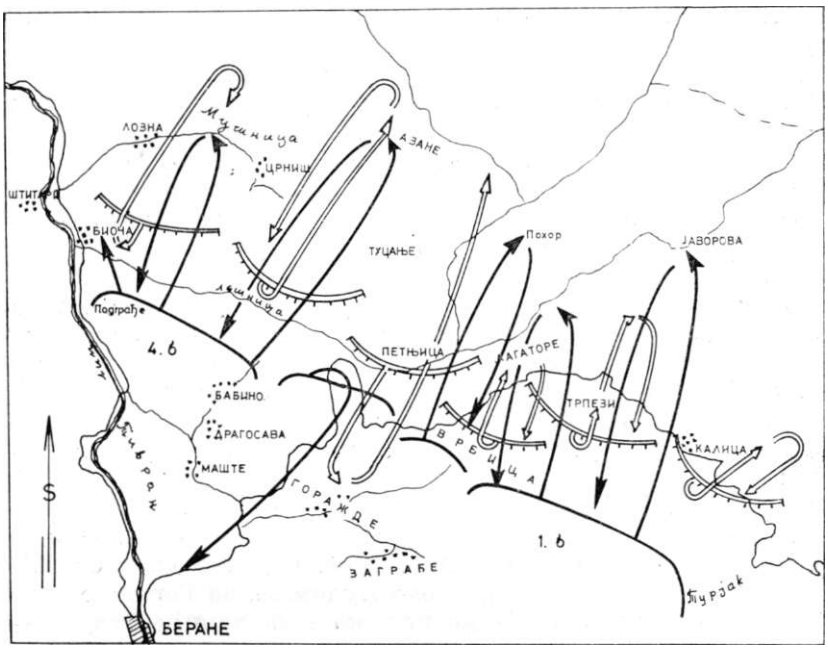

Борбе бригаде на правцима Беране—Рожај и Беране—Сјеница, друга половина јануара 1944.

—Вреоца—Градина, напада правцем Лешница—Баре—Туцање, да потом батаљон 2. бригаде „Гарибалди" дејствује према Лозни и Црнчу, главнина 4. батаљона да ослободи села Петњицу, Годочеље, Радманце и Туцање, а да мање његове снаге, у садејству са средњом колоном, ослободе села Лешницу, Баре и Орахово. Лијево од 4. батаљона 4. бригаде, на правцу Пештера и Сјенице, имала је да дејствује 7. црногорска. Штаб бригаде је предвиђао да у напад пође најприје 1. батаљон на десном крилу, затим 4. батаљон на лијевом крилу, а средња колона тек пошто 1. и 4. батаљон изврше обухват непријатеља од Калице и Баре.

Веома брзо, мада уз огромне напоре, оба су батаљона 4. бригаде на вријеме посјела полазне положаје и кренула у напад. Већ при првом судару је изненађени непријатељ почео напуштати положаје, те су 1. и 4. батаљон на својим правцима брзо продирали. Међутим, средња колона, изузев чете 4. батаљона, пуна четири часа касније с нападом. Чета 4. батаљона успјела је да се пробије у село Туцање. Први батаљон је очистио села Врбицу, Трпези, Калицу и дио Ла-

гатора, и, да би затворио правац према Рожају, на коту 1285, сјеверозападно од Трпеза, истурио је једну чету. Четврти батаљон је очистио села Лешницу, Баре и дио Орахова. Батаљон 2. бригаде „Гарибалди" није се, међутим, помјерао с полазних положаја. Испред 1. и 4. батаљона већи број непријатељских војника посакривао се по стајама, колибама и подрумима у селима, а остали су одступали у шуме сјевероисточно од Трпеза и Лагатора и западно од Тарханеша и Калице. Испред средње колоне непријатељ се задржао на к. 1007, преко Дахча ријеке и у селу Радманцима.

Фронт наших јединица био је изломљен, развучен и без међусобне везе. То је искористио непријатељ и већ тога дана је у 11 часова извршио противнапад. Најприје је из шуме југозападно од Калице и Тарханеша, преко Туцања, напао у правцу Лагатора и Врбице наш 1. батаљон, а затим од Хадаровице, преко Туцања, у правцу Лешнице, наш 4. батаљон. У послијеподневним часовима разбуктала се оштра борба. Чету 1. батаљона, која је затварала правац према Рожају, непријатељ је напао са свих страна, те није имала ни времена ни могућности да обавијести претпостављене и сусједне јединице о свом положају. Тиме је читав батаљон био доведен у тешку ситуацију и морао се у нереду повлачити. При том је на њега отварана ватра из сваког села, куће, колибе, и стаје и грмена, и једва је, уз велике тешкоће, успио да се око 16 часова извуче на полазне положаје. Чета 4. батаљона која је дејствовала у саставу средње колоне такође се нашла у тешком положају и сама се морала пробијати кроз непријатељске редове све до положаја са којих је и кренула у напад, гдје се убрзо прикупио читав 4. батаљон. Друга бригада „Гарибалди", због великих губитака и неспремности за борбу, није имала снаге да издржи ни на полазним положајима, већ је одступила према Беранама.

Тако је 23. јануара завршен шеснаесточасовни противнапад јединица НОВЈ према Рожају. Након тога су се наши батаљони нашли на истим положајима са којих су и пошли у напад. У тим борбама непријатељ је имао 75 војника избачених из строја. Из 1. и 4. батаљона 4. бригаде је избачено из строја око 70 бораца и старјешина.[64] Уз то су 1. и 4. батаљон претрпели осјетне губитке и у наоружању и опреми — уништена су им 2 тешка митраљеза, 4 пушкомитраљеза, 2 минобацача и већи број пушака и убијено је

[64] Зборник, том III, књ. 7, док. 25, 27, 28 и 30.

неколико коња итд. Друга бригада „Гарибалди" имала је већи број мртвих, рањених и заробљених, а у самом почетку борбе предали су се 3 официра и 30 војника са 2 митраљеза, 2 пушкомитраљеза и 1 радио-станицом. Наши су губици били неуобичајено велики. До тога је дошло, између осталог, и због прецењивања сопствених снага а потцењивања непријатеља, пропуста у командовању и слично. Упркос томе, непријатељу није пошло за руком да оствари постављени циљ, разоружа Талијане и заузме Беране, већ се, деморалисан, 24. јануара вратио у Рожаје.[65]

Међутим, непријатељ је против наших снага у Васојевићима извео још један напад. Групација од око 2.000 припадника муслиманске фашистичке милиције из околине Плава и Гусиња, четника из Врмоше и око 50 њемачких официра и војника, са 2 противтенковска топа, 2 минобацача и 1 топом „пито", напала је 24. јануара наше јединице. Њихов је циљ био да заузму Андријевицу. У напад — на главиину 1. бригаде „Гарибалди" и јединице Комског одреда — најприје је кренуло око 1.500 војника од Плава и Мурине. Већ првог дана је непријатељ предњим дијеловима избио у Андријевицу, а главнином посјео положаје на линији Сеоца—долина Злорјечице—Бојовићи. Прва бригада „Гарибалди" одступила је за Андријевицу, а дијелови Комског одреда за село Краље. Штаб 4. бригаде је на тај продор реаговао тако што је из подручја Бијелог Поља одмах пребацио на сектор Андријевице свој 5. батаљон и чету пратећих оруђа, који су, 25. јануара у зору, ослободили Андријевицу и потисли непријатеља на исток. Батаљон је

[65] Погинули су: борци Недјељко М. Алексић, Милорад Ђ. Бојовић, Никодије Вулић, Анка Ђукић, Момчило С. Зечевић, Томо В. Зековић, Арсо Кићовић, Радоје Коматина, Стојан Р. Крушчић, Драшко Лабан, Љубо Р. Лалић, Милош Ђ. Љубић, Драго М. Митровић, Стефка Љ Поповић, Милош В. Радевић, Јован В. Радоњић, Јела Роловић, Савић Б. Савовић и Дара И. Шошкић; десетари Миомир Васовић, Момир М. Гаговић, Рајко Коматина, Даро Ј. Куљача, Миливоје А. Губеринић, Јово В. Дулетић, Радоје К Куч, Душан Н. Лабовић, Милорад Ј. Лабудовић, Вукашин М. Лончаревић, Марко М. Машовић, Војислав Р. Радевић, Стево Н Тодоровић и Бранко А. Ћулафић; водници Миомир Н. Вељић, Илија Марка Гашић, Вукашин Б. Губеринић, Раде М. Мушмула, Душан Б. Дабетић, Крсто Б. Недовић, Вучета Р Нишавић и Добрашин Стојановић; политички делегати вода Блажо В. Ђуровић, Душан Љ. Нововић и Миливоје Отовић; замјеник командира чете Драган М. Ровчанин; политички комесари чета Милош Б. Јелић, Константин Д. Поповић и Ристо Ђ. Улићевић и референт санитета батаљона Дара М. Поповић; дневник аутора.

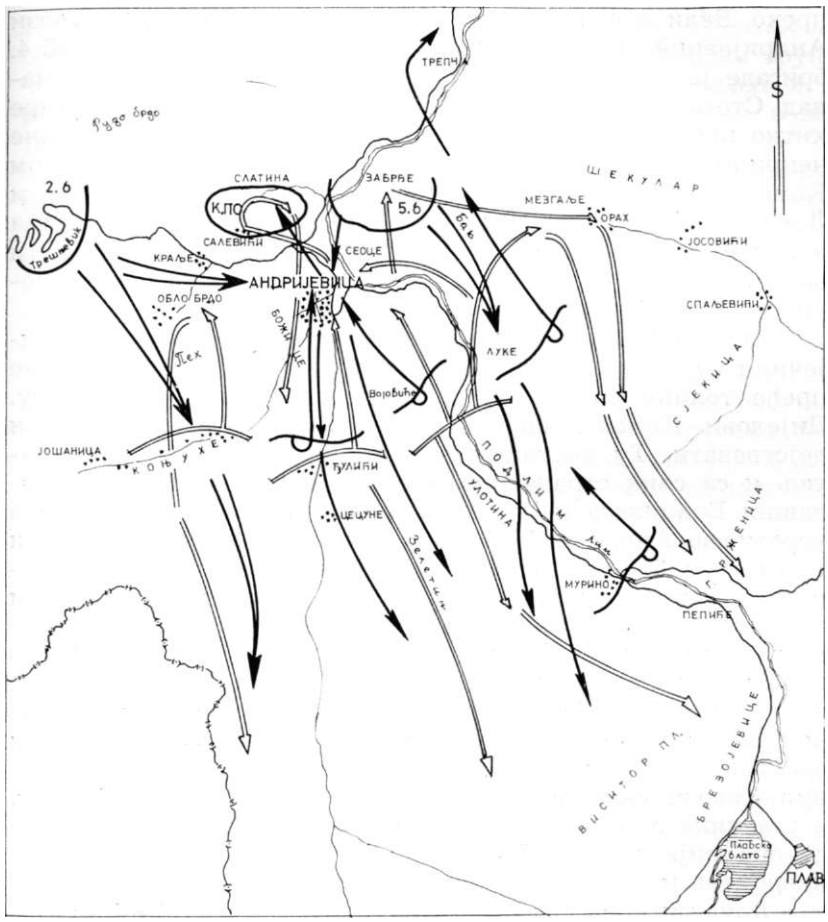

Борбе бригаде на правцу Андријевица—Мурино—Плав—Гусиње, друга половина јануара 1944.

при том открио свој десни бок снагама од око 600 непријатељских војника које су се од Врмоше пробиле у село Цецуне, Ђулиће и Коњухе. То је приморало 5. батаљон да успори наступање ка Мурину и одвоји дио снага за обезбјеђење десног бока.

Одмах послије тога непријатељ је објема групацијама продужио напад: од Мурине дуж комуникације, а из Коњуха преко Штавне ка Трешњевику. Чинио је то у намјери да изолује Андријевицу од Матешева и Берана и да

преко Вели крша (к. 1443) и Божића непосредно угрози Андријевицу. Прозревши непријатељеву намјеру, штаб 4. бригаде је одлучио да 26. јануара у зору изведе противнапад. Стога је свом 2. батаљону наредио да се из долине Таре хитно пребаци на Трешњевик, да главнином снага нападне непријатеља у селу Коњусима, а са једном четом и дијелом Комског одреда из Краља посједне Велики крш (к. 1443) и Локвичко брдо (к. 1271) и нападне непријатеља у Божићима и Ђулићима, те садејствује 5. батаљону у долини Лима. Пети батаљон и чета пратећих оруђа и даље су дејствовали долином Лима, према Мурини и Плаву.

Велика удаљеност, лоше вријеме и дубок снијег спријечили су, међутим, 2. батаљон да за тако кратко вријеме пређе толику раздаљину и да учествује у противнападу. Дијелови Комског одреда из Краља нијесу могли сами дејствовати. Ту ситуацију смјеста је искористио непријатељ и са свих страна притиснуо 5. батаљон, поново овладавши Божићима и Зуљевим брдом, одакле је непосредно угрожавао Андријевицу и наше снаге у долини Лима. Али једна чета 5. батаљона успјела је да се пробије кроз непријатељев борбени поредак до Цецуна и да предвоји нападачеве снаге које су наступале комуникацијом од снага које су наступале од Врмоше. У међувремену је 2. батаљон избио у Коњухе, на Велики крш и Локвичко брдо, па се сада непријатељ нашао у тешкој ситуацији. Захваћен паником, он је неорганизовано напуштао положаје и одступао на Мурини, Зелетину, Кутима и Асанецу. Те непријатељеве снаге је дио Комског одреда гонио ка Мурини, а главнина одреда ка Зелетину, Кутима и Асанецу, одакле се оне нијесу могле даље повлачити због тешког терена, невремена и великог снијега.

Други и Пети батаљон и чета пратећих оруђа 4. бригаде прикупили су се у подручју Андријевице, одакле је чета пратећих оруђа одмах пошла за село Пешца, а батаљони су се 8. фебруара пребацили у Беране. У борбама око Андријевице непријатељ је имао 67 мртвих, доста рањених и 68 заробљених, а 8 четника је при повлачењу ка Врмошу затрпала сњежна лавина. Заплијењено је доста оружја и муниције и другог материјала. Из 2. и 5. батаљона је избачено из строја око 15 бораца и старјешина.[60]

Послије завршених борби на сектору Берана и Андријевице бригада је штитила долину Лима од Мурине до Бродарева и чистила терен од преосталих четничких група.

[66] Зборник, том III, књ. 7, док. 27, 28, 30 и 31.

Приликом чешћења терена у рејону Калудре, 1. батаљон, ојачан топовским водом, наишао је 2. фебруара на групу четника која се крила по пећинама врлетног Дивљака и, у рејону к. 1725, топовима је готово цијелу уништио, а затим се, преко Доње Ржанице, вратио у Беране.[67]

Из редова 4. бригаде штаб корпуса је регрутовао руководећи кадар за јединице које је управо стварао — за Бокељски батаљон, 8. црногорску бригаду, Приморску оперативну групу и друге јединице и за рад на терену. Бригада је све своје рањенике и болеснике предала корпусним санитетским установама. Попуњена је новим људством, наоружањем, муницијом и другим средствима.[68]

Од септембра 1943. до фебруара 1944. године, тј. за вријеме боравка и дејстава у Црној Гори, бригада је, упркос ангажовању у многобројним борбама и покретима, активно политички радила на терену, мобилисала народ, доприносила формирању нових јединица и сама се попуњавала. Кроз њене редове је за то вријеме прошло више од 4.000 нових бораца, претежно са терена Васојевића, затим из Ловћенског и Дурмиторског одреда и из других крајева Црне Горе.[69] Ново људство се брзо прилагођавало војничком животу, борбеној традицији бригаде и навикама њених јединица. Бројно стање бригаде у фебруара 1944. године било је веће од 1.800 бораца и старјешина. Само 4. (васојевићки) батаљон, који је свега три мјесеца био у саставу бригаде, имао је 346 бораца и старјешина, од којих су 290 били чланови КПЈ и Скоја. Батаљон је за та три мјесеца мобилисао са терена Васојевоића више од три хиљаде бораца за бригаду и друге јединице.[70] Из бригаде је прекомандовано у друге јединице и на терен неколико стотина бораца и руководилаца. Бригада је била добро наоружана и опремљена, поглавито трофејним наоружањем и опремом, а нешто је оружја добила од савезничке помоћи. Одјећом и животним намирницама снабдјела се из ратног плијена и са терена, и то једино посредством позадинских установа и народне власти.

Погинули су: борци Миливоје М. Карабасил, Перо М. Милачић, Ново Л Радовановић, Љубомир Б. Струњаш, Иво Н. Томић, Илија М. Шћелановић; десетари Милосав М. Ђукић, Јово Ј. Вуковић, Душан В. Дабовић и Момчило М. Јанковић; командир чете Мило Лукрецује; референт санитета батаљона Јелена Ђ. Обрадовић и политички комесар батаљона Павле М. Вулековић; дневник аутора.

[67] Архив ВИИ, филм бр. 5.

[68] Зборник, том III, књ. 7, док. 6, 36, 39, 40, 41 и 47.

[69] Исто, док 49.

[70] Архив ВИИ, рег. бр. 1—1/1, к. 2003.

Након успјешних борби које је, у саставу 3. ударне дивизије, водила у Васојевићима, 4. бригади је наређено да крене за Санџак, у састав снага 2. пролетерске дивизије. На марш је, из рејона Берана, кренула 19. фебруара изјутра, по лошем времену. Већ сјутрадан је стигла у подручје Бијелог Поља, гдје ју је штаб корпуса привремено задржао.[71] Размјестила се овако: 1. батаљон у селу Влашком Пољу; 2. батаљон у селу Бојишту; 4. батаљон у Бања-Селу; 5. батаљон, чета пратећих оруђа и интендантура с бригадном комором у селу Ракоњу, а штаб бригаде и остале јединице у Бијелом Пољу, у коме се одранија налазио 3. батаљон. Та територија је економски била тако исцрпена да је живот војске на њој био сасвим отежан. Међутим, релативно повољна војна ситуација пружала је могућност бригади да се одмори, среди и припреми за нове задатке. Тај предах су штаб бригаде, штабови батаљона, команде чета и руководиоци служби искористили за јачање борбене готовости и морално-политичког стања бригаде у цјелини. Појачан је рад на политичком и војностручном уздизању; стално су одржавани састанци, конференције, предавања и семинари; организован је подофицирски курс итд.[72]

Подручје Бијелог Поља бригада је напустила 19. фебруара изјутра и, правцем Бијело Поље—Шаховићи, пребацила се на просторију Павино Поље—Лековина—Коврен. Одатле је 20. фебруара наставила покрет правцем Слатина—Градина, до просторије Борово—Бујаци—Мијаковићи, гдје се задржала до 22. фебруара, а онда се, преко Варине, пребацила на Косаницу. Два дана доцније, 24. фебруара пошто се, посредством 4. санџачке бригаде, повезала са штабом 2. дивизије, бригада је у двије колоне извршила покрет правцем Битина—Драгаш—Какмуж. У лијевој колони били су штаб бригаде, 3. и 4. батаљон, чета поатећих оруђа и позадинске јединице, а у десној 2. и 5. батаљон. Први батаљон се кретао позади десне колоне и штитио бок и леђа бригаде од напада са комуникације Пљевља—-—Косаница. Бригада је тога дана стигла у села Какмуж и Хоћевину, а 25. фебруара се пребацила на ш>остооиІу Шљиванско—Тврдићи—Орје. Послије кратког одмооа је 27. фебруара, по наређењу штаба 2. дивизије, извршила покрет правцем Градац—Глисница—Јакупов гроб, с^тоадан прешла комуникацију Пљевља—Чајниче и размтестита се у селима Забрњици, Глогу, Заостру, Жуњу и Ритошићима.

[71] Зборник, том П1, кн>. 7, док. 55.
[72] Исто, док. 63.

ЧЕТВРТИ (ВАСОЈЕВИЋКИ) БАТАЉОН

(формиран у Пољима Колашинским 25. октобра 1943)

Штаб батаљона

МАШАНОВИЋ Петров ЈАНКО, командант, рођен 1916. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо априла 1944. у Беранама.

ГОЈ1УБОВИЋ РАДОЊА, политички комесар, рођен 1907. у Ивангаду, адвокат, члан КПЈ.

ШЕКУЈ1АРАЦ Новаков НИКОЛА, замјеник команданта, рођен 1910. у Главцу (Иванград), правник, члан КПЈ.

МИТРОВИЋ САВО МАЛИ, замјеник политичког комесара, рођен 1914. у Иванграду, радник, члан КПЈ.

САВИЋ МИЛОРАД, интендант, рођен 1920. у Андријевици, студент, члан КПЈ.

ПОПОВИЋ Маркова ДАРА, референт санитета, рођена 1924. у Грађанима (Цетиње), ђак, члан КПЈ, погинула јануара 1944. у Лешници.

ВЕШОВИЋ РАДОМИР, помоћник референта санитета, рођен 1912. у Лужцу (Иванград), санитетски подофицир бивше југословенске војске.

ШАЉИЋ Андров РАСТКО, помоћник интенданта, рођен 1915. у Машници (Андријевица), земљорадник.

ДРАШКОВИЋ Митрова ДЕСАНКА БАБА, омладински руководилац, рођена 1925. у Никшићу, домаћица, члан КПЈ.

БУЛАТОВИЋ МИЛИВОЈЕ ЛУТКА, курир, рођен 1925. у Присоју (Андријевица), земљорадник, члан Скоја.

НЕДОВИЋ Голубов РАДИСАВ, курир, рођен 1925. у Прилогама (Иванград), земљорадник, члан КПЈ.

ОБРАДОВИЋ Милошев ВЕШО, курир, рођен 1920. у Лубницама (Иванград), земљорадник, члан КПЈ.

Прва чета

БУРИЋ Илијин РАДОМИР, командир, рођен 1915. у Загреди (Цетиње), подофицир бивше југословенске војске, члан КПЈ.

ПОПОВИЋ Драгојев КОНСТАНТИН, политички комесар, рођен 1920. у Нинковићима (Жабљак), ђак, члан КПЈ, погинуо јануара 1944. у Лешници (Иванград).

НЕДИЋ Мићов ЂОКО, замјеник политичког комесара, рођен 1910. у Пешцима (Беране), студент, члан КПЈ.

БАБОВИЋ ВЕЉКО, економ, рођен 1914. у Будимљу (Иванград), земљорадник.

ШОШКИЋ Љубова ДЕСА, референт санитета, рођена 1923. у Улотини (Андријевица). домаћица, члан Скоја.

БОБИЧИЋ ЈАГОДА НАЗА, помоћник референта санитета, рођена 1925. у Пећи, члан Скоја.

ЏУДОВИЋ Радованов МИЛОШ. омладински руководилац, рођен 1920. у Метеју (Плав), студент, члан КПЈ.

ГОЉУБОВИЋ ВЛАДО, командир 1. вода, рођен 1917. у Драгосави (Иванград), студент, члан КПЈ.

АЛИБАШИЋ Пашов СУКА, десетар, рођен 1915. у Иванграду, радник, члан КПЈ, погинуо децембра 1943. у подручју Иванграда.

АСАНОВИЋ Радомиров МИЛОВАН, борац, рођен 1923. у Слатини (Андријевица), земљорадник, члан Скоја.

АСАНОВИЋ Марков РАДОМИР, борац, рођен 1886. у Слатини (Андријевица), земљорадник, погинуо маја 1944. на Малића брду.

БАБОВИЋ Томов ВУКО, политички делегат вода, рођен 1921. у Будимљу (Иванград), учитељ, члан КПЈ, погинуо априла 1944. у Ушћу.

БАКИЋ Богданов ДРАГОМИР, борац, рођен 1921. у Забрђу (Андријевица), земљорадник, члан Скоја.

БАКИЋ Ђорђијин МИЛОШ, борац, рођен 1922. у Забрђу (Андријевица), земљорадник, члан Скоја, погинуо априла 1944. у Ушћу.

БУБАЊА Богданов БОШКО, борац, рођен 1919. у Бубањама (Иванград), земљорадник, члан КПЈ.

БУБАЊА Богданов ВУКО, борац, рођен 1921. у Бубањама (Иванград), земљорадник, члан Скоја.

БАРЈЕКТАРЕВИЋ МИЛЕНКО, борац, рођен 1922. у Петњуку (Иванград), учитељ, члан Скоја, погинуо јуна 1944. у подручју Берана.

ВЕСКОВИЋ Милићев СТАНИША ЦАНО, борац, рођен 1924. у Забрђу (Андријевица), земљорадник, члан Скоја.

ВОЈВОДИЋ Радов ВУЈО, борац, рођен 1920. у Коњусима (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ.

ВУКИЋ Бојов ДУШАН, борац, рођен 1923. у Слатини (Андријевица), земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1944. у подручју Берана.

ГУБЕРИНИЋ Аксов МИЛИВОЈЕ, десетар, рођен 1915. у Гораждама (Иванград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јануара 1944. у Лешници.

ГУБЕРИНИЋ ЗАРИЈА, десетар, рођен 1915. у Коњусима (Андријевица), земљорадник.

ДАБЕТИЋ Батрићев ДУШАН, борац, рођен 1920. у Виницкој (Иванград), ђак, члан Скоја, погинуо јануара 1944. у Азањама.

ДАШИЋ БРАНКО, борац, рођен 1920. у Заграђу (Андријевица), ђак.

ДРАГОВИЋ БРАНКО, десетар, рођен 1918. у Забрђу (Андријевица), земљорадник.

ЂУРИШИЋ КОСА, борац, рођена 1924. у Бучима (Иванград), домаћица, члан Скоја.

ЗЕЧЕВИЋ Миланов ВУКО ВУЈО, борац, рођен 1924. у Виницкој (Инванград), земљорадник, члан Скоја погинуо априла 1944. у Ушћу.

ИВАНОВИЋ Мирашев ВУКАН ВУЛИЦА, борац, рођен 1921. у Слатини (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ, погинуо априла 1944. у Драгачеву.

ЈАНКОВИЋ Ваеов РАДИВОЈЕ, десетар, рођен 1918. у Велики (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ, погинуо маја 1944. у Лозној на Лиму.

ЈЕВРИЋ Ђоков МИЛОРАД ЗРНО, борац, рођен 1927. у Тмушићима (Иванград), земљорадник.

ЈЕВРИЋ Лабудов САВО, борац, рођен 1921. у Тмушићима (Иванград), ђак, члан КПЈ.

ЈЕЛИЋ Косов МИЛУН, десетар, рођен 1920. у Слатини (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ.

ЈОКСИМОВИЋ Новакова БОСИЉКА, борац, рођена 1925. у Бучима (Иванград), ђак, члан Скоја.

КЉАЈИЋ ВУКИЋ, борац, рођен 1913. у Заграђу (Беране), правник, члан КПЈ.

КНЕЖЕВИЋ Митров МИХАИЛО, борац, рођен 1922. у Будимљу (Иванград), земљорадник, члан Скоја, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.

КОРАЋ Иванов БОГИЋ, борац, рођен, 1924. у Главцу (Иванград), земљорадник.

КРЏИЋ Милина СТАНИЦА СТАНА, борац, рођена 1925. у Машници (Андријевица), домаћица, члан Скоја.

МИРКОВИЋ ВЛАДО, водник 2. вода, рођен 1918. у Грачаници (Андријевица), службеник, умро послије рата.

МАТОВИЋ М. РАЦО, борац, рођен 1924. у Шекулару (Андријевица), згмљорадник, члан Скоја, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.

МАТОВИЋ М. РАЈО, борац, рођен 1924. у Шекулару (Андријевица), земљорадник, члан Скоја, погинуо маја 1944. на Шаргану.

МАСЛОВАРИЋ ЈОВАН, борац, рођен 1920. у Божићима (Андријевица), земљорадник, члан Скоја.

МОЈАШЕВИЋ Мигров МИЛО, борац, рођен 1924. у Заграђу (Иванград), земљорадник члан Скоја.

ОБРАДОВИЋ Ђоков МИЛЕТА МУШО, борац, рођен 1927. у Лубницама (Иванград), ђак.

ОБРАДОВИЋ Драгутинова САВЕТА, борац, рођена 1923. у Лубницама (Иванград) домаћица, члан Скоја.

ОБРАДОВИЋ Милованов ВЕЉКО, борац. рођен 1920. у Лубницама (Иванград), земљорадник, члан Скоја.

ОБРАДОВИЋ Радова РАДОЈКА, борац, рођена 1918. у Ивангграду, домаћица, члан КПЈ.

ОБРАДОВИЋ Радошев МИЛЕТА, десетар, рођен 1910. у Лубницама (Иванград), земљорадник, умро послије рата.

ОБРАДОВИЋ Радунов МАРКО, десетар, рођен 1913. у Лубницама (Иванград), землрадник.

ОБРАДОВИЋ Ђокова ДЕСА борац, рођена 1920. у Лубницама (Иванград), домаћица, члан КПЈ.

ПАЈКОВИЋ Цветков ВЛАЈКО, борац, рођен 1920. у Лужцу (Иванград), земљорадник, члан КПЈ.

ПАЈОВИЋ МИЛОРАД, борац, рођен 1920. у Коњусима (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула 1944. на Трпезима.
ПЕШИЋ Крстов БАТРИЋ БАЈО, борац, рођен 1924. у Лубницама (Иванград), земљорадник, члан Скоја.
ПОПОВИЋ Вукотин ДУШАН, десетар, рођен 1924. у Лужници (Иванград), ђак, члан Скоја.
РАДЕВИЋ Вукашинов МЛАЂО, политички делегат вода, рођен 1922. у Шекулару (Андријевица), студент, члан КПЈ, погинуо маја 1944. на Малића брду.
СИМОВИЋ Микошев РАДОМИР, десетар, рођен 1919. у Велики (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ, потануо маја 1944. на Малића брду.
СЕКУЛИЋ Савов (Жујов) АНДРИЈА, десетар, рођен 1918. у Заграђу (Иванград), земљорадник.
СЕКУЛИЋ Аксов ЉУБО, политички делегат вода, рођен 1921. у Заграђу (Иванград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо априла 1944. у Ушћу.
ТРИФУНОВИЋ Јованов МИЛОСАВ, десетар, рођен 1918. у Заграђу (Иванград), земљорадник.
СПАЛЕВИЋ МИХАИЛО, борац рођен 1922. у Велики (Андријевица), земљорадкик, члан Скоја, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.
ЋЕРАНИЋ МИЛИЧКО, борац, рођен 1920. у Виницкој (Иванград), земљорадник.
ФАТИЋ Ђуров ИВАН, десетар, рођен 1915. у Коњусима (Андротјевица), земљорадник, члан КПЈ, погинуо априла 1944. у Ушћу.
ЦИКИЋ РАДОМИР, борац, рођен 1920. у Дапсићима (Иванград), земљорадник, члан КПЈ.
ШЋЕПОВИЋ БРАНКО, борац, рођен 1922. у Заграђу (Иванград), земљорадник.
ШЋЕКИЋ Љубов МИЛУТИН ЛАЛА, борац, рођен 1926. у Бабинама (Иванград), земљорадник, члан Скоја, погинуо маја 1944. на Малића брду.
ШЋЕКИЋ Милов МАРКО, борац, рођен 1925. у Кури Кућама (Иванград), земљорадник, члан Скоја.
ШУНТИЋ ОМЕР, борац, рођен 1920. у Иванграду, радник, члан Скоја.
ШЕКУЛАРАЦ Радованов РАДЕ, борац, рођен 1924. у Главцу (Иванград), земљорадник, члан Скоја, погинуо новембра 1943. у подручју Трешњевика.
ШУЊЕВИЋ ЉУБО, борац, рођен 1920. у Дапсићима (Иванград), земљорадник, члан КПЈ.

Друга чета

ШОШКИЋ Љубов ВИДО, командир, рођен 1912. у Улотини (Андријевица), студент, члан КПЈ.
ШОЋ Филипов ПЕТАР, политички комесар, рођен 1917. у САД, студент, члан КПЈ.
ЦУДОВИЋ Радованов РАДОШ, замјеник командира, рођен 1914. у Метеју (Плав), студент, члан КПЈ.
ПРАШЧЕВИЋ Петров НИКОЛА, замјеник политичког комесара, рођен 1924. у Слатини (ДаниловЈрад), ђак, члан КПЈ.

ШОШКИЋ МИОДРАГ, економ, рођен 1910. у Улотини (Андријевица), земљорадник, умро послије рата.

БУЈ1АТОВИЋ. Михаилова ЈАСНА, референт санитета, рођена 1920. у Колашину, ђак, члан КПЈ.

ЛАБОВИЋ Станишин САВО, омладински руководилац, рођен 1920. у Краљима (Андријевица), свршени матурант, члан КПЈ.

ВАСОВИЋ ВУКА, командир 1. вода, рођен 1910. у Трепчи (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ.

АНДРИЋ ДУШАН, десетар, рођен 1919. у Калудри (Иванград), земљорадник, члан КПЈ.

ВУЛЕВИЋ Велов ДРАШКО, борац, рођен 1923. у Трешњеву (Андријевица), ђак, члан Скоја.

ВУЛЕТИЋ Стевов ДУШАН, десетар, рођен 1915. у Гораждима (Иванград), земљорадник, члан КПЈ.

ГАРЧЕВИЋ НОВАК, десетар, рођен 1920. у Драгосави (Иванград), студент, члан КПЈ.

ГОЛУБОВИЋ МИЛАН, борац, рођен 1925. у Бучима (Иванград), ђак, члан Скоја.

ДЕДОВИЋ Вељов МИЛОРАД, борац, рођен 1924. у Андријевици, ђак, члан Скоја.

ДЕЛЕТИЋ Милићев СЛАВКО, борац, рођен 1927. у Грачаници (Андријевица), ђак, члан Скоја, погинуо маја 1944. на Шаргану (заробљен).

ДЕДОВИЋ ВЛАДО, борац, рођен 1923. у Андријевици, радник, члан Скоја.

ЋУКИЋ Савова ЈБЕША, борац, рођена 1922. у Цецунима (Андријевица), радница, члан Скоја.

ЂЕКОВИЋ Костов ЂОЛА, десетар, рођен 1912. у Присојима (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ, погинуо априла 1944. у Драгачеву.

ЂУРИШИЋ Новов НИКА, десетар, рођен 1916. у Бабинама (Ивзнград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо марта 1945. у долини Дрине.

ЂОРЂИЈЕВИЋ Ђуров ЂОША, борац, рођен 1923. у Андријевици, радник. члан Скоја.

ЖИВАЉЕВИЋ Рацов РАДОЊА, борац, рођен 1924. у Велики (Андријевица), земљорадник.

ЗОГОВИЋ Ратков ДРАГО, борац, рођен 1922. у Машници (Андријевица), земљорадник члан Скоја, погинуо маја 1944. на Малића брду (посмртно примљен у КПЈ).

ЈЕВРИЋ Мирков ВЛАДО, борац, рођен 1923. у Тмушићима (Иванград), земљорадник, члан Скоја, погинуо октбора 1944. у подручју Краљева.

ЈОКСИМОВИЋ МИОМИР, борац, рођен 1924. у Бучима (Иванград), ђак, члан Скоја.

ЈОЈИЋ ДАНИЛО, борац, рођен 1922. у Барама (Андријевица), радник. члан Скоја.

КИЋОВИЋ Ђуров ВЕЛИМИР. борац. рођен 1918. у Слатини (Андритевица), земљорадник умро послије рата.

КОРАЋ Милов МИЛОСАВ, десетар, рођен 1918. у Штитарима (Иванград>, земљорадник, члан КПЈ, погинуо маја 1944. у Лозној на Лиму.

КОМАТИНА Батрићев ОТО, десетап, рођен 1920. у Машници (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ, умро послије рата.

КИЋОВИЋ. Николин НИКА, борац, рођен 1924. у Слатини (Андријевица), ђак, члан Скоја, погинуо августа 1944. на Црном врху.

КНЕЖЕВИЋ Радивојева РАДМИЛА РАДА, рођена у Велики (Андријевица), домаћица, члан КПЈ.

КОЧАНОВИЋ Радиславов БРАНКО, борац, рођен 1923. у Мурини (Андријевица), земљорадник, члан Скоја.

ЛАКИЋЕВИЋ Милијин ВУЧЕТА, политички делегат вода, рођен 1920. у Присојима (Андријевица), студент, члан КПЈ, погинуо априла 1944. на Боркову.

ЛАИНОВИЋ Вукајлов ДИМИТРИЈЕ, десетар, рођен 1920. у Виницкој (Иванград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.

МИЋОВИЋ Милијева АНА, борац, рођена 1926. у Бучима (Иванград). ђак, члан Скоја.

МАШОВИЋ Марјанов МАРКО, десетар, рођен 1917. у Трешњеву (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јуна 1944. у Трпезима.

МИЈОВИЋ Радунов МОМЧИЛО МОЈСО, борац, рођен 1920. у Грачаници (Андријевица), ђак. члан Скоја.

МИХАИЛОВИЋ Митов МИОМИР, борац, рођен 1923. у Заграђу (Иванград), земљорадник.

НОВОВИЋ Јаковов НОВО, командир 2. вода, рођен 1912. у Трепчи (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ, погинуо маја 1944. на Малића брду.

НОВОВИЋ СТЕФАН, борац, рођен 1923. у Трепчи (Андријевица) земљорадник.

НОВОВИЋ МИЛОРАД, борац, рођен 1922. у Трепчи (Андријевица), земљорадник, члан Скоја.

ОЈДАНИЋ Николина ЗОРКА, борац, рођена 1924. у Лубницама (Иванград), домаћица, члан Скоја, умрла послије рата.

ПРАШЧЕВИЋ Леков ЦВЕТКО, десетар, рођен 1915. у Брезовици (Плав), земљорадник, члан КПЈ, погинуо марта 1944. на Лисини.

ПРАШЧЕВИЋ Мирков ДУШАН десетар, рођен 1915. у Брезовици (Плав), земљорадник, члан КПЈ, погинуо марта 1944. на Лисини.

ПАУНОВИЋ Павлов БРАНКО, борац, рођен 1922. у Велики (Андријевица), земљорадник, члан Скоја.

ПЕШИЋ Јоксимова СТАНА, борац, рођена 1924. у Лубницама (Иванград), домаћица, члан Скоја.

ПЕРОВИЋ ЂОКО, борац, рођен 1930. у Краљима (Андријевица), ђак, члан Скоја, погинуо маја 1944. у Лозној на Лиму.

РАДЕВИЋ ДАНИЛО, борац, рођен 1923. у Андријевици, радник. члан Скоја.

РАКОВИЋ Томова СТАНА, борац, рођена 1924. у Лубницама (Иванград), домаћица, члан Скоја.

СТАНИЋ МИШО, борац, рођен 1921. у Андријевици, радник, члан Скоја.

СТИЈОВИЋ ЛАЗАР, десетар, рођен 1914. у Полицама (Иванград), земљорадник.

СВРДЛИН АНА, борац, рођена 1927. у Далмацији, домаћица, члан Скоја.

СЕКУЛИЋ Радивојев (Зеков) МИЛИВОЈЕ, борац, рођен 1924. у Заграђу (Иванград), ђак, члан Скоја.

СИМОНОВИЋ Радованов МИЈАЈЛО, борац, рођен 1920. у Велики (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула 1944. у Бабинама.

ТУРКОВИЋ Вукотин ВОЈО, десетар, рођен 1920. у Плаву, земљорадник, члан КПЈ, погинуо јануара 1945. у Срему.

ТМУШИЋ Антов ВУКСАН, борац, рођен 1920. у Тмушићима (Иванград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо марта 1945. у долини Дрине.

ЧУБРОВИЋ Радованов МАНОЈЛО, борац, рођен 1921. у Дапсићима (Иванград), ђак, члан КПЈ.

ЧУБРОВИЋ Радованов КОМНЕН, борац, рођен 1924. у Дапсићима (Иванград), ђак, члан Скоја.

ЏУДОВИЋ Радованов МИЛЕНКО, борац, рођен 1923. у Метеју (Плав), ђак, члан Скоја.

ЏУДОВИЋ Фиљов СЕКУЛЕ СЕЊО, политички делегат вода, рођен 1917. у Велики (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ, погинуо априла 1944. на Боркову.

ЏУДОВИЋ Фиљов РАДОМИР, борац, рођен 1923. у Велики (Андри**јеЕица),** ђак, члан Скоја.

ШОШКИЋ Миладинов МИЛОРАД АЏО, борац, рођен 1892. у Улотини (Андријевица), земљорадник, погинуо марта 1944. на Јлисини.

ШОШКИЋ Митров ВЕЛИЧКО, борац, рођен 1912. у Улотини (Андријевица), земљорадник,

ШОШКИЋ Вучетин ВЛАДО, борац, рођен 1918. у Улотини (Андријевица), земљорадник.

ШОШКИЋ Тодоров ГОЈКО, борац, рођен 1919. у Улотини (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ.

ШОШКИЋ Милорадов ГРУБАН, борац, рођен 1925. у Улотини (Андријевица), ђак, члан Скоја.

ШОШКИЋ ЈБубов КОМНЕН, борац, рођен 1924. у Улотини (Андријевица), земљорадник, члан Скоја, погинуо децембра 1944. у подручју Чачка.

ШОШКИЋ Јованов РАДОВАН, борац, рођен 1924. у Улотини (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ, погинуо априла 1944. на Боркову.

ШОШКИЋ Илијин СРЕТО, борац, рођен 1920. у Улотини (Андријевица), ђак, члан Скоја.

Трећа чета

ВЕЈБИЋ ЈБУБО, командир, рођен 1914. у Лужцу (Иванград), земљорадник, члан КПЈ.

ЋУЛАФИЋ МИЛОРАД, политички комесар, рођен 1912. у Улотини (Андријевица), правник, члан КПЈ.

ШОШКИЋ КРСТО, замјеник командира, рођен 1912. у Улотини (Андријевица), учитељ, члан КПЈ.

МАРТИНОВИЋ Шћепов МАРКО, замјеник политичког комесара, рођен 1922. у Бајицама (Цетиње), ђак, члан КПЈ, погинуо новембра 1943. у Тмушићима.

ЗЕЧЕВИЋ ВОЈО, економ, рођен 1915. у Виницкој (Иванград), земљорадник, члан КПЈ

ЈАКИЋ Лекова СТАНИСЛАВА, референт санитета, рођена 1922. у Добрим Селима (Шавник), домаћица, члан КПЈ, погинула априла 1944. на Боркову.

Ј1АКОВИЋ Савова ДАНИЦА, помоћник референта санитета, рођена 1922. у Ивангграду, ђак, члан Скоја.

ЗОГОВИЋ Радованов БРАНИСЈ1АВ, омладински руководилац, рођен 1920. у Машници (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ, умро послије рата.

ВЕЈБИЋ Новов МИОМИР, командир 1. вода, рођен 1918. у Долцу (Ивангград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јануара 1944. у Лешници.

БУБАЊА Миљанов БАТРИЋ, десетар, рођен 1913. у Бубањама (Ивангград), земљорадник, члан КПЈ.

ВУЛЕТИЋ Костов МИЛИСАВ, борац, рођен 1920. у Трешњеву (Андријевица), земољрадник, члан Скоја.

ВУКОВИЋ Минин НОВИЦА, борац, рођен 1921. у Велики (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула 1944. у подручју Врбице (Ивангград).

ВУКИЋ Матов МИЛОШ, десетар, рођен 1919. у Слатини (Андријевица), ђак, члан Скоја, умро послије рата.

ВУКАНИЋ МИЛОРАД, борац, рођен 1922. у Грачаници (Андријевица), земљорадник, члан Скоја.

ВУКАНИЋ Милошева ДЕСА, борац, рођена 1924. у Брезовици (Плав), домаћица, члан Скоја.

ВУЛЕТИЋ Иванов ДРАГО, борац рођен 1919. у Машници (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ.

ГОЈКОВИЋ Миладинов-Мигров МИЉАН, борац, рођен 1924. у Велики (Андријевица), земљорадник, члан Скоја, погинуо априла 1944. у подручју Ушћа.

ГОЈКОВИЋ Радосавов-Рашов МИЛУТИН, курир, рођен 1926. у Велики (Андријевица), земљорадник, члан Скоја, погинуо марта 1944. у подручју Лисице (Санџак).

ДРАКУЛОВИЋ Ников ЉУБОМИР, борац, рођен 1927. у Титограду, ђак, члан Скоја.

ДРИНЧИЋ Мићунов МИЛОРАД, борац, рођен 1922. у Рудом Пољу (Шавник), земљорадник, члан Скоја.

ЂЕРКОВИЋ Милорадов ВУЧИЋ, борац, рођен 1920. у Коњусима (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ, погинуо априла 1944. на Боркову.

ЗЕКОВИЋ Вешов ТОМО, борац, рођен 1924. у Виницкој (Ивангград), зем.љорадник. члан Скоја, погинуо јануара 1944. у Ј1ешници.

ЗЕЧЕВИЋ Секулин МИХАИЛО МИКАН, борац, рођен 1924. у Виницки (Ивангград), земљорадник, члан Скоја, погинуо августа 1944. у Куршумлији.

ЗЕЧЕВИЋ Радов МИЛИСАВ, борац, рођен 1924. у Виницкој (Ивангград), земљорадник, члан Скоја, погинуо априла 1944. на Борково.

ГОЈКОВИЋ МЛАДЕН, борац, рођен 1924. у Велики (Андријевица), земљорадник, члан Скоја.

ЗЕЧЕВИЋ Крстов ИЛИЈА борац, рођен 1924. у Виницкој (Ивангград), земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1944. у Лешници.

ЗЕЧЕВИЋ Јосов ЛЕКО, борац, рођен 1920. у Виницкој (Ивангград), ђак, члан Скоја.

ЗЕЧЕВИЋ Светозаров МОМЧИЛО, десетар, рођен 1920. у Виницкој (Ивангград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јануара 1944. у Лешници.

ЈЕЛИЋ Милов ГАВРО, борац, рођен 1924. у Слатини (Андријевица), земљорадник, члан Скоја.

ЈЕЈ1ИЋ. Баћов МИЛОШ, десетар, рођен 1915. у Слатини (Андријевица), студент, члан КПЈ, погинуо јануара 1944. у Лешници.
ЈОЈИБ. МИЛОШ, борац, рођен 1921. у Слатини (Андријевица), земљорадник, члан Скоја.
ЈОКИБ Стефанов РАДОМИР, борац, рођен 1922. у Велики (Андријевица), земљорадник, члан Скоја.
КУЧ Константинов РАДОЈЕ, борац, рођен 1922. у Бабинама (Иванград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јануара 1944. у Лешници.
ЛАБОВИЋ Новичин ДУШАН, борац, рођен 1923. у Будимљу, (Иванград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јануара 1944. у Лешници.
ЛАЛИЋ Радосавов ЉУБО, борац, рођен 1921. у Виницкој (Иванград), земљорадник, члан КПЈ. погинуо јануара 1944. у ЈГешници.
ЛАЛИЋ МИРАШ, борац, рођен 1922. у Цецунима (Андријевица), земљорадник, члан Скоја.
ЛОНЧАРЕВИЋ Аксов МОМО, борац, рођен 1920. у Андријевици, сгудент, члан Скоја.
ЛОНЧАРЕВИЋ Аксов МИШО, борац, рођен 1922. у Андријевици, радник. члан Скоја, погинуо маја 1945. у Истри.
ЉУБИЋ Ђ. МИЛОШ, борац, рођен 1921. у Шекулару (Андријевица), ђак, члан КПЈ, погинуо јануара 1944. у Лешници.
МАТОВИЋ Милићев БАТРИЋ, борац, рођен 1922. у Слатини (Андријевица), ђак, члан Скоја.
ЛОНЧАРЕВИЋ Драгов ДАНИЛО, борац, рођен 1927. у Андријевици, радник, члан Скоја, погинуо маја 1945. у Хрватској.
МЕРДОВИЋ ВИДАК. командир 2. вода, рођен 1918. у Кури Кућама (Иванград), земљорадник, члан КПЈ.
МИЈОВИЋ Крстов ЈОРДАН, борац, рођен 1922. у Грачаници (Андријевица), ђак, члан Скоја, погинуо 1944. у Србији.
НЕДОВИЋ Богданов КРСТО, борац, рођен 1920. у Прилогама (Иванград), земл>орадник, члан КПЈ, погинуо јануара 1944 у Лешници.
НЕДОВИЋ Милетин КРСТО, борац, рођен 1920. у Прилогама (Иванград), земљорадник, члан КПЈ, пошнуо августа 1944. на Црном врху.
НИШАВИЋ Радојев ВУЧЕТА ВУК, борац, рођен 1922. у Затону (Бијело Поље), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јануара 1944. у Лешници.
НОВОВИЋ Радоњин МИЛИЋ МУШО, десетар, рођен 1904. у Трепчи (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ, погинуо априла 1944. на Боркову.
ОБРАДОВИЋ Милосавова ПЕРСА, борац, рођена 1924. у Лубницама (Иванград). домаћица, члан Скоја.
ОБРАДОВИЋ МИЛОЈКА, борац, рођена 1923. у Беранама, домаћица, члан Скоја.
ОТОВИЋ Милошев АЛЕКСАНДАР ЛЕКО, борац, рођен 1921. у Бучима (Иванград), ђак, члан КПЈ, погинуо јуна 1944. у Врбици.
ОТОВИЋ МИЛИВОЈЕ, борац, рођен 1922. у Бучима (Иванград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јануара 1944. у Лешници.
ОГЊАНОВИЋ Новов ИЛИЈА, борац, рођен 1924. у Велики (Андријевица), земљорадник, члан Скоја.
ПЕТРОВИЋ Милутинов ЉУБОМИР, десетар, рођен 1919. у Велики (Андријевица), ђак, члан КПЈ, погинуо јуна у подручју Иванграда.

ПОПОВИЋ Љубова СТЕФА, борац, рођена 1922. у Лужцу (Иванград), домаћица, члан КПЈ, погинула јануара 1944. у Лешници.
РАДЕВИЋ Радојев ВОЈИСЛАВ, борац, рођен 1920. у Велики (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула у подручју Иванграда. 1944.
РАДЕВИЋ Радојев ВЛАДО, борац, рођен 1922. у Велики (Андријевица), земљорадник, члан Скоја, погинуо априла 1944. у Драгачеву.
РАДЕВИЋ Вукотин МИЛИЋ, борац, рођен 1924. у Велики (Андријевица), земљорадник, члан Скоја, погинуо марта 1944. у подручју Сјенице.
РАЈКОВИЋ Бошков ВУКОТА, борац, рођен 1921. у Велики (Андријевица), земљорадник, члан Скоја.
РАКОВИЋ Заријин ВАСИЛИЈЕ, борац, рођен 1920. у Калудри (Иванград). земљорадник, члан КПЈ.
РАКОВИЋ Заријин АНДРИЈА, политички делегат вода, рођен 1922. у Калудри (Иванград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо априла 1944. у Ушћу.
РАЧИЋ НОВАК, десетар, рођен 1914. у Долцу (Иванград), радник, члан КПЈ.
СТОЈАНОВИЋ ДРАШКО, борац, рођен 1924. у Трешњеву (Андријевица), земљорадник, члан Скоја.
СИМОНОВИЋ Радосавов БОЖИДАР, курир, рођен 1926. у Велики (Андријевица), земљорадник, члан Скоја, погинуо јуна 1944. у подручју Колашина.
ЋУЛАФИЋ Вукадинов РАДОВАН, борац, рођен 1920. у Улотини (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.
ЏУДОВИЋ Фиљов МИЉАН, борац, рођен 1924. у Велики (Андријевица), земљорадник, члан Скоја, погинуо марта 1944. на Лисини.
ЏУДОВИЋ Фиљов ВЛАДО, десетар, рођен 1922. у Велики (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ, погинуо маја 1944. на планини Маљену.
ШОШКИЋ Илина ДАРА, борац, рођена 1918. у Улотини (Андријевица), домаћица, члан КПЈ, погинула јануара 1944. у Лешници.
ШЋЕКИЋ ДУШАН, борац, рођен 1923. у Кури Кућама (Иванград), земљорадник, члан Скоја.
ШЋЕКИЋ Радошев ВУКАЈЛО, борац, рођен 1922. у Заграђу (Иванград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1944. на Црном врху.

Митраљески вод

ОБРАДОВИЋ Милоњин РАДЕ, командир, рођен 1910. у Лубницама (Иванград), службеник, члан КПЈ, умро послије рата.
ОЈДАНИЋ Андријин ПАВИЋ, политички делегат, рођен 1914. у Лушцу (Иванград), земљорадник, члан КПЈ.
БУБАЊА МИЛОШ, замјеник командира, рођен 1916. у Бубањама (Иванград), земљсрадник, члан КПЈ.
ИВАНОВИЋ МУЈОВИЋ АРСО. економ, рођен 1910. у Полицама (Иванград), радник, члан КПЈ.
КРЦИЋ МИЛЕВА, референт санитета, рођена 1920. у Машници (Андријевица), домаћица, члан КПЈ.
МАЛИШИЋ МИЛЕТА, омладински руководилац, рођен 1923. у Пешцима (Иванград), ђак, члан КПЈ.

НЕДИЋ ЈОВАН ЈОЦО, вођа одјељења, рођен 1908. у Пешцима (Иванград), службеник, члан КПЈ.

БАБОВИЋ МИЛОРАД, борац, рођен 1920. у Петњику (Иванград),. земљорадник, члан КПЈ.

БОЖОВИЋ Костов НОВЕЉА, борац, рођен 1927. у Главцу (Иванград), земљорадник.

БУБАЊА ДЕСА, борац, рођена 1924. у Бубањама (Иванград), домаћица, члан Скоја.

ВУКОВИЋ Милутинов МИЈ1АН, борац, рођен 1922. у Велики (Андријевица), земљорадник, члан Скоја.

ГОЈ1УБОВИЋ Милов ДРАГИША, борац, рођен 1927. у Бучима (Иванград), земљорадник, члан Скоја, погинуо августа 1944. у подручју Подујева.

КОМАТИНА Радоњин МИЛОВАН, борац, рођен 1923. у Брезовици (Плав), земљорадник, члан КПЈ, погинуо маја 1944. у Лозној на Лиму.

КОРАЋ Милосавов ВЛАЈКО, борац, рођен 1917. у Главцу (Иванград),, земљорадник, члан КПЈ, погинуо маја 1944. у западној Србији.

КОРАЋ Михаилов РАДЕ, борац, рођен 1926. у Рујиштима (Иванград), ђак, члан Скоја.

ЛАКИЋЕВИЋ Милетин ТОМИЦА, борац, рођен 1915. у Присојима (Андријевица), земљорадник.

ЛУТОВАЦ Милетин МИХАИЛО, борац, рођен 1922. у Дапсићима (Иванград), ђак, члан Скоја.

ОБРАДОВИЋ Дмитров НИКОЛА, борац, рођен 1928. у Лубницама (Иванград), земљорадник.

ОЈДАНИЋ Николин ИЛИЈА ИКО, борац, рођен 1926. у Лубницама (Иванград), земљорадник.

ОТОВИЋ Николин КОЈКАН, борац, рођен 1924. у Бучима (Иванград), ђак, члан Скоја.

ПОПОВИЋ ЂУРО, вођа одјељења, рођен 1920. у Лужцу (Иванград), земљорадник, члан КПЈ.

СЕКУЛИЋ Секулин МИХАИЛО, борац, рођен 1925. у Заграђу (Иванград), земљорадник, члан Скоја, погинуо августа 1944. у подручју Куршумлије.

СЕКУЛИЋ Секулин МИЛИВОЈЕ, борац, рођен 1923. у Заграђу (Иванград), земљорадник.

СЕКУЛИЋ Савов (Жујов) ВОЈИН, борац, рођен 1913. у Заграђу (Иванград), земљорадник.

РАКОВИЋ Николин МИХАИЛО, борац, рођен 1915. у Лубницама (Иванград), земл>орадник, члан КПЈ.

ТОДОРОВИЋ ДАНИЛО, борац, рођен 1920. у Полицама (Иванград), земљорадник, члан Скоја.

ЧУКИЋ Андријин МИХАИЛО БЕГ, борац, рођен 1918. у Трешњеву (Андријевица), студент, члан КПЈ.

ШЕКУЛАРАЦ Мијајлов МАШАН, борац, рођен 1915. у Главцу (Иванград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.

ШЕКУЛАРАЦ Илијин ДРАГО, борац, рођен 1927. у Главцу (Иванград), земљорадник, умро послије рата.

ШЕКУЛАРАЦ Мијајлов РАДОСАВ, борац, рођен 1927. у Главцу (Иванград), земл»орадник.

ШОШКИЋ Илијин ЂУКАН, борац, рођен 1918. у Улотини (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ, умро послије рата.

РЕКАПИТУЛАЦИЈА

(Четврти батаљон 25. октобра 1943. год.)

Бројно стање		*Погинули V НОР-у*	
другова	221	другова	85
другарица	27	другарица	4
свега	248	свега	89

Политичка приданост

Чланови КПЈ		*Погинули у НОР-у*	
другова	*98*	другова	51
другарица	11	другарица	4
свега	109	свега	55

Чланови Скоја		*Погинули у НОР-у*	
другова	86	другова	32
другарица	16	другарица	
свега	102	свега	32

Социјални састав

земљорадника	147	учитеља	3
ученика	41	службеника	3
домаћица	21	правника	3
студената	14	подофицира бив. југ. војске	2
радника	13	адвоката	1
		Укупно	248

НАПОМЕНА

При сређивању података о припадницима 4. батаљона 4. пролетерске црногорске бригаде, формираног од људства ранијег Васојевићког ударног батаљона у Пољима Колашинским 25. октобра 1943, нарочито су ми помогли СУБНОР Ивангграда и Плава и другови: Бранко Пауновић, Вешо Дракуловић, Видо Шошкић, Бладо Голубовић, Вука Васовић, Гавро Јелић, Гојко Шошкић, Десанка Драшковић, Деса Обрадовић, Јован Недић, Миливоје Р. Секулић, Миличко Ђеранић, Милорад Нововић, Милун Јелић. Момир Јоксимовић, Никола Шекуларац, Радивоје Вукићевић, Радисав Недовић. Радмила Кнежевић. Радомир Бурић, Радун Крцић, Саво Јеврић и Саво Лабовић.

Међутим, и поред свих настојања да списак буде потпун, могући су пропусти: да поједини борци који су на дан формирања батаљона били на лицу нијесу унијети у списак, односно да су у списак унијети и борци који су у батаљон ступили непосредно иза његовог формирања.

ПРОДОР У СРБИЈУ

(1. март — 22. мај 1944)

Борбе у Санџаку, прелазак преко Лима и продор у Србију

У првој половини 1944. године Црвена армија је приводила крају операције на Дњепру и за Севастопољ и припремала нову офанзиву према западу, приближавајући се југословенском ратишту. Англо-Американци су се увелико припремали за десант у Нормандији и офанзиву у Италији. У окупираној Европи је све више јачао фронт отпора и борба против Нијемаца. НОВЈ је развила снажну активност у свим крајевима Југославије, а Врховни штаб и ЦК КПЈ су, преко савезничких мисија, одржавали везу са СССР-ом, Великом Британијом и САД. Исто тако је успостављена присна веза с покретима отпора Италије, Албаније, Грчке и Бугарске.

Оперативно-стратегијски значај Србије за развој борбе у Југославији и, уопште, за ситуацију на Балкану још више је порастао. Наше снаге у Србији, чија су дејства била усмјерена на долине Јужне и Западне Мораве, Ибра, Топлице и Нишаве, поред осталог су ммале задатак да отежавају окупатору саобраћај с Албанијом, Грчком и Бугарском и да стварају повољније услове за преношење дејстава НОВЈ на то подручје. Да би што боље осигурали своје позиције у Србији, Нијемци су се све више ослањали на Бугаре, недићевце и четнике.

Према проценама ЦК КПЈ и Врховног штаба НОВ и ПОЈ, најповољнији тренутак за упућивање дијела снага у Србију био је почетак пролећа 1944. године. Врховни штаб је 16. јануара наредио штабу 2. ударног корпуса да двије

његове дивизије — 2. пролетерска и 5. крајишка — као самостална ударна група (УГД), под командом штаба 5. дивизије, продру у Топлицу и Јабланицу и да тамо, заједно са снагама које су већ дејствовале на том подручју, створе услове за продор главних снага НОВЈ у Србију.

Почетком марта 1944. године 2. пролетерска и 5. крајишка дивизија прикупиле су се на просторији сјеверно од комуникације Горажда—Пљевља и отпочеле припреме за форсирање Лима и продор у Србију. Друга пролетерска дивизија је с 4. пролетерском бригадом затварала правце према Пљевљима и Прибоју и контролисала комуникације Пљевља—-Рудо и Пљевља—Прибој; с 2. пролетерском правце према Бољанићу, Чајничу и Пљевљима, а с 3. српском правце према Чајничу и Горажду. Другог марта су 1. и 2. батаљон 4. пролетерске бригаде посјели села Црноговиће и Забрђе. Задатак им је био да пресјеку одступницу четника из Заборака, на које је нападала 3. српска бригада, да дејствују према Рудом и контролишу комуникацију Пљевља —Устибар; 3. батаљон је посјео село Крњачу, 5. батаљон село Бучје, а 4. батаљон село Врбово. Они су имали задатак да затварају правце према Пљевљима и комуникацији Пљевља—Пријепоље. Штаб и остале јединице бригаде размјестили су се у селима Калуђеровићима и Лисини. Све јединице бригаде, изузев 3. батаљона, посјеле су те просторије без борбе, а 3. батаљон се у рејону Крњаче сударио са око 200 Нијемаца и четника и одбацио их у Пљевља, убивши 1 Нијемца и заробивши 5 четника.[1]

Четврти батаљон је 3. марта напао групу четника која се је из села Бабине пробијала према Рудом. Послије краће борбе батаљон је четнике одбацио у полазне рејоне. Два дана касније из Пљеваља су јаче њемачке снаге пошле у исто вријеме и према Бољанићима и према Рудом, односно Прибоју, у намјери да онемогуће нашим јединицама форсирање Лима и продор у Србију. Рано изјутра Нијемци су се сукобили с 3. и 5. батаљоном 4. бригаде на положајима Добра вода, Чемерно и Граница. Иако су за вријеме борби тога дана непријатељу стално пристизала појачања, 3. и 5. батаљон су, дејством преко Јарчипгга и према Клику, успјели не само да га задрже већ и готово опколе. Непријатељ се, међутим, под заштитом ноћи повукао за Пљевља. Тога дана 4. батаљон је водио борбу с четницима на поавцу Врбово—Бабине и вратио их у полазне рејоне. У свим тим

[1] Зборник, том I, кн>. 20, док. 150

борбама Нијемци су имали 25 мртвих и 30 рањених, а четници 9 заробљених. Из 3, 4. и 5. батаљона 4. бригаде је избачено из строја око 15 бораца и старјешина.[2]

Други батаљон 4. пролетерске је 6. марта посјео села Миоче и Устибар како би затворио правац према Прибоју, а на одсјеку Устибар—Рудо садејствовао 2. пролетерској и 3. српској бригади при форсирању Лима; 1. батаљон, ојачан одјељењем минобацача, посјео је села Пожегрмац и Касиндол како би затворио правце према комуникацији Пријепоље—Прибој. У зору 7. марта 3. батаљон се помјерио у Лисину, 4. батаљон у Калуђеровиће, а 5. батаљон у Пожегрмац. Н>ихов је задатак био да штите 2. пролетерску и 3. српску бригаду при форсирању Лима и 2. батаљон у дејству на одсјеку Прибој—Рудо. Штаб бригаде, чета пратећих оруђа и позадинске јединице размјестили су се у селима Голешу и Саставкама.

Послије неуспјелог покушаја 2. пролетерске и 3. српске бригаде да форсирају Лим, 4. пролетерска бригада се 8. марта прије зоре распоредила овако: 2. батаљон на линији Устибар—Међуречје; 1. батаљон на сјеверозападним падинама Бич-планине, на линији Голи врх (к. 1352)—-тр. 1386; 5. батаљон на линији тр. 1386—Црговљево брдо (к. 734). Међутим, да би спријечио продор групе дивизија у Србију, непријатељ је не само ојачавао одбрану долине Лима него је јачим снагама од Пљеваља, Пријепоља и Прибоја и напао наше снаге. Око 7 часова 8. марта један батаљон 5. пука тзв. Српског државног корпуса (СДК), Пљеваљска и четничка бригада Павла Ђуришића, муслиманска фашистичка милиција и Нијемци, у свему око 1.500 војника, пошли су из Прибоја уз Бич—планину према 1. и 5. батаљону 4. пролетерске бригаде. Непријатељ је у првом налету избио на гребен планине. Ту су читавог дана вођене врло оштре борбе. Упркос непријатељевој надмоћи и лошим временским условима, 1. и 5. батаљон су успјешно одбијали све нападе, а навече су, заједно с 2. батаљоном, који је уведен у борбу на правцу Пожегрмца, извели противнапад, овладали гребеном планине и одбацили непријатеља у долину Лима.

[2] Исто, док. 150.

Потанули су: борци Бранко Ђ. Антовић, Душан П. Бурзановић, Лазо С Вукчевић, Радивоје Р. Жарковић, Арсеније П. Јелић и Душан И. Ковачевић; десетари Ђуло М. Кујовић и Никола Крсмановић; и водник Живко Ј. Кнежевић; дневник аутора.

У тим борбама непријатељ је имао 37 мртвих више рањених и заробљених. Међу мртвима су били и Батрић Шћепановић, командант четничке бригаде, и Благоје Дедић, официр за везу.[3] Из 1, 2. и 5. батаљона 4. бригаде је избачено из строја око 30 бораца и старјешина.[4]

Послије завршених борби на Бич-планини, 1. батаљон је посјео положаје Саставци—Устибар, са задатком да затвара правце према Прибоју и контролише комуникацију Пљевља—Прибој, 2. батаљон је повучен у село Пенезиће, 5. батаљон у село Забрњицу, а чета пратећих оруђа посјела је ватрене положаје у подручју Устибара и подржавала 2. пролетерску и 3. српску бригаду при њиховом поновном покушају да форсирају Лим. А када је и тај покушај пропао, чета се вратила у село Голеше, у састав своје бригаде.

Како јединице 2. пролетерске дивизије нијесу ни послије више узастопних покушаја успјеле да форсирају Лим, штаб дивизије је одлучио да их помјери на југ, ближе комуникацији Пљевља—Чајниче, ради предаха и срећивања. Међутим, непријатељ је 10. марта, док се дивизија помјерала напао 4. пролетерску бригаду из више праваца: Нијемци, недићевци, муслиманска фашистичка милиција и четници од Прибоја према Саставцима; Нијемци и четници од Крњаче према Саставцима, а једна група Нијемаца на скијама од Пљеваља ка селу Пенезићима.

На правцу Саставци—Крњача 4. батаљон је 10. марта водио борбу с Нијемцима од зоре до 14 часова. Тада их је одбацио за Пљевља, а затим повео борбу с четницима који су преко Бучја покушали да га нападну с леђа. Послије двочасовне борбе успио је и њих да одбаци према комуникацији Пљевља—Пријепоље. Први батаљон се сукобио 10. марта око 20 часова с непријатељем који је нападао од Прибоја и успио да га задржи. Група Нијемаца која се пробијала од Пљеваља неопажено је, у први мрак тога дана, упала у село Пенезиће и потпуно изненадила 2. бата-

3 Петао Вишњић, Продор II и V дивизије у Србију 1944, ВИЗ, Београд, 1968, стр. 37—38.

[4] Оперативни дневник II дивизије; Архив ВИИ, док. 2/3 — к. 735.

Погинули су: борци Благоје Анђелић, Раде Милошевић, Милорад М. Вујичић, Гојко М. Јовановић, Нико М. Кусовац, Вукан И. Крушчић, Ђорђи1е Ђ. Вујисић, Момчило Митовић, Милка М. Сеоатлић и Владо В Ракочевић; десетаои Миле Мане Божић. Симо Доецун, Милош Миле Милошевић и Војин М. Томовић; водници Маоко Ј1уке Иљац и Тоаор Ј. Матсторовић и замјеник командира чете Љубомир М. Петровић; дневник аутора.

љон. Неорганизовано, не стигавши ни да извуче комору, батаљон је напустио село и одступио према Сочици. Ту је наишао на око 300 четника, али се није упустио у борбу са њима, него је продужио за Забрђе.

Бригада је послије тих борби наставила покрет правцем Забрњица—Дубраве. При доласку у Пенезиће, гдје је 2. батаљон требао да сачека бригаду, 3. и 5. батаљон су наишли на Нијемце и 10. марта у 24 часа отпочели борбу са њима, претпостављајући да је 2. батаљон опкољен у селу. Опколивши их најприје, наши су батаљони уз подршку чете пратећих оруђа енергично напали Нијемце, који су се грчевито бранили. Батаљони су јуришали више пута, али без успјеха, тако да је борба настављена све до 15 часова 11. марта. Око 15 часова дио опкољених Нијемаца покушао је да се бјекством спасе. У том су неки успјели, а остали су изгинули. Послије тога је бригада напала четнике у Сочици, разбила их и 12. марта посјела просторију Сочица—Подосје—Заостро, камо је стигао и 2. батаљон. Са те просторије бригада је 14. марта у 21 час пришла чишћењу просторије Марковићи—Међуречје, на којој су се уочи напада налазили батаљон недићеваца, бригада четника са тог подручја и 300 црногорских четника. Али су све те јединице прије напада побјегле.

У борбама од 9. до 12. марта непријатељ је имао 98 мртвих и рањених војника; убијено му је 30 коња, а заплијењено 30 коња, нешто оружја, муниције и опреме, а враћена је и комора 2. батаљона. Бригада је имала око 40 избачених из строја.[5]

За то вријеме је 2. пролетерска бригада држала просторију Бабино брдо—Велики Банићи—Поблаће—Стојоиловићи, а 3. српска Заборак—Восковине—Лисичићи. Пета крајишка дивизија припремала се да форсира Лим низводно од Рудог, наспрам села Сетихова.

[5] Зборник, том I, књ. 20, док. 150.

Погинули су: борци Батрић Д. Бојовић, Вукосав П. Вуковић, Ратко Р. Додер, Крсто М. Грубач, Велимир М. Јовановић, Бошко П. Зорић, Илија Ф. Калуђеровић, Ристо С. Ивановић, Марко Н. Лалић, Марко М. Милошевић, Миодраг М Мословарић, Војин М. Поповић, Божо М. Поповић, Радован Р. Новосел, Момир М. Шћепановић, Блажо М. Шоћ, Милић В. Радевић и Милорад М Шошкић; десетари Душан М. Прашчевић и Владимир Р. Коматина; политички делегати водова Видоје М. Васовић, Милисав М. Корић, Цветко Л. Прашчевић, Миљан Ф. Цудовић и замјеник командира чете Свето Прашчевић; дневник аутора.

Непријатељ је правовремено посјео десну обалу на одсјеку Прибој—Сетихово и територију по дубини, укључујући ту и комуникацију Прибој—Добрун. За одбрану тог дијела Лима ангажовао је њемачки пук „Бранденбург", недићевце, муслиманску фашистичку милицију и четнике. У рејонима Пљеваља и Прибоја имао је у приправности јаке снаге, с којима је брзо могао нападати бокове и леђа УГД. На комуникацији Вишеград—Ужице довлачио је појачања из састава бугарске 24. пјешадијске дивизије. На Златибору се прикупљао Златиборски четнички корпус ради евентуалног пресретања снага УГД.

Да би што боље заштитила 5. крајишку дивизију, 2. дивизија је 15. марта посјела положаје на линији Батковићи—Црноговићи—Пожегрмац—Калуђеровићи—Голеш, са којих је вршила притисак на Прибој и Рудо и затварала правце према Пријепољу, Пљевљима и Чајничу. Четврта бригада је држала положаје на линији Калуђеровићи—Голеш, обезбјеђивала дивизијску болницу и затварала правце према Пљевљима, Прибоју, долини Лнма и Бољанићима. Лијево од 4. бригаде, на одсјеку Живинице—Сутјеска, налазила се 3. српска бригада с оријентацијом према Рудом, а десно није било наших снага. Друга пролетерска бригада дејствовала је у долини Лима на одсјеку Прибој—Устибар. Долини Лима, 4. бригада се 16/17. марта приближавала правцем Голеш—Саставци—Устибар. Кретала се у двије колоне: 3, 4. и 5. батаљон у једној, а остале јединице и дивизијска болница у другој колони.

Пошто су 14. марта, преко села Заборака и Дупца, избиле у рејон Сетихова јединице 5. крајишке дивизије су у 22 часа почеле форсирање Лима и 15. марта до 8 часова успоставиле мостобран, са којега је настављено наступање правцем Бичевићи—Раванци. До 16. марта навече читава 5. крајишка дивизија била је на десној обали Лима, с предњим дијеловима на линији Будимље—Бијело брдо—Оскоруша—Миоче.[6] Дан касније, 17. марта прије подне, Лим је прешла и 3. српска бригада у рејону Рудог. За преношење терета преко Лима направљени су сплавови на лицу мјеста, а коњи су прелазили газом без товара.

Иза 3. српске преко Лима је почела да прелази 4. пролетерска бригада. Први је прешао Лим Трећи, па Четврти и Први батаљон. Пошто су батаљони 17. марта избили у село Будимље, 3. батаљон је ојачан одјељењем противтен-

[6] П. Вишњић, исто, стр. 45.

Представници УСАО Црне Горе предају заставу 4. бригади, јануар 1944.

Команданти 4. пролетерске и 7. омладинске Саво Бурић и Нико Стругар, Иванград, маја 1944.

Руководство партизанског аеродрома код Ивангграда, јануар 1944.

Саво Бурић и Блажо Јанковић приликом примопредаје дужности команданта бригаде, Будимље (код Ивангрда), крајем маја 1944.

ковских пушака, посјео Дучилову Варду (тр. 1295), са које је затварао правац према Добруну; 4. батаљон, ојачан одјељењем противтенковских пушака, к. 998, са које је вршио притисак на Вардиште; 1. батаљон, ојачан одјељењем минобацача, посјео Је простор између комуникације Прибој—Добрун, Дучилове Варде и Четења. Остале јединице бригаде и дивизијска болница прешле су Лим до 18. марта и до ноћи 19. марта прикупиле се у рејону Бијелих брда.

Послије преласка Лима задатак 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије био је да разбију непријатељске снаге на комуникацијама Прибој—Добрун и Добрун—Вардиште. У нападу, који је почео 17/18. марта, учествовали су и 1, 3. и 4. батаљон 4. пролетерске бригаде. До 20. марта 3. батаљон је заузео села Златник и Грање и нападао Добрун; 4. батаљон је заузео Смиљевац и напао Вардиште; 1. батаљон је заузео Мацуте и, преко Врхова, садејствовао 3. и 4. батаљону у нападу на Добрун и Вардиште. Остале јединице бригаде су се у међувремену помјериле на просторију Будимље—Трновац. У борбама на комуникацији Прибој—Добрун разбијена је одбрана 5. пука СДК, четника прибојске и јуришне бригаде и муслиманске фашистичке милиције и задржан напад њемачког 4. пука „Бранденбург" и четника 2. милешевског корпуса из Прибоја на десној обали Лима, на линији Оскоруша—Штрпци. У Добруну и Вардишту разбијене су њемачко-бугарске посаде у јачини од по 200 војника. У тим борбама из 4. бригаде је избачено из строја око 15 бораца и старјешина.[7]

Иако су атмосферски услови били неповољни, непријатељ је за вријеме нашег форсирања Лима у борбама у ширем захвату те ријеке искористио сваки погодан тренутак да употријеби авијацију, првенствено извиђачку. То је успоравало покрет и дејства наших снага. Терен којим су јединице пролазиле био је сиромашан, а плијен до кога су долазиле био је незнатан, тако да су снабдијевање и исхрана војске били веома отежани. Осјетила се оскудица наоочито у санитетском матеоиталу, па су обрада и лијечење рањеника и болесника, ко1их те сваким даном било све више, били сложенити и тежи. То је још више отежавало покрет и дејства јединица 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије.

[7] Погинули су борци Милутин М. Јовановић, Зарија Н. Медојевић, Василије Ш. Мићовић, Радуле Р. Новићевић, Милорад М. Недић, Владимир Р. Радевић, Радомир Ш. Тадиш и Видак Ј. Цицмил; дневник аутора.

Од Лима, преко Златибора, до Ибра

Јединице УГД имале су задатак да с комуникације Прибој—Добрун продиру општим правцем Златибор—Јавор—Студеница према долини Ибра, разбију њемачко-квислиншке снаге и њихову власт, врше политички утицај у народу, мобилишу нове борце и, по могућности, организују народноослободилачке одборе. Просторија којом је требало наступити граничи се: са запада Дрином; са југа Лимом до Бистрице, а одатле комуникацијом Бистрица——Пријепоље—Сјеница—Нови Пазар—Рашка; са истока Ибром до Краљева, и са сјевера комуникацијом Краљево——Ужице—Вишеград. Земљште у тој зони је изразито планинског карактера. Златибор, Јавор, Голија, Чемерница, Јелица и друге тешко проходне планине, те дубоке кањоне и вододелнице Дрине, Западне Мораве, Лима и Ибра могућно је савладати само уз највеће напоре. Поред комуникације Прибој—Добрун, која иде правцем југ—сјевер, ту просторију пресијецају и комуникације Нова Варош—Борова глава—Ужице, односно Нова Варош—Љубиш—-Ужице, Сјеница—Ивањица—Ариље—Пожега, односно Ивањица—Ариље—Чачак. Терен је дјелимично го и откривен, нарочито дијелови Златибора, беспутан и ненасељен, а становништво под јаким притиском окупатора и домаћих издајника, што је још више отежавало дејства УГД у цјелини.

У већим насељеним мјестима до Ибра — Прибоју, Новој Вароши, Сјеници, Новом Пазару, Рашкој, Ушћу, Ивањици, Гучи, Ариљу, Чајетини, Кокином Брду, Краљеву, Чачку, Пожеги, Ужицу, Кремни и Вардишту •— биле су јединице њемачког 2. и 4. пука „Бранденбург" и 5. полицијског пука, бугарске 24. дивизије, 5. пук СДК, јединице српске државне страже (СДС) и српске граничне страже (СГС), шест четничких корпуса — Дрински, Златиборски, 2. равногорски, Пожешки, Јаворски и 2. милешевски — и муслиманска фашистичка милиција.[8]

Непријатељ је у почетку оцијенио да група дивизија намјерава да нападне Ужице правцем Добрун—Вардиште, односно Чајетина—Ужице, па је ради заштите тих праваца посјео положаје с групом „А"[9] на линији Мокра гора—Шљивовица—Палисад—Рожанство. Задатак тих снага био је да не допусте продор наше групе према Ужицу и

[8] Зборник, том I, књ 20, док. 150.
[9] П. Вишњић, исто, стр. 70.

Пожеги, а затим да је нападну и одбаце на југ и југозапад. Непријатељева тзв. група „Б",[10] посјела је линију Велики Рзав—Ариље—долина Моравице—Ивањица—Комадине. Она је имала задатак да нашим дивизијама спријечи наступање на исток и сјевероисток. Резерва бугарске 24. дивизије је распоређена на простору Ужице—Пожега.[11] а резерва војног заповједника Србије у Пожеги, Ариљу и Роги 5. пук СДК и у Краљеву и Чачку 1. и 2. батаљон 4. пука СДК. Да би добио у времену и што боље организовао одбрану непријатељ је 21. марта изјутра од Прибоја напао положаје Трнавци—Бјелуша—Оџак. Успио је да 4. крајишку бригаду одбаци према Бијелим брдима. Друга пролетерска бригада противнападом је одбацила непријатеља ка Прибоју, а 4. крајишка је посјела Голеш (к. 1014) и Плећ (к. 927), са којих је штитила лијеви бок и леђа 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије.

Подручје Бијелих брда 4. пролетерска бригада напустила је у зору 22. марта маршујући позади 3. српске бригаде, која је до Доброселице наступала у претходници дивизије, правцем Будимље—Цврковте—Оштрељ (к. 1068), тог дана је стигла у Горњу Јабланицу. Десно од 4. пролетерске бригаде, за Доњу Јабланицу, наступала је 2. пролетерска бригада, а лијево, према Кокином Броду, 5. крајишка дивизија.

Већ слиједећег дана, 23. марта, бригада је наставила покрет правцем Горња Јабланица—Расница—Негбине и прешла на просторију Негбине—Бурађе—Кућани, осигуравајући се према Новој Вароши, Кокином Броду и селу Ојковици. Испред 4. црногорске до села Ојковице наступала је 3. српска бригада. Друга пролетерска бригада се пребацила у село Доброселицу и обезбиједила је дивизију од Увца. Пета крајишка дивизија је тога дана посјела Борову главу и село Љубиш и ооигурала бок УГД од напада из Ужица и Чајетине.

На линији Кокин Брод—Негбине 4. пролетерска и 3. српска бригада разбиле су Моравичку бригаду четничког Јаворског корпуса и одбациле је преко Ојковице. У тим борбама непријатељ је на фронту 4. пролетерске бригаде оставио 12 мртвих и 15 рањених војника, а један четник је

[10] П. Вишњић, исто, стр. 70.

[11] П Вишњић, исто, стр. 70.

[12] П. Вишњић, исто, стр. 71

заробљен. Из бригаде је избачено из строја око 10 бораца.[13] И поред лошег времена, у току дана непријатељ је извршио два авио-извиђања.[14]

Двадесет четвртог марта у 6 часова 4. пролетерска бригада предузела је покрет правцем Кућани—Јасеново—Мочиоци—Вујаши. Из села Вујаша 3. батаљон, ојачан одјељењем противтенковских пушака, и 5. батаљон, ојачан одјељењем минобацача, продужили су правцем Бела Црква——Сивчине, одакле су осигурали лијеви бок дивизије и затварали правце према Ивањици и селу Катићима; 2. батаљон, ојачан одјељењем противтенковских пушака и одјељењем минобацача, наставио је покрет, преко села Кушића, као десна побочница, до села Костића и затворио правце према селима Куманици и Парезанима. Остале јединице бригаде наставиле су покрет правцем Маскова—Кушићи и размјестиле се на просторији Деретин—Опаљеник—Околишта, одакле су 1. и 4. батаљон посјели Громов бријег (тр. 1215) и Црвену гору (к. 1200) и оријентисали се према Ивањици и селу Будожељи.

На линији Јасеново—Трудово, бригаду је, док је била у покрету, пресрело око 1.500 четника Ибарско-студеничког и 2. равногорског корпуса. С њима је повео борбу и одбацио их с положаја 1. батаљон, а гоњење према Кушићима наставио је 2. батаљон. У тој борби четници су имали 12 мртвих, 15 рањених и 3 заробљена; заплијењен им је 1 лаки минобацач са 40 мина, 1 пушкомитраљез и нешто муниције. Четврта бригада је имала око 15 бораца и старјешина избачених из строја.[15] Услијед дугог марша, дубоког снијега, слабе исхране и великог терета посустао је већи број коња из батаљонских и бригадне коморе.[16]

Десно од 4. бригаде наступала је 3. српска и избила у село Кушиће, одакле је осигуравала десни бок дивизије и затварала правце према Сјеници и Новој Вароши; позади 4. пролетерске бригаде наступала је 2. пролетерска и размјестила се у села Вујаше и Маскову. Пета крајишка дивизија, без 1. бригаде, избила је на просторију Јасеново—

[13] Погинули су: борци Владо В. Љумовић и Божо М. Милошевић и десетар Петар Воркапић; дневник аутора.

[14] Зборник, том I, кн> 20, док. 150.

[15] Погинули су: борци Данило Ј1. Бабић, Саво М. Влаховић, Раденко Р. Делић, Радисав Дукић, Петар Ј. Јекнић и Марко К. Шарац; десетари Илија С. Ђукић и Осман Д. Дервовић и водник Иван В. Зечевић; дневник аутора.

[18] Зборник, том I, књ. 20. док. 150.

—Трудово—Штитово, затварала правце према Ужицу, Кокином броду и Новој Вароши и осигуравала леђа групи дивизија. Њена 1. бригада наступала је лијево од 4. пролетерске, правцем Белуша—Шареник, кроз Драгачево, сјеверније од Ивањице, ради обмањивања непријатеља о стварним намјерама 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије.

Међутим, послије избијања групе дивизија на Златибор, непријатељ је оцијенио да се она не креће на сјевер, већ на Сјевероисток и исток, па је одмах предузео мјере да је у томе онемогући. Уосталом, њемачка команда је то могла лако оцијенити зато што је успјела да дешифрује радио-депеше штаба УГД. То јој је омогућавало да стално прати дејства и покрете групе и да јој брзо супротставља своје снаге.[17] Непријатељ је појачао снаге у рејону Ивањице и Ариља, у долини Ибра и на простору од Ивањице до Ушћа. Други пук СДК пребачен је из Пожеге у Лису, одакле је, долином Грабовачке ријеке, наступао према селу Сивчинама. Два ојачана пјешадијска батаљона бугарске 24. дивизије упућена су правцем Шљивићи—Калуђеровићи—Црвена гора (к. 1200)—Громов бријег (тр. 1215)—Опаљеник и правцем Глијеч—Даниловићи—Сивчина. Ради организације одбране саме Ивањице упућен је одмах један митраљески батаљон бугарске 24. дивизије, гранична чета и једна чета СДС, а мало касније на тај је сектор пребачен из Чачка 696. моторизовани батаљон пољске жандармерије, из Ариља и Лисе 2. пук СДК и из Ужица бугарски тенкови. За одбрану долине Ибра, штаб 2. оклопне армије формирао је борбену групу „Шпедер", а за прилазе долинама Студенице и Ибра ангажовани су четници Јаворског, Пожешког и 2. равногорског корпуса.[18]

Четврта пролетерска је наставила покрет 25. марта. Маршевала је у три колоне, општим правцем Бутково—Ђоковићи—Бабајићи—Мане—Будожеља. Трећи и Пети батаљон наступали су у лијевој колони, са задатком да осигуравају лијеви бок 2. пролетерске дивизије. Код села Калушевића, код Опаљеника и на Црвеној гори, (к. 1200) сударили су се с Бугарима и недићевцима, који су наступали од Ивањице према планини Јавору. Читавог дана они су по великом невремену водили борбу и око 19 часова успјели да одбаце непријатеља у Ивањицу. У тој борби непри-

[17] М. Морача, Дневник, ВИЗ, Београд 1964, стр. 199.

[10] П Вишшић, исто, стр. 76—79.

јатељ је имао 60 мртвих, међу којима је био и један официр, и више од 70 рањених и заробљених војника. Заплијењена су 2 пушкомитраљеза, више пушака, 1 пиштољ, веће количине муниције и друге спреме, а убијено им је 40 коња. Трећи и Пети батаљон имали су око 15 бораца и старјешина избачених из строја.[19]

Послије борби на Црвеној гори (к. 1200), код Опаљеника и Калушевића, 3. и 5. батаљон 4. бригаде посјели су село Будожеље, одакле су извијали и затварали правце према Ивањици (3. батаљон) и према долини Студенице (5. батаљон). Штаб бригаде, 1. и 4. батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице наступали су у средњој колони. Послије дневног марша 4. батаљон се размјестио у селу Будожељама, одакле је затварао правце према долини Студенице; 1. батаљон у селима Буткову, Бабајићима и Ђокићима, одакле је контролисао правце према Ивањици и Љубишу, а остале јединице бригаде размјештене су на просторију Читлук—Мане—Међуречје. У десној колони наступао је 2. батаљон. Он је водио борбу с четницима, разбио их и посјео јужни дио села Будожеље, одакле је штитио десни бок бригаде од напада из Доброг Дола.

Четврта пролетерска је 27. марта наступала у улози лијеве побочнице УГД, општим правцем Велике Ливаде—Брмбаја. Њен 2. батаљон се пребацио у село Деспотовицу, одакле је извијао и затварао правце према селима Савову и Ђакову; 3. и 5. батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде размјестили су се на просторији Придворице—Деспотовица—Алексићи—Градина, одакле су 3. и 5. батаљон извијали и затварали правце долином Студенице, према Ушћу и долини Ибра; 1. и 4. батаљон наступали су у улози заштитнице и сукобили се са три бугарска батаљона и деловима СДС и СГС, и то 1. батаљон на Дебелом брду (к. 889), а 4. батаљон на Ловки (к. 897). Пошто су одбацили непријатеља, они су водили борбу са заштитницама непријатељевих снага на правцу Ивањице, послије чега су оба батаљона наставила покрет за бригадом и размјестила се у селима Алексићима и Богићевићима, ооигуравајући се према Ивањици. У тим борбама не-

[19] Зборник, том I, кн>. 20, док. 150.

Погинули су: борци Јакша Н. Ђоковић, Томица М. Јововић и Миљан М. Крстајић; десетар Драган М. Воркапић и водни делегат Милорад М. Вујичић; дневник аутора.

пријатељ је имао 20 мртвих и 20 рањених. Из 1. и 4. батаљона је избачено из строја десетак бораца и старјешина.'-®

Десно од 4. бригаде наступала је 2. пролетерска бригада и размјестила се на просторији Трњак—Асаново Село—Кожани—Поповићи—Раденковићи—Рајевићи — Гиздовићи. Позади 2. и 4. пролетерске бригаде наступала је 3. српска бригада и посјела просторију Илинчићи—Јанковићи—Берковићи. Десно од 2. дивизије, ка долини Ибра, наступала је 5. дивизија и избила на просторију Брусник—Дојчићи—Бела Стена—Плочник—Остатија. Штаб 2. пролетерске дивизије смјестио се у селу Пејовићима, а штаб 5. крајишке и Главни штаб за Србију у селу Перишићима.

Избијањем групе дивизија на ту просторију завршен Је њихов осмодневни марш од Лима до Ибра, у дужини од око 160 километара. Двадесет осмог марта штабови дивизија су одржали савјетовање са штабовима бригада, анализирали пређени пут и дали смјернице за извршење наредних задатака. Од тога дана дивизије почињу и да се непосредно припремају за форсирање Ибра. Слично савјетовање је 29. марта одржао и штаб 4. пролетерске бригаде са штабовима батаљона и руководиоцима служби у бригади.

V

Припреме и покушај форсирања Ибра

Што су се јединице групе дивизија дубље пробијале на исток, то је непријатељ био све упорнији у одбрани и агресивнији у нападу. А када је штаб њемачке 2. оклопне армије уочио наступање снага НОВЈ ка долини Ибра, одмах је на тај сектор, у помоћ снагама које су ту већ биле, упутио нове јединице. Из Ивањице су преко Чачка и Краљева пребачени 696. моторизовани батаљон пољске жандармерије, 2. пук СДК и дијелови СДС и СГС. У позадину групе дивизија у село Добрачино упућени су четници Златиборског корпуса, у село Брсково један батаљон бугарске 24. пјешадијске дивизије, а на линији Чемерница—Мутана—Катићи четници Пожешког корпуса.[21]

[20] Зборник, том I, кн>. 20, док. 150.

Погинули су: борци Мило В Бојовић и Вељко В. Бабић; десетар Никола М. Вујачић и водник Светозар Т. Иветић; дневник аутора.

[21] П. Вишњић, исто, стр. 84—86.

Да би осујетио планове 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије, генерал Фелоер Је своЈе, сателитске и квислиншке јединице распоредио дуж Ибра. Његова је замисао била да упорном одбраном долине Ибра најприје спријечи продор дивизиЈа НсшЈ према Ушћу и РашкоЈ, а затим да их опколи и, концентричним нападима свим расположивим снагама, уз употребу авијације, разбије и уништи. Тиме би поново успоставио „мир и ред" на тој територији, сачувао комуникације долином Ибра и привредну дјелатност на окупираном подручју јужно од Западне Мораве, нарочито рудника Трепче. Да би остварио ту замисао, генерал Фелбер је одбрану долине Ибра подијелио на три одсјека. Мостобран на лијевој обали Ибра код Ушћа посјео је 1. батаљон 4. пука СДК, који је једним водом са истурених положаја обезбјеђивао правац долином Студенице. Одсјек између села Биљановца и Жутића, с мостобраном код села Биљановца, бранио је 2. батаљон 2. пука СДК. Задатак тих снага био је да спријечи избијање партизанских јединица на Ибар и њихов прелазак преко моста у Биљановцу. Задатак снага на трећем одсјеку, с мостобраном западно и сјеверозападно од Рашке, био је да не допусте на том правцу прелазак снага НОВЈ преко Ибра. Читава одбрана ријеке била је фортификацијски уређена. Око армиранобетонских објеката изграђени су ровови, саобраћајнице и положаји у групном систему, ограђени бодљикавом жицом и заштићени другим препрекама.

Од Пустог поља до Рашке, на објема обалама Ибра, биле су распоређене ове непријатељске снаге: њемачки 696. моторизовани батаљон пољске жандармерије, 3. и 7. батаљон њемачког 2. полицијског пука, 2. батаљон њемачког 3. полицијског пука, двије чете 297. пјешадијске дивизије, 2. батаљон 61. пука бугарске 24. пјешадијске дивизије, 2. батаљон 4. пука СДК, 2. батаљон 1. пука СДК, један батаљон СДС, 3. батаљон 3. пука РЗК, који је из армиранобетонских објеката чувао мостове, тунеле и жељезничку ПРУГУ> дијелови 4. пука РЗК, Трнавски и Жички одред и Краљевачка чета СДС, око 10 тенкова из тенковске чете њемачког 5. СС-полицијског пука, који су патролирали комуникацијом од Ушћа до Рашке, и два њемачка оклопна воза, која су обезбјеђивала жељезничку пругу. У одбрани долине Ибра велику улогу одиграо је и комбиновани бугарски 61. пук (три ојачана пјешадијска батаљона, једна батерија топова и једна инжињеријска чета), који је на правцу

Ивањица—Ушће вршио притисак на леђа јединица УГД, као и 3. батаљон бугарског 61. пука, који је 30. марта упућен из Краљева за Ушће ради ојачања његове одбране.

Тако је долину Ибра од Ушћа до Рашке бранило приближно 16 пјешадијских батаљона, 80 минобацача, 40 топова, 10 тенкова и 2 оклопна воза — око 12.000 војника.

За одбрану долине Ибра и Студенице поред набројених јединица уз подршку авијације, која је била врло активна, нарочито 30. и 31. марта, и јединица дислоцираних у Чачку, Краљеву, Александровцу, Рашкој и Дугој Пољани, ангажовани су и четници 1. и 2. шумадијског, Расинског, 2. јужно-косовског, Пожешког, Златиборског и Јаворског корпуса, 1. и 2. драгачевска и 1. и 2. таковска бригада — укупно око 10.000 пушака. То значи да је за спречавање прелаза преко Ибра 2. пролетерској и 5. крајишкој дивизији било непосредно ангажовано више од 22.000 непријатељских војника. Дакле, бројни однос снага у тој операцији био је приближно 4 : 1 у корист непријатеља, који је уз то имао тенкове и авијацију, а био у апсолутној надмоћности што се тиче бацача и артиљерије.[22]

За вријеме припрема јединица групе, за форсирање Ибра на просторији Деспотовица—Чечина—Бела Стена одређени су правци приближавања, полазни рејони и одсјеци и мјеста прелаза — од Пустог Поља до Беле Стене. Друга пролетерска дивизија добила је задатак да с главнином снага форсира Ибар на одсјеку укључно Ушће—укључно Лозна, а с дијелом у рејону села Биљановца, а затим да посједне положаје сјеверно од ријеке Јошанице и осигура читаву групу од напада из Краљева и са Копаоника. Задатак 5. крајишке дивизије био је да форсира Ибар у рејону Биљановца и обезбјеђује десни бок групе од напада из Рашке и са јужних огранака Копаоника. Јединицама је наређено да се 30. марта пребаце у полазне рејоне, а да форсирање отпочну 30/31. марта. Међутим, услијед наглог побољшања времена и отапања снијега, Ибар је био толико набујао да га није било могуће прећи на газу, а и прилази ка њему су због расквашавања терена били отежани. У тој ситуацији прелазак преко Ибра био је могућан или преко мостова и мјесних прелаза, или помоћу десантних средстава. На терену није било приручног материјала, а формацијских средстава за форсирање ријека јединице нијесу имале. Стога су оне биле приморане да се оријентишу на мо-

[22] Исто, стр. 94—99.

стове, скеле и чамце, за које су се требале жестоко борити. Код села Чачине, на излазу из тунела, налазио се један чамац којим су се служили техничари и радници каменолома, у селу Лозни један чамац, у Шумнику скела на челичном ужету, код Добре стране жичани мост за пјешачки прелаз. Постојали су ови стални мостови: у рејону Пустог поља — жељезнички, у Ушћу — друмски, у Целеии, Доњем Жарчу и Доњој Лозној — жељезнички, у Биљановцу — друмски. Поред саме ријеке иду пруга и друм, а терен непосредно уз обале подложан је ерозији и тешко проходан, што је омогућавало непријатељу добро осматрање и контролу. Мостове, жељезничке станице и тунеле бранили су, аутоматским оружјима из двоспратних армиранобетонских објеката, прије свега припадници РЗК.

Четврта пролетерска бригада добила је задатак да се до зоре 30. марта пребаци у полазне рејоне на просторији Милићи—Борково затвори долину Студенице и правце према Придворицама и Врмбаји, да тог дана у 12 часова продужи за манастир Студеницу, прикупља податке о непријатељу и терену у долини Ибра и повеже се у селу Кусурићима с 2. пролетерском бригадом, која ће наступати ка Ибру, десно од ње, правцем Бзовик—Рудно. Позади 4. пролетерске бригаде наступаће 3. српска, а лијево од ње неће бити снага НОВЈ. Десно од 2. пролетерске дивизије наступаће 5. крајишка дивизија.

Међутим, нагло побољшање времена, које је, поред осталог, омогућавало и успјешна дејства авијације, довело је до измјене наређења за покрет свих јединица 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије. Тако је 4. пролетерској бригади нарђено да крене 30. марта у Ј. час, умјесто 29. марта у 13 часова, и да на просторију манастир Студеница—Долац—Боровци—Камењани избије најдаље до 11 часова, а у 14 часова истог дана да се припреми за приближавање ка Ибру.[23]

Четврта пролетерска бригада извршила је покрет из рејона Мланце и посјела наведену просторију у времену које је било предвиђено, и то:

4. батаљон село Боровце, одакле је, преко Голог брда и Камењана, осигуравао лијеви бок 2. пролетерске дивизије и припремао се за форсирање; 2. батаљон село Долац, одакле је осигуравао десни бок бригаде, ухватио везу с 2. пролетерском бригадом и припремао се за форсирање; 3.

[23] Зборник, том I, књ. 7, док. 56, 57, 59.

батаљон село Склапнице одакле је, долином Студенице, извијао долину Ибра и припремао се за форсирање; чета пратећих оруђа ватрене положаје у рејону Оборка и затворила друм Ушће—манастир Студеница; 5. батаљон село Брезово, одакле је штитио леђа бригаде од непријатеља из Ивањице и са запада; 1. батаљон и позадинске јединице бригаде пребацили су се у шири рејон манастира Студенице, гдје се налазио и штаб бригаде.

За вријеме покрета, бригада није наилазила на непријатеља, али је ометана авијацијом, тако да се морала кретати опрезније, по дијеловима и уз све мјере маскирног обезбјеђења.

У исто вријеме када су се 2. пролетерска и 5. крајишка дивизија приближавале Ибру, непријатељ је на свим правцима, уз снажну подршку авијације, почео активна дејства. Комбиновани бугареки 61. пјешадијски пук наступао је од Ивањице, правцем Будожеља—манастир Студеница—Ушће, с намјером да с леђа нападне групу дивизија и да јој онемогући форсирање. Од села Будожеље требао је да наступа у двије колоне: сјеверна[24] правцем Ливада—Мланца—манастир Студеница—Ушће; јужна[25] правцем Равна соја (к. 1106)—Клековице (к. 1365)—Гвозденовићи—Рудно—Шумник. Двадесет деветог марта у 10 часова пук је стигао у село Будожељу, гдје је одлучено да и даље наступа у једној колони, па је, правцем Божац (тр. 1282)—Велике ливаде—Којиновићи—Алексићи, стигао до села Градине, одакле је 30. марта сјеверна колона наставила покрет правцем Мланца—манастир Студеница—Ушће, а јужна, преко Придворица и Чачине, ка Рудном. До ноћи тог дана сјеверна колона је стигла у село Милиће, а јужна у село Чачину.[26]

Према наређењу штаба групе дивизија за форсирање Ибра, штаб 2. пролетерске дивизије наредио је 4. пролетерској бригади да 30. марта у 22 часа главнином снага нападне непосредно на Ушће, протјера непријатеља на десну обалу ријеке, заузме друмски мост у њему и жељезнички у Целепи и пређе на десну обалу Ибра, а дијелом снага да осигурава форсирање од напада за запада долином Студенице. Затим, бригади је наређено да у случају успјешног пребацивања код Ушћа м Целепа, дио снага ори-

[24] П. Вишњић, исто, стр. 103.
[25] Исто, стр. 130.
[26] Исто, стр. 104—111.

јентише десном обалом Ибра према Главици и Јабучевљу, поруши пругу и затвори долину ријеке са те стране, а у случају успјеха само на једном мјесту, да се на њега оријентише читава бригада и што прије пребаци на десну страну, с тим што ће дио снага задржати на лијевој обали све до преласка свих јединица 2. пролетерске дивизије. У случају неуспјеха на оба мјеста, главнином снага оријентисаће се ка Лозни на одсјеку прелажења 2. пролетерске бригаде. Трећа српска бригада пребацивaће се преко Ибра иза 2. пролетерске у рејону Лозне, наступаће ка Порвенику и са лијеве обале рјечице Планске затварати правце који воде десном обалом Ибра.

Према наређењу штаба 2. пролетерске дивизије за форсирање Ибра, штаб 4. пролетерске бригаде наредио је: 5. батаљону да посједне положаје у рејону села Доца, затвори правце према Ивањици и осигура леђа бригаде са тог правца; 4. батаљону, ојачаном одјељењем противтенковских пушака, да нападне непријатеља, преко села Стевановмћа и Крцића, на к. 471, збаци га са ње и протјера на десну обалу Ибра, поруши друм Рашка—Краљево, сјеверније од Ушћа, пређе преко Ибра и затвори правац према Краљеву; 3. батаљону, ојачаном одјељењем минобацача и одјељењем противтенковских пушака, да, преко Трњана, заузме Кукавицу (к. 626), спусти се са ње у Ушће и заузме друмски мост, пријеђе на десну обалу Ибра и осигурава прелаз осталим јединицама бригаде; 2. батаљону, ојачаном минобацачима и одјељењем противтенковских пушака, да, преко Ерића, избије на Ибар у рејону Целепа, заузме мост и пређе у Јабучевље, одакле ће осигуравати прелаз осталим јединицама бригаде и затварати правце који с источне стране воде ка Ушћу; чети пратећих оруђа да подржава 3. и 4. батаљон у нападу на Ушће.

Први је батаљон предвиђен у резерви бригаде и наређено му је да наступа друмом од манастира Студенице ка Ушћу, спреман да се послије заузимања моста у Ушћу пребаци на десну обалу, поруши пругу и успостави мостобран на њој. Позадинске јединице бригаде и коморе батаљона, под заштитом борбених поредака батаљона, прикупљаће се у рејону манастира Студенице, а штаб бригаде ће се за вријеме напада кретати друмом ка Ушћу.

На Ушће су 3. и 4. батаљон напали 31. марта у 2 часа. Непријатељ се грчевито бранио, нарочито испред 4. батаљона, који је три пута на јуриш заузимао и губио к. 471,

а онда су се у зору 31. марта обје стране повукле — 4. батаљон на положаје изнад села Крцића, а непријатељ на десну обалу Ибра. Те ноћи је 3. батаљон успио да заузме Кукавицу (к. 626), да се у зору спусти у Ушће и заузме мост. Потом је покушао да се пребаци на десну обалу ријеке. Други батаљон је у зору 31. марта избио у Целепе и заузео мост, али преко њега није могао прећи. Снажном ватром из свих средстава — борних кола, тенкова, оклопних возова, аутоматског оружја итд. — са десне обале ријеке, непријатељ је успио да задржи батаљоне 4. пролетерске бригаде и спријечи им прелаз, а својим снагама, које су одступале с мостобрана у рејону Ушћа и моста у Целепи, наредио је да се врате на лијеву обалу и посједну раније положаје.

Највећма се залажући батаљони 4. пролетерске бригаде су у ноћи између 30. и 31. марта успјешно извршавали задатке на лијевој обали Ибра и одбацили непријатеља на десну обалу. Мост у Ушћу 3. батаљон је држао све до 9 часова 31. марта. Тада је читавој бригади наређено да се повуче на просторију Брезова—Долац—Камењани и да са ње затвара правце према Ушћу и Милићима. Да је напад почео раније, успјех би, вјероватно, био већи. Међутим, бригада није била у могућности да то раније изврши, јер су каснили и штаб дивизије и штаб групе. У тим борбама непријатељ је имао 70 до 80 мртвих, више рањених и 11 заробљених; заплијењена су 2 пушкомитраљеза, 2 митраљеза, 2 минобацача, већи број пушака и муниције. Из 4. пролетерске бригаде је избачено из строја око 70 бораца и старјешина.[27]

У исто вријеме када се 4. пролетерска бригада почела извлачити из долине Ибра, бугарске трупе су из Мланце пошле ка манастиру Студеници. Штаб бригаде је према њима хитно упутио 1. батаљон, са задатком да их, у заједничкој акци^и с 5. батаљоном, заустави. Одмах након тога, правцем Склапница—Обарак упућен је и 2. батаљон, са задатком да посједне Мрамор (к. 1220) и непријатељу

[27] Зборник, том I, књ. 7, док. 78.

Погинули су: Миљан М. Гојковић, Вуко Т Бабовић, Милисав М. Ђукић, Вукашин Ивановић, Миљан М. Лучић, Миомир Д. Љутић, Данило Милачић, Тодор Милошевић, Зајо С. Радончић и Јосип С. Шурања; десетари Иван Р. Зечевић, Радош Р Журић, Радиша М. Милошевић, Ристо Н. Радић и Иван Ђ. Фатић; водници Андрија Раковић и Радуле И. Шуковић и политички делегати Милутин Р. Гојковић, Вуко М. Зечић и Љубо А. Секулић; дневник аутора.

спријечи продор тим правцем. Трећи и Четврти батаљон су, са положаја Камењани—Главица, водили борбу с непријатељем који је уз подршку авијације наступао од Ушћа према манастиру Студеници.

Док су 1, 2. и 5. батаљон водили борбу са сјеверном колоном бугарског 61. пука, која је наступајући од Мланце посјела положаје на линији Велико брдо—Тичја глава——Борик, јужна колона бугарског пука избила је у Бзовик и Рудно. То је веома отежало положај 4. бригаде у долини Студенице. Бригада је обновила напад на сјеверну колону. Други батаљон и главнина 1. батаљона напали су Борик, једна чета 1. батаљона узводно долином Студенице, а 5. батаљон на Тичју главу и Велико брдо.[28] Пошто ни тај напад није успио, 3. и 4. батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде и коморе батаљона 1. априла су стали да се извлаче преко планине Радочела. Навече тог дана преко Радочела су се извукла и остала три батаљона.

Бригада је потом посјела просторију Деспотовица—Гарине—Мланца, са које је, све до 4. априла, затварала правце према Ушћу, Ивањици, Бзовику и Рудном.

Борбе -у Драгачеву и долини Студенице

Послије неуспјелог покушаја форсирања Ибра, штаб УГД, је, уз сагласност Врховног штаба, одлучио да обје дивизије дејствују на широј просторији Ивањица—Ушће——Рашка, да политички раде у народу, да се попуне новим борцима, формирају партизанске јединице и народноослободилачке одборе на терену, организују обавјештајну службу и образују центре за прикупљање података о непријатељу, разбијају непријатељеве концентрације, дејствују на комуникације у долини Западне Мораве и Ибра, обезбиједе мјеста за спуштање савезничке помоћи и да се боље припреме за форсирање Ибра (кад за то настану повољнији услови).[29] Требало је да 5. крајишка дивизија дејствује на просторији Студеница—Средња Река—Равна гора—Ивањица, а 2. пролетерска са двије бригаде у Драгачеву, а с једном да извиђа долину Ибра и изводи акције на комуникацију Ушће—Полумир.[30]

[28] П. Вишњић, исто, стр. 119.
[29] Исто, стр. 125.
[30] Исто, стр. 126.

За дејства у Драгачеву штаб 2. пролетерске дивизије одредио је 2. и 4. пролетерску бригаду. Задатак им је био да разбију четнике, ометају саобраћај на комуникацијама Краљево—Чачак, Краљево—Полумир и Чачак—-Пожега и да врше притисак на Ивањицу, Ариље и Гучу. С просторије Придворице—Ђаково—манастир Студеница 3. српска бригада имала је да обезбјеђује леђа 2. и 4. бригади, извиђа долину Ибра и напада комуникације на одсјеку Ушће—Полумир у долину Ибра. Извршавању тога наређења бригаде су приступиле 4. априла[31] и већ 5. априла је 2. пролетерска разбила четнике 2. равногорског корпуса у селу Понору, одбацивши их на планину Чемерницу и према селима Ђакову и Бруснику, а затим посјела планину Чемерницу и напала Ђаково. Од зоре 5. априла 4. пролетерска је водила борбу на два правца. Ојачани са по једним одјељењем минобацача и одјељењем противтенковских пушака, 2. и 4. батаљон су код Мланце прешли Студеницу и напали четнике у Гуштерицама (2. батаљон) и Брезову (4. батаљон). Батаљони су разбили тзв. летеће бригаде 2. равногорског корпуса и натјерали их да се повуку ка манастиру Студен.ици. Послије тога су батаљони посјели ранију просторију, са које су 6. априла дејствовали ка сјеверу.[32]

Ојачани са по једним одјељењем минобацача и одјељењем противтенковских пушака, 1. и 3. батаљон напали су, лијево од 2. пролетерске бригаде, 1. и 2. љубићку бригаду 2. равногорског четничког корпуса —- 1. батаљон на Орљу главу и Страиње, а 3. батаљон, преко Ободина, на Страиње. Четници су на тим положајима дали јак отпор, све до 23 часа 5. априла, а тада су се повукли према селу Осоници. Тога дана је 5. батаљон обезбијеђивао размјештајну просторију бригаде и евакуисао бригадну болницу, у којој је тада било 140 рањених и болесних бораца и руководиоца, међу којима и седам на носилима.[3,3]

Четврта бригада је 6. априла у 8 часова извршила покрет правцем Мланца—Дебели јасен—Осоница. На Дебелом јасену су је пресрели четници 1. равногорског корпуса, али су их 1. и 3. батаљон приморали на повлачење и на њиховим су леђима ушли у Осоницу, заробивши при томе 24. четника. Наша два батаљона су потом између села Лука и Дубаца разбила већу групу четника и продужила

[31] Исто, стр. 133—137.
[32] Исто, стр. 126—129.
[33] Зборник, том I, књ. 7, док. 76.

према Горњим и Доњим Дупцима, камо је нешто касније стигао и 2. батаљон. Наступајући у улози лијевог бочног обезбјеђења бригаде и дивизије, 2. и 5. батаљон су разбили четнике на положајима код Доброг дола, на Вртељки (к. 1187), Лучком брду (к. 1009), код села Мечке и на Црном брду. Одатле је 2. батаљон продужио за Горње Дупце, камо је стигао увече, а 5. батаљон се задржао у селу Мечкама, да обезбјеђује лијеви бок бригаде и дивизије од Ивањице и са запада. Остале јединице бригаде кретале су се под непосредном заштитом 4. батаљона. Преко Дебелог јасена оне су навече 6. априла стигле у село Осоницу.

Борци су морали на рукама да пребацују рањенике, тешко наоружање и други материјал, јер се коњи, услијед велике кише која је размекшала дубоки снијег, нијесу могли кретати под товарима. Десно од 4. пролетерске бригаде, правцем Толишњица—Пропљеница—Каона, наступала је 2. пролетерска, која је у 12 часова 7. априла избила на Црни врх, одакле је обезбјеђивала десни бок дивизије од напада из Краљева и долине Ибра. Трећа српска бригада је, са просторије Деспотовица—Врмбаја—Ђаково, контролисала правце према долини Студенице и Ушћа и према селу Будожељи, на запад, и одржавала везу са 4. пролетерском бригадом.

Непријатељ је 7. априла ангажовао свјеже недићевске и четничке снаге из Ивањице <и Гуче и једном колоном пошао од Бедине Вароши, преко село Доњег Рзиња, ка селу Осници, а другом, долином Лучке ријеке, према селу Доњим Дупцима. Прву колону су 4. и 5. батаљон, са положаја Доње Рзиње—Купиште, дочекали испред села Осонице и одбацили је за Бедину Варош, а другу, испред села Доњих Дубаца, 2. батаљон, одбацивши је према Гучи и Ивањици. Чета пратећих оруђа је тога дана затварала правац према Дебелом јасену.

Непријатеља је збунило избијање 2. и 4. пролетерске бригаде у Драгачево. Немачки генерал Фелбер је то оцијенио као угрожавање Краљева и Чачка, који су били слабо бранени, па је наредио: да ојачани бугарски 70. пјешадијски пук брани горњи ток ријеке Студенице са положаја Градина—Плочник; да се главнина 25. сабирне дивизије и борбена група „Шредер" оријентишу према сјеверу и из рејона Рудна са линије Ушће—Јечмиште, нападну 2. пролетерску дивизију; да 3. полицијски пук, 2. батаљон 3. пука и 2. батаљон 1. пука СДК, које је потчинио штабу 25.

сабирне дивизије, осигуравају комуникације у долини Ибра; да 3. пук РЗК ојача посаде на мостовима, тунелима и жељезничким станицама. Команду над одбрамбеном зоном Краљева повјерио је команданту падобранског училингга у Краљеву, потпуковнику Шулцу, а дијелове 4. пука „Бранденбург", који су пристизали из Мађарске, задржао је у Краљеву као своју резерву. Седмог априла је из села Рађевине упућен 2. равногорски четнички корпус за села Доње Дупце и Каону.[34]

Штаб 2. дивизије је 7. априла издао заповијест: 2. пролетерској бригади да се пребаци на просторију Каона—Брезовица—Пекчаница, разбије четнике и затвори правце према Чачку, Краљеву и долини Ибра, а 4. пролетерској да 8. априла дио снага помјери на просторију Вучковица—Пшаник—Криваче—Живица, оријентишући се према Гучи, да дио снага постави на путу Ивашица—Доњи Дупци, а дио у села Мечке и Осоницу, те затвори правце према Ивањици. У случају да непријатељ тим правцима пође с јачим снагама, оба дијела су имала да се повлаче за главнином.[33] Четврти батаљон Четврте бригаде разбио је четнике 7/8. априла на Великом врху, а 8. априла је наставио борбу према селима Вучковици и Вичи, одакле је затварао правце према Ивањици и Доњим Дупцима. У зору 8. априла 1, 2. и 3. батаљон су посјели положаје на линији Доњи Дупци—Горњи Дупци. Са њих су 2. и 3. батаљон, у правцу Гуче, напали 1. равногорски четнички корпус и 1. и 3. батаљон 3. пука СДК, док је 1. батаљон затворио правац Каона—Ивањица.

Сва три батаљона су у току дана успјешно бранили села Доње и Горње Дупце. Пети батаљон је посјео положаје на линији Осоница—Мечке, а 8/9. априла је, заједно са 2, 3. и 4. батаљоном и четом пратећих оруђа, учествовао у општем противнападу. Око 22 часа 8. априла четници 1. равногорског корпуса и 1. и 3. батаљон 3. пука СДК одбачени су према Гучи, Котражи и Ивашици, а 1. батаљон 4. пролетерске бригаде наставио је гоњење непријатеља према Каони. Десно од 4. бригаде водила је борбе 2. пролетерска бригада и 8/9. априла заузела Каону. Послије завршеног противнапада, 1. батаљон 4. бригаде посјео је село Милатовиће и положаје испред села Живице и Губеревца премт Гучи, 2. батаљон положаје на линији Кривача—

[34] П. Вишљић, исто, стр. 143—144.
[35] Зборник, том I, кн>. 7. док. 83.

—Пшаник, 3. батаљон село Живице и положаје на линији Љута крушка—Клик, 4. батаљон село Вичу, 5. батаљон село Луке, а остале јединице бригаде прикупиле су се у рејону села Доњих Дубаца.

Друга пролетерска бригада посјела је положаје десно од 4. пролетерске, на линији Пекчаница—Каона—Мајсторовићи—Брезова, са које је 9. априла водила борбу с Нијемцима који су се, уз пратњу два тенка, пробили од Краљева до села Рађевића и вратила их за Краљево. За то вријеме је 3. српска бригада са два батаљона порушила мосг и жељезничку пругу у подручју Полумира, у долини Ибра јужно од Краљева, а са сстал^м Јединицама је водлла борбу с Бугарима који су наступали узводно долином Студгнице.

Ради сигурније одбране Ивањице и Гуче и заштите комуникације Ивањица—Гуча, непријатељ је истурио тенкове на Вијенцу (к. 855), посјео положаје с пјешадијом и артиљеријом у рејону села Бедине Вароши, на Црњанском брду, Мићића кршу и у селу Свештицама, а на сектору Каоне груписао је једанаест четничких бригада, којима је из Гуче непосредно командовао Дража Михаиловић. Десетог априла, користећи се маглом и кишом, 2. и 4. пролетерску бригаду напали су: 1. равногорски четнички корпус, правцем Гуча—Губеревац; Нијемци, Бугари и недићевци, правцем Гуча—Вича—Зечевићи—Каона; једна моторизована њемачка колона и 2. равногорски четнички корпус, правцем Краљево—Рађевићи—Каона.[36]

Први батаљон Четврте бригаде задржао је непријатеља у самом почетку наступања на правцу Гуча—Губеревац и противнападом га одбацио према селу Кнежевићима. Међутим, на правцу Гуча—Вича—Зечевићи—Каона, упркос упорној одбрани 3. батаљон 4. бригаде, непријатељ је око 12 часова тога дана успио да заузме Љуту крушку и да се пробије до школе у Вичи, али је пред мрак, бојећи се да не буде нападнут и одсјечен, одступио за Грчку. Друга пролетерска бригада успјела је да на правцу Каона—Рађевићи—Краљево одбаци непријатеља и врати га у полазне рејоне. На правцу 3. српске бригаде тога дана су Бугари, из долине Ибра, успјели да се пробију у села Рудно и Чачину и овладају просторијом све до села Придворице. Пета крајишка дивизија је на правцу Сјенице и Дуге пољане, са линије Коритник—Планиница—Изубра, разбила

[36] П. Вишњић, исто, стр. 152.

2. милешевски и Пожешки четнички корпус и одбацила муслиманску фашистичку милицију која је нападала од Сјенице, али на правцу Ушћа и Рашке није успјела да задржи бугарске снаге. Оне су је све више притискале и, заједно са снагама које су нападале 3. српску бригаду, посјеле линију Борково—Паскаш—Чуке (к. 1039), истурајући јаче снаге на планину Радочело, Мириловац, Јелешу пољашу и Милићки крст (к. 1441).[37]

Да би спријечио непријатеља да одвоји 2. пролетерску и 5. крајишку дивизију, сачувао територију за спушташе савезничке помоћи и припремио јединице за форсираше Ибра, штаб УГД је наредио штабу 2. дивизије да своје бригаде извуче из Драгачева и пребаци у изворни дио Студенице, те да одатле једном бригадом дејствује на правцу Ђаково—Ушће, а да остале двије бригаде садејствују бригадама 5. крајишке дивизије у борби против Бугара на просторији Деспотовица—Придворице—манастмр Студеница. Штаб 2. дивизије је с тим у вези 10. априла у 10 часова издао заповијест којом је 2. пролетерској бригади наредио да главнину снага повуче на лијеву обалу Белице и да, са положаја Лукавица, Јавор, Забарјачко брдо, задржи непријатеља све дотле док се шени и позадински дијелови 4. пролетерске не пребаце из подручја Доших Дубаца у село Мечке. Ради затвараша правца према Ивашици и осигураша бригада приликом извлачеша до села Мечке и према долини Студенице, штаб дивизије је 4. пролетерској бригади наредио да најприје повуче јединице на лијеву обалу Белице и десну обалу Сташевачке ријеке, а затим да појача снаге на правцу села Осонице.

Штаб бригаде је 10/11. априла ка Осоници упутио 4. батаљон. Тај батаљон и 5. батаљон, који је већ тамо био, имали су задатак да затворе правац Мечке—Ивашица и обезбјеђују 2. и 4. бригаду у прикупљашу у подручју Осонице и повлачеше ка долини Студенице. Остале јединице бригаде су се те ноћи почеле извлачити из Драгачева и 11. априла су се прикупиле у Осоници. Слиједећег дана читава бригада је, преко Дебелог јасена, одмаршевала за долину Студенице, а 13. априла посјела просторију Савово—Гарине—Грајићи—Мланца—Грдан и затворила долину Студенице. За вријеме извлачеша из Драгачева 2. пролетерска бригада штитила је лијев.и бок обје бригаде и са Других коса одбацила Нијемце који су их у стопу пратили,

[37] Исто, стр. 173—174.

пребацила се на просторију Орница—Понор—Ђаково и затворила правце према долини Ибра, Каони и Ивањици. Трећа српска бригада је за то вријеме посјела просторију Добри до—Врмбаја—Деспотовица и затворила правац према Ивањици. У борбама од 5. до 13. априла 4. пролетерска бригада убила је 82 и ранила око 100 непријатељских војника, заробила је 65 четника и заплијенила 7 пушкомитраљеза, 1 минобацач, више пушака, пиштоља и муниције. Из бригаде је избачено из строја око 40 бораца и старјешина. Тако је бригада, са 1.500 бораца и руководилаца, од којих су 1.268 били чланови КПЈ и Скоја, поново стигла у долину Студенице.[38]

Чим се прикупила у долини Студенице, штаб 2. дивизије је 13. априла наредио 4. бригади да главнином снага нападне те ноћи штаб 61. бугарског пука и 3. батаљон 122. пука у селу Милићу (заселак Борково), разбије их и настави наступање долином Студенице, а мањим снагама да, преко Мисиловца и Лекине стране, продужи за Бзовик и Боговиће како би спријечила одступницу непријатељу ка Рудну, те да садејствује 1. и 4. крајишкој бригади.[39] Ноћу 13/14. априла 1, 2. и 5. батаљон прешли су на десну обалу Студенице, посјели положаје за напад и напали Бугаре у засеоку Боркову. Први батаљон је главнином напао положаје на линији Јечмиште—к. 1266, а затим и источни дио Боркова. Једном четом је напао Тичју главу и одатле затварао правац према манастиру Студеници. Пети батаљон је главнином напао непријатељеве положаје на линији к. 1266—Паскаш, а затим јужни дио Боркова. Једном својом четом нападао је Милићки крст и затворио правац према планини Радочелу. Други батаљон је нападао положаје између к. 1039 и Тодоровића, а затим, са њих западни дио Боркова. Те ноћи је и 4. батаљон прешао Студеницу и посјео Преколиваду, са које је затварао правце што од села Рудног и Ушћа воде према Паскашу и Боркову. Борбе за Борково настављене су и 1.4. априла.

[38] Исто, стр 164.

Погинули су: борци Милош П. БојовиК. Душан П. Бјелаковић, Милутин Н. Гарић, Драгиша Т. Ђукић, Светозар Л. Јушковић, Душан Н. Лабовић, Спасоје С Мартиновић и Васо Р. Михаиловић: десетари Никола Ђ. Јовановић, Ђорђије Ђ. Поповић и Вукан Ивановић, водници Боро Драговић и Јагош М. Ристић; замјеници политичког комесара чете Ацо Александар Крстајић и Лука Б. Јановић; политички комесар чете Ђола Ђековић и политички комесар батаљона Михаило Бољевић; дневник аутора.

[39] П. Вишшић, исто, стр. 175.

Батаљони нијесу једновремено напали на Борково, што је добрим дијелом и било узрок неуспјеха. Они су ноћу 13/14. априла успјели да опколе Борково, али су се Бугари упорно бранили са раније уређених положаја, не допуштајући нашим снагама да им се приближе. Све правце, положаје и прилазе према Боркову Бугари су правовремено утврдили и организовали за одбрану, а у томе су — мора им се признати — били прави мајстори.

У 14 часова тога дана 1. батаљон је држао положаје на сјеверним падинама планине Радочела, на линији Бела стена—Тичја глава, а дијелом снага затварао правце долином Студенице према Ушћу; 4. батаљон је држао положаје источно од Боркова на линији к. 935—к. 1266, са којих је вршио притисак на Борково; 2. батаљон се налазио на положајима западно од Боркова на линији Рупа—Чука; 5. батаљон је посјео положаје на Паскашу и Милићком крсту, одакле је нападао Борково и затварао правце према планини Радочелу и селима Рудном и Бзовику; 3. батаљон је обезбјеђивао позадинске јединице бригаде и коморе батаљона и са положаја Орија глава—Мланца затварао правац према Ивашици; чета пратећих оруђа је минобацачима дејствовала са ватрених положаја из рејона гробља — западно од Боркова, подржавајући напад 2. батаљона, а топовима са ватрених положаја из рејона Мланце, подржавајући напад осталих батаљона.

Десно од 4. бригаде, са просторије Добри до—Врмбаја——Деспотовица, дејствовала је 3. српска бригада, а са просторије Дебели јесен—Савово—Ђаково, лијево од 4. бригаде, — 2. пролетерска бригада. Прва и Четврта крајишка бригада водиле су борбу с Бугарима у Рудном, а остале јединице 5. дивизије са четницима и недићевцима на правцу Катићи—Ивањмца, а с муслиманском фашистичком милицијом и Нијемцима на правцу Сјенице.

Четврта пролетерска бригада наставила је борбе с Бугарима у Боркову и у току ноћи 14/15. априла, али није имала успјеха, јер су се бугарски војници грчевито бранили, а и батаљонима је понестало муниције, нарочито ручних бомби. У наставку борби 15. априла Бугари су били сатјерани у неколико зграда, али су ипак успјели да се одрже. Командант бугарског 61. пјешадијског пука је употребио све снаге, чак и коњовоце, и пошло му је за руком да задржи снажан напад 2. и 4. батаљона у 14 часова и поновљени напад у 21 час.

Док су се водиле борбе за Борково, генерал Фелбер и командант 25. сабирне дивизије, ради деблокаде снага у Боркову, 15. априла упутили су: из Рудног 3. батаљон бугарског 61. пјешадијског пука и 2. батаљон 70. пука с ојачањима, правцем Бзовик—Милићки крст—Милићи; из рејона Лесковице, 2. батаљон њемачког 3. полицијског пука, правцем дгсна обала Студенице—Милићи; из рејона Ушћа, 1. батаљон бугарског 61. пјешадијског пука, да напада на Ћаву, и Ђаково; из Ивањице 2. батаљон бугарског 69. пјешадијског пука, према Ђакову и Ушћу, и 2. батаљон бугарског 61. пјешадијског пука, преко Будожеље, да нападне из позадине наше снаге у рејону села Мланце.[40] Непријатељске снаге су, прекс Мисиловца и Пољана, наступале од Рудног, брзо су се пробијале ка селу Милићима и подишле положајима 1. и 5. батаљона 4. пролетерске бригаде на линији Кривача—Милићки крст—Клече. Батаљони су ту непријатељеву колону напали у 21 час, у исто вријеме када су 2. и 4. батаљон напали на Борково. Али је већ у зору 16. априла 4. бригада била приморана да се повуче од Боркова на лијеву обалу Студенице. Батаљони су посјели положаје на одсјеку Гарине—Мланца, са којих су до 19. априла затварали правце долином Студенице, према Ушћу и према Ивањици.

У борбама за Борково непријатељ је имао 100—120 мртвих, приличан број рањених и 19 заробљених, међу којима један официр и један подофицир, а шесторица војника су добровољно пришли нашим јединицама. Заплијењено је 5 пушкомитраљеза, више пушака, 1 тромблонска пушка, 2 машинке, 1 пиштољ и 5 коња, а 80 коња је убијено. Из 4. бригаде је избачено из строја око 70 бораца и старјешина.[41]

[40] Исто, стр. 180.

[41] Зборник, том I, књ. 20, док. 150.

Погинули су: борци Миленко М. Бојовић, Вукајло С. Бабић, Радован Шошкић, Јован Р. Лазовић, Милан С. Милачић, Раде В. Милошевић, Миљан Ђ. Мословарић, Огњен М. Новосел, Илија М. Обрадовић и Владо Ј. Шљиванчанин; десетари Илија Перовић, Бранко Н. Ћулафић, Милета Р. Ћулафић и Секуле Џудовић; водници Милутин М. Бојичић, Ђика Радисав Дабетић, Вучић М. Ђерковић и Милић Р. Нововић Мушо; политички делегати вода Војин Н. Драговић, Милисав Р. Зечевић, Вучета Зечевић, Вучета М. Лакићевић и Андрија П. Шћепановић; командир чете Михаило М. Ђерковић и референт санитета батаљона Станислава Л. Јакић; дневник аутора.

Десно од 4. бригаде, са Великих ливада, 3. српска бригада водила је борбу с 2. батаљоном бугарског 63. пјешадијског пука и непријатељским снагама које су од Ивањице нападале тим правцима, а лијево је 2. пролетерска бригада, са просторије Савово—Градина, штитила лијеви бок дивизије од напада из долине Ибра — од Полумира и са Чемернице. За то вријеме су бригаде 5. крајишке дивизије разбиле батаљон СДК, четнике Пожешког корпуса и Златиборске бригаде и овладале Глогом, Чешљем и Острицом и обезбјеђивале десни бок УГД од Рашке, Сјенице, Дуге Псљане, од Јавора и планине Голије и од Ивањице.

Све вријеме борби у изворном дијелу Студенице непријатељска авијација је снабдијевала потребним средствима опкољене Бугаре у Боркову, и то једино ноћу, употребљавајући падобране. Међутим, њена су борбена дејства била знатно слабија вјероватно зато што су савезнички авиони тих дана у већим групама често прелетали просторију на којој су јединице УГД водиле борбу.

Многи су разлози довели до неуспјеха код Боркова; прије свега, непријатељ је, као што је већ речено, правовремено и јаким снагама организовао одбрану, ријешен да се до задњег брани; затим, противник је у снагама и средствима био много надмоћнији; све јединице групе дивизија биле су нападнуте у исто вријеме и свака је била ангажована на свом правцу; нашим јединицама је недостајала муниција; било је и слабости у командовању, изостало је садејство између батаљона и између самих њихових јединица; људство је било заморено, слабо храњено *м.* јединице су имале велики број рањеника и веома су биле ангажоване око болница. Све је то на један или други начин утицало на резултат борби. Но и поред тога, гледано у цјелини, група је приморала непријатеља да на линији Борково—Милићки крст—Јелење ливаде—Бзовик пређе у одбрану.

Извлачење на Маљен и Повлен

Да би разбио наше дивизије, непријатељ их је одлучно и јаким снагама нападао с фронта, с леђа и на бокове: 2. пролетерску дивизију из долине Ибра, с планине Чемернице и од Ивањице, а 5. крајишку дивизију из долине Ибра, од Сјенице и са планине Голије. Суочен с таквом ситуаци-

јом, штаб 2. дивизије је одлучио да јединице извуче из долине Студенице и приближи их 5. крајишкој дивизији.[42] Први и Трећи батаљон 4. пролетерске бригаде одмах су посјели положаје на Великим ливадама. Задатак им је био да заједно са 3. српском бригадом, која је била лијево од њих, спријече непријатеља да се од Ивањице пробије у долину Студенице. Остале јединице бригаде затварале су и даље правце према манастиру Студеници, Бзовику и Рудном. Друга пролетерска бригада штитила је десни бок дивизије од напада са планине Чемернице и од Полумира, а 5. крајишка дивизија дејствовала је према Ибру, Сјеници и планини Голији и штитила лијеви бок и леђа ударне групе дивизија.

Међутим, штаб групе дивизија се <и даље надао да ће прећи Ибар и продријети у Топлицу и Јабланицу. Зато је одлучио да се обје дивизије задрже на посједнутој просторији док не пристигне савезничка помоћ и да се припремају за форсирање ријеке. Али непријатељ није чекао, већ је, одсудно бранећи сектор око Студенице, ужурбано припремао напад: од Ивањице, преко Количевића и Међуречја, ка планини Голиј.и; од Ивањице, долином Моравице и преко Будожеља, ка Великим ливадама и селу Комадинама; од Рашке, преко села Трнавца, ка планини Голији; од Сјенице, преко планине Јавора, ка Ивањици. Испред фронта наших јединица стално су пристизале нове, свјеже непријатељеве снаге — њемачке, бугарске и квислиншке.

На вријеме откривши њихово груписање, штаб 2. пролетерске дивизије је 18. априла поново одлучио да извуче јединице из долине Студенице на повољније положаје. С том се одлуком два дана касније сложио и штаб групе, те наредио: 4. пролетерској бригади да се ноћу 18/19. априла пребаци на просторију Деспотовица—Вионица—Добри до и затвори правце који, преко Студенице. воде ка Бзовику и Рудном и, долином Моравице, ка Ивањици; 2. пролетерској бригади да с положаја на лини-ји Мланца—Гарина—Орља глава штити леђа и десни бок дивизије од манастира Студенице, Полумира и села Милића; 3. српској бригади да са Великих ливада затвара правац према Ивањици.[43]

Четврта пролетерска бригада је одмах пришла извршавању наређења. Тек 19. априла су 1. и 3. батаљон посјели

[42] Зборник, том I, књ. 7, док. 118 и 121.
[43] Исто, док. 126.

положаје у рејону Доброг дола, одакле су затварали правце који воде долином Моравице ка селу Комадинама; 2. и 4. батаљон положаје у рејону Деспотовице, одакле су затварали правце који преко Студенице воде ка Бзовику и Рудном; 5. батаљон положаје у рејону села Вионице; остале јединице су се размјестиле на просторији Милутиновићи—Марковићи—Рађевићи. Лијево од 4. пролетерске је 3. српска, са Великих ливада, затварала правце према Ивашици, а 2. пролетерска бригада посјела је просторију коју је до тада држала 4. пролетерска, штитећи десни бок и леђа дивизије од напада из долине Студенице и Ибра.

Први и Трећи батаљон 4. бригаде, потискујући четнике 2. милешевског корпуса према Кушићима, 20. априла су се повезали са 3. српском бригадом у Лепосавићима и Куманици, стигли у Ђопиће и затворили правце према Комадинама; 2. и 5. батаљон посјели су рејон Павловића и Вуковића, повезали се са 5. крајишком дивизијом, чији су се дијелови тог дана помјерали лијево и испред 2. дивизије, и затворили правце према Градцу и Кулизинама. Остале јединице 4. пролетерске бригаде, под заштитом 4. батаљона, прикупиле су се у селу Белој Стени, одакле је 4. батаљон одржавао везу с 2. пролетерском бригадом у селу Мланци. За то вријеме се борбена група „Холман",[44] која је наступала од Ивањице, пробила преко Потковиља, потисла 10. крајишку бригаду, посјела Ђуровића брдо (к. 1097) и озбиљно угрозила везу између 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије.

Увидјевши да су дивизије доспјеле у критичну ситуацију, а да би избјегао тешке борбе и губитке, штаб групе је 20. априла одустао од форсирања Ибра и одлучио да с јединицама пређе комуникацију Ивањица—Сјеница и продужи у западну Србију. С том одлуком се два дана касније сложио и Врховни штаб.[45] Пребацивање у западну Србију штаб групе је замислио да изведе продирући у двије колоне: 2. пролетерска дивизија правцем Опаљеник—Катићи—Узићи и даљ>е преко комуникације Пожега—Ужице ка Повлену, а 5. крајишка дивизија правцем Кулизина—Штитово—ЈБубиш—Чајетина и даље преко комуникација Ужице—Вишеград и Ужице—Бајина Башта ка Повлену.

[44] П. Вишн>ић, исто, стр. 190.

[45] Исто, стр. 192—197.

У духу те одлуке, штаб 2. дивизије је својим јединицама наредио да ноћу 21/22. априла пређу комуникацију Ивашица—Сјеница и наступају ка Златибору. Четврта пролетерска је на марш кренула 21. априла. По лошем времену, уз то оптерећена великим бројем рањеника, она је наступала правцем Потковиље—Равна гора—Павловићи——Погледи. Њен 1. и 4. батаљон водили су борбе на правцу села Дајића. Око 5 часова 22. априла приближила се комукацији Ивањица—Сјеница.

Ту саобраћајницу су од Ивањице притискали 4. пук „Бранденбург", бугарски 63. пук и 1. батаљон 4. пука СДК: од Јавор-планине група „Кремплер", а са линије Мучањ——Трудово—Штитово четници златиборског, 1. равногорског, 2. милешевског, пожешког и ваљевског корпуса. Па ипак, 2. дивизија је прешла комуникацију и продужила наступање. Након преласка комуникације 4. бригада се иза 2. пролетерске и 3. српске бригаде и лијево од њих, кретала према Равној гори. Већ тога дана су њен 2, 4. и 5. батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице посјели просторију Пресјека—Гушевац—Вујаши. Са тих прилаза 2. батаљон је затварао правце према Равној гори и Копићима, 4. батаљон према Јасенову, 5. батаљон према Белој Реци, 1. батаљон из села Брезове према Равној гори, а 3. батаљон према Ивањици. Штаб бригаде се смјестио у Гушевцу.

Убрзо затим, ноћу 23/24. априла, 4. пролетерска се, по наређењу Штаба дивизије, помјерила на просторију Мочиоци—Равна гора—-Клеково, са задатком да затвара правце према Москови, Белој Цркви и Штитову. Друга пролетерска се пребацила у подручје села Бјелуше и Шареника, а 3. српска бригада у рејон села Брезове и Катића. Дању 24. априла 4. бригада је продужила покрет. У зору 25. априла њен 1. *м.* 5. батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде избили су у рејон села Бјелуше, 2. батаљон у село Бреково, а 3. и 4. батаљон у село Високо. На тој просторији бригада је примила рањенике и болеснике читаве 2. пролетерске дивизије и са њима продужила за село Сирогојно.

У Сирогојну се, међутим, само кратко задржала. По наређењу штаба 5. крајишке дивизије,[46] коме је привремено стављена под команду, 4. пролетерска је 26. априла с

[46] П. Вишњић, исто, стр. 217—221.

рањеницима дивизије и 2. батаљоном 2. пролетерске бригаде, кренула даље, правцем Висока—Преслап—Желина—Дренова, до села Гостиља. Ту је штаб бригаде примио наређење штаба 5. крајишке дивизије да главнину бригаде прикупи у Гостиљу, да дијелом својих снага из села Рудина затвори правце према Боровој глави, Чајетини и Палисаду, у којима су биле сталне посаде, јачине до два батаљона, Бугара, Нијемаца и недићеваца, које су стално крстариле комуникацијом Ужице—Борова глава, а дијелом снага из села Алина Потока и Трнаве да обезбиједи леђа од напада са истока. Десно од 4. пролетерске бригаде, према Ужицу, дејствовала је 4. крајишка, позади које се, у рејону села Рожанства, прикупљала 10. крајишка, а лијево у рејону села Раковице, 1. крајишка бригада.[47]

Штаб 5. крајишке дивизије издао је 27. априла допунско наређење да јединице пређу комуникацију Ужице—Борова глава, а потом да наступају у три упоредне колоне. Десну колону чиниле су 10. и 4. крајишка бригада, без два батаљона, а лијеву 1. крајишка бригада. У средњој су колони били 4. пролетерска, два батаљона 4. крајишке и 2. батаљон 2. пролетерске бригаде и болнице обију дивизија. Она је имала да се пробије правцем Алин поток—Рудина—Мушвете—Церовићи—Кнежевићи—Николино брдо (к. 724)—Лекићи, до просторије Јаћимлук—Бранешци—Павловићи.[48]

Приступајући извршавању тог задатка, штаб 4. пролетерске бригаде је 26/27. априла свој 1. и 5. батаљон и два батаљона 4. крајишке бригаде упутио, преко Рудина, на Бели камен (к. 900), с тим да средњој колони обезбиједе прелазак комуникације Ужице—Борова глава од напада из Чајетине и са Палисада. Остале јединице средње колоне су се 27. априла изјутра, по великој киши и магли, упутиле ка комуникацији. Први и Пети батаљон 4. пролетерске су на Белом камену (к. 900) наишли на Бугаре и недићевце. Послије краће борбе, у којој је непријатељ имао 3 мртва, више рањених и 1 заробљеног подофицира, наши батаљони су Бугаре и недићевце сабили у Чајетину. Затим је 5. батаљон, затварајући правце према Чајетини, наступао у улози лијеве побочнице средње колоне, а 1. батаљон у улози претходнице.

[47] Исто, стр. 222.
[48] Исто, стр. 224.

За то вријеме је средња колона избила на комуникацију. Испред села Мушвета 3. батаљон 4. пролетерске бригаде посјео је к. 718 на самој комуникацији. Са ње је колони обезбјеђивао прелазак, а затим је, у улози заштитнице, наступао до засеока Јаћимлука. По завршеном дневном маршу батаљони су се овако размјестили: 4. батаљон у засеоку Томанићима, одакле је извиђао правце према жељезничкој станици Вруца; 5. батаљон у засеоку Лекићима, одакле је затварао правце према Мачкату и Чајетини; 3. батаљон, чета пратећих оруђа и интендантура с бригадном комором у засеоку Јаћимлуку, одакле је 3. батаљон штитио размештајну просторију средње колоне; 2. батаљон у засеоку Павловићима, одакле је извиђао правце према долини Ђетиње; остале јединице средње колоне и штаб 4. пролетерске бригаде у засеоку Саиновини. Тога дана су и остале јединице лијеве колоне групе дивизија прешле комуникацију Ужице—Борова глава и посјеле одређену просторију.

Послије тога је требало прећи жељезничку пругу и друм Ужице—Вишеград. Те саобраћајнице су бравили дијелови 4. пука „Бранденбурт", бугарске 24. пјешадијске дивизије, 4. пука СДК и четници из више корпуса. Сем тога, жељезничка пруга пролази тешко приступачним кањоном ријеке Ђетиње, с обје стране затвореним стрмим литицама. Прилази прузи су врло ријетки, узани и њима су се могли кретати једино пјешаци. Друм од Ужица за Вишеград води сјеверније од ријеке Ђетиње и њеног кањона, падином планине Таре, преко Кремне, Шаргана и Мокре горе.

Штаб 5. крајишке дивизије је 27. априла у 21 час одлучио да јединице лијеве колоне групе дивизмја пређу жељезничку пругу и друм Ужице—Вишеград на одсјеку између жељезничких станица Стапара и Кремне. С тим у вези хштаб групе је наредио да четири упоредне колоне почну да прелазе саобраћајнице 28. априла у 4 часа, па да потом продуже на сјевер према комуникацији Ужице—Бајина Башта. Четвртој пролетерској бригади је наређено да с болницама обију дивизија, 2. батаљоном 2. пролетерске и батаљонима 4. крајишке бригаде, који прате болнице, крене 28. априла прије зоре, општим правцем Вучје брдо (к. 837) —Томановићи—Митрашиновићи, да заузме жељезничку станицу Вруца, поруши пругу, пређе друм Ужице—Вишеград и продужи на сјевер до просторије Кнежевићи—Пеар

—Рогићи. Десно од 4. иролетерске бригаде, пругу и друм пређи ће 4. и 10. крајишка, а лијево 1. крајишка бригада.[49]

Други и Четврти батаљон 4. пролетерске бригаде пошли су 28. априла у 2 часа према жељезничкој станици Вруца — 2. батаљон правцем Павловићи—Рожњак, а 4. батаљон правцем Томанићи—Митрашиновићи, са задатком да до 4 часа ослободе станицу. Након тога је 2. батаљон имао да поруши пругу западно, а 4. батаљон источно од станице, те да посједну друм Ужице—Вишеград, ухвате везу с 1. крајишком, односно 10. крајишком бригадом, осигурају се према Биоски и Ужицу и обезбијеђују пријелазак пруге и друма средњој колони. Послије пребацивања средње колоне преко друма, 2. и 4. батаљон имали су да наступају у улози заштитнице средње колоне и обезбјеђују је од напада од Ужица, Биоске и са комуникације Ужице—Вишеград.

За 2. и 4. батаљоном пошли су 3. батаљон и чета пратећих оруђа, са задатком да у рејону жељезничке станице Вруца организују пребацивање болница и коморе. Потом је требало да 3. батаљон посједне посложаје јужно од станице, на линији Крида—Солила, и да затвара правце према Мачкату и Чајетини. Болнице обију дивизија, коморе 4. пролетерске бригаде, 1. батаљон 4. пролетерске, 2. батаљон 2. пролетерске и оба батаљона 4. крајишке бригаде, који су непосредно обезбјеђивали болнице и комору и носили 30 рањеника, према станици су се кретали позади 3. батаљона. Они из Вруца требали су да, преко Митрашиновића и друма Ужице—Вишеград, продуже на сјевер, ка размјештајној просторији. Непосредно позади њих наступао је, у улози заштитнице средње колоне, 5. батаљон, који је од жељезничке станице Вруца имао да наступа као претходница средње колоне.

У зору 28. априла 2. и 4. батаљон су растјерали посаду станице Вруца, запалили станицу и порушили пругу источно и западно од ње, а затим је 2. батаљон продужио лијево, правцем Рожњак—Делићи, а 4. батаљон десно, правцем Митрашиновићи—Ђурићи. Потом су посјели друм и поставили лака обезбјеђења — 2. батаљон према Биоски, а 4. батаљон према Ужицу. Трећи батаљон и чета пратећих оруђа такође су стигли на жел>езничку станицу у предвиђено вријеме, организовали прелажење болница и комора

[1] Зборник, том III, књ. 7, док. 254.

преко пруге и посјели положаје јужно од станице, на правцу Мачката и Чајетине, ради обезбјеђења преласка средње колоне преко пруге и друма Ужице—Вишеград. Око 8 часова на станицу су стигли и први дијелови батаљона с болницама и комором, а 5. батаљон је преузео улогу претходнице средње колоне.

До тог тренутка, јединице су извршавале своје задатке под заштитом ноћи и јутарње магле, која је ограничавала видљивост на 20 до 30 метара. Послије 8 часова магла се нагло дигла. Пред 2, 4. и 5. батаљон, друмом од Ужица, избили су, у пратњи 10 до 15 лаких и средњих тенкова, дијелови 4. пука „Бранденбург", с којима су претходно водиле борбу 4. и 10. крајишка бригада на свом одсјеку прелаза. Други, Четврти и главнина Петог батаљона одмах су прихватили борбу и водили је све до 16 часова тог дана, а једна чета 5. батаљона, штаб 5. крајишке дивизије и чланови Главног штаба за Србију који су се кретали са штабом 5. крајишке, прешли су друм и продужили на сјевер. Ситуација је била критична.

Други, Четврти и главнина Петог батаљона водили су борбу на друму и у непосредној околини с непријатељевом пјешадијом коју су подржавали артиљерија и тенкови. Како је то било земљиште откривено, а наше јединице нијесу имале противтенковских средстава, противник их је сваког тренутка могао одбацити са друма. Тога дана је најтеже борбе водио 4. батаљон, на Малића брду. Ту кључну тачку на одсјеку прелаза средње колоне Нијемци су настојали да посједну на сваки начин како би са ње непосредно напали и уништили болнице и коморе у долини Ђетиње. Тога дана су Нијемци више пута заузимали Малића брдо, али су их борци 4. батаљона, свјесни ситуације у којој су се налазили рањеници, сваки пут на јуриш збацивали. У најкритичнијој ситуацији, око 12 часова, када су Нијемци друмом од Ужица најјаче насртали, 2. батаљон је водио борбу на правцу жељезничке станице Биоска, коју није успјела да заузме 1. крајишка бригада; 3. батаљон је сам водио борбу с јаким бугарским и четничким снагама, на правцу Мачката и Чајетине; главнина 5. батаљона је помагала 1. батаљону 4. пролетерске, 2. батаљону 2. пролетерске и батаљонима 4. крајшпке бригаде при извлачењу рањеника из долине Ђетиње на косе јужно од станице Вруца.

Послије извлачења рањеника из долине Ђетиње, према Бугарима и четницима, на правцу Чајетине и Мачката, уве-

ден је у борбу 1. батаљон. Главнина 5. батаљона уведена је у борбу против Нијемаца на друму. Тако су тога дана сви батаљони 4. пролетерске учествовали у борби која је вођена у уском кругу. Трећи батаљон је успио да задржи Бугаре и четнике који су покушали да се пробију до жељезничке станице Вруца. А послије увођења у борбу 1. батаљона, поколебани Бугари и четници су у току дана одбачени у полазне рејоне. За то вријеме су 2. и 4. батаљон и главнина 5. батаљона сабили и органичили Нијемце на дејства дуж друма. Слиједеће ноћи читава средња колона се, маневром преко села Стапара, пребацила преко пруге и друма и продужила на сјевер, ка селу Доловима. Тога дана пругу и друм Ужице—Вишеград пријешле су све јединице лијеве колоне групе дивизија. У тим борбама Нијемци су имали 94, а Бугари 16 војника избачених из строја; заробљен је 1 официр, 1 продофицир и 29 четника.[50] Из 4. пролетерске бригаде је избачено из строја око 30 бораца и старјешина.[51]

Пошто су јединице лијеве колоне групе дивизија прешле друм Ужице—Вишеград, штаб 5. крајишке дивизије им је наредио да у истом поретку наставе покрет ка Јеловој гори и пријеђу друм Ужице—Бајина Башта. Ради извршења тог наређења, 5. батаљон 4. пролетерске бригаде, ојачан противтенковским средствима, посјео је 29. априла прије зоре Кадињачу. Задатак му је био да се повеже с 4. крајишком бригадом, затвори правац према Ужицама и осигурава десни бок средњој колони. Затим је прешла друм средња колона с болницама обију дивизија. Она се до 6 часова прикупила у подручју Расадника и Јефтовића, сјеверно од друма. Док су се јединице лијеве колоне групе дивизија пребацивале преко друма, Нијемци су се с тенковима пробили из Ужица до Граба, одакле су продужили према Кадињачи и Ланишту. Намјера им је била да обухвате наше снаге преко Јелове горе и набаце их на масив

[50] Исто, док. 150.

[51] Погинули су: борци Радомир Асановић, Милован М. Бабовић, Миљан Д. Богавац, Добривоје Милојевић, Драгутин М. Раковић, Радомир Б. Сератлић, Драго Р Зоговић, Полка М. Ћулафић и Милутин ЈБ. Шћекић Лала; десетари Миљан Рајковић, Илија Самарџија, Радомир М. Симовић и Милорад М. Ћулафић; водници Драгутин Р. Зечевић, Ново Ј. Зечевић и Фране Стипе Славица; политички делегати вода Млађо Радевић, Милутин Р Милошевић и Маринко Т. Славица; замјеник командира чете Бранко Драговић и интендант батаљона Милутин Мартиновић; дневник аутора.

Таре, односно у долину Дрине и да их, у садејству с Бугарима и недићевцима разбију.

Да би се избјегле борбе у захвату друма, штаб 5. крајишке дивизије наредио је јединицама да одмах изврше покрет преко Јелове горе ка Сечи Реци. Средњој колони, односно 4. пролетерској бригади, наређено је да с јачим осигурањима наступа од Расадника, преко Шупље липе, за Сечу Реку, да се осигура према комуникацији Ужице—Ваљево и повеже са штабом 2. пролетерске дивизије.[52] У вези с тим наређењем, штаб 4. пролетерске је болнице обију дивизија и комору бригаде, у пратњи 1. и 5. батаљона 4. пролетерске, 2. батаљона 2. пролетерске и два батаљона 10. крајишке бригаде, упутио преко Јелове горе за Руду букву, односно Сечу Реку, а свој 4. батаљон одредио да непосредно штити ту колону. Други м Трећи батаљон и чете пратећих оруђа 4. пролетерске и два батаљона 10. крајишке бригаде образовали су општу заштитницу лијеве колоне групе дивизија и обезбјеђивали је од напада из Ужица, са Кадињаче и од Дуба.

У наступању преко Јелове горе, 30. априла, колона с рањеницима потисла је четнике ка Косјерићу. Дијелови 5. крајишке дивизије смјестили су се у рејону Руде Букве, а 4. пролетерска бригада прикупила се у рејону Сече Реке. Њене су се јединице размјестиле овако: 1. батаљон у засеоку Годљеву, одакле је затварао правце према Повлену; 2. батаљон у селу Гајтану, одакле је затварао правце према Јеловој Гори; 3. батаљон и чета пратећих оруђа у Сечој Реци, одакле су затварали правце према Косјерићу и Рибаревини; штаб бригаде, 4. батаљон и позадинске јединице у засеоцима Минићима и Сувом Врелу, одакле је 4. батаљон затварао правце према Повлену; 5. батаљон у селу Головићима, одакле је затварао правце према Косјерићу. У рејону Сече Реке истог дана бригаду су напали један батаљон Нијемаца из састава групе „Васел" од Косјерића и четници Златиборског корпуса од Трнаве, с којима је бригада водила оштре борбе све до 19 часова, односно до пребацивања болнице и коморе у заселак Веселиновиће. Послије тога је посјела положаје Башићи—Радошевићи, са којих је спречавала непријатељев продор према Варди.[53] У тим борбама непријатељ је имао више губитака. Из 4. пролетереке бри-

[52] Зборник, том I, кн>. 7, док. 164.

[53] П. Вишшић, исто, стр. 255.

гаде избачено је из строја десетак бораца и старјешина.'"[4] Затим се штаб бригаде повезао са штабом 2. пролетерске дивизије и с 2. пролетерском и 3. српском бригадом, које су од 25. до 30. априла, као десна колона групе дивизија, наступале преко жељезничке пруге и друма Пожега—Ужице и друма Ужице—Ваљево, те посјеле просторију Варда—Руда Буква—Годочево, обезбјеђујући се према Ужицу, Косјерићу и комуникацији Ужице—Ваљево.[55]

Борбе на Маљену и Повлену и повлачење ни планину Тару

Штабови 5. крајшпке и 2. пролетерске дивизије су се на састанку у селу Варди 30. априла послије подне, не познајући ситуацију на лијевој обали Дрине, договорили да с дивизијама офанзивно дејствују на широј просторији у захвату Јелове горе, Маљена, Повлена и Медведника, а потом да нападну на комуникације Ужице—Ваљево, Ваљево—ЈБубовија, ЈБубовија—Бајина Башта и Бајина Башта—Ужице, да разбију четнике, помогну 16. и 17. дивизији при преласку преко Дрине и обезбиједе пријем материјала који савезници шаљу ваздушним путем. Према том договору, 2. пролетерска дивизија имала је да са двије бригаде посједне просторију Кондор—Варда—Мравинци, а једном бригадом и рејоне Родеља и Војиновачке, док је 5. крајишка имала да посједне просторију сјевероисточно од линије Дуб—Рогачица од Медведника.[56]

Међутим, и непријатељ је одмах реаговао. Ради концентричног напада на јединице УГД, припремио је јаче снаге, које ће масовно подржавати тенкови, артиљерија и авијација. Стога је штаб 2. пролетерске дивизије 30. априла у 18 часова, послије договора са штабом 5. крајишке дивизије, наредио: 4. пролетерској бригади да се 1. маја помјери на просторију Јакаљ—Годочево—Варда, да преда болнице 2. пролетерској и 3. српској бригади, те да извиђа

[54] Погинули су: борци Влајко М. Корађ, Божидар Р. Чобелић, Данило Ј. Цицмил и Владо Ф. Цудовић; референт санитета батаљона Милка Суботић и командант батаљона Машо Јелић; дневник аутора.

[55] П. Вишшић, исто, стр. 256.

[т] Зборник, том I, кш. 7, стр. 398; Ослободилачки рат, кш. II, стр. 235.

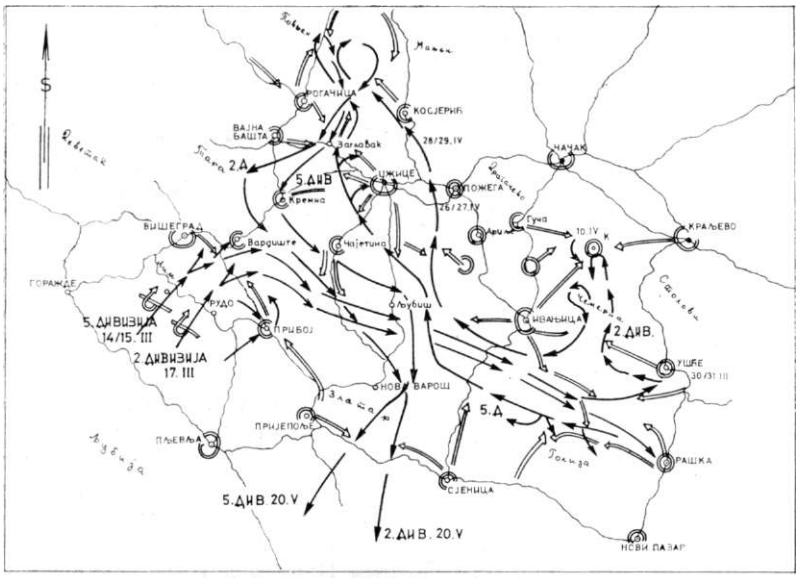

Продор 2. и 5. дивизије у Србију, 15. март — 20. мај 1944.

и осигурава правце Варда—Ужице, Варда—Косјерић и Варда—Букови; 2. пролетерској бригади да се помјери у рејон села Мравинаца и Лесковице и затвара правце према Ваљеву; 3. српској бригади да се пребаци у село Маковиште и затвара правце према Косјерићу и Ражини.[57]

Првог маја у зору 4. пролетерску бригаду су напали: од Косјерића четници и њемачка борбена група „Херман",[58] преко Кондора и Јелове горе четници и борбена група „Вајл",[59] а од Рогачице четнипи и два бугарска батаљона.[60] Други, Четврти и Пети батаљон, који су били у покрету, одмах су посјели положаје на линији Радошевићи—Мачковац—Вучак, ступили у борбу и читавог дана задржавали непријатеља који је наступао према Повлену. Друга пролетерска бригада је тога дана водила борбе с четницима на Говеђој глави и Повлену, с недићевцима и припадницима РЗК према Мравинцима, 3. српска бригада с недићевцима и четницима на Градини, а 5. крајишка дивизија с Бугарима, четницима и недићевцима на свом сектору.

[57] Зборник, том I, књ. 7, док. 168.
[58] Ослободилачки рат, књ. II, стр. 235.
[59] П. Вишњић, исто, стр. 260—261.
[69] Исто, стр. 267—268.

Да би предухитрио противника, штаб 2. дивизије је наредио: 4. пролетерској бригади да 1/2. маја нападне четнике Церског корпуса и недићевце на Повлену, овлада котама 1269, 1300 и тр. 1346, а затим да посједне просторију Мојићи—Вујиновача—Ребељ и затвори правце према Ваљеву и комуникацији Ваљево—Косјерић; 2. пролетерској бригади да протјера четнике са Малог Повлена и Белих вода, нападне 1. батаљон 5. пука РЗК, ослободи Мравињце и затвори правце према Буковима и Ваљеву; а 3. српској бригади да разбије четнике тзв. Горске гарде и 2. јаворског корпуса, поседне Маковиште и затвори правце према Косјерићу и Ражини.[61]

У вези с тим наређењем, 1. и 2. батаљон 4. пролетерске су напали четнике и недићевце на Малом Повлену, односно Говеђој глави. Позади њих су наступали 4. батаљон и чета пратећих оруђа. Трећи и Пети батаљон осигуравали су позадинске јединице бригаде и батаљонске коморе и кретали се бољим али заобилазним путем ка превоју Повлена. У току ноћи 1/2. маја, при наступању 1, 2. и 4. батаљона уз падине Повлена, четници и недићевци су се испред њих склањали и сакривали по шумама и вртачама, те су батаљони без борбе прешли преко Повлена и у зору 2. маја посјели просторију Мојићи—Вујиновача—Ребељ. Четници и недићевци (и то баш они који су се претходне ноћи склањали) напали су 2. маја прије подне, на превоју Повлена, изнад Белих Вода, 3. и 5. батаљон, позадинске јединице бригаде и батаљонске коморе. Трећи и Пети батаљон, којима је одмах у помоћ прискочио један батаљон 4. крајишке бригаде, разбили су квислинге. Сељаци из Варде и Сече Реке спасавали су наше рањенике и носили их на рукама до главнине бригаде. Затим су та два батаљона с позадинским јединицама и батаљонским коморама продужили ка размјештајној просторији бригаде. У борбама 1. и 2. маја Нијемци су имали 10, недићевци и четници 17 мртвих, а 7 четника је заробљено. Заплијењен је 1 пушкомитраљез. неколико пушака и нешто муниције. Из 4. пролетерске бригаде избачено је из строја десетак бораца и старјешина,[62] Изгубљени су комора 2. батаљона и гумени чамци бригаде.[63]

[61] Зборник, том I, књ. 7, док. 168.

[62] Погинули су: борци Богдан М. Фуштић и Мијат Кустудић и водник Анте Славица; дневник аутора.

[63] Зборник, том I, књ. 20, док. 150.

Штаб групе дивизија на вријеме је оцијенио непријатељеве намјере, па је одлуку о дејству дивизија на широкој просторији промијенио и одлучио да се обје дивизије 2/3. маја пребаце преко комуникације Ужице—Ваљево на планину Маљен и да 2. пролетерска дивизија посједне сјеверне падине Маљена према Ваљеву, а 5. крајишка јужне, према Косјерићу.[64] На основу те одлуке, штаб 2. пролетерске дивизије наредио је: 4. пролетерској бригади да 2. маја избије на комуникацију Варда—Ваљево, на међупростор Дебело брдо—Трипковићи, а да се 2/3. маја најповољнијим правцем пребаци преко комуникације Ужице—Ваљево, посједне просторију Мратишићи—Буковац—Голубац и затвара правце према Рајковићима, Жабарима и комуникацији Ваљево—Ужице; 2. пролетерској бригади да наступа десно од 4. пролетерске и 3. српској бригади да наступа у улози заштитнице дивизије.[65]

Другог маја 4. пролетерска бригада посјела је комуникацију Варда—Ваљево. Навече тог дана, 5. батаљон је пошао правцем Дебело брдо—Ковачице—Пријездићи—Мратишићи, са задатком да овлада комуникацијом Ужице—Ваљево на одсјеку Црни врх—Долинице, да је посједне и обезбјеђује прелазак бригаде. Батаљон је успио да се ноћу, водећи борбу с припадницима РЗК, недићевцима и четницима, пробије преко комуникације, али не и да је очисти. Посјео је положаје на Чубрици (тр. 692), источно од комуникације, са које је прихватао јединице бригаде и затварао правце према Ваљеву и планини Маљену. До ноћи 2. маја 1. и 2. батаљон, који су наступали позади 5. батаљона, спустили су се узаном стазом од Равног брда у кањон Градац, западније од Великог врха (к. 646), и те ноћи су се пробили до комуникације. При изласку из кањона, предњи дијелови батаљона дочекани су ватром из већег броја аутоматских оружја недићеваца, припадника РЗК и четника, али су успјели, у брзом налету, борбом прса у прса, да се пробију до комуникације и омогуће осталим батаљонима да се извуку из кањона и ступе у борбу.

У оштрим окршајима и уз помоћ 5. батаљона са Чубрице, 1. и 2. батаљон су прешли комуникацију и ујутро 3. маја спустили се у долину Прерачке ријеке, гдје су наишли на јаче недићевске и четничке снаге. Читав дан 3. маја су 1, 2. и 5. батаљон, са којима је био штаб бригаде, водили

[64] Исто, књ. 7, док. 175.

[65] Исто, док. 175; П. Вишњић, исто, стр. 272.

оштре борбе с недићевцима, припадницима РЗК и четницима на врло малом простору на два правца, готово у окружењу. Тога дана су двије јаче њемачке колоне, од Ваљева и од Косјерића, пошле једна другој у сусрет, што је угрозило положаје наших јединица, и оних источно и оних западно од комуникације Ужице—Ваљево. Да би осујетио непријатељеву намјеру да те снаге одвоји, штаб 2. дивизије је наредио 4. бригади да 1, 2. и 5. батаљон, 3/4. маја, врати преко комуникације. Наши су батаљони у подручју Букова те ноћи, пола сата прије спајања њемачких колона, успјели да се извуку и до зоре 4. маја избили су на просторију Радановци—Маглеш—Мравинци, западно од комуникације.

Остале јединице 4. пролетерске бригаде су 2. маја, у први мрак, пошле према комуникацији Ужице—Ваљево, правцем Петровићи—Забава, али нијееу прешле саобраћајницу. Оне су 3. маја преданиле у де/жни Забаве ријеке. Ту су их обезбјеђивали: 3. батаљон од Букова и Ваљева, а 4. батаљон од Ваљева и Повлена. Ноћу 3/4. маја оне су се вратиле на просторију Радановци—-Магљеш—Мравинци, гдје се 4. маја прикупила читава бригада. Преко комуникације Ужице—Ваљево 2/3. маја успјела је да пређе још само 10. крајишка бригада, која се ноћу 3/4. маја, у исто вријеме кад и 1, 2. и 5. батаљон 4. пролетерске бригаде вратила. Остале јединице 2. и 5. дивизије нијесу успјеле да је пређу, већ су се задржале западно од комуникације —• јединице 2. у рејону Радановаца, а 5. крајишке у рејону Варде.

У настојањима да разбију 2. и 5. дивизију и да очисте западну Србију, Нијемци су моторизовали све јединице ангажоване против наших снага. На комуникацијама око 2. и 5. дивизије поставили су јаке тенковске и артиљеријске јединице у виду засједа, а на међупросторима су употребили и Бугаре, припаднике РЗК и четнике.[66]

Тражећи излаз из тешке ситуације, штаб групе, с којим су се кретали и чланови Главног штаба за Србију, наредио је 2. пролетерској дивизији да се главнином својих снага постави на положаје од Црвеног брега према Повлену, да разбије недићевце и четнике на Повлену, да затим, у садејству с јединицама 5. дивизије, разбије квислинге на Медведнику и одбаци их ка долини Дрине и Рогачици. Дио снага 2. дивизије оријентисао је према Ваљеву, Буковима и комуникацијама на том међупростору. Петој крајишкој диви-

[66] П. Вишњић, исто, стр. 293

зији штаб групе је наредио да главнином својих снага посједне положаје на линији Градина—Варда и у садејству с 2. пролетерском дивизијом разбије недићевце и четнике на Повлену и Медведнику, а дио снага да оријентише према Нијемцима на комуникацији између Косјерића и Букова.[67]

Штаб 2. пролетерске дивизије је, у складу с таквом одлуком, наредио јединицама да 4. маја овако посједну положаје: 4. пролетерска бригада просторију Лесковица—Радановци—Мравинци, према Нијемцима са комуникације Ужице—Ваљево, и да садејствује 4. крајишкој бригади која посједа просторију Маковиште—Руда Буква—Варда и поставља се такође према Нијемцима на истој комуникацији десно од 4. пролетерске. Другој пролетерској и 3. српској бригади наређено је да разбију недићевце и четнике на Повлену и Медведнику и затварају правце према Рогачици, долини Дрине и Медведнику, Повлену и Ваљеву.[68]

Ојачан одјељењем противтенковских топова, 4. батаљон 4. пролетерске бригаде најприје је, 4. маја прије подне, посјео положаје Вис—Равна гора да би затворио правце према Ваљеву и обезбиједио лијеви бок бригаде од напада са Повлена. Положаје десно од 4. батаљона, на сјевероисточним падинама планине Магљеша и источно од села Радановаца и Мравинаца, према Нијемцима са комуникације Ужице—Ваљево, посјели су 1, 3. и 5. батаљон. Други батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде смјестили су се у селу Мравинцима, одакле је 2. батаљон обезбјеђивао леђа бригаде од напада са Повлена. Неколико покушаја припадника РЗК, недићеваца и четника да се 4. маја поново домогну Магллша и Мравинаца, наши су батаљони одбили. Они су ноћу 4/5. маја с положаја на Магљешу напали непријатеља у Лесковици, али нијесу успјели да заузму село, па су се 5. маја, прије зоре, повукли на раније положаје. Са њих су читавог дана одбијали непријатељеве нападе од комуникације Ужице—Ваљево и из села Лесковице. Пред мрак 5. маја, испред положаја 4. пролетерске бригаде непријатељу су стигла знатна појачања, с очевидном намјером да врате планину Магљеш и село Моавинце.

За то воијеме је 2. поолетеоска бригаца, којој је 5. маја садејствовао 2. батаљон 4. бригаде, разбила четнике у

[67] Зборник, том I, књ. 7, док. 176.
[68] Исто, док. 179.

селима Косићима и Лазаревићима и одбацила их ка Пашиħу равни. Али је, с друге стране, 5. дивизија, под притиском јачих непријатељевих снага, била приморана да се повлачи. Стога се и 2. пролетерска дивизија морала помјерити према југу.

Простор који су држале двије дивизије постајао је све мањи, маневар скученији, рањеника је било све више, муниције је понестало, а очекивана помоћ од савезника, на којој је Врховни штаб стално инсистирао, никако није стизала. Ситуација у коју је доспјела група била је веома тешка. Суочени с њом, штабови дивизија и чланови Главног штаба за Србију одржали су 5. маја навече заједнички састанак. Послије свестране анализе; договорено је да се дивизије извуку из фронталних борби и 5/6. маја изврше покрет на Јеловој гори и пређу на Златибор — 5. крајишка између Ужица и Пожеге, а 2. пролетерска дивизија између Поникава и планине Таре. У вези с тим договором, штаб 2. пролетерске дивизије наредио је: 4. пролетерској да се ноћу 5/6. маја повуче с Магљеша и пребаци најприје на просторију Гладовићи—Селиште—Варда, а одатле, затим, правцем Јеловик—Заглавак—Солотуша, преко Јелове горе и комуникације Ужице—Бајина Башта, на планину Тару и ту изврши припреме за пребацивање на Златибор; 2. пролетерској да се повуче с Повлена и пребаци најприје на просторију Ранићи—Матићи—Крушчица, а потом, одатле, наступајући десно од 4. бригаде, преко Јелове горе и комуникације Ужице—Бајина Башта на планину Тару; 3. српској да са просторије Ћебићи—Црвени брег—Градина штити повлачење 4. и 2. пролетерске бригаде са Магљеша и Повлена, затим да их обезбјеђује од напада из Ваљева и са Повлена и да се, у улози заштитнице дивизије, позади 2. пролетерске бригаде, извлачи преко Јелове горе на планину Тару.[69]

Ноћу 5/6. маја 4. пролетерска бригада се повукла са Магљеша и правцем Мравинци—Црвени брег—Ћебићи упутила се према Варди. Овдје се изјутра 6. маја сударила с четницима Горске гарде и Златиборeког и 2. равногорског корпуса, који су наступали с истока, југа и запада. Прво је ступио у борбу 3. батаљон на правцу Варда—Катићи, затим лијево од њега 4. батаљон, па 1. батаљон на десном и 2. батаљон на лијевом крилу бригаде. Задатак 3. и 4. батаљона био је да се у улози челног одреда бригаде пробијају

в9 Зборник, том Т, док. 183 и 186.

лреко Јелове горе, ка комуникацији Ужице—Бајина Башта, а задатак 1. и 2. батаљона да садејствују 3. и 4. батаљону и штите бокове бригаде. Одмах у почетку борбе у подручју Варде, 5. батаљон, одређен је да, у улози заштитнице бригаде, штити позадинске јединице, затвара правце према Ваљеву и Повлену, одржава везу с 3. српском бригадом у рејону 'пебића и носи рањенике за Јелову гору. Чети пратећих оруђа наређено је да стално подржава 3. и 4. батаљон.

Борба је на свим правцима била врло оштра. Осам батаљона 2. и 4. бригаде напали су, око 12 часова, 6. маја, на правцу Јелове горе. Под њиховим ударцима непријатељев фронт је брзо пуцао по читавој дубини, те је пробој 2. пролетерске дивизије до Јелове горе био налик на стазу издужене елипсе, кроз коју су до ноћи тог дана прошле њене јединице и сви рањеници <и болесници. У први мрак 4. бригада је избила у Јеловик и Шупљу букву, а одатле одмах продужила ка комуникацији Ужице—Бајина Башта. Друга пролетерска бригада је на линији Сеча Река—Руда Буква—Јакаљ преузела улогу заштитнице дивизије и обезбјеђивала њен прелазак преко комуникације на планину Тару. Пета крајишка дивизија је тога дана водила упорне борбе на правцу извлачења и успјела да се до 24 часа прикупи и припреми за прелазак комуникације Ужице—Бајина Башта.

У борбама са 4. пролетерском бригадом од 2. до 7. маја непријатељ је имао око 46 мртвих, 50 рањених и 3 заробљена војника. Из 4. пролетерске је избачено из строја око 20 бораца и старјешина.[70]

Чим се бригада прикупила на Јеловој гори, њен 3. батаљон и чета пратећих оруђа, спустили су се на комуникацију Ужице—Бајина Башта, у подручју Заглавка, и посјели положаје на Дубу и Кадињачи. Комуникацију је најприје прешао 5. батаљон и био у претходници бригаде све до Калуђерских бара на Тари, затим позадинске јединице бригаде и коморе батаљона па 1, 2. и 4. батаљон који су носили рањенике од Јелове горе до врха Таре. Послије тога су с комуникације скинути 3. батаљон и чета пратећих оруђа који су

[70] Зборник, том I, кн>. 20, док. 150.

Погинули су: борци Данило П. Новаковић, Божо Р. Оташевић, Милија Ј. Поповић, Радоје И. Пантовић, Милутин Р. Рајковић и Гојко А. Туфегџић; десетари Марко В. Раковић, Милутин М. Радовић и Божидар Т. Савовић; политички делегат вода Вујадин Р. Зечевић и политички комесари чете Мињаш М. Милошевић и Митар М. Марковић; дневник аутора.

образовали заиггитницу бригаде. Седмог маја изјутра бригада је посјела шири рејон Солотуше одакле је 5. батаљон упућен на Калуђерске Баре а остале јединице су затварале правце према Рогачици, Дубу и Кадињачи. Ноћу 6/7. маја све јединице 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије подржавала њемачка и бугарска артиљерија. С Нијемцима на огранке Таре.

У раним јутарњим часовима 7. маја почела је да пада киша и планину Тару је обавила густа магла. То је непријатељ искористио и неопажено се пребацио са комуникације Бајина Башта—Ужице на комуникацију Ужице—Вардиште, ојачавши њену одбрану. Испред 2. и 5. дивизије поново су се испријечиле јаке њемачке, бугарске, недићевске и четничке снаге и одмах продужиле уз планину Тару. У тренутку када су јединице 4. бригаде избиле на Калуђерске баре, према њима је, од Кремне пошла једна колона Нијемаца, у пратњи неколико лаких тенкова. Од Бајине Баште према манастиру Рачи, кретали су се један бугарски пјешадијски батаљон, а с комуникације Ужице—Бајина Башта припадници РЗК, недићевци и четници, које је подржавала њемачка и бугарска артиљерија. С Нијемцима су се на правцу Калуђерских Бара сукобили 4. и 5. батаљон 4. пролетерске и један батаљон 10. крајишке бригаде. Први и Други батаљон 4. пролетерске и 3. српска бригада сударили су се с Бугарима на правцу манастира Раче. Пошто су одбиле нападе од Калуђерских Бара и Раче, 2. и 4. пролетерска и 10. крајишка бригада водиле су борбу са положаја на Пониквама према Дубу, Кадињачи, Биоски и Кремни, а 1. крајишка бригада је, у подручју Стапара, прешла комуникацију Ужице—Вишеград и пребацила се у рејон села Шљивовице на Златибору.

Трећи батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице 4. бригаде 7. маја су се, преко Јасиковца и Калуђерских Бара, пребацили за Добро поље, гдје се навече прикупила читава дивизија. За то вријеме се 5. крајишка дивизија, без 1. бригаде, прикупила у подручју села Милошевца. Те ноћи су штабови обију дивизија одржали заједнички састанак и договорили се да се дивизије наслоне на снаге 2. ударног корпуса, које су тих дана ослободиле долину Лима од Мурине до Бродарева, да им поедају рањенике и снабдију се муницијом и другим потребним средствима. Одлучено је да се комуникација пређе на одсјеку Мокра Гора—Кремна.

Међутим, непријатељ је стално појачавао одбрану комуникације, нарочито одсјек Кремна—Мокра Гора. Он је 8. маја из Кремне, са 100 камиона дуж комуникације према Вишеграду, истурио снаге јачине цјешадијског пука, а од Бајине Баште, Дуба и Кремне напао јачим снагама према Калуђерским Барама и манастиру Рачи. Тог су дана дијелови 3. српске и 1. батаљон 4. пролетерске бригаде водили борбу са Нијемцима на Високој глави (к. 1174). Чинили су то у намјери да противника врате у Кремну. У томе нијесу успјели, али су спријечили Нијемце да се пробију на Калуђерске Баре. Трећи и Пети батаљон водили су борбу с непријатељем на правцу манастира Раче, а 2. батаљон је садејствовао 2. пролетерској бригади у борби с непријатељем на правцу Дуба. Четврти батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде били су у Љутом пољу и Добром пољу, одакле је тај батаљон извијао правце према Милошевцу и одржавао везу с 5. крајишком дивизијом.

Ноћу 8/9. маја читава бригада се прикупила у селу Милошевцу, а 5. крајишка дивизија је прешла комуникацију у подручју Шаргана и Мокре Горе и продужила за Јабланицу. О томе је штаб 5. дивизије исте ноћи обавијестио штаб 2. пролетерске дивизије и сугерирао му да слијеђеће ноћи то исто учини и 2. дивизија.[71] Међутим, штаб 2. дивизије је у међувремену, на инсистирање чланова Главног штаба за Србију, одустао од договора са штабом 5. крајишке дивизије о преласку преко комуникације и одлучио је да се 2. пролетерска дивизија, без 4. пролетерске бригаде, привремено задржи на планини Тари и да покуша да се пробије у Шумадију, а да се 4. пролетерска бригадаса свим рањеницима и болесницима 2. пролетерске дивизије, 9/10. маја пребаци преко комуникације, повеже са 5. дивизијом и да се са њом креће до повратка у састав своје дивизије.[72]

Са Таре, преко Шаргана, на Златибор

Нијемци су послије одласка 5. дивизије још више ојачали одбрану комуникације Вишеград—Ужице. Доминант-

[71] М. Морача, исто, стр. 255.
72 Зборник, том I, књ. 7, док. 189.

не положаје дуж ње посјели су јачим снагама наоружаним аутоматским оружјем и појачали патролирање тенковима. Одбрану самог превоја Шаргана, који је природна веза између масива Таре и Златибора и вододелнице Дрине и Западне Мораве, с неколико тенкова организовали су за кружну одорану. У Мокрој Гори ,и Кремни поставили су јаче резерве, у чијем саставу су такође били тенкови. Таквом организацијом одбране комуникације, нарочито одсјека Кремна—Мокра Гора, непријатељ је био задовољан, чврсто увјерен да преко ње наше јединице неће моћи да прођу.

Деветог маја прије подне 4. бригада је у селу Милошевцу примила рањенике и болеснике 2. пролетерске и 3. српске бригаде и дивизијске болнице. Међу рањеницима и болесницима било је 29 на носилима, више од 100 на кошима, а остали су, уз помоћ других, могли да се крећу. За ношење рањеника, бригади је придата и такозвана словенска чета, састављена од Руса, Пољака, Бугара, и нешто Чеха, које је у ранијим борбама дивизија одробила од Нијемаца, односно Бугара и четника.[73]

Око 15 часова 9. маја штаб бригаде је упутио 1. и 2. батаљон према превоју Шаргана да извиде комуникацију и да, пошто падне мрак, очисте превој, а затим да дејством 1. батаљона према Кремни, а 2. батаљона према Мокрој Гори, обезбиједе прелазак преко комуникације и покрет бригаде с болницама према селу Семегњеву. Потом је требало да се ова два батаљона, у улози заштитнице, повлаче до Табачких коса, одакле су имали да преузму непосредно обезбјеђење и преношење рањеника и болесника. Трећи и Пети батаљон одређени су за обезбјеђење и преношење рањеника и болесника до Табачних коса. Из села Милошевца они су око 17 часова кренули правцем Милошевац—превој Шаргана, одакле је 3. батаљон преузео улогу претходнице, а 4. батаљон обезбјеђивао десни бок бригаде од Виогора, Мокре Горе и Вардишта. Пети батаљон је добио задатак да штити прелазак бригаде преко комуникације од напада са планине Таре, да с Табачких коса, источно од комуникације Кремна—-Мокра Гора, прихвати 1. и 2. батаљон, затим да штити покрет бригаде док се ова не прикупи у Семегњеву, те да послије тога посједне Семегњевску гору и затвара правце према Шаргану и Кремни. За вријеме напада на превој Шаргана и обезбјеђивања пре-

[73] Архив ВИИ, рег. бр. 3—4/1, к. 738.

ласка бригаде преко комуникације, чета пратећих оруђа имала је да подржава 1. батаљон, а потом да се до Семегњева креће позади 4. батаљона. Словенска чета и дијелови других бригада који су пратили своје болнице кретали су се све вријеме са њима, а интендантура и комора, бригадна и батаљонске, позади.

Густа магла омогућавала је бригади да се креће и дању. Од села Милошевца све до превоја Шаргана, на откривеном и голом земљишту, штитила је наше колоне од ока и дејства непријатеља и са земље и из ваздуха. Захваљујући томе, читава бригада је успјела да се до мрака приближи самом превоју. Први и Други батаљон су одлучно и жустро напали непријатеља на Шаргану, али се он упорно бранио. У напад су уведени и дијелови 3. и 4. батаљона. Чета пратећих оруђа је противтенковским топом и пушкама задржала тенкове који су комуникацијом од Кремне журили према Шаргану, на којем су се Нијемци чврсто држали, не допуштајући нашим јединицама да их помјере. Наше су јединице оскудијевале у муницији, нарочито у ручним бомбама и гранатама за противтенковска оруђа. Што је ноћ више одмицала, непријатељ је био све упорнији.

Зора је наговјештавала лијеп дан, небо је у то доба ноћи изгледало као опрано послије дневне магле и кише. Ситуација је за 4. пролетерску бригаду била све тежа, то прије што су договорено садејство с 5. крајишком дивизијом са супротне стране комуникације и њен прихват бригаде изостали.[74] Повратак бригаде с болницама на планину Тару није долазила у обзир. У таквој ситуацији штаб бригаде је одлучио да се комуникација пређе најтежим тереном, којим, вјероватно, до тада људска нога није крочила. Док су 1. и 2. батаљон блокирали непријатеља на превоју Шаргана и затварали правце према Кремни и Мокрој Гори, 3. и 4. батаљон, чета пратећих оруђа, Словенска чета, коморе и друге јединице узели су носила с рањеницима и болесницима, оружје и товаре, повели коње и сручили се низ стрме падине између тунела Јатаре, који пролази испод Шаргана, и превоја Шаргана. Под теретом рањеника, оружја и материјала, камење се одроњавало, носила превртала, оружје и материјал падали, коњи посртали. И све се то преко бораца и заједно са њима котрљало низ падине Шаргана.

Мимо очекивања, све је пренијето — рањеници и болесници, оружје и материјал — и читава бригада је прешла

74 Милутин Морача, Дневник, ВИЗ, Београд 1964, стр 235.

комуникацију. Када су се рањеници и болесници почели пењати уз падине источно од Шаргана, 1. и 2. батаљон су се на јурмш, у силовитом налету, пробили кроз непријатељев поредак и пребацили преко комуникације, а затим су, прихваћени од 5. батаљона, помагали 3. и 4. батаљону при изношењу рањеника и болесника према Табачкој коси. У зору 10. маја бригада је са свим дијеловима избила на сигурнију територију, на којој је била заштићена пушкомитраљеским одјељењем а 5. батаљона са кота 1104, 1026 и 1005. Преко Табачке косе, Великог врха и Лесковог виса продужила је за Семегњево и ту се прикупила до 12 часова 10. маја. За вријеме прелажења преко комуникације, у подручју Шаргана, из бригаде су погинула 2 борца, 1 је рањен, а 1 борац је, услијед пада, сломио ногу. О непријатељевим губицима у тој борби нема података.[75]

Ни у рејону Семегњева непријатељ није бригаду оставио на миру. Док се одмарала и чекала да преда дио рањеника 5. крајишкој дивизији, напали су је, 11. маја послије подне, четници Златиборског корпуса од Кремне на Семегњевску гору, Гуштерицу и Јовин гроб, а 1. батаљон 1. пука СДК од Мокре Горе, преко Леске, на Виогор (тр. 1278) и, преко Малог Виогора (к. 1035), на Гуштерицу. У вријеме када се главнина 4. батаљона повукла са Гуштерице и Виогора на ручак, 1. батаљон 1. пука СДК извршио је напад на Виогор (тр. 1287) и одбацио борбена осигурања 4. батаљона, а затим је јачим снагама пошао према селу Семегњеву. Међутим, 5. батаљон и чета пратећих оруђа су са Семегњевске горе извели противнапад у лијеви бок 1. батаљона 1. пука СДК на правцу Гуштерице и Виогора, задржали га и одбацили, а затим је извео противнапад и 4. батаљон, па је непријатељ одбачен ка Мокрој гори. Послије тога су 5. батаљон и чета пратећих оруђа одбацили четнике према Кремни. У тим борбама непријатељ је имао 19 мртвих, више рањених и 2 заробљена војника. Четврта пролетерска бригада није имала губитака.[76]

Пошто није располагао подацима о непријатељу на правцу 5. крајишке дивизије, с чијим штабом није могао да успостави везу, штаб 4. бригаде је, да би избјегао теже борбе, одлучио да 12. маја око 2 часа напусти Семегњево и

[75] Зборник, том I, кн>. 20, док. 150.

Погинуо је борац Рајко М. Матовић, а Славко М. Делетић заробљен и стријељан; дневник аутора.

[76] Зборник, том I, књ. 20, док. 150.

да се, правцем Мало поље—Лисичина—-Д. Јабланица—Бијела брда, код Рудог пребаци преко Лима, повеже са 37. санџачком дивизијом и преда јој болнице.[77] За вријеме покрета, тј. послије пребацивања преко ријеке Црног Рзава, обавјештајни органи бригаде добили су нетачна обавјештења да се у Доњој и Горњој Јабланици и на комуникацији Добрун—Прибој налазе јаче четничке, недићевске и њемачке снаге. Не провјеравајући те податке, штаб бригаде је промијенио ранију одлуку и наредио да бригада крене за 5. крајишком дивизијом. Умјесто ка Лиму, бригада је наставила покрет преко Главице (к. 1006), источно од села Доње Јабланице, до у шири рејон Вучака. Ту се размјестила у густим шумама, обезбјеђујући се према Горњој Јабланици, Рибници, Белом брду и Доњој Јабланици.

Штаб 4. бригаде се у Семегњеву 12. маја посредством свог 5. батаљона, повезао с 2. пролетерском и 3. српском бригадом, које су се, услијед јаког притиска непријатеља на планину Тару, 11/12. маја пребациле у рејон Шаргана. Убрзо затим успостављена је веза и са штабом 2. дивизије, те је бригада поново ушла у састав своје дивизије. Ноћу 12/13. маја 2. батаљон се помјерио у село Стубло, одакле је затварао правац према Боровој глави и Доброселици, а 3. батаљон у Марков До и на Торлак (тр. 1496), одакле је затварао правац према Рибници. Остале јединице бригаде помјериле су се у село Горњу Јабланицу, одакле је 1. батаљон извијао правце према долини Увца, 4. батаљон према Штрпцу, а 5. батаљон према Белом брду. На тој просторији бригада се задржала један дан, 13. маја, и предала рањенике 2. пролетерској и 3. српској бригади. Поново је успостављена дивизијска болница, с којом је пошла и Словенска чета.

У то вријеме је 5. крајишка дивизија водила борбе с Нијемцима, четницима и недићевцима на правцу планине Голије и Јавора и око комуникације Ужице—Љубиш—Нова Варош, али како се штаб 2. дивизије још није био са њом повезао, свака је дивизија дејствовала засебно. Тежећи да на сваки начин искористи тактичку и просторну подвојеност 2. и 5. дивизије, непријатељ је покушао да јачим снагама опколи и уништи 2. дивизију. Четници Церског, Мајевичког, Дринског и 4. јуришног корпуса и један батаљон 4. пука „Бранденбург", чврсто повезани са снагама у долини Лима, посјели су комуникацију Добрун—Прибој. Према Рибници су упућене јаче снаге СДК, а четници Златиборског

[77] П. Вишњић, исто, стр. 340.

корпуса су, преко Борове главе, посјели највиши врх на Торлаку.

Непријатељ је предвиђао да ће с тим снагама бацити 2. дивизију у клисуру Увца и ту је уништити. Међутим, то му није пошло за руком, јер се 2. дивизија на вријеме извукла, дохвативши се сигурнијих положаја. У склопу тог помјерања, и 4. бригада је 14. маја заузела нове положаје — 2. и 3. батаљон на Борову главу, са које су затварали правце према Негбини, а 3. батаљон са линије Карановац (к. 1165)—к. 1132—к. 1400 према Чајетини. Остале јединице бригаде помјериле су се у Доброселицу, одакле је 1. батаљон затварао правце према Увцу и Кокином Броду, 4. батаљон према Боровој, глави а 5. батаљон је и даље с линије Марков До—Торник затварао правце према Јабланици и Рибници. Друга пролетерска бригада налазила се у Горњој Јабланици, а 3. српска је водила борбу према Белом брду, Семегњеву и Рибници. Четрнаестог маја, око 12 часова, штаб дивизије је наредио да се 14/15. маја 4. пролетерска помјери у село Драглицу, да одатле дио снага упути за Горњи ЈБубиш ради рушења комуникације Ужице—Нова Варош и хватања везе с 5. крајишком дивизијом, а са осталим својим снагама да затвари правце према Увцу, Новој Вароши и Ужицу. Другој пролетерској је наређено да се помјери у Доброселицу, а 3. српској на просторију Стубло—Пећине.[78]

Бригада је из Доброселице кренула правцем Драглица——Негбина 15. маја у 3 часа. Тога дана је 2. батаљон разбио око 1.000 четника у подручју Горњег ЈБубиша, посјео положаје на Муртеници, Радојичином гробу (к. 1202), к. 1256 и Невољу (к. 1311), са којих се 15/16. маја повезао с 5. крајишком дивизијом. Први батаљон је посјео село Кућане, одакле је затварао правце према ЈБубишу и Кокином Броду. Остале јединице бригаде пребациле су се у село Негбину, одакле је 3. батаљон затварао правце према Кокином Броду, а 4. и 5. батаљон према долини Увца.

Са Златибора, преко Златара и Јадовника, у долину Лима

У међувремену, док су 2. пролетерска и 5. крајишка дивизија покушавале да се самостално извуку на слободну територију Врховни штаб им је наредио да се за-

[78] Ослободилачки рат, кн>. II, стр. 236.

једно пробију ка слободној територији у Црној Гори <и Санџаку. О томе је обавијестио и штаб 2. ударног корпуса. Друга пролетерска и Пета крајишка дивизија пришле су извршавању тога наређења тек пошто су се, 15/16. маја повезале. Штаб 2. ударног корпуса је одмах наредио својој 3. дивизији да с планине Јадовника офанзивно дејствује ка комуникацији Сјеница—Пријепоље и прихвати јединице Ударне групе, а 37. санџачкој дивизији да врши притисак на Прибој, Пријепоље и Пљевља како би везивањем непријатеља за себе олакшала пробој 2. и 5. дивизије.[79]

На основу наређења штаба УГД о преласку на Златар, штаб 2. дивизије је одмах издао заповијест према којој је 4. пролетерска имала да 16. маја крене правцем ријека Увац—Радојња—Мангура—Драшевићи—Црни врх (к. 1288) —Голо брдо (тр. 1627), да пређе Увац и комуникацију Бистрица—Нова Варош, обезбјеђујући се према Новој Вароши, и да, по избијању на Златар, из рејона Радојевића, обезбјеђује дивизију од напада из Сјенице и са комуникације Сјеница—Пријепоље. Другој пролетерској бригади наређено је да се, до преласка преко комуникације Бистрица—Нова Варош, креће са 4. пролетерском,[80] а 3. српској бригади да се пробије преко Драгачева и Ибра за Копаоник. Од тога се 16. маја послије подне одустало и 3. бригади је наређено да се пребаци на Златар.[81]

Око 11 часова 16. маја, када су јединице 2. дивизије вршиле задње припреме за покрет према Увцу, четници Церског и Златиборског корпуса, недићевци, Нијемци и Бугари су, са линије Гмизовића Ђуприја—Рибница—Торник— —Стубно, напали 2. пролетерску бригаду, али их је она, иако исцрпена и с малим залихама муниције, најпоије сама, а потом уз помоћ 1. и 2. батаљона 4. бригаде, одбацила на десну обалу Дубоког потока. Послије тога су 1. и 2. батаљон посјели положаје на Стражици (тр. 1124) и са њих обезбјеђивали покрете обију бригада преко Сеништа ка долини Увца, а потом су се, у улози опште заштитнице, повлачили за главнином, обезбјеђујући је од непријатељевих напада из Кокиног Брода, са Муртенице и Златибора. У међувремену

[79] Зборник, том I, књ. 7, док. 200.

[80] П. Вишњић, исто, стр. 351.

[81] Исто, стр. 354—355.

су 4. и 5. батаљон 4. бригаде извршили покрет из села Негбина ка долини Увца, са задатком да у подручју Градине обезбјеђују прелазак бригада преко Увца. Одмах иза њих су наступале остале јединице 4. и 2. пролетерске бригаде.

С чука на лијевој обали Увца дочекали су их четници 2. милешевског корпуса. Брзо су, међутим, били разбијени, послије чега је 4. батаљон продужио ка комуникацији Бистрица—Нова Варош. На ту саобраћајницу 4. батаљон је избио око пола ноћи. Пети батаљон је остао да обезбјеђује прелазак осталих јединица. Борци су се чврсто држали за руке и газили хладни Увац. Рањеници и болесници су пребацивани преко живог моста, „подигнутог" од руку бораца.

Седамнаестог маја у 4 часа и 30 минута главнина обје бригаде стигла је на комуникацију Бистрица—Нова Варош и прешла је без борбе. Комуникацију је на свом правцу прешла и 3. српска бригада. Непријатељ није посјео тај одсјек комуникације вјероватно зато што је 2. дивизију очекивао на правцу којим се дан раније пробила 5. дивизија. Четврта бригада је након тога посјела село Радојевиће и Водице, 2. пролетерска село Превишево, а 3. српска бригада Голо брдо. На Златару се штаб 2. пролетерске повезао с штабом 5. крајишке дивизије. Одмах потом два штаба су одржала састанак и договорила се да обје дивизије пређу комуникацију Сјеница—Пријепоље — 5 крајишка 17/18. маја на одсјеку Пријепоље—Каћево, а 2. пролетерска 18/19. маја на одсјеку Горачићи—Караула. У вези с тим договором, истог дана је штаб 2. пролетерске дивизије наредио бригадама да се припреме да 18/19. маја пређу комуникацију Пријепоље—Сјеница. Убрзо је, међутим, штаб УДГ, послије неуспјелог покушаја 5. крајишке дивизије да 17/18. маја пређе преко комуникације на одсјеку Гвозд—Милошев дол, промијенио ранију одлуку и донио другу — да 5. крајишка дивизија пређе комуникацију 18/19. маја на одсјеку Пријепоље—манастир Милешево, а 2. пролетерска 19/20. маја на одсјеку Сјеница—Караула. Тако су се обје дивизије, 18. маја, нашле на Златару. Нијемци, недићевци, четници и муслиманска фашистичка милиција су од Сјенице, Карауле, Пријепоља, Бистрице и Нове Вароши јаким снагама појачали одбрану комуникације Сјеница—Пријепоље и сужавали обруч око групе дивизије.

Вјероватно не знајући за нову одлуку штаба групе, штаб 2. дивизије је 18. маја наредио бригадама да се при-

ближе мјестима прелаза преко комуникације — 4. пролетерској рејону Водица; 2. пролетерској рејону Високог брда, а 3. српској рејону Рајиног крша. Око подне тог дана, док су се бригаде приближавале комуникацији, непријатељ је, уз подршку артиљерије, тенкова и авијације, напао наше јединице. Послије подуже оштре борбе овладао је тим положајима, а 4. пролетерска и 3. српска повукле су се према врху Златара, у подручје Булатовића. У тим борбама непријатељ је имао 15 избачених из строја, а 4. пролетерска 4 рањена борца. Штаб 2. дивизије је одлучио да се комуникација пређе 19/20. маја, и то на првобитном правцу 5. крајишке дивизије, <и наредио је бригадама да се извуку ка врху Златара, до у рејон Голог брда (тр. 1627), и припреме се за прелаз.[82]

Међутим, 18/19. маја 5. крајишка дивизија прешла је комуникацију на одсјеку Приј̌епоље—манастир Милешево. Деветнаестог маја она је, заједно с 5. пролетерском бригадом 3. дивизије, водила борбу с четницима Павла Ђуришића, Нијемцима и муслиманском фашистичком милицијом на Јадовнику.[83] Тако се 2. пролетерска дивизија 19. маја ујутро нашла сама на Златару, приклијештена непријатељем са свих страна.

Непријатељ је знао да се 2. пролетерска дивизија налази на Златару, па је 19. маја главнином својих снага покушао да је окружи. Стога је 19. маја послије подне мањим снагама напао од Превишева (2. пролетерску бригаду) на Мерици и Сировом крају (к. 1429), и од Караула према Водицама 4. пролетерску. Друга пролетерска бригада успјела је да задржи непријатеља у подручју Превишева и обезбиједи дивизију са тог правца. Четврта бригада је водила борбе према Водицама, успјевши да изманервише непријатеља и да се повуче источно од Превишева. Из 4. Бригаде су погинула 4 борца[84] Оцијенивши да се 2. пролетерска дивизија све више оријентише ка мјесту прелаза 5. крајишке, непријатељ је помјерио снаге са положаја Радивојевићи—Водице —Високо брдо—Сувобор и њима ојачао снаге на одсјеку Гвозд—Ташево, на комуникацији и код Превишева. Четврта

[82] Зборник, том I, књ. 20. док. 150.

[83] Исто.

[84] Погинули су борци Милија Ђ. Маслар, Перо М. Поповић. Радивоје Пејовић и Гавро Спалевић; дневник аутора.

бригада, као и остале јединице групе дивизија, толико је оскудијевала у муницији да се није могла јаче ангажовати у борби, па су се њене јединице више склањале по шумама Златара. На то је утицала и активност непријатељеве артиљерије и авијације. Јединице су се оријентисале на одбрану појединих важнијих стаза и пропланака, и то у виду засједа, с мањим групама, очекујући мрак за посљедњи пробој.

Борци и старјешине, који су се налазили на положајима, пратили су покрете и мјере непријатеља, процјењивали његове намјере, извјештавали претпостављене и до задњег предлагали да се не иде за 5. крајишком дивизијом, већ правцем са којега је непријатељ у току дана скинуо снаге. Њихове предлоге је штаб 2. пролетерске дивизије усвојио и донио одлуку да се комуникација пређе на одсјеку Караула—Горачићи. И док је непријатељ с уживањем спремао окружење и дочек у клисури, јединице 2. пролетерске дивизије су се на врху Златара припремале да ноћу 19/20. маја пређу комуникацију Сјеница—Пријепоље иза непријатељевих леђа.

Четврта пролетерска бригада добила је задатак да наступа у претходници дивизије правцем Голо брдо—Косе——Булатовићи—Бакаровина—Сухобор (триг. 1453)—Златарско брдо (к. 1389—Рупељ—Рудопоље—Страњани. Из свих комора, батаљонских и бригадне, прикупљене су муниција и ручне бомбе за пробој. Око 500 метака и десетак ручних бомби били су последње залихе муниције бригаде након дугих и тешких борби кроз Србију. То је подијељено 2. и 3. батаљону, који су одређени као претходница бригаде. У први мрак 19. маја та два батаљона, ојачана противтенковским топом, кренула су с врха Златара, на челу бригаде, путевима који пролазе кроз мрчаве јелових и букових густиша, између непријатељских засједа, преко Булатовића, Бакаровића, Сухобора и Златарског брда, избила на комуникацију код села Горачића и посјела је, обезбјеђујући се према Сјеници и према Пријепољу.

На том одсјеку није било непријатеља и 2. пролетерска дивизија је, под заштитом 2. и 3. батаљона 4. пролетерске, 19/20. маја, у једној колони, без борбе прешла друм и наставила покрет ка Јадовнику. Двадесетог маја у 2 часа и посљедњи дијелови дивизије су прешли комуникацију. У 4 часа је претходница 4. бригаде избила на врх Јадовника и

повезала се с 5. пролетерском бригадом. Убрзо се читава дивизија прикупила у подручју села Страњана.[85]

Након краћег задржавања у Страњану дивизија је продужила ка Бродареву, гдје је прешла на лијеву обалу Лима. Иза ње у том рејону прешла је и 5. крајишка дивизија.

[85] Зборник, том I, књ. 20, док. 150.

БОРБЕ У ДОЛИНИ ЛИМА

(22. мај — 28. јул 1944)

Борбе на лимском мостобрану

Послије повлачења 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије из Србије 22. маја 1944. године, штаб 2. ударног корпуса наредио је 2. пролетерској дивизији да заједно с 3. ударном дивизијом брани лимски мостобран, који треба да послужи крупним снагама НОВЈ као основица за маневар и нови продор у Србију, а 5. крајишкој дивизији да дејствује на међупростору Пријепоље—Бродарево—Пљевља, између 37. санџачке и 3. ударне дивизије. Тако је штаб 2. дивизије наредио: 4. пролетерској бригади да се из подручја Бијелог Поља, десном обалом Лима, пребаци на просторију Бабино—Горажде—Дапсићи, затвори правце који воде од Рожаја и Сјенице према долини Лима и штити шири рејон Берана; 2. пролетерској бригади да се пребаци у подручје Андријевице и затвори правце према Пећи, Плаву, Гусињу и Комовима; 3. српској бригади да се пребаци у Беране, врши гарнизонску службу у граду и затвара правце према Калудри и Шекулару.[1]

Након марша на који је, из рејона Бијелог Поља, кренула 24. маја прије зоре, 4. бригада се прикупила у селу Оброву, на десној обали Лима. Одатле је, с јачим обезбјеђењима према Пештеру, наставила наступање десном обалом Лима, правцем Обров—Затон—Лозна, територијом коју је контролисала 7. црногорска бригада. Дан је био лијеп, војска још уморна, територија слободна, па је и будност била знатно ослабила, тако да су предњи дијелови бригаде, тј. 3. и 4.

[1] Зборник, том III, књ. 7, док. 254.

батаљон, у једном тренутку били потпуно изненађени. Са положаја на Сајковцу (к. 941) и Коновој глави (тр. 972) напали су их муслиманска фашистичка милиција и четници из околних села. Штабови батаљона се у почетку нијесу снашли, па је читава бригада заустављена. Убрзо је, међутим, из маршевског поретка бригаде уведен у борбу 1. батаљон. Послије двочасовне борбе наша три батаљона су разбила милицију и четнике и натјерали их да се у нереду и по групицама извлаче на разне стране и сакривају по шумама и пећинама. У тим борбама непријатељ је имао 14 мртвих, 15 рањених и 2 заробљена војника. Заплијењен им је 1 минобацач, неколико пушака, 1 пиштољ и 6 коња с товарима муниције и друга опрема. Из 4. пролетерске бригаде избачено је из строја око 20 бораца и старјешина.[2]

Бригада је одмах наставила покрет: једном колоном правцем Лозна—Дераче—Лешница, за села Горажде и Заграђе, а другом долином Лима до села Биоча, па затим, преко Подграђа и Драгосаве, за села Бабино, Будимље и Дапсиће. До зоре 25. маја избила је на берански сектор. Њен 3. батаљон је посјео село Дапсиће и добио задатак да извиђа и затвара правце који, преко Смиљевице и Дивљака, воде за Беране; 1. батаљон се смјестио у селу Заграђу, са задатком да извиђа и затвара правце који од Рожаја, преко Турјака и Кацубера, воде за Беране; 2. батаљон је посјео источни дио села Горажда, са задатком да извиђа и затвара правце који од Рожаја и Сјенице, преко Калице и Врбице, Савиног бора и Адровића, воде за Беране; 5. батаљон се размјестио у западном дијелу села Горажда, а имао је задатак да извиђа и затвара правце који од Сјенице, преко Моравца и Пештера, Хазања, Радочеља и Петњице, воде за Беране; 4. батаљон је посјео село Бабино, са задатком да извиђа и затвара правце који са сјевера и сјеверозапада, преко Пештера и долином Лима, воде за Беране; чета пратећих оруђа се смјестила у селу Драгосави, а штаб и позадинске јединице бригаде у селу Будимљу.

Бригада је одмах приступила сређивању јединица и збрињавању рањеника и болесника, организацији запггите

[2] Зборник, том I, кн>. 20, док. 150.

Погинули су: борци Милош Ђ. Бакић, Милован Коматина, Милосав М. Кораћ, Илија М. Мићковић и Ђоко Перовић; десетари Радивоје В. Јанковић и Андрија П. Рогановић; политички комесар чете Михаило М. Бобичић и командир чете Радомир Милатовић; дневник аутора.

територије, попуни људством и **материјалом**, војно-политичкој настави итд. Из савезничке помоћи јединице су добиле **нешто** наоружања, муниције, санитетског **м** другог материјала, одјеће, обуће и хране. Посљедњег дана маја почели су да раде војни и војно-политички курсеви при штабу бригаде, а 2. јуна и санитетски. Штаб бригаде је 29. маја одржао, у селу Будимљу, савјетовање са штабовима батаљона и руководиоцима служби, коме су присуствовали и Митар Бакић, политички комесар 2. ударног корпуса, и Ђоко Пајковић, члан ПК КПЈ за Црну Гору и Боку. На савјетовању је анализиран рад бригаде за вријеме дејства у Србији, расправљано о недостацима који су се тицали међусобних односа у штабовима бригаде и батаљона и о будућим задацима.

У то вријеме бригада се попунила новим људством, а у њој су извршене и крупне кадровске промјене: за команданта бригаде постављен је Блажо Јанковић, дотадашњи замјеник команданта; за политичког комесара Милија Станишић, дотадашњи политички комесар 3. санџачке бригаде; за замјеника команданта Стојан Жугић, дотадашњи командант 5. батаљона; за начелника штаба бригаде Војо Секулић, дотадашњи командант 3. батаљона; за шефа бригадног санитета др Марко Леви; за команданта 2. батаљона Јово Самарџић; за команданта 3. батаљона Божо Беговић; за команданта 4. батаљона Видо Шошкић; за команданта 5. батаљона Војо Ђуровић. Дотадашњи командант бригаде Саво Бурић, политички комесар Војо Николић, начелник пштаба Стојадин Солдатовић, командант 2. батаљона Никола Бановић, политички комесари батаљона Бранко Тацовић, Љубо Анђелић, Ацо Вукотић, Вукота Радовић, Саво Митровић и други руководиоци из бригаде прекомандовани су и постављени на дужности у другим јединицама и на терену.

Груписање јаких партизанских снага у долини Лима, Санџаку и источној Босни било је за Нијемце јасан знак да НОВЈ припрема нов продор у Србију. Да би је у томе спријечили, они су, заједно са својим сателитима и квислинзима, стално изводили офанзивне акције на слободне територије у Црној Гори и Санџаку. Одбацивање 2. корпуса са лимског мостобрана — то су Нијемци поставили као један од најважнијих својих задатака. Стога су брижљиво припремили и извели посебну операцију. У њој су, поред бројних јединица муслиманске фашистичке милиције, албанске квислинШке војске и четника из Црне Горе и Санџака, ангажовали

и 14. пук. 7. СС-дивизије „Принц Еуген", пук „Бранденбург", 9. чету 363. пука, 3. чету 334. пука, 3. чету 222. пука и неколико фашистичких батаљона из састава 181. дивизије, те јединице из састава 21. брдске СС-дивизије „Скендербег".

И док је 2. пролетерска дивизија посиједала и организовала одбрану мостобрана, у Плаву, Пећи, Рожају и Сјеници прикупиле су се јаке немачке јединице, муслиманска фашистичка милиција, албанска квислиншка војска и четничке снаге и удружено напале положаје дивизије између Андријевице и Берана. Положаје 3. дивизије, који су били лијево од положаја 4. бригаде, од Сјенице и Пријепоља су напали Нијемци, а од Сјенице, преко Пештера, муслиманска фашистичка милиција. Из Пријепоља, Пљеваља и Чајнича Нијемци су напали 5. крајишку дивизију.

Послије тродневне жилаве борбе 3. дивизија је одбацила непријатеља према Пријепољу и Сјеници и затворила правце који, преко Пештера и Бихора, воде ка Бијелом Пољу и долини Лима. Непријатељ је 30/31. маја поново напао 3. дивизију, али је поново био одбијен. Међутим, Нијемци су одбацили од Пљеваља 5. крајишку дивизију и са 800 војника, уз пратњу 15 тенкова из састава 181. дивизије, избили на ријеку Тару, одакле су 6. јуна продужили ка Жабљаку. Због тога је на правац Бродарево—Бијело Поље упућена 5. пролетерска бригада. Њене положаје посјела је 7. црн^горска бригада, а 4. пролетерској је наређено да посједне Кацубер и Турјак и организује их за одбрану.[3] Бригада је одмах, 30/31. маја, напала групацију од око 3.000 војника муслиманске фашистичке милиције из Рожаја, „шуцполиције" и два батаљона албанске квислиншке војске. Батаљони су били распоређени овако: 3. батаљон је, са положаја Радованово брдо—Бабино брдо, нападао према Ђакову и на Смиљевицу: 1. батаљон, са Оштре јеле, преко Симовча, на Кацубер и Турјак, са којих је имао да избије на доум Турјак—Рожаје и затвори правце према Рожају; 2. батаљон, са Чујевца, дијелом снага на Јазавчев крш, а дителом снага на Туотак и Калицу, те да са њих овлада Јазавчевим кршом и Турјаком, избије на доум Калица—Рожаје и затвоои правце према Рожају и Тутину; 5. батаљон, са положаја Рудина, преко Врбице, на Трпези, са задатком да заузме Трпези, посједне положаје на линији Трпези—Равниште,

[3] Зборник, том I, књ. 20. док. 150.

затвори правце према Новом Пазару и Сјеници и обезбјеђује лијеви бок бригаде; 4. батаљон, из рејона Бабина, према Петњици, са задатком да очисти Петњицу и затвори правце према Моравцу и низводно долином Љешнице ка Лиму; чета пратећих оруђа је из рејона Симовче минобацачима подржавала 1, 2. и 3. батаљон, а противтенковским оружјима дејствовала је у саставу 1, 2. и 5. батаљона.

Ноћу су 1. и 2. батаљон овладали Кацубером, Јазавчевим кршом и Турјаком и из&или до к. 1443, испред Калице, али их је непријатељ, који је 31. маја прије подне са Смиљевице и из Калице извршио противнапад, одбацио на Турјак. Ноћу између 31. маја и 1. јуна 1, 2, 3. и 5. батаљон обновили су напад. Том приликом је једино 3. батаљон овладао Смиљевицом. Остали батаљони нијесу успјели да изврше задатак, па су се у зору 1. јуна сва четири батаљона морала повући на полазне положаје. Организовавши их за одбрану, са њих су тога дана одбили све непријатељске нападе. На одсјеку лимског мостобрана од Смиљевице до Савина бора фронт је стабилизован и све до 15. јуна на њему није било промјена. У међувремену је 3. дивизија стабилизовала положаје лијево од 4. бригаде, а 5. крајишка и 17. источнобосанска дивизија одбациле су Нијемце од Жабљака према Пљевљима.

У борбама од 30. маја до 15. јуна 4. пролетерска бригада је избацила из строја више од 150 непријатељских војника; заплијенила је 1 противтенковски топ, 1 митраљез, 3 пушкомитраљеза, више пушака и неколико коња са товарима муниције и друге опреме. Бригада је имала око 30 бораца и старјешина избачених из строја.[4]

Око 3.000 Нијемаца, припадника муслиманске фашистичке милиције, албанске квислиншке војске и четника поново је, средином јуна, напало на десно крило 2. пролетерске дивизије и овладало Сјекирицом и Баљем, а онда је преко Шекулара и Калудре ударило на 4. бригаду. Послије тешких борби та је групација задржана на линији Смиљевица—Турјак, чиме су читавој дивизији створени услови да 16. јуна пређе у противнапад. Непријатељ је одбачен ка Плаву, Чакору, Пећи и Рожају.

[4] Погинули су: борци Вучић Бракочевић, Ненад С. Беговић, Милета М. Дуловић, Видак Ђ. Ђорђевић, Вучко Јововић, Филип С. Љумовић, Бранко В. Марсенић, Саво Р. Новосел, Блажо К. Секулић и Радисав Р. Марсенић и десетари Милован Ј. Зечевић, Барјам И. Матовић и Милорад Пајовић; дневник аутора.

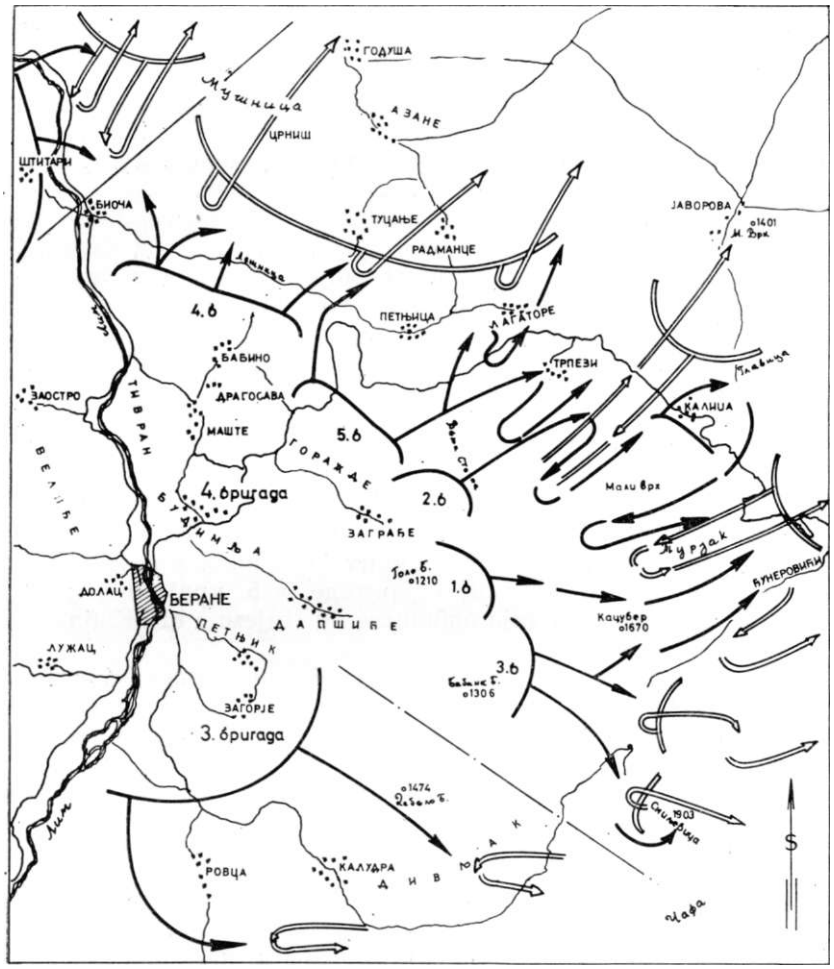

Затварање правца Беране—Рожај и Беране—Сјеница, почетак јуна 1944.

Међутим, док је 2. дивизија водила успјешне борбе на свом сектору, непријатељ је напао 3. ударну и 5. крајишку дивизију. До 17. јуна одбачен је на свим правцима, осим испред 7. и 8. црногорске бригаде, које су се повукле на линију Ивање—Курило—Бистрица. Тиме је био откривен лијеви бок 4. бригаде и угрожено је Беране. Да би олакшао положај угрожених јединица и спријечио непријатељев про-

дор према Беранама и Андријевици, штаб корпуса је 18. јуна формирао посебну оперативну групу (ОГ) и дао јој задатак да очисти Бихор и ослободи Рсжај. У састав групе су из 2. дивизије ушли 4. пролетерска бригада и два батаљона 3. српске бригаде, а из 3. дивизије 7. црногорска бригада и два батаљона 8. црногорске бригаде, те корпусни брдски артиљеријски дивизион. Полазни рејони јединица 3. дивизије били су Шиповица—Бистрица—Ивање, јединица 2. дивизије Горажде—Заграђе—Врбица, а корпусног артиљеријског дивизиона село Пешца. Наређено је да наступање почне 20. јуна, у 4 часа, а да се акција заврши најдаље до 22. јуна.[5]

Штаб 2. дивизије, који је руководио овом акцијом, усмјерио је јединице оперативне групе према Бихору и Рожају. Јединице су наступале у три упоредне колоне. Лијевој колони, састава 7. црногорска бригада и два батаљона 8. црногорске бригаде, наређено је да наступање отпочне из рејона Шиповице и Годијева, правцем Шиповица, преко Моравца и Бишева, да што прије овлада комуникацијом Рожаје—Тутин, поруши је на одсеку Грахово—Клисура и затвори правце који воде од Сјенице и Новог Пазара према Рожају. Средња колона, састава 4. пролетерска бригада, имала је да наступа правцем Турјак—Рожаје—долина Ибра, да очисти просторију у захвату између Смиљевице (к. 1963), —Бисернице (к. 1475—Грбова крша (тр. 1475)—Равништа (к. 1285)—Боровог брда (тр. 1503)—Пискавице (тр. 1545)—Рамовића, да ослободи Рожаје и наступа десном обалом Ибра, према селима Балетићима, Његушима и Боснику, ради затварања праваца који воде из Косова долином Ибра за Рожаје. Батаљонима 3. српске бригаде, који су чинили десну колону, наређено је да се прикупе у рејону Дапсића, да заузму Смиљевицу и организују је за одбрану. Корпусни артиљеријски дивизион имао је задатак да се 20. јуна пребаци у рејон Заграђа, да подржава наступање 4. бригаде и напад на Рожаје.[6]

Међутим, док се Оперативна група припремала за чишћење Бихора и ослобођење Рожаја, непријатељ је јачим снагама напао положаје 7. <и 8. црногорске бригаде и до 20. јуна потиснуо обје бригаде са десне обале Лима на лијеву; посјевши положаје на линију Бистрица—Курило (тр. 1315)——Ивање, спријечио је њихово учешће у планираној операцији чишћења Бихора. Да би олакшали положај 7. и 8. бригаде, три батаљона 4. пролетерске су 20. јуна, умјесто на

[5] Зборник, том III, кн>. 7. док. 302.
[6] Исто, док. 303

Рожаје, напала лијеви бок и позадину непријатељских снага које су потискивале помињане бригаде. Напад су извели с положаја Велика страна—Бучје—Иваново брдо—Вреоца, правцем Петњица—Туцање—Горуша—Годијево—Остроноша. Борба коју су заподјели 2, 4. и 5. батаљон 4. бригаде била је врло оштра, али су батаљони 4. бригаде, подржани корпусним артиљеријским дивизионом, успјели да сломе отпор непријатеља и овладају линијом Османово брдо—Мушница. За то вријеме су 1. и 3. батаљон и чета пратећих оруђа бригаде и батаљони 3. српске бригаде успјешно задржавали групацију од око 2.000 непријатељских војника који су од Рожаја наступали према Беранама. Први батаљон је то чинио с положаја Плоче—Симовче; 3. батаљон с положаја Радованово брдо—Бабино брдо; чета пратећих оруђа са ватрених положаја из рејона Оштре јеле, а батаљони 3. српске бригаде са Остожера (к. 1451). Пошто је непријатељ одбачен ка Сјеници, а 7. и 8. бригада организовале одбрану долине Лима од Фемића крша до Бијелог Поља, три батаљона 4. бригаде су 21/22. јуна поново посјели положаје: Велика страна—Бреза (2. батаљон), Дуб—Бучје (5. батаљон), Иваново брдо—Вреоца—Градина (4. батаљон), а корпусни артиљеријски дивизион пренио је ватру према Рожају. Са тих положаја су 2, 4. и 5. батаљон 4. бригаде, по јакој киши и кроз густу букову шуму, ноћу 22/23. јуна напали Смиљевицу, Кацубер, Турјак и Јазавчев крш. Како напад није успио, борбе за те положаје су настављене све до 24. јуна, када су 4. пролетерска и батаљони 3. српске бригаде одбацили непријатеља за Рожаје. У тим борбама непријатељ је имао више од 100 избачених из строја, а из 4. избачено је из строја око 30 бораца и старјешина.[7] Тиме је планирано чишћење Бихора и ослобођење Рожаја одложено за другу, повољнију прилику, а 4. бригада се задржала на дијелу лимског мостобрана од Градине — преко Бабина, Горажда и Турјака — до Смиљевице.

[7] Погинули су: борци Миленко Барјектаревић, Љубомир В. Бракочевић, Ђорђије О. Бабовић, Стојан С. Вујовић, Душан Б. Вукић, Батрић С. Губеринић, Драгутин Р. Драговић, Радош Јововић, Вељко Лалић, Драго Лончаревић, Милка Јосе Микуландра, Миленко Марсенић, Обрад С. Марсенић, Милена М. Марсенић, Раде Р. Марсенић и Љубо Мартиновић; десетари Марко Ш. Загорац, Милован Мијушковић и Божидар Р. СимовићЈ политички делегати вода Илија К. Зечевић и Мијајло Р. Симоновић и водник Милан Л. Ињац: дневник аутора.

Одбрана Берана

Почетком јула је 2. пролетерска дивизија и даље држала мостобран на десној обали Лима и штитила просторију од Мурине до Фемића крша, као основицу за концентрацију и припреме јачих снага за продор у Србију. У подручју Берана организовани су народна власт, војнопозадински органи, центри за попуну људством, наставни центри и друго. Задаци бригада били су: 4. пролетерске — да и даље штити шире подручје Берана од напада од Рожаја и Сјенице; 3. српске — да врши гарнизонску службу у Беранама и затвара правце према Калудри и Шекулару; 2. пролетерске бригаде — да штити рејон Андријевице и затвара правце према Пећи, Плаву, Гусињу и Комовима; 7. црногорске бригаде — да брани долину Лима од Фемића крша до Бијелог Поља.

До почетка јула 4. бригада је предала све рањенике и болеснике дивизијској болници, попунила се људством из одреда са територије Црне Горе, наоружала с доста аутоматског оружја, снабдјела са муницијом, одјећом, санитетским и другим материјалом и добро нахранила. Појачан је војно-политички рад у јединицама, одржавани су партијско-политички курсеви, семинари, предавања и војни курсеви за упознавање с новим наоружањем и средствима, начином њихове употребе; јединице су извршиле бојна гађања из новог наоружања. Све је то доприносило подизању морално-политичког стања и борбене готовости бригаде у цјелини, тако да је она, и поред губитака у свакодневним борбама, бивала све бројнија, све боље наоружана и опремљенија, све јача и чвршћа.

Међутим, и непријатељ се за то вријеме ужурбано припремао за даља дејства и већ првог дана јула је, са сјевера и сјеверозапада, поново напао положаје 2. пролетерске и 3. ударне дивизије. И овим својим акцијама хтио је постићи стари циљ — овладати долином Лима и спријечити прикупљање наших снага на тој просторији и њихове припреме за продор у Србију. Ноћу 1/2. јула непријатељ је покренуо у напад легију „Бендл",[8] муслиманску фашистичку милицију и албанску квислиншку војску, и то једновре-

[8] Ојачани батаљон 369. пука немачке 181. дивизије.

мено из Нове Вароши, преко Пријепоља, долином Лима према Бијелом Пољу, и од Сјенице, преко Пештера, према долини Лима, Бијелом Пољу и Беранама. Непријатељске јединице које су нападале преко Пештера потиснуле су 7. бригаду, дијелом снага посјеле положаје Ивање брдо—Штитари, а дијелом форсирале Лим у рејону Штитара. Одмах је, међутим, у тај рејон пребачена читава 7. бригада како би спријечила непријатељу да успостави мостобран на лијевој обали Лима.

Убрзо се под ударом непријатеља нашла и 4. брмгада. У напад на њене положаје непријатељ је 2. јула једновремено кренуо из два правца — с положаја Ивање брдо—Штитари долином ријеке Љешнице и од Рожаја ка одсјеку фронта Смиљевица—Трпези. Његове снаге које су надирале од Рожаја успјеле су да првог дана напада овладају Смиљевицом, Турјаком, Кацубером и Симовцем и да потисну 4. бригаду ка Беранама. Снаге које су наступале долином Л>ешнице овладале су селима Петњицом, Туцањем и Хазањем. У таквој ситуацији штаб 2. дивизије 2. јула послије подне, наређује 4. бригади, која се на читавом фронту повлачила, да противнаподом врати изгубљене положаје, организује њихову одбрану и на сваки начин заштити Беране. Штаб дивизије је предвидио да у том противнападу учествују још и 3. српска бригада и корпусни брдски артиљеријски дивизион.

Ноћу 2/3. јула штабови 3. српске и 4. пролетерске бригаде заједнички су припремали противнапад. Договорено је да два батаљона 3. српске и два 4. пролетерске бригаде изврше противнапад према Рожају, три батаљона 4. пролетерске према Сјеници, а један батаљон 3. српске бригаде да затвори правце према Калудри. Све јединице су прије зоре 3. јула посјеле предвиђене полазне положаје. На правцу Рожаја је 3. батаљон 4. бригаде посјео линију Радовано брдо—Бабино брдо (к. 1306), са задатком да дијелом снага овлада Смиљевицом и организује је за одбрану, а дијелом да садејствује 1. батаљону при нападу на Симовче, Кацубер и Турјак; 1. батаљон, ојачан одјељењем минобацача и одјељењем противтенковских пушака, посјео је линију Голо брдо (к. 1210)—Заграђе, са задатком да заузме Оштру јелу и да с ње, у садејству с 3. батаљоном и с батаљонима 3. српске бригаде, нападне Симовче, Кацубер и Турјак; два батаљона 3. српске бригаде посјела су линију

Чујевац (к. 1099)—Рудина, са задатком да један батаљон, преко Брезе и Тикве, садејствује 1. батаљону 4. пролетерске у нападу на Симовче и Кацубер, а један батаљон да преко Плоче и Малог врха усмјери на Гјфјак, како би обезбиједио десни бок батаљона 4. бригаде који нападају на непријатеља који наступа од Сјенице ка долинама Лима и Љешнице. Према Калудри је један батаљон 3. српске бригаде, посјео положаје на Дивљаку, а један њен батаљон је и даље одржавао ред у Беранама.

На правац Сјенице су оријентисани: 2. батаљон 4. бригаде, који је с линије Велика стена—к. 997 имао да дејствује правцем Гај—Хадаровица—Османово брдо, у лијеви бок непријатеља што се пробио у долину Лима и Љешнице; 5. батаљон, који је, ојачан одјељењем минобацача, имао да с линије Бучје—Иваново брдо (к. 1064) дејствује правцем Дио (к. 861)—Караманов крш (к. 790)—Мирај брдо, у лијеви бок непријатеља који се пробио у долину Лима и Љешнице; 4. батаљон, који је, ојачан одјељењем минобацача и одјељењем противтенковских пушака, имао задатак да с линије к. 950—Вреоца—Силица—Градина, садејствује 2. и 5. батаљону при опкољавању и разбијању непријатеља у долини Лима и Љешнице; 4. батаљон је био резерва бригаде. Задатак 2. и 5. батаљона био је да заједнички очисте села Петњицу, Годочеље, Туцање, и Хазање, а да, након избијања 2. батаљона на Османово брдо и 5. батаљона на Мирај—брдо, наступају, преко Мучња, ка Лозној, те да, у садејству с 4. батаљоном и 7. бригадом, разбију непријатеља у долини Лима и Љешнице.

Послије завршених борби на том правцу требало је да 2. и 4. батаљон посједну положаје на линији Градина—Вреоци—Иваново брдо—Велика страна *м* затворе правце према Рожају и Сјеници, а 5. батаљон да се прикупи у селу Горажду, у резерву бригаде, и да буде спреман за напад према Турјаку и Хазању. Чета пратећих оруђа је имала задатак да се с минерским водом припреми за рушење пут Горажде—Турјак, затим да минобацачима и топовима подржава 2. и 5. батаљон са ватрених положаја из рејона Бучје, а потом 1. и 3. батаљон са ватрених положаја из подручја Крње јеле. Задатак корпусног брдског артиљеријског дивизиона био је да с ватрених положаја из рејона Гораждa подржава противнапад на оба правца. Штабови 3. српске и 4. пролетерске бригаде премјестили су се у рејон сјевер-

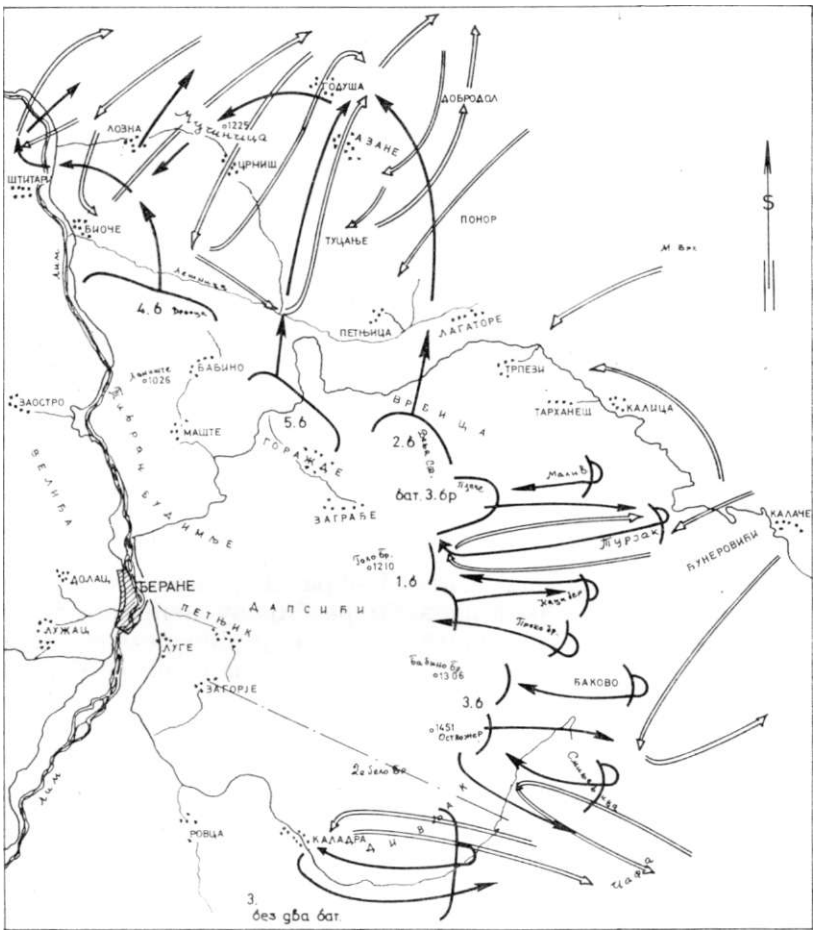

Борбе бригаде на правцима Беране—Рожај и Беране—Сјеница, почетак јула 1944.

но од Гораждa. Ту се развило превијалиште 4. бригаде, а њене позадинске јединице су се задржале у Будимљу. Друга пролетерска бригада имала је задатак да штити сектор Андријевице и десни бок дивизије од напада из Пећи, Плава, Гусиња и Комова.

Противнапад је почео на оба правца у зору 3. јула. Брзо су 2. и 5. батаљон 4. пролетерске бригаде продрли у

непријатељев борбени поредак, заузели село Хазање, избили на Мучај-планини и приморали непријатеља да се извлачи према Сјеници. Батаљони који су нападали према Рожају овладали су Смиљевицом, Оштром јелом, Симовчем и Великом страном, али не и Кацубером и Турјаком. Њих је непријатељ најјаче бранио, те су борбе за ове положаје настављене све до 4. јула. Турјак и Кацубер су најзначајнији тактичко-топографски положаји за одбрану Берана и долине Лима, односно Ражаја и долине Ибра, па је разумљиво што су се обје стране за њих тако упорно бориле. У тежњи да што прије овлада Беранама, непријатељ је 4. јула прије подне на тим положајима прикупио јаке снаге, постављајући на Кацубер више митраљеза и пушкомитраљеза, топова и минобацача, и кренуо у напад према Беранама.

Али док се непријатељ припремао за напад, група бораца из 1. батаљона је самоиницијативно кренула на Кацубер, не стигавши чак да о томе обавијести ни штаб свог батаљона. У тренутку када је непријатељ отпочео наступање, командир чете Лазар Лопичић, политички комесар чете Даница Никаљевић и Шпиро Орландић са својим водом неопажено су прошли кроз противников стрељачки строј и напали Кацубер. Напад је био силовит, енергичан,. оштар и кратак. Након једног јаког праска бомби на Кацуберу је престала ватра. Непосредно послије тога непријатељ је, поколебан, застао. То су пожурили да искористе 1. и 3. батаљон 4. пролетерске и два батаљона 3. српске бригаде. И баш када су се они спремали да крену у напад, у рејон Симовча је бануо вод Шпира Орландића с топом, минобацачима, митраљезима и посадом коју су заробили на Кацуберу. Батаљони су одмах кренули у напад и готово без борбе посјели Кацубер и Турјак. Непријатељ је у нереду одступио према Рожају, а био је одбачен и на другим правцима. Сви његови покушаји да врати изгубљене положаје били су безуспјешни.

Послије тога су батаљони 3. српске бригаде упућени на правце Беране—Андријевица и Калудра—Мокра планина, а њихове дотадашње положаје посјела је 4. бригада. Њој је наређено да се задржи на линији Смиљевица—Турјак—Трпези—Петњица—долина ријеке Љешнице до села Биоча на Лиму и да с ње извиђа и затвара правце који са сјевера и сјеверозапада воде ка Беранама.

У борбама од 1. до 4. јула непријатељ је имао 118 мртвих (од којих су 93 нађена на бојном пољу) и 120 рањених војника. Заробљено је 300 припадника муслиманске фашистичке милиције; они су разоружани и пуштени кућама. У тим борбама је одробљено више од 50 бивших црвеноармејаца, који су били носачи и коњовоци у њемачким јединицама. Они су сви ушли у састав 4. бригаде и у њеним се редовима борили против непријатеља све до новембра 1944. године, када су предати командама Црвене армије на њихов захтјев. Заплијењен је 1 брдски топ, 2 минобацача, 2 тешка и 10 лаких митраљеза, више пушака, преко 10.000 пушчаних метака, 1 радио-станица, 15 коња с товарима муниције и друга опрема. У тим борбама из 4. пролетерске бригаде је избачено из строја око 30 бораца и старјешина.[9]

Противудар на правцу Андријевица—Мурина—Чакор

И послије завршених борби на правцу Рожаја и Сјенице јединице 2. пролетерске дивизије су чврсто држале долину Лима од Мурине до Фемића крша. Лијево од 2. пролетерске долину Лима штитиле су 3. ударна и 5. крајишка дивизија, затварајући правце према Пријепољу и Сјеници. Неколико непријатељевих покушаја, у мају, јуну и почетком јула, да се домогне долине Лима јединице НОВЈ су осујетиле. Страх од толике концентрације партизанских снага у долини Лима и од њиховог продора у Србију нагонила је наше противнике да крену у нову офанзиву. Планер те офанзиве овај пут је био штаб њемачког 5. СС-армијског корпуса. Да би остварио свој циљ, тј. овладао долином Лима и заузео Бијело Поље, Беране, Андријевицу и Колашин,

[9] Зборник, том III, књ. 8, док. 8

Погинули су: борци Благоје Асановић, Мињаш М. Дуловић, Митар О. Зечевић, Петар Н. Јекнић, Драгутин Јокић, Миљан М. Марсенић и Миљан С. Лончаревић; десетари Љубомир Л. Лалић, Душан И. Матовић, Александар М. Отовић, Васо М. Радовић и Момир О. Томић; политички делегати вода Радомир А. Јолић и Димитрије В. Лаиновић; дневник аутора.

разбио 2. корпус НОВЈ и спријечио продор наших снага према Србији, штаб 5. СС-корпуса је ангажовао јаке трупе: 21. брдску СС-дивизију „Скендербег", 14. пук 7. СС-дивизије „Иринц Еуген", муслиманску фашистичку милицију, албанску квислиншку војску, талијанске фашисте и четнике.

У зору 18. јула, непријатељ је, уз подршку артиљерије, на свим правцима, а на правцу Андријевице и уз подршку 7 тенкова и 17 авиона, отпочео напад на 2. пролетерску дивизију.[10] Четврта пролетерска бригада је на свом правцу зауставила нападача и одбацила га у полазне рејоне. Међутим, непријатељ је од Чакора и Плава напао толико бројним снагама да 2. пролетерска и 3. српска бригада нијесу успјеле да их задрже. Он је, послије бомбардовања Андријевице и Берана, потиснуо те двије бригаде и преко Мурине се пробио у Андријевицу, а преко Мокре планине у Калудру и Шекулар. Тиме је 2. дивизија била доведена у ситуацију да се брани на више одвојених праваца.

Користећи се успјехом постигнутим већ првог дана офанзиве, три батаљона 14. пука 7. СС-дивизије, један батаљон из 21. СС-дивизије „Скендербег", талијански фашисти, муслиманска фашистичка милиција, албанска квислиншка војска и четници, уз подршку артиљерије и авијације (87 авио-полетања) пошли су у наступање у зору 20. јула из Андријевице. Једном су колоном кренули ка Трешњевику, а другом ка Беранама.[11] На правцу Трешњевика супротстављали су им се дијелови 2. пролетерске бригаде и 5. и 9. црногорска бригада 3. дивизије, а на правцу Берана дијелови 2. пролетерске, 3. српска и 3. батаљон 4. пролетерске бригаде, ојачан одјељењем противтенковских топова и одјељењем противтенковских пушака.[12] Иако је непријатељ на беранском правцу стално уводио у борбу нове снаге, 3. српска бригада и 3. батаљон 4. бригаде задржали су га на линији Развршје—Жаљевица—Стањево брдо, а 21. јула су 3. батаљон 4. пролетерске, дејством са Лекина брда и Дрезге (к. 1014), и 3. српска бригада, дејством са линије Воања глава (к. 1767) —Змијња глава (к. 1734)—Волујник—Вјетарник, приморали нападача да дефинитивно стане и да на десној обали Требачке ријеке пређе у одбрану. За то вријеме је 4. бри-

[10] Зборник, том III, књ. 8, док. 24.
[11] Зборник, том III, књ. 8, док. 26 и 28.
[12] Архив ВИИ, дневник чете пратећих оруђа, филм бр. 5.

гада водила успјешну борбу према Сјеници и Рожају. Непријатељ је ипак овладао Трешњевиком, Сјекирицом, Висибабом, Мокром планином и Бађем. Тиме су 2. дивизија и њен мостобран у долини Лима и у рејону Берана доведени у критичну ситуацију.

Штаб 2. дивизије је излаз из те ситуације потражио у противнападу. Стога је 2. пролетерску бригаду усмјерио према Трешњевику и Андријевици, на ком правцу је дејствовала читава 3. дивизија, а 3. српску и 3. батаљон 4. бригаде на правац Беране—Андријевица. Четвртој пролетерској бригади је наредио: да, чим њене положаје преузме 2. крајишка бригада 17. источнобосанске дивизије, 21/22. јула, наступа према Шекулару; да што прије врати Бађ, Висибабу и Сјекирицу, важне тактичко-топографске ослонце за дејства у долини Лима и на комуникацију Беране—Андријевица—Мурина—Чакор; на те положаје дијелом снага организује одбрану и са њих врши притисак на долину Лима од Андријевице до Мурине; да обезбиједи десни бок бригаде, затвори правце према Улотини и Мурини и повеже се десно с 3. српском бригадом; да дијелом снага врши притисак на комуникацију Мурина—Чакор, затвори правце према Чакору и повеже се лијево с јединицама 17. дивизије. Штабу бригаде потчињен је Васојевићки ударни батаљон, који је био у рејону Шекулара.[13] Лијево од 4. пролетерске бригаде, преко Калудре, на правцу Мокре планине, имала је да наступа 6. бригада 17. дивизије. Просторију Штитари—Затон—Беране посјела је 5. крајишка дивизија.

Ради извршења добивеног задатка, штаб 4. бригаде је наредио: 1. батаљону, ојачаном одјељењем минера и одјељењем прот.ивтенковских пушака, да наступа правцем Градина (к. 1096)—Дебело брдо (тр. 1474)—Јанкова глава (тр. 1566)—Сјекирица; 2. батаљону, ојачаном одјељењем минера и одјељењем противтенковских пушака, да наступа лијево од 1. батаљона, правцем Бабино брдо—Остожер (к. 1451)——Витоњин крш—Приједолска глава (к. 2005); 4. батаљону да наступа десно од 1. батаљона, правцем Дапсићи—Калудра—Шекулар—Омарска глава (к. 1767). Задатак 1, 2. и 4. батаљона био је да на датим правцима потискују непријатеља и овладају Сјекирицом, а затим да дејствују: 1. батаљон ка Горњој Ржаници, да пресијече комуникацију Му-

рино—Чакор и осигура правац према Мурини и Плаву; 2. батаљон правцем Караманов крш—Велика, да пресијече комуникацију Мурино—Чакор, осигура правац према Чакору и одржава везу лијево с 6. бригадом 17. дивизије; 4. батаљон да наступа правцем Костреш—Висибаба, да у садејству с Васојевићким батаљоном, који дејствује на споју између 4. и 5. батаљона, протјера непријатеља с Висибабе и дејствује према Улотини и Мурину. Пети батаљон, ојачан одјељешем минобацача, добио је задатак да наступа десно од 4. батаљона, правцем Ровца—Црвена стијена—Расојевићка глава (к. 1399), да главнином својих снага, заједно с 3. батаљоном, заузме Баљ, а с једном четом да садејствује лијево 4. батаљону и Васојевићком ударном батаљону на Висибаби, а послије чишћења Баља и Висибабе да дејствује узводно, десном обалом Лима, ка Улотини. Трећи батаљон, ојачан одјељењем противтенковских топова, одјељењем противтенковских пушака и одјељењем минобацача, добио је задатак да главнином снага, заједно с 5. батаљоном, очисти Баљ, а да с једном четом с Лекина брда осигурава десни бок и леђа бригаде од напада непријатеља из Трепче и преко моста на Лиму, те да послије чишћења Баља дејствује десно од 5. батаљона, десном обалом Лима, према Улотини и да одржава везу с 3. српском бригадом, која, лијевом обалом Лима наступа, према Андријевици. Чета пратећих оруђа добила је задатак да подржава напад 4. батаљона и Васојевићког батаљона на Висибабу, према Улотини и према Мурину.

Пошто је своје дотадашње положаје 21/22. јула предала 2. крајишкој бригади, 4. бригада је одмах пришла извршавању добијених задатака. У борбама које је 22, 22/23. и 23. јула водила с непријатељем који се, преко Мокре планине и Сјекирице, био пробио у Калудру и Шекулар, овладала је котама 1898, 1691, 1609 и 1767 и подишла Сјекирици (к. 1898) и Висибаби. Преко Лучина брда лијевим крилом је обухватила Баљ и одвојила непријатељеве снаге на Висибаби и Сјекирици од оних на Бању, а преко Борове главе и Кошарине десним је крилом обухватила Баљ, сабила непријатеље снаге на врло мали простор стрмих литица и одвојила их од снага у долини Лима. Ноћу 23/24. јула су 1, 2. и 4. батаљон, уз подрушку чете пратећих оруђа, заузели Сјекирицу, Висибабу и Караманов крш и приближили се Улотини, Мурину и комуникацији Мурино—Чакор; 5. батаљон и Васојевићки ударни батаљон заузели

су Расојевићку главу, с које је 5. батаљон напао на Баљ у исто вријеме када је то узвишење, са сјеверозападне стране, напао 3. батаљон, а Васојевићки ударни батаљон наставио је дејства с 4. батаљоном на правцу Улотине и Мурина. Непријатељ је 24. јула више пута покушао да врати Сјекирицу, Висибабу и Расојевићку главу, али је био одбијен. Навече 24. јула 3. и 5. батаљон су овладали Баљем, који је непријатељ најупорније бранио. У међувремену су 3. дивизија, 2. пролетерска и 3. српска бригада поправиле своје положаје према Андријевици, а 6. бригада 17. дивизије заузела је Мокру планину, Усовиште и Капе према Чакору и успјешно штитила лијеви бок и леђа 4. бригаде, пресијецала одступницу непријатељу из долине Лима и спречавала пристизање њихових појачања од Пећи према Чакору.[14]

Такав развој борби у горњем току Лима штаб 2. ударног корпуса је искористио тако што је 24. јула у 22 часа свим снагама прешао у противудар. Намјера му је била да уништи непријатеља у долини Лима, посједне Чакор, ослободи Плав и Гусиње, заштити и очува слободну територију и повеже се с партизанима у Ђаковици.[15] С тим у вези штаб корпуса је наредио: 3. ударној дивизији да главнином снага дејствује правцем Трешњевик—Андријевица—Мурино, а да дијелом снага, дејством према Виситору и Гусињу, ослободи Андријевицу и уништи непријатеља на међупростору Андријевица—Мурино;[16] 2. пролетерској дивизији, без 4. бригаде, да дејствује на правцу Трешњевик—Андријевица, односно Беране—Андријевица—Мурино, ослободи Андријевицу и учествује у уништавању непријатеља на међупростору Андријевица—Мурино; 5. крајишкот дивизији, којој је придата 4. пролетерска бригада, да са Баља, Виоибабе, Сјекирице и Караманова крша дејствује према долини Лима, комуникацији Мурино—Чакор и према Чакору, да овлада Чакором и планинским витенцем од Планинице до Виситора, те да дијелом снага заузме долину Лима, Плав и дејствује према Гусињу, а дијелом снага затвара правац Чакор—Бистрица—Пећ; 17. источнобосачкот дивизији да преко Мокре планине дејствује према Ругову и за-

[14] Исто, док. 35.

[15] Исто, док. 36.

[16] Исто, док. 33 и 34.

твори правац према Пећи. Другој пролетерској, 5. крајишкој и 17. источнобосанској дивизији наређено је да се послије завршеног противудара прикупе у рејону Берана, одакле ће кренути за Србију, а 3. дивизији да организује одбрану слободне територије у долини Лима.

Задатак који је у склопу планираног противудара корпуса добила 4. пролетерска бригада био је: да до пристизања јединица 5. дивизије чврсто држи положаје на Бањуг Висибаби, Сјекирици и Карамановом кршу и затвара правце према Улотини, Мурину и Чакору, а да, пошто је на тим положајима смијени 10. крајишка бригада, ослободи Мурино, Горњу Ржаницу и Велику и спријечи непријатељево кретање комуникацијом Мурино—Чакор. Послије тога. бригада је имала да дијелом снага наступа од Мурина према Улотини, а дијелом, преко Новшића, Цамије и Брезовице, према Плаву.[17]

Чим су 24. јула навече на Сјекирицу избиле јединице 5. крајишке дивизмје и дијелом снага је посјеле, 4. бригада је одмах кренула према комуникацији Чакор—Мурино. Њен 1, 2. и 4. батаљон, Васојевићки ударни батаљон и чета пратећих оруђа су прије зоре 25. јула овладали комуникацијом, на коју је минерски вод поставио нагазне мине и припремио је за рушење. Одмах затим су 1. и 2. батаљон ослободили Горњу Ржаницу и Велику. У тим селима су Нијемци при наступању од Пећи били прикупили у логоре народ са тог терена и формирали неколико магацина, па је тада народ био пуштен кућама. Из магацина су узете 4 тоне материјала за потребе војске, а остатак је подијељен народу. Други батаљон је из Велике продужио преко Новшића до Градца, сјеверозападно од Плава, а 1. и 4. батаљон су ослободили Мурино. Одатле је 1. батаљон, преко Цамије (к. 1300), избио у село Брезовицу, западно од Плава, а 4. и Васојевићки ударни батаљон су вршили притисак на непријатеља у Улотини.[18] Трећи батаљон се послије чишћења Баља прикупио у рејону Лекина брда у резерви, бригаде, а 5. батаљон је дејствовао десном обалом Лима, према Андријевици и Улотини. Тога дана је 5. крајишка дивизија овладала превојем Чакора и дио снага оријентисала према

[17] Исто, док. 38.

[16] Исто, док. 33 и 34.

Пећи, а дио према Плаву, а 17. источнобосанска дивизија је, преко Мокре планине, своја дејства усмјерила ка Ругову. Ноћу 25/26. јула 3. ударна дивизија и 2. пролетерска бригада, 3. српска бригада и 5. батаљон 4. бригаде ослободили су Андријевицу и избили на линију Јеринина глава—Радев крш.[19]

Након ослобођења Андријевице 4. и 5. батаљон 4. бригаде и Васојевићки ударни батаљон дејствовали су према Улотини, а 1. и 2. батаљон и чета пратећих оруђа, захваљујући успјешним дејствима наших снага на Чакору, према Ругову, Улотини и Виситору, као и нападима савезничке авијације по непријатељу у долини Лима, ослободили су Плав.[20] У Плаву су заплијењене веће количине оружја, муниције и животних намирница. Оружје и муницију који се нијесу могли евакуисати спалила је 1. чета 1. батаљона, а жвотне намирнице су подјељене народу. Партизанске јединице су се одмах повезале с партијско-политичким радницима на терену, који су све до тада радили у веома тешким условима. По селима су одржавани зборови, на које је долазило прилично народа. Већи број добровољаца омладинаца са тог терена јавио се у бригаду. Само из села Брезовице је 26/27. јула ступило у њене редове више од 20 омладинаца.

У борбама од 18. јула до ноћи 24. јула 4. бригада је избацила из строја више од 300 непријатељских војника, заплијенила 1 минобацач, већи број пушака и коња с товарима муниције и другог материјала, а уништила је 1 топ, 1 тенк и 1 аутомобил..[21] У тим борбама из 4. бригаде је избачено из строја око 40 бораца и старјешина.[22] Тешке гу-

[10] Исто, док. 37 и 38.

[20] Исто, док. 47.

[21] Архив ВИИ, дневник чете пратећих оруђа, филм бр. 5.

[22] Исто, док. 47.

Погинули су: борци Мило Анђелић, Михаило Р. Зечевић, Илија Ф. Јовковић, Вук В. Катић, Вукашин Ђ. Ковачевић, Милован М. Љумовић, Радосав Ј. Манојловић, Блажо Марић, Владо Марковић, Вуле Ненезић, Саво Р. Нововић, Милан Ристић, Радош Марсенић и Ана Ћалета; десетари Видоје Б. Бракочевић, Радош М. Вучинић и Ћаница Станко Пијевац; политички делегат вода Стојан Смољановић; водници Михаило Станић и Голуб Ђ. Зечевић; командир чете Владо Т. Николић, Шпиро А. Орландић и омладински руководилац Војо Живковић; дневник аутора.

битке непријатељу су нанијеле остале јединице НОВ-а.[23] Ти ударци били би још већи да наше дивизије није очекивао важнији неодложан задатак — покрет за Србију. Он је, по наређењу команданта 2. ударног корпуса, услиједио у тренутку када су снаге НОВ већ биле сасвим затвориле обруч око њемачке 21. СС-дивизије „Скендербег".[24] Недостајао је још само овај посљедњи, одлучујући удар па да једна елитна њемачка дивизија буде избрисана из списка Вермахта. На југу Србије у то вријеме је против партизанских снага покренута крупна офанзива и пријетила је опасност нашим снагама на том подручју да буду уништене. Због тога је од свега преће било — пожурити њима у помоћ.

Наређењу о прекиду дејства и прикупљању за покрет према Србији, 4. бригада је приступила одмах. Њен 3. и 5. батаљон су одмах одмаршевали за Дапсиће, а 1, 2. и 4. батаљон, Васојевићки ударни батаљон и чета пратећих оруђа су 27. јула изјутра, из рејона Плава и Мурина, кренули према Беранама. Тај њихов покрет је унеколико омео непријатељ. Искористивши тренутак повлачења 10. крајишке бригаде, он је успио да прије наших батаљона избије на Сјекирицу и Висибабу и да им препријечи пут. Због тога су се те јединице морале извлачити одвојено, тежим и заобилазнијим путевима — 4. батаљон и Васојевићки батаљон између Сјекирице и Висибабе, преко Шекулара, за Будимље, а остале јединице преко Новшића и Карамановог крша, између Планинице и Сјекирице, затим преко Шекулара и Калудре, за Петњик. Но и поред тих тешкоћа, бригада се на вријеме прикупила на просторији Дапсићм—Будимље—Петњик, где су јој се прикључиле и њене позадинске јединице. Ту је бригада попуњена, поред осталог, и људством Васојевићког ударног батаљона, предала све рањенике и болеснике и снабдјела се муницијом и другим материјалом из дивизијске базе. Њено бројно стање тога дана било је 1.914 бораца и руководилаца. Од 25. маја до 28. јула 1944, за вријеме двомесечног боравка у Васојевићима, из редова 4. пролетерске бригаде отишло је на нове дужности око 1.000, а њихова мјеста у строју заузело више од 1.500 бораца из свих крајева Црне Горе.

[23] Зборник, том III, књ. 8, док. 47.

[24] Исто, док. 49.

Сем пушкама, бригада је била наоружана са 186 митраљеза и пушкомитраљеза и 186 ручних минобацача енглеског поријекла, снабдјевених довољном количином муниције. Тако попуњена и опремљена, бригада је, у саставу 2. пролетерске дивизије, која је заједно с 5. крајишком и 17. источнобосанском дивизијом сачињавала посебну оперативну групу (ОГД) с Пеком Дапчевићем на челу, 28. јула навече, без својих рањеника и болесника, кренула по други пут за Србију.

ДРУГИ ПРОДОР У СРБИЈУ

(28. јул 1944 — 20. јануар 1945)

Наступање од Лима до Ибра

Средином љета 1944. године Црвена армија је незадрживо наступала на читавом источном фронту ка западу.[1] Англо-Американци су се јуна 1944. искрцали на европско копно. Ситуација на југословенском ратишту била је веома повољна. У таквим условима Врховни штаб НОВ и ПОЈ доноси одлуку да јачим снагама на више праваца продре у Србију, како би окупатору и четницима задао одлучан ударац.

Непријатељ је рачунао на таква дејства НОВЈ па је предузео мјере да јој то онемогући. У том циљу испред ОГД, која је требало да наступа из Црне Горе, посјео је положаје од Рожаја, долином Лешнице, до Лима.

Оперативна група дивизија отпочела је наступање са подручја Црне Горе 28 јула послије подне, општим правцем Беране—Суви до—Кум—Рогозна—Ибар. Задатак јој је био да разбије непријатеља у зони наступања, форсира Ибар, избије на Копаоник, повеже се са снагама НОВ и ПОЈ у Топлици и Јабланици и заједно с њима настави даља дејства. Дивизије су наступале овако: 2. пролетерска у средини борбеног поретка групе, општим правцем Горажде—Трпези——Рвеница—Кум—Рогозна—Ибар, 5. крајишка дивизија десно, а 17. источнобосанска лијево од ње. Задатак 4. пролетерске бригаде био је да наступајући у претходници 2. дивизије, правцем Радманци—Равниште—Савин бор—Крушчица, разбије непријатељеву одбрану и прочисти терен у зони наступања дивизије.

[1] К. Жуков, Успомене и размишљања, Београд 1969. стр. 665—666.

Први и Трећи батаљон 4. бригаде су 28/29. јула, на одсјеку Лагатори—Петњица, пробили непријатељеву одбрану све до линије Вршић—Понор, са које је непријатељ у нереду одступио. Затим је бригада без задржавања наставила наступање и навече 29. јула је, преко Савина бора, стигла до села Крушчице. Тога дана је група дивиаија избила на линију Паучине—Крушчица—Оштра главица, са које је наставила наступање сјутрадан. Што је дубље продирала у новопазарски Санџак, отпор непријатељев био је све слабији. Муслиманска фашистичка милиција бјежала је у паници и евакуисала села, водећи са собом народ, стоку и све што је могла понијети.

Четврта бригада је и даље наступала у претходници дивизије, правцем Крушчица—Ђеренари—Рвеница, те је 30. јула навече стигла у село Набој. И тога дана је муслиманска милиција давала слаб отпор, па је бригада на вријеме савладала дату марш-руту. До 30. јула читава група дивизија је, уз оштре борбе на боковима (17. дивизија према Сјеници, а 5. крајишка дивизија према Рожају и Тутину) избила на линију Долови—Рвеница—Набој—Лесковица и у зору 31. наставила наступање. Четврта бригада је тада савладала планине Кум и Коњчину, у рејону села Глувајића, под заштитом 5. батаљона, пријешла комуникацију Нови Пазар—Рожаје, а потом је продужила покрет правцем Надумци—Кошље—Дедилово и у зору 1. августа прикупила се у селу Војковићима.

Иако је марш до Војковића био дуг и напоран, тим напорнији што је све вријеме падала јака киша, бригада је већ 2. августа продужила наступање правцем Рајетићи—Баре. Послије краћег задржавања у рејону Бара пријешла је комуникацију Нови Пазар—Косовска Митровица у исто вријеме када су ту саобраћајницу савладале и остале јединице ОГД. Трећа српска и Четврта пролетерска бригада су од комуникације Нови Пазар—Косовска Митровица продужиле да наступају правцем Рогозна—Срнац—Вучја Локва *м* 2. августа послије подне стигле у село Берберište. Приликом наступања преко планине Рогозне 4. бригада није наилазила на отпор непријатеља, али је лоше вријеме отежавало и успоравало њен покрет. До 2. августа навече читава ОГД је избила на линију Рудина—Кукавице—Берберište—Вучја Локва—Јова.

Јединице 4. бригаде размјестиле су се у ширем рејону села Берберишта, да се одморе и да извиђају и осигуравају

правце према долини Ибра, нарочито одсјек Лешак—Лепосавићи. Одмор им је доиста био потребан, јер је бригада, од Лима до Ибра, за пет дана пријешла око 200 километара по високопланинском земљишту, маршујући просјечно по 40 километара на дан. На том путу бригада је разбила групу „Бендл", растјерала муслиманску квислиншку милицију, а већи број њених припадника, које је заробила, разоружала је и пустила кућама. О непријатељским губицима нема података. Бригада није имала губитака, сем једног несталог.[2]

Форсирање Ибра

Непријатељ је од почетка помно пратио покрет групе дивизија преко новопазарског Санџака. Да би им препријечио пут за Србију, он је долину Ибра од Косовске Митровице до Рашке посјео доста јаким снагама. Десну обалу Ибра и комуникације у његовој долини посјели су два батаљона 5. СС-пука, 5. пук РЗК, ојачани батаљон бугарске 24. пјешадијске дивизије и муслиманска фашистичка милиција, а у Косовској Митровици, Новом Пазару и Рашкој груписане су јаче снаге за напад на бокове и позадину јединица НОВЈ.[3] Снаге одређене за одбрану Ибра посјеле су десну обалу ријеке, мостове, тунеле и жељезничке станице, раније изграђене бункере од армираног бетона и друге важне објекте.

Како се друм и пруга протежу узаном Ибарском клисуром упоредно и на малом растојању, непријатељ је могао да обје комуникације и Ибар као природну препреку брани јединственим системом одбране и да их повезује и допуњава ватром из оклопних возова. Он је, сем тога, предвиђао да прилазе лијевој обали Ибра брани снагама 14. пука 7. СС-дивизије са источних падина Рогозне планине. Тиме је хтио да 1. брдској дивизији, која је била у покрету ка Косовској Митровици, створи вријеме да се развије за борбу како би с њом и са снагама у долини Ибра и оним из Новог Пазара и Рашке разбио групу наших дивизија.[4] Уз то је непријатељ на Копаонику, поред четника Копаоничког корпуса, прикупио и четнике из других крајева Србије.[5]

[2] Архив ВИИ, рег. број 313, к. 738.
Нестао је борац Блажо Милошевић; дневник аутора.
[3] Зборник, том I, кн>. 9, док. 73.
[4] Исто, док. 73, 179 и 180.
[6] Исто, док 179 и 180.

Штаб ОГД је 2. августа наредио дивизијама да форсирају Ибар на одсјеку Рудница—Рамна, да поруше комуникацију, пребаце се на Копаоник и повежу са снагама НОВ и ПОЈ у Топлици.[6] Тако је 2. дивизија добила задатак да ликвидира непријатељева упоришта и поруши комуникације на одсјеку 1 километар јужно од села Лешка закључно са Лепосавићима, а затим да наступа према Копаонику. Десно од ње, на одсјеку Рамна—Лепосавићи, Ибар је форсирала 5. крајишка, а лијево, на одсјеку Лешак—Рудница, 17. источнобосанска дивизија.[7] С тим у вези је штаб 2. дивизије наредио бригадама да форсирају Ибар: 4. пролетерској, да у 16 часова 3. августа пође из села БерберИшта правцем Дебело брдо—Дугачка коса, до к. 1081 у једној колони, а одатле са двије, правцем Црни врх—Десетак—Крушево и према Горњем Крњину, са задатком да форсира Ибар на одсјеку Лепосавићи—Дрен, да поруши и онеспособи жељезничке станице, пругу, друм, мостове и тунеле, ликвидира непријатељска упоришта и посједне просторију Крушевица—Мајдево—Родељ—Зрносек и обезбиједи се према Копаонику. Десно од 4. пролетерске бригаде форсира Ибар 5. крајишка дивизија, а лијево, 3. српска бригада. Друга пролетерска бригада одређена је у заштитници 2. дивизије и кретаће се позади 4. бригаде.[8]

Штаб 4. бригаде информисао је штабове и команде потчињених јединица о престојећим задацима и наредио им да у 15 часова 3. августа буду спремне за приближавање полазним рејонима, у којима ће јединице добити конкретне задатке за форсирање Ибра. Из очекујућих рејона штаб бригаде је благовремено упутио извиђачке органе ка долини Ибра, ради прикупљања података о непријатељу. Међутим, подаци које су ти органи прикупили, као и они добијени од штаба 2. дивизије, били су непотпуни. Није откривено присуство Нијемаца на правцу покрета бригаде и у долини Ибра. Па су, непровјеравајући исте, штаб 4. бригаде и штаб 2. дивизије одлучили да 4. бригада од Берберишта до Црног врха наступа у једној колони, што је био њихов велики пропуст.

Четврта бригада је из подручја села Берберишта кренула 3. августа у 16 часова, правцем Дебело брдо—Дугачка коса—Црни врх. Али још док се бригада прикупљала на

[6] Исто, док 60.
[7] Исто, док. 60.

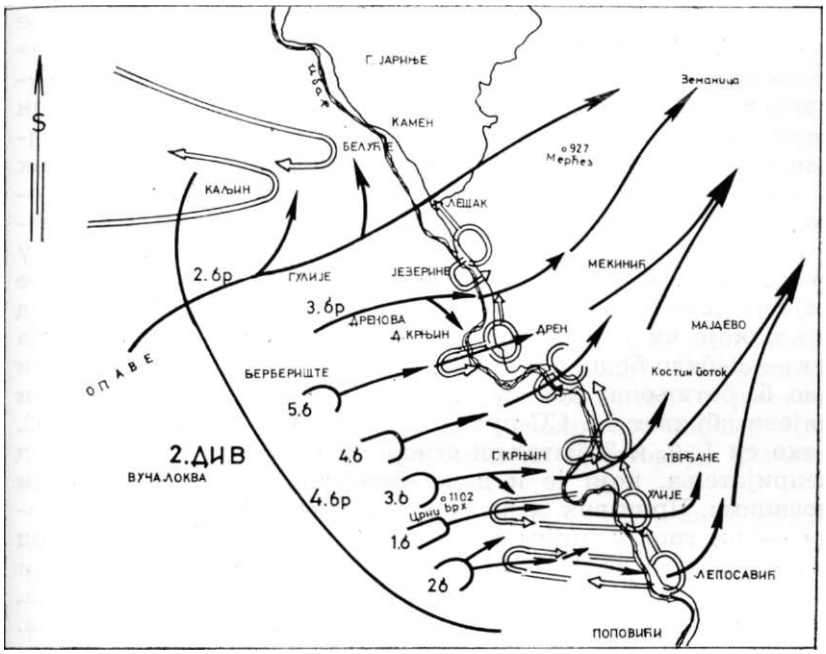

Форсирање Ибра, почетак августа 1944.

Дебелом брду, Дугачкој коси и позади Црног врха, тим положајима се са супротне стране приближавао 14. пук 7. СС-дивизије, а од Косовске Митровице, долином Ибра, ка Лепосавићима је наступао један њемачки батаљон.

Када су дијелови челног батаљона 4. бригаде избили у висини к. 1081, бригади је дат краћи одмор. На ту коту и раскрсницу путева према Десетаку и Горњем Крњину 1. батаљон је истурио мање дијелове за осигурање. Са њима су пошли најбољи, најхрабрији, најсналажљивији и готово најмлађи припадници бригаде, курири. Они су, поред осталог, имали задатак да се повежу с осматрачима и извиђачким групама које су раније биле истурене према долини Ибра. На педесетак метара источно од к. 1081, на којој су се у том моменту, ради добијања конкретних задатака за форсирање Ибра, са командантом и политичким комесаром 4. бригаде налазили сви штабовм батаљона, командири самосталних чета и начелници служби, курири штаба бригаде су

се сукобили с Нијемцима.[9] У борбу на Црном врху одмах је ступио 1. батаљон. Прикупљен западно од к. 1081, он је непосредно напао Црни врх, на који се био устремио и непријатељ. Дошло је до жестоког окршаја. Док је 1. батаљон водио борбу с претходницом 14. СС-пука, 2. батаљон је напао његову главнину на међупростору Црни врх—Десетак и, обухватајући је десним крилом, успио да овлада положајима источно од к. 1101, према Десетаку. Затим је с положаја к. 1081—Катуниште, на правцу Црног врха, у борбу уведен и 3. батаљон. Он је успио да непријатељеве снаге које су дејствовале према Црном врху и Десетаку одвоји од снага које су дејствовале на правцу Катуншпте—Дугачка коса—Дебело брдо, а с којима су водили борбу 4. батаљон и дио 5. батаљона. Док су 2. и 3. батаљон вршили десни и лијеви обухват 14. СС-пука, 1. батаљон је овладао тр. 1102. Тако су 1, 2. и 3. батаљон створили непробојни зид испред непријатеља, који је и даље бесомучно јуришао на свим правцима. Црни врх је био кључ одбране Ибра на том правцу — од тога у чијим ће рукама остати зависио је исход борбе. Зато су за њега вођене огорчене борбе. Захваљујући чврстини, храбрости и ватреној моћи 1, 2. и 3. батаљона, непријатељу није пошло за руком да се дочепа Црног врха.

Послије стабилизације положаја на Црном врху, 2. батаљон је овладао Десетаком, а 3. батаљон је продирао ка Ибру и овладао к. 810. Тиме је спријечен непријатељев покушај да се преко Десетака и Катуништа забаци нашим снагама иза леђа и да тако овлада Црним врхом. У међувремену су 4. и дио 5. батаљона ступили у борбу на правцу Дебелог брда, односно Дугачке косе и Доњег Крњина. Они су успјели да задрже непријатеља, а затим да га, у садејству с једним батаљоном 3. српске бригаде, који је дејствовао преко Крсца према Шанцу, опколе у рејону Доњег Крњрша. Чета пратећих оруђа је минобацачима подржавала 1, 2. и 3. батаљон у борбама за Црни врх.

Након стабилизације положаја на Црном врху, Десетаку, Дугачкој коси и Дебелом брду 1. и 4. батаљон су активним дејством на фронту везивали непријатеља за себе, а 2, 3. и дио 5. батаљона вршили опкољавање: 2. батаљон преко Десетака, 3. батаљон преко Горњег Крњина а дио 5. ба-

[9] Повели су борбу борци курири Лука Ј. Мијатовић, Миливоје Р. Секулић, Божо Т. Вујовић, Вељко Т. Лопичић Робеспјер, Радисав Г. Недовић Пуцо, Бранко Барјектаревић, Марко М. Шћекић, Раде Коњикушић и Комнен Љ. Шошкић; дневник аутора.

таљона западно од Катуништа. Тако је непријатељ послије трочасовне жестоке борбе, сабијен на свега 6—8 квадратних километара шумовитог простора Црног врха, Десетака и Горњег Крњина гдје су водили борбу и, 1, 2. и 3. батаљон и, на простору Шанац—Доњи Крњин—Катуниште гдје су водили борбу 4. и дио 5. батаљона 4. бригаде и дјелови 3. бригаде. На том простору је након подуже борбе, у којој су учествовали сви батаљони 4. бригаде и дјелови 3. бригаде, око непријатеља стегнут још ужи обруч и почело је дефинитивно дробљење и разбијање његових снага. Непријатељ је трпио велике губитке, а имао је само два излаза: изгинути или капитулирати. На њега се сручила огромна ватра. У шесточасовној борби разбијен је 14. пук 7. СС-дивизије, који је на бојном пољу оставио мноштво мртвих и рањених војника, знатан број коња и већу количину опреме. Исту је судбину доживио непријатељ и на просторији Шанац—Доњи Крњин—Катуниште.

Као што се види борба за Црни врх опточела је уз обострано изненађење, али у којој се и поред тога 4. бригада брзо снашла. И у тој ситуацији одлучност, сналажљивост морална чврстина и свијест њених бораца и старешина, одиграли су прворазредну улогу у извојевању побједе над непријатељем.

Послије завршених борби на Црном врху бригада је наставила наступање према Ибру. Ноћу 3/4. августа успјела је да форсира ријеку и очисти простор на њеној десној обали од тунела западно од села Лепосавића до тунела источно од села Тврђана. У зору 4. августа бригада је наставила борбе за мостове и тунеле између Лепосавића и Дрена, као и села Лепосавиће и Дрен. Непријатељ је највише пажње посвећивао Лепосавићима зато што су се у њему налазиле веће количине муниције и другог материјала и брањено је јачим снагама. Међутим Дрен су браниле слабије снаге.

За тунеле, Лепосавиће и Дрен и успостављање мостобрана на десној обали Ибра 4. бригада је водила бообе све до ноћи 4. августа: 1. и 2. батаљон за Лепосавиће, 5. батаљон је са једном четом обезбеђивао позадинске јединице бригаде, које су у зору 4. августа пријешле Ибар и преко Кајкове стигле у Крушчицу, а са осталим јединицама водио борбу за мост код Дрена. Трећи батаљон је, послије преласка Ибра, продужио преко Тврђана и Крушчице за Зрносек одакле је вршио осигурање према четницима на Копаонику. Четврти батаљон, ојачан минерским водом, рушио је

пругу <и друм и уз подршку противтенковских оруђа ликвидирао ватрене тачке од Лепосавића до Дрена. Чета пратећих оруђа подржавала је батаљоне при ликвидацији бункера, чишћењу тунела и ослобођењу Лепосавића и Дрена и одиграла је врло значајну улогу. Она је тог дана, на челу са командиром Симом Симоновићем, ликвидирала све бункере омогућујући борцима да се попну на њих и кроз вентилационе отворе убаце бомбе и униште посаде. У тим окршајима, и то када је задњи бункер на источном улазу у тунел источно од Дрена очишћен, погинуо је јуначком смрћу неустрашиви командир Симоновић.

Борба за тунеле код Дрена и Лепосавића трајала је дуже. Њима се није могло прићи ни са једне стране. Али захваљујући довитљивости једног од најхрабријих бораца 4. бригаде — Васу Драговићу, замјенику команданта 2. батаљона, и они су савладани. Он је са групом војника прикупио сијено и сламу и набацио у предусјеке, посуо бензином и запалио, и под заштитом дима и ватре пробио се до тунела из којих је непријатељ у паници побјегао. Затим су ослобођена села Лепосавићи и Дрен и успостављен је мостобран на десној обали Ибра. Тако је навече 4. августа 4 бригада избила на јужне огранке Копаоника. Борбе са Нијемцима, који су стигли из Косовске Митровице, вођене **СУ** и 5. августа од Улије према Кајкови и од Лешака према Бориковцу.

Штаб ОГД је 5. августа наредио 2. пролетерској дивизији да се пребаци на просторију Крушчица—Родељ—Стануловићи и обезбиједи према четницима на правцу Копаоника и Топлице.[10] С тим у вези штаб 2. дивизије је истог дана наредио: 2. пролетерској бригади, која је до преласка преко Ибра била у заштитници дивизије, да преузме улогу претходнице и наступа према Копаонику, а 3. српској и 4. пролетерској бригади да наступају правцима: 4. пролетерска Крушчица—Родељ—Стануловићи, а 3. српска, лијево од 4. пролетерске, према Витковцу.[11] Трећи и 5. батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице 4. бригаде су 5. августа у зору избили на просторију Крушчица—Родељ—Стануловићи, посјели положаје на линији Дубраве—Кајкова, прихватили 1, 2. и 4. батаљон при извлачењу из долине Ибра и осигуравали бригаду од напада са Копаоника. Читавог дана су 1, 2. и 4. батаљон ограничавали непријатељска дејства у долини Ибра и водили борбе у подручју Забрђа и

[10] Зборник, том I. кн>. 9. док. 67.
[11] Исто, док. бр. 71.

на правцу Облик (к. 113)—Бојиште—Трешњица—Стануловићи (4. батаљон), у рејону Тврђана и долином Тврђанске ријеке до испред села Крушчице (2. батаљон), те са к. 574 правцем Кајкова—Родељ (1. батаљон).

За то вријеме је 2. пролетерска бригада несметано наступала ка гребену Копаоника, 3. српска је водила борбе у долини Ибра, 5. крајишка дивизија посјела просторију Лозна—Граничане—Јелакце, а 17. источнобосанска дивизија се прикупила на просторији Остраћи—Црнатово—Градиште.

У борбама на Црном врху и у долини Ибра 4. бригада је разбила 14. пук 7. СС-дивизије, убила 117 непријатељских војника, 230 ранила и одробила 60 бивших црвеноармејаца, који су одмах ступили у редове бригаде.[12] Заплијенила је 13 митраљеза, доста пушака, 125.000 пушчаних и митраљеских метака, 47 жељезничких вагона, 4 камиона и 107 коња с товарима животних намирница, одјеће, обуће и другог материјала. Демолирала је жељезничку станицу у Лепосавићу, постројења, службене зграде и једну жандармеријску станицу, порушила пругу и друм на више мјеста, два гвоздена и два армиранобетонска моста и осам пропуста. Из 4. пролетерске бригаде избачено је из строја око 70 бораца и старјешина.[13]

Продор у Александровачку жупу

Послије преласка дивизија преко Ибра и избијања на јужне огранке Копаоника, Нијемци су своју пажњу усредсредили на то да спријече нове продоре снага НОВЈ у Србију. Стога су своје снаге ангажовали за одбрану праваца који из источне Босне и Санџака воде за Србију, а Копаоник, Александровачку жупу и Топлицу препустили су четницима. До 2. августа четници су на Копаонику, поред Копаоничког корпуса, који је бранио међупростор од Ибра до

[12] Исто, док. бр. 179 и 180.

[15] Погинули су: борци Јован С. Ђурашевић, Вуко Јововић, Мијат М. Кусовац. Ника Кићовић, Драго Ђ. Лалић, Митар К. Марковић, Марко Ђ. Марковић, Милутин Р. Милошевић, Тошко М. Милошевић, Радмило Т. Рајковић и Милосав Ђ. Чобелић; деоетари Јово С. Вукчевић, Ново М. Мандић, Крсто М. Недовић, Владо М. Рашковић; политички делегати вода Јован П. Барјамовић, Мато И. Пеан и Здравко Фатић; водници Илија Т. Божовић и Вукајло Р. Шћекић; замјеник командира чете Крстан Ђ. Ненадић; командир чете Пеко В. Стевовић и командир чете пратећих оруђа Симо Ш. Симоновић; дневник аутора.

гребена Копаоника, груписали још и Подрињски, Ваљевски, Космајски и Равногорски корпус и Младеновачку и Гружанску бригаду. Те четничке снаге, организоване у тзв. 4. јуришну групу корпуса, до 6. августа су посјеле положаје на Јелици, Мрамору, Огледној, Сувом рудишту, Милановом врху, Војетину, Бећаревцу, Оглављу и Леденици. Намјера им је била очевидна: сабити јединице НОВЈ у долини Ибра и ту их уништити.

Да би спријечио четнике да се организују за упорнију одбрану, штаб ОГД је већ 5. августа послије подне наредио својим јединицама да одмах крену у напад, разбију четнике на Копаонику и продиру у Александровачку жупу и у долину Расине, те према Топлици и Јабланици, да се на терену повезују с партијско-политичким радницима и снагама НОВ и ПОЈ у Топлици и Јабланици.

Друга пролетерска дивизија добила је задатак да се 6. августа до 12 часова пребаци на просторију Градац—Блажево—Бело Поље—Чокотар—Ђерекари и да одатле читаву групу обезбиједи од напада с комуникације Косовска Митровица—Рашка и од Топлице.[14] С тим у вези је штаб 2. дивизије наредио јединицама да 6. августа око 2 часа отпочну наступање преко Копаоника: 2. пролетерска бригада у претходници до просторије Ђерекари—Безолин; 4. пролетерска бригада, правцем Родељ—Зрносек—Стануловићи—Ива—к. 1177, до просторије Градац—Шумице—Бело Поље; 3. српска бригада у заштитници дивизије до просторије Чокотар-—Ђерекари.[15]

Ка просторији Бело Поље—Градац—Вранештица 4. бригада је почела да наступа 6. августа. Док је она била у покрету, четници са Јелице, Леденице, Бећировца и Војетина упали су у село Градац. Ту су их, преко Трудилова и Врлетнице, напали у десни бок 3, 4. и 5. батаљон 4. пролетерске и 3. српска бригада, а у лијеви 17. источнобосанска дивизија и 2. пролетерска бригада. Послије протјеривања четника из Градца бригада се размјестила око тога мјеста, а већ слиједећег дана је, у духу наређења штаба ОГД о разбијању четника на просторији Градац—Брзећа—Левићи, заједно с осталим бригадама 2. дивизије напала четничке позиције. Дивизија је имала задатак да наступа на десном крилу групе, да разбије четнике на правцу Бруса и Разбојне, садјествује лијево 17. источнобосанској дивизији при ослобађању Бруса,

[14] Зборник, том I, кн>. 9, док. 73.
[1в] Исто, док. 72.

а десно да избије на комуникацију Разбојна—Брус, поруши је и обезбиједи десни бок групе од напада из Топлице, Разбојне и од Александровца.[16]

Када и остале јединице дивизије, 7 августа око 6 часова, у напад је имала да крене и 4. бригада. Преко Доњих Левића требало је да избије на Дебело брдо (к. 1066), а одатле да продужи у два правца. Правцем Стругаре—Жарево—Савићи—Радмановићи—долина Стрмачке реке имала је да избије на комуникацију Разбојна—Брус, а преко Ивљака, Церине и Врата (тр. 1072), да крене правцем Дељани—Липовац—Банин нос—Козја глава (к. 807)—Брђани. Задатак бригаде је био да пошто овлада комуникацијом Разбојна—Брус и избије у село Брђани, дијелом снага поруши комуникацију и затвори правце према Топлици и Јастрепцу, а дијелом снага да садејствује 2. пролетерској бригаде и 17. источнобосанској дивизији при ослобађању Бруса. Након тога је требало да се бригада прикупи на просторији Брђани—Дренова—Лепенац и затвори правце према Куршумлији, Блацу, Разбојни и Златарима.[17]

У зору 7. августа 4. пролетерска бригада, без 5. батаљона и позадинских јединица, које су се прикупиле у селу Белом Пољу, овладала је Дебелом главом. Одатле су 1. и 2. батаљон, ојачани противтенковским оружјима, наставили наступање преко села Жарева, долином Стрмачке реке ка комуникацији Разбојна—Брус, а 3. и 4. батаљон и чета пратећих оруђа, преко Врата и Липовице, за село Брђане. На оба правца батаљони су водили борбу с четницима Церског корпуса.[18] Брзо су их разбили и око 12 часова 7. августа избили на одсјеку комуникације Разбојна—-Брус између Брђана и Лепенца, порушили је и протјерали четнике према Разбојни. Одмах затим 2 батаљон је поставио засједу између Кривог брода и Дрењка, с обје стране ријеке Расине и комуникације Разбојна—Брус, према Разбојни, а 1. батаљон је посјео линију Радовићи—-Трлина и затворио правце према селу Новацима и Златарима. Противтенковска оруђа постављена су у рејону Лепенца ради дејства према Разбојни, Брусу, Златарима и Новацима. Након избијања у село Брђане 4. батаљон је оријентисан према Брусу, а 3. батаљон и чета пратећих оруђа према комуникацији Разбојна—Брус.

Једновремено са избијањем 4. бригаде на комуникацији Разбојна—Брус, друге наше јединице имале су да заузму

[18] Исто, док. 88.
[17] Исто, док. 89.
[18] Исто.

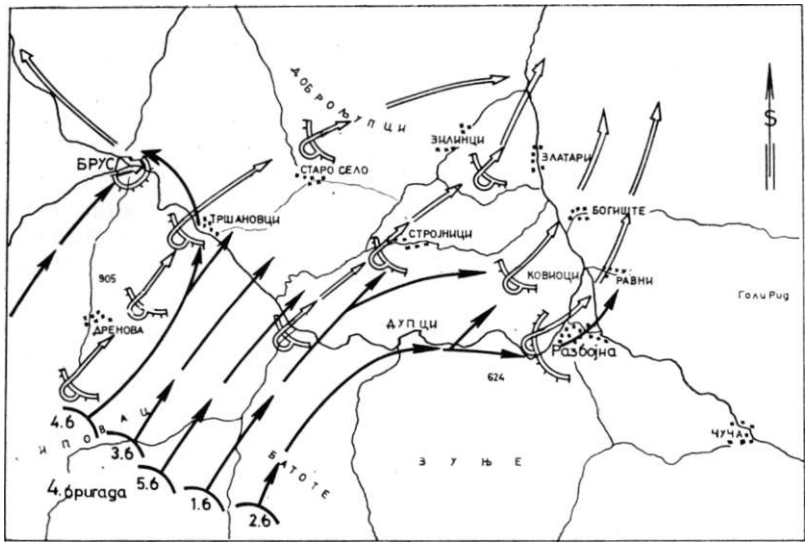

Продор бригаде преко Копаоника и ослобођене Бруса и Разбојне, прва половина августа 1944.

Брус. Међутим, 2. пролетерска бригада је на правцу Бруса наишла на јак отпор четника Ваљевског корпуса и застала испред њихових положаја, на линији Велика чука (тр. 905) —Дреновачка чука—Велика главица (к. 824), а 17. дивизија на правцу Брзеће—Мрамор—Брус испред четника 1. равногорског и Ваљевског корпуса. Нашавши се с јединицама у долини Расине, преко које су се четници од Топлице и са Јастрепца залијетали ка Копаонику, штаб бригаде је, будући да је остао без везе са штабом дивизије и осталим јединицама ОГД, био у недоумици да ли да крене напријед или да пасивно чека у долини Расине.

У међувремену је 2. батаљон, по наређењу штаба бригаде, порушио мост на комуникацији Разбојна—Брус, у висини Дрењка, и ту сачекао и заплијенио камион који је из Крушевца превозио брашно и шећер четницима у Брусу. Како су се борбе на правцу Бруса и даље водиле на истим положајима, командант и политички комесар бригаде, који су били код батаљона у Лепенцу, одлучили су да 3. и 4. батаљон оријентишу према Брусу и да за пребацивање бораца на том правцу искористе заплијењени камион. При доношењу такве одлуке имали су на уму да је опасно у долини Расине чекати исход борби око Бруса, а претпоста-

вљали су да се у Брусу у том тренутку налазе незнатне четничке снаге, које из долине Расине не очекују напад, поготову не од војске коју превози камион. О тој својој одлуци командант и политички комесар бригаде нијесу обавијестили штаб дивизије нити сусједне јединице, јер им то и није било могуће. Њих двојица су свом 3. батаљону наредили да одмах пође према Брусу у помоћ снагама које га нападају с југа, а 4. батаљону, који је био на комуникацији, дат је задатак да се камионом пребаци до Бруса, те да, ако то оитуација допусти, упадне у Брус и садејствује 2. пролетерској бригади и 17. дивизији при ослобађању варошице. Осталим батаљонима је наређено да појачају будност на својим правцима.

На путу за Брус 4. батаљон није наилазио на отпор, јер су четници претпостављали да им то стиже појачање. Батаљон је ушао у Брус не затекавши тамо четнике, изузев неколико њих из коморе. С њима се обрачунао брзо, тако рећи без испаљеног метка. Батаљон се затим прикупио и пошао у напад у три колоне: једном према Дреновачкој чуки и Жљебу, другом уз Врићевачку реку и трећом према Великој главици, срушивши се на леђа четницима. Будући да су још претпостављали да им то стиже помоћ, четници су били потпуно изненађени. Притијешњени с фронта и леђа, напуштали су положаје и бјежали према Мачковцу и Угару, гдје су их пресретале и уништавале јединице 17. дивизије. Пред нашим јединицама су четници бјежали и на другим правцима, особито пред 5. дивизијом, са Сувог рудиигта, Милановог врха и Леденице. Поред осталог материјала који су заплијениле у Брусу, наше јединице су се докопале и материјала који су у ноћи 7/8. августа енглески авиони спустили падобранима четницима у Брусу.[19]

Послије ослобођења Бруса 4. пролетерска и 3. српска бригада су оријентисане према Крушевцу, Разбојни и Блацу, 2. пролетерска бригада и 17. дивизија према Јошаничкој Бањи и Александровцу, а 5. крајишка дивизија је и даље са Копаоника контролисала правце према Ибру, Лабу и Топлици.[20] Осмог августа је 4. батаљон 4. бригаде пријешао у Брус, гдје се задржао до 10. августа, а 1. и 2. батаљон су затварали правце према Разбојни, Златарима и Новацима. Они су 9. августа ослободили Разбојну и протјерали четнике на Јастребац. Након тога је бригада добила задатак да по-

[19] Зборник, том I, књ. 9, док. 92.
[20] Исто, док. 99.

сједне просторију Дупци—Жуње—Равнм—Разбојна—Новаци. Први батаљон је пријешао у село Равне, одакле је извијао и затварао правце према Блацу, Новацима и Златарима, а 2. батаљон у Разбојну, одакле је посјео положаје у Јанковој клисури, према Блацу. Пети батаљон је 8. августа пошао с позадинским јединицама бригаде из Белог Поља за Брђане. Ту је позадинске јединице прихватио 3. батаљон, а 5. батаљон се, преко Лепенца и Разбојне, 10. августа пребацио у село Жуње, затим посјео села Арсиће и Крстиће и затворио правце према Блацу. Послије прихвата позадинских јединица бригаде, 3. батаљон је из села Брђана пошао, преко Лепенца и Разбојне, за Арсиће, гдје је 11. августа предао позадинске јединице бригаде 4. батаљону. Чета пратећих оруђа је 11. августа из Лепенца, преко Дупца и Разбојне, стигла у село Жуње. Штаб 4. бригаде се до 9. августа налазио у Лепенцу, а затим у Разбојни. У међувремену су 2. пролетерска бригада и 17. дивизија ослободиле Александровац, 5. дивизија је разбила четнике на Копаонику и дијелом снага се помјерила према Лабу и Куршумлији, а 3. српска бригада пријешла у село Батоте и затварала правце према Куршумлији и Блацу.

Народ Александровачке жупе је пријатељски прихватио јединице НОВЈ, помагао их и укључивао се у њихове редове. Одмах послије нашег доласка на том терену је организована народна власт и формиране су партизанске јединице.

У борбама од 6. до 8. августа четници су на сектору 2. пролетерске дивизије имали 54 мртва, 44 рањена и 24 заробљена војника. Заплијењено им је 30 пушака, 2 пушкомитраљеза, 1 камион са животним намирницама и друго. Из 4. пролетерске бригаде за то вријеме је избачено из строја око 10 војника и старјешина.[21]

Борбе у Топлици, Јабланици и Косаници

Да би спријечили продор ОГД у у Топлицу, Јабланицу и Косаницу и њено спајање са снагама НОВ и ПОЈ на том

[21] Исто, док. 180.

Погинули су: борци Видак Т. Вукчевић, Вогић Вуковић и Милија М. Бабовић; десетари Младен Р. Радевић и Томо Б. Ђоровић; дневник аутора.

терену, окупатори и квислинзи су појачали посаде у Прокупљу, Куршумлији, Куршумлијској Бањи, Блацу и Мерћезу и организовали положаје за одбрану на линији Чучиле—Пожар—Мерћез, а према Јабланици се ангажовала и албанска квислиншка војска.[22]

Штаб ОГД је наредио 2. пролетерској и 5. крајишкој дивизији да 12. августа крену према Топлици — 2. пролетерска правцем Мечак—Црквине, на просторију Манастирци—Вишесело—Неваде, са које је имала да извиђа терен према Куршумлији и припреми њено ослобођење, а 5. крајишка дивизија да с двије бригаде посједне просторију Парада—Бачићи—Речице и припреми напад на Куршумлију.[23] У вези с тим је штаб 2. дивизије својим јединицама наредио да 12. августа у 16 часова почну покрете: 4. пролетерској бригади да крене општим правцем Разбојна—Жуње—Кукулић—Сагоњево како би посјела просторију Неваде—Влаиња—Жуч и затворила правце према Куршумлији, комуникацији Куршумлија—Блаце и селима Станцима и Мачковцу; 2. пролетерској бригади да посједне просторију Црквине—Манастирци—Кошутњак, обезбјеђујући се према Барбатовцу, Блацу и Станцима; 3. српској бригади да пређе у Сагоњево и извиђа терен према Куршумлији.[24]

Због тога што је на дотадашњим положајима нијесу правовремено смијениле јединице 17. дивизије, 4. бригада је, на два одвојена правца извршила покрет са закашњењем: са 3. и 5. батаљоном правцем Жуње—Лепа Гора—Равна глава—Неваде, са задатком да чисте терен, обезбјеђују десни бок бригаде и да се повежу, десно у рејону Сагоњева са 3. српском бригадом, са 1. и 2. батаљоном, са којима се кретао и штаб бригаде, правцем Разбојна—Јаворац—Кукулић—Манастирци—Вишесело, са задатком да обезбијеђују лијеви бок бригаде од Блаца и комуникације Блаце—Куршумлија и одржавају везу лијево са 2. пролетерском бригадом, а са осталим јединицама правцем и позади 3. и 5. батаљона. У зору 13. августа њени су се батаљони на линији Бугаре—Јелица—к. 894 сударили с два батаљона 122. пука 27. бугарске дивизије. У борби су најприје, преко Кошутњака, на Невадама ступили 1. и 2. батаљон, а затим 3. и 5. батаљон, који су, због тешког терена којим су се кретали, мало каснили. Бугари су дали јак отпор, те је борба вођена читавог

[22] Зборник, том I, књ. 9. док. 106.
[23] Исто, док. 117.
[24] Исто, док. 123.

дана. Тек 13/14. августа, лијевим обухватом 2. батаљона и десним 5. батаљона, непријатељ је избачен из ровова у долину Топлице. Ту је до зоре 14. августа дио бугарских снага уништен и заробљен, а дио њих је одступио према Куршумлији, гдје га је пресрела и дотукла 4. бригада 5. дивизије. За то вријеме је 3. српска бригада разбила Бугаре на линији Црна чука (к. 1197)—к. 1065—Орловац, а 2. пролетерска на правцу Манастирци—Блаце—Барбатовац. Након тога је 4. бригада посјела просторију Влајиња—Неваде—Муљевићи и припремала напад на Куршумлију, 2. пролетерска је посјела просторију Манастирци—Вишесело, а 3. српска рејон Сагоњева.

Штаб ОГД је 2. пролетерској, 5. крајишкој и 21. српској дивизији наредио да 14. августа ослободе Куршумлију.[25] На основу тог наређења и заповијести штаба 2. дивизије, 4. пролетерска, ојачана једним батаљоном 3. српске бригаде, у напад на Куршумлију је имала да крене: главним снагама с Перуничке главе (к. 603), лијевом обалом Топлице, правцем Дуга Лука—к. 568—Микуљане—тр. 526 и даље према болници, а осталим снагама с Перунике, правцем Цигански лаз—Пљаково—-к. 514, те одатле правцем Пепељевац—Гробље—Варош, ка средишту града, с тим да послије ослобођења дио снага одржава ред и помаже народној власти у Куршумлији.[26]

Јединице бригаде су 14. августа посјеле положаје за напад: 5. батаљон к. 594, јужно од Микуљана; 2. батаљон сјеверозападни дио села Прескоче, према Дубравама; 3. батаљон долину Топлице према Куршумлији; 1. батаљон и батаљон 3. српске бригаде прикупили су се у долину Спаначке реке, ради наступања ка Тмави; чета пратећих оруђа ватрене положаје на ивици шуме између Муљевића и Прескоче, а остале јединице бригаде, под заштитом 4. батаљона, који је у исто вријеме био и резерва бригаде, размјестиле су се на просторији Сагоњево—Неваде.

Куршумлију су браниле јединице 122. пука 27. бугарске дивизије, недићевци, четници и нешто Нијемаца. Они су се распоредили тако да град бране са свих страна. Испред положаја спољне одбране, који су се протезали линијом Перунићка глава—Перуника—Јачишко брдо—Вршевачка глава—Марина кула—Тиовачка чука—Шанац, поставили су препреке од бодљикаве жице, а на појединим путевима и

25 Исто, док. 135. и 138.
[16] Исто, док. 33 и 34.

прилазима граду изградили препреке. Одбрану су организовали по дубини од средишта града и ојачали је фортификацијским објектима, прилагодивши за одбрану и поједине зграде од тврдог материјала. Поред тога се у Куршумлији налазило више артиљеријских и минобацачких оруђа и нешто тенкова, а у одбрани је учествовала и авијација.

Батаљони 4. пролетерске и батаљон 3. српске бригаде у напад су пошли 14. августа у 22 часа, са три правца; долином Топлице, затим преко Дубрава, те између комуникација Блаце—Куршумлија и Биљановац—Куршумлија. До 24 часа су избили испред спољне одбране града. Њу су напали 15. августа у 2 часа. Послије упорних борби батаљони су савладали снажан отпор и на леђима непријатеља избили на ивицу града. Ту су 1. и 3. батаљон 4. пролетерске и батаљон 3. српске бригаде задржани, али су 2. и 5. батаљон 4. бригаде успјели да се, преко Мачковца и Доњег Микуљања, пробију у средиште града и повежу с батаљонима 4. крајишке бригаде, који су такође већ били продрли у град. Али баш када су се батаљони 4. црногорске и 4. крајишке бригаде припремали да наставе напад, непријатељ је у борбу убацио свјеже снаге које су стигле од Прокупља. У исто вријеме положаје наших јединица напала је и авијација. Послије више узастопних напада непријатеља са земље и из ваздуха, наше су јединице биле приморане да се 15. августа повлаче на полазне положаје. У тим борбама око Куршумлије непријатељ је имао 97 мртвих, више од 100 рањених и 58 заробљених војника, међу којима и 2 официра. (Рањени и заробљени бугарски војници предати су бугарским партизанима — Атанасову и Иванову — који су се налазили при штабу 4. бригаде). Заплијењено је 9 тешких и лаких митраљеза, 3 брдска топа 75 мм, 2 тешка минобацача, 1 радио-станица, више пушака, 50.000 метака, 340 разних мина и граната, 10 коња с разним материјалом и друго. Из 4. пролетерске бригаде избачено је из строја око 30 бораца и старјешина.[27]

[27] Исто, док. 180.

Погинули су: борци Сука Адровић, Миодраг Дабелић, Батрић Д. Дабетић, Иво Живковић, Михаило С. Зечевић, Роксанда К. Вукадиновић, Алекса Ковачевић, Драгољуб Р. Лабан, Душан В. Радановић, Драгиша Трифуновић и Будимир Шћекић; десетари Блажо М. Јанковић и Слободан Шошкић; политички делегати водова Александар И. Баректаревић, Радојица Р. Дробњак, Милош С. Јелић, Милија Д. Обрадовић и Милија С. Секулић; водници Томо И. Јаблан и Маринко М. Станић; дневник аутора.

Послије неуспјелог напада на Куршумлију, а да би се избјегли крути фронтови и губици, штаб ОГД је дивизијама које су учествовале у нападу издао заповијест да се повуку у полазне рејоне и да напад на Куршумлију не обнављају.[28] Тако је штаб 2. дивизије повукао своје бригаде на ранију просторију и наредио им да се обезбиједе према Куршумлији, Барбатовцу, Блацу и да садјествују 17. дивизији у борбама око Разбојне и Бруса. Наређено је 4. пролетерској бригади да 15/16. августа посједне просторију Неваде—Манастирци—Црквине, да затвори правац Мерђез—Куршумлија и правце који од комуникације Куршумлија—Блаце воде на шену размештајну просторију; 2. пролетерској да 15/16. августа напада на Блаце ради садјества 17. дивизији која напада на Разбојну; 3. српској да се задржи на дотадашњој просторији.[29]

По наређењу штаба ОГД, 2. дивизија је 18. августа привремено стављена под команду Главног штаба за Србију. Њој је одмах наређено да се пребаци на просторију Арбанашке планине—Гајтан—Косаница—Горња Јабланица.[30] Поступајући по том наређењу, штаб 2. дивизије је 4. бригади поставио задатак: да се с тешким рањеницима читаве дивизије 19. августа пребаци на просторију Игриште—Жеграва, да ту прими рањенике 5. дивизије и 20. августа продужи правцем Жеграва—Велика Шатра—Куршумлијска Бања, до просторије Крток—Равни Шорт—Калудра—-Рача. Одатле је с дијелом снага рањенике имала да упути правцем Рача—Саставци—Ђаке, за Горњи Гајтан; ту ће од 2. пролетерске бригаде примити рањенике 17. дивизије, а потом с рањеницима све три дивизије продужити до аеродрома у Бојнику. Главнина бригаде ће за то вријеме посјести просторију Саставци—Кутлово—Пландиште—Зебица—Ђаке——Иванова Кула и дејствовати према комуникацији Лебане—Приштина и Куршумлија—Подујево.[31]

До 19. августа 4. бригада је примила рањенике 2. дивизије, извршила покрет до села Жуча, преко ријеке Топлице, на просторију Игриште—Жеграва, гдје је истог дана попуњена са око 50 омладинаца из Београда и примила ра-

[28] Зборник, том I, књ. 9. док. 319 и 320.

[29] Исто, док. 144

[30] Исто, док. 160 и 164.

[16] Исто, док. 33 и 34.

Васо Драговић, замјеник команданта 2. батаљона (горе) и Мишо Мартиновић, командир 2. чете 2. батаљона (доље), на осматрачници на Турјаку (сјеверно од Иванграда), јун 1944.

Симо Симоновић, командир Пратеће чете бригаде, погинуо августа 1944. приликом преласка Ибра.

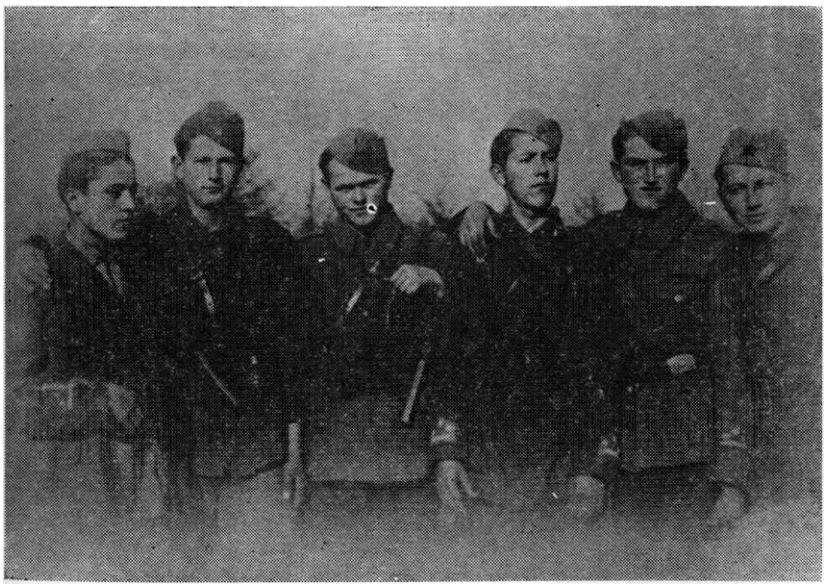

Курири: Милорад Јеврић Зрно, Грубан Шошкић, Радисав Недовић Пуцо, Раде Коњикушић, Марко Шћекић и Миливоје Секулић, Црни врх, август 1944.

Руководиоци 4. бригаде: стоје — Павић Ојданић, Видо Шошкић, Јово Самарџић, Војо Секулић, Мирко Калезић, Блажо Јанковић, Миро Распоповић и Војо Ђуровић, чучи Јокаш Јововић.

Бригада послије ослобођења Крушевца полази на нове задатке, октобар 1944.

њенике 5. дивизије. Са 100 рањеника из обију дивизија, са око 250 руководилаца из све три дивизије ОГ (међу којима 50 руководилаца из 4. бригаде и 10 курира), који су упућени Главном штабу за Србију на распоред, бригада је просторију Игриште—Жеграва напустила прије зоре 20. августа, наступајући у једној колони правцем Жеграва—Куршумлијска Бања—Рача—Ђаке—Горњи Гајтан—Бојник.

Територију преко које је бригада с рањеницима пролазила мјестимично су контролисали четници. Они су с појединих положаја ометали њен покрет и пружали јој отпор. На тој територији су, међутим, од раније функционисали народноослободилачки одбори и партизанске јединице. Народ тога краја, његова нова власт и партизанске јединице на сваком су кораку помагали бригади и излазили јој у сусрет.

Покрет бригаде је већ од села Жеграве покушала да омете непријатељска артиљерија из Куршумлије, гађајући стазе и путеве према Куршумлијској Бањи и Великој Шатри. Када су прве гранате пале на колону 4. бригаде, штаб је, да би се избјегли непотребни губици и што прије стигло на циљ, престројио бригаду у неколико мањих колона. Том приликом су два борца погинула, а два су рањена.[32] У даљем покрету 2. батаљон се у рејону Куршумлијске Бање сударио с четницима. Послије краће борбе протјерао их је преко Кртека и Војнића, а бригада је наставила покрет и истога дана стигла у Рачу. Слиједећег дана бригада је наставила покрет правцем Рача—-Саставци. За вријеме покрета наишла је на четнике и албанске квислиншке јединице с којима су 1, 2. и 5. батаљон водили борбу на Кравском вису, Мачјим стијенама и Вулином брду. Пошто је непријатељ протјеран са тих положаја, бригада је наставила покрет преко Кутлова и стигла на просторију Пландиште—Зебица—Ђаке—Иванова Кула. Одатле су 3. и 4. батаљон, с рањеницима 2. и 5. дивизије, продужили за Горњи Гајтан. Ту су од 2. пролетерске бригаде примили рањенике 17. дивизије и 22. августа предали рањенике све три дивизије санитетском особљу на аеродрому у Бојнику. Одатле су рањеници 22/23. августа авионима пребачени у Италију.- У састав бригаде су 23. августа стигли и 3. <и 4. батаљон. За вријеме борби 21. августа непријатељ је имао 3 мртва и

[32] Исто, док. 180.

Погинули су: борци Борислав М. Вуковић и Миле Радосављевић Абаз; дневник аутора.

више рањених. Из 4. бригаде избачено је из строја око 5 бораца.[33]

Са просторије Пландиште—Саставци—-Зебица—Ђаке——Иванова Кула бригада се, без 3. и 4. батаљона, осигурала према Куршумлији, Подујеву, Приштини и комуникацијама Подујево—Куршумлија и Лебане—Приштина. Њен 1, 2. и 5. батаљон су 24. августа напали 300—400 четника који су се налазили на Вису, Мачјим стенама, Вулином брду, к. 809 и к. 660 сјеверно од Доброг дола и припаднике албанске квислиншке војске на Мокрим гаћама, у намјери да их протјерају према Приштини и Подујеву. Напад је извршен на три правца: 5. батаљон, ојачан одјељењем минобацача и одјел>ењем противтенковских пушака, правцем Саставци—Краварски вис—Мачје стене—Вулино брдо; 1. батаљон, ојачан одјељењем минобацача и одјељењем противтенковских пушака, правцем Иванова Кула—Вуча—Трпешка главица—Мали трн—Велики трн—Мокре гаће; 2. батаљон, ојачан одјељењем минобацача и одјељењем противтенковских пушака, правцем Ђаке—Заграђе—Добри до—Секирача—Равна главица—(к. 660)—Марков вис.

Сва три батаљона су дошла у додир с четницима у 5 часова. Послије краће борбе натјерали су их да преко Мокрих гаћа и Језера одступе за Подујево заједно с албанским квислиншким јединицама које су држале положаје позади четника. У тој борби четници су имали неколико мртвих и рањених и 10 заробљених, од којих је 6 ступило добоовољно у бригаду, а остала 4 су пуштени кућама. Бригада није имала губитака.[34] Послије те борбе су 2. и 4. батаљон посјели рејон Секираче, 5. батаљон просторију Мали трн—Велики трн, а остале јединице бригаде су се, заједно са штабом, размјестиле на просторији Трпези—Добри до и контролисале правце према Подујеву.

На тој просторији бригада се задржала до 26. августа. Тог дана се, на основу заповијести штаба 2. дивизије од 25. августа (да се бригаде помјере на просторију Коњувце—Магаш—Статовац—Крушевци—Товрљани и извиђају правце према комуникацији Прокупље—Куршумлија),[35] 4. бригада премјестила на нову просторију: 2. батаљон у село Круше-

[33] Зборник, том I, кн>. 1, док. 177.

Погинули су: борци Алекса Мословарић и Драгиша М. Голубовић; дневник аутора.

[84] Зборник, том I, књ. 12, док. 131.

[55] Исто, док. 140.

вицу; 5. батаљон у село Товрљане; 4. батаљон на просторију Широке њиве—Ргоје; остале јединице у село Арбанашку, затварајући правце који према размјештајној просторији бригаде воде од комуникације Прокупље—Куршумлија.

У Куршумлији се у то вријеме налазило око 1.400 војника из састава 122, 29. и 69. пјешадијског пука 27. бугарске дивизије са 5 топова и 12 минобацача, затим 250—300 недићеваца и око 600 Нијемаца. Те снаге су, углавном, држале положаје око града. У Прокупљу је било око' 1.200 Бугара и 30 Нијемаца, а у његовој непосредној околини 400 четника из састава Јастребарског, Расинског и Топличког корпуса.

То је било вријеме када се сваког тренутка очекивала капитулација борисовске Бугарске. Под утицајем догађаја на другим ратиштима и успјеха НОВЈ, као и захтјева савезника, краљ Петар II Карађорђевић је 25. августа издао наредбу да се расформирају четничке формације у Југославији и укине њихова Врховна команда, забранио им да се називају Краљевском војском у отаџбини. Упутио им је проглас да се боре против окупатора под командом Врховног штаба НОВ и ПОЈ.[36]

У новонасталој ситуацији Главни штаб за Србију је наредио штабу 2. дивизије да ступи у додир с Бугарима, да их позове на предају и заједничку борбу против Нијемаца, и да не допусти четницима да их разоружавају. Поступајући у духу тог наређења, штаб 2. дивизије је 2. пролетерској бригади, која је одлуком Врховног штаба НОВ и ПОЈ ушла у састав 21. српске дивизије, наредио да одмах крене у рејон Бруса, 4. пролетерској да посједне просторију Сагоњево—Разбојна, а 3. српску бригаду је задржао у рејону Прокупља, до пристизања јединица 24. српске дивизије.[37]

Борбе око Крушевца и на лијевој обали Западне Мораве

На основу наређења Главног штаба за Србију од 26. августа, штаб 2. дивизије је 27. августа наредио 4. бригади да се 29. августа пребаци на просторију Превој—Војнићи—Куршумлијска Бања и уђе у Куршумлију, ако у њој не

[88] Исто, док. 54.
[37] Исто, док. 60, 61, 62 и 64.

буде јачих непријатељских снага. Буде ли ситуација друкчија, бригада ће се 30. августа помјерити на просторију Игриште—Жуч—Неваде и дејствовати против четника према Блацу, Разбојни и Мерћезу. Тако је бригада 27. и 28. августа пришла комуникацији Прокупље—Куршумлија и на том се простору попунила са око 400 нових бораца с подручја Јабланице и Косанице. Бугари су 28. августа напустили Куршумлију, а у Блаце је ушла 6. бригада 21. српске дивизије. Дан касније су 17, 5. и 21. дивизија разбиле четнике на просторији Милентије—Брус—Разбојна.[38] Такав развој догађаја на том подручју утицао је и на измјену задатака 4. пролетерске бригаде. Штаб дивизије је 29. августа измијенио претходно наређење: 2. пролетерску бригаду упутио је за Брус, у састав 21. дивизије, 3. српску у рејон Прокупља, на располагање Главном штабу за Србију, а 4. пролетерској бригади је наредио да се хитно пребаци на просторију Куршумлија—Блаце—Разбојна.[39]

Журећи да што прије изврши наређење Главног штаба за Србију и штаба своје дивизије, 4. бригада је 29. августа својим 1. батаљоном посјела Куршумлију и затворила правце према Подујеву и Мерћезу, 3. батаљоном Блаце, а са осталим јединицама продужила покрет ка просторији Разбојна —Златаре—Богише, гдје се 30. августа повезала с јединицама 5. и 17. дивизије и затворила правце према Крушевцу. Распоред батаљона је био овакав: 2. батаљон је посјео село Златаре и затворио правце који од Крушевца, долином Расине, воде према Разбојни; 4. батаљон је посјео село Богише и затворио правце према Јастрепцу, 5. батаљон је посјео село Жилице и затворио правце према Копаонику и Крушевцу. Штаб бригаде, чета пратећих оруђа и позадинске јединице смјестиле су се у рејон Разбојне. У таквом распореду бригада се задржала до 5. септембра. Тада је 3. српска бригада ослободила Прокупље, а ОГД напустила Александровачку жупу и одмаршовала преко Ибра. Четврта пролетерска бригада преузела је задатке на дотадашњој просторији ОГД и бригу о рањеницима 5. крајишке и 17. источнобосанске дивизије, и њихово транспортовање за Бојник.

У то вријеме су у Крушевцу и Трстенику биле њемачке посаде, а у Крушевцу и непосредној околини око 1.000 четника и недићеваца. Долином Западне Мораве, у оба правца, Нијемци су вршили стално покрете трупа, а на лијевој оба-

[38] Исто, док 67. 73, 77 и 78.

ли ријеке четници су прикупљали бројније новомобилисане снаге. И чим је осјетио одлазак ОГД са терена Александровачке жупе, непријатељ је одмах предузео акције према Александровцу, Брусу, Копаонику, Разбојни и Јастрепцу.

Да би спријечио дејства према Александровачкој жупи, штаб 4. бригаде је 5. септембра помјерио: 5. батаљон у село Вражегрмце, да затвори правце према Крушевцу и долини Западне Мораве, од Крушевца до Трстеника, и обезбиједи лијеви бок бригаде; 2. батаљон у село Радојковиће, да затвори долину Расине према Крушевцу; 4. батаљон на Чабровац, да затвори правце према Јастрепцу и обезбиједи десни бок бригаде. Чета пратећих оруђа припремала је положаје дуж комуникације Разбојна—Крушевац како би са њих спријечавала продор непријатељевих моторизованих јединица долином Расине према Разбојни.

Ноћу 7/8. септембра 5. батаљон 4. бригаде разбио је четнике који су се припремали да уђу у Александровац. У тој борби је заробио 5 четника, од којих су 3 пуштена кућама, а 2 су се добровољно пријавила у бригаду. Остале јединице бригаде задржале су се на ранијим положајима.[4"]

Дан касније, 8. септембра, штаб 2. дивизије је наредио 4. бригади да се припреми за напад на Крушевац.[41] С тим у вези штаб бригаде је 8/9. септембра помјерио јединице: 5. батаљон у село Жабаре, да штити лијеви бок бригаде и затвара правце према Западној Морави; 4. батаљон у село Мешову, да затвара правце према Крушевцу; 2. батаљон у сјеверни дио села Шаврана и Дољана, да контролише и затвара долину Расине према Крушевцу и правце према Јастрепцу; 3. батаљон из Блаца у село Шавране, гдје се припремао за напад на Крушевац; 1. батаљон из Куршумлије у Блаце, гдје је преузео задатке 3. батаљона; чета пратећих оруђа у село Шогоље, одакле ће упутити поједине дијелове за ојачање батаљона. Позадинске јединице бригаде пријешле су 9. септембра у село Купце, а штаб бригаде у село Шавране.

Штаб 2. дивизије је 9. септембра издао дефинитивну заповијест 4. бригади: да 9/10. септембра посједне положаје са којих ће у 5 часова 10. септембра напасти Крушевац, да противтенковским оружјима и другим средствима запријечи и поруши комуникацију Крушевац—Трстеник и да штити Александровац са свих праваца. Након ослобођења

[40] Исто, док. 140.
[4-] Исто, док. 148.

Крушевца бригада је, према том наређењу, имала да у граду успостави ред и посједне положаје на линији Стопања—Глободер—Мачковац—Пепељевац, ради контроле и затварања долине Западне Мораве, а у случају неуспјеха, да се повуче на линију Жабаре—Буковица. Трећој српској бригади је наређено да напада десно од 4. пролетерске, на комуникацију Ђунис—Сталаћ—Крушевац, односно Каоник—Крушевац.[1]-

У времену од 5. до 9. септембра непријатељ је, међутим, ојачао одбрану Крушевца, те је сада у граду било више од 2.000 војника — батаљон СДК, двије четничке бригаде, пољска стража и батаљон њемачког пука „Бранденбург", два до три дивизиона топова и минобацача, чета тенкова, ескадрила авиона. Нијемци су се стално кретали комуникацијом Сталаћ—Крушевац—Краљево, контролишући је, главнина четника се и даље прикупљала на лијевој обали Западне Мораве, од Трстеника до Сталаћа. Сам град Крушевац организован је за кружну одбрану. Испред предњег краја одбране на линији Капицијa—Паруновац—Прњавор—Расадник—Багдала—Равњак, биле су постављене препреке. Одбрана је била организована и по дубини до самог средишта града.

Јединице 4. пролетерске бригаде почеле су да подилазе граду 9. септембра у 21 час: 3. батаљон, ојачан одјељењем противтенковских пушака и одјељењем минера, правцем Буковица—Мудраковац—Паруновац, са задатком да са двије чете ослободи Обилићево, обезбиједи правце према Сталаћу и Каонику и са те стране нападне Крушевац, а с једном четом да напада преко Паруновца на средиште града; 2. батаљон, ојачан одјељењем противтенковских пушака, правцем Липовац—Расадник, са задатком да овлада Расадником и Багдалом, ликвидира упоришта на правцу наступања и створи услове за упад у град; 4. батаљон, ојачан одјељењем противтенковских пушака, правцем Церова—Вучак—Равњак, са задатком да заузме Равњак и да отуда, у садејству с 2. батаљоном, напада на град; 5. батаљон, ојачан одјељењем противтенковских пушка и одјељењем минера, правцем Жабари—Пепељевац, са задатком да затвори правац према Трстенику и поруши друм и пругу Крушевац—Трстеник и садејствује 4. батаљону у нападу на Равњак и Крушевац; чета пратећих оруђа посјела је ватрене положаје на просторији Вучак—к. 274—Гари, са задатком да подржи напад 2. и 4. батаљона на Крушевац; 1. батаљон је задржан у Блацу.

[4]- Исто, док. 148.

Ноћу 9/10. септембра батаљони 4. бригаде посјели су полазне положаје и 10. септембра у 5. часова отпочели напад, заузели Обилићево, Прњавор, Расадник, Багдалу и Равњак. Затим је 3. батаљон, преко Обилићева, ушао у Крушевац, а 5. батаљон, преко Равњака и железничке станице, у центар града. Међутим, 2. и 4. батаљон нијесу успјели да се преко Равњака и Багдале пробију у град, због тога што су их Нијемци одбацили тенковима. То је веома отежало и положај 3. и 5. батаљона. Док су се у граду и на његовим прилазима водиле врло оштре борбе, у 11 часова је у Крушевац стигло 2.000 Нијемаца од Краљева. Са лијеве обале Западне Мораве, преко Ч.итлука, једна јача колона четника пошла је према Пепељевцу у намјери да заобиђе 4. бригаду и да је нападне с леђа. Због такве ситуације, а нарочито због дејства тенкова у граду, 5. батаљон се морао повући на линију Равњак—Јагодњак—Кључ, а 3. батаљон на полазне положаје. Послије њиховог повлачења непријатељ је с тенковима током дана вршио више испада према Гарима и комуникацијом Крушевац—Степош и одбацио 2. батаљон од комуникације. Остали батаљони су, међутим, спријечили непријатељево даље продирање, а 5. батаљон је одбацио четнике који су настојали да га заобиђу. Тога дана је и чета пратећих оруђа одбила сваки испад тенкова према Степошу и Гарима.

Напад на Крушевац бригада је обновила 10/11. септембра. Пети и Трећи батаљон поново су продрли у град, али су 2. и 4. батаљон опет били одбијени са Равњака и Багдале. Непријатељу су стално стизала појачања, па су се 3. и 5. батаљон морали поново извлачити из града, водећи тешке борбе. Затим је око 3.000 четника, који су се пребацили с лијеве обале Западне Мораве на десну, напало положаје 4. бригаде на линију Горњи Степош—Касапинац—Ждрепчевица. С њима је тога дана бригада водила борбу све до 24 часа и одбацила их на положаје Вучак—-Пепељевац—Мачковац. Послије тога је 3. батаљон посјео положаје на линији Чукар —Лепо брдо, 2. батаљон рејон Липовца, 4. батаљон рејон Зимовника, 5. батаљон Ждрепчевице, а чета пратећих оруђа ватрене положаје на комуникацији Разбојна—Крушевац, у рејон Горњег Степоша и рејон Себешевца. За вријеме напада на Крушевац штаб бригаде се налазио на правцу Липовац—Пакашница и 11. септембра пријешао у село Шавране, а позадинске јединице бригаде су све вријеме биле у селу Купцима. У борбама око Крушевца непријатељ је имао

96 мртвих, а број рањених није познат. Заробљена су 24 четника, 1 њемачки официр и 1 подофицир. Заплијењено је 30 пушака, 2 пиштоља и 2 коња, а 1 тенк је уништен. Из 4. бригаде избачено је из строја око 20 бораца и старјешина.[43]

Штаб 2. дивизије је 12. септембра наредио 4. бригади да 12/13. септембра разбије четнике на просторији јужно од Крушевца и протјера преко Западне Мораве и створи услове за прелаз наших снага на лијеву обалу ријеке, ради онемогућавања четницима мобилизације сељака на тој просторији. Непосредно иза тога повукао је то наређење и издао друго: да се 4. бригада помјери на линију Горњи Степош—Дољане—Доњи Степош—Ратаје, са задатком да протјера четнике из околине Александровца, напада Нијемце на комуникацији Крушевац—Краљево и поједине дјелове пребацује преко Западне Мораве ради разбијања четника, 3. српска да се помјери на линију Лепо брдо—Чукар и са ње напада на комуникацију Сталаћ—Крушевац и сам Крушевац.[44] Међутим, батаљоне 4. пролетерске бригаде 12. септембра изјутра напали су четници са линије Вучак—Пепељевац—Мачковац, а Нијемци и недићевци од Крушевца, преко Пакашнице. Ојачан противтенковским топовима, 3. батаљон је 12. и 12/13. септембра одбацио Нијемце и недићевце за Крушевац и одвојио их од четника који су наступали из долине Западне мораве, а 2, 4. и 5. батаљон, подржани минобацачима, 12/13. септембра протјерали су четнике преко Западне Мораве. Послије тога је 2. батаљон посјео Гари, 3. батаљон Горњи Степош, 4. батаљон Жабаре, а 5. батаљон Врбицу. Са те просторије батаљони су извијали долину Западне Мораве и затворили правце према Трстенику, Крушевцу и комуникацији Крушевац—Краљево. У тим борбама непријатељ је имао 70 мртвих, већи број рањених и 4 заробљена војника. Из 4. бригаде избачено је из строја око 10 бораца и старјешина.[45]

[43] Исто, док. 164.

Погинули су: борци Бранислав Ж. Алексић, Милорад Вукадиновић, ЈБубомир Ј. Јовићевић, Ђоле Лучић, Владимир М. Кораћ и Мило С. Санковић; десетар Милорад Јованчевић; политички делегат вода Владимир М. Јеврић; водник Љубомир Р. Трифуновић и командир чете Салих Шахбаз; дневник аутора.

[44] Зборник, том I, кн>. 12, док. 20 и 21.

[46] Зборник, том I, књ. 12. док. 19, 20 и 31.

Погинули су: борци Крсто Јелић и Видак С. Лаковић; десетар Милорад Павловић; политички делегат Мане С. Пјевац и водник Марко И. Иветић; дневник аутора.

Послије предаха од неколико дана и добивеног појачања, непријатељ је, 16 септембра, поново напао 4. пролетерску и 3. српску бригаду. Намјеравао је да наше снаге одбаци од долине Западне <и Јужне Мораве. Првог дана напада 4. и 5. батаљон 4. бригаде водили су борбе са око 500 четника у подручју Александровца и успјели су да ту групацију разбију. Убили су команданта 2. трстеничке четничке бригаде, 7 четника су заробили, а њих 26 се, са једном радио-станицом, предало.[46] Остале јединице бригаде нијесу ступале у борбу.[47]

Одмах послије тога, тј. 17. септембра, у селу Купцима је од људства из Александровачке жупе које се је претходно борило у саставу 4. пролетерске формирана 6. српска бригада. На дан формирања она је имала 750 бораца и старјешина с 250 пушака, 30 пушкомитраљеза, 100 пиштоља и 30 машинки.[48] Читав старјешински кадар, од команди водова до штаба бригаде, а такође и већи дио опреме, дала је 4. пролетерска бригада, чије је бројно стање тада износило око 1.600 бораца и старјешина.[49] За команданта 6. српске бригаде постављен је Видо Шошкић, дотадашњи командант 4. батаљона 4. бригаде, за замјеника команданта Радомир Бурић, дотадашњи командант 1. батаљона 4. бригаде, за политичког комесара Миро Распоповић, дотадашњи политички комесар 4. батаљона 4. бригаде, за замјеника политичког комесара Ђоко Недић, дотадашњи замјеник политичког комесара 1. батаљона 4. бригаде, за команданта 1. батаљона 6. бригаде Милорад Кандић, 2. батаљона Вука Васовић, 3. батаљона Мићо Ђуровић и 4. батаљона Душан Јанковић, сви дотадашњи командири чета у 4. бригади. Дотадашњи начелник штаба 4. бригаде Воја Секулић је прекомандован у друге јединице, као и политички комесар бригаде Милија Станишић. За начелника штаба 4. бригаде постављен је Божо Беговић, дотадашњи командант 3. батаљона, за командата 1. батаљона Мило Вукашевић, 3. батаљона Војо Ђуровић, 4. батаљона Васо Драговић, 5. батаљона Радован Никитовић, а дужност политичког комесара, поред своје, до краја новембра вршио је Радован Радовић, замјеник поли-

[46] Зборник, том I, књ. 12, док. 81.

[47] Исто, док. 44.

[48] Исто, док. 81.

тичког комесара 4. бригаде. Послије формирања 6. бригада је ушла у састав 2. пролетерске дивизије.[50]

Нови задатак 4. бригада је добила већ 17. септембра. Ојачана 2. батаљоном 3. српске бригаде, али без свог 1. батаљона, који је био у покрету од Блаца према Разбојни, долазећи у њен састав, 4. бригада је имала задатак да 18. септембра у 21 час главнином снага форсира Западну Мораву на одсјеку Трстеник—Медвеђа, дијелом снага на одсјеку Читлук—Стопања, а дијелом на одсјеку Крушевац—Сталаћ; да затим лијевим и десним обухавтом, преко Збеговишта (тр. 537), правцем Мала Сугубина—Чалма (к. 365)—Мали Благотин—Грчка црква—Стеванов гроб (тр. 410)—Камењак (к. 365)—Сватовско гробље и правцем Бара (тр. 313)—Падеж—Салековац (тр. 310)—Стара њива (к. 360), опколи четнике на лијевој обали Западне Мораве, да спријечи њихово извлачење на Јухор планину и према Варварину, те да их разбије, зароби и разоружа. Ради што успјешнијег извођења те акције, штаб 2. дивизије је наредио 3. српској бригади да изврши демонстративан напад на Крушевац, да напада комуникацију Крушевац—Сталаћ, штити десни бок и леђа дивизије од напада са Јастрепца и са истока, а 6. српској бригади да са линије Жабаре—Парлог—Голубац затвори правце према Крушевцу и Трстенику, штити леђа 4. бригаде и обезбјеђује лијеви бок и леђа дивизије од удара са Копаоника, Столова и Гоча.[51]

Да би се што боље припремила за форсирање Западне Мораве, 4. бригада се ноћу 17/18. септембра приближила ријеци: 5. батаљон је пријешао у Бучје, 4. батаљон у Пасјак, 2. батаљон у Голубовац, а 3. батаљон и чета пратећих оруђа у Жабаре. Међутим, за то вријеме је неколико трстеничких и жупских четничких бригада (јачине око 1.000 војника) пријешло на десну обалу Западне Мораве с намјером да заузму Александровац и у околним селима изврше мобилизацију. Са једном бригадом су посјели положаје на линији Стопања—Трстеник која је требало да послужи за прихват осталих у случају неуспјеха, односно као плацдарм јачим снагама у случају успјеха. Остале бригаде су наступале из долине Западне Мораве од Стопање према Голубовцу, од Медвеђе, преко Рибнице, за Бучје, ка положајима 4 бригаде. Рано изјутра 18. септембра претходнице 2, 4. и 5. батаљона 4. бригаде судариле су се с тим четницима на ли-

[50] Исто, док. 102.
[16] Исто, док. 33 и 34.

нији Бучје—Велуђе—Омашница, а убрзо су у борбу ступиле све снаге та три батаљона. Послије петочасовне жестоке борбе четници су били одбачени преко Западне Мораве, а бригада је приступила припремама за форсираше ријеке.

Јединице 4. бригаде су 18. септембра посјеле ове полазне рејоне: 2. батаљон, ојачан одјељењем минобацача, село Тоболац; 4. батаљон, ојачан одјељењем минобацача, село Округлицу; 5. батаљон, ојачан одјељењем минобацача и одјељењем минера, село Камењачу; 3. батаљон и чета пратећих оруђа села Мачковац и Глободер; 2. батаљон 3. српске бригаде село Текију. Штаб бригаде се премјестио у Стопање. Ноћу 18/19. септембра бригада је из полазних рејона кренула ка полазним линијама за форсирање у три колоне.

Задатак лијеве колоне, коју су чинили 2, 4. и 5. батаљон с ојачањима, био је да из Тобоца, Округлице и Камењаче, правцима Тоболац—Почековина—Ада, Окрулица—Горњи Лопаш—Кошеви и Камењача—Горња Рибница—Дреник, избије до полазних линија Ада—Дреник, да затим на одсјеку Стопања—Трстеник форсира Западну Мораву, да једном четом 5. батаљона изолује Трстеник, а главнином 5. и 4. батаљона изврши лијеви обухват Богдање и овлада Збеговиштем (тр. 537), те одатле нападне у бок и леђа четника на положајима на лијевој обали ријеке и изврши обухват Пољне, у којој су се налазмли ненаоружани присилно мобилисани четници. За то вријеме ће 2. батаљон форсирати Западну Мораву источно од села Богдање, а након тога чистити лијеву обалу ријеке све до Селишта. С линије Пољна—Парцане сви батаљони лијеве колоне су имали задатак да заједно наставе напад на четнике, спријече њихово извлачење преко Јухор планине и опколе их, разоружају и униште.

Задатак 3. батаљона, који је с ојачањима чинио средњу колону, био је да из полазних рејона (Мачковац) наступа правцем Бресно Поље—Кључ, посједне полазне лиште Коњушак—к. 148, форсира Западну Мораву на одсјеку Бресно Поље—Стопања, заузме Беле Воде и Селиште, садејствује 2. батаљону у нападу на Велику Дренову и наступа ка селу Парцанима, ту успоставља везу с осталим батаљонима 4. пролетерске и 2. батаљоном 3. српске бригаде, заједно са њима учествује у дефинитивном разбијању четника.

У десној колони је наступао 2. батаљон 3. српске бригаде. Његов је задатак био да из Текије избије на полазну ли-

нију Равна—Бучје, форсира Западну Мораву и врши десни обухват четника правцем Баре (тр. 313)—Падеж—Салаковац—Старе њиве, напада четнике у бок и леђа, спречава њихово извлачење преко Јухор планине и према Варварину и учествује у борби до њиховог дефинитивног разбијања. Чета пратећих оруђа је добила задатак да с ватрених положаја на сјеверозападној ивици села Стопање подржава форсирање ријеке и борбу лијеве и средње колоне са села Медвеђе, Велику Дренову и Беле Воде, а послије тога да у рејону Стопање пријеђе ријеку и из рејона Велике Дренове подржава батаљоне који су нападали према селима Парцану и Пољни.

Штаб бригаде је форсирањем имао да руководи из села Стопање, а затим из Велике Дренове, и да се помјера ка Парцану. Бригадној интендантури је наређено да образује истурене одјељке који ће снабдијевати јединице за вријеме форсирања и борбе на лијевој обали Западне Мораве. Прихват и збрињавање рањеника су у прво вријеме имали да обављају батаљони, а по овладавању селима Белим Водама, Великом Дреновом, Медвеђом и Богдањем, рањенике је требало евакуисати преко Стопање и Врбнице за бригадну болницу у селу Шаврану, а теже рањенике у дивизијску болницу у Витановцу. За вријеме форсирања бригадно превијалиште је имало да се развије у селу Стопањи, а затим у селу Великој Дренови.

Од полазних рејона до десне обале Западне Мораве батаљони нијесу наилазили на непријатеља. Међутим, главне положаје на лијевој обали — у рејону Богдања, Медвеђе, Велике Дренове, Белих Вода, Куклина и других мјеста — бранило је око 3.000 четника, наоружаних и аутоматским оружјем. Положаје су добро уредили и било је очевидно да желе да на сваки начин спријече наше снаге да форсирају Западну Мораву и продру на сјевер. Упркос томе, 2, 4. и 5. батаљон једновремено су почели форсирање ријеке. Њихови први таласи су, у оштрој борби са четницима, успјели да се домогну лијеве обале ријеке и обезбиједе даље форсирање, тако да су се 19. септембра до 4 часа сва три батаљона пребацила на лијеву обалу, а затим лијевим обухватом напали и одбацили четнике са линије Беле Воде—Коњуси—-Лазаревац—Мала Крушевица—(к. 372, к. 431)—Мали Благотин (тр. 537). Трећи батаљон није успио да пријеђе ријеку 18/19. септембра. Он се 19. септембра задржао на десној обали, од Кошева до Стопање, и тек када су 2, 4. и 5. батаљон заузели села Беле Воде, Куклин, Лазаревац и Малу Крушчицу,

он је 19/20. септембра пријешао Западну Мораву и у рејону Белих Вода се повезао с 2. батаљоном 3. српске бригаде. Са 3. батаљоном ријеку је пријешла и чета пратећих оруђа. Она је посјела ватрене положаје у рејону села Велике Дренове и Страгара и подржавала дејства батаљона на правцу Парцана.

Четницима на лијевој обали Западне Мораве 20. септембра је стигло појачање од села Бачине, Крчина и Опарића. Тог дана учествовало је у борби око 6.000 четника. Ипак су их 4. пролетерска и 2. батаљон 3. српске бригаде, у оштрим борбама и окршајима, одбацили на линију Крвавица—Мареново—Карановчић. Међутим, 21. септембра четницима су стигли у помоћ три батаљона недићеваца, један батаљон СДС, а подржавали су их и њемачка артиљерија и авијација, те је сада на страни непријатеља учествовало у борби око 8.000 војника. Борбе су вођене читавог дана. Око 12 часова непријатељ се помјерио према Опарићу, источније од Великог Благотина и према Малој Сугубини. Одатле је извршио противнапад у лијеви бок 4. пролетерске бригаде, с намјером да њене снаге набаци на ријеку и уништи. Стога се бригада повукла на линију Бело брдо—Топоница—Чалма (к. 356)—Црквиште (к. 344), а 2. батаљон 3. српске бригаде је оријентисан према Багдали. Непријатељ је посјео линију Велика Дренова—Страгаре—Милутовац—Пољна—Риљац—Багдала.

Да би избјегао веће губитке својих снага, које су се одједном нашле на малом простору и под снажним ударима бројног непријатеља, штаб 2. дивизије је 21. септембра наредио штабу 4. бригаде да извуче јединице из борбе и пребаци их на просторију Врбница—Мешова, те да с ње дејствује диверзантским групама на комуникацију Трстеник—Крушевац. Трећој српској бригади је наредио да посједне просторију Трмчаре—Модрице—Пасјак—Гаглова—Каоник—Велики Шиљеговац и дејствује на комуникацију Крушевац—Сталаћ—Житник, а 6. српској да посједне просторију Голубац—Пасјак—Рићевштица, руши комуникацију на одсјеку Трстеник—Стопања и са Погледа (к. 367) и Ћиверка (тр. 759), извија и затвара правце према Врњачкој Бањи и Трстенику.[52]

На десну обалу Западне Мораве 4. бригада и 2. батаљон 3. бригаде су се вратили ноћу 21/22. септембра, у густом поретку и уз јача бочна обезбјеђења, на одсјеку Богдања—

[52] Исто, док. 102.

—Велика Дренова. На просторију села Врбница—Жабаре—
—Мешова—Церова—Доњи Степош избила је у зору 22. септембра, у исто вријеме када су и четници прелазили на десну обалу ријеке, у намјери да нападну наше снаге на слободној територији. Послије извлачења из долине Западне Мораве јединице 4. бригаде су посјеле нове положаје: 5. батаљон село Врбницу; 4. батаљон Жабаре; 1. батаљон (који је тих дана стигао у састав бригаде из Блаца) Александровац, а касније Мешову; 2. батаљон Церову; 3. батаљон Доњи Степош; чета пратећих оруђа Мешову; штаб бригаде и позадинске јединице су се размјестиле у Жабарима. Задатак батаљона био је да са тих положаја извиђају и затварају правце према Крушевцу и комуникацији Крушевац—Трстеник. Ту се бригада задржала до 24. септембра, вршећи диверзије на комуникацију Крушевац—-Трстеник.

У борбама у долини Западне Мораве од 17. до 22. септембра 4. пролетерска бригада нанијела је непријатељу велике губитке — 186 мртвих (међу којима су на бојном пољу нађени: 1 четнички командант бригаде, 1 начелник штаба, 1 командант батаљона и 1 командир чете). Непријатељ је имао и више од 315 рањених, 1.000 заробљених, међу којима и 80 бивших црвеноармејаца. Заробљена је и болница с рањеницима, који су и даље лијечени, а касније пуштени кућама, као и 3.000 ненаоружаних присилно мобилисаних сељака. Од заробљених четника, око 200 их се добровољно јавило у бригаду, као и сви бивши црвеноармејци. Остали заробљеници су пуштени кућама. Сем тога са те просторије у бригаду је добровољно ступило преко 100 бораца (међу којима и дивизијски ђенерал бивше југословенске војске у пензији Радосав Милосављевић). Заплијењено је више пушака и муниције, 2 машинке, 1 сандук ручних бомби, 30 пољских телефона, 1 телефонска дентрала, 1 радио-станица, 2 радио-апарата, доста кабла и другог материјала за пољске телефоне, 1 апотека 3 магацина животних намирница, 3.000 кг шећера, 15 товарних и 15 јахаћих коња и нешто новца. Уништени су 1 радио-станица и 1 путнички аутомобил. За то вријеме из 4. пролетерске бригаде изабечно је из строја око 30 бораца и старјешина, а једна цијев од брдског топа јој је заплијењена.[53]

53 Исто, док. 101, 102, 113, 121 и 140.

Погинули су: борци Витомир М. Игњатовић, Црвеноармејац Иван од Харкова, Владимир О. Миленковић, Богдан Ж. Мирковић,

Одбрана територије од Крушевца
и Трстеника до Јастрепца и Копаоника

Послије продора 4. бригаде на лијеву обалу Западне Мораве Нијемци су груписали јаче своје и квислиншке снаге у Сталаћу, Крушевцу, Трстенику и Врњачкој Бањи, с намјером да бране та упоришта и да дијелом снага овладају Копаоником, организују га као базу за упаде на слободну територију и обезбиједе саобраћај долином Западне Мораве. У међувремену, док су Нијемци, недићевци и четници спремали одбрану упоришта и напад на наше снаге, штаб 2. дивизије је својим бригадама наредио да ноћу 24/25. септембра поруше комуникацију у долини Западне Мораве, блокирају Сталаћ, Крушевац, Трстеник и Врњачку Бању и да припреме напад на та мјеста. Требало је да 3. српска бригада дејствује на одсјеку Сталаћ—Крушевац, 4. пролетерска на одсјеку Крушевац—Стопања, а 6. српска на одсјеку Стопања—Трстеник.[54]

Међутим, 24. септембра у 12 часова, из Трстеника је пошло око 3.000 четника према Александровцу. Они су одбацили 6. српску бригаду на линију Варина—к. 274—к. 261—к. 332, а ноћу 24/25. септембра ушли у Александровац и Брус и угрозили лијеви бок дивизије и њене јединице у долини Западне Мораве и Расине. Упоредо с нападом тохх снага, Нијемци, недићевци и четници су, јачим снагама из Крушевца, 25. септембра прије зоре отпочели напад на два правца — долином Расине према Разбојни и преко Жабара ка Александровцу. То је положај јединица 2. дивизије још више отежало, нарочито 4. пролетерске и 3. српске бригаде, које су 24/25. септембра рушиле комуникацију у долини Западне Мораве. Након овог непријатељевог продора морале су се уз тешке борбе извлачити у полазне рејоне.

Штаб 2. дивизије је оцијенио да највећа опасност његовим јединицама пријети од четника из рејона Александровца и Бруса. Зато је послије подне 25. септембра наредио бригадама да их нападну и разбију.[55] Четврта бригада је добила задатак да прихвати јединице 6. српске бригаде које

[84] Зборник, том I, књ. 12, док. 131.
[55] Исто, док. 140.

су се повлачиле испред четника и да, у садејству са њена два батаљона, ослободи Александровац и Брус.

Поступајући по том наређењу, штаб 4. бригаде је 25. септембра упутио: 2. и 3. батаљон правцем Врбница—Голубовац—Тулеж, да у рејону Александровца нападну четнике с леђа; 4. батаљон правцем Горњи Степош—Гаревине, да прихвати јединице 6. српске бригаде, а затим да преко Гаревачког поља дејствује према Ратају; 1. и 5. батаљон, ојачане противтенковским пушкама, правцем Гаревина—Ристино гувно—Парчиња-—Ботуња, да четнике обухвате слијева и да им спријече извлачење на Копаоник, а затим да их, у садејству с 2, 3. и 4. батаљоном, одбаце у долину Западне Мораве и униште. Чета пратећих оруђа посјела је друм Крушевац—Александровац у рејону села Жабара.

Међутим, у исто вријеме када је 4. бригада почела своја дејства, непријатељ који је наступао од Крушевца ка Александровцу напао је у бок њен 2. и 3. батаљон. Они су се под борбом морали извлачити на положаје источно од комуникације Крушевац—Александровац. Послије тога се непријатељ оријентисао према долини Расине. За то вријеме 1, 4. и 5. батаљон су без борбе ушли у Александровац, али су пред мрак, због напада непријатељских снага из Крушевца, били приморани да напусте то мјесто. На читавом фронту 2. дивизије — од десне обале Расине, преко села Мешове, Парлога, Кључа, Гаревачког поља, до села Новака — борбе су настављене и 26. септембра. Око 16 часова тога дана непријатељ је измaневрисао 4. батаљон 4. бригаде, одвојио 1. и 5. батаљон од главнине, те овладао линијом Голо брдо—Вулино брдо—Ристово гувно. Због тога су се 1. и 5. батаљон морали 26/27. септембра самостално повлачити ка долини Расине, правцем Себешевац—Шогоље—Витановац, а штаб бригаде са осталим јединицама своје и два батаљона 6. српске бригаде, правцем Гаревина—Мајдево—Ћелије. Он је 27. септембра прије подне, са свим тим снагама, избио на сјеверозападне падине Јастрепца. Ту је ухватио везу с 1. и 5. батаљоном и са штабом 2. дивизије.

За то вријеме су и остале јединице 2. дивизије пријешле на десну обалу Расине. Два батаљона 6. српске бригаде посјела су линијуШаврани—Витановац, 1. и 5. батаљон 4. пролетерске линију Витановац—Јабланица, а остале јединице сјеверозападне падине Јастрепца. Због тога што је штаб 2. дивизије слабо процијенио ситуацију, те због испрекиданог

фронта и неорганизованог дејства наших јединица, непријатељ је 27. септембра са око 10.000 војника овладао лијевом обалом Расине и Александровачком жупом и продужио напад преко Расине. С тим снагама су 27. септембра, са положаја Шаврани—Витановац—Јабланица, водили борбу 1. и 5. батаљон 4. пролетерске и два батаљона 6. српске бригаде и задржали нападача све до ноћи.[56]

У новонасталој ситуацији штаб дивизије је 27. септембра наредио бригадама да ноћу 27/28. септембра са по два батаљона учествују у противнападу којим је требало, све до доласка јединица 24. српске дивизије на просторију Разбојна—Брус—Александровац, спријечити сваки непријатељев покушај да пријеђе на десну обалу Расине и продре ка Јастрепцу и Разбојни.

Почетак противнапада предвиђен је за 20 часова. Батаљонима 3. српске бригаде наређено је да нападају на одсјеку Доњи Степош—Шаврани, правцем Себешевац—Дољани—Мешова—Жабари; батаљонима 6. српске — правцем Витановац—Шогоље—Горњи Ступањ; 1. батаљону 4. пролетерске — правцем Јабланица—Гркљани—Мајдево—-—Ристино гувно—Злегиње—Трнавци (а једном његовом воду правцем Гркљани—Суваја, ради одржавања везе са штабом бригаде), а 5. батаљон — правцем Витановац—Купци—Копиларац—Гаревина—Новаци.[57]

У противнападу који су извеле, све три бригаде су потисле непријатеља. Батаљони 3. српске бригаде избили су на линију Жабари—Мешова—Горњи Степош—Ломница, 1. и 5. батаљон 4. пролетерске на линију Ћелије—Ристино гувно—Гркљани, а батаљони 6. српске на линију Горњи Степош—Вујино брдо—Павлово брдо. Дан касније, 29. септембра, читава 4. бригада се помјерила на линију Јанковица—Ристино гувно—Голо брдо—Павлово брдо—Вујино брдо, док су се 3. и 6. српска задржале на равнијим положајима. У рејон Разбојне стигла је и 11. бригада 24. српске дивизије. Штаб 2. дивизије је одмах након тога наредио бригадама да 29/30. септембра очисте Александровачку жупу од четника. Четвртој пролетерској је наредио да чисти Александровац, 11. српској Брус, 6. српској да посједне линију Парлог—Водице—Доњи Ступањ—Себечевац—Вујино брдо—Павлово

[56] Исто, док. 200.

брдо, а 3. српској да посједне линију Мешова—Горши Степош—Ломница—Стрмчаре—Модрица.[58]

Четврта пролетерска је 29/30. септембра, уз мање борбе, ослободила Александровац, потиснула четнике у долину Западне Мораве и 30. септембра посјела: са 2. батаљоном рејон Александровац, 1. батаљоном село Ратаје, 4. батаљоном Дашницу, 5. батаљоном Трнавце, а 3. батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице Стањево. Слиједећег дана је помјерила: 2. батаљон у село Гарево, 5. батаљон у село Новаци, 4. батаљон у Боботе и Витково, 1. батаљон на линију Дренча—Тржац—Ратаје, 3. батаљон, чету пратећих оруђа и позадинске јединице у Љубинце, а штаб бригаде се премјестио у село Трнавце.

Бригада се на тој просторији задржала до 6. октобра. Тога дана је Главни штаб за Србију прегруписао 2. пролетерску и 24. српску дивизију и усмјерио их да дејствују на сектору Прокупље—Ниш—Крушевац и на комуникацијама у долинама Јужне и Западне Мораве.[59] У складу с тим наређењем, 4. бригада се 7. октобра помјерила на просторију Брезовица—Стублица—Лесковица. Њен 2. батаљон је посјео западни, 4. батаљон средишни, а 5. батаљон источни дио села Брезовице; 3. батаљон село Стублице; 1. батаљон село Лесковице; чета пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде размјестиле су се у селу Дренчу, а штаб бригаде у селу Стублици.

Већ слиједећег дана, 8. октобра бригаду је од Врњачке Бање и Трстеника напало око 3.000 четника са осам тенкова и потиснули је на линију тр 932—тр. 901—Рићевштица—Голубовац. Са те линије бригада је 8/9. октобра извела противнапад и у оштрој борби, која је трајала до зоре 9. октобра, одбацила четнике у долину Западне Мораве и посјела положаје: са 2. батаљоном село Бучје, 5. батаљоном Рићевштицу, 1. батаљоном Пасјак, 3. батаљоном Голубовац, 4. батаљоном Руденце. Остале јединице бригаде размјештене су у село Братиће. Са тих положаја се, по наређењу штаба дивизије, 9/10. октобра помјерила на просторију Ломнице—Ћелије—Трнавци, да заштити леђа јединица 2. пролетерске и 24. српске дивизије које су дејствовале у долини Јужне и Западне Мораве. Стога је посјела положаје: с 5. бата-

[58] Исто, док. 179.

[59] Зборник, том I, књ. 13, док. 182.

љоном село Злегиње, 2. батаљоном источни дио села Суботице, 1. батаљоном село Жилинце, 4. батаљоном село Ћелије, 3. батаљоном Сувају, док су се штаб бригаде, чета пратећих оруђа и позадинске јединице размјестиле у селима Ћелијама и Сувији.

На тим положајима бригаду су, међутим, 10. октобра напала три четничка корпуса од Крушевца и Ратаја. Они су пред ноћ, послије увођења у напад новопристиглих снага, успјели да дио 4. бригаде потисну преко Расине. Дан касније, 11. октобра, бригада се нашла на положајима Наумпаре—Гркљане—Баба—Превалац (тр. 578)—Васићко брдо (к. 421)—Турја (тр. 476)—Берта (к. 509). Ноћу 11/12. октобра бригада је извела противнапад с 3. и 5. батаљоном правцем Мајдево—Гаревина, 2. и 4. батаљоном правцем Превалац—Ћелије—Суботица—Злегиње, 1. батаљоном правцем Жилинци—Љубинци. До 12. навече њени су батаљони одбацили непријатеља према Крушевцу, Стопању и Александровцу. Послије тога бригада је посјела положаје на линији Љубинци—Трновац—Горњи Степош—Доњи Степош. На тој просторији задржала се све до 14. октобра.

У борбама од 24. септембра до 14. октобра 4. бригада је непријатељу нанијела губитке од 260 мртвих и 450 рањених, а велики број је заробљен. Заплијењено је: 41 пушка, 1 пушкомитраљез, 16.000 метака, 4 товара коња с материјалом, 2 тенка (оштећена) и 1 тешки минобацач. Из 4. бригаде избачено из строја око 30 бораца и старјешина.[60] За то вријеме пришло јој је нешто више од 500 нових бораца.[61]

Народ Александровачке жупе и долине Расине пријатељски је примио 4. црногорску бригаду. Са тог терена у њене редове је ступило око 1.000 бораца. Они су јуначки слиједили примјер црногорских пролетера, а многи су дали и свој живот за слободу наших народа. За формирање нових јединица на том терену 4. бригада је дала више од 300 бораца, помагала партијско-политичким радницима при успостављању народне власти итд.

[60] Погинули су: борци Видак Вучелић, Добрила Димитријевић, Рајко Ђуровић, Борис Р. Јовић и Ђорђије К. Лучић; десетари Благота Ј. Благојевић и Нилован Јокић; политички делегат вода Никола М. Кукаљ и водници Душан Р. Бојевић и Иво Шемпиони; дневник аутора.

[61] Зборник, том I, књ. 12, док. 200, 202 и 130.

Борба за ослобођење Крушевца

Послије сусрета 3. српске бригаде (11. октобра, у долини Велике Мораве) с јединицама Црвене артмије и послије ослобођења Ниша, 14. октобра.[62] Нијемци су све расположиве снаге са сектора Сталаћ—Крушевац ангажовали за одбрану долине Западне Мораве и затварање праваца који са истока и сјевера воде према Краљеву, а у рејону Крушевца и источно од њега истурили су четнике. За саму одбрану Крушевца и најнепосредније околине ангажовали су око 250 својих војника, са 16 тенкова, 350 припадника РЗК и око 600 недићеваца и четнике Трстеничког, Јастребачког и Моравског корпуса. Непријатељеве снаге ангажоване за ширу и ужу одбрану Крушевца и долине Западне Мораве имале су, заједно са снагама које су се тим правцем повлачиле са истока око 20.000 војника. Четници су предузели мјере да заштите правце наступања јединица НОВЈ — док су оставили отворене правце наступања јединица Црвене армије у намјери да се обманом извуку према Јастрепцу, у чему су успјели.

Штаб 2. дивизије је 14. октобра издао заповјест за ослобођење Крушевца. Четвртој пролетерској бригади, чијем штабу је потчинио и 6. српску бригаду, наредио је да град нападне дијелом снага с југа и да га, у садејству с јединицама Црвене армије, које наступају од источне стране, ослободи, те да послије ослобођења Крушевца наступа десном обалом Западне Мораве према Краљеву. Да би извршио добивени задатак, штаб 4. бригаде је одлучио да главнином снага своје и придате 6. српске бригаде нападне Крушевац, а дијелом снага на комуникацију Краљево—Крушевац према Трстенику, ради обезбјеђења лијевог бока нападних колона на Крушевац и пресријетања непријатеља који би се тим правцем извлачио. Почетак напада је одређен за 14. октобар у 16 часова.[63]

Четврта бригада је нападала Крушевац са три правца: 3. и 5. батаљон са линије Треботин—Мешова, правцем Треботин—Пепељовац—Читлук, са задатком да овладају комуникацијом на одсјеку Читлук—Лазарица и спријече извлачење непријатеља из Крушевца, те да затим, преко Лазарице, нападну према средишту града; 2. батаљон из села Врбнице, правцем Врбница—Мачковац, са задатком да по-

[62] Зборник, том I, кн>. 13, док. 182 и 187.

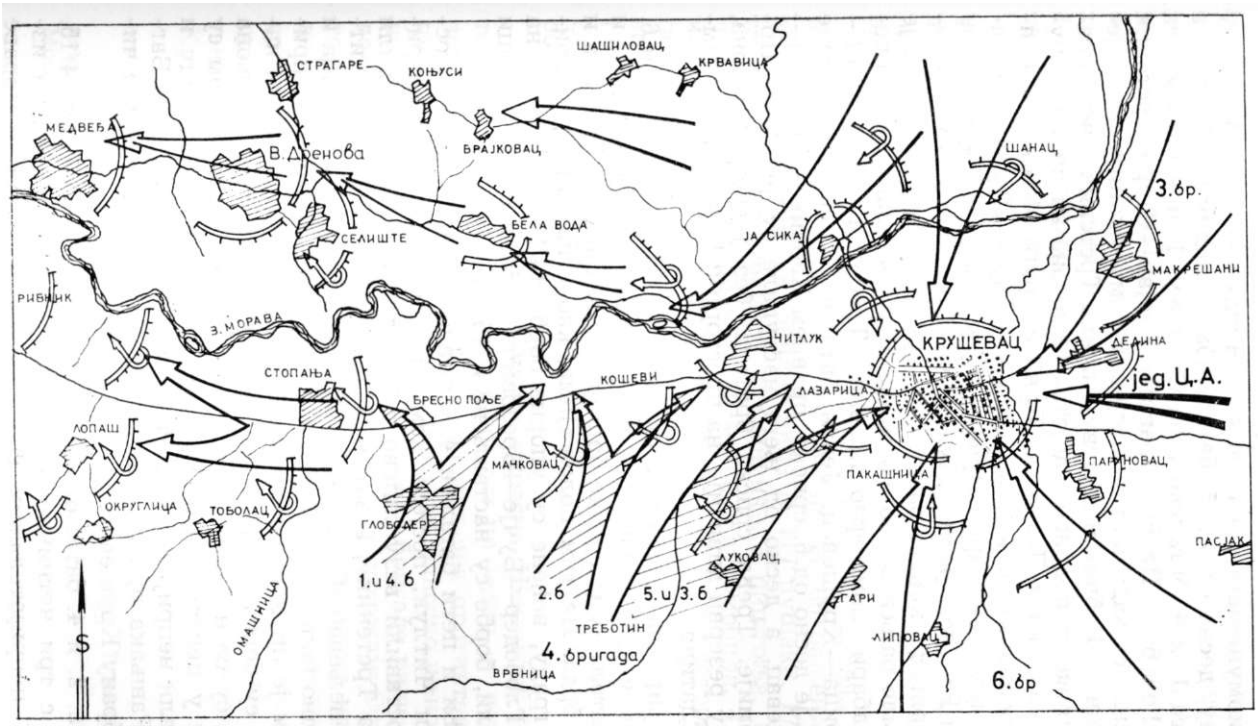

Ослобођење Крушевца, средина октобра 1944.

сједне комуникацију на одсјеку Читлук—Стопања и да у садејству, десно са 3 и 5. батаљоном, нападну на Читлук, а лијево са 1. и 4. батаљоном на Стопању; 1. и 4. батаљон са линије Голубац—Пасјак, правцем Пасјак—Стари Трстеник —Стопања, са задатком да посједну комуникацију на одсјеку Стопања—Рибник и дејствује према Трстенику; чета пратећих оруђа да подржава дејства батаљона на правцу Крушевца, Читлука и Лазарице. Први и Други батаљон 6. српске, са полазних положаја Липовац—Гари—Луковац, нападали су правцем Гари—Вучак—Крушевац, 3. и 4. батаљон долином Расине, правцем Буковица—Обилићево. Превијалипте 4. бригаде, које се развило у селу Жабарима, примало је и лијечило рањенике обје бригаде. Штаб 4. бригаде се из рејона Жабари, помијерао правцем Треботин—Пепељевац— —Лазарица—Крушевац. Један батаљон 3. српске бригаде нападао је десно од 6. српске, правцем Каоник—Капиција— —Крушевац, а десно од њега наступале су јединице Црвене армије. Трећа српска бригада, без једног батаљона, била је у резерви дивизије, на просторији Буковица—Наумпари—Слатина.

Непријатељ је дао жесток отпор 4. пролетерској, 3. и 6. српској бригади, нарочито 3. и 5. батаљону 4. пролетерске и 1. и 3. батаљону 6. српске бригаде — са Багдале, Равњака и Беговог брда. На тим положајима, као и на западним прилазима граду, вођене су упорне борбе 14/15. октобра, а на правцу Глободер—Бучје—Брезовица, којима су се четници извлачили, борбе су настављене и 15. октобра.

Трећи и пети батаљон 4. бригаде су 14/15. октобра ослободили Читлук, посјели комуникацију Читлук—Лазарица, успоставили везу лијево с 2. батаљоном, обезбиједили се према Трстенику, а затим се прикупили на линији Читлук—Пепељевац и наступали правцем Читлук—Лазарица и непосредно напали на Крушевац. У рејону Лазарице непријатељ им је пружао јак отпор. Дјелови 3. и 5. батаљона наставили су борбу за Лазарицу, а остале снаге тих батаљона пробиле су се на комуникацију Јасик—Крушевац којом су продрли у центар града. Убрзо су ослободили Лазарицу и поколебали непријатеља на Равњаку и Багдали. Преко Багдале и Равњака пробили се у град те тиме пореметили читаву одбрану Крушевца.

Први, 2. и 4. батаљон 4. бригаде водили су борбу 14/15. октобра с три четничке бригаде које су обезбеђивале извлачење непријатељских снага долином Западне Мораве

према Краљеву, Бучју и Брезовици. У борбама вођеним 15. октобра на линију Голубац—Пасјак—Трстеник четници су разбијени. Послије тога су 1, 2. и 4. батаљон посјели положаје на линији Пепељевац—Стари Трстеник—Лопаш, повезали се са 3. и 5. батаљоном 4. пролетерске и 1. и 4. батаљоном 6. српске бригаде. Са посједнуте линије су 1, 3. и 4. батаљон контролисали правце према Трстенику и хватали разбијене четничке групе.

Док су 4. пролетерска и 6. српска бригада водиле борбу за спољну одбрану Крушевца и на прилазима граду, јединице Црвене армије су несметано наступале на својим правцима, ушле у Крушевац и повезале се с јединицама 4. пролетерске и 6. српске бригаде.

У борбама за ослобођење Крушевца 4. бригада је нанијела непријатељу губитке од 104 мртва, 60 рањених и 117 заробљених војника. Заплијенила је 117 пушака, 17.000 метака, 7 пушкомитраљеза, 2 машинке, 3 пиштоља, 1 радио-станицу, 1 минобацач са 40 мина, 2 аутомобила, 4. писаће машине, 2 радио-апарата и 17 коња. Из 4. пролетерске бригаде избачено је из строја око 10 бораца и старјешина.[64] За вријеме борби око Крушевца добровољно се предало око 1.000 четника, од којих је већи број ступио у наше јединице. Остали су пуштени кућама, сем оних који су предати народном суду.[65]

Четврта бригада је бројно нарасла. Њен штаб је 16. октобра у батаљонима формирао још по једну — четврту — чету, минобацачка одјељења и одјељења противтенковских пушака. Тог дана су бригади придати, односно њеном штабу потчињени, 1. и 4. батаљон 6. српске бригаде ради дејстава долином Западне Мораве, и посјела је положаје Стари Трстеник—Дубље—Брезовица. Са њих је наставила наступање десном обалом Западне Мораве, према Краљеву. Шеста српска, без 1. и 4. батаљона, задржана је у Крушевцу, а 3. српска је кренула лијевом обалом Западне Мораве ка Краљеву. Јединице Црвене армије кретале су комуникацијом од Крушевца према Трстенику.

[64] Погинули су: борци Добривоје С. Лазаревић, Боривоје Раденковић и Радослав Р. Јелић и политички делегат вода Димитрије М. Мословарић; дневник аутора.

[65] Зборник, том I, кн>. 13, док. 182 и 187.

Борбе између Крушевца и Краљева

Послије спајања јединица НОВЈ и Црвене армије и њихових заједничких борби ослобођена је источна Србија. Избијањем у долину Јужне, Велике и Западне Мораве, јединице НОВЈ и Црвене армије су њемачкој групи армија „Е" пресјекле одступницу из Грчке и Македоније на сјевер, моравско-вардарским правцем. Та њемачка групација, која је у то вријеме имала више од 300 хиљада војника, била је приморана да се извлачи долином Ибра. Од Краљева је у прво вријеме била оријентисана на долину Западне Мораве, према Чачку, долини Дрине и даље преко Саве, на сјевер. Ради заштите тог правца Нијемци су образовали фронт источно од линије Урошевац—Приштина—Косовска Митровица—Рашка—Краљево све до Крагујевца. Одбрана самог Краљева и правца који ка Краљеву води долином Западне Мораве од Крушевца повјерена је њемачком 34. армијском корпусу. Његов штаб је према Крагујевцу поставио борбену групу „Фишер", а према Крушевцу најприје само једну Фелд командантуру и један батаљон из састава РЗК, а убрзо и борбене групе „Харт" и „Бургемајстер". Између Краљева и Крушевца дејствовали су и остаци четника и других квислинга. Још док су вођене борбе за Крушевац Нијемци су посјели положаје за одбрану долине Западне Мораве, на линији Богдања—Трстеник—Рогови (тр. 513), према Гочу и Столовима, и међупростор' од те линије до Краљева.

Снаге НОВЈ које су дејствовале преко Косова и на правцима Крагујевац—Краљево, Крагујевац—Чачак и Крушевац—Краљево имале су задатак да успоравају повлачење Нијемаца долином Ибра и Западне Мораве према Босни и на сјевер, и да штите јединице 1. армијске групе НОВЈ и Црвене армије усмјерене на Београд. Стога су јединице 2. пролетерске дивизије одмах послије ослобођења Крушевца кренуле објема обалама Западне Мораве према Трстенику и Краљеву, с намјером да ослободе Краљево и спречавају Нијемцима извлачење долином Ибра и долином Западне Мораве према Дрини. У центру борбеног поретка дивизије, дуж комуникације Крушевац—Краљево, наступао је 113. пјешадијски пук совјетске 223. дивизије, којег су подржавали неколико артиљеријских, минобацачких, противтенковских, самоходних и тенковских јединица, и „кањуше" и авијација. Четвртој пролетерској бригади, ојачаној 1. и 4.

батаљоном 6. српске бригаде, наређено је да наступа десном обалом Западне Мораве и да у садејству с јединицама Црвене армије ослободи Трстеник и читав простор према Краљеву. Трећој српској бригади наређено је да дејствује лијевом обалом Западне Мораве према Краљеву, а 6. српској, без 1. и 4. батаљона, да одржава гарнизонску службу у Крушевцу, а послије ослобођења Трстеника да дио јединица пребаци и у то мјесто и буде у дивизијској резерви.[06]

Бригада је са линије Трстеник—Дубље—Брезовица почела наступање 17. октобра у 4 часа. Дуж комуникације Крушевац—Краљево кретао се 2. батаљон. Његов је задатак био да у садејству с 5. батаљоном, који наступа лијево од њега, и јединицама Црвене армије, које су наступале дуж комуникације Крушевац—Краљево, ослободи Трстеник, а затим да, упоредо с јединицама Црвене армије, пође према Краљеву. Правцем Чај.ири—Осаоница—Подунавци, са задатком да чисти терен од непријатеља, садејствује 2. батаљону на правцу Трстеник—Краљево и 1. и 4. батаљону при ослобађању Врњачке Бање, наступао је 5. батаљон. Задатак да наступа правцем Јагсдин врх—Дубље—Вукушица, да чисти терен од непријатељских група и садејствује 1. и 5. батаљону и ослободи Врњачку Бању, а затим да наступа према Вукушици, добио је 4. батаљон. Правцем Равниште—Врњачка Бања—Липово наступао је 1. батаљон. Он је имао да чисти терен од непријатеља, учествује у ослобађању Врњачке Бање, одржава везу и садејствује 4. и 5. батаљону 4. пролетерске и 1. и 4. батаљону 6. српске бригаде, који су наступали лијево од њега. Задатак 1. и 4. батаљона 6. српске бригаде био је да наступају из Брезовице према Лазовима, да чисте терен од непријатеља, обезбиједе лијеви бок снага које наступају долином Западне Мораве и садејствују батаљонима 4. пролетерске при сламању непријатеља на правцу Краљева. Чета пратећих оруђа, са ватрених положаја на заданој ивици села Одака, подржаваће напад батаљона на правцу Трстеник—Дубље—Врњачка Бања. Позадинске јединице бригаде усмјерене су од Пепељевца ка Трстенику. Штаб бригаде се кретао с 2. батаљоном, а иза њих бригадна резерва — 3. батаљон.

На прилазима Трстенику непријатељ је нашим снагама дао јак отпор и борбе су вођене читав дан 17. октобра. На осталим правцима батаљони 4. бригаде су тога дана овладали линијом Бранкова глава (тр. 319)—Дуге—Чукара (к. 508),

[66] Исто, књ. 14, док. 7.

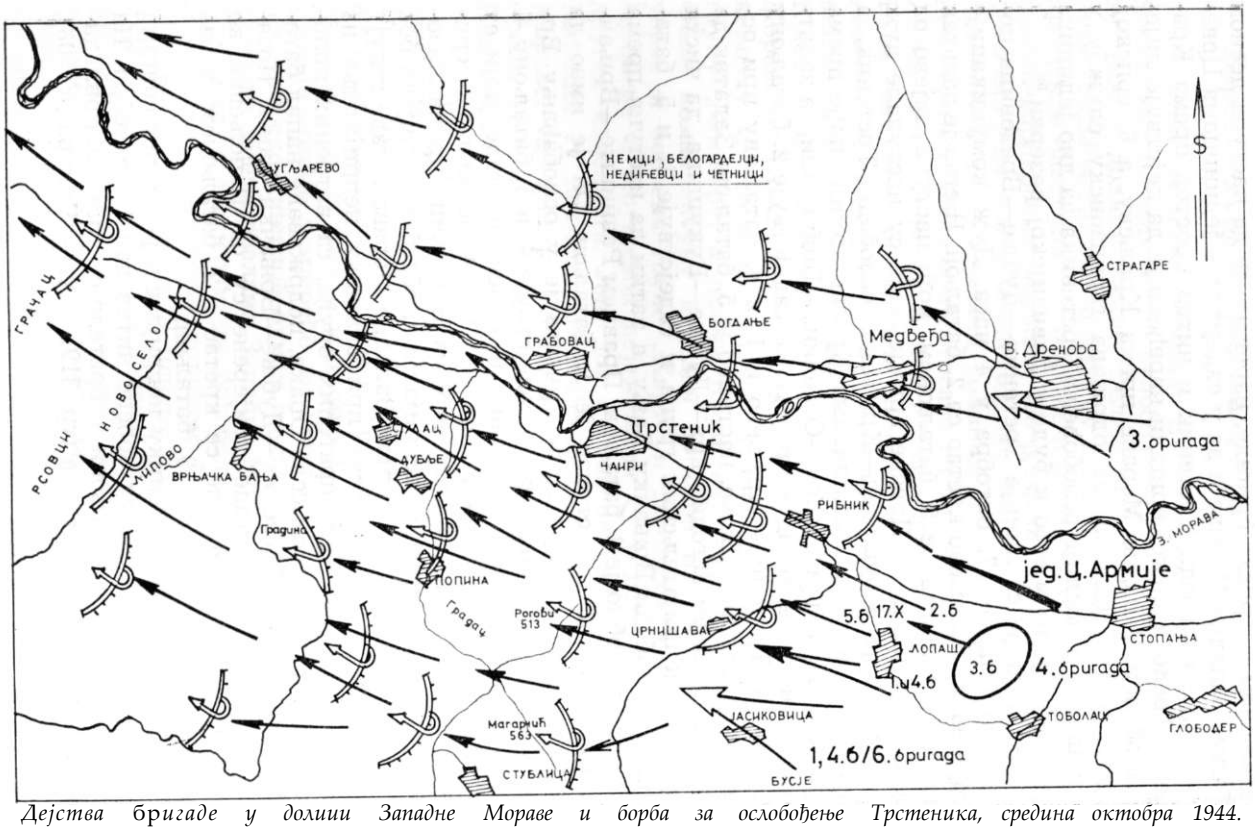

Дејства бригаде у долини Западне Мораве и борба за ослобођење Трстеника, средина октобра 1944.

док су 1. и 4. батаљон 6. српске водили борбу на линмји Грабовци—Лозна. Сјутрадач, 18. октобра, борбе су настављене на свим правцима. Ослобођен је Трстеник и разбијена непријатељева одбрана на читавом фронту 2. пролетерске дивизије. Пред њом и пред јединицама 223. дивизије Црвене армије непријатељ се повлачио објема обалама Западне Мораве према Краљеву. Тога дана је 2. батаљон 4. пролетерске избио на десну обалу Мале реке, у висини комуникације Крушевац—Краљево, а 4. и 5. батаљон на Обешењак. Први батаљон је дијелом снага посјео Јасику, а дио јединица је задржао у Врњачкој Бањи. Слиједећег дана цио батаљон је наступао ка Врби, као резервна бригада. У исто вријеме је 1. батаљон 6. српске бригаде посјео Марнички врх (к. 329), а 4. батаљон избио на Илијску главу. Трећи батаљон 4. пролетерске се кретао комуникацијом позади 2. батаљона на правцу Новог Села. Чета пратећих оруђа подржавала је батаљоне на правцу Врњачка Бања—Градац. Јединице Црвене армије су се до ноћи пробиле предњим дијеловима до Мале реке, а 3. српска бригада је водила борбу на лијевој обали Западне Мораве, на линији Витановац—Раваница.

Одбрана непријатеља и по фронту и по дубини била је жилава. Уз масовну подршку артиљерије, минобацача и тенкова, непријатељева пјешадија је редовно и на свим правцима изводила противнападе. Међутим, пред енергичним наступањем наших јединица и њиховим дубоким продорима, нарочито на лијевом крилу, уз то изложен јаким ударима совјетске артшверије и тенкова, непријатељ је био приморан да се повуче на лијеву обалу Мале реке и посједне положаје на источној ивици села Градца. Ту су га 18/19. октобра напали 4. пролетерска и 1. и 4. батаљон 6. српске бригаде. Пошто је ослободила Ново Село, Обешењак и Лозовик, 4. бригада је 19. октобра продужила напад на наредне непријатељеве положаје. Послије краће али врло моћне артиљеријске припреме, уз подршку тенкова, почела је борба за те положаје и трајала читавог дана. Дејства совјетских „кућуша" била су најефикаснија. Први пут су наши борци имали прилике да виде и чују то оружје, и то у борбеном поретку, на ватреним положајима. Импресионирало их је њихово снажно дејство и ударна снага.

Међутим, непријатељ се упорно бранио и на тим и на слиједећим положајима. За одбрану тих положаја употребио је све снаге и средства којима је у том тренутку располагао. Бранио је свако насељено мјесто, сваки положај, тако

ћи сваку стопу. И што су дубље продирале, наше су снаге наилазиле на све жилавији отпор. У наставку борби, у тешким окршајима, 4. бригада је ослободила Грачац, Подунавце, Вранеше и источни дио Врбе до риј-еке Товарнице. Други и Пети батаљон су посјели источну ивицу села Врбе до у висини Плоча; 3. и 4. батаљон Плоче, к. 303, к. 389, село Драгосиљце; 1. и 4. батаљон 6. српске бригаде к. 348, Ћаву (тр. 550), а чета пратећих оруђа ватрене положаје у рејону западног дијела села Вранеша. Први батаљон 4. бригаде, као бригадна резерва, кретао се од Врњачке Бање према селу Врби. Позадинске јединице бригаде налазиле су се у Трстенику, а штаб бригаде у селу Вранешу. Јединице Црвене армије избиле су у Врбу, а 3. српска бригада водила је борбу за села Витановац и Стубал.

У наставку борби 20, и 20/21. октобра 3. и 4. батаљон 4. пролетерске и 1. и 4. батаљон 6. српске бригаде ослободили су Голотар, Јасику и Ћаву, одакле су још више угрозили десни бок и позадину непријатеља у долини Западне Мораве. Чета пратећих оруђа подржавала је 2. и 5. батаљон до 20. октобра, са ватрених положаја из рејона западног дијела села Вранеша, на правцу Заклапаче и Шумара, а тада је, по наређењу штаба бригаде, упутила по једно одјељење минобацача 2, 3. и 4. батаљону, слиједећег дана 4. и 5. батаљону по једно одјељење противтенковских пушака и 1. батаљону одјељење противтенковских пушака и одјељење минобацача. Са осталим оружјима чета је с ранијих ватрених положаја подржавала батаљоне на правцу Врба—Краљево.

Послије ослобођења Крагујевца и Кнића, јужне Србије и дијела Косова, фронт наших снага на југу и сјеверу је скраћен, а правац долином Западне Мораве од Краљева до Чачка сужен, те је непријатељу пријетила опасност да тај правац његовог извлачења буде пресијечен. Зато се група армије „Е" оријентисала више на извлачење преко Новог Пазара, Сјенице и долином Лима, а одбрану долине Западне Мораве ојачала је, сем 7. СС-дивизијом, и дијеловима њемачке 104. ловачке дивизије (чији штаб обједињује све непријатељске снаге на том правцу), и другим снагама.

Борбе на линији Врпска Ада—Врпска глава—Шумари——Крушевица—Лојаник и за мостобран на Ибру биле су непрекидне. С раније посједнутих положаја 4. пролетерска и 1. и 4. батаљон 6. српске бригаде 21. октобра су пошли у нов напад: 5. батаљон 4. пролетерске правцем Плоча—Врба; 4. батаљон на Врпску главу (тр. 357); 3. батаљон на Заклопачу;

1. батаљон од Метикоша према Брђанији. Чета пратећих оруђа је с ватрених положаја у рејону Плоча подржавала напад 4. и 5. батаљона. Други батаљон је био у резерви бригаде у рејону Вранеша и припремао је напад према Врби и Врпској глави, а 1. и 4. батаљон 6. српске бригаде нападали су на село Рибницу. Штаб бригаде је био у селу Вранешу, а позадинске јединице батаљона и бригаде размјестиле су се на просторији села Подунавци—Вранеши—Врњачка Бања и ту остале све до ослобођења Краљева.

У току напада 21. октобра батаљони су овладали источним дијелом села Врбе, Врпском главом, Заклапачом, Брђанијом, Трешњарима све до манастира Жиче. На тим су се положајима утврдили и са њих непосредно угрожавали одбрану Краљева. С те линије су батаљони водили борбу 22. и 23. октобра и успјешно одбијали непријатељске противнападе. Мада су били изложени јакој артиљеријској ватри, нијесу одступали ни стопу. Јединице Црвене армије су за то вријеме организовале положаје у висини Врпске аде и Врбе, док су јединице 3. српске бригаде водиле борбу на линији Витановац—Милаковац.

Двадесет четвртог октобра Нијемци су јачим снагама, уз подршку артиљерије и тенкова, извршшш противнапад на 4. пролетерску и 1. и 4. батаљон 6. српске бригаде. Да би их одбацили преко Гоча и Столова, напали су их са праваца Краљево—Змајевац и Кованлук—Ратина—Заклапача—Врпска глава. Притиснути неупоредиво надмоћнијим непријатељем, 1. и 3. батаљон 4. пролетерске повукли су се на линију к. 253—Јасик—Берановац, а 1. и 4. батаљон 6. српске на линију Трешњари—Манастир Жича. Само су 4. и 5. батаљон 4. бригаде успјели да задрже положаје у Врби и на Врпској глави. Слиједећег дана су 4. пролетерска и 1. и 4. батаљон 6. српске бригаде предузели противнапад и одбацили Нијемце ка Краљеву, а затим се организовали за одбрану на положајима Врба—Врпска глава—Јасик—Берановац—Трешњари—манастир Жича. С тих положаја су стално узнемиравали непријатеља, не допуштајући му да предахне и да се припреми за противмјере. Сви његови покушаји да поправи сопствене положаје били су спријечени до краја октобра. Непријатељ се све више морао увлачити у ровове и из њих је рјеђе излазио.

У борбама од 17. до 29. октобра 4. пролетерска бригада убила је 412 непријатељских војника, 574 ранила и велики број заробила. Заплијенила је 89 пушака, 6 лаких и тешких

митраљеза, 4 машинке, 9 пиштоља и 67.000 метака, а уништила 5 камиона с муницијом, 3 хаубице и 1 тенк. Први и Четврти батаљон 6. српске бригаде за то вријеме су убиле 13 непријатељских војника, велики број ранили и 26 заробили. Заплијенили су 35 пушака, 6 митраљеза, 1 пушкомитраљез, 2 машинке, 3 пиштоља и уништили 1 камион. Из 4. пролетерске бригаде је избачено из строја око 300 бораца и старјешина.[67] Уништен јој је 1 митраљез и 1 пушкомитрал>ез. Први и Четврти батаљон 6. српске бригаде имали су свега 1 рањеног борца. Тај број погинулих непријатељских војника, као и за вријеме борби око Краљева, односи се само на оне који су нађени на бојном пољу, а број рањених је дат према подацима штабова батаљона, који су их прикупили или сами или преко становништва и партијско-политичких радника на терену.[68] У ове непријатељске губитке, као и у оне при ослобођењу Краљева, дати су сви губици непријатеља у зони дејства 4. пролетерске бригаде, што значи и губици које су непријатељу нанијели артиљерија, минобацачи, „кањуше", тенкови и авијација.

Ослобођење Краљева

Посједнуте положаје око Краљева 4. пролетерска и 1. и 4. батаљон 6. српске бригаде утврдили су и организовали не само за одбрану већ и за напад. На исти начин је и непријатељ посјео своје положаје, те ће од почетка новембра до ослобођења Краљева обје стране водити рововску војну. Такав вид борбе је спутавао наше борце. Они су се првих дана осјећали нелагодно, као — како су сами говорили — у „мишоловци". Међутим, постепено су се навикавали и на такве услове и показали много сналажљивости, вјештине и храбрости.

Наше су јединице и у таквим условима нападале непријатељев фронт, а њихови мањи дјелови убацивали су се у

[67] Погинули су: борци Боривоје Д. Алексић, Миладин М. Бојовић, Петар З. Булатовић, Симо Јокић, Миленко А. Кецојевић, Добривоје С. Лазаревић и Радосав М. Матовић; десетари Милорад Т. Вуксановић, Ненад Живковић, Данило Ђ. Кнежевић и Велимир Р. Рајковић; политички делегати вода Миленко И. Видовић, Никола М. Кукаљ, Л>убо Рабрен и Јаков М. Рољевић; водници Вукота Грујић, Митар Малобабић, Милосав Р. Отовић, Машан М. Шекуларац и Новица М. Вуковић; дневник аутора.

[68] Зборник, том I, књ. 14, док. 130, 199 и 200.

дубину непријатељеве одбране. И непријатељ је вршио испаде с ограниченим циљем.

Према споразуму штабова 2. пролетерске и совјетске 223. дивизије, 30. октобра су, 4. и 5. батаљон 4. пролетерске бригаде и 1. батаљон 113. пјешадијског пука совјетске 223. дивизије, правцем Врба—Шумари, напали Нијемце, с циљем да пријеђу Ибар и ослободе Краљево.[89] Међутим, тај напад није успио, зато што су га Нијемци дочекали врло енергично, у исто вријеме када су јачим снагама напали 1. и 3. батаљон 4. пролетерске и 1. и 4. батаљон 6. српске бригаде и на читавом фронту у долини Западне Мораве. Четврти и Пети батаљон 4. бригаде и 1. батаљон 113. пјешадијског пука совјетске 223. дивизије су се, уз велике губитке, и тешке борбе вратили у полазне рејоне. Наше снаге су успјеле да поврате непријатеља на свим правцима и да задрже положаје на линији Врба—к. 210—к. 227—Голотар —к. 277—Брђанија—Шумари—Ковачи—манастир Жича, са које су наставили борбе, а форсирање Ибра и ослобођење Краљева услиједило је тек крајем новембра.

Задњег дана октобра 4. пролетерска бригада је преузела и положаје пјешадијских јединица Црвене армије, али су ове 4. новембра враћене на фронт. Од тада су батаљони 4. пролетерске бригаде били распоређени овако: положаје који су се протезали лијево од комуникације Врба—Краљево, средином села Врбе закључно са к. 210, држао је 5. батаљон; од к. 210 до Врпске главе (тр. 377) — 4. батаљон; од Врпске главе (тр. 357) до (к. 253) — 3. батаљон; положаје између к. 253 и к. 242 — 1. батаљон; 1. батаљон 6. српске бригаде држао је положаје лијево од 1. батаљона 4. пролетерске, закључно са к. 309, а 4. батаљон те бригаде — положаје лијево од овог, закључно са Ћавом (тр. 550).

У то вријеме Нијемци су држали положаје на линији: западни дио села Врбе—Заклапача—Брђанија—Шумари. На тим положајима су се стално смјењивале њихове јединице — једне су одлазиле, а друге пристизале. Њихово се бројно стање непрекидно мијењало, а у свом саставу имале су приличан број тенкова и доста артиљерије. Дејствима на мостобран непријатељ је желио да на сваки начин спријечи нашим јединицама да заузму Краљево све док из Ибарске клисуре не извуче све своје снаге. Да би у томе што боље успјели, Нијемци су често прелазили у противнапад. Тако су у зору 5. новембра јачим снагама извели напад у правцу

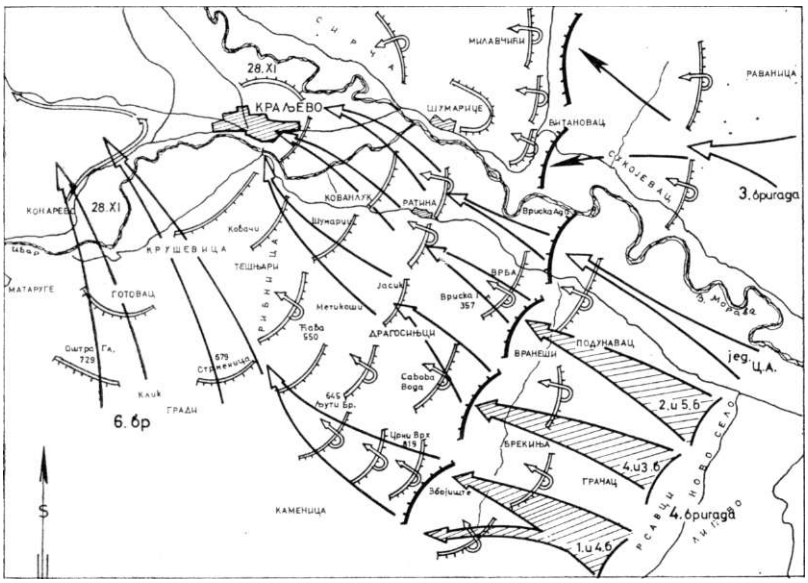

Дејства бригаде у долини Западне Мораве и борбе за ослобођење Краљева, прва половина октобра и новембар 1944.

села Врбе и заузели Врпску главу (тр. 357). Њу је 3. батаљон, противнападом, успио да врати и да одбаци Нијемце на полазне положаје. Тога дана су Нијемци и на осталим правцима нападали, али су били одбијени. На правцу 1. и 4. батаљона 6. српске бригаде, од моста на ријеци Рибници, нападало је 200 Нијемаца. Преко села Рибнице избили су до у висину села Берановца, али су одатле одбачени. Затим је 6. новембра у 6 часова 600 Нијемаца напало 1. и 4. батаљон 6. српске бригаде долином Рибнице, правпем западни дио Шумара—Метикошко гробље. Они су успјели да овладају селом Метикошима, али су их овдје 1. и 4. батаљон противнападом одбацили на полазне положаје. Седмог новембра око 15 часова Нијемци су поново нападали 1. и 4. батаљон 6. српске бригаде правцем Кованлук—Метикоши, али су их наши батаљони, послије једночасовне борбе, и овога пута одбацили.

Ноћу 7/8. новембра Нијемци су вршили испаде и из рејона манастира Жиче и из долине Ибра према Трешњарима, Знајевцу, Стрменици и Градцу и посјели лијеву обалу Рибнице. Циљ им је био двојак; прво, да спријече наше јединице

да пријеђу преко Ибра и да заштите покрете својих јединица и, друго, да овладају Столовима и с те стране спријече дејства наших снага према долини Западне Мораве и Ибра. Наше су јединице те ноћи и слиједећег дана водиле борбу с Немцима на свим тим правцима. Већ 9. новембра Нијемци су се на десној обали Западне Мораве, повукли на линију манастир Жича—Ковачи—Брђанија—Заклапача—Врба (западни дио), а на лијевој обали на линији Витановац—Шумарица—Чемерница (к. 487)—Велика Борча (к. 498).

У то вријеме 4. пролетерска бригада држала је положаје Врба (источни дио)—к. 227—Голотар—к. 277—Батал ливаде, а 1. и 4. батаљон 6. српске бригаде линију Берановац—к. 309—Метикош (сјеверна ивица)—Ћава (тр. 550). Положаји 3. српске бригаде протезали су се од ушћа ријеке Груже у Западну Мораву, преко Витановца и Милавчића, до Мале Борче. Јединице Црвене армије и даље су дејствовале десно од 4. пролетерске бригаде.

Десетог новембра у 5 часова и 40 минута око 250 Нијемаца је напало 1. и 4. батаљон 6. српске бригаде, али су их они брзо вратили на полазне положаје. Послије тога Нијемци су извршили напад на јединице које су држале положаје на десном крилу, одакле су такође одбачени, а око 12 часова једна бројнија група њемачких војника покушала је да се пробије уз Товарничку реку. Та је група намјерно пуштена да се што дубље увуче у борбени распоред 1. и 3. батаљона 4. бригаде и убрзо је била уништена. Тога дана је штаб 14. корпуса, коме је привремено била оперативно потчињена 2. пролетерска дивизија, наредио: 25. српској дивизији да преузме положаје 2. дивизије на лијевој обали Западне Мораве; 2. дивизији да се концентрише на десној обали Западне Мораве и посједне сектор Врба—Матарушка Бања; осталим снагама корпуса да дејствују на комуникацију Краљево—Чачак—Ужице са сјевера.[70]

Упркос свег настојања Главног штаба за Србију да активира и ојача фронт на правцу Краљева, камо је упутио и 25. српску дивизију, њемачка група армије „Е" се читавог новембра извлачила долином Ибра и Западне Мораве на запад.[71] Тај правац је непријатељ обезбеђивао јачим снагама, које су чврсто, активно и упорно држале посједнуте поло-

[70] Исто, док. 197.

жаје и паралисале дејства јединица 2. пролетерске, совјетске 223. дивизије и осталих наших снага.

Штаб 4. пролетерске бригаде се у међувремену договорио са штабовима сусједних јединица совјетске 223. дивизије да 13. новембра у 4 часа нападну Нијемце, разбију његову одбрану на мостобрану и продру у Краљево. Четврта пролетерска бригада је пошла у напад тачно према договору, напала непријатеља на правцу Рибнице и избила на саму обалу Ибра, непосредно испред Краљева. Међутим, јединице Црвене армије су одустале од уговореног напада, али о томе нијесу обавијестиле 4. бригаду. (Такав став совјетских јединица проистицао је из мишљења генерала Миљајева команданта 223. дивизије, који је стојао на становишту да Краљево треба нападати дубоким обухватом јачих снага са југа и сјевера од Рудника и са Златибора према Чачку и Ужицу). Послије тога Нијемци су јачим снагама извршили противнапад на јединице 4. бригаде, истовремено стварајући одбрамбени застор према јединицама Црвене армије. Том приликом су успјели да 4. бригаду врате на полазне положаје: источни дио села Врбе—Врпска глава—Јасик—к. 242—Берановац (к. 309)—Ћава (тр. 550)—Змајевац—к. 349—к. 335—к. 331. Са тих положаја бригада је наставила борбу и 15. и 16. новембра одбила све непријатељске нападе. Совјетске пјешадијске, артиљеријске, минобацачке и друге јединице држале су положаје десно од 4. пролетерске бригаде — од села Врбе, на десној обали Западне Мораве, до села Витановца, на лијевој обали. У то вријеме Нијемци су са око 15.000 војника, 4 до 5 батерија топова и више тенкова држали положаје на линији манастир Жича—Крушевица——Шумари—Брђанија—Заклапача—Врба (западни дио)—Витановац—Чемерница—Велика Борча.

Трећа српска бригада пребачена је 14. новембра на просторију Трстеник—Дубље—Одаци, а 17. новембра штаб 14. корпуса ставио је 25. српску дивизију под оперативну команду штаба 2. пролетерске дивизије и наредио јој да двије бригаде пребаци у село Врбу, а да са једном затвара комуникацију Крагујевац—Краљево. Напад на Краљево предвиђен је за 19. новембар. Њега су имале извести 2. пролетерска, 25. српска и совјетска 223. дивизија. Послије ослобођења Краљева 2. пролетерска наставиће дејства комуникацијом јужно од Западне Мораве према Чачку, а 25. српска ће наступати узводно са обје стране Западне Мораве, уз истовремени напад 17, 45. и 23. дивизије НОВЈ и сов-

Омладинци из Крушевца непосредно послије ступања у бригаду, Крушевац, октобар 1944.

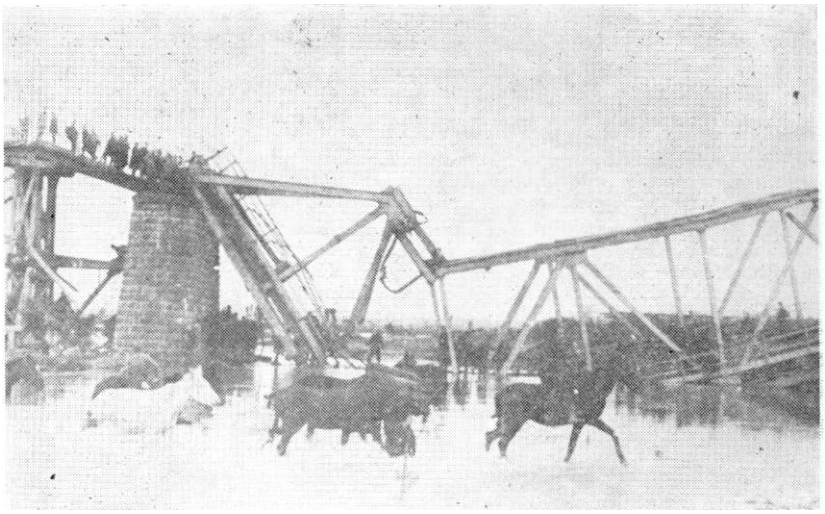

Форсирање Ибра поред порушеног моста, крај новембра 1944.

Обука старјешинског кадра на новом оружју у предаху између двије борбе, новембар 1944.

Бригада на маршу према сремском фронту, јануар 1945.

јетског 68. стрељачког корпуса са сјевера, према долини Западне Мораве, Чачку, Пожеги и Ужицу.[72]

На правцу Краљева је 17. новембра уведена у борбу читава 6. српска бригада (и даље потчињена штабу 4. пролетерске бригаде). Она је посјела положаје лијево од 4. пролетерске, на линији Драгосињци—Метикоши—Змајевац—Каменица. Послије скраћивања фронта, 4. бригада је имала овај распоред: 2. батаљон, ојачан одјељењем минобацача и с три одјељења противтенковских пушака, држао је источни дио села Врбе; 3. батаљон, ојачан одјељењем минобацача и одјељењем противтенковских пушака, — Врпску главу (тр. 357); 1. батаљон, ојачан одјељењем минобацача и одјељењем противтенковских пушака, — к. 259; 5. батаљон је повучен у село Вранеше у резерву, а 4. батаљон у село Вукушицу. У том распореду обје бригаде су остале све до 20. новембра, тј. до пристизања 3. српске и двије бригаде 25. српске дивизије. Послије тога је штаб 2. дивизије наредио потчињеним и придатим јединицама да на одсјеку Маглић—Церје пресијечу комуникацију Косовска Митровица—Краљево.[73]

Ноћу 20/21. новембра 4. бригада је преузела положаје 6. српске, са задатком да врши притисак на непријатеља, сачува мост на Ибру и ослободи Краљево. За очување моста одређена је група бораца из састава 1. батаљона. Шеста српска бригада се прикупила лијево од 4. пролетерске, на просторији Церовац—Камиџори—Готовац, ради припрема за прелазак Ибра и пресијецање комуникације Косовска Митровица—Краљево. Ојачана је противтенковским оружјима 4. бригаде, а дато јој је и неколико гумених чамаца. Лијево од 6. српске била је 19. бригада 25. српске дивизије. Она се припремала да на одсјеку Маглић—Церје пријеђе преко Ибра. Десно од 4. бригаде су и даље дејствовале снаге Црвене армије.

Док је 22. новембра водила борбу на положају лијево од комуникације Врба—Краљево (Врпска глава—Јасик—Берановац—ријека Рибница), 4. бригада је примила наређење штаба дивизије да с 3. и 6. српском бригадом спријечи извлачење непријатеља из долине Ибра према Краљеву. Задатак бригада је био: 4. пролетерске бригаде — да с дотадашњих положаја напада Краљево, а један батаљон да упу-

[72] Исто, стр. 78—80.

ти у Трстеиик, ради чишћења околног терена од четничких група; 6. српске бригаде — да држи одсијек Замачање—Добре стране и спријечи даље повлачење Нијемаца долином Ибра на сјевер; 3. српске — да у рејону Матаруга форсира Ибар. Десно од 4. пролетерске према Краљеву дејствовале су јединице совјетске 223. дивизије с ојачањима.[74] Међутим, све те мјере нијесу дале неке значајније резултате све до краја новембра. Нијемци су се и даље задржали на ранијим положајима и активном одбраном омогућили извлачење групи армија „Е". Посљедње њемачке јединице које су дотле водиле борбу у Македонији, јужној Србији, на Косову и у Метохији стигле су у рејон Краљева 24. новембра. Задатак наших јединица на том правцу и даље је био активно дејство, сада већ ради везивања непријатеља, ради што веће помоћи нашим снагама које су дејствовале са сјевера на комуникацију Краљево—-Чачак—Ужице и ради пресијецања непријатељеве одступнице.

Борбе су се водиле на читавом фронту око Краљева. Нијемци су држали и положаје на мостобрану испред Краљева и стално вршили испаде према Врби и Ушћу. Чинили су то све до 28. новембра, када су се почели извлачити са мостобрана. Док је 3. српска бригада, која је прешла Ибар, водила борбу са просторије Жича—-Матаруге—Погорелица, а 6. српска дејствовала на одсјеку Замачање—Добре стране, 4. пролетерска бригада је приступила форсирању Ибра у подручју Краљева. Потискујући њемачке заштитничке дијелове, она је у зору 28. новембра посјела полазне линије за форсирање: 2. батаљон положаје испред Лука на Ибру, од Панчева до Кованлука; 3. батаљон од комуникације Врба —Краљево до к. 298 на лијевој обали ријеке Рибнице; 1. батаљон к. 298, преко друма Краљево—Матарушка Бања, до ушћа Жичке реке у Ибар; 4. батаљон комуникацију Врба— —Краљево од Кованлука до Шумара као резерва бригаде, спреман за дејства на правцу Краљева; чета пратећих оруђа ватрене положаје на западној ивици Шумара, између ријеке Рибнице и комуникације Врба—Краљево; 5. батаљон у подручју Трстеника као резерва и на расположење штабу 2. пролетерске дивизије. Штаб бригаде се налазио у рејону Рибнице. Десно од 4. пролетерске, од Ратине до Западне Мораве, држале су положаје јединице совјетске 223. дивизије и припремале се за наступање према Краљеву. Лијево од 4.

[4]-Исто, док. 148.

пролетерске, у рејону Матарушке Бање, форсирала је Ибар 3. српска бригада.

Од средстава за савлађивање водених препрека 4. бригада је располагала малим гуменим чамцима, који су јој при ниском водостају ријеке могли добро послужити. Али како је Ибар тих дана био нарастао од јаких јесењих киша више од једног метра, те се проширио, замутио и захладнио, при чему је и брзина протицања воде знатно порасла, чамци којима је бригада располагала били су готово неупотребљиви. Према томе, Ибар је у том тренутку за 4. бригаду представљао доста озбиљну препреку, то прије што га је непријатељ са супротне стране, са раније уређених положаја, добро бранио.

Заштитница групе армија „Е" одступила је с мостобрана 27/28. новембра. За одбрану Краљева и заштиту извлачења према Чачку остављене су снаге 7. СС-дивизије, а за Мрчајевце, Мојсиње и Чачак снаге 104. дивизије. При повлачењу са краљевачког мостобрана њемачке заштитничке јединице порушиле су мост на Ибру, а путеве и прилазе граду минирале. На Ибру и Западној Морави уништиле су сва средства која су могла послужили за прелаз. Приручног материјала који се могао употребити у те сврхе није било довољно. Штаб бригаде је стога одлучио да се Ибар форсира газом и препливавањем. Први је у ријеку загазио 1. батаљон, који је дејствовао на правцу моста. Он је посјео лијеву обалу и, створивши мостобран с којега је читав батаљон пошао на јуриш, заузео јужну ивицу и порушени мост и продро у град. У међувремену су на поломљеној конструкцији моста пионири бригаде направили импровизовани прелаз за пјешаке. Други батаљон, који је дијелом снага пријешао преко тог прелаза, извршио је обухват Краљева са сјевероисточне стране, а 3. и 4. батаљон, наслањајући се на 1. и 2. батаљон, убацили су се у град.

Борбе у Краљеву почеле су 28. новембра и вођене су све до 29. новембра изјутра, када је град дефинитивно ослобођен. Послије ослобођења Краљева 3. и 6. стрпска бригада наставиле су борбу према Чачку, 25. српска дивизија према Каони и Ивањици, док је 4. пролетерска бригада задржана у граду ради одржавања реда, помоћи партијско-политичким радницима при оснивању народноослободилачке власти, срећивања прилика у граду и околини, попуне и одмора. Јединице Црвене армије одмаршевале су на сјевер, према Београду.

У борбама од села Врбе до Краљева Нијемци су имали око 500 мртвих, 300 рањених и неколико заробљених војника и официра, а за вријеме уличних борби у Краљеву више од 100 мртвих. Уништена су 2 тенка, више камиона, 2 путничка аутомобила, 4 топа, неколико мотоцикла и више вагона на успутним жељезничким станицама. У Краљеву је нађено око 600 вагона, које су Нијемци употријебили при извлачењу са југа и којима су превозили материјал и опрему, и 250 возила разних врста. Заплијењено је 7 топова, 16 митраљеза и пушкомитраљеза, 200 пушака и 2 композиције разног ратног материјала.[73] Из 4. пролетерске бригаде избачено је из строја око 150 бораца и старјешина.[76] Први и Четврти батаљон 6. српске бригаде су избацили из строја више од 90 непријатељских војника, а сами су имали око 30 бораца и руководилаца избачених из строја. На захтјев штабова јединица Црвене армије, а по наређењу Главног штаба за Србију, из 4. пролетерске бригаде је тада отишло око 200 бивших црвеноармејаца, које је током рата бригада одробила од Нијемаца и четника и који су се у њеним редовима до тада борили.[77]

За вријеме боравка у Краљеву у 4. бригади су извршене обимније кадровске измјене. Командант бригаде Блажо Јанковић, замјеник команданта Стојан Жугић, начелник штаба Божо Беговић, начелник интендантуре Стево Добриловић,

[75] Исто, док, 200, књ. 14, док. 161, 174, 178, 183 и 187.

[78] Погинули су: борци Лата Асановић, Радомир Л. Барић, Божидар Благојевић, Радић М. Блажић, Петар З. Булатовић, Видак Вучелић, Александар М. Димитријевић, Петар Ђ. Ђерић, Милош Ђорђевић, Радосав М. Јововић, Михаило М. Кнежевић, Војислав Костић, Вељко М. Кулић, Јордан В. Милутиновић, Драгомир П. Митић, Златко Л> Огњановић Зоне, Марјан Пушењак, Љубо Радојичић, (водич), Љубомир Р. Симић, Јован Стефановић, Милан З. Стевановић, Вукосав С. Стојиљковић, Ракица Тодоровић (водич), Ђорђе Ј. Требаљевић, Миле Урошевић (водич), Драгица Ускоковић, Драгица Хајдуковић и Крунислав Пајковић; десетари Раде М. Матовић, Арсеније О. Тадић и Шпиро П. Чукић; политички деле.гати вода Добрашин Вукановић, Милош К. Мићановић, Митар Н. Рајковић, Бранко Ђ. Улићевић, Стеван С. Шимун и Вучко П. Шћекић; водници Душан Ђ. Ђапић, Ђуро Ђуран, Мирослав Ј. Лукић, Рајко В. Ђоровић и Машан М. Шћекић; економ чете Божо И. Ђуран; замјеници политичког комесара чете Владо Н. Орландић и Иво К. Перазић; политички комесар чете Момчило Ј. Миљевић и командир чете Радош Р. Чобелић; дневник аутора.

[77] Зборник, том I, књ. 14, док. 199, књ. 15, док. 2.

начелник санитетске службе др. Марко Колб, замјеник политичког комесара и в.д. политичког комесара бригаде Радован Радовић и други руководиоци постављени су на друге дужности, у другим јединицама НОВЈ. За команданта бригаде постављен је Видо Шошкић, дотадашњи командант 6. српске бригаде, за политичког комесара Бошко Брајовић, за замјеника команданта бригаде Васо Драговић (раније командант 4. батаљона), за замјеника политичког комесара Ђоко Недић (раније замјеник политичког комесара 6. српске бригаде), за начелника штаба Јово Самарџић (раније командант 2. батаљона), за команданта 2. батаљона Марко Ћаловић, а за команданта 4. батаљона Божо Ћировић итд.

У једномесечним борбама од Врбе до Краљева бригада је уредно снабдијевана свим средствима, што је позитивно утицало на издржљивост јединица уопште. Прихват, обрада и лијечење рањеника и санитетско-материјално обезбјеђење били су такође на висини. Попуна људством, муницијом, наоружањем и другим средствима била је редовна, те ударна и ватрена моћ бригаде, и поред губитака, није опадала. За то вријеме бригада се попунила новим наоружањем, средствима везе, комплетима за минирање и разминирање, лаким средствима за савлађивање водених препрека и другим материјалом који је стизао из СССР-а. При штабовима батаљона и бригаде изводила се обука људства у руковању и употреби тим средствима. Из бригаде је у то вријеме прекомандован у друге јединице НОВЈ већи број руководилаца и стручњака.

Ослобођење Пожеге и Ужица и борба са четницима на правцу Равне горе

Пошто су јединице НОВЈ ослободиле Краљево, Нијемци су се повлачили преко Чачка и Ивањице ка Ужицу и долини Дрине. При том су упорно бранили сваки значајнији положај Дуж комуникација. Њих су гониле и нападале с бока 2. пролетерска (без 4. пролетерске бригаде), 17. и 23. дивизија. Оне су 2. децембра ослободиле Чачак. Дан касније су 3. и 6. српска бригада 2. пролетерске дивизије избиле у Кабларску клисуру, 17. и 23. дивизија су наставиле дејства сјеверно од Чачка, 17. дивизија према Косјерићу, а 23. ди-

визија према Пожеги. За то вријеме је 25. српска дивизија ослободила Каону, Ивањицу, Ариље и Гучу и наступала ка Овчару, Крсцу и Пожеги, а 45. дивизија ка комуникацији Пожега—Ужице.

У састав своје дивизије, на просторији Трнава—Бањица—Заблаће, 4. бригада је кренула 5. децембра, а 9. децембра, по наређењу штаба дивизије, преко Чачка и ЈБубића у село Каленићe и Рибашевину.[78] Слиједећег дана њен 2. батаљон је посјео линију Ивановићи—Перовићи; 5. батаљон линију Сончица—(к. 771)—Бановина (к. 673); 4. батаљон, ојачан одјељењем противтенковских топова, на Карану (к. 499 и к. 406); 1. батаљон линију Белотићи—к. 623; 3. батаљон рејон Бошњака; чета пратећих оруђа ватрене положаје на јужној ивици села Каленића. Штаб и позадинске јединице бригаде су се размјестиле у селу Каленићу.[79]

Одмах послије тога батаљони су напали дјелове њемачке 104. дивизије, борбене групе „Биргемајстер" и 67. пук „ландешицен" на положају Глумач—Бјелиш—Добри до—Каменица—Песковити пут—Дубоко—Шехово брдо (к. 833)—Тулековац—Штитари. У исто вријеме је и 6. српска бригада напала непријатељеве положаје Пријановићи—Средња брда (к. 599)—Заљевина (к. 589), а један батаљон Ужичког одреда Кадињачу. Борбе за Пожегу настављене су и 11. децембра. Тога дана су 1. и 3. батаљон 4. бригаде, преко ријеке Скрапежа, избили на комуникацију Пожега—Тврдићи и са западне стране напали варошицу. Они су 12. децембра продрли у Пожегу и ослободили је у садејству са 6. српском бригадом. За то вријеме су остали батаљони 4. бригаде вршили јак притисак са сјевера на комуникацију Пожега—Ужице, те су се Нијемци морали за Ужице извлачити преко Висибабе, Узића и Горјана.

Послије ослобођења Пожеге 4. бригада је наставила да дејствује са сјевера ка Ужицу. Штаб бригаде је 13. децембра наредио свом 2. батаљону, ојачаном одјељењем противтенковских пушака и једним батаљоном Ужичког одреда, да са положаја Заглавак—Кадињача дејствује правцем Деића брдо (к. 766)—Глогињићи—Буковик (тр. 977), са дијелом батаљона Ужичког одреда комуникацијом од Кадињаче према Ужицу, а с осталим снагама према комуникацији Ужице

[78] Зборник, том I, књ. 15, док. 131.

—Вишеград, на одсјеху Малића брдо (к. 907)—Бранова глава (к. 930), ради пресијецања одступнице непријатељу тим правцем на запад. Осталим својим јединицама штаб је наредио да непосредно нападну Ужице и ослободе га. Правцем Сончица—Шехово брдо—Ужице нападао је 5. батаљон, ојачан одјељењем минобацача; правцем Каран—Карађорђев шанац—Ужице 4. батаљон, ојачан одјељењем противтенковских пушака и одјељењем минобацача; правцем Каменица—Чакарево брдо—Ужице 1. батаљон; правцем Добродо—Стражевица—Севојно—Ужице 3. батаљон. Чети пратећих оруђа је наређено да с ватрених положаја на западној ивици села Добродола подржава напад 1. и 3. батаљона. Бригадно превијалиште је имало да се развије у рејону Мељака, штаб бригаде у селу Тубићима, с истуреним дијелом у рејону Расадника, а позадинске јединице бригаде да се прикупе у рејону Пожеге.

У борбама тог дана 4. бригада је потиснула борбену групу „Харт" и избила на линију Каменица—Песковити пут—Тулековац—Глогињићи, а 6. српска источно од линије Тврдићи—Марково брдо—Горјани. И поред тога што су непријатељу стално пристизала појачања од Вишеграда, бригада је успјела да овлада западном страном комуникације Ужице—Бајина Башта, до у висину села Дубаца, и селима Тулековац, Дубоким и Каменицом, те да се спусти на комуникацију Пожега—Ужице, западно од Тврдића. За то вријеме 6. српска бригада је овладала Тврдићима, Марковим брдом и Горјанима.

Само Ужице и одступницу њемачким снагама на запад 15. децембра су бранили, с линије Рујевац—Севојно—Чакарево брдо (тр. 690)—Карађорђев шанац—Шехово брдо (к. 838)—Градина (к. 767), 14. пук 7. СС-дивизије и око 5.000 четника. Ноћу 15/16. децембра 2. батаљон 4. бригаде и батаљон Ужичког одреда напали су непријатеља на комуникацији Ужице—Вишеград, на одсјеку Гредица—Малића брдо; 5. батаљон је напао на Градину, 4. батаљон на Шехово брдо, а 1. и 3. батаљон, уз подршку чете пратећих оруђа, на Карађорђев шанац, Чакарево брдо и Севојну и до зоре 16. децембра овладали су тим положајима. Те ноћи је 6. српска бригада нападала лијево од 4. пролетерске бригаде, правцем Севојно—Ужице. Десно од 4. пролетерске бригаде, са јужне и југозападне стране, Ужице је нападала 25. српска дивизија и дијелови Ужичког одреда. Борбе за Ужице настављене су 16. децембра све до 17 часова, када су наше једини-

це очистиле град од непријатеља и ослободиле га, а Нијемци одступили преко Кремне ка Вишеграду. Послије ослобођења Ужица 2, 4. и 5. батаљон 4. бригаде су наставили гоњење непријатеља комуникацијом Ужице—Вишеград и до 19. децембра овладали линијом Вруци—Митрашиновићи —Костићи—Лепа глава. С те линије су водили борбу с 14. пуком 7. СС-дивизије до ноћи 19/20. децембра. Тада их је на положајима смијенила 6. српска бригада. Тиме су углавном биле завршене борбе с окупатором у Србији.

Након протјеривања окупатора из Србије и преношења дејстава НОВЈ са тог подручја у долину Дрине, јаче четничке снаге груписале су се на појединим подесним мјестима у позадини, одакле су упадале у насељена мјеста, убијале, пљачкале и вршиле разна насиља над народом. Највећи дио четника у срезу жичком, на примјер, прикупио се на планинама Чемерни и Голији и у долини Студенице. Главни штаб за Србију је 18. децембра наредио 2. пролетерској дивизији да с једном бригадом и Ужичким одредом настави дејства према Бајиној Башти и Вишеграду, да са једном својом и једном бригадом 47. дивизије разбије четнике на планинама Чемерни и Голији, а са једном бригадом да смијени 15. бригаду 17. источнобосанске дивизије у подручју Крагујевца. На основу тога наређења штаб 2. дивизије је 19. децембра наредио: 6. српској бригади да дејствује према Дрини; 3. српској бригади да смијени 15. бригаду 17. дивизије у рејону Крагујевца; 4. пролетерској бригади да са три батаљона изврши покрет од Ужица, преко Ариља, ка Ивањици и да, у садејству с 27. бригадом 47. дивизије, разбије четнике на планинама Чемерни и Голији и у горњем току Студенице, те спријечи њихову концентрацију на том подручју, а да се с осталим јединицама пребаци у подручје Чачка и смијени 3. српску бригаду.[80]

Први и Трећи батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде пошли су из Ужица 21. децембра и, преко Пожеге и Јелендола, дан касније стигли у рејон Чачка и смијенили 3. српску бригаду. Уочи покрета, 21. децембра, 2, 4. и 5. батаљон добили су, међутим, наређење да не иду према Чемерни, већ за Равну гору, јер су се четници дан раније пребацили на терен сјеверно од Чачка, Пожеге и Ужица. Тог дана су батаљони стигли у село Јеже-

вицу. Слиједећег дана су наставили покрет и стигли у село ЈБутице, а 23. децембра до Тометног Поља. Сјутрадан су наставили покрет према Равној гори и сукобили се са четницима. У борбама које су водили 24. и 25. децембра батаљони су разбили четнике и протјерали их са те просторије. Батаљони су се потом прикупили у Тометном Пољу, а 28. децембра је читава бригада била на окупу у рејону Чачка, у исто вријеме када је 2. пролетерска бригада поново враћена у састав 2. пролетерске дивизије. Ту је 4. пролетерска бригада остала до 1. јануара 1945. године, тј. до одласка за Београд.

У борбама против Нијемаца око Пожеге и Ужица и против четника на Равној гори 4. бригада је убила 312 војника, 443 ранила и 100 заробила. Заплијенила је веће количине оружја, муниције и другог материјала, 18 коња с разном опремом, 1 радио-станицу итд. Из 4. пролетерске бригаде је избачено из строја око 70 бораца и старјешина.[81]

На основу наређења Главног штаба за Србију, бригада се 31. децембра прикупила у Љубићу, гдје су јој на свечан начин уручена одликовања, а затим се жељезницом одвезла за Београд.[82] На београдску жељезничку станицу је стигла 1. јануара 1945. године у 21 час и 30 минута. Размјестила се у источном дијелу града и у Земуну. За вријеме боравка у

[81] Исто, док. 204.

Погинули су: борци Александар Н. Бајагић, Стана М. Бабовић, Грујо Б. Баректаревић, Бранко С. Вулетић, Радоје Илимарковић, Гојко Ђ. Јањић, Милосав В. Јовановић, Стојан С. Милосављевић, Боривоје Д. Ничић, Ђорђије Ђ. Поповић, Димитрије М Радиновић, Лазар Ј. Стевановић, Шпиро М. Чучук и Миливоје Спалевић; десетари Милован М. Бабовић, Вуко С. Ђурашковић, Јован М. Јанковић, Михаило Кастратовић, Вучета Лакићевић, Веселин Ј. Поповић; политички делегати вода Драго Влаховић, Александар Делетић, Блажо Т. Добрковић, Јово В. Дулетић Велимир Ј. Ђурашковић, Гавро Н. Ђукановић, Фериз М. Личина, Рајко Р. Марковић, Васо В. Мићовић и Симо М. Шара; водници Милован С. Вуковић, Слободан Делетић, Чедомир М. Јанковић, Марко Коматина, Јован Р. Лазовић, Радомир М. Милановић, Милан С. Милачић и Видак Прашчевић; политички комесари чете Сафет С. Гагић и Комнен Љ. Шошкић Којо; командир чете Томаш Р. Јауковић; референг санитета батаљона Госпава М. Кршикапа и командант батаљона Милорад И. Кандић; дневник аутора.

Београду бригада је обављала гарнизонску службу, војнички се и политички обучавала: изграђивала, реорганизовала се, попунила итд. При штабу дивизије стално је радио официрски курс, који су посјећивали и припадници 4. пролетерске бригаде. Из састава бригаде је за то вријеме прекомандован у друге јединице НОВЈ већи број специјалиста и руководилаца. У рад државног апарата у Београду и другим мјестима укључено је више њених припадника. У нашем главном граду бригада се задржала до 20. јануара, када је, у саставу дивизије, пошла на сремски фронт.

У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

(20. јануар — 15. мај 1945)

Борбе на сремском фронту

Кратак одмор који је 4. пролетерска бригада проводила у Београду прекинуло је наређење Генералштаба ЈА од 17. јануара да са осталим бригадама 2. пролетерске дивизије одмах одмаршује на сремски фронт.[1] Тај дио фронта Југословенске армије, између Саве и Дунава, држала је 1. армија (1. пролетерска, 5. крајишка, 6. личка, 11. крајишка и 21. српска дивизија). Она је све до тада успјешно водила борбу и потиснула снаге њемачког 34. армијског корпуса и 3. и 12. усташко-домобранске дивизије на линији Комплетинци—Босут (западно од Ђелетовца)—Оролик—Берак и и даље на сјевер према Дунаву. Средином јануара наше су снаге потиснуле противнике још даље на запад, овладавши линијом Мохово—Товарник—Илинци—Босутске шуме.

На тај продор и на притисак 3. армије ЈА са сјевера, штаб њемачког 34. армијског корпуса одговорио је противофанзивом. Да би скратио и стабилизовао фронт у Срему, он је 17. јануара својом 117. ловачком, 41 пјешадијском и 7. СС-дивизијом „Принц Еуген" напао снаге 1. армије. Те јединице су кренуле правцем Старо Село—Спаишске Њиве—Остојић, до 19. јануара овладале Товарником, Шидом, Моховом, Ловасом, Цовак-Бапском и Илинцима, потисле снаге 1. армије у Босутске шуме и подишле Шаренграду.

Суочен с таквом оитуацијом, штаб 1. армије је морао тражити појачање. Једна од јединица које је Генералштаб ЈА из своје резерве упутио на угрожени сремски фронт, у

помоћ 1. армији, била је и 2. пролетерска дивизија. А у њеном саставу — 4. пролетерска црногорска бригада.

У зору 18. јануара 4. бригада је, без 5. батаљона и позадинских јединица, превезена камионима до села Нештина, а одатле је одмах наставила покрет за село Илок и навече се тог дана прикупила на просторији Илок—Шаренград—Каменица. Двадесетог јануара бригада је посјела положаје сјеверозападно од Илока и организовала их за одбрану, а 20/21. јануара смијенила на том правцу 15. бригаду 21. српске дивизије. Друга и Трећа бригада 2. пролетерске дивизије тога су дана организовале одбрану на линији Шаренград—Илок. Слиједећег дана, тј. 21. јануара, Нијемци су извршили напад на положај 2. дивизије. Њене бригаде су успјеле да задрже непријатеља и да противофанзивом, у којој је учествовала и 2. дивизија, приморају дијелове њемачке 7. СС-дивизије, 117. ловачке, 104. и 41. пјешадијске дивизије, са 35 тенкова, артиљеријом и коњицом, да се 22. јануара повуку изпред снага 1. армије на линију Мохово—салаш Ф. Сенца—Кнеблов салаш—Товарник—Илинци.

Тога дана је штаб армије издао заповијест дивизијама да нападну и на ту линију. Задатак 2. дивизије био је да напада с просторије Бабин дол—Средњи Потез, да обухватом са сјеверозапада ослободи село Ловас, а затим да наступа правцем Томпојевци—Миклушевци и избије на положаје десно од 21. српске дивизије, а лијево на жељезничку пругу Негославци—Чаковци.[2]

У духу тог наређења, штаб 2. дивизије је 22. јануара издао заповијест за напад општим правцем Бапска—Ловас—Миклушевци. Четвртој бригади је наређено да напада правцем Бановина—Церје—к. 137—салаш Ф. Сенца—Типолдов салаш, да обухватом са југоистока и југозапада, и у садејству с једном бригадом 5. крајишке дивизије, ослободи село Ловас, а затим да наступа правцем Јелаш—к. 123—к. 119, ослободи село Томпојевце и посједне положаје лијево од жељезничке пруге Шидски Бановци—Вуковар, а десно до Лолићевог Гаја. Одређено је да напад почне 22. јануара у 15 часова.

Да би што успјешније извео напад, штаб бригаде је у првој борбеној линији поставио 2, 3. и 4. батаљон, а 1. батаљон у другој линији. Уз подршку чете пратећих оруђа и дивизијске артцл»ерије, бригада је у напад кренула из Новак-

[2] Исто, док. 29 и 31.

Бапске, општим правцем Бановина—Церје—Ловас, и у 18 часова напала на линију Бабин дол—Зебиште—Средњи Потез—к. 141, који су бранила два батаљона из састава њемачке 117. дивизије и артиљерија 7. СС-дивизије. Ноћу 22/23. јануара батаљони прве линије су потисли непријатеља на линију Трунићев Салаш—Бановина—к. 141—Средњи Потез—Кнеблов Салаш—Салаш Ф. Сенца—к. 136, и посјели линију к. 141—Средњи Потез. Десно од 4. пролетерске бригаде, на линију Зебиште—источно од к. 136, избила је 2. пролетерска, а лијево, у висини Бановине, једна бригада 5. крајишке дивизије.

Уз подршку артиљерије и авијације, бригада је 23. јануара у 13 часова у истом поретку продужила напад и овладала к. 141. Тога дана су у њен састав ушли 5. батаљон и позадинске јединице, који су се 21. јануара превезли железницом до Сремске Митровице, а 22. јануара камионима до села Љубе, одакле су 23. јануара стигли у село Новак-Бапску.

Пошто су јединице наишле на јак отпор, штаб 1. армије је 24. јануара обуставио напад на линију Мохово—Товарник—Илинци и наредио дивизијама да се повуку на повољније положаје, да се утврде и организују за одбрану и напад и поставе минско-експлозивне препреке на правцима с којих би непријатељ могао напасти. Друга пролетерска дивизија добила је задатак да посједне положаје на линији Новак-Бапска—Моловин—Илок.[3] Њен штаб је издао заповије?т бригадама да посједну положапе западно од Новак-Бапске и да организују три одбрамбене линије. Четврта бригада је добила задатак да се на дотадашњим положајима добро утврди и организује за одбрану и напад. Положаје десно од ње имала је да преузме (од 2. пролетерске) 3. српска бригада. Друга пролетерска бригада се послије смјене имала повући у рејон Новак-Бапске, у резерву дивизије. Четвртој пролетерској и Трећој српској бригади наређено је да на споју држе по један батаљон у резерви, а са по једном четом на сваком батаљонском одсјеку да редовно врше испаде. Трећој бригади је посебно наређено да 24. јануара у 22 часа с једним батаљоном нападне непријатеља на положајима испред себе. Дивизијски инжињеријски батаљон уређивао је резервне положаје за 4. пролетерску и 3. српску бригаду у подручју села Моловина, на размјештајној

просторији дивизијске болнице и коњичког ескадрона. Лијево од 4. пролетерске бригаде организовала је положаје 1. пролетерска дивизија, а десно од 3. српске бригаде 21. дивизија.[4] Међутим, баш у то вријеме је и штаб њемачког 34. армијског корпуса повукао снаге на линију Мохово—Товарник—Илинци—Батровци—Липовац (на лијевој обали Босута) и на њој стабилизовао фронт.

Четврта бригада се прегруписала тако што су на дотадашње положаје 2. и 4. батаљона уведени 1. и 5. батаљон, а 2. и 4. батаљон су посјели резервне положаје, у рејону западно од села Новак-Бапске, у близини ватрених положаја минобацача и топова чете пратећих оруђа. Позадинске јединице бригаде, батаљонске коморе и болница размјестиле су се у Моловину, а штаб бригаде у Новак-Бапској.

Штаб 1. армије је 26. јануара поново наредио дивизијама да утврде посједнуте положаје, да извиђају и узнемиравају непријатеља и да сваке ноћи између 19 и 6 часова организују насилно извиђање, уз подршку минобацача, артиљерије и авијације.[5] На основу тога наређења и наређења штаба 2. дивизије, 1. батаљон 4. бригаде, подржан минобацачима и артиљеријом, 26. јануара у 22 часа извршио је препад на непријатеља правцем к. 141—Церје, на одсјеку који је бранило око 1.000 непријатељских војника са 30 аутоматских оружја, двије батерије минобацача, два топа 105 мм, батеријом топова 75 мм и два тенка. Батаљон се дочепао предњег краја непријатељске одбране, а затим се повукао на полазне положаје. Слиједеће ноћи на том одсјеку вршио је препад један батаљон 3. српске бригаде, а 28/29. јануара 5. батаљон 4. пролетерске.

Штаб 1. армије је 1. фебруара наредио штабу 2. пролетерске дивизије да припреми јединице за смјену, тј. да 2/3. фебруара своје положаје преда јединицама 21. српске дивизије. Након смјене дивизија је имала да се размјести на просторији Илок—Нештин, у резерви армије. Ту је имала да се преоружа и буде спремна за напад на десном крилу армије, да одржава везу с јединицама 21. српске дивизије и да им, у случају потребе, садјествује.[6]

Послије смјене се 4. бригада размјестила у селу Нештину, а остале јединице дивизије у селу Илоку. На тој просто-

[4] Исто, док. 38.

[5] Исто, док. 41.

Група руководилаца који су оргаиизовали превожење камионима дијелова бригаде на сремски фронт, Старо сајмиште у Београду, јануар 1945.

Превијање рањеника на положају, Новак-Бабска, јануар 1945.

Припрема бригаде за форсирање Дрине у рејону Бање Ковиљаче, фебруар 1945.

Штаб 2. батаљона на командном мјесту, крај марта 1945.

риЈи, на којој су се преоружале, попуниле људством, средиле и одмориле, бригаде су остале до 9. фебруара.[7]

У борбама од 18. до 24. јануара 4. и 2. пролетерска бригада, а од 24. јануара до 3. фебруара 4. пролетерска и 3. српска бригада, избациле су из строја више од 510 непријатељских војника, а саме су имале 102 погинула и 310 рањених и контузованих војника. За то вријеме из 4. пролетерске бригаде избачено је из строја више од 200 бораца и старјешина.[8]

Штаб 1. армије је 8. фебруара наредио 2. дивизији да се са сремског фронта пребаци преко Саве на просторију Шабац—Богатић. У наређењу је, поред осталог, стајало: „Од Врховног штаба примили смо депешу следеће садржине: Одмах упутите 2. пролетерску дивизију на просторију Шабац—Богатић гдје ће добити нови задатак. Дивизија да се пребаци код Сремске Митровице или код Шапца. Ово урадити одмах". Требало је да дивизија изврши покрет правцем Ердут—Чалма—Сремска Митровица и да се ту пребаци преко Саве. Ради бржег пребацивања, штаб 1. армије одредио

[7] Исто, док. 60.

[8] Исто, док. 58 и 89.

Погинули су: борци Душан С. Алексић, Мијајло Ј. Бабић, Доброслав Б. Бараћ, Радомир Р. Бећковић, Недељко Ј. Бјелица, Милорад М. Ваметић, Мијат Вучинић, Љубодраг Д. Гојковић, Драгић М. Гојковић, Вукосава М. Грујић, Велимир Ђ. Грујић, Ђорђије Ј. Дацић. Слободан С. Димитријевић, Тадија М. Ђокић, Спасоје Интатовић, Вујадин Д. Јанковић, Вучко Јововић, Милоје Н. Марковић, Арсо М. Мијовић, Голуб Г. Милачић, Александар Миленковић Мушо, Драгољуб А. Нерадовић, Блажо Б. Новаковић, Божо М. Новаковић, Будимир С. Петровић, Предраг Ж. Петровић, Јово Н. Поповић, Новак Р. Радевић, Рајко Р. Радевић, Михаило Р. Радовановић, Милован Ј. Радовић, Марко В. Раковић, Милош Б. Симоновић, Петар Д. Станојевић, Владислав Терзић, Никола Р. Шаровић, Милош Ш. Шљиванчанин и Драгица М. Стојановић; десетари Миљан Н. Лончаревић. Бранислав Н. Шуковић, Рајко Р. Шуковић, Бранко А. Нововић, Ђорђије. Н. Обрадовић, Душан М. Раичевић, Митар К. Рајковић, Марко Б Тодоровић и Војин Р. Фуштић; политички делегати вода Петар Н. Бубањ, Милутин Војводић, Вучић Р. Зечевић, Величко Марсенић, Радисав Ј. Поповић, Бранко М. Ђорац и Божидар Ђ. Шошић; водници Миљан А. Бабовић, Драгутин М. Вељић, Ђуро Т. Ђуран, Илија С. Колевер и Блажо Н. Минић; замјеник политичког комесара чете Раде М. Вукелић; замјеник командира чете Остоја Р. Иветић; политички комесари чете Божо Р. Поповић и Даро С. Раичевић; командири чете Миљан П. Божовић, Димитрије С. Кнежевић, Митар В. Маљковић, Митар М. Обрадовић. Мило Ј Томашевић и Војин В. Турковић; замјеник команданта батаљона Рајко Р. Марковић и командант батаљона Душан С. Шпадијер; дневник аутора.

јој је комуникацију Нештин—Лежимир—Сремска Митровица, а ради бржег пребацивања преко Саве, наредио јој је да на мјесто прелаза правовремено упути људство које ће организовати превожење.[9]

Борбе у долини Дрине од Зворника до Јања

У то вријеме, а и раније, непријатељ је предузимао разне мјере којима је хтио да 2. југословенску армију (17. источнобосанска, 23, 25. и 45. српска и 28. славонска дивизија) веже за долину Дрине, што даље од комуникација у долини Босне, којима се повлачио на сјевер. Почетком фебруара, на примјер, њемачка 22. пјешадијска дивизија пробила се до Зворника, одакле је одмах наставила наступање ка Бијељини. Тиме је непријатељ успио да тежиште дејстава 2. армије пренесе у долину Дрине. Дивизије 2. армије су 8. фебруара напале њемачке снаге у долини Дрине и до 11. фебруара успјеле да овладају комуникацијом Власеница—Зворник на одсјеку ушће ријеке Каменице—ушће ријеке Шаманице, да пресијеку њемачку 22. пјешадијску дивизију и створе услове за њено уништење. Након брзе интервенције једног њемачког пука из 104. ловачке дивизије, из Добоја преко Грачанице, и једног пука из Брчког према Бијељини, наша 2. армија је била приморана да прегрупише снаге. Тиме је смањила притисак на њемачку 22. пјешадијску дивизију, те је ова 13. фебруара својим предњим дијеловима избила у Муслимански Шепак. У таквој ситуацији, да би се спријечило извлачење њемачке 22. пјешадијске дивизије из долине Дрине и њено спајање са снагама у Бијељмни и Брчком, са сремског фронта је извучена 2. дивизија и придата 2. армији.

Јединице 2. дивизије су се почеле пребацивати на нову просторију 9. фебруара. Четврта пролетерска бригада се кретала правцем Непгтин—Сусек—Лежимир и 10. фебруара се пребацила у село Јарак. Дан касније је пријешла преко Саве и стигла у шире подручје Шапца. Ту је дивизија добила наређење да посједне и организује за одбрану територију од Зворника до ушћа Дрине у Саву. Ради што бржег посје-

[9] Зборник, том I, књ. 18, док. 69.

дања положаја на одсјеку Просинац Поток—Ковиљача, дио 4. бригаде је од Шапца до Ковиљаче превезен железницом.[10]

Након пристизања у рејон Бање Ковиљаче, 5. батаљон је посјео положаје у подручју села Симића, а 1. батаљон у подручју Горње Ковиљаче. Шеста српска бригада је и даље задржала положаје лијево од 4. бригаде, на одсјеку Просинац Поток—Влашке Њиве. Остале јединице 4. бригаде су 12. фебруара извршиле покрет од Шапца према Лозници. За то вријеме је 2. пролетерска бригада стигла у рејон села Прњавора, а 3. српска на просторију Лешница—-—Лозница—Ковиљача.

Шатб 2. дивизије је 12. фебруара издао заповијест бригадама да посједну десну обалу Дрине од Малог Зворника до Бање Ковиљаче, да је добро утврде и организују за одбрану, пошто је постојала могућност да непријатељ на том одсјеку пријеђе с лијеве обале на десну.[11] Међутим, 13. фебруара штаб 2. дивизије је наредио 4. бригади да положаје на десној обали Дрине уступи 2. бригади и да се у рејону Бање Ковиљаче пребаци на лијеву обалу, те да, у садејству с 3. српском бригадом, ограничи дејства непријатеља који је тог дана обезбјеђивао лијеву обалу са линије Млађевац (тр. 527)—Кула Град—Велики Зворник—Вратоломац (тр. 379)—Каракаја—Чолопек—Козлук—Брањево, на којој су се водиле жестоке борбе. Затим је требало да садејствује снагама 2. армије које су заузеле Дрињачу, у уништавању непријатеља.[12]

Послије 3. српске, 13/14. фебруара се преко Дрине пребацила и 4. бригада, без 1. и 5. батаљона и позадинских јединица. Бригада је 14. фебруара успјела да овлада положајмма Осој (к. 386)—к. 344—к. 185—Градац (тр. 425)—к. 368 и да се постави фронтом према комуникацији. Трећа српска бригада је посјела положаје лијево од 4. пролетерске, на линији тр. 140—Црквине (тр. 325), а 6. српска се у том међувремену прикупљала у подоучју Лознице. Друга пролетерска бригада смијенила је 13/14. фебруара 1. и 5. батаљон 4. пролетерске на десној обали Дрине, након чега су оба батаљона пријешла на лијеву обалу Дрине.

Борбе на лијевој обали бригада је продужила 15. и 16. фебруара и то: 5. батаљон на Црквинама (тр. 324), 1. на Бараковини (к. 344), 2. на к. 181, јужно од села Врела, а 3.

[10] Исто, док. 75.
[11] Исто, док. 77.
[16] Исто, док. 33 и 34.

и 4. на Градцу (тр. 425). Батаљоне је подржавала чета пратећих оруђа бригаде и авијација ЈА, чија су дејства све вријеме борби у долини Дрине била веома ефикасна.

Положаје 4. пролетерске и 3. српске бригаде, чије је бокове и леђа успјешно штитила 6. српска бригада, 17. фебруара је снажно притисла с југа њемачка 22. пјешадијска дивизија, а положаје 6. српске — њемачке снаге од Бијељине. До 10 часова и 30 минута 4. пролетерска и 3. српска бригада су заједничким напорима задржале надирање непријатеља са југа. Тада се, међутим, 3. бригада, по наређењу штаба дивизије, пребацила на десну обалу Дрине и посјела положаје од Крндије до Доњевца. Њене дотадашње положаје преузела је 4. бригада. Она је читав дан успјешно бранила и своје раније и преузете положаје. Услијед јаког притиска непријател>евих снага од Бијељине, 6. српска бригада се, међутим, повукла на линију Дуго поље—Шкулића ада. Тиме је положај 4. пролетерске бригаде био веома отежан. Због тога је 17/18. фебруара 4. пролетерска бригада прегруписала своје јединице: 4. батаљон је посјео положаје од Дрине косама сјеверно од села Муслиманског Шепка—Црквине; 5. батаљон—Црквине (тр. 325) и Осој (к. 386); 3. батаљон — положаје Осој—Градац (тр. 425); 1. батаљон је повучен у село Баре, да садејствује 6. српској бригади на правцу Јања, а 2. батаљон у село Протиће да садејствује 3, 4. и 5. батаљону на правцу Козлука; чета пратећих оруђа, с ватрених положаја из рејона Родосоја, подржавала је борбу 3, 4. и 5. батаљона.

На тим положајима бригада је водила борбу до 19. фебруара. Она и остале јединице 2. армије стално су наносиле ударце њемачкој 22. пјешадијској дивизији, те се ова средином фебруара, услијед велике исцрпености и губитака у људству и наоружању, оскудице у гориву и исхрани, уз то стијешњена са свих страна, нашла пред уништењем. Спасао ју је, међутим, ојачани 734. пук њемачке 104. ловачке дивизије, који се од 15. до 18. фебруара пробио од Бијељине до села Брањева, повезао се са 47. пуком 22. дивизије, снабдио дивизију потребним средствима и помогао јој да настави пробијање. Пошто се 6. српска бригада 18. фебруара повукла од комуникације Зворник—Бијељина и посјела линију к. 382—к. 224—Г. Пилица—к. 300—Почивала (к. 234), 4. пролетерска бригада је 19. фебруара помјерила своје лијево крило тако да је сада 4. батаљон посјео положаје до у висину села Горње Пилице, 5. батаљон Родосој и Осој, 3. ба-

таљон село Врела и Градац, а чета пратећих оруђа ватрене положаје у рејону села Радоњића. Њихов је основни задатак био да не допусте непријатељу да се шири од комуникације Зворник—Бијељина на запад. Ноћу 22/23. фебруара, умјесто 5. батаљона, у борбу је уведен 2. батаљон, а умјесто 3. батаљона, 1. батаљон, док су 3. и 5. батаљон повучени у резерву бригаде, у подручје села Савића и Поповића.

За вријеме смјене јединица 4. бригаде, њемачка 22. пјешадијска дивизија избила је челом према Бијељини, па је бригада наставила борбе и 24. фебруара. У садејству са 6. српском напала је заштитничке дијелове непријатеља на одсјеку Козлук—Главичице, ослободила Козлук, а 25. фебруара и даље водила борбе, потискујући заштитничке дијелове непријатеља на правцу Јања. Дан касније је избила на одсјек 6. српске и наставила борбе све до линије Брањевина (к. 145)—Шкулића ада (к. 110), одакле су борбе на правцу Бијељине наставиле јединице 17. дивизије. Четвртој пролетерској и Шестој српској бригади је 25. фебруара наређено да се пребаце на десну обалу Дрине.

У борбама које је водио против 4. и 6. бригаде (12. и од 19. до 27. фебруара), односно 4. и 3. бригаде (од 13. до 19. фебруара), непријатељ је имао 770 мртвих и 1.376 рањених војника (овдје су урачунати и губици које је непријатељу нанијела наша авијација на фронту дејстава бригада, а они су били велики). Уништена су 2 камиона, 1 тенк, 1 мотоцикл и 1 митраљез. Заплијењено је: 5 митраљеза, 28 пушака, 5 пиштоља, 10.000 метака. Наша авијација је уништила велики број њемачких камиона и приличне количине материјала. Из 4. бригаде је избачено из строја јвише од 200 бораца и старјешина.[13]

[13] Исто, док. 89.

Погинули су: борци Миливоје В. Андријевић, Лека Ђ. Бриковић, Срећко Ј. Бугариновић, Срећко Бугарчић, Милош М. Васић, Добривоје Гашић, Мирослав Б. Голић, Миодраг Н. Дашић, Видан Н. Димитријевић, Александар П. Ђокић, Деса Ђуришић, Вукан Р. Кастратовић, Михаило Лалевић, Радован Лаковић, Срећко Ј. Лисинац, Вукоја П. Милановић, Радослав В. Милојевић, Љубомир И. Миљковић, Јован Д. Младеновић, Живорад Д. Пандрц, Душан Г. Петровић, Станко С. Радовић, Гига омладинац из Пановаца код Ниша, Милева С. Поповић, Срећко Ј. Сенићан, Александар С. Стојадиновић и Драган Ј. Ћиларџић; десетари Вукајло Р. Дашић, Сава С. Каравесовић, Љубомир В. Кнежевић, ЈБубомир Н. Лопушина, Благоје Младеновић, Љубиша М Оташевић и Вукоман М. Рмуш; политички делегати вода Петар С. Бошковић, Мијо Р. Игњац и Радосав Н. Чукић; водници Нико Н. Ђуришић, Тодор М. Лутовац, Драган Павловић, Алек-

Бригада се 27. фебруара, у рејону села Брањева, пребадила преко Дрине и прикупила на просторији Горњи Добрић—Липовица—Руњани—Грнчара—Брадић. Одатле је 4. марта пријешла на просторију Дубље—Белотић—Штитари, на којој је остала до 10. марта. Тада је премјештена у шири рејон села Црне Баре, гдје је овако распоређена: 3. батаљон у селу Црној Бари, са задатаком да посједне десну обалу Дрине од к. 83 до ушћа Дрине у Саву; 2. батаљон у Црнобарском салашу, са задатком да посједне положаје на десној обали Дрине, на одсјеку Гојково поље—к. 83; 1. батаљон у сјеверном дијелу села Бадовинаца, са задатком да посједне положаје на десној обали Дрине, на одсјеку Бадовинци—Гојково поље. Штаб и остале јединице бригаде размјестиле су се на просторији Совљак—Глоговац.

У таквом распореду бригада се задржала до 30 марта. При том се попунила људством (поред осталог и људством из 6. српске бригаде, која је 4. марта расформирана), преоружала се и реорганизовала у складу с новом формацијом, политички је и војно оспособљавала свој борачки састав, помагала народну власт. У исто вријеме је чистила терен од разбијених и убачених непријатељских група и спречавала непријатељу прелаз преко Дрине. У бригади су тада извршене и неке кадровске измјене: умјесто дотадашњег комесара Бошка Брајовића постављен је Зарија Шалетић, дотадашњи замјеник политичког комесара 3. батаљона, а умјесто команданта 3. батаљона Воја Ђуровића постављен је Боћа Брајевић, дотадашњи замјеник команданта у истом батаљону.

У офанзиви за коначно ослобођење земље

У вријеме општих припрема Југословенске армије да с прољећа 1945. године општом офанзивом протјера непријатеља с читаве југословенске територије, 2. пролетерска дивизија је ушла у састав 1. армије. Она је, с 5. крајишком и 17. источнобосанском дивизијом, са 10 тенкова и 2 арти-

сандар А. Павловић, Данило Р. Поповић, Љубомир Р. Радојевић и Блажо М. Шоћ; замјеници командира чете Марко Локас и Дико Поповић; политички комесар чете Јово С Брканић Јовица; командир чете Драго С. Бошковић, Тошо М. Милошевић и Раде Мраовић Светац; интенданти Илија Т. Иветић и Марко М. Тадић и политички комесари батаљона Милован М. Бурзановић и Милован Ј. Радовић; дневник аутора.

ријска дивизиона, чинила тзв. јужну оперативну групу дивизија 1. армије, чији је задатак био да се пребаци преко Саве и удари у бок и леђа њемачких снага у Срему, те тако осталим снагама армије омогући да лакше пробију утврђени сремски фронт. Штаб 1. армије је 30. марта наредио 2. и 5. дивизији да се до 20 часова 2. априла прикупе: 2. пролетерска на просторију Козлук—Трновица—Брањево, а 5. крајишка на просторију Зворник—Чолопек—Тршић, и да се повежу са 17. дивизијом.[14]

У духу тог наређења, штаб 2. дивизије је издао заповијест бригадама за покрет. Четвртој пролетерској је наређено да се 31. марта у рејону Циганлије пребаци преко Дрине, а до 3. априла да очисти од разних непријатељских група села Главичице и Горњу и Доњу Пилицу.

Послије преласка Дрине и чишћења терена од непријатељских група бригада је, са 1, 2. и 3. батаљоном у првој и 4. и 5. батаљоном у другој линији, 5. априла продужила да чисти терен на правцу Корај—Челић—Ратковићи—Шатровићи—Паланка—Горња Брка—Уловић, до линије —Горње Бодериште—Паланка—Вукеље—Ћосета. Она је при том наступала зоном коју је тукла непријатељска артиљерија из рејона Паланке и Горње Брке, а одатле је до линије Џабинац (тр. 186)—Ограђеновац (к. 124) водила борбу са заштитничким дијеловима непријатељске пјешадије који су се повлачили на сјевер. С положаја Џабинац—Ограђеновац батаљони прве линије бригаде непосредно су напали село Паланку и ослободили га до 18 часова 5. априла, а затим наставили наступање ка селу Горњим Бркама, које су ослободили до 23 часа.

Тако су бригаде 2. пролетерске дивизије 5. априла овладале селима Паланком, Ограђеновцем, Вукељама, Цугурама, Вујичићима и Гајевима, а ноћу 5/6. априла избила на линију Горњи Брка—Буквик. За то вријеме су 17. и 5. дивизија посјеле положаје за напад на брчки мостобран. У међувремену је босутска група дивизија 1. армије, на лијевој обали Саве, заузела села Стражинце и Рачиновац и напала непријатеља на линији Врбања—Сољани—Дреновци—Ђурићи.

Ојачани противтенковским оружјима и средствима за минирање и разминирање, уз подршку минобацача и артиљерије, батаљони 4. бригаде су 6. априла продужили наступање у овом распореду: 1. батаљон ка Глухановцу; 2. бата-

[14] Исто, док. 112.

љон ка Плазуљи; 3. батаљон источно од села Горице; 4. батаљон западно од села Горице; 5. батаљон према Гајеву. Они су разбили непријатеља на одсјеку Брод—Буковац и до 19 часова заузели село Горицу, овладали комуникацијом Брчко—Орашје на одсјеку Глухановац—Гајеви и избили на десну обалу Саве, одакле је главнина бригаде наступала ка Орашју и Босанском Шамцу, а њене мање снаге према Брчком. До 6. априла све снаге јужне оперативне групе дивизије избиле су на југозападну ивицу Брчког, поток Грчицу, јужно од села Брода, и на Хан Јабучик, ослободиле село Горицу и пресјекле комуникацију Брчко—Орашје.

Слиједећег дана, 7. априла, 2, 4. и 5. батаљон 4. бригаде очистили су од четника село Жабар и наставили наступање ка Орашју. Трећи батаљон је наступао комуникацијом долином Саве, према Брчком, и садејствовао снагама које су непосредно напале то мјесто, а 1. батаљон долином Саве ка Орашју. Тога дана рано изјутра 2. пролетерска бригада, 17. и 5. крајишка дивизија повеле су борбу за Брчко и крајем дана га ослободиле. Трећа српска бригада је дејствовала десно од 4. пролетерске, на правцу Босанског Шамца, а босутска оперативна група дивизија 1. армије избила је пред Гуњу м Врбању. То је убрзало повлачење непријатеља испред јужне групе на лијевој обали Саве. Он је за то искористио мост на Сави у рејону Брчког, који је послије преласка заштитничких дијелова срушио .и тиме спријечио јединице јужне групе да га брже гоне.

Послије ослобођења Брчког 2. пролетерска дивизија је продужила наступање десном обалом Саве ка Орашју и Босанском Шамцу. При томе је 4. пролетерска наступала општим правцем Брчко-Лончари—Видовица—-Орашје. Њен 1. батаљон је наступао поред саме Саве; 2. батаљон лијево од комуникације Брчко—Орашје; 4. батаљон између 1. и 2. батаљона десно од комуникације Брчко—Орашје; 5. батаљон на лијевом крилу бригаде; 3. батаљон комуникацијом Брчко—Орашје, позади 4. батаљона, као резерва бригаде.

У то вријеме у Орашју је било око 2.000 четника, батаљон усташа и нешто припадника муслиманске фашистичке милиције. С тим снагама је 4. бригада водила борбу 8. априла до 20 часова. Тада је непријатељ одступио на разне стране, а највише преко ријеке Саве, у којој су многи његови војници нашли смрт. Након ослобођења Орашја 4. бригада је 9. и 10. априла продужила да наступа долином Саве према Босанском Шамцу. Њен 1. батаљон је водио борбу преко

Букове Греде према Гребеници, а 2. батаљон је од Угљара и Толисе наступао према Домаљевцу. До 10. априла бригада је избила на линију Букова Греда—Домаљевац и разбила непријатеља. Затим је читава бригада наставила наступање право на Босански Шамац. У првој линији су били 1. и 2. батаљон, позади њих 4. <и 5. батаљон, а 3. батаљон се, са осталим јединицама бригаде, прикупљао у подручју Орашја, у резерви бригаде. Лијево од 4. бригаде, правцем Оштра Лука—Брвник, наступала је 3. српска бригада, која је 10. априла увече избила пред Босански Шамац. Друга пролетерска је наступала позади 4. бригаде, у резерви дивизије.

Босански Шамац су 3. српска и 4. пролетерска бригада напале 10/11. априла и сјутрадан га ослободиле. У њему је остала 3. српска бригада, да контролише одсјек Босански Шамац—Оштра Лука и обезбјеђује лијеви бок дивизије, а 4. пролетерска се овако распоредила: 3. батаљон у селу Копањицама, 2. батаљон у селу Вуловицама, 1. батаљон у селу Крепчићу, 4. и 5. батаљон у селу Орашју, а остале њене јединице јужно од Орашја. Задатак бригаде је био да са те просторије контролише Саву на одсјеку Орашје—Копањица и припреми се за њено форсирање.

Ријеку Саву је, у рејону Орашја, 4. бригада прешла у 6 часова 14. априла и у наступању на сјевер је, с 2. пролетерском, десно од ње, била у првом ешелону дивизије. Обје бригаде су из покрета напале Жупању и садејствовале јединицама 17. дивизије, које су мјесто нападале са истока и ослободиле га истог дана. На сјеверу су јединице 1. армије, послије пробоја сремског фронта, ослободиле Винковце. Тиме је била завршена сремска операција, у којој је непријатељ успио да извуче главнину снага и одступи на сјеверозапад. Послије тога су снаге 1, 2. и 3. југословенске армије на широком фронту приступиле гоњењу непријатеља према Загребу, Вараждину и даље на запад.

Друга пролетерска дивизија је 14. априла добила задатак да усиљеним маршем наступа ка Бабиној Греди. Требало је да одатле скрене и наступа правцем Сикиревци—Копањица—Андријевци, потом да с једном бригадом пресијече пругу Брод—Винковци, а остале снаге да прикупи у подручју села Велике Копањице, у резерви армије. Док се припремала за тај задатак 2. дивизија је добила ново наређење: да дејствујући правцем Прњавор—Кути Трњански што прије стигне у рејон Брода, ради одсијецања непријатељске групације која се извлачила долином Босне.

Дивизија се постројила у три линије: 2. бригада у првој, 4. пролетерска у другој и 3. српска у трећој. Већ првог дана наступања, 15. априла, 1, 2. и 3. батаљон 4. бригаде избили су у прву линију дивизије и стигли на линију Бабина Греда—Сикиревци. Тога дана је 2. дивизија добила наређење да изађе из састава јужне оперативне групе дивизија 1. армије и да се стави под непосредну команду Генералштаба ЈА, да се одмах прикупи и пребаци на десну обалу Саве и размјести на просторију Брчко—Челић—Бијељина—Козлук, те да чисти Семберију и Мајевицу од преосталих четничких, усташких и других непријатељских група.

У борбама од 1. до 15. априла непријатељ је имао веће губитке. Према евидентираним подацима, у зони 4. бригаде је имао 330 мртвих, од којих се 105 утопило у Сави, више рањених и 235 заробљених војника. Заплијењена му је 1 танкета, 3 камиона, 6 мотоцикала, 12 двоосовинских кола са запрегом, пуних одјеће, муниције и другог материјала, 6 путничких аутомобила, 18 митраљеза, 1 бацач, 805 пушака, више од 16.000 метака и друго. За то вријеме је из строја 4. пролетерске бригаде избачено око 70 бораца и старјешина.[15]

Од *Славоније до Топлице*

За наступање према Семберији 4. бригада се ноћу 15/16. априла прикупила у рејону Жупање, а 16. априла пребацила преко Саве у рејон Орашја, одакле је чету пратећих оруђа, позадинске јединице бригаде и коморе батаљона упутила комуникацијом за Брчко, а батаљоне укрцала у бродове и превезла се у Брчко. Батаљони су ту заноћили и сачекали јединице које су ишле пјешке. Из рејона Брчког 4. пролетерска бригада је 17. априла одмаршевала за Пукиш и Челић, одакле је дијелом снага продужила у Забрђе, а дијелом, преко Пирковића, за Вукосавце. Слиједећег дана бригада је наставила покрет: 1. батаљон правцем Забрђе—Сухо Поље—Ченпићи; 2. батаљон правцем Вукосав-

[15] Архив VII, рег. бр. 26—1/2, к. 185.

Погинули су: борци Добросав Гуњић, Стефан Ј. Добрашиновић, Павле М. Ђукић, Миленко Ивановић, Милија Мијаиловић, Милица С. Тодоровић и Душан Ћаиић; политички делегати вода Милосав М. Рајковић, Александар Степановић и Рамиз А. Шаботић; командири чета Веселин Ђ. Пејовић и Марко М. Тадић и замјеник команданта батаљона Ђоко С. Пешикан.

ци—Тобут—Мезграја—Пресјека (к. 387)—Горњи Крчин—Горња Пилица; 3. батаљон правцем Вукосавци—Прибој——Растрепшица—Јасеница—Козлук; остале јединице бригаде кретале су се на зачељу. За вријеме наступања батаљони су, брзо чистећи Мајевицу од четничких и других непријатељских група, 17. априла готово без задржавања пријешли преко Мајевице, Кораја и Модрана и стигли у подручје Јања. За вријеме чишћења тог терена мањи број четника се пребацио преко Дрине на планину Цер, а већи дио се предао. Бригада је 19. априла стигла у долину Дрине, повезала се са 28. славонском бригадом и размјестила на просторији Козлук—Јања, гдје се задржала до 23. априла.

Дан раније, 22. априла, Генералштаб ЈА је наредио 2. дивизији да се пребаци на просторију Батајница—Сурчин——Бољевац—Земун. И већ тога дана штаб дивизије је издао заповијест бригадама да изврше припреме и да 23. априла почну покрет са просторије Козлук—Јања. Четврта пролетерска бригада извршила је покрет 23. априла, прешла Дрину у рејону села Лешнице и продужила за Шабац, а слиједећег дана, 24. априла, пошто се скелом превезла преко Саве, продужила је правцем Грабовац—Обреж и у 6 часова 25. априла стигла у Купиново. Одатле је кренула 26. априла и у рејон Бољевца стигла око 10 часова. Ту се задржала све до 1. маја. Друга пролетерска бригада је за то вријеме стигла на Бежанију, а 3. српска је задржана на сектору Брчко—Бијељина. Штаб 2. пролетерске дивизије смјестио се у Земуну.

Генералштаб ЈА је 1. маја наредио да се 2. пролетерска дивизија пребаци на просторију Куршумлија—Блаце—Брус—Бела Брда—Ушће—Нови Пазар и да чисти од четничких и других непријатељских група овај терен: између Западне Мораве и ушћа Топлице; од Сухог дола, између Јавора и Голије, до Куманице и даље Моравицом до Пожеге; затим Западном Моравом од ушћа Моравице до ушћа Западне у Велику Мораву и на просторији Топлица—-Куршумлија——Преполац—Косовска Митровица—Тутин—Сухи до.

Већ тог дана, 1. маја, штаб дивизије је дао јединицама план превожења жељезницом од Београда до Крагујевца, Јагодине (сада Светозарева), Краљева и Крушевца и наредио им да очисте терен од четничких група у захвату долине Западне Мораве, на међупростору Котленик, Гледићке планине, Столови, Гоч и Копаоник. Четвртој пролетерској бригади је наређено да се превезе до Крушевца и мањим снагама очисти планину Јухор, те да, пошто се све њене

јединице превезу до Крушевца, посједне и чисти просторију између Западне Мораве и ушћа Расине, долину Јужне Мораве до ушћа Топлице, долину Топлице до Куршумлије, простор око Куршумлијске Бање, Преполца, Ковачице, Косовске Митровице, Ржана, Лукова, Мерђеза, Разбојне, Бруса, Милентија, Омашнице и Стопање.

Другот маја се 4. бригада, правцем Јаково—Сурчин, пребацила у Батајницу, а 3. маја је стигла у Београд, одакле је у 12 часова кренула возом за Крушевац. Први и Други батаљон су се искрцали у Јагодини и одмах кренули за села Мајур и Оштриковац да чисте од четника планину Јухор. Остале јединице бригаде су до 16 часова 4. маја стигле у Крушевац, одакле су продужиле на просторију Мудраковац—Степош—Липовац. Пошто су до 7. маја чистили од четника планину Јухор, у састав бригаде на горњу просторију су стигли и 1. и 2. батаљон.

С просторије Мудраковац—Степош—Липовац 4. бригада је 9. маја извршила покрет правцем Степош—Купци—Разбоја и 10. маја стигла у шире подручје Куршумлије. Њен 1. батаљон се размјестио у Блацу и селу Попову; 2. батаљон у Рашици и Сагоњеву; 3. батаљон у Влајињу; 4. батаљон у Жучу и Пачарађима; 5. батаљон на просторији Жеграва—Слатина—Церово, а остале јединице и штаб бригаде у Куршумлији.

На дан ослобођења Југославије (15. маја 1945. г.) у саставу бригаде било је више од 2.500 добро наоружаних и искусних ратника, претежно чланова КПЈ и Скоја.

БОРЦИ И СТАРЈЕШИНЕ БРИГАДЕ
ПОГИНУЛИ ОД 1942. ДО 1945. ГОДИНЕ

1942.

1. ДОЖИЋ Вуков МИЛОВАН, рођен 1910. у Колашину, службеник, борац, умро јуна 1942. на Сутјесци од посљедица рањавања.
2. ЖИЖИЋ Милићев МИРАШ, рођен 1921. у Шавнику, земљорадник, борац, умро јуна 1942. на Сутјесци од посљедица рањавања.
3. ЛОПИЧИЋ Стевов БРАНКО, рођен 1915. у Цетињу, студент, борац, умро јуна 1942. на Сутјесци од посљедица рањавања.
4. КРСТАЈИЋ Тодоров ЈОВАН, рођен 1922. у Жабљаку, земљорадник, борац, умро јуна 1942. на Сутјесци од посљедица рањавања.
5. КРУНИЋ Јованов ЛАЗАР, рођен 1918. у Шавнику, земљорадник, борац, умро јуна 1942. на Сутјесци од посљедица рањавања.

НАПОМЕНА УЗ СПИСАК ПОГИНУЛИХ

У редовима 4. пролетерске црногорске бригаде у народноослободилачком рату и револуцији борило се око 15.000 бораца свих наших народа и народности и око 500 страних држављана (Руса, Талијана, Бугара, Пољака и др); више од 3.000 бораца је погинуло, а преко 6.000 је рањено.

У рату је архива бригаде више пута уништавана, тако да на основу изворних докумената којима се располаже није могућно утврдити податке о свим њеним погинулим борцима.

За комплетираше овог списка користио сам своје ратне биљешке, сачуване дневнике и сјећања појединих другова, документа и објављене материјале о бригади, добијене податке од општинских одбора СУВНОР-а Шибеника, Сплита, Трогира, Босанског Грахова, Ливна, Невесиња, Будве, Улциша, Колашина, Мојковца, Иванграда, Плава, Ивашице, Краљева, Прокупља, Александровца, Бруса, Фоче и других као и присјећања другова: Радомира Бурића, Зарије Шалетића, Радисава Ђурановића, Васа Драговића, Воја Секулића, Душана Јанковића, Вида Шошкића, Марка Орландића, Маринка Јакшића, Радуна Крцића, Радисава Недовића, Миливоја Секулића, Сава Јеврића, Вуке Васовића, Сава Лабовића, Видосава Марковића, Бранка Пауновића, Раденка Пауновића, Велимира Грдинића, Милана Лакићевића, Радивоја Бојића, Душана Илића, Милосава Ђоровића, Милке Јововић, Звонимира Мандарића, Љуба Вукчевића, Вељка Благојевића, Бранка Ђерковића, Вука Интатовића, Душана Ложајића, Мирољуба Бошковића, Видака Бјелице, Сибина Вељковића, Винка Аџића, Милице Петровић и других.

6. НОВОСЕЈ1 Милов ДИМИТРИЈЕ, рођен 1921. у Жабљаку, земљорадник, борац, умро јуна 1942. на Сутјесци од посљедица рањавања.
7. ПОПОВИЋ Илијин ЈОВАН, рођен 1914. у Даниловграду, земљорадник, борац, умро јуна 1942. од посљедице рањавања.
8. СЕРАТЛИЋ Илијин ЉУБО, рођен 1909. у Жабљаку, земљорадник, борац, умро јуна 1942. на Сутјесци од посљедица рањавања.
9. СИМОВИЋ Душанов НИКОЛА, рођен 1917. у Цетињу, земљорадник, борац, умро јуна 1942. на Сутјесци од посљедица рањавања.
10. ТАТАЛОВИЋ Јованов ВУКОСАВ, рођен 1907. у Шавнику, земљорадник, борац, умро јуна 1942. на Сутјесци од посљедица рањавања.
11. РАБРЕНОВИЋ Риста АЛЕКСАНДАР, рођен 1925. у Ивањици (СР Србија), радник, борац, погинуо јуна 1942. на планини Трескавици.
12. РОЛОВИЋ Томова СТАНЕ, рођена 1882. у Црмници, домаћица, борац, погинула јуна 1942. на Трескавици.
13. РОЛОВИЋ Лукин ТОМО, рођен 1876. у Црмници, пензионер, борац, погинуо јуна 1942. на Трескавици.
14. БУЛАТОВИЋ Радојев РАЈКО, рођен 1927. у Колашину, земљорадник, борац, погинуо јуна 1942. у селу Дејчићима.
15. СТАНОЈЕВИЋ Васов МИРКО, рођен 1922. у Велестову, ђак, борац, умро од премореност јуна 1942. на планини Игману.
16. МИЈАТОВИЋ Гаврилов РИСТО, рођен 1905. у Крњој Јели, радник, борац, погинуо јуна 1942. у селу Забрђу.
17. ГАЗИВОДА Милов НЕЂЕЉКО, рођен 1924. у Ријеци Црнојевића, радник, борац, погинуо јула 1942. на Хаџићима.
18. ЈОВАНОВИЋ Митров МИЛОШ, рођен 1914. у Загарачу, земљорадник, борац, погинуо јула 1942. на Хаџићима.
19. ЈОВОВИЋ Ивов ЈОВО, рођен 1921. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо јула 1942. на Хаџићима.
20. МИЛИЋ Ђуров МАТО, рођен 1911. у Бјелицама, подофицир бивше југословенске војске, погинуо, као командир вода, јула 1942. на Хаџићима.
21. ПЕРАЗИЋ Петров БЛАЖО, рођен 1908. у Црмници, земљорадник, десетар, погинуо јула 1942. на Хаџићима.
22. ПОБОР Милов НИКО, рођен 1902. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо јула 1942. на Хаџићима.
23. МИТРОВИЋ Симова ДАРИНКА, рођена 1924. у Паштровићима. домаћица, болничарка, погинула јула 1942. у селу Хомољским Ћупријама.
24. ПАВЛОВИЋ Милов ДУШАН, рођен 1922. у Паштровићима, земљорадник, борац, погинуо јула 1942. у Хомољским Ћупријама.
25. МИЈОВИЋ Спасов МИЛУТИН ЦИЦО, рођен 1919. у Зети, студент, борац, погинуо јула 1942. у Крешеву.
26. НЕШОВИЋ Милошев ЖИВКО, рођен 1916. у Даниловграду, земљорадник, борац, погинуо јула 1942. у Крешеву.
27. РАДУЛОВИЋ Савов ДИМИТРИЈЕ, рођен 1916. у Даниловграду, земљорадник, борац, погинуо јула 1942. у Крешеву.
28. ЈОВАНОВИЋ Васов ШПИРО, рођен 1921. у Будви, радник, борац, погинуо јула 1942. на планини Погорелици.

29. КОВИЈАНИЋ Миливојев ТОМАШ, рођен 1906. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо (заробљен и стријељан) јула 1942. на Погорелици.
30. ЛУБАРДА Зеков БОЖО, рођен 1921. у Љуботињу, ђак, замјеник комесара чете, погинуо јула 1942. на Погорелици.
31. ЛУБАРДА Томова МАРИЈА, рођена 1918. у Љуботињу, домаћица, болничарка, умрла (од посљедица рањавања) јула 1942. на Погорелици.
32. МАРКОВИЋ Ристов ТОМО, рођен 1886. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо јула 1942. на Погорелици.
33. БЕЋИРЕВИЋ Мирков ПЕТАР, рођен 1920. у Матешеву (Јабука), ђак, борац, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
34. БОБИЧИЋ Милетин МИЛИЋ, рођен 1917. у Даниловграду, земљорадник, борац, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
35. БУЛАТОВИЋ Миликина ЗАГОРКА, рођена 1924. у Колашину, ђак, борац, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
36. ВУЈАНОВИЋ Милов ЂОКИЦА, рођен 1922. у Подгорици, ђак, борац, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
37. ГАЗИВОДА Перов САВО, рођен 1914. у Рвашима, земљорадник, борац, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
38. ЂУРАШКОВИЋ Марков ВОЈО, рођен 1917. у Цетињу, студент, борац, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
39. ЂУРОВИЋ Марков АРСЕНИЈЕ, рођен 1922. у Даниловграду, студент, борац, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
40. ЂУРОВИЋ Пунишин РАДИВОЈЕ, рођен 1906. у Даниловграду, земљорадник, борац, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
41. ЂУРОВИЋ Малишин РАДОСАВ, рођен 1915. у Даниловграду, професор, борац, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
42. ИВАНОВИЋ Савова ЗАГОРКА, рођена 1923. у Цетињу, ђак, четна болничарка, погинула јула 1942. у подручју Бугојна.
43. ЈАНКОВИЋ Петров ЈОВАН, рођен 1921. у Чешљарима, земљорадник, борац, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
44. ЈАНКОВИЋ Марков ФИЛИП, рођен 1886. у Јанковићима, земљорадник, командир чете, умро (од посљедица рањавања) јула 1942.. у подоучју Бугојна, народни херој.
45. ЈАУКОВИЋ Милићев ДРАГО, рођен 1913. у Шавнику, инжењер, десетао, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
46. ЈОВАНЧЕВИЋ Вељин МИЛОРАД, рођен 1919. у Долцу, земљорадник, борац, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна, народни херој.
47. ЈОВОВИЋ Марков ДУШАН ШОГО, рођен 1925. у Спужу, земљорадник, борац, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
48. КОВАЧЕВИЋ Петров МИЛОЊА, рођен 1918. у Косван Лугу, зем.тт,опаттник, борац, **ПОГИНУО** јула 1942. у подручју Бугојна.
49. ЛОПИЧИЋ Филипов ЂОРЂЕ, рођен 1908. у Цетињу, професор. бооап. погинуо јула 1942. у подоучју Бугојна.
50. МАРИНИЋ Љубица ФИНА, рођена 1920. у Даниловграду, студенткиња, четна болничарка, погинула јула 1942. у подручју Бугоша.
51. МАРТИНОВИЋ Милутинов БРАНКО, рођен 1920. у Даниловграду, студент, борац, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
52. МИЛОШЕВИЋ Андријин СТРАХИЊА, рођен 1917. у Лијевој Ријеци, земљорадник, командир вода, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.

53. МИТРОВИЋ Радов МИТАР, рођен 1914. у Будви, радник, борац, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
54. МАРКОВИЋ Милованов МИЈ1ИЋ, рођен 1920. у Морачи, ђак, борац, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
55. МИЛАНОВИЋ Блажова МИЛКА, рођена 1922. у Шипачну, домаћица, четна болничарка, погинула јула 1942. у подручју Бугојна.
56. МИЋУНОВИЋ Лукина АНЂЕЛИЈА, рођена 1923. у Велестову, домаћица, четна болничарка, погинула јула 1942. у подручју Бугојна.
57. МИЋУНОВИЋ Николин ПЕРО, рођен 1920. у Велестову, земљорадник, борац, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
58. НИКИНОВИЋ Вуков ЛУКА, рођен 1920. у Љуботињу, земљорадник, борац, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
59. НОВОСЕЛ Михаилов САВО, рођен 1923. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
60. ПАВИЋЕВИЋ Томичин НИКОЛА, рођен 1921. у Даниловграду, земљорадник, борац, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
61. ПЕЈОВИЋ Петров ЉУБО, рођен 1916. у Цетињу, студент, командир вода, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
62. ПЕРИЋ ВОЈИСЛАВ, рођен 1916. у Беранама, радник, командир чете, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
63. ПЕРОВИЋ Новичина ДАНИЦА, рођена 1921. у Колашину, ђак, четна болничарка, погинула јула 1942. у подручју Бугојна.
64. ПЕТРИЧЕВИЋ Станишин МИЛО, рођен 1907. у Метеризима, службеник, економ чете, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
65. РАДУЛОВИЋ Марков БОЖО, рођен 1916. у Команима, земљорадник, замјеник политичког комесара чете, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
66. РАДУЛОВИЋ Бошков ВЕЉКО, рођен 1922. у Даниловграду, студент. бопац. погинуо јула 1942. у **подруч1у** Бугоша.
67. РАЖНАТОВИЋ Божов ПЕРО, рођен 1924. у Ријеци Црнојевића, борац, радник, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
68. СЕРАТЛИЋ Јованова СОЛОМИЈА, рођена 1923. у Шавнику, домаћица, четна болничарка, погинула јула 1942. у подручју Бугојна.
69. СТРУГАР Николин ПЕТАР, рођен 1908. у Метеризима, земљорадник, замјеник политичког комесара чете, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
70. ЦЕРОВИЋ Јованова АНКА, рођена 1924. у Боану, ђак, четна болничарка, погинула јула 1942. у подручју Бугојна.
71. ЧВОРОВИЋ Ђуров БРАНКО, рођен 1923. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
72. ШЋЕПАНОВИЋ МИћунов МИЛИСАВ, рођен 1912. у Шавнику, учитељ, десетар, погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.
73. АЛИГРУДИЋ Зеков ЉУБО, рођен 1921. у Зети, ђак, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
74. БАКИЋ Радисавов СЕКУЛА, рођен 1917. у Морачи, студент, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
75. БАРЈАМОВИЋ Петров ИЛИЈА, рођен 1920. у Вирпазару, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
76. БАТЕЗИЋ Миладинов ЧЕДО, рођен 1920. у Жабљаку, ђак, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
77. БОЖОВИЋ Миланов МИЛАН, рођен 1915. у Подгорици, радник, десетар, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.

78. БОКАН Душанов ЂОРЂИЈЕ, рођен 1919. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
79. БОШКОВИЋ Петров МОМЧИЛО, рођен 1924. у Колашину, ђак, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
80. БРГУЉАН Матов МАШО, рођен 1909. у Шкаљарима, Бока Которска, радник, политички комесар чете, погинуо августа 1942. у подручју Купреса, народни херој.
81. ВЕЉОВИЋ Радулов ВУК, рођен 1898. у Подбишћу, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
82. ВЛАОВИЋ Симеунов ЈАГОШ, рођен 1907. у Штитарици, земљорадник, десетар, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
83. ВЛАХОВИЋ Милованов ВЕЉКО, рођен 1917. у Речинама, Колашин, радник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
84. ВУЈАНОВИЋ Савов МУСА, рођен 1924. у Метеризима, ђак, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
85. ВУЈАЧИЋ Андријин ПАВЛЕ, рођен 1922. у Црмници, радник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
86. ВУКАЈЛОВИЋ Вељов МИТАР, рођен 1920. у Речинама, Колашин, ђак, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
87. ВУЈИСИЋ Милованов ИЛИЈА, рођен 1918. у Колашину, студент, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
88. ВУЈИСИЋ Вукосавов ЂОКО, рођен 1921. у Колашину, ђак, борац, умро (од посљедица рањавања) августа 1942. у подручју Купреса.
89. ВУЈОВИЋ Ђурашинов ЈАГОШ, рођен 1909. у Микулићима, Цетиње, земљорадник, десетар, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
90. ВУЈОВИЋ Спасојева ВАСЕ, рођена 1924. у Загарачу, домаћица, четна болничарка, погинула августа 1942. у подручју Купреса.
91. ВУЈОВИЋ Томов ДУШАН ДУЛЕ, рођен 1924. у САД, ђак, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
92. ВУКМИРОВИЋ Веков МИРКО, рођен 1926. у Цеклину, земљорадник, курир, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
93. ВУЛЕТИЋ Јованов БЛАЖО, рођен 1908. у Црмници, земљорадник, десетар, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
94. ГАРДАШЕВИЋ Илијин ВЛАДО, рођен 1920. у Никшићу, ђак, курир, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
95. ГАРДАШЕВИЋ Спасојева ГОСПАВА СЕЈА, рођена 1926. у Ублима, домаћица, курир, погинула августа 1942. у подручју Купреса.
96. ГУБЕРИНИЋ Радосавов ДРАГИША, рођен 1922. у Полицама, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
97. ГУБЕРИНИЋ Жујов НОВАК, рођен 1922. у Полицама, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
98. ДАМЈАНОВИЋ Пунишин МАЛИША, рођен 1910. у Подбишћу, инжењер, замјеник политичког комесара чете, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
99. ДАМЈАНОВИЋ Пунишин РАДИВОЈЕ, рођен 1893. у Подбишћу, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
100. ДАНИЛОВИЋ Милосавов БОЖИДАР, рођен 1921. у Морачи, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
101. ДЕДЕЈИЋ Стеванов БОЖО, рођен 1910. у Штитарици, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.

102. ДОЖИЋ Илијин БЛАЖО, рођен 1903. у Колашину, земљорадник, замјеник политичког комесара чете, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
103. ДОМАЗЕТОВИЋ Ђоков ВУЈАДИН, рођен 1920. у Зети, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
104. ДРАГОВИЋ Мусин ТОМИЦА, рођен 1902. у Даниловграду, радник, десетар, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
105. ДУЈОВИЋ Михаилов СИМО, рођен 1920. у Лијевој Ријеци, радник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
106. ЂУРАШКОВИЋ Савов МИХАИЛО МИШО, рођен 1919. у Оћевићима, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
107. ИВАНОВИЋ Ђурова ЈЕЛЕНА, рођена 1925. у Црмници, домаћица, четна болничарка, погинула августа 1942. у подручју Купреса.
108. ИВЕЗИЋ Драгутинов МИХАИЛО, рођен 1922. у Колашину, ђак, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
109. ЈАБЛАН Ивов ЂОКО, рођен 1908. у Рвашима, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
110. ЈАБЛАН Филипов НИКОЛА КОЛЕ, рођен 1912. у Добрском Селу, службеник, десетар, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
111. ЈАНКОВИЋ Савов ВЕЉКО, рођен 1925. у Јанковићима, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
112. ЈОВАЛЕКИЋ Ивова ДАНИЦА, рођена 1920. у Црмници, домаћица, курир, погинула августа 1942. у подручју Купреса.
113. ЈОВАНОВИЋ Јоков ИЛИЈА, рођен 1924. у Бару, ђак, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
114. ЈОВОВИЋ Иванов ДУШАН, рођен 1920. у Црмници, земљорадник, бооац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
115. КАЛЕЗИЋ Радованов МОМЧИЛО БУТО, рођен 1921. у Даниловграду, студент, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
116. КАЛУЂЕРОВИЋ Ристов ДУШАН, рођен 1919. у Зети, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
117. КОВИЈАНИЋ Милосавов ВУКО, рођен 1900. у Подбишћу, радник, командир вода, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
118. КРАЉЕВИЋ Васов ВЛАДО, рођен 1922. у Друшићима, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
119. КРКОВИЋ Миладинов ЂОРЂЕ, рођен 1921. у Мооачи, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купоеса.
120. ЛОПИЧИЋ Петров СТАНКО, рођен 1908. у Цеклину, учитељ, командир вода, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
121. ЛУБАРДА Зеков ПЕТАР, пођен 1923. у Љуботињу, земљорадник, бооац, погинуо августа 1942. у подоучју Купреса.
122. ЛУБАРДА Николин САВО, рођен 1922. у Љуботињу, ђак, курир, погин^о августа 1942. у подпучт V Купреса.
123. МАРТИНОВИЋ Петров СПАСОЈЕ, рођен 1907. у Башцама, земљопалник. десетар, ПОГИНУО августа 1942. у ПОГПОУЧЈУ Купоеса.
124. МАШКОВИЋ Секулин ВОЈО, рођен 1919. у Мопачи, студент, политички комесар батаљона, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
125. МАШКОВИЋ Новичина ЈЕЛИЦА, рођена 1924. у Плани, домаћица, десетар, погинула 1942. у подручју Купреса, народни херој.

126. МИЈОВИЋ Видојева ДАНИЦА, рођена 1922. у Црмници, домаћица, четна болничарка, погинула августа 1942. у подручју Купреса.
127. МИЈОМАНОВИЋ Петров РАДУЈЕ, рођен 1922. у Морачком Требаљеву, ђак, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
128. МИКОВИЋ Радова СЕНКА, рођена 1919. у Челобрду, домаћица, четна болничарка, погинула августа 1942. у подручју Купреса.
129. МИЛАНОВИЋ Маркишин БЛАЖО, рођен 1917. у Добрској Жупи, учитељ, десетар, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
130. МИЛОШЕВИЋ МОМЧИЛО, рођен 1921. у Лијевој Ријеци, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
131. МРАКОВИЋ Мићова ВУКОСАВА, рођена 1921. у Загарачу, домаћица, четна болничарка, погинула августа 1942. у подручју Купреса.
132. МУГОША Михаилов ШПИРО, рођен 1904. у Подгорици, службеник, замјеник команданта бригаде, погинуо августа 1942. у подручју Купреса, народни херој.
133. ОТАШЕВИЋ Ђуров РИСТО, рођен 1915. у Загарачу, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
134. ПЕТРОВИЋ БАЈО, рођен 1908. у Бјелошима, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
135. ПЕРОВИЋ Николин БЛАЖО, рођен 1915. у Колашину, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
136. ПЕРОВИЋ Пунишин НОВАК, рођен 1900. у Морачи, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
137. ПЕТРОВИЋ Јоков ЂУРО, рођен 1914. у Грађанима, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подпучју Купреса, народни херој.
138. ПЕТРИЧЕВИЋ Богданова АНЂУША, рођена 1913. у Метеризима, домаћица, четна болничарка, погинула августа 1942. у подручју Купреса.
139. ПЕТРИЧЕВИЋ Машанов БОШКО, рођен 1923. у Метеризима, земљорадник, курир, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
140. ПЕТРИЧЕВИЋ Перов ДУШАН, рођен 1910. у Метеризима, земљорадник, замјеник политичког комесара чете, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
141. ПЕТРИЧЕВИЋ Савићев НОВАК, рођен 1914. у Метеризима, земљорадник, борац, умро од посљедица рањавања августа 1942. у подручју Купреса.
142. ПОПИВОДА Лазаров ВАСИЛИЈЕ, рођен 1911. у Бјелице, земљорадник, командир вода, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
143. ПОПОВИЋ Блажова ДАНИЦА, рођена 1923. у Цетињу, ђак, четна болничарка, погинула августа 1942. у подручју Купреса.
144. ПОПОВИЋ Јованов БРАНКО, рођен 1916. у Казанцима, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
145. ПОПОВИЋ Вучићев СЕКУЛЕ, рођен 1913. у Беранама, студент, замјеник политичког комесара чете, погинуо августа 1942. у подручју Купреса, народни херој.
146. ПРЕЛЕВИЋ Миројев ДИМИТРИЈЕ, рођен 1925. у Даниловграду, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
147. РАДУЛОВИЋ Васов ЂУРО, рођен 1916. у Команима, радник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.

148. РАДУЛОВИЋ Николин ШПИРО, рођен 1896. у Спужу, земљорадник, замјеник командира чете, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
149. РАЖНАТОВИЋ Лукин ДУШАН, рођен 1926. у Подгорици, ђак, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
150. РАЖНАТОВИЋ Николин ЛУКА, рођен 1917. у Подгорици, радник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
151. РАКОЧЕВИЋ Томов ВУК, рођен 1910. у Штитарици, подофицир бивше југословенске војске, командир вода, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
152. РАКОВИЋ Томов ИЛИЈА, рођен 1920. у Штитарици, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
153. РАКОЧЕВИЋ Јованов РАДУЛЕ, рођен 1920. у Морачком Требаљеву, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
154. РАШОВИЋ Симеунов БОШКО, рођен 1916. у Колашину, студент, замјеник политичког комесара батаљона, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
155. СЕЛИЋ Благојев БРАНКО, рођен 1919. у Колашину, студент, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
156. СПАСИЋ Симов ДЕЈАН, рођен 1922. у Подгорици, ђак, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
157. СТРУГАР Маркишин НИКИЦА, рођен 1916. у Рвашима, земљорадник, политички комесар чете, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
158. ТОМИЋ Мијатов САВО, рођен 1922. у Подбишћу, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
159. ЋИРОВИЋ Радованов ИЛИЈА, рођен 1921. у Морачи, ђак, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
160. ЋОРИЋ Видојев ИВАН, рођен 1919. у Подбишћу, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
161. УЛИЋЕВИЋ Ђуров НИКОЛА, рођен 1917. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
162. ЦРВЕНКО МИЛО, рођен 1925. у Љуботињу, ђак, курир, погинуо августа 1942. у подручју Купреса.
163. ВУКЧЕВИЋ Ђуров МАРКО, рођен 1921. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо септембра 1942. на Мањачи.
164. СПИЧАНОВИЋ Ников ДУШАН, рођен 1919. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо септембра 1942. на Мањачи.
165. ВЕЛАШЕВИЋ Живков СПАСОЈЕ, рођен 1914. у Даниловграду, студент, десетар, погинуо септембра 1942. у Винцу (долина Врбаса).
166. ДРАГОВИЋ Радованов ВОЈИН, рођен 1914. у Спужу, студент, политички комесар чете, погинуо септембра 1942. у Винцу, народни херој.
167. ЖАРИЋ Митров СТАНКО, рођен 1910. у Даниловграду, правник, умро од посљедица рањавања септембра 1942. у Винцу.
168. ЈАЊЕВИЋ Миров ИЛИЈА, рођен 1920. у Спужу, ђак, борац, погинуо септембра 1942. у Винцу.
169. ЈОВОВИЋ Савов СРЕТЕН ДУЉО, рођен 1921. у Спужу, ђак, борац, погинуо септембра 1942. у Винцу.
170. КОВАЧЕВИЋ Шпиров МИХАИЛО, рођен 1920. у Даниловграду, земљорадник, борац, погинуо септембра 1942. у Винцу.

171. ПОПОВИЋ Ристов ВУЛЕ, рођен 1897. у Спужу, земљорадник. борац, погинуо септембра 1942. у Винцу.
172. ПРАШЧЕВИЋ Илијин МИХАИЛО, рођен 1920. у Спужу, земљорадник, борац, погинуо септембра 1942. у Винцу.
173. ТОМКОВИЋ Митров СТАНКО, рођен 1920. у Даниловграду, земљорадник, борац, погинуо септембра 1942. у Винцу.
174. ВУКЧЕВИЋ Петров ЂУРО, рођен 1914. у Микулићима, радник, командир вода, погинуо октобра 1942. у Оборцима (долина Врбаса).
175. ГРУЈИЋ Милисавов ЛУКА, рођен 1898. у Колашину, земљорадник, борац, погинуо октобра 1942. у Оборцима.
176. ЈОВИЋЕВИЋ Мијатов МАТО, рођен 1922. у Мрацељу, земљорадник, десетар, погинуо октобра 1942. у Оборцима.
177. ВУЛАЈИЋ Божов ВЛАДО, рођен 1926. у Билећи, ђак, борац, погинуо октобра 1942. у борбама између ријеке Јања и Пливе.
178. ЈАКАРА ЈОЗО, рођен 1924. у Босни, земљорадник, борац, погинуо октобра 1942. у борбама између Јања и Пливе.
179. КУМБАР Антона ЈУРЕ, рођен 1924. у Каштелу, земљорадник, борац, погинуо октобра 1942. у борбама између Јања и Пливе.
180. ЛУБАРДА Петров САВО, рођен 1917. у Подгорици, радник, командир вода, погинуо октобра 1942. у борбама између Јања и Пливе.
181. МИНИЋ СТОЈАН, рођен 1923. у Босни, земљорадник, борац, погинуо октобра 1942. у борбама између Јања и Пливе.
182. МУЧАЛИЦА Божов ВЛАДА, рођен 1921. у Колашину, земљорадник, борац, погинуо октобра 1942. у борбама између Јања и Пливе.
183. ГРБОВИЋ Радованов ДРАГУТИН, рођен 1920. у Жабљаку, земљорадник, командир вода, погинуо новембра 1942. у Книнској крајини.
184. ГРУЈИЋ Милосавов ПЕРО, рођен 1905. у Подбишћу, земљорадник, борац, погинуо новембра 1942. у Книнској крајини.
185. ДУКОВИЋ Радивојев РАДОСАВ, рођен 1917. у Жабљаку, земљорадник, десетар, погинуо новембра 1942. у Книнској крајини.
186. ДУЛИБАБИЋ Нике АНТЕ, рођен 1922. у Далмацији, земљорадник, борац, погинуо новембра 1942. у Книнској крајини.
187. ЕРЦЕГ Мате ЈУРЕ, рођен 1923. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо новембра 1942. у Книнској крајини.
188. ЖИЖИЋ Божов СПАСОЈЕ, рођен 1922. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо новембра 1942. у Книнској крајини.
189. ЗВОНИМИР Стипе ПЕРКО, рођен 1919. у Сплиту, радник, погинуо новембра 1942. у Книнској крајини.
190. ЈАНКОВИЋ Божов МАНОЈЛО, рођен 1922. у Крњој Јели, ђак, борац, погинуо новембра 1942. у Книнској крајини.
191. КЕКОВИЋ Блажова МИЛКА, рођена 1922. у Загарачу, домаћица, четна болничарка, погинула новембра 1942. у Книнској крајини.
192. ЛАТИН Иве КРСТО, рођен 1918. у Водицама, земљорадник, борац, погинуо новембра 1942, у Книнској крајини.
193. МАКСИМОВИЋ МИЛИЋ, рођен 1923. у Босни, земљорадник, борац, погинуо новембра 1942. у Книнској крајини.
194. МИКУЛАНДРА АНТЕ, рођен 1921. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо новембра 1942. у Книнској крајини.
195. МОРОВИЋ МАРЈАН, рођен 1920. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо новембра 1942. у Книнској крајини.

196. НОВОСЕЈ1 Миладинов МЈ1АЂЕН, рођен 1920. у Жабљаку, земљорадник, десетар, погинуо новембра 1942. у Книнској крајини.
197. ПРЕЛЕВИЋ. Савов МИЛОСАВ, рођен 1924. у Љешници, ђак, борац, погинуо новембра 1942. у Книнској крајини.
198. РАКЕТИЋ Крстов МИЛАДИН, рођен 1906. у Шавнику, земљорадник, десетар, погинуо новембра 1942. у Книнској крајини.
199. РАКОЧЕВИЋ Вукосавова ДАРА, рођена 1924. у Колашину, домаћица, четна болничарка, погинула новембра 1942. у Книнској крајини.
.200. ЖУГИЋ Милутинов МЛАЂЕН, рођен 1922. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. на Цинцар-планини.
201. ПЕРУНОВИЋ Петров ДОБРОСАВ ЂЕДО, рођен 1910. у Никшићу, правник, политички комесар чете, погинуо децембра 1942. на Цинцар-планини.
202. БОРИЛОВИЋ Кићов ТОМО, рођен 1916. у Бајицама, радник, замјеник политичког комесара чете, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
203. ВЕЉОВИЋ Милосавов МИНА, рођен 1910. у Колашину, земљорадник, десетар, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
204. ВЕЉОВИЋ Милосавов РАТКО, рођен 1913. у Колашину, радник, командир вода, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
205. ГРУБИШИЋ Јакова ЈАКОВ, рођен 1923. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
206. ГРУБИШИЋ Јакова КРСТО, рођен 1920. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
207. ЕРЦЕРГ Мате ЈЕРЕ, рођен 1923. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
208. ЕРЦЕГ МИЛИЦА, рођена 1927. у Долцу (Гламоч), домаћица, четна болничарка, погинула децембра 1942. у подручју Ливна.
209. ЕРЦЕГ Изе СТИПЕ, рођен 1923. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
210. ИВАНИШЕВИЋ Перов ЛУКА, рођен 1912. у Цетињу, радник, политички комесар чете, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
211. ИШАК ЈАКОВ, рођен 1924. у Босни, радник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
212. КРНЕТА ДУШАН, рођен 1924. у Слуњу, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
213. ЛАЛОВИЋ Новичин ГОЈКО, рођен 1914. у Жабљаку, учитељ, командир вода, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
214. МАШИЋ Вукашинов ЂУРКО, рођен 1914. у Дужима, Шавник, радник, десетар, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
215. МИКУЛАНДРА Анте ВИЦЕ, рођен 1911. у Билицама, земљорадник, десетар, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
216. МИКУЛАНДРА Иве ВИЦЕ, рођен 1918. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
217. МИКУЛАНДРА Нике ИВЕ, рођен 1920. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
218. МИКУЛАНДРА Анте ИВЕ, рођен 1922. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
219. МИКУЛАНДРА Анте ЈЕРКО, рођен 1918. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
220. МИКУЛАНДРА Вице КАТА, рођена 1918. у Билицама, домаћица, болничарка, погинула децембра 1942. у подручју Ливна.

221. МИКУЛАНДРА Иве МИЛЕ, рођен 1912. у Билицама, земљорадник, десетар, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
222. ПОПОВИЕ Комненов ТОДОР, рођен 1920. у Казанцима, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
223. РАДОЊИЋ Вучетина ДРАГИЦА, рођена 1914. у Шавнику, домаћица, референт санитетског батаљона, погинула децембра 1942. у подручју Ливна.
224. РАШЛИЋ. БЛАЖО, рођен 1923. у Босни, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
225. СЛАДОВЉЕВ ВЛАДИМИР, рођен 1914. у Далмацији, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
226. СТРИКОМАН АНТЕ, рођен 1913. у Далмацији, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
227. ТОМИЋ Божов ГРУЈИЦА, рођен 1920. у Ускоцима, ђак, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
228. ЧАЛЕТА ШИМЕ, рођен 1917. у Далмацији, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
229. ЧЕЛЕБИЋ Илијин ЈОКО, рођен 1925. у Штитарима, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
230. ЧЕПИЋ Ђуров ВОЈИН, рођен 1918. у Морачи, земљорадник, десетар, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
231. ЧОГО ЈЕРЕ, рођен 1919. у Далмацији, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
232. ШАРИЋ Шпире УРОШ, рођен 1914. у Билицама, земљорадник, десетар, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
233. ШЕВИЋ МАРКО, рођен 1927. у Босни, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Ливна.
234. ВЕЈИН Ђуре МИЛОВАН МИЋО, рођен 1923. у Слуњу, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Дувна.
235. ВУКИЋЕВИЋ Јованов ДУШАН, рођен 1923. у Љуботињу, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Дувна.
236. ВУКИЋЕВИЋ Јоков ПЕТАР, рођен 1920. у Љуботињу, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Дувна.
237. ЈАКШИЋ Марка ДРАГО, рођен 1920. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Дувна.
238. ЈУРАС Вицин АНТЕ, рођен 1921. у Билицама, радник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Дувна.
239. КНЕЖЕВИЋ МИТАР, рођен 1921. у Чеварима (Босна), радник, курир, погинуо децембра 1942. у подручју Дувна.
240. МИЛАНОВИЋ ВЛАДО, рођен 1915. у Босни, радник, борац, погинуо децембра 1942. у подручју Дувна.
241. ЗЕЧЕВИЋ Михаилова ДАНИЦА, рођена 1923. у Лијевој Ријеци, домаћица, четна болничарка, погинула децембра 1942. у **ПОДРУЧ1V** Дувна.
242. ПЛАМЕНАЦ Томов ЈОВО РУС, рођен 1911. у Црмници, правник, интендант батаљона, **ПОГИНУО** децембра 1942. у подоучју Дувна.
243. РАЈКОВИЋ Филипов ТОМО, рођен 1890. у Шавнику, земљорадник. бопац, погинуо децембпа 1942. у подручју Дувна.
244. САМАРЏИЋ СИМО, рођен 1923. у Слуњу, земљорадник, борац, **ПОГИНУО** деиембра 1942. у подоучју Дувна.
245. СТАНИЋ Петров ИЛИЈА, рођен 1915. у Ускоцима, ппавник, командио вода, погинуо децембра 1942. у подоучју Дувна.
246. ЦРНЧЕВИЋ Ников ЂОКО, рођен 1916. у Црмници, радник, командир вода, погинуо децембра 1942. у подручју Дувна.

247. ВУЈАЧИЋ Ристов МАКСИМ, рођен 1899. у Никшићу, земљорадник, борац болесник, погинуо децембра 1942. при повлачењу болнице преко Гламоча.
248. ВУЈАЧИЋ Ристов МИЛИСАВ, рођен 1897. у Никшићу, земљорадник, борац болесник, погинуо децембра 1942. при повлачењу болнице преко Гламоча.
249. ВУКЧЕВИЋ Петров ЂОКО, рођен 1890. у Подгорици, радник, борац болесник, погинуо децембра 1942. при повлачењу болнице преко Гламоча.
250. ЋОКИЋ Васов ВУКО, рођен 1902. у Колашину, трговац, борац болесник, погинуо децембра 1942. при повлачењу болнице преко Гламоча.
251. ЖУГИЋ Митрова ПЕЛАГИЈА, рођена 1912. у Жабљаку, домаћица, болничарка, погинула децембра 1942. при повлачењу болнице преко Гламоча.
252. ЈАНКЕТИЋ Митрова СТАНКА, рођена 1910. у Шавнику, домаћица, болничарка, погинула децембра 1942. при повлачењу болнице преко Гламоча.
253. ЈОВАЛЕКИЋ Јоков ИЛИЈА, рођен 1912. у Црмници, трговац, борац рањеник, погинуо децембра 1942. при повлачењу болнице преко Гламоча.
254. ЈОВАНОВИЋ Јоков МИЛИВОЈЕ, рођен 1922. у Црмници, ђак, борац рањеник, погинуо децембра 1942. при повлачењу болнице преко Гламоча.
255. ЈОВОВИЋ Миливојев ДРАГОЉУБ БАТА, рођен 1920. у Колашину, ђак, борац рањеник, погинуо децембра 1942. при повлачењу болнице преко Гламоча.
256. КРСТАЈИЋ Душанова МИЛА, рођена 1924. у Жабљаку, домаћица, болничарка, погинула децембра 1942. при повлачењу болнице преко Гламоча.
257. ЛАКИЋЕВИЋ Блажева ДАРА, рођена 1922. у Колашину, домаћица, болничарка, погинула децембра 1942. при повлачењу болнице преко Гламоча.
258. ЛОПИЧИЋ Ђурова МИЛИЦА, рођена 1920. у Цеклину, домаћица, болничарка, погинула децембра 1942. при повлачењу болнице преко Гламоча.
259. НИКИТОВИЋ Мирков ВОЈИН, рођен 1913. у Жабљаку, службеник, командир вода, погинуо као рањеник 1942. при повлачењу болнице преко Гламоча.
260. НИКИТОВИЋ Војина МАРИЈА, рођена 1914. у Србији, службеница, болничарка, погинула децембра 1942. при повлачењу болнице преко Гламоча.
261. ПЕТРИЧЕВИЋ Никова ЋАЛИЦА, рођена 1923. у Метеризима, домаћица, болничарка, погинула децембра 1942. при повлачењу болнице преко Гламоча.
262. ПОПОВИЋ Ристов РАДОМИР, рођен 1918. у Шавнику, студент, борац, погинуо као рањеник, децембра 1942. при повлачењу болнице преко Гламоча.

Према томе из бригаде је у години 1942. погинуло, подлегло ранама или умрло:

борацa	162
десетара	23
водника и водних делегата	16
командира чете и замјеника	5
политичких комесара чете и замјеника	11
политичких комесара батаљона и замјеника	2
замјеника команданта бригаде	1
интенданата батаљона	1
референата батаљонског санитета	1
болничарки	29
економа чете	1
курира	10
У К У П Н О:	262

1943.

1. АБРАМОВИЋ Ђоков ВЕЦО, рођен 1914. у Бјелицама, службеник, борац, погинуо јануара 1943. у Голубићу.
2. ЈОВАНОВИЋ Васова ЉУБИЦА МАША, рођена 1923. у Паштровићима, домаћица, десетар, погинула јануара 1943. у Голубићу.
3. МАРТИНОВИЋ Кићов НИКО, рођен 1919. у Бајицама, учитељ, командир вода, погинуо јануара 1943. у Голубићу.
4. МИЛАНОВИЋ Ников БОШКО, рођен 1922. у Добрској Жупи, земљорадник, борац, погинуо јануара 1943. у Голубићу.
5. ПЕЈАНОВИЋ Машов ЂУРО, рођен 1923. у Добрском Селу, земљорадник, десетар, погинуо јануара 1943. у Голубићу.
6. ПЕТРИЧЕВИЋ Перова ДЕСАНКА ДЕСА, рођеиа 1923. у Метеризи, домаћица, четна болничарка, погинула јануара 1943. у Голубићу.
7. ЂУРАН Јове ОБРАД, рођен 1915. у Доњим Казанцима, земљорадник, борац, погинуо јануара 1943. у подручју Стрмице.
8. КЕРКЕЗ МИЛЕ, рођен 1923. у Босни, земљорадник, борац, погинуо јануара 1943. у подручју Стрмице.
9. МИКУЛАНДРА Анте БОЖО, рођен 1922. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо јануара 1943. у подручју Стрмице.
10. МИКУЛАНДРА Јере ДАНЕ, рођен 1920. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо јануара 1943. у подручју Стрмице.
11. МИКУЛАНДРА Јове ИВЕ, рођен 1921. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо јануара 1943. у подручју Стрмице.
12. МИКУЛАНДРА Луке ЈОЗО, рођен 1926. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо јануара 1943. у подручју Стрмице.
13. МИЛАНОВИЋ ПЕТАР, рођен 1922. у околини Книна, ђак, борац, погинуо јануара 1943. у подручју Стрмице.
14. МИХАИЛО НИКОЛА, рођен 1920. у Прову (Босна), земљорадник, борац, погинуо јануара 1943. у подручју Стрмице.
15. МИХАИЛО Нике НИКО, рођен 1922. у Прову (Босна), земљорадник, борац, погинуо јануара 1943. у подручју Стрмице.
16. МРКИЋ Радулов МИЛАН, рођен 1915. у Даниловграду, подофицир бивше југословенске војске, погинуо као командир вода, јануара 1943. у подручју Стрмице.

17. РАДОЊИЋ Крстов ВАСО РУС, рођен 1920. у Даниловграду, земљорадник, погинуо јануара 1943. у подручју Стрмице.
18. РОСИЋ. Митра САВО, рођен 1925. у Јаругама (Босна), земљорадник, борац, погинуо јануара 1943. у подручју Стрмице.
19. МИНИЋ Миливоја МИЊАШ, рођен, 1916. у Ускоцима, радник, политички комесар чете, погинуо фебруара 1943. у Имотском.
20. БАБИЋ Лазе ЛАЗО, рођен 1913. у Јаругама (Босна), радник, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
21. БАЈАГИЋ Тодоров ПЕТАР, рођен 1899. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
22. БЕАРА ДУШАН, рођен 1923. у Босни, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
23. БОЖИЋ Раде ДАНЕ, рођен 1922. у Слуњу, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
24. БРОЧЕТА Иве МИЛАН, рођен 1916. у Губину (Босна), земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
25. ВУКОВИЋ Милинков САВО, рођен 1921. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
26. ВУКОСАВЉЕВИЋ Ристов ЉУБО, рођен 1917. у Црмници, земљорадник, десетар, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
27. ГАГОВИЋ Мирков ЖИВКО, рођен 1904. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
28. ГАШИЋ Илије ИЛИЈА, рођен 1925. у Пеуљу (Босна), земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
29. ГАШИЋ Јанка НИКОЛА, рођен 1913. у Пеуљу (Босна), радник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
30. ГЛОМАЗИЋ Ђорђијев МИЛИНКО, рођен 1919. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
31. ГРУЈИЋ Радошев МИЈАЈЛО, рођен 1884. у Колашину, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
32. ДЕНИЋ Крсте ПЕРО, рођен 1920. у Сајковићима (Босна), земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
33. ДЕНИЋ Крсте МИРКО, рођен 1922. у Сајковићима (Босна), земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
34. ДОБРИЦА Перин НИКОЛА, рођен 1923. у Прову (Босна), земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дпежнице и Коњица.
35. ЂУРАН Стеве ЛУКА, рођен 1914. у Чепрзлију (Босна), земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица. (
36. ЂУРОВИЋ Мирков ЂУРО, рођен 1912. у Подгорици, службеник, командир вода, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.

37. ИВЕТИЋ Стеве ЈАНКО, рођен 1922. у Горњим Казанцима (Босна), земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
38. ИВЕТИЋ Илије НИКОЛА, рођен 1922. у Горњим Казанцима, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
39. ИВЕТИЋ Марка НИКОЛА, рођен 1925. у Јаругама (Босна), радник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
40. ИВЕТИЋ Николе СИМЕ СИМИЦА, рођен 1916. у Горњим Казанцима, радник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
41. ИВЕТИЋ Симе СТЕВО, рођен 1923. у Јаругама (Босна), земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
42. ИВЕТИЋ Симе СИМИЦА, рођен 1907. у Горњим Казанцима, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
43. ИЊАЦ Пере МИРКО, рођен 1922. у Горњим Казанцима, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
44. ЈОВАНОВИЋ Миливојев ПЕРО, рођен 1904. у Колашину, радник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
45. КАТИЋ Нике МАРКО, рођен 1923. у Горњим Казанцима, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
46. КЕКОВИЋ Миливојев СПАСОЈЕ, рођен 1924. у Загарачу, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
47. КЛИСИЋ Милова ДРАГИЦА, рођена 1919. у Црмници, домаћица, политички комесар чете, погинула фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
48. КОВАЧЕВИЋ Драгоја МИЛАН, рођен 1923. у Слуњу, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
49. ЛАЗАРЕВИЋ Новакова ДАНИЦА, рођена 1923. у Шавнику, домаћица, четна болничарка, погинула 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
50. ЛОВРЕН Пере МИЛОШ, рођен 1907. у Неглушици (Босна), радник, десетар, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
51. ЈБУБОЈА Илије СТОЈАН, рођен 1914. у Неглушици, радник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
52. МАЉКОВИЋ Јове ПЕРО, рођен 1878. у Прову (Босна), земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
53. МАНДИЋ МАНЕ, рођен 1923. на Кордуну, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
54. МЕДИН Ников ЂУРО, рођен 1912. у Паштровићима, земљорадник, командир вода, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.

55. МИЛАНОВИЋ Машанов ВАСО, рођен 1892. у Грађанима, радник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
56. МИЈОВИЋ Вукосавов ВУКОТА, рођен 1918. у Шавнику, ђак, десетар, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
57. МИЈОВИЋ Милов БРАНКО, рођен 1914. у Бару, земљорадник, десетар, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
58. МИКОВИЋ Радов НИКО, рођен 1923. у Паштровићима, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
59. МИРКОВИЋ Богданов ВОЈИН, рођен 1921. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
60. МИТРОВИЋ Ников ДУШАН, рођен 1920. у Црмници, земљорадник, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
61. НЕНАДИЋ Ристе ЛУКА, рођен 1920. у Богдашима (Босна), земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
62. ПЕКИЋ ПАНТО, рођен 1907. у Црмници, радник, командир вода, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
63. ПЕТРИЧЕВИЋ Филипов ЈОВО, рођен 1921. у Метеризима, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
64. ПОПОВИЋ Миливојев ВАСО, рођен 1888. у Никшићу, официр бивше југословенске војске, погинуо као командир батерије, фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
65. ПОПОВИЋ Миле ЂОРЂЕ, рођен 1924. у Сајковићима (Босна), земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
66. РОСИЋ Мате МАРКО, рођен 1913. у Муђу (Сплит), земљорадник, десетар, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
67. РОСИЋ Пере СТЕВО, рођен 1924. у Доњим Казанцима, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
68. СЕКУЛИЋ ДЕСА, рођена 1924. у Црмници, ђак, четна болничарка, погинула фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
69. СЛАВИЦА Пере МЛАДЕН, рођен 1924. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
70. ЋУРУВИЈА Симе МЛАДЕН, рођен 1923. у Слуњу, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
71. ЦРНЧЕВИЋ Никова ЂИЛИЦА, рођена 1910. у Црмници, домаћица, четна болничарка, погинула фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
72. ЧУРОВИЋ Момиров РАДОМИР, рођен 1910. у Жабљаку, правник, командир вода, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.

73. ШИНИК Драгутина ДРАГАН, рођен 1923. у Јаругама (Босна), земљорадник, борац, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
74. ШОФРАНАЦ Митров МАРКО, рођен 1917. у Рвашима, земљорадник, руководилац политодела бригаде, погинуо фебруара 1943. у борбама између Дрежнице и Коњица.
75. БАРОБИЋ Мргудов СИМО, рођен 1917. у Бандићима, земљорадник, командир вода, погинуо марта 1943. на Вилића гумну, народни херој.
76. БЕАРА Мане НИКОЛА, рођен 1924. у Бугојну, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
77. БОШКОВИЋ Ивана СЛАВКО, рођен 1926. у Чапрзлијама (Босна), земљорадник, борац, погинуо марта 1943. на Вилића Гумну.
78. БУЉУГИЋ МУЈО, рођен 1922. у Дувну, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
79. ВУЈАНОВИЋ Перов ВАСИЛИЈА, рођен 1922. у Друшићима, свршени матурант, замјеник политичког комесара чете, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
80. ВУЈАЧИЋ Костов БРАНКО, рођен 1922. у Зети, ђак, борац, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
81. ВУЈАШЕВИЋ БРАНКО, рођен 1923. на Кордуну, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
82. ВУЈОВИЋ Видаков ИЛИЈА, рођен 1915. на Чеву, земљорадник, замјеник командира чете, погинуо марта 1943. на Вилића гумну,
83. ВУЈОВИЋ Петров ОБРЕН, рођен 1919. у Ожеговици, студент, политички комесар чете, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
84. ВУКИЋЕВИЋ Јованов БРАНКО, рођен 1925. у Љуботињу, ђак, борац, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
85. ВУШУРОВИЋ МАРКО, рођен 1918. у Микулићима, земљорадник, десетар, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
86. ГРУБОР МИХАИЛО, рођен 1923. на Кордуну, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
87. ДИДОВИЋ Шпире МИЈО, рођен 1925. у Клису, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
88. ЂОКИЋ Милинкова ДУЊА, рођена 1926. у Морачи, домаћица, десетар, погинула марта 1943. на Вилића гумну.
89. ЂУРОВИЋ Станков ШЋЕПАН, рођен 1919. у Даниловграду, подофицир бивше југословенске војске, погинуо као командир вода марта 1943. на Вилића гумну.
90. ЖИВКОВИЋ Милованов ЉУБО МАКА, рођен 1920. у Крњој Јели, земљорадник, десетар, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
91. ЖУГИЋ Павлов СЕКУЛЕ, рођен 1923. у Жабљаку, ђак, курир, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
92. ЗАГОРАЦ Симе ЈОВИЦА, рођен 1918. у Сајковићима (Босна), земљорадник, борац, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
93. ЗВИЦЕР Благотин ЈОВО, рођен 1914. у Цуцима, земљорадник, командир вода, погинуо марта 1943. на Вилића гумну, народни херој.
94. ИЊАЦ Ипије ДУШАН, рођен 1914. у Сајковићима, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
95. ИЊАЦ Илије МИТАР, рођен 1917. у Сајковићима, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
96. ИВЕТИЋ Николе НИКОЛА, рођен 1905. у Јаругама (Босна), земљорадник, борац, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.

97. ЈАКШИЋ Крсте МИЈ1Е, рођен 1921. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
98. ЈАНКОВИЋ Савов ЈАНКО, рођен 1922. у Јанковићима, земљорадник, десетар, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
99. ЈАНКОВИЋ Миров КОМНЕН, рођен 1922. у Морачи, ђак, десетар, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
100. ЈЕКНИЋ Спасојев ВОЈИСЈ1АВ, рођен 1922. у Морачи, земљорадник, десетар, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
101. ЈОВИЋЕВИЋ Јованов НИКОЛА, рођен 1923. у Дијеви, земљорадник, десетар, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
102 ЈОВОВИЋ Ћеткова РОКСАНДА РУСА, рођена 1924. у Спужу, домаћица, четна болничарка, погинула марта 1943. на Вилића гумну.
103. КЕКОВИЋ Митров ДУШАН, рођен 1911. у Загарачу, земљорадник, командир вода, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
104. КОМАТИНА МИЛОВАН, рођен 1923. на Кордуну, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
105. МАРТИНОВИЋ Ивов БЛАЖО, рођен 1921. у Бајицама, радник, десетар, погинуо марта 1943. на Вилића гумну, народни херој.
106. МИТРОВИЋ МИЛАН, рођен 1923. на Кордуну, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
107. НИКОЛИЋ Радованов МИЛОШ, рођен 1925. у Ластви, ђак, борац, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
108. ПЕТРИЧЕВИЋ Иванов МАРКО, рођен 1923. у Метеризима, земљорадник, десетар, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
109. ПЈЕВАЦ МИЛАН, рођен 1924. у Слуњу, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
110. РАДОВИЋ Мијатов БЛАЖО, рођен 1910. у Зети, професор, командир вода, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
111. РАДИЋ Остоје ВЛАДО, рођен 1911. у Прову (Босна), земљорадник, десетар, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
112. РОСИЋ Илије ЈОВИЦА, рођен 1920. у Сајковићима, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
113. СЛАВИЦА Марка ШПИРО, рођен 1914. у Билицама, земљорадник, десетар, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
114. СПАЈИЋ Шимуна МАРКО, рођен 1925. у Солину, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
115. СТРУГАР Андријин ДУШАН, рођен 1918. у Рвашима, учитељ, командир чете, погинуо марта 1943. на Вилића гумну, народни херој.
116. СТРУЊАШ Милутинов РАДОМИР, рођен 1924. у Ускоцима, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
117. ЧОНИЋ ЂУРО, рођен 1924. на Кордуну, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. на Вилића гумну.
118. ЧОЛИЋ ЂУКА, рођена 1925. у Босни, домаћица, болничарка, погинула марта 1943. на Вилића гумну.
119. БАРЈАМОВИЋ Томов КИЋО, рођен 1917. у Грађанима, агпоном, командир вода, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
120. БИКИЋ Митра НИКО, рођен 1925. у Прову, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
121. БЛАГОЈЕВИЋ Милованов БОШКО, рођен 1905. у Шавнику, земљорадник. командир вода, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.

122. БРАЈОВИЋ. Станков ВОЈИН, рођен 1918. у Спужу, земљорадник, командир вода, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од. Неретве до Невесиња.
123. БРАТИЋ Томов ПЕТАР, рођен 1895. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до. Невесиња.
124. БРКАНОВИЋ Нике ЛУКА, рођен 1924. у Јаругама (Босна), земљорадник, борац, погинуо марта 1943. у борбама од Неретве до-Невесиња.
125. ВИДОВИЋ Стеве ДАМЈАН, рођен 1913. у Стрмици, земљорадник, десетар, погинуо марта 1943. у борбама од Неретве до Невесиња.
126. ВРАЧАР Ширков РИСТО, рођен 1920. у Шавнику, земљорадник,. десетар, погинуо марта 1943. у борбама од Неретве до Невесиња.
127. ВУЈОВИЋ Живков БЛАГОТА. рођен 1914. у Даниловграду, земљорадник, командир вода, погинуо марта 1943. у борбама од Неретве до Невесиња.
128. ВУКОСАВЉЕВИЋ Милов НИКОЛА, рођен 1919. у Црмници, земљорадник, десетар, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
129. ВУКОВИЋ Шиме ЈОСО. рођен 1922. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
130. ВУКОВИЋ Шиме МИЛКА, рођена 1923. у Билицама, домаћица, болничарка, погинула марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
131. ВУКЧЕВИЋ Ђуров ВАСО, рођен 1908. у Црмници земљорадник, командир вода, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
132. ВУЧИНИЋ Радосава МИЛЕНА, рођена 1922. у Церову, домаћица, болничарка, погинула марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
133. ДАКИЋ Милошев ЈЕВРЕМ, рођен 1917. у Шавнику, земљорадник, командир вода, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
134. ДЕНИЋ Милована ЈОВО, рођен 1912. у Губину (Босна), земљорадник, десетар, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
135. ДОБРИЦА Јове МИЈО, рођен 1905. у Прову, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
136. ГОЛОВИЋ Ђоков МИЛЕНКО, рођен 1918. у Шавнику, земљорадник, десетар, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
137. ГРАНИЋ Ивана ФИЛИП, рођен 1909. у Муђу (Сплит), земљорадник, десетар, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
138, ДОБРКОВИЋ Петрова МИЛИЦА, рођена 1922. у Црмници, домаћица, четна болничарка, погинула марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
139. ЗАРУБИЦА Спасојев ВЕЛИМИР, рођен 1919. у Шавнику, ђак, десетар, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.

140. ЗОРО Ивана МАТЕ, рођен 1912. у Муђу, земљорадник, десетар, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
141. ЈУРИЋ Стеве МИЛОШ, рођен 1912. у Губину (Босна), земљорадник, десетар, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
142. ЛАЂИЋ Ђуров ВОЈИСЛАВ, рођен 1918. у Зети, земљорадник, командир вода, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
143. ЛАКИЋ Милошев ЈАКША, рођен 1920. у Даниловграду, земљорадник, командир вода, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
144. МАКСИЋ Мује ОМЕР, рођен 1907. у Прислапу (Ливно), радник, борац, погинуо марта 1943. год. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
145. МАРЈАН Јовин БОЖО, рођен 1921. у Губину, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
146. МАРКОВИЋ Шпиров БОЖО, рођен 1923. у Црмници, ђак, десетар, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
147. МИЈАЧ Филипов БЛАЖО, рођен 1925. у Црмници, земљорадник, курир, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
148. МИЈУШКОВИЋ Блажов др РАДОЈЕ, рођен 1902. у Никшићу, љекар, погинуо као управник болнице марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
149. МИРАНОВИЋ Симов ДУШАН, рођен 1910. у Зети, земљорадник, командир вода, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
150. ПАЈЧИН Илије КОСТА, рођен 1921. у Губину, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
151. ПАЈЧИН Миле ДАНЕ, рођен 1923. у Губину, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
152. ПАШИЋ Милосава МИЛАН, рођен 1923. у Слуњу, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
153. ПОПОВИЋ Живков УРОШ, рођен 1909. у Шавнику, подофицир бивше југословенске војске, погинуо као замјеник командира чете марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
154. РОЛОВИЋ Николина МИЛЕВА, рођена 1924. у Црмници, домаћица, четна болничарка, погинула марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
155. САНКОВИЋ Митров СТЕВО, рођен 1912. у Паштровићима, земљорадник, командир вода, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
156. СТОЈАНОВИЋ Миркова СТАНКА, рођена 1924. у Даниловграду, домаћица, четна болничарка, погинула марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
157. ЋАЛЕТА-ЦАР Иве ДРАГО, рођен 1920. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.

158. ЋАЈ1ЕТА-ЦАР Мирка ИВАНКА, рођена 1919. у Билицама, домаћица, болничарка, погинула марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
159. ЋАЈ1ЕТА-ЦАР Јуре ФРАНЕ, рођен 1920. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
160. ЋУК Мије ПЕТАР, рођен 1906. у Муђу, земљорадник, десетар, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
161. ЧЕЈ1ЕБИЋ Савов Милован, рођен 1913. у Штитарима, студент политички комесар батаљона, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња, народни херој.
162. ОРЈ1АНДИЋ Јоков БЛАЖО, рођен 1914. у Црмници, студент, политички комесар бригаде, погинуо марта 1943. на Шатор--планини, народни херој.
163. ШИНАК Илије ЈОВО, рођен 1923. у Јаругама (Босна), земљорадник, борац, погинуо марта 1943. у борбама вођеним од Неретве до Невесиња.
164. ВЕШОВИЋ Петров МИРКО, рођен 1907. у Лијевој Ријеци, адвокат, члан Авноја, погинуо априла 1943. у подручју Гацка.
165. МИШКОВИЋ Радованов МИЛИВОЈЕ МУСА, рођен 1916. у Даниловграду, земљорадник, командир вода, погинуо априла 1943. у подручју Гацка.
166. БАБИЋ Јове ЂОРЂЕ, рођен 1924. у Јаругама, радник, борац, умро од посљедица рањавања априла 1943. у подручју Калиновика.
167. БАБИЋ Лазе МИРКО, рођен 1913. у Јаругама, земљорадник, десетар, погинуо априла 1943. у подручју Калиновика.
168. БАБИЋ Јанка НИКОЛА, рођен 1924. у Јаругама, земљорадник, борац, погинуо априла 1943. у подручју Калиновика.
169. ЂУКИЋ Душана МИЛАН, рођен 1921. у Пеуље (Босна), радник, борац, умро априла 1943. у подручју Калиновика од посљедица рањавања.
170. ЂУРАШКОВИЋ Вељков ИЛИЈА, рођен 1914. у Оћевићима, службеник, борац, погинуо априла 1943. у подручју Калиновика.
171. ЂУРКОВИЋ Симе ЛАЗО, рођен 1914. у Гркавцима (Босна), земљорадник, десетар, погинуо априла 1943. у подручју Калиновика.
172. МИЈАТОВИЋ Јованова МИЈОЈБКА, рођена 1908. у Крњој Јели, домаћица, борац, умрла од болести априла 1943. у подручју Калиновика.
173. ПОПОВИЋ Илијин РАДОМИР, рођен 1913. у Пиви, земљорадник, командир вода, умро априла 1943. у подручју Калиновика.
174. СЈЕКЛОЋА Милов СВЕТО, рођен 1921. у Црмници, земљорадник, десетар, умро од болести априла 1943. у подручју Калиновика.
175. ЦВИЈИН Илије СТОЈАН, рођен 1923. у Гркавцима, земљорадник, борац, умро од болести априла 1943. у подручју Калиновика.
176. БАРЈАМОВИЋ Ивов РАКО, рођен 1909. у Црмници, земљорадник, командир вода, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
177. БРОЧЕТА Илије ДАНЕ, рођен 1913. у Губину (Босна), земљорадник, десетар, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.

178. ВЕЉИЋ Марков РАДОЈЕ, рођен 1920. у Долцу, земљорадник, борац, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
179. ГРАХОВАЦ Петра ВЛАДО, рођен 1925. у Батковићима (Невесиње), земљорадник, борац, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
180. ИЛИЋ Лазара СТЕВАН, рођен 1909. у Пађанима (Босна), земљорадник, командир вода, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
181. КОСТИЋ М. БЛАГОЈЕ, рођен 1924. у Смријечну (Пива), земљорадник, борац, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
182. КУСОВАЦ Миланов АНДРИЈА, рођен 1917. у Љуботињу, студент, десетар, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
183. МАТАНОВИЋ Андријин БОЖО, рођен 1915. у Улцињу, радник, командир вода, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
184. МЕРДОВИЋ Милованов АРСЕНИЈЕ, рођен 1898. у Курикућима, земљорадник, борац, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
185. МИКУЛАНДРА Иве ВЛАДО, рођен 1920. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
186. МИКУЛАНДРА Крсте ФРАНЕ, рођен 1914. у Билицама, земљорадник, десетар, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
187. МИТРОВИЋ Ников МИЛАН, рођен 1926. у Будви, земљорадник, борац, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до шавника.
188. МИТРОВИЋ Лазов ТОМО, рођен 1916. у Будви, земљорадник, командир вода, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
189. МИХАНОВИЋ Марина ПЕТАР, рођен 1918. у Сплиту, земљорадник, десетар, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
190. ОДОВИЋ МИЛЕ, рођен 1919. у Жабљаку, земљорадник, десетар, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
191. ОБРАДОВИЋ Димитријин БОШКО, рођен 1922. у Беранама, земљорадник, борац, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
192. ОРТАШ Махмута МЕХМЕД, рођен 1925. у Ливну, радник, борац, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
193. НОВАКОВИЋ Васова СТАНКА, рођена 1922. у Жабљаку, домаћица, четна болничарка, погинула априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
194. РАДОВИЋ Савова ЈЕЛЕНА, рођена 1922. у Црмници, домаћица, четна болчичарка, погинула априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
195. ЋИРОВИЋ Милованов ВУЛЕ, рођен 1915. у Колашину, агроном, командии вода, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.

196. ЦВИТКОВИЋ Петра МАТЕ, рођен 1913. у Огорју (Босна), земљорадник, десетар, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
197. МАРКОВИЋ Боже УРОШ, рођен 1913. у Огорју, земљорадник, борац, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
198. КОВИЈАНИЋ Михаилов БОШКО, рођен 1912. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
199. ЦРМНОМАРКОВИЋ МИЛАН, рођен 1924. у Босни, земљорадник, борац, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
200. КИСО Мије ВАСО, рођен 1919. у Черзлијама (Босна), земљорадник, десетар, погинуо априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
201. ЦЕРОВИЋ М. СТОЈАН, рођен 1888. у Ускоцима, публициста, политички радник — члан Авноја, умро априла 1943. у подручју Калиновика.
202. ДАНИЦА, омладинка, родом из Сајковића, Босна, болничарка, погинула априла 1943. у борбама вођеним од Гацка до Шавника.
203. УРОШЕВИЋ ЉУБИША, рођен 1917. у Србији, официр бивше југословенске војске, погинуо као начелник штаба бригаде априла 1943. у борбама од Гацка до Шавника.
204. РАДОЈЕВИЋ РИСТО, рођен 1890. у Мокру (Шавник), земљорадник, борац, погинуо марта 1943. на Озрену (Источна Босна).
205. ЂУРАН Томе ТОМО, рођен 1923. у Казанцима, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на Јаворку.
206. КРНЕТА Милића ДРАГАН, рођен 1924. у Слуњу, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на Јаворку.
207. МРАОВИЋ ЉУБО ЉУБАН, рођен 1924. у Кордуну, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на Јаворку.
208. ПЕТРОВИЋ Симе ДРАГАН, рођен 1925. у Губину (Босна), земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на Јаворку.
209. МИНИЋ Спасојев САВО ЏАКО, рођен 1926. у Даниловграду, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на Јаворку.
210. БОБИЧИЋ РАДОВАН, рођен 1922. у Даниловграду, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на Биочу.
211. БАКРАЧ Гаврилов ЈАГОШ, рођен 1920. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на Биочу.
212. БОБИЧИЋ Миланов СПАСОЈЕ, рођен 1918. у Даниловграду, земљорадник, командир вода, погинуо маја 1943. на Биочу.
213. БОЖОВИЋ Бошков РИСТО, рођен 1920. у Даниловграду, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на Биочу.
214. ГАГОВИЋ Новаков МИЛОСАВ, рођен 1922. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на Биочу.
215. ИВАНОВИЋ Лазов ЈАГОШ, рођен 1922. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на Биочу.
216. ПОПОВИЋ Лазова ОЛГА, рођена 1922. у Пиви, домаћица, болничарка, погинула маја 1943. на Биочу.
217. ТРКУЉА Нике ДУШКО, рођена 1925. у Гркавцима (Босна) земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на Биочу.
218. ВУЈИНОВИЋ Мојов БОГДАН, рођен 1893. у Жабљаку, радник, командир вода, погинуо маја 1943. у долини Мораче.

219. ВУЈИСИЋ. МИЛОРАД, родом из Мораче, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. у долини Мораче.
220. ДАВАНОВИЋ Милов ИВО, рођен 1921. у Црмници, земљорадник, десетар, погинуо маја 1943. у долини Мораче.
221. ДУЛОВИЋ Вуков БЈ1АЖО, рођен 1918. у Морачи, земљорадник, десетар, погинуо маја 1943. у долини Мораче.
222. ЈАКШИЋ Иве НИКО, рођен 1920. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. у долини Мораче.
223. КИСО Илије МИРКО, рођен 1924. у Чепрзлијама (Босна), земљорадник, борац, погинуо маја 1943. у долини Мораче.
224. ДРЕЦУН Савов ВЕЛИМИР, рођен 1920. у Љуботињу, студент, политички комесар чете, погинуо маја 1943. на планини Сињајевини.
225. ЂУРКОВИЋ Бошков МИЛИЋ, родом из Пиве, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на Сињајевини.
226. КОТЛИЦА Мирков МИЛИВОЈЕ, родом из Пиве, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на Сињајевини.
227. НЕШИЋ БРАНКО, родом из Пиве, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на Сињајевини.
228. НИКИТОВИЋ Гаврилов ПАВЛЕ, родом из Жабљака, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на Сињајевини.
229. ОБРАДОВИЋ Милов ДУШАН, рођен 1910. у Топлицама (Жабљак), земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на Сињајевини.
230. РАДОВИЋ Радулов ДРАГОЈЕ, рођен 1918. у Лугове (Колашин), земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на Сињавини.
231. РАДОВИЋ ЈАГОШ, рођен у Пиви, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на Сињајевини.
232. РАКОВИЋ Радосавов ПЕТАР, рођен 1922. у Мојковцу, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на Сињајевини.
233. ТОМОВИЋ Милов ВОЈИСЛАВ, родом од Матешева, земљорадник, борац, погинуо баја 1943. на Сињајевини.
234. ТОМОВИЋ Трипков ВУКО, родом из Лијеве Ријеке, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на Сињајевини
235. ЦИЦМИЛ Јованов АНТОНИЈЕ, родом из Пиве, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на Сињајевини.
236. ХЕРЦЕГ ЈОВО, рођен 1912. у Босни, земљорадник, десетар, погинуо маја 1943. на Сињајевини.
237. ЧЕРИНА Николе ИВАН, рођен 1925. у Солину, радник, борац, погинуо маја 1943. на Сињајевини.
238. БАРАНИН Милованов ВЕЉКО, рођен 1905. у Жабљаку, земљорадник, десетар, погинуо маја 1943. на Дурмитору.
239. ТАДИЋ А. МИЛИЈА, родом из Пиве, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на подручју Крнова.
240. ЈОВОВИЋ В. МЛАЂЕН, родом из Пиве, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на подручју Јасеновог Поља.
241. ЛУЧИЋ Ђ. ДИМИТРИЈЕ, родом из Пиве, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на подручју Јасеновог Поља.
242. ДАВИДОВИЋ М. ВОЈИН, родом из Пиве, земљорадник, борац, погинуо маја 1943. на подручју Јасеновог Поља.
243. АЛЕКСИЋ ПАВЛЕ, рођен 1922. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

244. АЛЕКСИЋ Ивов ТОМО, рођен 1923. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
245. АЛИНОВИЋ Луке БЛАЖО, рођен 1916. у Жрновници, Далмација, подофицир бивше југословенске војске, погинуо као командир вода јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
246. АЛИНОВИЋ Анте СТИПЕ, рођен 1925. у Жрновници, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
247. АНДЕСИЛИЋ Милошова ДАРА, рођена 1927. у Жабљаку, домаћица, четна болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
248. АШАНИН М. ЈОВО, рођен 1920. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
249. АШАНИН М. РАДОМИР, рођен 1916. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
250. БАБАЦ ФИЛИП, рођен 1914. у Далмацији, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
251. БАДЊАР Р. МИЛЕНКО, рођен 1925. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
252. БАКИЋ Радисавова МИЛУША, рођена 1924. у Морачи, домаћица, четна болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
253. БАКРАЧ Т. ЈОВАН, рођен 1919. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
254. БАКРАЧ А. ЉУБО, рођен 1922. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
255. БАЛИЋ Васе ВЛАДО, рођен 1922. у Пеуљу (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
256. БАНИЋ Боже ГАВРО, рођен 1923. у Казанцима (Босна), радник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
257. БАРАНИН БОШКО, родом из Жабљака, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
258. БАРАНИН П. ЛАЗАР, родом из Жабљака, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
259. БАРЈАМОВИЋ А. МАРКО, рођен 1908. у Црмници, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
260. БАРЈАМОВИЋ Ј. МИРАШ, рођен 1912. у Црмници, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

.261. БАНОВАЦ Јуре ПА1ПКО, рођен 1906. у Брачевићу (Сплит), радник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним измег)у Дурмитора и РоманиЈе.

262. БА±ЈОВЈТ±1 Мргудов НИКоЛА, рођен **1911.** у Бандићима, учитељ, интендант, погинуо јуна **1943.** у борбама вођеним између Романије и Дурмитора.

263 БАСАРИБ. МИЈ1АН, родом из Далмације, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

264. БАТУРАН Комненов МАРКО, рођен 1914. у Недајну, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

265. БЕГОВИЕ. ЈОКАШ, родом из Бјелопавлића, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

.266. БЕГОВИЋ РАЈКО, родом из Бјелопавлића, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

267. БЕГОВИЋ Н. ВИДО, родом из Бјелопавлића, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

268. БЕГОВИЋ Божов ЈОКАШ, рођен 1917. у Косићу, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

269. БЕКИЋ БРАНКО, рођен 1923. у Слуњу, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

270. БЕРГИНЦ ФРАНЦ, рођен 1909. у Словенији, официр бивше југословенске војске, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

271. БЈ1АГОЈЕВИЋ РАЈКО, рођен у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

272. БОЖОВИЋ Петрова БОСИЉКА, рођена 1923. у Црмници, домаћица, замјеник политичког комесара чете, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

.273. БОБИЧИЋ ЉЕПОСАВА, рођена 1924. у Даниловграду, домаћица, четна болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

274. БОБИЧИЋ Јованов ЛАЗАР, рођен 1906. у Даниловграду, учитељ, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

275. БОБИЧИЋ Лукина МАРИЦА МАША, рођена 1916. у Даниловграду, домаћица, четна болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

276. БОБИЧИЋ СТАНКО, рођен 1921. у Даниловграду, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

277. БОДРОЖИЋ С. БОШКО, рођен 1911. у Прову (Босна), земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

278. БОКАН Ђуров БЛАЖО, рођен 1919. у Црмници, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

279. БОРОЗАН Ђ. ЂОКО, рођен 1920. у Бокову, ђак, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
280. БОШКОВИЋ М. РАДЕ, рођен 1924. у ЧапрзлиЈама (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
281. БОРКОВИЋ О. ЈОВО, рођен 1921. у Прову (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
282. БРАЈОВИЋ Јакшин ВЈ1АДИМИР ВЛАЈКО, рођен 1923. у Даниловграду, ђак, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
283. БРОЋЕТА Р. ЂУРО, рођен 1925. у Губину (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
284. БРОЋЕТА П. ЂУРО, рођен 1925. у Сајковићима (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
285. БРОЋЕТА П. МАРЈАН, рођен 1926. у Сајковићима, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
286. БРОЋЕТА С. КОСТА, рођен 1922. у Сајковићима, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
287. БУЈАС ЛАЗАР, рођен 1923. у Бугојну, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
288. БУЛАТОВИЋ Блажов МИЈАТ, рођен 1924. у Ровцима, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
289. БУЛАТОВИЋ Векова ЈЕЛЕНА, рођена 1914. у Ровцима, домаћица, четна болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
290. БУЛАТОВИЋ С. РАДОМИР, рођен 1923. у Ровцима, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
291. БУЛАТОВИЋ Драгишин МИЛИВОЈЕ, рођен 1916. у Церовици, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
292. БУЛАТОВИЋ Бошков МИЈАТ, рођен 1923. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
293. БУЛАТОВИЋ Н. МИЛЕВА, рођена 1923. у Шавнику, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
294. БУРИЋ Иванов ВИДО, рођен 1877. у Загреди, предсједник општине, члан Авноја, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
295. БУРИЋ Марков ДРАГОЈЛО, рођен 1924. у Загреди, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
296. БУХА Крстова ТОНА, рођена 1922. у Шибенику, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

297. БУЧАЈ1ИЦА ГОЈКО, рођен 1917. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
298. ВЕЛИМИРОВИЋ Благотин МОМИР, рођен 1922. у Загарачу, ђак, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
299. ВЕЛИМИРОВИЋ М. БРАНКО, рођен 1925. у Загарачу, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
300. ВЕЉОВИЋ Ј. ВЕЉКО, рођен 1922. у Морачи, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
301. ВЕЉОВИЋ Р. ВУК, рођен 1922. у Морачи, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
302. ВЕЉИЋ Марков РАЈО, 1919. у Доцу, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
303. ВИДОШЕВИЋ Јакова МЕЉКО, рођен 1923. у Кчињу (Сплит), радник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
304. ВЛАХОВИЋ П. РАДОЈИЦА, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
305. ВЛАХОВИЋ П. ЉУБО, рођен у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
306. ВЈЕШТИЦА Ђ. ШПИРО, рођен 1921. у Сајковићима (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
307. ВОЈВОДИЋ Јовов МИЛО, рођен 1921. у Грађанима, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
308. ВОРКАПИЋ МИЛАН, рођен 1924. у Слуњу, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
309. ВРАЧАР Милованов ВУКО, рођен 1906. у Пиви, радник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
310. ВРАЧАР МИЛУТИН, рођен 1895. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
311. ВРЛЕТА Јакова АНДРИЈА, рођен 1910. у Брочанцу (Сплит), радник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
312. ВРАНЧИЋ Јосипа ЈЕРЕ, рођен 1923. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
313. ВУЈАЧИЋ БРАНКО, рођен 1923. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
314. ВУЈИСИЋ Милованова ОЛГА, рођена 1921. у Колашину, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

315. ВУЈИСИЋ Милованова ОЈ1ГА, рођена 1919. у Матешеву, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
316. ВУЈИСИЋ МИЈ1ЕНА, рођена 1923. у Матешеву, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама између Дурмитора и Романије.
317. ВУЈИСИЋ МИЈ1ИКА, рођен 1921. у Колашину, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
318. ВУЈИСИЋ МИЛОВАН, рођен 1923. у Колашину, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
319. ВУЈОВИЋ Светов ЈОВАН ЈОВО, рођен 1925. у Љуботину, ђак, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
320. ВУЈОВИЋ М. МАРКО, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
321. ВУЈОВИЋ Г. МАРКИЦА, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
322. ВУКАШЕВИЋ Богдана ВЕЛИМИР, рођен 1916. у Грађанима, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
323. ВУКОТИЋ Јошов МИХАИЛО ЧАРО, рођен 1914. у Чеву, студент, борац, погинуо јануара 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
324. ВУКОВИЋ Шиме ВИЦЕ, рођен 1923. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
325. ВУКАДИНОВИЋ ВЕЉКО, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
326. ВУЈИЋ М. КРСТО, рођен 1924. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама између Дурмитора и Романије.
327. ВУЈАНОВИЋ Т. ЂОКО, рођен 1922. у Метеризима, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама између Дурмитора и Романије.
328. ВУКОСАВЉЕВИЋ С. УРОШ, рођен 1915. у Црмници, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама између Дурмитора и Романије.
329. ВУКЧЕВИЋ Јоков ИВО, рођен 1922. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
330. ВУКЧЕВИЋ Петров ВЕЛИША, рођен 1922. у Црмници, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
331. ВУКЧЕВИЋ Перова ЈЕЛА, рођена 1923. у Црмници, домаћица, четна болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
332. ВУКЧЕВИЋ Перов ЂОКО, рођен 1921. у Црмници, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

333. ВУЈ1ИЋ Мате АНТЕ, рођен 1912. у Постињама Доњим (Сплит), радник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
334. ВУЛИЋ Марка ЈАКОВ, рођен 1907. у Постињама Доњим, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
335. ВУЈ1ИЋ Марка ЈУРЕ, рођен 1911. у Постињама Доњим, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
336. ГАЖЕВИЋ Јовов МАРКО, рођен 1921. у Црмници, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
337. ГАРЧЕВИЋ НОВАК, рођен 1921. у Пиви, земљорадник, борац, нестао јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
338. ГАЧИНА Јосипа АНТЕ, рођен 1921. у Примоштену, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
339. ГАШИЋ Петра МИЛОШ, рођен 1910. у Пеуљу (Босна), радник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
340. ГАШИЋ Стевана ДМИТАР, рођен 1922. у Пеуљу, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
341. ГВОЗДЕНОВИЋ Р. БЛАГОТА, рођен 1923. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
342. ГВОЗДЕНОВИЋ ДРАГАН, рођен 1921. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
343. ГРАОРА Петра НИКОЛА, рођен 1919. у Слуњу, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
344. ГРБОВИЋ М. ДРАГОМИР, рођен 1920. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
345. ГРДИНИЋ В. ЂОРЂИЈЕ, родом из Црне Горе, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
346. ГРГА ИВАН, рођен 1920. у Трогиру, радник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
347. ГРГА МАРИН, рођен 1918. у Трогиру, радник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
348. ГРГА НИКОЛА, рођен 1918. у Трогиру, радник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
349. ГРБОВИЋ М. ГОЈКО, рођен 1926. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
350. ГОЛУБОВИЋ М. РАДЕ, рођен 1926. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

351. ГРУБИШИЋ. Грге РАДЕ, рођен 1918. у Шибенику, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
352. ГРУБИШИЋ Тоне СТАНА, рођена 1923. у Шибенику, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
353. ГРУЈИЋ. Милоша ГРУЈО, рођен 1904. у Колашину, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
354. ГРУЈИЋ Милоша КОМНЕН, рођен 1922. у Колашину, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
355. ГРУЈИЋ Радоша МИЛОШ, рођен 1886. у Колашину, земљорадник, пензионер, погинуо као борац јуна 1943. у борбама између Дурмитора и Романије.
356. ГРУЈИЋ Михаилов СВЕТОЗАР, рођен 1923. у Мушовића Ријеци, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
357. ДАКИЋ РАДОВАН, родом из Црне Горе, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
358. ДАМЈАНОВИЋ Милосавова ДУЊА, рођена 1918. у Морачи, домаћица, десетар, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
359. ДАЦИЋ Ј. МИХАИЛО, рођен 1923. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
360. ДЕЈ1ИЋ М. МИЛОШ, рођен 1924. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
361. ДЕЛИЋ Машана ПЕТАР, рођен 1924. у Бачевцу (Сплит), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
362. ДЕНИЋ Н. ЈОВО, рођен 1925. у Сајковићима (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
363. ДЕСПОТОВИЋ М. РАДЕ, рођен 1915. у Губину (Босна), земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
364. ДЕУРА ДУШАН, рођен 1923. у Слуњу, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
365. ДОБРКОВИЋ Лукин НИКОЛА, рођен 1915. у Црмници, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
366. ДОБРКОВИЋ Миланов ЗАРИЈА, рођен 1923. у Црмници, земљорадник, курир, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
367. ДИМИТРИЈЕВИЋ ВАСО, родом из Црне Горе, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
368. ДРАГУТИН Марка АЛЕКСАНДАР, рођен 1920. у Билицама, Далмација, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

369. ДРАГИЋ МИЛАН, рођен 1920. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
370. ДУЛОВИЋ БРАНКО, рођен у Морачи, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
371. ДУКОВИЋ Р. РАДОШ, рођен 1921. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
372. ДУНАТ Јакова МАРКО, рођен 1921. у Водицама, Далмација, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
373. ДУЛИБИЋ Шиме ЈЕРЕ, рођен 1922. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
374. ЋАЛИЋ Ђуре ЈОВО, рођен 1915. у Пеуљу (Босна), земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
375. ЂЕНЂО Арифа САЛИХ, рођен 1896. у Ливну, службеник, интендант, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
376. ЂЕНЂО Салиха ЗИНЕТА, рођена 1924. у Ливну, домаћица, борац и болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
377. ЂОКИЋ Гаврилов МИЛИЋ, рођен 1922. у Морачи, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
378. ЂОКИЋ Војислава ЈОВАН, рођен 1925. у Сарајеву, ђак, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
379. ЂУКАНОВИЋ Милов ЂОРЂЕ, рођен 1924. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
380. ЂУРАН Станка ДУШАН, рођен 1920. у Казанцима (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
381. ЂУРАН Јована ЛУКА, рођен 1920. у Чапрзлијама (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
382. ЂУРАН Јанка ЉУБО, рођен 1910. у Казанцима, радник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитопа и Романше.
383. ЂУРАН Стеве МАРКО, рођен 1923. у Чапрзлијама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
384. ЂУРАН Николе ПЕРО, рођен 1922. у Казанцима (Босна), радник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
385. ЂУРАНОВИЋ Перов ДУШАН, рођен 1919. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
386. ЂУРАШКОВИЋ Савов ШПИРО, рођен 1921. у Оћевићима, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

387. ЂУРЂИЋ Јоков РАДОВАН, рођен 1911. у Жабљаку, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
388. ЂУРЂИЋ Радивојев МИРЧЕТА, рођен 1924. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
389. ЂУРОВИЋ Јованов МИШО, рођен 1916. у Црмници, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
390. ЂУРОВИЋ Јоков ВАСИЈ1ИЈЕ ВАКО, рођен 1915. у Момишићи, студент, командант бригаде, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије, народни херој.
391. ЂУРКИЋ Ђуров КРСТО, рођен 1924. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
392. ЂУРИЋ Лабудов СВЕТОЗАР, рођен 1922. у Цетињу, ђак, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
393. ЕРЦЕГ Миле ЈЕРЕ, рођен 1919. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
394. ЖАРКОВИЋ Милов МИЛОРАД, рођен 1923. у Недајну, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
395. ЖИВКОВИЋ Башова ДАНИЦА, рођена 1923. у Свркама (Морача), домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
396. ЖИВКОВИЋ МИРОСЛАВА, рођена 1923. у Свркама (Морача), домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
397. ЖИВКОВИЋ Максимов САВИЋ ГИЛЕ, рођен 1917. у Жабљаку, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
398. ЖИВКОВИЋ Ристов САВО, рођен 1907. у Даниловграду, службеник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
399. ЖИЖИЋ Живка МАТЕ, рођен 1920. у Солину, радник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
400. ЖИЖИЋ Максимов МИРАШ, рођен 1920. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
401. ЖИЖИЋ Максимов ПЕРО, рођен 1925. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
402. ЗЕКАН Боже ИВАН, рођен 1911. у Постињама Горњим (Сплит), земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
403. ЗЕКОВИЋ Јозе МИРКО, рођен 1917. у Постињама Горњим, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
404. ЗЕКОВИЋ Петров ГОЈКО, рођен 1917. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

405. ЗЕКОВИЋ Јоков ЗАРИЈА, рођен 1917. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
406. ЗИНДОВИЋ Илијин ТОМАШ, рођен 1903. у Пољима Колашинским, земљорадник, интендант, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
407. ИВАНОВИЋ Савов ВУКАШИН ЧИЧА, рођен 1922. у Цетињу, ђак, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
408. ИВАНОВИЋ Јовичин БОЈИЦА, рођен 1915. у Даниловграду, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
409. ИВАНОВИЋ МИЛОРАД, рођен 1915. у Даниловграду, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
410. ИВАНОВИЋ ЂИЛИЦА, рођена 1915. у Даниловграду, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
411. ИВАНЧЕВИЋ Савов РИСТО, рођен у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
412. ИВЕЗИЋ МИРКО, рођен у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
413. ИЛИЧКОВИЋ Јованов МИОДРАГ ТИЋО, рођен 1919. у Цетињу, борац, учитељ, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
414. ИЊАЦ Раде БОЖО, рођен 1913. у Казанцима (Босна), земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
415. ИВЕТИЋ Илије ВЛАДО, рођен 1907. у Јаругама (Босна), земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
416. ИВЕТИЋ Петра ЛУКА, рођен 1921. у Губину (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
417. ИВЕТИЋ Марка ЛАЗО, рођен 1912. у Пеуљу (Босна), радник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
418. ИВЕТИЋ Николе МАРКО, рођен 1922. у Горњим Казанцима (Босна), борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
419. ИВЕТИЋ Нике МАРКО, рођен 1920. у Неглушицама (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
420. ИВЕТИЋ Ђуре МИЛОШ, рођен 1922. у Горњим Казанцима, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
421. ИВЕТИЋ Стојана МИЛОШ, рођен 1922. у Горњим Казанцима, радник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
422. ИВЕТИЋ Јове МИЛОШ, рођен 1908. у Горњим Казанцима, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

423. ИВЕТИЋ Николе МИТАР, рођен 1923. у Горњим Казанцима, радник, Оорац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
424. ИВЕТИЋ Марка НИКОЈ1А, рођен 1922. у Горњим Казанцима, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
425. ИВЕТИЋ Мије НИКОЈ1А, рођен 1925. у Горњим Казанцима, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
426. ИВЕТИЋ Миле НИКО, рођен 1908. у Пеуљу (Босна), земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
427. ИВЕТИЋ Мије ПАНТЕЈ1ИЈА, рођен 1921. у Горњим Казанцима, борац, земљорадник, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
428. ИВЕТИЋ РАДЕ, рођен 1923. у Горњим Казанцима, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
429. ИВЕТИЋ Јанка УРОШ, рођен 1912. у Горњим Казанцима, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
430. ИЊАЦ Јове ВОЈИН, рођен 1922. у Горњим Казанцима, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
431. ИЊАЦ Тоде БОГДАН, рођен 1910. у Горњим Казанцима, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
432. ИЊАЦ Станка БОЖО, рођен 1923. у Горњим Казанцима, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
433. ИЊАЦ Васе ЈОВО, рођен 1924. у Сајковићима (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
434. ИЊАЦ Милоша МАРКО, рођен 1922. у Казанцима, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
435. ИЊАЦ Васе МАРКО, рођен 1913. у Казанцима, радник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
436. ЈАБЈ1АН Ј. ЈОВАН, рођен 1918. у Добрском Селу, радник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
437. ЈАКОВЉЕВИЋ Анте ВЈЕКОСЛАВ, рођен, 1919. у Горњем Селу (Босна), радник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
438. ЈАКШИЋ Ивана НИКОЛА, рођен 1923. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
439. ЈАНКОВИЋ Лазарев МИЛАН, рођен 1913. у Бобији, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
440. ЈАНЦЈА Лазе МИЛОШ, рођен 1913. у Гркавцу (Босна), земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама (вођеним између Дурмитора и Романије.

441, ЈАЊЕВИЋ Милорадова ЈЕЈ1ЕНА, рођена 1906. у Даниловграду, домаћица, четна болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
442. ЈАЊЕВИЋ Милосавов ПАВЈ1Е, рођен 1911. у Даниловграду, професор, политички комесар чете, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
443. ЈАЊИЋ Миливојева ДАНИЦА, рођена 1923. у Шавнику, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
444. ЈАЊИЋ Нике ДАНКА, рођена 1925. у Гркавцу, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
445. ЈАЊИЋ Мирка ДУШАН, рођен 1906. у Гркавцу, радник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
446. ЈАЊИЋ Илије МАРКО, рођен 1914. у Гркавцу, радник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
447. ЈАЊИЋИје МИЛОШ, рођен 1919. у Гркавцу, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
448. ЈАЊИЋ Симе СЈ1АВКО, рођен 1924. у Гркавцу, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
449. ЈЕЈ1ИЋ С. МИЈ1Е, рођен 1917. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
450. ЈЕЈ1ИЋ С. МИЋКО, рођен 1913. у Жабљаку, земљорадник, борац. погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
451. ЈЕЈ1ИЋ П. ЂОРЂИЈЕ, рођен 1928. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
452. ЈОВЕТИЋ РАДЕ, рођен 1911. у Неглушицама (Босна), десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
453. ЈОВИЋЕВИЋ Мргудова МИЛОСАВА, рођена 1923. у Чешљарима, домаћица, четна болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
454. ЈОВИЧИЋ Ј. ВАСО, рођен 1916. у Прову (Босна), земљорадник. борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
455. ЈОВИЧИЋ И. РАДЕ, рођен 1914. у Прову, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
456. ЈОЈИЋ С. ДУШАН, рођен 1914. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
457. ЈОВОВИЋ М. БОЖО ЗЕКО, рођен 1926. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
458. ЈОВОВИЋ ДУШАН, рођен 1922. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

459. ЈОВОВИЋ Савов МИЛОРАД, рођен 1923. у Даниловграду, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
460. ЈОВОВИЋ Петрова НАТАЛИЈА МИРГА, рођена 1923. у Даниловграду, домаћица, четна болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
461. ЈОВОВИЋ Марков СВЕТОЗАР, рођен 1923. у Даниловграду земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
462. ЈОВАЛЕКИЋ БЛАЖО, рођен 1916. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
463. ЈУРАС Пашка МАРИЦА, рођена 1923. у Билицама, Далмација, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
464. ЈУРИЋ Николе ИВАН, рођен 1923. у Водицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
465. ЈУРИЋ Анте МИРКО, рођен 1922. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
466. ЈУРИЋ Р. МИРКО, рођен 1902. у Губину (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
467. ЈУРИЋ М. ТОМО, рођен 1922. у Губину, ђак, политички комесар чете, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
468. КАЛУЂЕРОВИЋ Томов ЂОРЂЕ, рођен 1922. у Очинићима, ђак, политички комесар чете, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
469, КАЖИЋ Андријин САВО, рођен 1919. у Подгорици, студент, замјеник командира чете, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
470. КАТНИЋ Ђуров ВОЈИН, рођен 1915. у Спужу, земљорадник, командир чете, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дуримтора и Романије, народни херој.
471, КАТИЋ Марина ИВАН, рођен 1924. у Постињама (Сплит), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
472. КАРАБАСИЛ МИЛУТИН, рођен 1924. у Постињама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
473 КАРАЏИЋ М. НОВАК, рођен 1926. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
474. КАТАЛИНИЋ МАРИН, рођен 1903. у Трогиру, радник, интендант, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
475 КАРАЏИЋ Урошев ВУКО, рођен 1920. у Шавнику, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

476. КАРАЏИЋ Јагошева ЉУБИЦА, рођена 1922. у Шавнику, домаћица, четна болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
477. КИКАНОВИЋ Нећељков ДАНИЛО, рођен 1924. у Бријегу (Шћепан-Поље), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
478. КЛИСИЋ Радова ДРАГИЦА, рођена 1919. у Црмници, домаћица, санитетски референт батаљона, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
479. КЛИСИЋ Ђурова МИЛИЦА, рођена 1917. у Црмници, домаћица, четна болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
480. КЛИСИЋ Крстов ПАВЛЕ, рођен 1923. у Црмници, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
481. КЛИСИЋ ТОМО, рођен 1923. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
482. КЉАЈИЋ МИРКО, рођен 1928. у Лисици (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
483. КОВАЧЕВИЋ М. ВОЈО, рођен 1920. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
484. КОВАЧЕВИЋ ВУКАШИН, рођен 1920. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
485. КОВАЧЕВИЋ Ђорђијев ЖАРКО ПУШО, рођен 1922. у Никшићу, ђак, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
486. КОВАЧЕВИЋ Мориса КВИРАН, рођен 1925. у Жрновици (Сплит), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
487. КОВАЧЕВИЋ Ђуре ПЕРО, рођен 1922. у Неглушици (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
488. КОВАЧЕВИЋ Јаковов РАДОСАВ, рођен 1902. у Даниловграду, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
489. КОВАЧЕВИЋ Јове СТАНКА, рођена 1925. у Губину (Босна), домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
490. КОВАЧЕВИЋ Спасојев СТОЈАН, рођен 1920. у Жабљаку, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
491. КОЗОМОРА М. ЦУЈА, рођена 1925. у Богдашима (Босна), домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
492. КОЊИКУШИЋ Р. РИСТО, рођен 1924. у Чапрзлијама (Босна). земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним од Дурмитора до Романије.
493. КОПИТОВИЋ Митров ПАВЛЕ, рођен 1914. у Црмници, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

494. КРАСИЋ МИЈ1АН, рођен 1925. у Босни, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
495. КНЕЖЕВИЋ С. БАТРИЋ, рођен 1922. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
496. КНЕЖЕВИЋ Новичин МИЈ1АН, рођен 1902. у Шавнику, земљорадник, интендант, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
497. КНЕЖЕВИЋ Ђ. МИТАР, рођен 1923. у Шавнику, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
498. КРСМАНОВИЋ ВЕЉКО, рођен 1923. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
499. КРСМАНОВИЋ С. СРДАН, рођен 1920. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
500. КРСТАЈИЋ Милунов БОЖО, рођен 1921. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
501. КРСТАЈИЋ Б. БРАНКО, рођен 1920. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
502. КРСТАЈИЋ Т. МИЛОШ, рођен 1920. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
503. КРСТАЈИЋ М. УРОШ, рођен 1920. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романиле.
504. КУЗМАНОВИЋ ЈОВАН, родом из Босне, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
505. КУЉАЧА Ристов МИТАР, рођен 1919. у Паштровићима, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
506. КУРУЗОВИЋ МИЛЕ, рођен 1923. у Слуњу, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
507. ЛАЗОВИЋ МИЛАН, рођен 1923. у Слуњу, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
508. ЛАКИЋЕВИЋ Вукосавов ДУШАН, рођен 1925. у Колашину, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
509. ЛАКИЋЕВИЋ Богданов ЈОВИЦА, рођен 1898. у Морачи, земљорадник, интендант, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
510. ЛАКИЋЕВИЋ КОСА, рођена 1923. у Морачи, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
511. ЛАЛИЋ Марина АНТЕ, рођен 1925. у Жрновици (Сплит), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

512. ЈЛАСАН Јосипа ЈАКОВ, рођен 1919. у Водицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
513. ЛАТИН Стипе ЉУБО, рођен 1921. у Водицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
514. ЛАСАН Јосипа ЉУБО, рођен 1923. у Водицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
515. ЛЕКИЋ РИСТО, рођен 1907. у Црмници, студент, руководилац политодјела бригаде, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије, народни херој.
516. ЛИПОВИНА ЈОВАН, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
517. ЛИСТЕШ Анте ИВАН, рођен 1922. у Клису, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
518. ЛОКАС Марков ЈОСО, рођен 1922. у Водицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
519. ЛУБАРДА ЉУБИЦА, рођена 1924. у Љуботињу, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
520. ЛУКИЋ Б. НИКО, рођен 1920. у Чапрзлијама (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
521. ЉУБОЈА Обрада НИКОЛА, рођен 1924. у Јаругама (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
522. ЉУБОЈА Илије СИМОН, рођен 1911. у Неглушицама (Босна), земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
523. МАЉКОВИЋ Ј. ВЛАДО, рођен 1923. у Чапрзлијама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
524. МАЉКОВИЋ Б. ВЛАДО, рођен 1909. у Чапрзлијама, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
525. МАЉКОВИЋ П. УРОШ, рођен 1910. у Чапрзлијама, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
526. МАНДИЋ Д. ПЕТАР, рођен 1920. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
527. МАРЈАН И. ЂОРЂЕ, рођен 1920. у Сајковићима (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
528. МАРКОВИЋ ВЕЛИМИР, рођен 1921. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
529. МАРКОВИЋ М. ДУШАН, рођен 1923. у Црмници, ђак, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

530. МАРТИНОВИЋ Ников СТАНКО, рођен 1917. у Цетињу, лекар, као управник болнице погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије, народни херој.
531. МАРИНОВИЋ Матов ЂУРО, рођен 1912. у Угњима, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
532. МАРУНОВИЋ. Видаков РАДЕ, рођен 1923. у Даниловграду, ђак, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
533. МАРУШИЋ Стипе ИВАН, рођен 1925. у Жрновници (Сплит), радник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
534. МАРЧЕТА Н. ТОДОР, рођен 1910. у Чапрзлијама, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
535. МАСЛЕША Александра ВЕСЕЛИН, рођен 1906. у Бањој Луци, публициста, члан Авноја, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије, народни херој.
536. МАТКОВИЋ Јосипа ПЕТАР, рођен 1923. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
537. МАЦУКА А. ФАРУК, рођен 1928. у Купресу, ђак, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
538. МИЗДРАН Николе ВАСО, рођен 1922. у Стрмици, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
539. МИЈАТОВИЋ Драгоја ВУКАЈЛО МУЈО, рођен 1920. у Колашину, ђак, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
540. МИЈАТОВИЋ ВУКО, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
541. МИЈАТОВИЋ Јованова ДАРИНКА, рођена 1925. у Крњој Јели, домаћица, четна болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
542. МИЈАТОВИЋ Гаврилов ЂОРЂИЈЕ, рођен 1908. у Крњој Јели, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
543. МИЈАТОВИЋ ИЛИЈА, рођен 1908. у Крњој Јели, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
544. МИКОВИЋ Андријина ДАРИНКА, рођена 1914. у Паштровићима, домаћица, четна болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
545. МИКИЋ Богићева САВЕТА, рођена 1923. у Ускоцима, домаћица, четна болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
546. МИКУЛАНДРА Анте ЈЕРКО, рођен 1920. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
547. МИКУЛАНДРА Нике РАДЕ, рођен 1921. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

548. МИКУЈ1АНДРА Ивана ШИМЕ, рођен 1923. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
549. МИКУЛАНДРА ШПИРО, рођен 1923. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
550. МИЛОШЕВИЋ Павићев БОГДАН, рођен 1893. у Морачи, земљорадник, интендант, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
551. МИЛАШИНОВИЋ В. РАДОВАН, рођен 1902. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
552. МИЉЕВИЋ Митров МИЛОСАВ, рођен 1915. у Даниловграду, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
553. МИНИЋ Ђукана ВИНКА, рођена 1926. у Трогиру, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
554. МИХАЉЕВИЋ Марка ПАЈО, рођен 1921. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
555. МИНИЋ Ђукана ВУКО, рођен 1925. у Трогиру, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
556. МИНИЋ Ристов НИКОЛА, рођен 1891. у Подбишћу, земљорадник, интендант, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
557. МИХАЈЛО Б. САВО, рођен 1924. у Губину (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
558. МИРКОВИЋ Јакова АНТЕ, рођен 1924. у Водицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
559. МИТРОВИЋ М. ИЛИЈА, рођен 1924. у Прову (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
560. МИНИЋ Николе ИВАН, рођен 1923. у Водицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
561. МИХАЉИЦА Ј. БОЖО, рођен 1925. у Прову (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
562. МИХАЉИЦА М. ЛУКА, рођен 1924. у Чапрзлијама (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
563. МИШЕ ВИЦЕ, рођен 1923. у Трогиру, радник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
564. МИШЕ ИВЕ, рођен 1923. у Трогиру, радник, борац, погинуо јуна 1943. у бочбама вођеним између Дурмитора и Романије.
565. МИКАНОВИЋ Николе АНЂЕЛИЈА, рођена 1926. у Жрновници (Сплит), болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

566. МОРОВИЋ Јосипа МАРКО, рођен 1922. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
567. МРВИЋ М. РАЈКО, рођен 1920. у Прову (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
568. МРАОВИЋ СИМО, рођен 1923. у Слуњу, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
569. МУШОВИЋ Н. ТОДОР, рођен 1916. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
570. НЕНАДИЋ Јове МАРКО, рођен 1913. у Гркавцу (Босна), земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
571. НЕНАДИЋ Микуле МИЛОШ, рођен 1911. у Гркавцу, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
572. НЕНАДИЋ Дмитра ПЕТАР, рођен 1919. у Гркавцу, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
573. НЕНЕЗИЋ Б. ДРАГУТИН, рођен 1925. у Чеву, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
574. НЕНЕЗИЋ К. РАЈКО, рођен 1918. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
575. НИКИТОВИЋ Р. ДУШАН, рођен 1921. у Ускоцима, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
576. НИКЧЕВИЋ МИЛОСАВ, рођен 1922. у Никшићу, земљорадник, борац, нестао јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
577. НИШИЋ МИЛАН, рођен 1922. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
578. НОВАКОВИЋ Богданова СТАНКА, рођена 1922. у Мојковцу, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
579. НОВАКОВИЋ ФАНИ, рођена 1912. у Бихаћу, учитељица, санитетски референт батаљона, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
580. ОБРАДОВИЋ Дмитров БОШКО, рођен 1921. у Љубници, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
581. ОБРАДОВИЋ Д. ЈОВО, рођен 1907. у Боану, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
582. ОБРАДОВИЋ М. ЈОВАН, рођен 1919. у Боану, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

583. ОБРАДОВИЋ ЉУБО, рођен 1919. у Боану, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
584. ОБРАДОВИЋ НЛАЂЕН, рођен 1919. у Боану, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
585. ОБРАДОВИЋ М. МИЛОВАН, рођен 1919. у Боану, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
586. ОБРАДОВИЋ М. ЧЕДОМИР, рођен 1921. у Боану, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
587. ОГРИЗОВИЋ ЂУРО, рођен 1923. у Лици, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
588. ОГРИЗОВИЋ РИСТО, рођен 1922. у Лици, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
589. ОДОВИЋ Андријин СВЕТОЗАР, рођен 1920. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
590. ОРЛАНДИЋ Ђуров ЗАРИЈА, рођен 1922. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
591. ПАЈЧИН Ј. АНЂА, рођена 1920. у Богданшима (Босна), домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
592. ПАЈЧИН С. ЈОВО, рођен 1927. у Грбину (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
593. ПАЈЧИН Р. РАДЕ, рођен 1920. у Сајковићима, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
594. ПАЈЧИН М. ТОДОР, рођен 1910. у Сајковићима, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
595. ПАРАЂИНА Мирка ИЛИЈА, рођен 1909. у Брочанцу (Сплит), земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
596. ПАРАУШИЋ М. АНКА, рођена 1927. у Жабљаку, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
597. ПАРАУШИЋ МИРКО, рођен 1927. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
598. ПЕТРАНОВИЋ СТАНА, рођена 1924. у Љуботињу, домаћица, четна болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
599. ПАШИЋ Лазе МИХАИЛО, рођен 1923. у Слуњу, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

600. ПЕТРОВ Миће ДРАГО, рођен 1921. у Водицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
601. ПЕТРОВ Шиме НИКОЈ1А, рођен 1923. у Водицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
602. ПЕРИЋ. Луке НИКОЛА, рођен 1905. у Постињама (Сплит), земљорадник, интендант, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
603. ПЕТРОВИЋ Мићин ДРАГО, рођен 1920. у Водицама (Шибеник), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
604. ПЕТРОВИЋ Миће ДРАГО, рођен 1922. у Водицама (Шибеник), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
605. ПЕТРОВИЋ Михе СТИПЕ, рођен 1923. у Водицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
606. ПИЛИЖОТА Јосипа АНТЕ, рођен 1922. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
607. ПИЛИЖОТА Нике ДРАГО, рођен 1919. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
608. ПИЈЕВАЦ Илије МАНЕ, рођен 1923. у Слуњу, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
609. ПИЈЕВАЦ Саве ДУШАН, рођен 1924. у Слуњу, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
610. ПЈЕШЧИЋ РАДОВАН, рођен 1921. у Босни, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
611. ПЛАЗИБАТ Мате АНТЕ, рођен 1922. у Пажину (Сплит), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
612. ПОЗНАН Радише МИЛИЈАН, рођен 1923. у Слуњу, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
613. ПОКРАЈАЦ РАДОВАН, рођен 1905. у Вариводама, земљорадник, интендант, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
614. ПОКРАЈАЦ Т. РАДЕ, рођен 1920. у Прову (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
615. ПОЛЕКСИЋ ВОЈИН, рођен 1925. у Чепулићима (Бугојно), ђак, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије, народни херој.
616. ПОПАРИЋ И. БОЖО, рођен 1921. у Прову (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
617. ПОПАРИЋ Б. МИТАР, рођен 1925. у Прову, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

618. ПОПАРИЋ М. РАДЕ, рођен 1922. у Прову, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
619. ПОПОВИЋ БОШКО, рођен 1922. у Прову, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
620. ПОПОВИЋ БРАНКО, рођен 1922. у Прову, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
621. ПОПОВИЋ др ДЕЈАН, рођен 1910. у Србији, погинуо као управник болнице јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
622. ПОПОВИЋ ИЈ1ИЈА, земљорадник, борац погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
623. ПОПОВИЋ ЛАЗАР, земљорадник, борац, погинуо 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
624. ПОПОВИЋ Ђуре МИЛЕ, рођен 1924. у Слуњу, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
625. ПОПОВИЋ МИЛКА, рођена 1924. у Дрвару, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
626. ПОПОВИЋ Љубе НАДА, рођена 1924. у Дрвару, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
627. ПОПОВИЋ Светозара СТЕВО, рођен 1924. у Слуњу, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
628. ПРЉА Марков ВАСО, рођен 1910. у Љуботињу, инжењер, руководилац политодела бригаде, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
629. ПРЉА Јованова ДАНИЦА, рођена 1925. у Љуботињу, домаћица, четна болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
630. ПУШЕЉА П. МИЛОВАН, рођен 1900. у Жабљаку, земљорадник. интендант, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
631. РАБРЕНОВИЋ Јеврема ЉУБОМИР, рођен 1922. у Бистрици, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
632. РАБРЕНОВИЋ Ивана ЉУБОМИР, рођен 1923. у Бистрици, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дзфмитора и Романије.
633. РАБРЕНОВИЋ Михаила СОФИЈА, рођена 1925. у Бистрици, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
634. РАДАКОВИЋ ДУШАН, рођен 1910. у Чапрзлијама (Босна), земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
635. РАДИЋ М. МИЛАН, рођен 1910. у Чапрзлијама, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

636. РАДИВОЈША Мирка ДУШАН, рођен 1912. у Наглушицама (БоснаЈ, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и РоманиЈе.
637. РАДИНОВИЋ Ђ. БЛАЖО, рођен 1912. у Босни, десетар, погинуо Јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
638. РАДоЈЕВИЋ РИСТО, рођен 1890. у Мокром (Шавник), земљорадник, оорац, погинуо јула 1943. у борбама вођеним на правцу Тумари—Озрен.
639. РАДоВИЋ М. БЛАЖО, рођен 1922. у Бијелој (Шавник), земљорадник, оорац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
640. РАДОВИЋ В. ЈАНКО, рођен 1915. у Бијелој, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
641. РАДОВИЋ Вукова ИКОНИЈА, рођена 1920. у Доњој Морачи, домаћица, четна болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
642. РАДОВИЋ Вукова МИЉА, рођена 1923. у Доњој Морачи, домаћица, четна болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
643. РАДОВИЋ Вукова СТАНКА, рођена 1917. у Доњој Морачи, домаћица, четна болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
644. РАДОВИЋ МИЛАДИН, рођен 1922., земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
645. РАДИНОВИЋ Марков ДИМИТРИЈЕ, рођен 1915. у Зети, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
646. РАДОВИЋ Станков МИЛАДИН, рођен 1920. у Даниловграду, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
647. РАДОВИЋ М. МИЛЕНКО, рођен 1920. у Доњој Морачи, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
648. РАДОВИЋ Мишуров РАДОСАВ, рођен 1883. у Морачи, земљорадник, интендант, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
649. РАДОЈЕВИЋ Р. РАДИСАВ, рођен 1888. у Жабљаку, земљорадник, интендант, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитопа и Романије.
650. РАДОЈЕВИЋ Р. РАДОШ, рођен 1928. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романите.
651. РАДОМАН Ш. СТАНКА, рођена 1920. у Црмници, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитоиа и Романипе.
652. РАДУНОВИЋ РИСТО, рођен 1919. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
653. РАДУЛОВИЋ ДУШАН, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

654. РАКОЧЕВИЋ М. ВУЧЕТА, рођен 1922. у Бистрици (Мојковац), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
655. РАКОЧЕВИЋ М. ВИДО, рођен 1923. у Бистрици (Мојковац), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
656. РАКОЧЕВИЋ Максимов БОШКО, рођен 1922. у Бистрици, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
657. РАКОЧЕВИЋ Јаковов ДУШАН, рођен 1921. у Бистрици, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
658. РАКОЧЕВИЋ Миливојев ЂОКО, рођен 1920. у Бистрици земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
659. РАКОЧЕВИЋ М. МИЛОВАН, рођен 1920. у Бистрици, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
660. РАКОЧЕВИЋ Јованов МИРАШ, рођен 1920. у Морачком Требљеву, студент, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
661. РАКОЧЕВИЋ В. НЕНАД, рођен 1912. у Мојковцу, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије, народни херој.
662. РАКОЧЕВИЋ Бошков РАДЕ, рођен 1915. у Колашину, радник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
663. РАКОЧЕВИЋ Радосавов ПЕТАР, рођен 1919. у Бистрици, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
664. РАОНИЋ Њедељков МИЛОСАВ, рођен 1914. у Гојаковићима, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
665. РАСПОПОВИЋ Трипков МИЛОРАД, рођен 1922. у Даниловграду, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
666. РАСПОПОВИЋ П. НИКО, рођен 1919. у Даниловграду, земљорадник, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
667. РАСПОПОВИЋ РАДИСАВ, рођен 1918. у Даниловграду, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
668. РАДИЋ М. ВАСО, рођен 1925. у Губину (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
669. РОДИЋ М. ЂУРО, рођен 1925. у Губину (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
670. РОСИЋ Ј. БОГДАН, рођен 1921. у Сајковићима, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

671. РОСИЋ Ј1. БОШКО, рођен 1924. у Сајковићима, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
672. РОСИЋ Р. ПЕРО, рођен 1905. у Сајковићима земљорадник, интендант, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
673. РОСИЋ Косте СИМО, рођен 1923. у Неглушицама (Босна), радник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
674. РОЦА Стипе АНТЕ, рођен 1923. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
675. СВИЈ1АН ИВАН, рођен 1922. у Трогиру, радник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
676. СЈЕКЛОЧА Марков ВЈ1АДО, рођен 1921. у Црмници, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
677. СЈ1АВИЋА Јерка АНТЕ, рођен 1922. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
678. СЈ1АВИЦА Шпире ДАНЕ, рођен 1921. у Билицама, земљорадник, десетар — борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
679. СЈ1АВИЦА Влахе ДРАГО, рођен 1923. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
680. СЈ1АВИЦА Грге ИВАН, рођен 1920. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
681. СЈ1АВИЦА Грге ИВЕ, рођен 1923. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
682. СЈ1АВИЦА Мате ЖИВКО, рођен 1923. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
683. СЈ1АВИЦА Стипе КРСТО, рођен 1924. у Билицама, земљорадник. борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
684. СЈ1АВИЦА Стипе КРСТО, рођен 1922. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
685. СЛАВИЦА Анте МАРИНКО, рођен 1922. у Билицама земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
686. СЛАВИЦА Иве МАРКО, рођен 1922. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
687. СЛАВИЦА Нике МАРКО, рођен 1922. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
688. СЛАВИЦА Иве МАРКО, рођен 1921. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

689. СЈ1АВИЦА Николе МАРКО, рођен 1923. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
690. СЈ1АВИЦА Блаже НИКОЈ1А, рођена 1919. у Билицама, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
691. СЈ1АВИЦА Анте РАДЕ, рођен 1925. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
692. СЈ1АВИЦА Марка ФРАНЕ, рођен 1915. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
693. СЈ1АВИЦА Стипе ФРАНЕ, рођен 1924. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
694. СЈ1АВИЦА Јерка НИКОЈ1А, рођен 1920. у Шибенику, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
695. СЈ1АДОЉЕВ Шиме АНТЕ, рођен 1921. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
696. СИМОНОВИЋ Д. НИКОЈ1А, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, нестао јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
697. СИМОВИЋ Раде ШИМЕ, рођен 1920. у Жрновници, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
698. СРДАРОВ Јосипа ПАШКО, рођен 1923. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
699. СРДАНОВИЋ Ж. ЈАГОШ, рођен 1922. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
700. СТИЈЕПОВИЋ Ђуров ВАСО, рођен 1915. у Дујеви, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
701. СТЕВОВИЋ В. МИЈАЈЛО, рођен 1911. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
702. СТОЈАНОВИЋ Манов МАНЕ, рођен 1911. на Кордуну, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
703. СТОЈАНОВИЋ ЈОВАН, рођен 1911. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
704. СТОЈАНОВИЋ Марков СЛОБОДАН, рођен 1923. у Црмници, земљорадник, курир, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
705. СУКЊЕВИЋ РАДИВОЈЕ, рођен 1923. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

706 СТОЈОВИЋ ЈАКША, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

707, ТАТАЛОВИЋ Ј. ВУКОСАВ, рођен 1907. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

708, ТАТИЋ. В. СРЂАН, рођен 1924. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

709. ТОМИЋ Митров ГОЈКО, рођен 1910. у Ускоцима (Жабљак),. правник, замјеник командира чете, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

710. ТЕКИЋ Куко Мате АНТЕ, рођен 1902. у Сплиту, земљорадннник, борац, интендант, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

711, ТИЈАНИЋ ТОДОР, рођен 1902. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

712. ТРИПКОВИЋ Ђ. ДАНКО, рођен 1917. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

713. ТРИВУНОВИЋ Симе БОЖО, рођен 1923. у Пеулама (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

714. ТРКУЉА Крсте ГОЈКО, рођен 1916. у Гркавцима (Босна), земљорадник, борац — десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

715. ТРКУЉА Симе ЈОВО, рођен 1915. у Гркавцима (Босна), земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

716. ТРКУЉА Дане МИЛОШ, рођен 1920. у Гркавцима (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

717. ТРКУЉА Стојана МИЛЕ, рођен 1912. у Гркавцима (Босна), земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

718. ТРКУЉА Радоја МИЛОШ, рођен 1920. у Гркавцима (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

719. ТРКУЉА ПЕТАР, рођен 1923. на Кордуну, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

720. ЋАЛЕТА Шиме ЈАКОВ, рођен 1922. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

721. ЋАЛЕТА Јосе МАРИЦА, рођена 1920. у Билицама, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

722. ЋАЛЕТА Цар Шиме МИЛКА, рођена 1918. у Билицама, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

723. ЋАЈ1ЕТА Цар Блаже ТОНА, рођена 1920. у Билицама, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
724. ЋИРОВИЋ. Илијин РАДУЈ1Е, рођен 1896. у Морачи, земљорадник, интендант, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
725. ЋИРОВИЋ Ђ. МИРАШ, рођен 1927. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
726. ЋОРКОВИЋ Р. БОГДАН, рођен 1920. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
727. ЋОРИЋ Савов РАДОЈЕ, рођен 1905. у Подбишћу, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и РоманиЈе.
728. ФИЛИПОВИЋ Гавре НЕДЕЈБКО, рођен 1925. у Постинама Доњима (Сплит), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
729. ЦЕРОВИЋ М. ВОЈИСЛАВ, рођен 1925. у Боану (Жабљак), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
730. ЦЕРОВИЋ Т. ВОЈИСЛАВ, рођен 1910. у Боану, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
731. ЦЕРОВИЋ Ј. ЈОВАН, рођен 1913. у Боану, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
732. ЦЕРОВИЋ Р. РОКСАНДА, рођена 1928. у Боану, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
733. ЦЕРОВИЋ М. САВО, рођен 1900. у Боану, земљорадник, интендант, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
734. ЦЕРОВИЋ Р. ТОМИСЛАВ, рођен 1930. у Боану, ђак, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
735. ЦИЦМИЛ Л. ДАНИЛО, рођен 1923. у Пиви, земљорадник, борац, нестао, заробљен и стрељан јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
736. ЦРЊАК НИКОЛА, рођен 1900. у Босни, радник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
737. ЧАЛЕТА Нике АНТЕ, рођен 1919. у Шибенику, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
738. ЧАЛЕТА Ивана ДРАГО, рођен 1920. у Шибенику, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
739. ЧАЛЕТА Анте МАРИНКО, рођен 1921. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
740. ЧАЛЕТА Јосипа ТОНИ, рођена 1928. у Шибенику, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

741. ЧАЈ1ЕТА Блаже МАРА, рођена 1922. у Шибенику, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
742. ЧАЈ1ЕТА Јосе ДРАГО, рођен 1922. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
743. ЧАЈ1ЕТА Јуре ФРАНО, рођен 1922. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
744. ЧАЈ1ЕТА Шпире МАРКО, рођен 1922. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
745. ЧАЈ1ЕТА Николе ЈЕРЕ, рођен 1923. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
746. ЧАЈ1ЕТА Анте МАРИНКО, рођен 1923. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
747. ЧАЈ1ЕТА Шиме ЈАКОВ, рођен 1923. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
748. ЧАЧИЋ Јанка МИЈ1АН, рођен 1922. у Слуњу, земљорадник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
749. ЧВОРОВИЋ С. РАДОСАВ, рођен .1922. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
750. ЧЕРИНА Марина ЈОЗО, рођен 1920. у Солину, радник, десетар, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
751. ЧОБЕЈ1ИЋ Петров РАДОШ, рођен 1919. у Штитарици, земљорадник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
752. ЧУРОВИЋ С. КОВИЈБКА, рођена 1926. у Жабљаку, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
753. ЦАКОВИЋ Стевов НИКОЈ1А, рођен 1914. у Ћеклићима, радник, борац, нестао јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
754. ЏАМБАСАН Ј. ГОЈКО, рођен 1921. у Жабљаку, земљорадник, борац, нестао јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
755. ШАРАНОВИЋ ПЕТАР, рођен 1921. у Даниловграду, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
756. ШАРМАС Ј. БОЖО, рођен 1924. у Сајковићима (Босна), земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
757. ШАРИЋ Шаре УРОШ, рођен 1923. у Шибенику, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.

758. ШАША Благоја ЂУРО, рођен 1923. у Слуњу, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
759. ШКУЛЕНИЋ ЂУРО, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, нестао јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
760. ШОЛОВИЋ Ј. МИЛКА, рођена 1918. у Жабљаку, домаћица, болничарка, погинула јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
761. ШОЋ Филипов ДУШАН, рођен 1917. у Љуботињу, студент, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
762. ШПАР Јосипа АНТЕ, рођен 1911. у Муђу (Сплит), радник, командир вода, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
763. ШПАР Мате ЈОЗО, рођен 1902. у Кању (Сплит), радник, интендант, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
764. ШЋЕПАНОВИЋ Н. ЂОРЂИЈЕ, рођен 1920. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
765. ШЋЕПАНОВИЋ Михајлов ЛУКА, рођен 1922. у Гојаковићима, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
766. ШЋЕПАНОВИЋ Обрадов МИЛОРАД, рођен 1919. у Гојаковићима, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
767. ШЋЕПАНОВИЋ ПЕТАР, рођен 1919. у Гојаковићима, земљорадник, борац, погинуо јуна 1943. у борбама вођеним између Дурмитора и Романије.
768. АЛАГИЋ Илијин МАРКО, рођен 1912. у Пиперима, студент, командир вода, погинуо јула 1943. у источној Босни.
769. АБРАМОВИЋ Василијева РУЖА, рођена 1916. у Чеву, домаћица, санитетски радник, погинула јуна 1943. у источној Босни.
770. БЕАРА Л. НИКОЛА, рођен 1923. на Кордуну, земљорадник, десетар, погинуо јула 1943. у источној Босни.
771. БОРОЗАН Тодоров БОЖО, рођен 1909. у Бокову, земљорадник, командир вода, погинуо јула 1943. у источној Босни.
772. ВУЛОВИЋ ЛУКА, рођен 1901. у Хрватској, радник, интендант, погинуо јула 1943. у источној Босни.
773. ВЕЉИЋ СТАНИЦА, рођена 1922. у Црној Гори, домаћица, болничарка, погинула јула 1943. у источној Босни.
774. ВУКОТИЋ Милутинов ДИМИТРИЈЕ, рођен 1916. у Даниловграду, команпио вода, **ПОГИНУО ЈУЛА** 1943. у источној Боочи.
775. ГРБОВИЋ Миланов ЈЕВРЕМ, рођен 1909. у Жабљаку, учитељ, командир вода, погинуо јула 1943. у источној Босни, народни херој.
776. ДРАГОЈЕВИЋ Ђорђијев ДИМИТРИЈЕ МИТАР, рођен 1915. у Даниловграду, командир вода, погинуо јула 1943. у источној Босни.
777. ДАМЈАНОВИЋ В. МОМЧИЛО, рођен 1926. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јула 1943. у источној Босни.
778. ДРЉЕВИЋ Ђуров ТОДОР, рођен 1910. у Морачи, службеник, замјеник командира чете, погинуо јула 1943. у источној Босни.

779. ЂУРАН С. НИКОЛА, рођен 1918. у Чапрзлијама, земљорадник, десетар, погинуо јула 1943. у источној Босни.
780. ЖИЖИЋ Миладинов ВУК, рођен 1912. у Шавнику, радник, политички комесар чете, погинуо јула 1943. у источној Босни.
781. ЈАНКОВИЋ Јокичин БЛАЖО, рођен 1908. у Друшићима, земљорадник, командир вода, погинуо јула 1943. у источној Босни.
782. ЈАНКОВИЋ Милинков МАНОЈЛО, рођен 1899. у Морачи, земљорадник, интендант, погинуо јула 1943. у источној Босни.
783. ЈЕЛОВАЦ Милијов ДУШАН, рођен 1914. у Пљевљима, земљорадник, десетар, погинуо јула 1943. у источној Босни.
784. ЈОВАНОВИЋ Ј. ИЛИЈА, рођен 1924. у Бару, ђак, борац, погинуо јула 1943. у источној Босни.
785. ЈУГОВИЋ Петров ДАРИСАВ БАКО, рођен 1917. у Даниловграду, официр бивше југословенске војске, погинуо као начелник штаба 2. далматинске бригаде јула 1943. у источној Босни, народни херој.
786. ЈУРИЋ Анте РАКО, рођен 1911. у Трогиру, земљорадник, командир вода, погинуо јула 1943. у источној Босни.
787. КЛИСИЋ Милов ПЕТАР, рођен 1905. у Црмници, земљорадник, командир вода, погинуо јула 1943. у источној Босни.
788. КОВАЧЕВИЋ Шимуна БОГДАН, рођен 1925. у Жрновници (Сплит), земљорадник, борац, погинуо јула 1943. у источној Босни.
789. КОВАЧЕВИЋ МУЈО, рођен 1925. у Босни, земљорадник, борац, погинуо јула 1943. у источној Босни.
790. КОСАНОВИЋ Милошев ТОДОР, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јула 1943. у источној Босни.
791. КРСТУЛОВИЋ Анте ДУЈЕ, рођен 1914. у Сплиту, радник, командир вода, погинуо јула 1943. у источној Босни.
792. ЛАКИЋЕВИЋ Мијатов РАДОСАВ, рођен 1908. у Колашину, земљорадник, командир вода, погинуо јула 1943. у источној Босни.
793. ЛОПУШИЦА Савов МИЈАТ, рођен 1907. у Боану, земљорадник, командир чете, погинуо јула 1943. у источној Босни.
794. ЛОПУШИЦА Радованов МИЛОШ, рођен 1914. у Боану, земљорадник, командир вода, погинуо јула 1943. у источној Босни.
795. МАШАНОВИЋ Никова ЈОКАНА, рођена 1924. у Црмници, домаћица, четна болничарка, погинула јула 1943. у источној Босни.
796. МАРЧЕТИЋ Н. ИВО, рођен 1915. у Чапрзлијама (Босна), земљорадник, десетар, погинуо јула 1943. у источној Босни.
797. МИЛОВИЋ ИГЊАТ, рођен 1923. у Сајковићима (Босна), борац, погинуо јула 1943. у источној Босни.
798. МИЛОШЕВИЋ Богданов РАНКО, рођен 1924. у Лијевој Ријеци, ђак, борац, погинуо јула 1943. у источној Босни.
799. МИТРОВИЋ Велишин ПЕРО, рођен 1906. у Марковини, земљорадник, интендант, погинуо јула 1943. у источној Босни.
800. МИХАЉЕВИЋ М. АЛОЈЗИЈЕ, рођен 1908. у Видошима (Босна), земљорадник, борац, погинуо јула 1943. у источној Босни.
801. НЕНАДИЋ Аћима МАРКО, рођен 1924. у Гркавцима (Босна), земљорадник, борац, погинуо јула 1943. у источној Босни.
802. НЕНАДИЋ Стевана МИЛОШ, рођен 1923. у Гркавцима (Босна), земљорадник, борац, погинуо јула 1943. у источној Босни.
803. НЕНЕЗИЋ РАЈКО, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јула 1943. у источној Босни.

804. ПАЈЧИН В. НИКОЛА, рођен 1919. у Губину (Босна), земљорадник, десетар, погинуо јула 1943. у источној Босни.
805. ПАНТОВИЋ Р. МИХАИЛО, рођен 1922. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јула 1943. у источној Босни.
806. ПАРАЂИНА Михаила ПЕТАР, рођен 1909. у Брачанцима (Сплит), земљорадник, командир вода, погинуо јула 1943. у источној Босни.
807. ПЕТРОВИЋ Јоков ДУШАН, рођен 1921. у Грађанима, земљорадник, десетар, погинуо јула 1943. у источној Босни.
808. ПЕТРОВИЋ Ј. МИРКО, рођен 1912. у Сајковићима (Босна), земљорадник, десетар, погинуо јула 1943. у источној Босни.
809. ПИЛИЖОТА Јосе АНТЕ, рођен 1924. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо јула 1943. у источној Босни.
810. ПОПИВОДА Благојев ДУШАН, рођен 1912. у Бјелицама, земљорадник, замјеник командира чете, погинуо јула 1943. у источној Босни.
811. ПОПОВИЋ М. ИЛИЈА, рођен 1905. у Црмници, земљорадник, замјеник командира чете, погинуо јула 1943. у источној Босни.
812. ПУРЛИЈА М. БЛАЖО, рођен 1920. у Црмници, земљорадник, командир вода, погинуо јула 1943. у источној Босни.
813. РАДОВИЋ Милосавов ЈАГОШ, рођен 1921. у Пиви, ђак, политички комесар чете, погинуо јула 1943. у источној Босни.
814. РАДОМАН Савов БЛАЖО, рођен 1919. у Љуботињу, земљорадник, командир вода, погинуо јула 1943. у источној Босни.
815. РАСПОПОВИЋ Митров ВИДО, рођен 1912. у Даниловграду, земљорадник, командир вода, погинуо јула 1943. у источној Босни.
816. САВЕЉИЋ Милошев БЛАЖО, рођен 1919. у Даниловграду, студент, командир вода, погинуо јула 1943. у источној Босни.
817. СЕЛИЋ Благотин ДАНИЛО, рођен 1921. у Колашину, студент, десетар, погинуо јула 1943. у источној Босни.
818. СЛАВИЦА Блаже ДРАГО, рођен 1920. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо јула 1943. у источној Босни.
819. СТРУГАР Стевов ИВО РЕПАТО, рођен 1921. у Рвашима, радник, политички комесар батаљона, погинуо јула 1943. у источној Босни.
820. ТРКУЉА Јове ПЕРО, рођен 1912. у Црном Лугу (Босна), земљорадник, десетар, погинуо јула 1943. у источној Босни.
821. ШАРИЋ Нике ЗОРКА, рођена 1917. у Билицама, домаћица, болничарка, погинула јула 1943. у источној Босни.
822. ШЋЕПАНОВИЋ Петров СТЕВАН, рођен 1922. у Загарачу, ђак, борац, погинуо јула 1943. у источиој Босни.
823. БАРЈАМОВИЋ Перова ЈЕЛА, рођена 1922. у Грађанима, домаћица, санитетски радник, погинула августа 1943. на подручју Мајевице.
824. БОШКОВИЋ Марков СВЕТОЗАР БЕГО, рођен 1919. у Даниловграду, земљорадник, десетар, погинуо док се налазио на лијечењу у болници августа 1943. на подручју Мајевице.
825. ВУЈИСИЋ Радулов МИЛОВАН, рођен 1900. у Колашину, радник, интендант, погинуо августа 1943. на подручју Мајевице.
826. ГРУЈИЋ АНДРИЈА, рођен у Лијевој Ријеци, земљорадник, интендант, погинуо августа 1943. на подручју Мајевице.

827. ДРАГОВИЋ МИТАР, родом из Црне Горе, земљорадник, борац, погинуо августа 1943. на подручју Мајевице.
828. ДРОБЊАК МИЈ1ИВОЈЕ, родом из Црне Горе, земљорадник, борац, погинуо августа 1943. на подручју Мајевице.
829. ЂУРОВИЋ Јоков ВУКАШИН, рођен 1918. у Момишићима, студент, борац, погинуо августа 1943. на подручју Мајевице.
830. ЂУРОВИЋ Јоков МАРКО, рођен 1922. у Момишићима, ђак, борац, погинуо августа 1943. на подручју Мајевице.
831. ИВАНОВИЋ ЂОРЂИНА, родом из Црне Горе, домаћица, санитетски радник у болници, погинула августа 1943. на подручју Мајевице.
832. ЈОВОВИЋ Маркова МИРОСЛАВА МАЦА, рођена 1924. у Даниловграду, домаћица, санитетски радник у болници, погинула августа 1943. на подручју Мајевице.
833. ЈОВОВИЋ Виданов РАДОСАВ ПУЦО, рођен 1922. у Даниловграду, земљорадник, погинуо док се налазио на лијечењу у болници августа 1943. на подручју Мајевице.
834. КОЈДИЋ Лукин ЛУНЕ, рођен 1926. у Бугојну, ђак, борац, погинуо док се налазио на лијечењу у болници августа 1943. на подручју Мајевице.
835. ЛОПУШИНА ГОЈКО, родом из Ускока, земљорадник, борац, погинуо док је био на лијечењу у болници августа 1943. на подручју Мајевице.
836. ЛОПУШИНА МИЛОРАД, родом из Ускока, земљорадник, борац, погинуо док је био на лијечењу у болници августа 1943. на подручју Мајевице.
837. МАРИНОВИЋ ЛУКА, рођен 1885. у Очинићима, земљорадник, интендант, погинуо док је био на лијечењу у болници августа 1943. на подручју Мајевице.
838. МИЛОШЕВИЋ Павићев АНДРИЈА, рођен 1895. у Колашину, земљорадник, интендант, погинуо док је био на лијечењу у болници августа 1943. на подручју Мајевице.
839. МИТРОВИЋ Ивов ВЕЉКО, рођен 1921. у Светом Стефану, студент, политички комесар чете, погинуо док је био на лијечењу у болници августа 1943. на подручју Мајевице.
840. МУГОША Божов СИМО, рођен 1920. у Љешкопољу, земљорадник, интендант, погинуо августа 1943. на подручју Пљешевице (Црна Гора).
841. НИНКОВИЋ П. ЈОВО, рођен 1908. у Сајковићима, (Босна), земљорадник, интендант, погинуо док је био на лијечењу у болници, августа 1943. на Мајевици (источна Босна).
842. РАДОЈКОВИЋ УРОШ, рођен 1908. у Сајковићима (Босна), земљорадник, борац, погинуо док је био на лијечењу у болници, августа 1943. на Мајевици (источна Босна).
843. РАКОЧЕВИЋ Јовов МИРАШ, рођен 1914. у Колашину, студент, зам1еник политичког комесара, погинуо августа 1943. на Мајевици (источна Босна).
844. РАЧИЋ Јанков МАРКО, рођен 1909. у Даниловграду, земљорадник, замјеник командира чете, погинуо августа 1943. на Романији (источна Босна).
845. СИМОНОВИЋ Миков МИЛЕНКО, рођен 1885. у Колашину, земљорадник, интендинт, погинуо док је био на лијечењу у болници, августа 1943. на Мајевици (источна Босна).

546. СЈЕКЛОЋА Перов ЂУРО, рођен 1904. у Црмници, земљорадник, командир вода, погинуо док је био на лијечењу у бници августа 1943. на Мајевици (источна Босна).
847. СЈЕКЛОЋА Ђуров ВОЈО, рођен 1923. у Добрској Жупи, земљорадник, курир, погинуо док је био на лијечењу у болници, августа 1943. у Сеони (источна Босна).
348. ТОНЧИЋ МИЈ1ЕВА, родом из Пиве, домаћица, санитетски радник у болници, погинула августа 1943. код Сеоне (источна Босна).
849. ШИШОВИЋ Ђуров МИЛИКА, рођен 1922. у Горњој Морачи, земљорадник, политички комесар чете, погинуо августа 1943. у Устиколини.
850. АЛЕКСИЋ М. ЂОКО, рођен 1920. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо септембра 1943. на подручју Колашина.
851. АЛЕКСИЋ Т. ПАВЛЕ, рођен 1921. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо септембра 1943. на подручју Колашина.
«52. ВУЈИСИЋ Благојев ДРАГУТИН, рођен 1921. у Колашину, ђак, политички комесар чете, погинуо септембра 1943. на подручју Колашина.
353. ИВАНОВИЋ Р. СВЕТОЗАР, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо септембра 1943. на подручју Колашина.
854. МАРЈАНОВИЋ ВЕЛИМИР, рођен 1920. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо септембра 1943. на подручју Колашина.
«55. МАРТИНОВИЋ Савов МАРКО, рођен 1914. у Бајицама, земљорадник, десетар, погинуо септембра 1943. на подручју Колашина, народни херој.
856. МАТКОВИЋ Ђ. ВАСИЛИЈЕ, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо септембра 1943. на подручју Колашина.
857. МАТКОВИЋ Ђ. МИЛУТИН, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо септембра 1943. на подручју Колашина.
858. МИРЧЕТА Симе ЈОВО, рођен 1920. у Грачацу (Лика), радник, погинуо септембра 1943. на подручју Пљеваља.
«59. РАДОВИЋ Радосавов ЈАГОШ, рођен 1914. у Колашину, правник, интендант бригаде, погинуо септембра 1943. на подручју Колашина.
860. РАДОВИЋ Радосавов ЈЕВТО, рођен 1922. у Вељем Дубоком, земљорадник, борац, погинуо септембра 1943. на подручју Колашина.
«61. РАДОВИЋ Р. ДРАГОЈЕ, рођен 1921. у Вељем Дубоком, земљорадник, борац, погинуо септембра 1943. на подручју Колашина.
862. СТОЈАНОВИЋ М. ЛУКА, рођен 1922. у Циној Гоои, земљорадник, борац, погинуо септембра 1943. на подручју Колашина.
863. ТОДОРОВИЋ М. МИРКО, рођен 1923. у Цпној Гоои, земљорадник, бооац, погинуо септембра 1943. на подпучју Колашина.
864. ЏАНКИЋ ВЕЛИМИР, рођен 1914. у Црној Гоои, земљорадник, борац, погинуо септембра 1943. на подручју Колашина.
865. БЕЧИЋ Јовов СПАСО, рођен 1912. у Зети, земљорадник, командир вода, погинуо октобра 1943. на подручју Колашина.
866. БОЖОВИЋ Ников МИХАИЛО, рођен 1914. у Спужу, земљорадник, командир чете, погинуо октобра 1943. на подручју Колашина.
867. БУЛАТОВИЋ Ненадов ТОМАШ, рођен 1921. у Колашину, радник, командир вода, погинуо октобра 1943. на подручју Колашина.

868. ВУЈАЧИЋ Ђ. БЛАЖО, рођен 1923. у Грађанима, ђак, командир вода, погинуо октобра 1943. на подручју Колашина.
869. ВУКЧЕВИЋ Перов ДУШАН, рођен 1920. у Црмници, земљорадник, десетар, погинуо октобра 1943. на подручју Колашина.
870. ВУЛИКИЋ ВУКАН, рођен 1924. у Пећи, ђак, борац, погинуо октобра 1943. на подручју Колашина.
871. ЖАРИЋ Радосавов МИРОЈЕ, рођен 1917. у Даниловграду, студент, командант батаљона, погинуо октобра 1943. на подручју Колашина.
872. ЈОВОВИЋ Марков СОЛОМУН, рођен 1910. у Даниловграду, правник, командир чете, погинуо октобра 1943. на подручју Колашина.
873. ЛУБАРДА Марков МИЛО, рођен 1917. у Љуботињу, учитељ, командант батаљона, погинуо октобра 1943. на подручју Колашина.
874. КЛИСИЋ Ивов СТЕВО, рођен 1922. у Црмници, земљорадник, командир вода, погинуо октобра 1943. на подручју Колашина.
875. МИЛОШЕВИЋ МИЛИСАВ, рођен 1920. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. на подручју Колашина.
876. МАРКОВИЋ Филипа АНТЕ, рођен 1923. у Кучинама, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. на подручју Колашина.
877. МУСЛИН Марка ПЕТАР, рођен 1912. у Огорју, земљорадник, десетар, погинуо октобра 1943. на подручју Колашина.
878. ПЕРИША М. МАРКО, рођен 1908. у Дриновим Међама (Ливно), земљорадник, интендант, погинуо октобра 1943. на подручју Колашина.
879. РАДОЈЕВИЋ Милијов РАДЕ, рођен 1926. у Мојковцу, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. на подручју Колашина.
880. РИБАР Ивана ЈУРИЦА, рођен 1917. у Загребу, академски сликар, руководилац политодјела бригаде, погинуо октобра 1943. на подручју Колашина.
881. ТЕПШИЋ ЈАНКО, рођен 1922. у Слуњу, земљорадник, десетар, погинуо октобра 1943. на подручју Колашина.
882. ТОМАШЕВИЋ Јоков ДУШАН, рођен 1921. у Црмници, ђак, командир вода, погинуо октобра 1943. на подручју Колашина.
883. ЧУК Петра ЈАКОВ, рођен 1922. у Муђу (Сплит), земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. на подручју Колашина.
884. ЦВИЈИН Иле САВО, рођен 1920. у Неглушицама (Босна), земљорадник, политички комесар чете, погинуо октобра 1943. на подручју Колашина.
885. ШАРМАС Стеве САВО, рођен 1916. у Јаругама (Босна), командир вода, погинуо октобра 1943. на подручју Колашина.
886. ЈАНКОВИЋ Милинков БОШКО, рођен 1910. у Морачи, службеник, командант 5. пролетерске бригаде, погинуо октобра 1943. у Острогу, народни херој.
887. ПОПОВИЋ Лукин ВЛАДО, студент, политички комесар Мајевичке бригаде, погинуо октобра 1943. на Мајевици.
888. БОКАН САВА, рођена 1924. у Црној Гори, домаћица, болничарка, погинула октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
889. БОШКОВИЋ Н. МИЛО, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.

890. ВЕЉОВИЋ М. БОЖО, рођен 1924. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
891. ВОЈВОДИЋ. Милов ВИДО, рођен 1923. у Грађанима, земљорадник, командир вода, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
892. ВОЈВОДИЋ ВЛАДО, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
893. ВУЈОВИЋ Ј. ПЕРО, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
894. ВУКОВИЋ Манов НОВИЦА, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
895. ВУШУРОВИЋ М. ДУШАН, рођен 1923. у Микулићима, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
896. ГАЗИВОДА Васов ПАВЛЕ, рођен 1914. у Рвашима, студент, борац, погинуо (заробљен и стрељан) октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
897. ГРОЗДАНИЋ МИЛЕНА, рођена 1924. у Бјелопавлићима, домаћица, болничарка, погинула октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
898. ЂУРАНОВИЋ Симов СПАСОЈЕ, рођен 1918. у Бјелопавлићима, земљорадник, замјеник командира чете, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
899. ЂУРЧИЋ Р. МИРЧЕТА, рођен 1920. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
900. ЖИВКОВИЋ Ј. ЈАГОШ, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
901. ЈОВАНОВИЋ Л. ТОМО, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
902. ЈУКИЋ АНТЕ, рођен 1921. у Далмацији, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
903. КЛАЋ Марков АНДРИЈА, рођен 1914. у Брајићима, земљорадник, замјеник командира чете, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
904. КНЕЖЕВИЋ М. ТОМО, рођен 1920. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
905. ЛАКЕТИЋ Р. РАДОМИР, рођен 1913. у Колашину, земљорадник, командир вода, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
906. ЛУБАРДА К. МАРКО, рођен 1916. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.

907. МИЈАТОВИЋ В. МИЛОЈКА, рођена 1921. у Морачи, домаћица, болничарка, погинула октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
908. МИЈАТОВИЋ С. ДУШАН, рођен 1923. у Морачи, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
909. МИКУЛАНДРА Шиме МИРКО, рођен 1923. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
910. МИКУЛАНДРА Анте РАДЕ, рођен 1913. у Билицама, земљорадник, командир вода, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
911. ОРЛАНДИЋ Јоков ШПИРО, рођен 1907. у Црмници, службеник, замјеник команданта батаљона, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
912. ПЕШИКАН Стеванов ШУЊО, рођен 1922. у Цуцама, ђак, политички комесар чете, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
913. ПОПАДИЋ ЈОВАНКА, рођена 1924. у Бјелопавлићима, домаћица, болничарка, погинула октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
914. ПРЕНТОВИЋ Крстов МАРКО, рођен 1920. у Брајићима, радник, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
915. РАДОВИЋ ЉЕПОСАВА, рођена 1925. у Морачи, домаћица, болничарка, погинула октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
916. РАДНИЋ М. ПЕТАР, рођен 1924. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
917. РАОНИЋ Нећељкова МИЛОСАВА, рођена 1925. у Шаренцима, болничарка, погинула октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
918. СЈЕКЛОЋА М. КРСТО, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
919. СТАНИШИЋ Ж. РАДИВОЈЕ, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ритеке и Мојковца.
920. СТЕФАНОВИЋ Пере РАДЕ, рођен 1914. у Зворнику, геометар, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
921. СТОЈАНОВИЋ Митров ЛУКА, рођен 1917. у Брајићима, земљорадник, бог>ац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
922. СТОЈАНОВИЋ Перов РАДЕ, рођен 1922. у Црмници, земљорадник, командир вода, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
923. СТРУГАР М. САВО, рођен 1921. у Цеклину, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
924. ТАДИЋ СРДАН, рођен 1920. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.

925. ШКЕРОВИЋ Блажова ЈЕЛЕНА, рођена 1917. у Даниловграду, ђак, четна болничарка, погинула октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
926. ШЋЕПАНОВИЋ Михаилов ЛУКА, рођен 1922. у Гојаковићима, земљорадник, борац, погинуо октобра 1943. у борбама између Лијеве Ријеке и Мојковца.
927. ЂУРАШЕВИЋ-МИКОВИЋ Видова ДРАГИЦА, рођена 1920. у Паштровићима, домаћица, санитетски референт батаљона, погинула новембра 1943. на подручју Колашина.
928. КНЕЖЕВИЋ Јоков МИТАР, рођен 1920. у Поборима, радник, борац, погинуо новембра 1943. у Манастиру Морачи.
929. ЛОПИЧИЋ Милутинов ПАВЛЕ, рођен 1921. у Цетињу, ђак, борац, погинуо новембра 1943. у Манастиру Морачи.
930. ОБРАДОВИЋ Ђоков МИЛОШ, рођен 1922. у Лубницама (Беране), земљорадник, борац, погинуо новембра 1943. у околини Андријевице.
931. СЛАВИЦА Анте НИКО, рођен 1918. у Билицама, земљорадник, десетар, погинуо новембра 1943. у околини Андријевице.
932. ТРИПКОВИЋ Ј. ЈОВО, рођен 1918. у Пиви, земљорадник, десетар, погинуо новембра 1943. у околини Андријевице.
933. ЧАЛЕТА-ЦАР Шпире МАРКО, рођен 1922. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо новембра 1943. у околини Андријевице.
934. ЧАЛЕТА-ЦАР Анте МАРИНКО, рођен 1922. у Билицама, земљорадник, борац, погинуо новембра 1943. у околини Андријевице.
935. ЧАЛЕТА-ЦАР Пере ШИМЕ, рођен 1917. у Билицама, земљорадник, десетар, погинуо новембра 1943. у околини Андријевице.
936. АЛИПАШИЋ Паше СУЛЕЈМАН, рођен 1915. у Беранама, радник, десетар, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.
937. БЕГАНОВИЋ Хама ЈУСУФ, рођен 1918. у Беранама, радник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.
938. БОГАВАЦ Милоње МОМИР, рођен 1926. у Заострогу, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.
939. ПОПОВИЋ Јована ЂУРО, рођен 1926. у Вучевици, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.
940. ВЕЉОВИЋ Мијатов БОЖО, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.
941. ВУЈОШЕВИЋ М. ЈОВО, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама вођеним између Бијелог Поља и Андријевице.
942. ВУКОТИЋ Д. ДРАГУТИН, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Пол»а и Андријевице.
943. ГЛОМАЗИЋ Т. МОМИР, рођен 1919. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.
944. ДАПЧЕВИЋ М. ПАВЛЕ, рођен 1923. у Љуботињу, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.

945 ЂУРОВИЋ Митров ДАНИЛО, рођен 1922. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.

946 ГРДИНИЋ Новов ЂОРЂИЈЕ, рођен 1924. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.

947, ИВАНОВИЋ ВУКАШИН, рођен 1920. у Слатини, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.

948, КОВАЧЕВИЋ Б. НОВО, рођен 1907. у Даниловграду, земљорадник, командир чете, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.

949. КНИЋ МИЛОСАВ, рођен 1921. у Машници, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.

950. ЛУБАРДА П. МИЛО, рођен 1920. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.

951. МАТОВИЋ МИЛОСАВ, рођен 1920. у Слатини, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.

952. МАРКОВИЋ Б. ВОЈИН, рођен 1921. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.

953. МАКСИЋ М. МЕХО, рођен 1908. у Присапу (Босна), радник, замјеник командира чете, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.

954. МРДАКОВИЋ Д. МАРКО, рођен 1903. у Шавнику, земљорадник, интендант, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.

955. НЕНЕЗИЋ Б. ВУЛЕ, рођен 1915. у Пиви, земљорадник, командир вода, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.

956. НЕНЕЗИЋ С. ЂУРО, рођен 1923. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.

957. НОВОСЕЛ М. ДИМИТРИЈЕ, рођен 1924. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.

958. ПАТИЋ Ј. МИХАИЛО, рођен 1923. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.

958. ПЕРОВИЋ ЂОКО, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама вођеним између Бијелог Поља и Андријевице.

960. ПЕТРУШИЋ М. ВОЈИСЛАВ, рођен 1923. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.

961. ПОПОВИЋ Р. РАДОМИР, рођен 1918. у Шавнику, студент, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.

962. РОСИЋ, А. ТОДОР, рођен 1924. у Сајковићима, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.
963. СМОЛОВИЋ Марков ИВАН, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.
964. ТАТАЛОВИЋ МИЈ1АН, рођен 1924. у Слуњу, земљорадник, десетар, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.
965. ТОДОРОВИЋ Ђорђа ЂОША, рођен 1924. у Бугојну, радник, десетар, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.
966. ЋОРИЋ Спасојев МИЛОВАН, рођен 1924. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.
967. ЋАЈ1АСАН, М. МИХАИЛО, рођен 1920. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.
968. ЦИЦМИЈ1 С. МИХАИЛО, рођен 1927. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.
969. ЦИЦМИЛ Ј. СТОЈАН, рођен 1917. у Пиви, земљорадник, десетар, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.
970. ЦЕРОВИЋ М. МОМИР, рођен 1923. у Боану, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.
971. ЧАВОР Ђ. ГАВРО, рођен 1921. у Његушима, земљорадник, политички комесар чете, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.
972. ШАБАН ЈОВАН, рођен 1920. у ЈБуботињу, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевица.
973. ШЋЕКИЋ Радисавов АЛЕКСАНДАР, рођен 1923. у Заграђу, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. у борбама између Бијелог Поља и Андријевице.
974. БАЈИЋ Радомиров РАЈКО РАДОЈЕ, рођен 1919. у Маште (Беране), земљорадник, десетар, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
975. БОЈОВИЋ БРАНКО, рођен 1923. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
976. БУХА Грге РАДЕ, рођен 1922. у Билицама, земљорадник, десетар, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
977. ВУЈОШЕВИЋ Ђ. ЂОРЂИЈЕ, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
978. ВЈЕШТИЦА ПЕТАР, рођен 1921. у Сајковићима, земљорадник, борац, десетар, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
979. ГОЈКОВИЋ Вукадинов ВУКАЋ, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.

980. ДРАШКОВИЋ Крстов РАДОШ, рођен 1924. у Блатини, ђак, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
981. ЂУРОВИЋ Ј. ВАСО, рођен 1903. у Црмници, земљорадник, интендант, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
982. ЂУРОВИЋ. Васов ЂОКО, рођен 1934. у Црмници, основац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
983. ИВАНОВИЋ УРОШ, рођен 1920. у Цетињу ,ђак, командир вода, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
984. ЈОВАНОВИЋ М. РАЈКО, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
985. ЈАБЈ1АН Николин ИВО, рођен 1882. у Рвашима, земљорадник, погинуо као водич, децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
986. ЈУРАС Стипе ТАШКО, рођен 1922. у Билицама, земљорадник, десетар, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
987. КОВИЈАНИЋ Т. ВУКО, рођен 1909. у Колашину, земљорадник, командир вода, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
988. КУЈОВИЋ Савов БЈ1АЖО, рођен 1925. у Манастиру Морачи, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
989. ЖУТИЋ Радосавов МИЛОСАВ, рођен 1910. у Плаву, радник, десетар, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
990. МАРКОВИЋ БРАНКО, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
991. МИЈОВИЋ Ђ. ВОЈИН, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
992. МУГОША К. ДУШАН, рођен 1921. у ЈБешанској нахији, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
993. ПЕЈОВИЋ ДИМИТРИЈЕ, рођен 1922. у Катунској нахији, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
994. ПЕРОВИЋ ЧЕДОМИР, рођен 1922. у Цецунима (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
995. РАДОВИЋ Радојев ВОЈИСЛАВ, рођен 1923. у Велики, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
996. РАДОВИЋ Петров ИЛИЈА, рођен 1914. у Барама, земљорадник, десетар, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
997. РАДОВИЋ Мила ВОЈИСЛАВ, рођен 1923. у Барама, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
998. РАДУЛОВИЋ С. ВЕЛИМИР, рођен 1919. у Цетињу, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
999. РАДУЛОВИЋ Јованов ШПИРО, рођен 1926. у Тивту, ђак, поморске академије, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
1000. РАДУЛОВИЋ Марков ДУШАН, рођен 1928. у Беранама, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
1001. РАКОВИЋ Р. МИЛУН, рођен 1924. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.

1002. СИМОНОВИЋ Секулов ВЛАДИМИР, рођен 1923. у Јасенову, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
1003. СТОЈАНОВИЋ П. МАРКО, рођен 1920. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
1004. ФЛЕГО ВЕЛИМИР, рођен 1917. у Истри, радник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
1005. ФУШТИЋ Перов ЈАГОШ, рођен 1922. у Пољима Колашинским, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
1006. ЧОБЕЛИЋ Д. НЕДЕЉКО, рођен 1921. у Морачи, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
1007. ЧАБАРКАПА Ђорђијев НЕДЕЉКО, рођен 1920. у Мојковцу, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
1008. ШУКОВИЋ Спасојев ДРАГУТИН, рођен 1924. у Блатини, ђак, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
1009. ШЋЕКИЋ Љубов НОВО, рођен 1922. у Бабину, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
1010. ШЋЕПАНОВИЋ МОМИР, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо децембра 1943. на подручју старе Црне Горе.
1011. НИНО, припадник талијанске војске, пришао добровољно НОВЈ, рођен 1919. у Италији, радник, борац, погинуо 1943.
1012. ЛУИЂИ, припадник талијанске војске, пришао добровољно НОВЈ, рођен 1918. у Италији, радник, борац, погинуо 1943.
1013. МАРИО, припадник талијанске војске, пришао добровољно НОВЈ, рођен 1919. у Италији, радник, борац, погинуо 1943.
1014. БАРЈАКТАРОВИЋ Минов ДРАГОЉУБ, рођен 1917. у Петњику, Иванград, борац, погинуо децембра 1943. на Кокотима (Титоград).
1015. ШЕКУЛАРАЦ Радованов РАДЕ, рођен 1923. у Главцу (Иванград), земљорадник, борац, погинуо новембра 1943. на Трешњевику (Андријевица).
1016. СТОЈАНОВИЋ Савов ЈОВАН, рођен 1922. у Сотанићима, земљорадник, десетар, погинуо октобра 1943. у подручју Колашина, народни херој.

* * *

Према изнетим подацима у години 1943. из бригаде је погинуло, подлегло ранама или умрло:

— бораца	605
— десетара	137
— командира вода и политичких делегата	110
— командира чета и замјеника	21
— политичких комесара чете и замјеника	16
— болничарки	82
— санитетских референата батаљона	3
— управника болнице	3
— интенданата	4
— команданата батаљона и замјеника	4

— политичких комесара батаљона и замјеника	1
— команданата бригаде	2
— начелника штаба бригаде	1
— политичких комесара бригаде и зајменика	3
— чланова политодјела бригаде	3
— чланова Авноја	3
— курира	14
— мајстора у радионицама бригаде	3
— интенданата бригаде	1
УКУПНО:	1.016

1944.

1. АЛЕКСИЋ М. НЕДЕЉКО, рођен 1923. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
2. АСАНОВИЋ Миланов МИЛОШ, рођен 1926. у Слатини (Андријевица), радник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
3. БОЈОВИЋ Ђелошев МИЛОРАД, рођен 1922. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
4. ВАСОВИЋ МИОМИР, рођен 1923. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
5. ВЕЉИЋ Новов МИОМИР, рођен 1918. у Доцу, земљорадник, командир вода, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
6. ВОЈИНОВИЋ С. БРАНКО, рођен 1921. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јануара, у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
7. ВОЈИНОВИЋ К. ВОЈИСЛАВ, рођен 1922. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурине и Бродарева (долина Лима).
8. ВРАЧАР М. РАДЕ, рођен 1923. у Жабљаку, земљорадник, десетар, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
9. ВУЈОШЕВИЋ Л. САВО, рођен 1923. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
10. ВУКОВИЋ ВИДАК, рођен 1921. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Ј1има),
11. ВУКОВИЋ Ј. ЈОВО, рођен 1922. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
12. ВУЛЕКОВИЋ Митров ПАВЛЕ, рођен 1918. у Црмници, студент, политички комесар батаљона, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
13. ВУЛИЋ НИКОДИН, рођен 1923, у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).

14. ГАГИЋ М. МИЛОШ, рођен 1921. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Ј1има).
15. ГАГОВИЋ М. ВУКСАН, рођен 1923. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
16. ГАГОВИЋ Р. МОМИР, рођен 1920. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
17. ГАШИЋ Мирка ИЛЕ, рођен 1919. у Пеуљу (Босна), земљорадник, командир вода, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
18. ГВЕРО Стевана МИЛЕ, рођен 1924. у Пеуљу (Босна), земљорадник, десетар, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
19. ГОЈКОВИЋ Р. ЈБУБО, рођен 1924. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
20. ГУБЕРИНИЋ Леков МИЛИВОЈЕ, рођен 1920. у Гораждy (Ивангград), земљорадник, десетар, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
•21. ГУБЕРОВИЋ Б. ВУКАШИН, рођен 1914. у Гораждy (Ивангград), земљорадник, командир вода, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
22. ДАБОВИЋ М. ДУШАН, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Ј1има).
23. ДАБОВИЋ В. ДУШАН, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
24. ДАРЧЕВИЋ Ивов НИКОЛА, рођен 1915. у Црмници, студент, члан политодјела дивизије, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
:25. ДУБЈБЕВИЋ М. ЖАРКО, рођен 1923. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
26. ДУБЈБЕВИЋ С. МИЛИВОЈЕ, рођен 1922. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
27. ДУЛЕТИЋ В. ЈОВО, рођен 1924. у Будви, радник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
28. ЂУКИЋ АНКА, рођена 1924. у Васојевићима, домаћица, болничарка, погинула јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
•29. ЂУКИЋ М. МИЛОСАВ, рођен 1922. у Лијевој Ријеци, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
30. ЖАРКОВИЋ Милов МИОДРАГ, рођен 1925. у Пиви, ђак, политички комесар чете, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).

31- ЗЕКОВИЋ. Томов ВАСО, рођен 1923. у Слатини (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
32. ЗЕЧЕВИЋ Светозаров МОМЧИЛО, рођен 1921. у Виницки (Ивангград), земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
33. ЈАНКОВИЋ Милосавов МОМЧИЛО, рођен 1922. у Велики (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
34. ЈОВОВИЋ М. МИЛАН, рођен 1922. у Велики (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
35. КАРАБАСИЛ М. МИЛИВОЈЕ, рођен 1921. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
36. КИЋОВИЋ АРСО, рођен 1923. у Слатини (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
37. КОВАЧЕВИЋ М. МИЛОРАД, рођен 1921. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
38. КОМАТИНА Радоњин МИЛОВАН, рођен 1922. у Брезовици (Плав), земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
39. КОМАТИНА РАЈКО, рођен 1920. у Машници (Андријевица), ђак, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
40. КУЛИЋ Ј. БОШКО, рођен 1920. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
41. КРУШЧИЋ Р. СТОЈАН, рођен 1923. у Матешеву, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
42. КУЉАЧА К. ДАРО, рођен 1927. у Паштровићима, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
43. ЛАБАН ДРАШКО, рођен 1922. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
44. ЛАБУДОВИЋ Ј. МИЛОРАД, рођен 1921. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
45. ЛАЛИЋ Радосавов ЉУБО, рођен 1921. у Виницки, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
46. ЛАСИЦА В. РАДОВАН, рођен 1922. у Далмацији, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
47. ЛОНЧАРЕВИЋ М. ВУКАШИН, рођен 1923. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).

48. ЛУКРЕЦИЈА МИЛО, рођен 1917. у Његушима, радник, командир чете, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
49. ЈБУБИЋ Ђ. МИЛОШ, рођен 1921. у Шекулару, земљорадник, борац — десетар, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
50. ЂУРОВИЋ В. БЛАЖО, рођен 1908. у Цетињу, службеник, политички делегат, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
51. ЂУРОВИЋ В. ПАВЛЕ, рођен 1919. у Цетињу, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
52. МАЛОВИЋ Л. ЂОКО, рођен 1921. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
53. МАРТИНОВИЋ МИЛО, рођен 1923. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
54. МАРТИНОВИЋ Шћепов МАРКО, рођен 1922. у Цетињу, ђак, политички комесар чете, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
55. МАШОВИЋ Марјанов МИРКО, рођен 1917. у Трешњевику, земљорадник, командир вода, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
56. МЕМЕДОВИЋ Ј. АЛЕКСА, рођен 1923. у Пиви, земљорадник, десетар, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
57. МИЛАЧИЋ М. ПЕРО, рођен 1921. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
58. МИТРОВИЋ М. ДРАГО, рођен 1922. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
59. МИЋАНОВИЋ А. ВЕЉКО, рођен 1923. у Пиви, земљорадник, десетар, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
60. МУШМУЛА М. РАДЕ, рођен 1921. у Пиви, земљорадник, десетар, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
61. НЕДИЋ Ж. ИГЊАТ, рођен 1922. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
62. НЕДИЋ М. МИРЧЕТА, рођен 1921. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
63. НЕДОВИЋ Богданов КРСТО, рођен 1922. у Пријелозима, земљорадник, десетар, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
64. НИШАВИЋ Радојев ВУЧЕТА, рођен 1922. у Заостру, земљорадник, десетар, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).

65. НОВОВИЋ Љубов ДУШАН, рођен 1923. у Трепчи, земљорадник, политички делегат вода, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Јима).
66. ОБРАДОВИЋ Ђолова ЈЕЛЕНА, рођена 1920. у Пиви, домаћица, санитетски референт батаљона, погинула јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
67. ОБРАДОВИЋ Т. БРАНКО, рођен 1923. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
68. ПАВЛОВИЋ В. РАДОМИР, рођен 1921. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
69. ПЕЈОВИЋ Т. МИЛОШ, рођен 1922. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
70. ПЕРОВИЋ МИЛАН, рођен 1914. у Андријевици, службеник, командир бригадне коморе, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
71. ПОПОВИЋ Маркова ДАРА, рођена 1924. у Црмници, ђак, санитетски референт батаљона, погинула јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
72. ПОПОВИЋ Драгојев КОНСТАНДИН, рођен 1920. у Нинковићима, ђак, политички комесар чете, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
73. ПОПОВИЋ Љубова СТЕФКА, рођена 1922. у Љужцу, домаћица, болничарка, погинула јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
74. РАДЕВИЋ Радојов ВОЈИСЛАВ, рођен 1922. у Велики (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
75. РАДЕВИЋ В. МИЛОШ, рођен 1923. у Лијевој Ријеци, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (дблина Лима).
76. РАДОВАНОВИЋ Леков НОВАК, рођен 1926. у Доњој Ржаници (Ивангград), земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
77. РАДОВИЋ РАДОЊА, рођен 1921. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
78. РАДОВИЋ В. РАДОВАН, рођен 1922. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
79. РАДОЊИЋ В. ЈОВАН, рођен 1921. у Катунској нахији, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
80. РОГАНОВИЋ М. МАРКО, рођен 1921. у Катунској нахији, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
81. РОГАНОВИЋ Р. РАДОМИР, рођен 1923. у Катунској нахији, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
82. РОВЧАНИН Миков ДРАГАН, рођен 1921. у Васојевићима, земљорадник, замјеник командира чете, погинуо јануара 1944. у борбама вођеним између Мурина и Бродарева (долина Лима).

83. РОЛОВИЋ ЈЕЈ1А, рођена 1924. у Црмници, домаћица, болничарка, погинула јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
84. РАДУНОВИЋ Р. РАКО, рођен 1921. у Љешанској нахији, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Ј1има).
85. САВОВИЋ Б. САВИЋ, рођен 1922. у Кутима (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
86. САВОВИЋ Н. МИЛАДИН, рођен 1921. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
87. СИМОНОВИЋ Радосавов МИЈАЛКО, рођен 1920. у Велики (Андријевица), земљорадник, командир вода, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
88. СТОЈАНОВИЋ Николин ДОБРАШИН, рођен 1922. у Трешњеву (Андријевица), земљорадник, десетар, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
89. СТРУЊАШ М. БРАНКО, рођен 1922. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
90. СТРУЊАШ Ђ. ЉУБОМИР, рођен 1921. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
91. ТОДОРОВИЋ Н. СТЕВО, рођен 1922. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
92. ТОМИЋ Н. ИВО, рођен 1923. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
93. ТОМОВИЋ Р. БОГДАН, рођен 1920. у Матешеву, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
94. ЋИРКОВИЋ Г. МОМЧИЛО, рођен 1922. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
95. ЋУК П. МИЛОСАВ, рођен 1922. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
96. ЋУЛАФИЋ А. БРАНИМИР, рођен 1923. у Полимљу, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
97. ЋУРЧИЋ М. МИЛОСАВ, рођен 1922. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
98. УЛИЋЕВИЋ Ђуров РИСТО, рођен 1907. у Црмници, службеник, политички комесар чете, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
99. ТОМОВИЋ Б. ЈЕЛЕНА, рођена 1924. у Матешеву, домаћица, болничарка, погинула јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).
100. ЧУПИЋ Н. МИЛОСАВ, рођен 1922. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).

101 ЧУРОВИЋ С. СВЕТОЗАР рођен 1923. у Жабљаку, земљорадник,. политички делегат вода, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Вродарева (долина Лима).

102, ШЉИВАНЧАНИН В. МИЛИВОЈЕ, рођен 1921. у Жабљаку,. земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).

103 ШЋЕПАНОВИЋ М. ИЛИЈА, рођен 1923. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у борбама између Мурина и Бродарева (долина Лима).

104, АНЂИЋ. Николин БЛАГОЈЕ, рођен 1929. у Дапсићима (Ивангград), земљорадник, борац, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.

105, АЏИЋ Б. ДРАГОЉУБ, рођен 1923. у Лијевој Ријеци, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.

106 АНТОВИЋ Ђорђијев БРАНКО, рођен 1921. у Брезовици (Плав), ђак, политички делегат вод_а, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.

107, БОЖИЋ Мане МИЛЕ, рођен 1923. у Слуњу, земљорадник, командир вода, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.

108, БОЈОВИЋ Д. БАТРИЋ БОЈО, рођен 1922. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.

109, БУРЗАНОВИЋ П. ДУШАН, рођен 1921. у Љешањској нахији, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.

110. ВАСОВИЋ М. ВИДОЈЕ, рођен 1923. у Васојевићима, земљорадник, политички делегат вода, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.

111, ВУЈИСИЋ Вукосавов ЂОРЂЕ, рођен 1919. у Скрбуши (Колашин), земљорадник, борац, умро од посљедица рана фебруара 1944.

112. ВУЈИЧИЋ М. МИЛОРАД, рођен 1923. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.

113. ВУКОВИЋ П. ВУКСАН, рођен 1921. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.

114. ВУКОВИЋ МУТИМИР, рођен 1922. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.

115. ВУКЧЕВИЋ С. ЛАЗО, рођен 1923. у Љешанској нахији, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.

116. ГРУБАЧ МИРКО, рођен 1926. у Колашину, ђак, борац, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.

117. ДРЕЦУН СИМО, рођен 1922. у Љуботину, земљорадник, десетар, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.

118. ДОДЕР Р. РАТКО, рођен 1921. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.

119. ЖАРКОВИЋ Р. РАДИВОЈЕ, рођен 1924. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.

120. ЗОРИЋ П. БОШКО, рођен 1921. у Босни, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.

121. ИВАНОВИЋ Савов РИСТО, рођен 1920. у Брајићима, земљорадник, десетар, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.

122. ИВЕТИЋ Ј. МИЈО, рођен 1925. у Прову (Босна), земљорадник, борац, погинуо (заробљен и умро) фебруара 1944. у Санџаку.

123. ИЊАЦ Луке МАРКО, рођен 1909. у Казанцима (Босна), земљорадник, командир вода, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.

124. ЈЕЛИЋ П. АРСЕНИЈЕ, рођен 1923. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.

125. ЈОВАНОВИЋ. М. ВЕЛИША, рођен 1919. у Колашину, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.
126. ЈОВАНОВИЋ М. ГОЈКО, рођен 1922. у Колашину, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.
127. ЈОВАНОВИЋ. М. МИЛУТИН, рођен 1925. у Колашину, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.
128. КОРАЋ Миле МИЛИСАВ, рођен 1918. у Штитарима (Ивангград), земљорадник, командир вода, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.
129. КАЛУЂЕРОВИЋ Ф. ИЛИЈА, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.
130. КНЕЖЕВИЋ Јаковов ЖИВКО, рођен 1912. у Мушовића Ријеци, земљорадник, командир вода, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.
131. КОВАЧЕВИЋ И. ДУШАН, рођен 1920. у Шавнику, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.
132. КОМАТИНА Радошин ВЛАДИМИР, рођен 1919. у Брезовици (Плав), земљорадник, десетар, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.
133. КРСМАНОВИЋ НИКОЛА, рођен 1924. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.
134. КРУШЧИЋ Иванов ВУКАН, рођен 1920. у Матешеву, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.
135. КУЈОВИЋ Мијајлов ЂОКО, рођен 1914. у Миоски (Колашин), земљорадник, командир вода, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.
136. КУСОВАЦ М. НИКО, рођен 1922. у Љуботињу, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1944. у Санџаку.
137. ЛАЛИЋ Ников МАРКО, рођен 1927. у Цецунима, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
138. ЛАКИЋ МИРКО, рођен 1923. у Бјелопавлићима, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
139. ЛАЛИЧИЋ С. ВАСО, рођен 1923. у Љуботињу, земљорадник, борац, погинуо (заробљен и стријељан) у зиму 1944.
140. ЛАЛИЧИЋ Л. САВО, рођен 1921. у Љуботињу, земљорадник, борац, погинуо (заробљен и стријељан) у зиму 1944.
141. ЛАЛОВИЋ Б. МИЛУТИН, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо (заробљен и стријељан) у зиму 1944.
142. МАЈСТОРОВИЋ Јована ТОДОР, рођен 1910. у Гркавцима (Босна), земљорадник, интендант, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
143. МИЛОШЕВИЋ РАДЕ, рођен 1923. у Слуњу, земљорадник, политички делегат вода, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
144. МИЛОШЕВИЋ Миле МИЛОШ, рођен 1923. у Слуњу, земљорадник, десетар погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
145. МИЛОШЕВИЋ Р. МИРКО, рођен 1920. у Лијевој Ријеци, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
146. МЕДОЈЕВИЋ Новичин ЗАРИЈА, рођен 1923. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
147. МИЈОВИЋ МОМЧИЛО МОМО, рођен 1922. у Машници (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
148. МИЋОВИЋ Шћепанов ДАНИЛО, рођен 1926. у Бучама (Ивангград), земљорадник, борац, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
149. МОСЛОВАРИЋ М. МИОДРАГ, рођен 1924. у Божићима (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
150. МРВАЉЕВИЋ М. ВИДОСАВА, рођена 1924. у Катунској нахији, домаћица, болничарка, погинула у зиму 1944. у Санџаку.

151. НОВИЋЕВИЋ. Р. РАДУЛЕ, рођен 1920. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
152. НОВОСЕЛ Р. РАДОВАН, рођен 1923. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
153. НЕДИЋ. М. МИЛОРАД, рођен 1922. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
154. ПЕТРОВИЋ Милутинов ЉУБОМИР, рођен 1919. у Велики, ђак, замјеник командира чете, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
155. ПОПОВИЋ М. ВОЈИН, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
156. ПОПОВИЋ М. БОЖО, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, десетар, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
157. ПРАШЧЕВИЋ Мирков ДУШАН, рођен 1915. у Брезовици (Плав), земљорадник, командир вода, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
158. ПРАШЧЕВИЋ СВЕТО, рођен 1919. у Брезовици (Плав), земљорадник, борац, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
159. ПРАШЧЕВИЋ Леков ЦВЈЕТКО, рођен 1915. у Брезовици (Плав), земљорадник, политички делегат вода, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
160. РАДЕВИЋ Радојов ВЛАДИМИР, рођен 1922. у Брезовици (Плав), земљорадник, борац, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
161. РАДЕВИЋ Вукотин МИЛИЋ, рођен 1926. у Велики, земљорадник, курир, погинуо у априлу 1944. у Ушћу, Србија.
162. РАДИНОВИЋ Р. РАКО, рођен 1920. у Црној Гори, земљорадник, курир, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
163. РАКОЧЕВИЋ Вујов ВЛАДО, рођен 1924. у Прекобрђу (Колашин), земљорадник, борац, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
164. СЕРАТЛИЋ М. МИЛКА, рођена 1924. у Жабљаку, домаћица, четна болничарка, погинула у зиму 1944. у Санџаку.
165. ТАДИЋ Ш. РАДОМИР, рођен 1920. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
166. ТОМИЋ Милијев ВОЈИН, рођен 1915. у Матешеву, земљорадник, командир вода, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
167. ЦИЦМИЛ Ј. ВИДАК, рођен 1923. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
168. ШОЋ М. БЛАЖО, рођен 1922. у Љуботињу, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
169. ШОШКИЋ Милијина ДАРА, рођена 1922. у Улотини, домаћица, •четна болничарка, погинула у зиму 1944. у Санџаку.
170. ШОШКИЋ М. МИЛОРАД, рођен 1884. у Улотини, радник, борац, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
171. ШЋЕПАНОВИЋ Михајлов МОМИР, рођен 1922. у Шавнику, земљорадник, командир вода, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
172. ЏУДОВИЋ Филов ВЛАДИМИР, рођен 1922. у Васојевићима, земљорадник, командир вода, погинуо у зиму 1944. у Санџаку.
173. АСАНОВИЋ Марков РАДОМИР, рођен 1878. у Слатини, радник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
174. БАБИЋ Секулов ВУКАЈЛО, рођен 1927. у Калудри (Ивангград), земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
175. БАБИЋ В. ВЕЉКО, рођен 1923. у Шекулару (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
176. БАКИЋ Ђоков МИЛОШ, рођен 1922. у Заграђу, земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.

177. БАБОВИЋ Милијин МИЛОВАН, рођен 1924. у Будимљу (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
178. БАБОВИЋ Томов ВУКО, рођен 1921. у Будимљу (Иванград), учитељ, политички делегат вода, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
179. БОГАВАЦ Драгишин МИЉАН, рођен 1924. у Велиђу (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
180. БЈЕЛАКОВИЋ П. ДУШАН, рођен 1921. у Велиђу (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
181. БОБИЧИЋ Милетин МИХАИЛО, рођен 1920. у Даниловграду, ђак, политички комесар чете, погинуо маја 1944. у Лозној (долина Лима).
182. БОЈОВИЋ Петров МИЛОШ, рођен 1922. у Бојовићима (Андријевица), ђак, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
183. БОЈОВИЋ Б. МИЛО, рођен 1923. у Бојовићима (Андријевица), ђак, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
184. БОЈОВИЋ Милоњин МИЛЕНКО, рођен 1925. у Заграђу, ђак, борац, погинуо у западној Србији.
185. БОЈИЧИЋ Милићев МИЛУТИН, рођен 1910. у Будимљу (Иванград), земљорадник, командир вода, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
187. БОЉЕВИЋ Илијин МИХАИЛО, рођен 1922. у Зети, студент, политички комесар батаљона, погинуо априла 1944. у Драгачеву.
187. ВЛАХОВИЋ Мијајлов САВО, рођен 1923. у Колашину, земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
188. ВОРКАПИЋ Милована ДРАГАН, рођен 1923. у Слуњу, земљорадник, десетар, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
189. ВОРКАПИЋ ПЕТАР, рођен 1923. у Слуњу, земљорадник, десетар, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
190. ВУЈАЧИЋ М. НИКОЛА, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
191. ВУЈИЧИЋ Милошев МИЛОРАД, рођен 1922. у Шавнику, земљорадник, политички комесар чете, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
192. ГАЛИЋ Пантелије ГОЈКО, рођен 1924. у Пеуљу (Босна), земљорадник, борац, погинуо (заробљен и стријељан) у прољеће 1944.
193. ГАЛИЋ Симе ИЛИЈА, рођен 1924. у Пеуљу, земљорадник, борац, погинуо (заробљен и стријељан) у прољеће 1944.
194. ГАРИЋ Новов МИЛУТИН, рођен 1925. у Плаву, земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
195. ГОЈКОВИЋ Миладинов (Мигров) МИЉАН, рођен 1924. у Велики (Мурино), земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
196. ГОЈКОВИЋ Радославов МИЛУТИН, рођен 1926. у Велики, (Мурино), борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
197. ДАБЕТИЋ Радошев РАДОСАВ, рођен 1914. у Виницки (Иванград), командир вода, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
198. ДЕЛИЋ Р. РАДЕНКО, рођен 1921. у Виницки (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
199. ДЕРВОВИЋ Дервов ОСМАН, рођен 1912. у Ивангграду, радник, командир вода, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.

200. ДРАГОВИЋ. БРАНКО, рођен 1921. у Иванграду, земљорадник, замјеник командира чете, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
201. ДРАГОВИЋ Н. ВОЈИН, рођен 1922. у Иванграду, земљорадник, политички делегат вода, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
202. ДРАГОВИЋ БОРО, рођен 1919. у Иванграду, земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
203. ДУКИЋ РАДИСАВ, рођен 1924. у Слатини (Иванград), борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
204. ЂЕКОВИЋ Крстов ЂОЈ1А, рођен 1921. у Присоју (Андријевица), политички комесар чете, погинуо априла 1944. у Драгачеву.
205. ЂЕРКОВИЋ Милорадов ВУЧИЋ, рођен 1920. у Коњусима (Андријевица), командир вода, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
206. ЂЕРКОВИЋ Мићунов МИХАИЛО, рођен 1917. у Безјову (Кучи), земљорадник, командир чете, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
207. ЂОКОВИЋ Н. ЈАКША, рођен 1922. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
208. ЂУКИЋ 'Грунов ДРАГИША, рођен 1924. у Метеху (Плав), земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
209. ЂУКИЋ М. МИЛОСАВ, рођен 1923. у Метеху (Плав), земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
210. ЂУКИЋ Савов ИЛИЈА, рођен 1922. у Иванграду, земљорадник, десетар, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
211. ЖУРИЋ Лукин РАДОШ, рођен 1921. у Иванграду, земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
212. ЗЕЧЕВИЋ Радосавов ВУЈАДИН, рођен 1921. у Будимљу (Иванград), земљорадник, политички делегат вода, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
213. ЗЕЧЕВИЋ ВУЧЕТА, рођен 1922. у Будимљу, (Иванград), политички делегат вода, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
214. ЗЕЧЕВИЋ Миљанов ВУКА, рођен 1924. у Виницки (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
215. ЗЕЧЕВИЋ Р. ДРАГУТИН, рођен 1922. у Виницки (Иванград), земљорадник, командир вода, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
216. ЗЕЧЕВИЋ Драгошев ИВАН, рођен 1920. у Виницки (Иванград), земљорадник, десетар, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
217. ЗЕЧЕВИЋ Вукајлов ИВАН, рођен 1920. у Виницки (Иванград), земљорадник, командир вода, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
218. ЗЕЧЕВИЋ Радов МИЛИСАВ, рођен 1924. у Виницки (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
219. ИВАНОВИЋ Мирашев ВУКМАН, рођен 1924. у Машници (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
220. ИВЕТИЋ Т. СВЕТОЗАР, рођен 1921. у Прову (Босна), земљорадник, политички делегат вода, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.

221. ЈАКИЋ Лекова СТАНИСЛАВА, рођена 1922. у Шавнику, домаћица, санитетски референт батаљона, погинула априла 1944. на Боркову (долина Студенице).
222. ЈАНКОВИЋ Васов РАДИВОЈЕ, рођен 1916. у Велики (Мурино), земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
223. ЈАЊЕВИЋ Божов ЛУКА, рођен 1919. у Боки Которској, студент, политички комесар чете, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
224. ЈАУКОВИЋ Николина КСЕНИЈА, рођена 1922. у Гацку, домаћица, партијско-политички радник, погинула априла 1944. на Мајевици.
225. ЈЕЛИЋ Шћепанов МАШО, рођен 1908. у Жабљаку, правник, командант батаљона, погинуо маја 1944. на планини Тари, народни херој.
226. ЈЕКНИЋ Ј. ПЕТАР, рођен 1920. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
227. ЈОВАНОВИЋ Ђ. НИКОЛА, рођен 1924. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
228. ЈОВОВИЋ Марков ТОМИЦА, рођен 1927. у Јеленку (Даниловград), земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
229. ЈУШКОВИЋ Лазарев СВЕТОЗАР, рођен 1922. у Мојковцу, земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
230. КРСТАЈИЋ Миров АЛЕКСАНДАР АЦА, рођен 1923. у Жабљаку, ђак, замјеник политичког комесара чете, погинуо априла 1944. у Драгачеву.
231. КРСТАЈИЋ М. МИЛАН, рођен 1921. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
232. КУСТУДИЋ Машов МИЈАТ, рођен 1922. у Мајсторима, Његуши, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
233. ЛАБОВИЋ Новичин ДУШАН, рођен 1920. у Будимљу (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
234. ЛАЗОВИЋ Радомиров ЈОВАН, рођен 1925. у Плаву, земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
235. ЛУБАРДА Николин МИХАИЛО, рођен 1920. у Љуботињу, ђак, политички комесар бригаде, погинуо априла 1944. у Хрватској.
236. ЛУЧИЋ М. МИОМИР, рођен 1923. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
237. ЉУМОВИЋ В. ВЛАДО, рођен 1921. у Пиперима, земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у заапдној Србији.
238. ЉУТИЋ М. МИОМИР, рођен 1920. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
239. МАРКОВИЋ Крстов МИТАР, рођен 1915. у Маинама (Будва), земљорадник, политички комесар чете, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
240. МАРТИНОВИЋ С. СПАСОЈЕ, рођен 1924. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.
241. МАРТИНОВИЋ Васов НИКОЛА, рођен 1915. у Бајицама (Цетиње), официр бивше југословенске војске, погинуо као командант 26. далматинске дивизије, априла 1944. на Вису, народни херој.
242. МАСЛОВАРИЋ Ђ. МИЛАН, рођен 1924. у Божићима (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо у прољеће 1944. у западној Србији.

243. МАСЛАР Ђ. МИЛИЈА, рођен 1925. у Шекулару (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
244. МАРТИНОВИЋ Ивов МИЛУТИН, рођен 1910. у Бајицама (Цетиње), службеник, интендант батаљона, погинуо маја 1944. у западној Србији.
245. МАШАНОВИЋ Петров ЈАНКО, рођен 1916. у Цеклину, земљорадник, командант батаљона, погинуо априла 1944. у подручју Ивангграда.
246. МИЈАЧ С. ДИМИТРИЈЕ, рођен 1924. у Црмници, земљорадник, политички комесар чете, погинуо априла 1944. на Дурмитору.
247. МИЛАТОВИЋ Радулов РАДОМИР, рођен 1911. у Даниловграду, земљорадник, командир чете, погинуо маја 1944. у Лозној (долина Лима).
248. МИЛАЧИЋ ДАНИЛО, рођен 1924. у Плаву, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
249. МИЛАЧИЋ С. МИЛАН, рођен 1923. у Плаву, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
250. МИЛОЈЕВИЋ ДОБРИВОЈЕ, рођен 1920. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
251. МИЛОШЕВИЋ М. БОЖО, рођен 1920. у Лијевој Ријеци, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
252. МИЛОШЕВИЋ Р. МИЛУТИН, рођен 1924. у Лијевој Ријеци, земљорадник, политички делегат вода, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
253. МИЛОШЕВИЋ М. МИЊАШ, рођен 1921. у Лијевој Ријеци, земљорадник, политички делегат вода, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
254. МИЛОШЕВИЋ В. РАДЕ, рођен 1921. у Лијевој Ријеци, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
255. МИЛОШЕВИЋ Миле РАДИША, рођен 1924. у Слуњу, земљорадник, политички делат вода, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
256. МИЋКОВИЋ М. ИЛИЈА, рођен 1992. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
257. МИХАИЛОВИЋ Михаилов МИОМИР МИША, рођен 1927. у Заграђу, (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
258. МИЛОШЕВИЋ Р. ТОШКО, рођен 1922. у Слуњу, земљорадник, командир вода, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
259 МИХАИЛОВИЋ Радомиров ВАСО, рођен 1925. у Доњој Ражанци (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
260. НОВОВИЋ Павлов ДАНИЛО, рођен 1924. у Трепчи (Андријевица), ђак, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
261. НОВОВИЋ Радоњин МУШО, рођен 1904. у Трепчи (Андријевица), земљорадник, командир вода, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
262. НОВОВИЋ Јаковов НОВО, рођен 1912. у Трепчи (Андријевица), земљорадник, командир вода, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
263. НОВОСЕЛ М. ОГЊЕН, рођен 1924. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
264. ОБРАДОВИЋ М. ИЛИЈА, рођен 1922. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.

265. ОТОВИЋ Р. БОЖО, рођен 1924. у Доњој Ржаници (Иванград) земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
266. ПАЈКОВИЋ Радосавов МИЛУТИН, рођен 1919. у Иванграду, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
267. ПАЈЕВИЋ РАДИВОЈЕ, рођен 1922. у Коњусима (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
268. ПЕКИЋ Јована СОФИЈА, рођена 1914. у Вирпазару, службеница, партијско-политички радник, погинула априла 1944. на Голији.
269. ПЕЈОВИЋ Филипов МИХАИЛО, рођен 1916. у Орасима (Цетиње), студент, политички комесар бригаде, погинуо априла 1944. у Хрватској.
270. ПЕРОВИЋ БРАНКО, рођен 1924. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
271. ПЕРОВИЋ ИЛИЈА, рођен 1921. у Долцу (Иванград), земљорадник, десетар, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
272. ПЕТРОВИЋ ЉУБО, рођен 1915. у Велики (Мурино), земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
273. ПАНТОВИЋ Илијин РАДОЈЕ, рођен 1921. у Велики (Мурино), земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
274. ПОПОВИЋ ВУКО, рођен 1922. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
275. ПОПОВИЋ Ј. МИЛИЈА, рођен 1924. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
276. ПОПОВИЋ Нешков МИЛИЈА, рођен 1912. у Горажду (Иванград), земљорадник, командир вода, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
277. ПОПОВИЋ Ђ. ЂОРЂИЈЕ, рођен 1912. у Горажду (Иванград), земљорадник, десетар, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
278. ПОПОВИЋ М. ПЕРО, рођен 1912. у Горажду (Иванград), земљорадник, командир вода, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
279. ЛАКИЋЕВИЋ Милијин ВУЧЕТА, рођен 1912. у Присоју (Андријевица), студент, политички комесар чете, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
280. РАДОВИЋ М. МИЛУТИН, рођен 1924. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
281. РАДОВИЋ В. МЛАЂО, рођен 1919. у Шекулару (Андријевица), студент, политички делегат вода, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
282. РАДЕВИЋ Радојев ВЛАДО, рођен 1925. у Велики (Мурино), земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
283. РАДИЋ Н. РИСТО, рођен 1924. у Чапрзлијама (Босна), земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
284. РАДИНОВИЋ М. ДИМИТРИЈЕ, рођен 1920. у Васојевићима, земљорадник, десетар, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
285. РАЈКОВИЋ МИЛАН, рођен 1921. у Васојевићима, земљорадник, десетар, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
286. РАКОВИЋ В. МАРКО, рођен 1920. у Васојевићима, земљорадник, десетар, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
287. РАКОВИЋ Заријин АНДРИЈА, рођен 1921. у Курикућама (Иванград), земљорадник, десетар, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.

288. РАДОНЧИЋ Салиха ЗАЈО, рођен 1924. у Гусињу, земљорадник, борац, погинуо априла 1944. у долини Студенице.
289. РАКОЧЕВИЋ АНДРИЈА, рођен 1924. у Морачи, замљерадник, командир вода, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
290. РИСТИЋ Милованов ЈАГОШ, рођен 1910. у Гојаковићима (Мојковац), земљорадник, командир вода, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
291. РИСТИЋ Милосавов ЈАГОШ, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
292. РОГАНОВИЋ П. АНДРИЈА, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, командир вода, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
293. САВОВИЋ Т. БОЖИДАР, рођен 1922. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
294. СЕКУЛИЋ Аксов ЉУБО, рођен 1920. у Заграду (Иванград), земљорадник, политички делегат вода, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
295. СЕРАЛТИЋ Б. РАДОМИР, рођен 1924. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
296. СЛАВИЦА АНТЕ, рођен 1922. у Далмацији, земљорадник, командир заштитног вода, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
297. СЛАВИЦА Стипе ФРАНЕ, рођен 1915. у Билицама (Шибеник), земљорадник, замјеник командира чете, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
298. СЛАВИЦА Томе МАРИНКО, рођен 1924. у Билицама (Шибеник), земљорадник, политички делегат вода, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
299. САМАРЏИЈА Н. ИЛИЈА, рођен 1924. у Слуњу, земљорадник, политички делегат вода, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
300. СПАЛЕВИЋ ГАВРИЛО, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
301. СУБОТИЋ Ђ. МИЛКА, рођена 1920. у Жабљаку, радница, санитетски референт батаљона, погинула маја 1944. у Сечи Реци (Србија).
302. ТУФЕГЏИЋ А. ГОЈКО, рођен 1924. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
303. ЋУЛАФИЋ Н. БРАНКО, рођен 1925. у Полимљу (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
304. ЋУЛАФИЋ М. МИЛАДИН, рођен 1923. у Полимљу (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
305. ЋУЛАФИЋ Р. МИЛЕТА, рођен 1924. у Полимљу (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
306. ЋУЛАФИЋ Вукадинов РАДОВАН, рођен 1925. у Полимљу (Андријевица), борац, земљорадник, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
307. ЋУЛАФИЋ М. ПОЛКА, рођена 1924. у Полимљу (Андријевица), домаћица, четна болничарка, погинула у пролеће 1944. у западној Србији.
308. ФАТИЋ Ђуров ИВАН, рођен 1915. у Коњусима (Андријевица), земљорадник, командир вода, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.

309, ФАТИЋ ЂУКАН, рођен 1919. у Коњусима (Андријевица), земљорадник, десетар, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
310. ФУШТИЋ Миливојев БОГДАН, рођен 1924. у Гојаковићима (Мојковац), борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
311. ЦИЦМИЛ Ј. ДАНИЛО, рођен 1924. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо у пролеће у западној Србији.
312. ЧВОРОВИЋ Димитрија АЛКСАНДАР, рођен 1906. у Шаренику, (Србија), земљорадник, погинуо, као водич, маја 1944. у западној Србији.
313. ЧОБЕЉИЋ Р. БОЖИДАР, рођен 1921. у Морачи (Колашин), земљорадник, десетар, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
314. ЧУРЕВИЋ М. РАТКО, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
315. ЏУДОВИЋ Филов СЕКУЛА, рођен 1917. у Горњој Ржаници (Андријевица), земљорадник, политички делегат вода, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
316. ЏУДОВИЋ Филов СЕЊО, рођен 1915. у Горњој Ржаници (Андријевица, земљорадник, командир вода, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
317. ШАРОВИЋ М. ВАСИЛИЈЕ, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
318. ШАРАЦ К. МАРКО, рођен 1921. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
319. ШКЕРОВИЋ Блажова СТАНА ЋАКА, рођена 1914. у Даниловграду, домаћица, партијско-политички радник, погинула маја 1944. у Бршну.
320. ШЉИВАНЧАНИН Ј. ВЛАДО, рођен 1923. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
321, ШОЉАГА Стевова МАРИЈА, рођена 1912. године у Паштровићима, радница, партијско-политички радник, погинула априла 1944. у подручју Херцег-Новог.
322. ШУРАЊА Степана ЈОСИП, рођен 1925. у Доњој Ластви (Тиват), радник, политички делегат вода, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
323. ШЋЕПАНОВИЋ Перов АНДРИЈА, рођен 1921. у Гојаковићима (Мојковац), земљорадник, политички делегат вода, погинуо у пролеће 1944. у западној Србији.
324. АНЂЕЛИЋ МИЛО, рођен 1924. у Колашину, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
325. АСАНОВИЋ БЛАГОЈЕ, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у љето у борбама између Иванграда и Андријевице.
326. БАБОВИЋ Обрадов ЂОРЂИЈЕ, рођен 1924. у Коњусима (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
327. БРАКОЧЕВИЋ Божинов ВИДОЈЕ, рођен 1920. у Шекулару (Андријевица), земљорадник, десетар, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
328. БРАКОЧЕВИЋ ВУЧИЋ, рођен 1921. у Шекулару (Андријевица), борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.

329. БРАКОЧЕВИЋ В. ЉУБОМИР, рођен 1919. у Шекулару (Андријевица), земљорадник, десетар, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
330. БЕГОВИЋ С. НЕНАД, рођен 1924. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
331. БУЈАТОВИЋ Н. ТОМАШ, рођен 1918. у Колашину, земљорадник, командир чете, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
332. БУРИЋ Видов РАДОСАВ, рођен 1916. у Загреди (Цетиње), земљорадник, командант батаљона, погинуо јула 1944. у борбама у подручју Лукова.
333. ВУЈОВИЋ С. СТОЈАН, рођен 1919. у Црној Гори, земљорадник, десетар, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
334. ВУЧИНИЋ Митров РАДОШ, рођен 1914. у Гојаковићима (Мојковац), земљорадник, командир вода, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
335. ГРГУРОВИЋ Милијин ЈАГОШ, рођен 1920. у Даниловграду, подофицир бивше југословенске војске, погинуо, као командант батаљона, јула 1944. на Мајевици.
336. ГУБЕРИНИЋ Д. БАТРИЋ, рођен 1923. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
337. ДРАГОВИЋ Радосавов ДРАГУТИН, рођен 1923. у Дапсићима (Иванград), земљорадник, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
338. ДУЛОВИЋ Мињин МИЊАШ, рођен 1923. у Доњој Ржаници (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
339. ДУЛОВИЋ Миров МИЛЕТА, рођен 1925. у Доњој Ржаници (Иванград), земорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
340. ЂОРЂИЈЕВИЋ Ђ. ВИДАК, рођен 1924. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
341. ЂУРАНОВИЋ Велизаров ВЛАЈКО, рођен 1924. у Даниловграду, ђак, политички руководилац, умро 1944. у Италији, у болници, од посљедица рањавања, народни херој.
342. ЖИВКОВИЋ ВОЈО, рођен 1924. у Мартинићима (Даниловград), ђак, омладински руководилац у бригади, погинуо јула 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
343. ЗАГОРАЦ Ш. МАРКО, рођен 1925. у Сајковићима (Босна), земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
344. ЗЕЧЕВИЋ Ђ. ГОЛУБ, рођен 1919. у Виницки (Иванград), земљорадник, командир вода, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
345. ЗЕЧЕВИЋ Крстов ИЛИЈА, рођен 1923. у Васојевићима, земљорадник, командир вода, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
346. ЗЕЧЕВИЋ Рајков МИХАИЛЕ, рођен 1924. у Виницки (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.

347. ЗЕЧЕВИЋ. Ј. МИЛОВАН, рођен 1920. у Виницки (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
348. ЗЕЧЕВИЋ О. МИТАР, рођен 1924. у Виницки (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
349. ИЊАЦ Луке МИЛАН, рођен 1920. у Горњим Казанцима (Босна), земљорадник, политички делегат вода, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
350. ЈОВКОВИЋ. Ф. ИЛИЈА, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
351. ЈЕКНИЋ Н. ПЕТАР, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
352. ЈУКИЋ ДРАГУТИН, рођен 1924. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
353. ЈОЛИЋ Александров РАДОМИР, рођен 1921. у Марсенића Ријеци, ђак, политички делегат вода, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
354. ЈОВОВИЋ РАДОШ, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
355. ЈОВОВИЋ ВУЧКО, рођен 1924. у Цецунима (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
356. КАТИЋ В. ВУК, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
357. КУЧ Константинов РАДОЈЕ, рођен 1920. у Гораждy (Иванград), земљорадник, командир вода, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
358. КОВАЧЕВИЋ Ђорђијев ВУКАШИН ПУШО, рођен 1922. у Никшићу, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
359. ЛАЛИЋ Радованов ЈБУБОМИР, рођен 1920. у Виницки (Иванград), земљорадник, политички делегат вода, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
360. ЛАЛИЋ ВЕЈБКО, рођен 1924. у Виницки (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
361. ЛОНЧАРЕВИЋ ДРАГО, рођен 1920. у Васојевићима, земљорадник, десетар, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
362. ЛОНЧАРЕВИЋ С. МИЛАН, рођен 1923. у Васојевићима, земљорадник, десетар, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
363. ЈБУМОВИЋ М. МИЛОВАН, рођен 1919. у Пиперима, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Андријевице.
364. МАНОЈЛОВИЋ Јевтов РАДОСЛАВ РАДЕ, рођен 1920. у Заграђу (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Иванграда и Аандријевице.

365. МАРИЋ Радов РАНКО, рођен 1912. у Ивангграду, земљорадник, командир вода, погинуо у љето 1944. у борбама између Ивангграда и Андријевице.
366. МАРКОВИЋ ВЛАДО, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Ивангграда и Андријевице.
367. МАРСЕНИЋ Вукићев БРАНКО, рођен 1920. у Марсенића Ријеци, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Ивангграда и Аондријевице.
368. МАРСЕНИЋ Вукићев МИЛЕНКО, рођен 1921. у Марсенића Ријеци, земљорадник, десетар, погинуо у љето 1944. у борбама између Ивангграда и Андријевице.
369. МАРСЕНИЋ Миљов МИТО, рођен 1925. у Марсенића Ријеци, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Ивангграда и Андријевице.
370. МАРСЕНИЋ М. МИЉАН, рођен 1922. у Марсенића Ријеци, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Ивангграда и Андријевице.
371. МАРСЕНИЋ Стојанов ОБРАД, рођен 1921. у Марсенића Ријеци, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Ивангграда и Андријевице.
372. МАРСЕНИЋ Р. РАДОСАВ, рођен 1919. у Марсенића Ријеци, земљорадник, командир вода, погинуо у љето 1944. у борбама између Ивангграда и Андријевице.
373. МАРСЕНИЋ Милијева МИЛЕНА, рођена 1927. у Марсенића Ријеци, домаћица, болничарка, погинула у љето 1944. у борбама између Ивангграда и Андријевице.
374. МАРТИНОВИЋ ЉУБО, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Ивангграда и Андријевице.
375. МАТОВИЋ И. ДУШАН, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у љето, 1944. у борбама између Ивангграда и Андријевице.
376. МАТОВИЋ Ибров БАРЈАМ, рођен 1922. у Црној Гори, радник, политички делегат вода, погинуо у љето 1944. у борбама између Ивангграда и Андријевице.
377. МИЈУШКОВИЋ М. МИЛОВАН, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Ивангграда и Андријевице.
378. МИКУЛАНДРА Јосе МИЛКА, рођена 1919. у Билицама (Шибеник), домаћица, четна болничарка, погинула у љето 1944. у борбама између Ивангграда и Андријевице.
379. МАРСЕНИЋ РАДОШ, рођен 1921. у Марсенића Ријеци, земљорадник, десетар, погинуо у љето 1944. у борбама између Ивангграда и Андријевице.
380. НЕНЕЗИЋ ВУЛЕ, рођен 1922. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Мурина и Лозне.
381. НИКОЛИЋ Т. ВЛАДО, рођен 1916. у Улцишу, земљорадник, командир чете, погинуо у љето 1944. у борбама између Мурина и Лозне.
382. НОВОВИЋ Р. САВО, рођен 1921. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Мурина и Лозне.

383. ОБРАДОВИЋ Миланов К. РАДОМИР, рођен 1923. у Жабљаку, земљорадник, политички комесар чете, погинуо јула 1944. код Спужа.
384. ОРЛАНДИЋ Андријин ШПИРО, рођен 1917. у Црмници, земљорадник, командир чете, погинуо у љето 1944. у борбама између Мурина и Лозне.
385. ОТОВИЋ Милошев АЛЕКСАНДАР, рођен 1921. у Бучју (Иванград), земљорадник, политички делегат вода, погинуо у љето 1944. у вежбама између Мурина и Мозне.
386. ПЕЈОВИЋ ПАВИЋ, рођен 1908. у Орасима, земљорадник, командир чете, погинуо јула 1944. у борбама на подручју Чева.
387. ПЕРУТОВИЋ Јошов МИЛАН, рођен 1920. у Пјешивцима, земљорадник, борац, погинуо јула 1944. у подручју Матешева.
388. ПИЈЕВАЦ Станков ЋАНИЦА, рођена 1923. у Хрватској, земљорадник, десетар, погинуо у љето 1944. у борбама између Мурина и Лозне.
389. РАДОВИЋ М. ВАСО, руођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Мурина и Лозне.
390. РИСТИЋ МИЛАН, рођен 1921. у Србији, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Мурина и Лозне.
391. СЕКУЛИЋ К. БЛАЖО, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Мурина и Лозне.
392. СИМОНОВИЋ Радошев БОЖИДАР, рођен 1926. у Горњој Ржаници, земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Мурина и Лозне.
393. СТАНИЋ МИХАИЛО, рођен 1929. у Доњој Ржаници (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у љето 1944. у борбама између Мурина и Лозне.
394. СМОЉАНОВИЋ СТОЈАН, рођен 1924. у Слуњу, земљорадник, политички делегат вода, погинуо у љето 1944. у борбама између Мурина и Лозне.
395. СТОЈОВИЋ Милошев ДУШАН, рођен 1919. у Даниловграду, студент, командант батаљона, погинуо јуна 1944. код Трнова.
396. ТОМИЋ О. МОМИР, рођен 1923. у Жабљаку, земљорадник, борац, погино у љето 1944. у борбама између Мурина и Лозне.
397. ЋАЛЕТА АНА, рођена 1923. у Шибенику, домаћица, четна болничарка, погинула у љето 1944. у борбама између Мурина и Лозне.
398. ШЕКУЛАРАЦ Радованов РАДЕ, рођен 1921. у Главици (Иванград), земљорадник, десетар, погинуо у љето 1944. у борбама између Мурина и Лозне.
399. БОЖОВИЋ Тодор ИЛИЈА, рођен 1914. у Главици (Иванград), земљорадник, командир вода, погинуо августа 1944. у борбама између Иванграда—Рогозне планине и Коапаоника.
400. БАРЈАМОВИЋ П. ЈОВАН, рођен 1923. у Црмници, земљорадник, политички делегат вода, погинуо августа 1944. у борбама између Иванграда, Рогозне планине и Копаоника.
401. ВУКЧЕВИЋ С. ЈОВАН, рођен 1920. у Црној Гори, земљорадник, десетар, погинуо августа 1944. у борбама између Иванграда, Рогозне планине и Копаоника.
402. ЂУРАШЕВИЋ С. ЈОВАН, рођен 1926. у Будви, земљорадник, борац, погинуо августа 1944. у борбама између Иванграда, Рогозне планине и Копаоника.

403. ЈОВОВИЋ ВУКО, рођен 1924. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо августа 1944. у борбама између Иванграда, Рогозне планине и Копаоника.
404. КУСОВАЦ М. МИЈАТ, рођен 1923. у Љуботињу, земљорадник, борац, погинуо августа 1944. у борбама између Иваиграда, Рогозне планине и Копаоника.
405. КИЋОВИЋ НИКА, рођен 1924. у Слатини (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо августа 1944. у борбама између Иванграда, Рогозне планине и Копаоника.
406. Ј1АЈ1ИЋ Ђ. ДРАГО, рођен 1924. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо августа 1944. у борбама између Иванграда, Рогозне планине и Копаоника.
407. МАНДИЋ Милинков НОВО, рођен 1920. у Пољима Колашинским, земљорадник, десетар, погинуо августа 1944. у борбама између Иванграда, Рогозне планине и Копаоника.
408. МАРКОВИЋ К. МИТАР, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо августа 1944. у борбама између Иванграда, Рогозне планине и Копаоника.
409. МАРКОВИЋ Ђуров МАРКО, рођен 1924. у Маинама (Будва), земљорадник, борац, погинуо августа 1944. у борбама између Иванграда, Рогозне планине и Копаоника.
410. МИЛОШЕВИЋ Р. МИЛУТИН, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо августа 1944. у борбама између Иванграда, Рогозне планине и Копаоника.
411. МИЛОШЕВИЋ М. ТАШКО, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо августа 1944. у борбама између Иванграда, Рогозне планине и Копаоника.
412. НЕДОВИЋ Милентијин КРСТО, рођен 1920. у Пријелогама (Бијело Поље), земљорадник, десетар, погинуо августа 1944. у борбама између Иванграда, Рогозне планине и Копаоника.
413. НЕНАДИЋ Ђурђа КРСТАН, рођен 1912. у Гркавцу (Босна), земљорадник, замјеник командира чете, погинуо августа 1944. у борбама између Иванграда, Рогозне планине и Копаоника.
414. ПЕАН Ива МАТО, рођен 1917. у Тивту, радник, политички делегат вода, погинуо у августу 1944. у борбама између Иванграда, Рогозне планине и Копаоника.
415. РАЈКОВИЋ Теофилов РАДМИЛО, рођен 1922. у Брезовици (Плав), ђак, борац, погинуо августа 1944. у борбама између Иванграда, Рогозне планине и Копаоника.
416. РАШКОВИЋ Милинков ВЛАДО, рођен 1923. у Кутима, радник, десетар, погинуо августа 1944. у борбама између Иванграда, Рогозне планине и Копаоника.
417. СИМОНОВИЋ Шћепанов СИМО, рођен 1920. у Даниловграду, подофицир бивше југословенске војске, погинуо, као командир чете пратећих оруђа бригаде, августа 1944. у борбама између Иванграда, Рогозне планине и Копаоника.
418. СТЕВОВИЋ Вулев ПЕКО, рођен 1908. у Жабљаку, земљорадник, командир чете, погинуо августа 1944. у борбама између Иванграда, Рогозне планине и Копаоника.
419. ФАТИЋ Радулов ЗДРАВКО, рођен 1921. у Цецунима (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо августа 1944. у борбама између Иванграда, Рогозне планине и Копаоника.

420. ЧОБЕЛИЋ Ђ. МИЛОСАВ, рођен 1921. у Морачи, земљорадник, борац, погинуо августа 1944. у борбама између Ивангграда, Рогозне планине и Копаоника.
421. ШЋЕКИЋ Радошев ВУКАЈЛО, рођен 1922. у Заграђу (Ивангград), земљорадник, политички делегат вода, погинуо августа 1944. у борбама између Ивангграда, Рогозне планине и Копаоника.
422. ВУКЧЕВИЋ Т. ВИДАК, рођен 1923. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо августа 1944. на Копаонику.
423. ВУКОВИЋ БОГИЋ, рођен 1922. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо августа 1944. на Копаонику.
424. РАДЕВИЋ Р. МЛАДЕН, рођен 1925. у Шекулару (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо августа 1944. на Копаонику.
425. ЋОРОВИЋ М. ТОМО, рођен 1923. у Шекулару, земљорадник, борац, погинуо августа 1944. на Копаонику.
426. БАБОВИЋ Мијаилов МИЛИЈА, рођен 1923. у Петњику (Ивангград), земљорадник, борац, погинуо августа 1944. у Брусу.
427. АДРОВИЋ СУКА, рођен 1921. у Ивангграду, земљорадник, борац, погинуо августа 1944. у подручју Куршумлије.
428. БАРЈЕКТАРЕВИЋ Илијин АЛЕКСАНДАР, рођен 1925. у Петњику, (Ивангград), земљорадник, политички делегат вода, погинуо августа 1944. у подручју Куршумлије.
429. ВУКАДИНОВИЋ Крстова РОКСАНДА, рођена 1919. у Маштама (Ивангград), домаћица, четна болничарка, погинула августа 1944. у подручју Куршумлије.
430. ВУКОВИЋ Милутинов БОРИСЛАВ, рођен 1926. у Васојевићима, ђак, борац, погинуо августа 1944. у подручју Куршумлије.
431. ДАБЕЛИЋ МИОДРАГ, рођен 1924. у Црној Гори, борац, погинуо августа 1944. у подручју Куршумлије.
432. ДАБЕТИЋ Батрићев ДУШАН, рођен 1920. у Виницки (Ивангград), ђак, командир вода, погинуо августа 1944. у подручју Куршумлије.
433. ДРОБЊАК Раков РАДОЈИЦА, рођен 1924. у Прошћену (Шавник), ђак, политички делтегат вода, погинуо августа 1944. у подручју Куршумлије.
434. ЖИВКОВИЋ ИВО, рођен 1921. у Црној Гори, ђак, борац, погинуо августа 1944. у подручју Купшумлите.
435. ЗЕЧЕВИЋ Секулин МИХАИЛО МИКАН, рођен 1920. у Виницки (Ивангград), ђак, десетар, погинуо августа 1944. у подручју Куршумлије.
436. ЈАБЛАН И. ТОМО, рођен 1922. у Добрском Селу (Цетиње), земљорадник, командир вода, погинуо августа 15344. у подручју Куршумлије.
437. ЈАНКОВИЋ Минин БЛАЖО, рођен 1923. у Заграду (Ивангград), земљорадник, десетар, повгинуо августа 1944. у подручју Куршумлије.
438. ЈЕЛИЋ Бађов МИЛОШ, рођен 1915. у Слатини (Андријевица), студент, десетар, погинуо августа 1944. у подручју Куршумлије.
439. КОВАЧЕВИЋ АЛЕКСА, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо августа 1944. у подручју Куршумлије.
440. ЛАБАН Р. ДРАГОЉУБ, рођен 1921. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо августа 1944. у подручју Куршумлије.
441. МОСЛОВАРИЋ АЛЕКСА, рођен 1923. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо августа 1944. у подручју Куршумлије.

442. ОБРАДОВИЋ Драгишин МИЈ1ИЈА, рођен 1921. у Васојевићима, земљорадник, политички делегат, вода, погинуо августа 1944. у подручју Куршумлије.
443. РАДЕНОВИЋ В. ДУШАН, рођен 1922. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо августа 1944. у подручју Куршумлије.
444. РАДОСАВЉЕВИЋ МИЛЕ-АБАЗ, рођен 1919. у Србији, радник, борац, погинуо августа 1944. у подручју Куршумлије.
445. СТАНИЋ Милетин МАРИНКО, рођен 1911. у Прошћену (Шавник), земљорадник, командир вода, погинуо августа 1944. у подручју Куршумлије.
446. СЕКУЛИЋ Секулин МИХАИЛО, рођен 1925. у Заграђу (Иванград), земљорадник, политички делегат вода, погинуо августа 1944, у подручју Куршумлије.
447. ТРИФУНОВИЋ ДРАГИША, рођен 1922. у Заграђу (Иванград), земљорадник, борац, погинуо августа 1944. у подручју Куршумлије.
448. ШОШКИЋ БУДИМИР, рођен 1924. у Улотини (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо августа 1944. у подручју Куршумлије.
449. ШОШКИЋ Милетин СЛОБОДАН, рођен 1920. у Улотини (Андријевица), земљорадник, десетар, погинуо августа 1944. у подручју Куршумлије.
450. АНЂУС Радов НИКО, рођен 1910. у Паштровићима, земљорадник, партијско-политички радник на терену, погинуо августа 1944. у подручју Боке которске, народни херој.
451. ЂУРИЧКОВИЋ Милошева ЂУРЂА, рођена 1921. у Загарачу, домаћица, санитетски референт у бригади, погинула августа 1944. на Јаворку.
452. ЈОВИЋЕВИЋ Бошков ВЕЉКО, рођен 1923. у Чешљарима (Цетиње), земљорадник, политички комесар чете, погинуо августа 1944. на Чеву.
453. МАРКОВИЋ Васов ЂУРО, рођен 1912. на Цеклину (Цетиње), земљорадник, командир чете, погинуо августа 1944. у Загарачу.
454. РОВИЋ Јованов ОБРЕН, рођен 1922. у Пиви, ђак, политички комесар чете, погинуо августа 1944. у подручју Даниловграда.
455. РОЛОВИЋ Томов ЈОВО, рођен 1912. у Црмници, студент, политички комесар чете, погинуо августа 1944. на Мојковцу.
456. СТРУГАР Вукова ЈОВАНКА, рођена 1920. на Цеклину (Цетиње), домаћица, санитетски референт бригаде, погинула августа 1944.. године у рејону Лукова.
457. АЛЕКСИЋ Живка БРАНИСЛАВ, рођен 1923. у Прекадину (Србија), земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у борбама између Западне Мораве и Расине.
458. БОЈОВИЋ Михаила БОЖИДАР, рођен 1926. у Жабљаку, ђак, командир вода, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
459. ВУКАДИНОВИЋ МИЛОРАД, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у борбама између Западне-Мораве и Расине.
460. ЗЕЧЕВИЋ МИКАН, рођен 1921. у Виницки (Иванград), земљорадник, командир вода, погинуо у јесен 1944. у борбама између Западне Мораве и Расине.
461. ЗОГОВИЋ Ратков ДРАГУТИН, рођен 1924. у Машници (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у борбама између Западне Мораве и Расине.

462. ИГЊАТОВИЋ Михајла ВИТОМИР, рођен 1925. у Прекадину (Србија), земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у борбама између Западне Мораве и Расине.
463. ИВЕТИЋ Илије МАРКО, рођен 1920. у Јаругама (Босна), земљорадник, командир вода, погинуо у јесен 1944. у борбама између Западне Мораве и Расине.
464. ЈЕВРИЋ Мирков ВЈ1АДИМИР, рођен 1922. у Тмушићима (Ивангград), земљорадник, политички делегат вода, погинуо у јесен 1944. у борбама између Западне Мораве и Расине.
465. ЈЕЛИЋ КРСТО, рођен 1923. у Васојевићима, земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у борбама између Западне Мораве и Расине.
466. ЈОВАНЧЕВИЋ Ј. ЉУБОМИР, рођен 1921. у Пећи, земљорадник, десетар, погинуо у јесен 1944. у борбама између Западне Мораве и Расине.
467. ЈОКИЋ Г. БРАНКО, рођен 1921. у Велики (Мурино), земљорадник, десетар, погинуо у јесен 1944. у борбама између Западне Мораве и Расине.
468. КЕЉАНОВИЋ Милутина МИХАЈЛО, рођен 1916. у Гусишу, земљорадник, командир чете, погинуо у јесен 1944. у борбама између Западне Мораве и Расине.
469. ЛАКОВИЋ С. ВИДАК, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у борбама између Западне Мораве и Расине.
470. ЛУЧИЋ ЂОЛЕ, рођен 1924. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у борбама између Западне Мораве и Расине.
471. АРСЕНИЋ ВЕЛИЧКО, рођен 1922. у Машници (Андријевица), земљорадник, политички делегат вода, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
472. МИЛЕНКОВИЋ Обрада ВЛАДИМИР, рођен 1924. у Моравском Лалинцу (Ниш), земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у подручју Крушевца.
473. МИРКОВИЋ Живојина БОГДАН, рођен 1927. у Шишановцима (Србија), борац, погинуо у јесен 1944. у Долини Западне Мораве.
474. МИХАЈЛОВИЋ Раромиров ВАСО, рођен 1921. у Ржаници (Ивангград), десетар, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
475. КОРАЋ Милосавов ВЛАДИМИР, рођен 1921. у Главици (Ивангград), борац, земљорадник, погинуо у јесен у долини Западне Мораве,
476. ПАВЛОВИЋ МИЛОРАД, рођен 1922. у Србији, земљорадник, десетар, погинуо у јесен 1944. у подручју Крушевца.
477. ПОПОВИЋ П. АНДРИЈА, рођен 1923. у Србији, земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у подручју Крушевца.
478. ПОПОВИЋ В. ПЕТАР, рођен 1921. у Србији, земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
479. ПЈЕВАЦ стеве МАНЕ, рођен 1924. у Слуњу, земљорадник, политички делегат вода, погинуо у јесен 1944. у подоучlv Коушевца.
480. РАКИЋ Дине ДОБРИВОЈЕ, рођен 1926. у Доњој Коњуши (Србија), земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
481. РАСТОДЕР Илијаза ЈУНУС, рођен 1925. у Савином Бору (Рожаје), политички делегат вода, погинуо у јесен 1944. у подручју Крушевца.

482. САНКОВИЋ С. МИЛО, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
483. СИМОНОВИЋ. Милошев РАДОМИР, рођен 1915. у Велики (Мурино), земљорадник, командир чете, погинуо у јесен 1944. у подручју Крушевца.
484. СТОЈАНОВИЋ С. МИЛКА, рођена 1924. у Црној Гори, домаћица, четна болничарка, погинула у јесен 1944. у подручју Крушевца.
485. ТМУШИЋ Марков ЈАНКО, рођен 1922. у Заграђу (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
486. ТРИФУНОВИЋ Радоњин ЉУБОМИР, рођен 1916. у Тмушићима (Андријевица), земљорадник, командир вода, погинуо у јесен 1944. у подручју Крушевца.
487. ШАХБАЗ Суље САЛИХ, рођен 1920. у Дувну, радник, командир чете, погинуо септембра 1944. у Крушевцу.
488. ДРАГИШИЋ Ристов МИЛУТИН, рођен 1907. у Пиперима, радник, командант батаљона, погинуо октобра 1944. у Гњилану.
489. ЂУКИЋ Петров МИЛЕТА, рођен 1910. у Лијевој Ријеци (Црна Гора), официр бивше југословенске војске, погинуо, као начелник, штаба корпуса, октобра 1944. у Србији.
490. АЛЕКСИЋ Д. БОРИВОЈЕ, рођен 1927. у Доњој Ржаници (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
491. БАРАЋ Лазара РАДОМИР, рођен 1926. у Топлици (Велика Плана), земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у долини западне Мораве.
492. БЛАГОЈЕВИЋ Ј. БЛАГОТА, рођен 1921. у Пиви, земљорадник, десетар, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
493. БЛАЖИЋ Милутина РАДИЧ, рођен 1906. у Ратају (Краљево), борац, погинуо новембра 1944. у долини Западне Мораве.
494. БОЈОВИЋ Милунов МИЛАДИН, рођен 1925. у Заграђу (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944.
495. БОЉЕВИЋ Р. ДУШАН, рођен 1918. у Шекулару (Иванград), земљорадник, командир вода, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
496. БУЛАТОВИЋ Здравков ПЕТАР, рођен 1923. у Брезовици (Плав), земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
497. ВИДОВИЋ Илијин МИЛЕНКО, рођен 1923. у Тивту, радник, политички делегат вода. умро од посљедица рањавања у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
498. ВУКАНИЋ ДОБРАШИН, рођен 1924. у Брезовици (Плав), земљорадник, политички делегат вода, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
499. ВУКСАНОВИЋ Томов МИЛОРАД, рођен 1922. у Бучама (Иванград), земљорадник, десетар, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
500. ВУЧЕЛИЋ ВИДАК, рођен 1924. у Цецунима (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
501. ГРУЈИЋ ВУКОТА, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, командир вода, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.

502. ДИМИТРИЈЕВИЋ М. АЛЕКСАНДАР, рођен 1927. у Бабином Потоку (Србија), земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
503. ЂАПИЋ Ђ. ДУШАН, рођен 1921. у Србији, земљорадник, командир вода, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
504. ЂУРАН Илије БОЖО, рођен 1894. у Горњим Казанцима (Босна), земљорадник, интендант, погинуо новембра 1944. у долини Западне Мораве.
505. ЂУРАН ЂУРО, рођен 1917. у Горњим Казанцима (Босна), земљорадник, командир топовског вода, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.
506. ЂЕРИЋ Ђ. ПЕТАР, рођен 1921. у Србији, земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
507. ЂУРОВИЋ РАЈКО, рођен 1924. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
508. ЖИВКОВИЋ НЕНАД, рођен 1921. у Будимљу (Иванград), земљорадник, погинуо, као вођа топа, новембра 1944. у подручју Краљева.
509. ЈЕЛИЋ Радунов РАДОМИР, рођен 1924. у Доњој Ржаници (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
510. ЈОВОВИЋ М. РАДОСАВ, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
511. ЈОВИЋ Влајков БОРИС, рођен 1926. у Гојаковићима (Мојковац), земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
512. ЈОКИЋ Василијин МИЛОВАН, рођен 1920. у Брезовици (Плав), земљорадник, десетар, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
513. ЈОКИЋ СИМО, рођен 1924. у Брезовици (Плав), земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
514. КЕЦОЈЕВИЋ А. МИЛЕНКО, рођен 1924. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мооаве.
515. КНЕЖЕВИЋ Миров МИХАИЛО, рођен 1922. у Будимљу (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
516. КНЕЖЕВИЋ Ђорђијев ДАНИЛО, рођен 1921. у Будимљу (Иванград), земљорадник, десетар, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
517. КУКАЈБ М. НИКОЛА, рођен 1921. у Шекулару (Иванград), земљорадник, политички делегат вода, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
518. КУЛИЋ М. ВЕЈБКО, рођен 1922. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
519. ЛАЗАРЕВИЋ С. ДОБРИВОЈЕ, рођен 1919. у Доњој Ржаници (Иванград), земљорадник, командир вода, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
520. ЛАИНОВИЋ Вукојлов ДИМИТРИЈЕ, рођен 1920. године у Виниској (Иванград), земљорадник, командир вода, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
521. ЛУЧИЋ К. ЂОРЂИЈЕ, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.

522. МАЛОБАБИЋ МИТАР, рођен 1920. у Босни, земљорадник, командир вода, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
523. МАТОВИЋ М. РАДЕ, рођен 1922. у Шекулару (Иванград), земљорадник, десетар, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
524. МАТОВИЋ М. РАДОСАВ, рођен 1924. у Шекулару (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
525. МИЛУТИНОВИЋ Велимира ЈОРДАН, рођен 1922. у Плочнику (Србија), земљорадник, борац, погинуо новембра 1944. у долини Западне Мораве.
526. МИТИЋ Петра ДРАГОМИР, рођен 1927. у Бабином Потоку (Србија), борац, погинуо новембра 1944. у подручју Врбе.
527. МИЋАНОВИЋ К. МИЛОШ, рођен 1924. у Пиви, земљорадник, политички делегат вода, погинуо новембра 1944. у подручју Врбе.
528. МОСЛОВАРИЋ ДАНИЛО, рођен 1923. у Божићима (Андријевица), земљорадник, политички делегат вода, погинуо новембра 1944. у подручју Врбе.
529. МУЉЕВИЋ Ј. МОМЧИЛО, рођен 1922. у Подгорици, радник, политички комесар чете, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.
530. ОГЊАНОВИЋ Љубодрага ЗЛАТКО ЗЕНО, рођен 1925. у Мудраковцу (Србија), земљорадник, борац, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.
531. ОРЛАНДИЋ Николин ВЛАДО, рођен 1924. у Црмници, свршени мантурант, замјеник политичког комесара чете, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
532. ОТОВИЋ Радосавов МИЛИСАВ, рођен 1920. у Бучама (Иванград), свршени матурант, командир вода, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
533. ПЕРАЗИЋ К. ИВО, рођен 1924. у Петровцу на мору, ђак, замјеник политичког комесара чете, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.
534. РАБРЕН ЉУБО, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, политички делегат вода, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
535. РАДОИЧИЋ ВОЈИСЛАВ, рођен 1909. у Воанешима (Краљево), земљорадник, погинуо, као водич, новембра 1944. у подручју Ратине.
536. РАЈКОВИЋ Радосавов ВЕЛИМИР, рођен 1925. у Брезовици (Плав), земљорадник, десетар, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
537. РАЈКОВИЋ Николин МИТАР, рођен 1922. у Брезовици (Плав), земљорадник, политички делегат вода, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
538. ПАЈКОВИЋ КРУНИСЛАВ, рођен 1926. у Крушевцу, ђак, борац, погинуо новембра 1944. у подручју Врбе.
539. ИВАН, бивши црвеноармејац, рођен 1918. у Харкову, радник, борац, погинуо октобра 1944. у подручју Трстеника.
540. РОЉЕВИЋ Милоњин ЈАКОВ, рођен 1924. у Калудри (Иванград), земљорадник, политички делегат вода, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.

541. СИМИЋ Радосава ЉУБОМИР, рођен 1923. у Баци (Србија), земљорадник, борац, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
542. СТЕВАНОВИЋ Здравка МИЛАН, рођен 1920. у Златару (Србија), земљорадник, борац, погинуо новембра 1944. у подручју Врбе.
543. СТОЈИЉКОВИЋ Станка ВУКОСАВ, рођен 1926. у Шишановцима (Србија), земљорадник, борац, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.
544. ТАДИЋ О. АРСЕНИЈЕ, рођен 1925. у Црној Гори, земљорадник, десетар, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
545. ТОДОРОВИЋ РАКИЦА, рођен 1910. у Вранешима (Србија), погинуо, као водич, 1944. новембра у подручју Врбе.
546. ТРЕБАЉЕВАЦ Јевтимија ЂОРЂЕ, рођен 1924. у Топлици (Велика Плана), земљорадник, борац, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.
547. ЋОРОВИЋ В. РАЈКО, рођен 1921. у Шекулару (Ивангград), земљорадник, командир вода, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
548. УЛИЋЕВИЋ Ђуров БРАНКО, рођен 1920. у Црмници, земљорадник, политички делегат вода, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.
549. УРОШЕВИЋ МИЛЕ, рођен 1911. у Вранешима (Краљево), земљорадник, погинуо, као водич, новембра 1944. у подручју Врбе.
550. УСКОКОВИЋ В. ДРАГИЦА, рођена 1925. у Крушевцу, ђак, четна болничарка, погинула новембра 1944. у подручју Краљева.
551. ХАЈДУКОВИЋ ДРАГИЦА, рођена 1926. у Крушевцу, ђак, четна болничарка, погинула новембра 1944. у подручју Краљева.
552. ЧОБЕЛИЋ Р. РАДОШ, рођен 1916. у Колашину, земљорадник, командир чете, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.
553. ЧУКИЋ П. ШПИРО, рођен 1920. у Васојевићима, земљорадник, десетар, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.
554. ШЕКУЛАРАЦ Мијајлов МАШАН, рођен 1909. у Главцу (Ивангград), земљорадник, командир вода, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
555. ШЕМПИОНИ ИВО, рођен 1917. у Далмацији, радник, командир вода, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.
556. ШИМУН С. СТЕВАН, рођен 1921. у Далмацији, земљорадник, политички делегат вода, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.
557. ШОШКИЋ Јованов РАДОВАН, рођен 1918. у Плаву, земљорадник, командир вода, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.
558. ШЋЕКИЋ Пунишин ВУЧКО, рођен 1923. у Будимљу (Ивангград), земљорадник, политички делегат вода, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.
559. ШЋЕКИЋ Михаилов МАШАН, рођен 1909. у Лубницама (Ивангград), земљорадник, командир вода, погинуо у јесен 1944. у долини Западне Мораве.
560. БАЈАГИЋ Н. АЛЕКСАНДАР, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
561. БАБОВИЋ Милијин МИЛОВАН, рођен 1923. у Будимљу (Ивангград), земљорадник, десетар, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.

562. БАБОВИЋ М. СТАНА, рођена 1924. у "Булићима (Андријевица), домаћица, четна болничарка, погинула децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
563. БАРЕКТАРЕВИЋ Вуков ГРУЈО, рођен 1927. у Петњику (Иванград), земљорадник, борац, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
564. ВЛАХОВИЋ ДРАГО, рођен 1924. у Црној Гори, земљорадник, политички делегат вода, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
565. ВУКОВИЋ С. МИЛОВАН, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, командир вода, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
566. ВУЛЕТИЋ Стефов БРАНКО, рођен 1926. у Горажду (Иванград), земљорадник, борац, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
567. ГАГИЋ С. САФЕТ, рођен 1914. у Ливну (Босна), земљорадник, политички комесар чете, погинуо децембра у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
568. ДЕЛЕТИЋ АЛЕКСАНДАР, рођен 1922. у Грачаници (Андријевица), земљорадник, политички делегат вода, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
569. ДЕЛЕТИЋ Милићев СЛОБОДАН, рођен 1924. у Грачаници (Андријевица), земљорадник, командир вода, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
570. ДОБРКОВИЋ Т. БЛАЖО, рођен 1923. у Црмници, земљорадник, политички делегат вода, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
571. ЂУРАШКОВИЋ С. ВУКО, рођен 1922. у Црној Гори, десетар, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
572. ДУЛЕТИЋ В. ЈОВО, рођен 1921. у Паштровићима, земљорадник, политички делегат вода, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
573. ЂУРАШКОВИЋ Ј. ВЕЛИМИР, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, политички делегат вода, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
574. ЂУКАНОВИЋ Н. ГАВРО, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, политички делегат вода, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
575. ИЛИМАРКОВИЋ Обрадов РАДОЈЕ, рођен 1922. у Брезовици (Плав), земљорадник, борац, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
576. ЈАНКОВИЋ М. ЧЕДОМИР, рођен 1924. у Заграђу (Андријевица), земљорадник, командир вода, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
577. ЈАНКОВИЋ Јованов МИЛИЋ, рођен 1924. у Заграђу (Андријевица), земљорадник, десетар, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
578. ЈАЊИЋ Д. ГОЈКО, рођен 1923. у Васојевићима, земљопадник, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
579. ЈАУКОВИЋ Радосавов ТОМАШ, рођен 1925. у Придвооици (Шавник), ђак, командир чете, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.

580. ЈОВАНОВИЋ. Ладисава МИЛОСАВ, рођен 1919. у Домишеву (Брус), земљорадник, борац, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
581. КОМАТИНА РАЈКО, рођен 1919. у Машници (Андријевица), ђак, командир вода, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
582. КАСТРАТОВИЋ МИХАИЛО, рођен 1923. у Васојевићима, земљорадник, десетар, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
583. КАНДИЋ И. МИЛОРАД, рођен 1923. у Колашину, ђак, командант батаљона, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
584. КРШИКАПА Милошева ГОСПАВА, рођена 1923. у Ускоцима, домаћица, санитетски референт, погинула децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
585. ЛАЗОВИЋ Радомиров ЈОВАН, рођен 1919. у Плаву, земљорадник, командир вода, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
586. ЛАКИЋЕВИЋ ВУЧЕТА, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, десетар, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
587. ЛИЧИНА Милића ФЕРИЗ, рођен 1926. у Добродолу, земљорадник, политички делегат вода, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
588. МАРКОВИЋ Р. РАЈКО, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, политички делегат вода, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
589. МИЛАНОВИЋ Миланов РАДОМИР, рођен 1922. у Будимљу (Иванград), земљорадник, борац, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
590. МИЛОСАВЉЕВИЋ Светозара СТОЈАН, рођен 1925. у Куклину (Србија), земљорадник, борац, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
591. МИЛАЧИЋ С. МИЛАН, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, командир вода, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
592. МИЋОВИЋ Ваков ВАСО, рођен 1923. у Коњусима (Андријевица), земљорадник, политички делегат вода, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
593. НИЧИЋ Драгољуба БОРИВОЈЕ, рођен 1923. у Лалинцу Моравском (Ниш), земљорадник, борац, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
594. ПОПОВИЋ Ј. ВЕСЕЛИН, рођен 1923. у Србији, земљорадник, борац, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
595. ПОПОВИЋ Ђ. ЂОРЂИЈЕ, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
596. ПРАШЧЕВИЋ Максимов ВИДАК, рођен 1922. у Брезовици (Плав), земљорадник, командир вода, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.

597. РАДИНОВИЋ М. ДИМИТРИЈЕ, рођен 1924. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
598. СТЕВАНОВИЋ Јеврема ЛАЗАР, рођен 1921. у Новом Селу (Врњачка Бања), земљорадник, борац, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
599. ЧУЧУК Митров ШПИРО, рођен 1927. у Светом Стефану (Будва), земљорадник, борац, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
600. ШАРА Михаила СИМО, рођен 1925. у Војнићу (Хрватска), трговачки путник, политички делегат вода, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
601. ШОШКИЋ Љубов КОМНЕН КОЈО, рођен 1924. у Улотини, ђак, политички комесар чете, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
602. ШЋЕКИЋ Љубов МИЛУТИН, рођен 1926. у Бабину (Иванград), земљорадник, борац, погинуо децембра 1944. у борбама између Чачка и Титовог Ужица.
603. ЈОВИЋЕВИЋ Ј. ЉУБОМИР, рођен 1922. у Пећи, ђак, борац, погинуо августа 1944. на Копаонику.
604. ЛУКИЋ Јефтимија МИРОСЛАВ, рођен 1924. у Бацу (Србија), земљорадник, борац, погинуо новембра 1944. у долини Западне Мораве.
605. РИСТИЋ Милосава ЈАГОШ, рођен 1923. у Србији, земљорадник, борац, погинуо априла 1944. на Златибору.
606. БУБАЊА Вучков ГОЈКО, рођен 1922. у Бубању (Беране), земљорадник, борац, погинуо јуна 1944. у Лешници (Иванград).
607. БУБАЊА Вуков СТАНКО, рођен 1923. у Бубању (Иванград), земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у Врбици.
608. БУБАЊА Милоњин РАДИВОЈЕ, рођен 1920. у Велиђу (Иванград), земљорадник, борац, погинуо 1944. на Оштрој јели.
609. БАБОВИЋ Савов ВЕЛИМИР, рођен 1927. у Ивангграду, радник, 1944. у подручју Ивангграда.
610. БАЈИЋ Јанков ВУКО, рођен 1922. у Маштама (Иванград), ђак, политички делегат вода, погинуо новембра 1944. код Краљева.
611, ВУКАДИНОВИЋ Крстова СТАНА, рођена 1923. у Маштама (Иванград) домаћица, референт санитета чете, погинула новембра 1944. код Краљева.
612, ВУКАДИНОВИЋ Милошев ДОБРАШИН, рођен 1925. у Брезовици (Плав), земљорадник, борац, погинуо новембра 1944. код Краљева.
613 ВУКИЋ Бајов ДУШАН, рођен 1923. у Слатини (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо (заробљен и стријељан) у јулу 1944. у подручју Ивангграда.
614 ДАБЕТИЋ Секулин ВУКАЈЛО, рођен 1923. у Калудри (Иванград), земљорадник, борац, погинуо априла 1944. на Ушћу (долина Ибра).
615 ДАШИЋ Радомиров ВУКО, рођен 1902. у Ивангграду, радник, борац, погинуо јула 1944. на Чакору.
616 ДРАГОВИЋ Радосавов ДРАГУТИН, рођен 1920. у Дапсићима (Иванград), земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у Врбици (Иванград).

617. ДОБРАШИНОВИЋ Јолов МИОДРАГ, рођен 1921. у Заостру (Иванград), земљорадник, борац, погинуо августа 1944. у долини Ибра.
618. ДРОБЊАК Петров РАЈКО, рођен 1925. у Штитарима (Иванград), земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у Туцању (Иванград).
619. ДЕЛЕТИЋ Милића СЛАВКО, рођен 1927. у Грачаници (Андријевица), ђак, заробљен маја 1944. на Шаргану (западна Србија), одведен у Београд и стријељан.
620. ЈОЛИЋ Радунов РАДОМИР, рођен 1925. у Доњој Ржаници (Иванград), земљорадник, борац, погинуо новембра 1944. код Краљева.
621. КОРАЋ Андријин ИВАН, рођен 1912. у Штитарима (Иванград), земљорадник, борац, погинуо јула 1944. на Сјекирици (Андријевица).
622. КОРАЋ Петров МИЛОРАД, рођен 1920. у Штитарима (Иванград), земљорадник, борац, погинуо јануара 1944. у Бабину (Иванград).
623. КОРАЋ Милисавов ВЛАДИМИР, рођен 1921. у Штитарима (Иванград), земљорадник, борац, погинуо октобра 1944. код Крушевца.
624. КУЈОВИЋ Хасима СУЉО, рођен 1923. у Иванграду, радник, борац, погинуо марта 1944. у Пенезићима (Санџаку).
625. КАЈИЋ Милетин ВУКО, рођен 1922. у Маштама (Иванград), земљорадник, борац, погинуо јула 1944. у Иванграду.
626. МИЛАНОВИЋ Милоњин РАДОМИР, рођен 1922. у Будимљу (Иванград), земљорадник, борац, погинуо марта 1944. на Вардишту (западна Србија).
627. РОЉЕВИЋ Радетин НИКО, рођен 1912. у Калудри (Иванград), земљорадник, замјеник командира чете, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.
628. РАИЧЕВИЋ Савов МИЛОВАН, рођен 1921. у Прађевцу (Иванград), земљорадник, борац, погинуо (умро од последица рањавања) јуна 1944. у Прађевцу.
629. ПЕРОВИЋ Николин ЂОКО, рођен 1930. у Краљама (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо маја 1944. у Лозној (долина Лима).
630. САЈЧИЋ Новов МАНОЈЛО, рођен 1912. у Виницки (Иванград), земљорадник, борац, погинуо јуна 1944. на Турјаку (Иванград).
631. ЋОРАЦ Новаков РАДИСАВ, рођен 1921. у Дапсићима (Иванград), земљорадник, борац, погинуо августа 1944. у Србији.
632. ЋОРАЦ Михајлов РАДОМИР, рођен 1922. у Дапсићима (Иванград), земљорадник, борац, погинуо новембра 1944. у Србији.
633. ЋОРОВИЋ В. РАЈКО, рођен 1922. у Шекулару (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо новембра 1944. у Собији.
634. ЧУКИЋ Симов СИМЕУН, рођен 1914. у Доњој Ржаници (Иванград), земљорадник, бопац. погинуо августа 1944. у С1еници.
635. МИЈОВИЋ Крстов ЈОРДАН, рођен 1922. у Грачаници (Андријевица), ђак, борац, погинуо априла 1944. у Србији.
636. ВУКОВИЋ Милин НОВИЦА, рођен 1921. у Велики (Андријевица), земљорадник, политички делегат вода, погинуо јуна 1944. у Врбици (Иванград).
637. ДИМИТРИЈЕВИЋ ДОБРИЛА, рођена 1927. у Прокупљу, ђак, борац, болничарка, погинула септембра 1944. у селу Гари — подручје Крушевца.
638. РАДЕНКОВИЋ БОРИВОЈЕ, рођен 1920. у Прокупљу, радник, борац, погинуо октобра 1944. у долини Западне Мораве.

639. АСАНОВИЋ ЛАТА, рођен 1925. у Прокупљу, ковач, борац, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.
640. БЛАГОЈЕВИЋ БОЖИДАР, рођен 1920. у Прокупљу, радник, борац, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.
641. ЂОРЂЕВИЋ МИЛОШ, рођен 1927. у Прокупљу, фотограф, борац, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.
642. КРСТИЋ ВОЈИСЛАВ, рођен 1926. у Прокупљу, радник, борац, погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.
643. ПУШЕЊАК МАРЈАН, рођен 1925. у Марибору, ђак, погинуо' новембра 1944. у подручју Краљева.
644. СТЕФАНОВИЋ ЈОВА, рођен, 1922. у Прокупљу, кројач, борац,. погинуо новембра 1944. у подручју Краљева.

•

У години 1944. погинуло је:

бораца — — — — — — — — — — — — -	376
десетара — — — — — — — — — — — -	51
командира вода и водних делегата — — — -	119
командира чета и замјеника — — — — — -	24
политичких комесара и замјеника — — — — -	**20**
команданата батаљона и њихових замјеника — -	7
политичких комесара батаљона и њихових замје ника — — •— — — — — — — — — — -	4
санитетских референата батаљона — — — — -	7
болничарки — — — — — — — — — — -	17
интенданата батаљона — — — — — — — — -	2
начелника штаба корпуса •— — — — — — — -	1
политичких радника на терену — — — — — -	**6**
курира — — — — — — — — — — — -	9
команданата дивизије — — — — — — — — -	1
УКУПНО:	644

1945.

1. БОШКОВИЋ Ивов ЂУРО, рођен 1914. у Црмници, правник, мајор Озне, погинуо јануара 1945. у Београду.
2. ВУКИЋ ДУШАН, рођен 1918. у Црној Гори, борац, подлегао ранама јануара 1945. у Београду.
3. ГОЛОВИЋ Ђурова ОЛГА, рођена 1922. у Никшићу, студенткиња,. партијско-политички радник, погинула јануара 1945. у Истри.
4. КРСТАЈИЋ ДУШАН, рођен 1903. у Жабљаку, земљорадник, мајор Озне, погинуо јануара 1945. у подручју Пљеваља.
5. РАКОЧЕВИЋ Николин ВЕЉКО, рођен 1919. у Колашину, ђак, официр Озне, погинуо јануара 1945. у Београду.
6. ПЕЈОВИЋ Ристов МИЛОРАД, рођен 1921. године у Бјелицама (Цетиње), земљорадник, официр Озне, погинуо јануара 1945. у Београду.
7. АЛЕКСИЋ С. ДУШАН, рођен 1920. у Црној Гори, земљорадник,. борац, погинуо јануара 1945. на сремском фронту.

8. БАБИЋ Јевтов МИЈАЈЛО, рођен 1927. у Будимљу (Ивангград, земљорадник, борац, погинуо јануара 1945. на сремском фронту.
9. БАБОВИЋ Александров МИЛАН, рођен 1920. у Лугама (Ивангград), земљорадник, командир вода, погинуо јануара 1945. на сремском фронту.
10. БАРАЋ Бошка ДОБРОСАВ, рођен 1926. у Великој Плани, земљорадник, борац, погинуо јануара 1945. на сремском фронту.
11. БЕЋКОВИЋ Р. РАДОМИР, рођен 1924. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо јануара 1945. на сремском фронту.
12. БЈЕЛИЦА Јована НЕДЈЕЉКО, рођен 1928. у Зеници, радник, борац, погинуо јануара 1945. на сремском фронту.
13. БОЖОВИЋ П. МИЛАН, рођен 1922. у Црној Гори, радник, командир чете, погинуо јануара 1945. на сремском фронту.
14. БУБАЊА Николин РАТКО, рођен 1921. у Бубању (Ивангград), земљорадник, командир чете, погинуо јануара 1945. на сремском фронту.
15. БУБАЊА Новичин ПЕТАР, рођен 1920. у Бубању (Ивангград), земљорадник, политички делегат вода, погинуо јануара 1945. на сремском фронту.
16. ВАМЕТИЋ М. МИЛОРАД, рођен 1921. у Србији, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
17. ВЕЉИЋ Милутинов ДРАГУТИН, рођен 1918. у Бабинама (Ивангград), земљорадник, командир вода, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
18. ВОЈВОДИЋ МИЛУТИН, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, политички делегат вода, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
19. ВУКЕЛИЋ Милана РАДЕ, рођен 1924. у Слуњу, земљорадник, политички комесар чете, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
20. ВУЧИНИЋ МИЈАТ, рођен 1920. у Печеногама (Србија), земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
21. ГОЈКОВИЋ Драгољуба ЉУБОДРАГ, рођен 1927. у Маглићу (Краљево), земљорадник, бсрац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
22. ГОЈКОВИЋ Миће ДРАГИЋ, рођен 1926. у Маглићу (Краљево), земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
23. ГРУЈИЋ Милијина ВУКОСАВА, рођена 1921. у Мушовића Ријеци (Колашин), домаћица, четна болничарка, погинула у зиму 1945. на сремском фронту.
24. ГРУЈИЋ Ђ. ВЕЛИМИР, рођен 1925. у Липовачкој Бистрици (Колашин), земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
25. ДАЦИЋ Ј. ЂОРЂИЈЕ, рођен 1923. у Пиви, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
26. ДИМИТРИЈЕВИЋ С. СЛОБОДАН, рођен 1923. у Подунавцима (Врњачка Бања), земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
27. ЂОКИЋ Милошев ТАДИЈА, рођен 1924. у Долцу (Ивангград), земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
28. ЂУРАН Т. ЂУРО, рођен 1923. у Чапразлијама (Босна), земљорадник, командир вода, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.

29. ЗЕЧЕВИЋ Радојев ВУЧИЋ, рођен 1923. у Деретићима (Андријевица), земљорадник, политички делегат вода, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
30. ИВЕТИЋ Р. ОСТОЈА, рођен 1917. у Губину (Босна), земљорадник, замјеник командира чете, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
31. ИНГАТОБИЋ СПАСОЈЕ, рођен 1926. у Побрђу (Колашин), земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
32. ЈАНКОВИЋ Димитријев ВУЈАДИН, рођен 1924. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
33. ЈОВОВИЋ ВУЧКО, рођен 1926. у Цецунима (Андријевица), земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
34. ЛАКИЋ Савов МАРКО, рођен 1920. у Даниловграду, студент, комесар бригаде, погинуо фебруара 1945. у Срему.
35. КНЕЖЕВИЋ Секулин ДИМИТРИЈЕ, рођен 1920. у Шаранцима (Жабљак), земљорадник, командир чете, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
36. КОЛЕВЕР С. ИЛИЈА, рођен 1921. у Прову (Босна), земљорадник, командир вода, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
37. ЛОНЧАРЕВИЋ Ников МИЉАН, рођен 1921. у Ивангграду, радник, десетар, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
38. МАЉКОВИЋ В. МИТАР, рођен 1909. у Чапразлијама (Босна), земљорадник, командир чете, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
39. МАРКОВИЋ Недељка МИЛОЈЕ, рођен 1926. у Брунику (Србија), земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
40. МАРКОВИЋ Радивојев РАЈКО, рођен 1919. у Мојковцу, земљорадник, замјешиЈ команданта батаљона, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
41. МАРСЕНИЋ ВЕЛИЧКО, рођен 1922. у Машници (Андријевица), земљорадник, политички делегат вода, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
42. МИЈОВИЋ М. АРСО, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
43. МИЛАЧИЋ Г. ГОЛУБ, рођен 1924. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
44. МИЛЕНКОВИЋ Александар МУШО, рођен 1925. у Краљеву, ђак, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
45. МИНИЋ Н. БЛАЖО, рођен 1918. у Шавнику, ђак, командир вода, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
46. НЕРАДОВИЋ Александров ДРАГОЉУБ, рођен 1926. у Доњој Ржаници (Иванград), ђак, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
47. НОВАКОВИЋ Б. БЛАЖО, рођен 1925. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
48. НОВАКОВИЋ Мићов БОЖО, рођен 1924. у Доњој Ржаници (Иванград), земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
49. ШПАДИЈЕР Савов ДУШАН, рођен 1921. у Црмници, земљорадник, командант батаљона, погинуо фебруара 1945. у Срему.
50. ШУКОВИЋ Нећељков БРАНИСЛАВ, рођен 1923. у Миоски (Колашин), земљорадник, политички делегат вода, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.

51. ШУКОВИЋ. Радивојев РАЈКО, рођен 1925. у Миоској (Колашин), земљорадник, десетар, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
52. НОВОВИЋ А. БРАНКО, рођен 1924. у Васојевићима, земљорадник, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
53. ОБРАДОВИЋ Н. ЂОРЂЕ, рођен 1924. у Васојевићима, земљорадник, десетар, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
54. ОБРАДОВИЋ М. МИТАР, рођен 1922. у Васојевићима, земљорадник, командир чете, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
55. ПЕТРОВИЋ Спасоја БУДИМИР, рођен 1924. у Прћиловцима (Србија), земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
56. ПЕТРОВИЋ Живка ПРЕДРАГ, рођен 1929. у Винковцима, ђак. борац, погинуо фебруара 1945. у Срему.
57. ПОПОВИЋ Раков БОЖО, рођен 1922. у Црмници, земљорадник, политички комесар чете, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
58. ПОПОВИЋ Н. ЈОВО, рођен 1923. у Црмници, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на еремском фронту.
59. ПОПОВИЋ Јеремијин РАДИСАВ, рођен 1925. у Бијелом Пољу (Пећ), свршени матурант, политички делегат вода, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
60. РАИЧЕВИЋ Савов ДАРО, рођен 1924. у Црмници, земљорадник, политички комесар чете, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
61. РАИЧЕВИЋ М. ДУШАН, рођен 1923. у Црмници, земљорадник, десетар, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
62. РАЈКОВИЋ Р. МИТАР, рођен 1923. у Брезовици (Плав), земљорадник, десетар, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
63. РАДЕВИЋ Р. НОВАК, рођен 1922. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
64. РАДЕВИЋ Р. РАЈКО, рођен 1923. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
65. РАДОВАНОВИЋ Миливојев МИХАИЛО, рођен 1925. у Доњој Ржаници, (Ивангград), земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
66. РАДОВИЋ Јевтов МИЛОВАН, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
67. РАКОВИЋ В. МИРКО, рођен 1921. у Морачи, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
68. СИМОНОВИЋ Божидара МИЛОШ, рођен 1925. у Бруснику (Србија), борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
69. СТАНОЈЕВИЋ Драгутина ПЕТАР, рођен 1923. у Боранцу (Брус), земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
70. СТОЈАНОВИЋ Милутинова ДРАГИЦА, рођена 1922. у Маштама (Ивангград), домаћица, четна болничарка, погинула у зиму 1945. на сремском фронту.
71. ТОДОРОВИЋ Б. МАРКО, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, десетар, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
72. ТОМАШЕВИЋ Јолов МИЛО, рођен 1923. у Црмници, земљорадник, командир чете, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.

73. ТЕРЗИЋ ВЛАДИМИР, рођен 1927. у Витковцу (Краљево), земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
74. ТУРКОВИЋ Вукотин ВОЈИН, рођен 1920. у Плаву, земљорадник, командир чете, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
75. ЋОРАЦ Михаилов БРАНКО, рођен 1924. у Дапсићима (Ивангград), земљорадник, политички делегат вода, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
76. ФУШТИЋ Р. ВОЈИН, рођен 1920. у Мојковцу, земљорадник, десетар, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
77. ШАРОВИЋ Р. НИКОЛА, рођен 1923. у Мојковцу, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на еремском фронту.
78. ШОШИЋ Ђорђа БОЖИДАР, рођен 1920. у Паруновцу (Србија), ђак, политички делегат вода, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
79. ШЉИВАНЧАНИН С. МИЛОШ, рођен 1923. у Жабљаку, земљорадник, борац, погинуо у зиму 1945. на сремском фронту.
80. ПОЧЕК Шаков ВОЈО, рођен 1915. на Цетињу, студент, мајор Озне, умро фебруара 1945. у Београду.
81. СЕКУЛИЋ Јаковов ДУШАН, рођен 1917. у Даниловграду, подофицир бивше југословенске војске, мајор ЈА, погинуо фебруара 1945. у саобраћајној несрећи испод Авале.
82. АНДРИЈЕВИЋ Војина МИЛИВОЈЕ, рођен 1923. у Топличкој Малој Плани (Србија), земљорадник, борац, погинуо фебруара 1945. у долини Дрине.
83. БОШКОВИЋ Симов ДРАГО, рођен 1912. у Ивангграду, радник, командир чете, погинуо фебруара 1945. у долини Дрине.
84. БОШКОВИЋ Секуле ПЕТАР, рођен 1922. у Крушевцу, свршени матурант, политички делегат вода, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
85. БРИСКОВИЋ Ђ. ЛЕКА, рођен 1925. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
86. БРКАНИЋ С. ЈОВО ЈОВИЦА, рођен 1915. у Јаругама (Босна), радник, политички комесар чете, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
87. БУГАРИНОВИЋ Ј. СРЕЋКО, рођен 1923. у Вранешима (Краљево), земљорадник, борац, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
88. БУГАРЧИЋ СРЕЋКО, рођен 1923. у Вранешевима (Краљево), земљорадник, борац, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
89. БУРЗАНОВИЋ Мићов МИЛОВАН, рођен 1921. у Лешанској нахији, земљорадник, политички комесар батаљона, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
90. ВАСИЋ Милорада МИЛОШ, рођен 1926. у Крушевцу, ђак, борац, погинуо фебруара 1945. у долини Дрине.
91. ГАШИЋ ДОБРИВОЈЕ, рођен 1924. у Србији, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1945. у долини Дрине.
92. ГОЛИЋ Б. МИРОСЛАВ, рођен 1926. у Отрокама (Србија), земљорадник, борац, погинуо фебруара 1945. у долини Дрине.
93. ГУЊИЋ ДОБРОСАВ, рођен 1926. у Витковцу (Србија). земљорадник, борац, погинуо априла 1945. у долини Саве.
94. ДАШИЋ Радов ВУКОЈЛО, рођен 1921. у Брезовици (Плав), земљорадник, десетар, погинуо марта 1945. у долини Дрине.

95. ДАШИЋ Новов МИОДРАГ, рођен 1922. у Брезовици (Плав), земљорадник, борац, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
96. ДИМИТРИЈЕВИЋ Николе ВИДАК, рођен 1919. у Кађинцу Моравском, земљорадник, борац, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
97. ДОБРАШИНОВИЋ Јовов СТЕФАН, рођен 1923. у Заостру (Иванград), земљорадник, борац, погинуо априла 1945. у долини Саве.
98. ЂОКИЋ Петра АЛЕКСАНДАР, рођен 1924. у Ратају (Краљево), ђак, борац, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
99. ЂУКИЋ Максимов ПАВЛЕ, рођен 1925. у Драгосави (Иванград), земљорадник, борац, погинуо априла 1945. у долини Саве.
100. ЂУРИШИЋ Новов НИКО, рођен 1915. у Бабинама (Иванград), земљорадник, командир вода, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
101. ЂУРИШИЋ Јованова СТАНИЈА, рођена 1922. у Бабинама (Иванград), домаћица, четна болничарка, погинула марта 1945. на Дрини.
102. ИВАНОВИЋ МИЛЕНКО, рођен 1922. у Миланковцу (Србија), земљорадник, борац, погинуо априла 1945. у долини Саве.
103. ИВЕТИЋ Тодора ИЛИЈА, рођен 1911. у Неглушцима (Босна), радник, интендант, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
104. ИЊАЦ Рада МИЈО, рођен 1923. у Доњим Казанцима (Босна), земљорадник, политички делегат вода, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
105. КАРАВЕСОВИЋ С. САВА, рођен 1922. у Грачаници, земљорадник, десетар, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
106. КАСТРАТОВИЋ Радулов ВУКАЈЛО, рођен 1926. у Загорју (Иванград), земљорадник, борац, погинуо фебруара 1945. у долини Дрине.
107. КНЕЖЕВИЋ Вукајлов ЉУБОМИР, рођен 1923. у Будимљу (Иванград), земљорадник, десетар, погинуо фебруара 1945. у долини Дрине.
108. ЛАЛЕВИЋ МИХАИЛО, рођен 1924. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1945. у долини Дрине.
109. ЛАКОВИЋ РАДОВАН, рођен 1925. у Црној Гори, земљорадник, борац, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
110. ЛИСИНАЦ Ј. СРЕЋКО, рођен 1924. у Врањешима (Краљево), земљорадник, борац, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
111. ЛОКАС МАРКО, рођен 1918. у Далмацији, земљорадник, замјеник командира чете, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
112. ЛОПУШИНА Н. ЉУБОМИР, рођен 1921. у Црној Гори, земљорадник, десетар, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
113. ЛУТОВАЦ Милисавов ТОМО, рођен 1911. у Дапсићима (Иванград), земљорадник, командир вода, погинуо фебруара 1945. у долини Дрине.
114. МИЈАТОВИЋ Јованов ЛУКА, рођен 1929. у Крњој Јели (Колашин), ђак, начелник одреда, погинуо априла 1946. у Истри.
115. МИЛАНОВИЋ Павла ВУКОЈА, рођен 1923. у Отроцима (Србија), земљорадник, борац, погинуо фебруара 1945. у долини Дрине.
116. МИЛОЈЕВИЋ Велисава РАДОСЛАВ, рођен 1921. у Подунавцима (Врњачка Бања), ђак, борац, погинуо фебруара 1945. у долини Дрине.

117. МИЛОШЕВИЋ М. ТОМО, рођен 1918. у Црној Гори, земљорадник, командир чете, погинуо марта 1945. у долини Дрине.

318. МИЛКОВИЋ И. ЉУВОМИР, рођен 1923. у Подунавцима (Врњачка Бања), земљорадник, борац, погинуо фебруара 1945. у долини Дрине.

119. МИЈАИЛОВИЋ Драгослава ЈОВАН, рођен 1925. у Подунавцима (Врњачка Бања), земљорадник, борац, погинуо априла 1945, у долини Саве.

120. МЛАДЕНОВИЋ Драгослава ЈОВАН, рођен 1925. у Подунавцима (Врњачка Бања), земљорадник, борац, погинуо марта 1945. у долини Дрине.

121. МЛАДЕНОВИЋ БЛАГОЈЕ, рођен 1922. у Грачаници (Србија), земљорадник, десетар, погинуо фебруара 1945. у долини Дрине.

122. МРАОВИЋ Раде СВЕТАЦ, рођен 1922. у Слуњу (Хрватска),. земљорадник, командир чете, погинуо марта 1945. у долини Дрине.

123. ОТАШЕВИЋ М. ЉУБИША, рођен 1921. у Грачаници (Србија), земљорадник, десетар, погинуо фебруара 1945. у долини Дрине.

124. ПАВЛОВИЋ ДРАГАН, рођен 1920. у Србији, земљорадник, командир вода, погинуо марта 1945. у долини Дрине.

125. ПАВЛОВИЋ Алексе АЛЕКСАНДАР, рођен 1918. у Бојчинцу (Србија), земљорадник, командир вода, погинуо марта 1945. у долини Дрине.

126. ПАНДРЦ Д. ЖИВОРАД, рођен 1924. у Вранешима (Краљево), земљорадник, борац, погинуо фебруара 1945. у долини Дрине.

127. ПЕТРОВИЋ Петра ЂОРЂЕ ЊЕГОШ, рођен 1923. у Београду, ђак, политички комесар батерије, погинуо марта 1945. у долини Дрине.

128. ПЕТРОВИЋ Гвоздена ДУШАН, рођен 1926. у Крушевцу, борац. ђак, погинуо марта 1945. у долини Дрине.

129. ПЕШИКАН Стеванов ЂОКО, рођен 1914. у Цуцима (Цетиње), земљорадник, замјеник команданта батаљона, погинуо априла 1945. у долини Саве.

130. ПЕЈОВИЋ Ђоков ВЕСЕЛИН, рођен 1923. у Орасима (Цетиње), ђак, командир чете, погинуо априла 1945. у долини Саве.

131. ПОПОВИЋ ДИКО, рођен 1921. у Васојевићима, земљорадник, замјеник командира чете, погинуо марта 1945. у долини Дрине.

132. ПОПОВИЋ Радошев ДАНИЛО, рођен 1920. у Лушцу (Ивангград), радник командир вода, погинуо марта 1945. у долини Дрине.

133. ПОПОВИЋ С. МИЛЕВА, рођена 1923. у Васојевићима, домаћица, четна болничарка, погинула марта 1945. у долини Дрине.

134. ГИГА омладинац из Пановаца (Ниш), земљорадник, борац, погинуо марта 1945. у долини Дрине.

135. РАДОВИЋ Јованов МИЛОВАН, рођен 1922. у Морачи, ђак, политички комесар батаљона, погинуо марта 1945. у долини Дрине.

136. РАДОВИЋ С. СТАНКО, рођен 1924. у Подунавцима (Врњачка Бања), земљорадник, борац, погинуо марта 1945. у долини Дрине.

137. РАДОЈЕВИЋ Радојев ЉУБОМИР, рођен 1917. у Рудинама (Никшић), земљорадник, командир вода, погинуо марта 1945. у долини Дрине.

138. РАЈКОВИЋ Мијатов МИЛОСАВ, рођен 1922. у Брезовици (Плав), земљорадник, политички делегат вода, погинуо априла 1945. у долини Саве.
139. РМУШ М. ВУКОМАН, рођен 1924. у Васојевићима, земљорадник, десетар, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
140. СЕНЋАНИН Ј. СРЕЋКО, рођен 1924. у Вранешима (Краљево), земљорадник, борац, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
141. СТЕПАНОВИЋ АЛЕКСАНДАР, рођен 1921. у Србији, земљорадник, политички делегат вода, погинуо априла 1945. у долини Саве.
142. СТОЈАДИНОВИЋ Стоја АЛЕКСАНДАР, рођен 1924. у Моравском Лалинцу (Србија), земљорадник, борац, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
143. ТАДИЋ Миров МАРКО, рођен 1908. у Виру (Никшић), земљорадник, интендант, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
144. ТАДИЋ Мирков МАРКО, рођен 1911. у Горњем Пољу (Никшић), земљорадник, командир чете, погинуо априла 1945. у долини Саве.
145. ТОДОРОВИЋ Срећка МИЛИЦА, рођена 1924. у Трнави (Србија), домаћица, четна болничарка, погинула априла 1945. у долини Саве.
146. ЋАПИЋ ДУШАН, рођен 1923. у Вранешима (Краљево), земљорадник, борац, погинуо априла 1945. у долини Саве.
147. ЋИЛАРЏИЋ Ј. ДРАГАН, рођен 1924. у Вранешима (Краљево), земљорадник, борац, погинуо фебруара 1945. у долини Дрине.
148. ЧУКИЋ Николин РАДОСАВ, рођен 1924. у Будимљу (Иванград), земљорадник, политички делегат вода, погинуо марта 1945. у долини Дрине.
149. ШАБОТИЋ Алије РАМИЗ, рођен 1926. у Добродолима, земљорадник, политички делегат вода, погинуо априла 1945. у долини Саве.
150. ШОЋ Милов БЛАЖО, рођен 1920. на ЈВуботињу, земљорадник, политички делегат вода, погинуо фебруара 1945. у долини Дрине.
151. БОГДАНОВИЋ К. МИРКО, рођен 1921. на Цетињу, ђак, замјеник команданта батаљона, погинуо маја 1945. у Брусу.
152. ГОЛУБОВИЋ Миков ДРАГИША, рођен 1927. у Бучама (Иванград), земљорадник, борац, погинуо маја 1945. на планини Шари.
153. БЕГОВИЋ Видов БОРИВОЈЕ, рођен 1919. у Даниловграду, подофицир бивше југословенске војске, погинуо као командант батаљона, маја 1945. у Црмници.
154. ЈЕВДОКИМОВИЋ Фјодор МАХИН, рођен 1882. у Сибиру (СССР), публицист, генерал-лајтнант ЈА, умро у Београду 1945.
155. ЈЕЛУШИЋ Крстов НИКОЛА, рођен 1910. у Даниловграду, земљорадник, мајор ЈА, умро 1945. у Београду.
156. ЈОВИЋЕВИЋ Јоков ИЛИЈА, рођен 1910. у Чешљарима (Цетиње), службеник, капетан ЈА, подлегао ранама 1945. у Врњачкој Бањи.
157. МАШАНОВИЋ Марков КРЦУН, рођен 1910. у Цеклину, земљорадник, командант бригаде Кноја, погинуо у борби с одметницима, априла 1946. на Обзовици близу Цетиња.

158. НЕСТОРОВИЋ Богосава МИЛОШ, рођен 1923. у Блату (Брус), земљорадник, борац, подлегао ранама 1945. код своје куће.

159. ЦЕРОВИЋ Рада МИЛОСАВА, рођена 1920. у Боану, домаћица, санитетски официр ЈА, умрла априла 1945.

160. ТМУШИЋ Антов ВУКСАН, рођен 1920. у Тмушићима (Иванград), земљорадник, борац, погинуо марта 1945. код Јања (долина Дрине).

161. СТИЈОВИЋ Милијин СПАСОЈЕ, рођен 1919. у Маштама (Иванград), земљорадник, борац, погинуо јануара 1945. у Срему.

162. БАИЋ Вељков МИРКО, рођен 1922. у Маштама (Иванград), земљорадник, борац, погинуо априла 1945. у Срему.

163. ЛОНЧАРЕВИЋ Аксов МИШО, рођен 1922. у Андријевици, радник, борац, погинуо јануара 1945. у Истри.

164. НОВАКОВИЋ Јованов МИЛИСАВ, рођен 1927. у Доњој Ржаници (Иванград), земљорадник, борац, погинуо јануара 1945. у Срему.

165. ГОЛУБОВИЋ Милов ДРАГИША, рођен 1927. у Бучама (Иванград), земљорадник, борац, погинуо маја 1945. код Подујева.

]66. НЕРАДОВИЋ Јованов МИЛИСАВ, рођен 1927. у Доњој Ржаници (Иванград), земљорадник, борац, погинуо јануара 1945. у Срему.

167. ИВЕЗИЋ Драгов СПАСОЈЕ, рођен 1923. у Иванграду, радник, борац, погинуо јануара 1945. у Срему.

168. ПОПОВИЋ Радишин ДАНИЛО, рођен 1920. у Лушцу (Иванград), земљорадник, борац, погинуо фебруара 1945. код Лознице (Србија).

169. ЈОКИЋ Богданов МИЛОВАН, рођен 1923. у Брезовици, земљорадник, борац, погинуо фебруара 1945. у Срему.

170. ЛОНЧАРЕВИЋ Драгов ДАНИЛО, рођен 1927. у Андријевици, ђак, борац, члан СКОЈ-а, погинуо априла 1945. код Карловца.

Према постојећим подацима
у години 1945. погинуло је:

борацa	79
десетара	16
командира и политичких делегата водова	25
командира чета и замјеника	15
политичких комесара чета и замјеника	4
команданата батаљона и замјеника	4
политичких комесара батаљона и замјеника	4
команданата бригаде и замјеника	4
политичких комесара бригаде и замјеника	2
Органа Удбе	6
политичккх радника	2
интенданата	2
четних болничарки	6
генерал-лајтнанта	1
УКУПНО:	170

ПОГИНУЛО ОД 1942. ДО 1945. (РЕГИСТРОВАНО):

година	бораца	десетара	командира и пол. дел. вода	командира чете и замјеника	политичких комесара чете и замјеника	команд. бат. и замјеника	комесара бат. и замјеника	курира	команд. бригаде и замјеника	комесара бригаде и замјеника	нач. штаба бриг.	нач. штаба корп.	сан. реф. бат.	болничарки	управника болнице	чет. економа	интен. батаљона	интен. бригаде	мајстора бригаде	чл. политодјела	пол. радника на терену	органа Удбе	генерал-лајтнанта	чланова Авноја	команданата див.	У К У П Н О
1942.	162	23	16	5	11		2	10	1				1	29		1	1									262
1943.	605	137	110	21	16	4	1	14	2	3	1		3	82	3		4	1	3	3				3		1.016
1944.	376	51	119	24	20	7	4	9				1	7	17			2				6				1	644
1945.	79	16	25	15	4	4	4		4	2				6			2				2	6	1			170
СВЕГА:	1222	227	270	65	51	15	11	33	7	5	1	1	11	134	3	1	9	1	3	3	8	6	1	3	1	2.092

РУХОВОДИОЦИ 4. ПРОЛЕТЕРСКЕ ЦРНОГОРСКЕ БРИГАДЕ, ЗАКЉУЧНО СА КОМАНДАМА БАТАЉОНА И САМОСТАЛНИХ ЈЕДИНИЦА И СЛУЖБИ, ОД ЈУНА 1942. ДО МАЈА 1945. ГОДИНЕ

ШТАБ БРИГАДЕ

Команданти

ДАПЧЕВИЋ Јованов ПЕКО, рођен 1913. у Љуботињу, (Цетиње), студент, члан КПЈ, народни херој; командант од 10. јуна до 1. новембра 1942.

ВУКАНОВИЋ Бегов РАДОВАН, рођен 1906. у Рогамима (Титоград), службеник, члан КПЈ, народни херој, командант од 1. новембра 1942. до 23. марта 1943.

ЂУРОВИЋ Јоков ВАСИЛИЈЕ ВАКО, рођен 1915. у Момишићима (Титоград), студент, члан КПЈ, народни херој, погинуо 9. јуна 1943. на Сутјесци; командант од 23. марта до 9. јуна 1943.

ВУЧКОВИЋ Миланов ЉУБО, рођен 1915. у Прекорници (Цетиње), официр бивше југословенске војске, члан КПЈ, народни херој; командант од 9. јуна до 15. децембра 1943.

БУРИЋ Мирков САВО, рођен 1915. у Загреди (Цетиње), студент, члан КПЈ, народни херој, умро послије рата; командант од 15. децембра 1943. до 1. јуна 1944,

ЈАНКОВИЋ Савов БЛАЖО, рођен 1910. у Друшићима (Ријека Црнојевића), професор, члан КПЈ, народни херој; командант од 1. јуна до 1. децембра 1944.

ШОШКИЋ Љубов ВИДО, рођен 1912. у Улотини (Андријевица), студент, члан КПЈ; командант од 1. децембра 1944. до краја рата.

Политички комесари

БАКИЋ Ивов МИТАР, рођен 1908. у Зети (Титоград), правник, члан КПЈ, народни херој, умро послије рата; политички комесар од 10. јуна до 1. новембра 1942.

ЈОВИЋЕВИЋ Митров МИЛО, рођен 1907. у Дујеви (Ријека Црнојевића), професор, члан КПЈ; политички комесар од 1. новембра до децембра 1942.

ПАВИЋ НИКО, рођен 1904. у Страшевини (Никшић), професор, члан КПЈ; политички комесар од децембра 1942. до маја 1943.

НИКОЛИЋ Николин ВОЈО, рођен 1913. у Милочанима (Никшић), студент, члан КПЈ, народни херој; политички комесар од маја 1943. до јуна 1944.

СТАНИШИЋ Максимов МИЛИЈА, рођен 1921. у Никшићу, студент, члан КПЈ; политички комесар од јуна до октобра 1944.

БРАЈОВИЋ БОШКО, рођен 1916. у Бјелопавлићима, (Даниловград), правник, члан КПЈ; политички комесар од новембра 1944. до јануара 1945.

ШАЛЕТИЋ Видојев ЗАРИЈА, рођен 1923. у Почијевци (Даниловград), ђак, члан КПЈ; политички комесар од јануара 1945. до краја рата.

Замјеници команданта

МУГОША Михаилов ШПИРО, рођен 1904. у Титограду, службеник, члан КПЈ, народни херој, погинуо 14. августа 1942. у Купресу; замјеник команданта од јула до 14. августа 1942.

ВУЧКОВИЋ Миланов ЉУБО, рођен 1915. у Прекорници (Цетиње), официр бивше југословенске војске, члан КПЈ, народни херој; замјеник команданта од 14. августа до октобра 1942.

ЂУРОВИЋ Јоков ВАСИЛИЈЕ ВАКО, рођен 1915. у Момишићима (Титоград), студент, члан КПЈ, погинуо 9. јуна на Сутјесци; народни херој; замјеник команданта од новембра 1942. до 23. марта 1943.

СТРУГАР Марков НИКО, рођен 1900. у Цеклину (Цетиње), трговац. члан КПЈ, народни херој, умро послије рата; замјеник команданта од 23. марта до децембра 1943.

ЈАНКОВИЋ Савов БЛАЖО, рођен 1910. у Друшићима (Ријека Црнојевића), професор, члан КПЈ, народни херој; замјеник команданта од децембра 1943. до 1. јуна 1944.

ЖУГИЋ Јашов СТОЈАН, рођен 1912. у Новаковићима (Жабљак), студент, члан КПЈ; замјеник команданта од 1. јуна до новембра 1944.

ДРАГОВИЋ Миланов ВАСО, рођен 1910. у Горњој Морачи (Колашин), земљорадник, члан КПЈ, замјеник команданта од децембра 1944. до краја рата.

Начелници шгаба

УРОШЕВИЋ ЉУБИША, рођен 1918. у Србији, официр бивше југословенске војске, члан КПЈ, погинуо маја 1943. у рејону Невесиња; начелник од јула 1942. до маја 1943.

ЂУКИЋ Петров МИЛЕТА, рођен 1910. у Лијевој Ријеци, официр, бивше југословенске војске, члан КПЈ, погинуо септембра 1944. у Србији; начелник од маја до јула 1943.

ЈАНКОВИЋ Милинков БОШКО, рођен 1910. у Доњој Морачи (Колашин), службеник, члан КПЈ, народни херој, погинуо октобра 1943. у Острогу; начелник од јула до августа 1943.

МАРКОВИЋ Лукин БЛАЖО, рођен 1906. у Бријегима (Црмница), службеник, члан КПЈ; начелник од августа до децембра 1943.

СОЛДАТОВИЋ СТОЈАДИН, рођен 1912. у Врању (Србија), официр бивше југословенске војске, члан КПЈ; начелник од 15. децембра 1943. до јуна 1944.

СЕКУЛИЋ Васов ВОЈО ЋИЋО, рођен 1914. у Бјелопавлићима (Даниловград), подофицир бивше југословенске војске, члан КПЈ; начелник од јуна до октобра 1944.

БЕГОВИЋ Видов БОЖО, рођен 1915. у Бјелопавлићима (Даниловград), службеник, члан КПЈ, умро послије рата; начелник од октобра до децембра 1944.

САМАРЏИЋ Марков ЈОВО, рођен 1910. у Кусидама (Никшић), подофицир бивше југословенске војске, члан КПЈ; начелник од децембра 1944. до почетка априла 1945.

НИКИТОВИЋ Лазарев РАДОВАН, рођен 1912. у Комарници (Шавник), земљорадник, члан КПЈ; начелник од априла 1945. до краја рата.

Замјеници политичког комесара

ЂУРИЧКОВИЋ Милошев БОШКО, рођен 1914. у Загарчу (Даниловград), студент, члан КПЈ; народни херој; замјеник политичког комесара од 10. јуна до 1. јула 1942.

ПОПОВИЋ Милића МИЛЕНТИЈЕ, рођен 1913. у Црној Трави (Србија), инжењер, члан КПЈ, умро послије рата; замјеник политичког комесара од 1. јула до октобра 1942.

ЛЕКОВИЋ Тодоров ВЕЛИША, рођен 1907. у Бољевићима (Црмница), радник, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од новембра до децембра 1942.

ЈОВИЋЕВИЋ Митров МИЛО, рођен 1907. у Дујеви (Ријека Црнојевића), професор, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од децембра 1942. до септембра 1943.

РАДОВИЋ Радулов РАДОВАН, рођен 1915. у Лугу (Колашин), професор, члан КПЈ, заједмник политичког комесара од септембра 1943. до новембра 1944.

НЕДИЋ Мићов ЂОКО, рођен 1907. у Лушцу (Иванград), студент, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од децембра 1944. до краја рата.

Палитодјел

ПОПОВИЋ Милића инж. МИЛЕНТИЈЕ, МАСЛЕША Александра ВЕСЕЛИН (народни херој) и ЗОГОВИЋ Ђорђијев РАДОВАН (први састав — од 10. јуна до 25. јуна 1942).

МАСЛЕША Александра ВЕСЕЛИН, ЗОГОВИЋ Ђорђијев РАДОВАН и ТОМАШЕВИЋ Петрова СТАНА (други састав — од 25. јуна до 1. децембра 1942).

РИБАР Ивана ЈУРИЦА, ЛЕКИЋ РИСТО (народни херој) и ЂУРОВИЋ Петрова СТАНА (од 1. децембра 1942. до 1. маја 1943).

РИБАР Ивана ЈУРИЦА, ЛЕКИЋ РИСТО (народни херој) и ЂОРЂИЋ Секулов ЈОВАН (од 1. маја до 1. јуна 1943).

РИБАР Ивана ЈУРИЦА, ЂУРОВИЋ Секулов ЈОВАН и СТАНИШИЋ Максимов МИЛИЈА (од 1. јула до 1. августа 1943).

РИБАР Ивана ЈУРИЦА, ЂУРОВИЋ Секулов ЈОВАН и КРУШЧИЋ Милосава СТАНОЈКА (од 1. августа до 1. октобра 1943).

КАЛЕЗИЋ МИРКО, ВОЈВОДИЋ ТОДОР ЂЕДО И ЖАРКОВИЋ Мирков ГОЈКО (од 1. октобра 1943. до 1. септембра 1944).

ЈАЊИЋ ТИХОМИР, СТАМАТОВИЋ ЈОВАН и НИКОЛИЋ МИЦА (од 1. септембра 1944).

Интенданти

ДАНИЛОВИЋ Ристов СТАНКО, рођен 1901. у Никшићу, банкарски службеник, члан КПЈ, умро послије рата; интендант од 10. јуна до 1. новембра 1942.

ЛОМПАР Ивов ДУШАН, рођен 1913. у Бокову (Цетиње), правник, члан КПЈ; интендант од 1. новембра 1942. до 1. јула 1943.

МИКИЋ Милованов ЉУБО, рођен 1914. у Сировцу (Ускоци), студент, члан КПЈ; интендант од јула до августа 1943.

РАДОВИЋ Радосавов ЈАГОШ, рођен 1914. у Морачи (Колашин), правник, члан КПЈ, погинуо септембра 1944. у подручју Јабуке; интендант од августа до септембра 1943.

ДУЛОВИЋ Јоксимов НЕШКО, рођен 1922. у Крњој Јели (Колашин), ђак, члан КПЈ; интендант од септембра 1943. до јуна 1944.

ДОБРКОВИЋ Лукин СТЕВО, рођен 1911. у Мачугама (Црмница), службеник, члан КПЈ; интендант од јуна до новембра 1944.

ЧУРОВИЋ Стеванов ВЛАДИСЛАВ ШАЈО, рођен 1912. у Тушини (Ускоци), земљорадник, члан КПЈ; интендант од новембра 1944. до априла 1945.

ШОШКИЋ МИЛОРАД, рођен 1910. у Улотини (Андријевица), земљорадник, члан КПЈ, умро послије рата; интендант од априла 1945. до краја рата.

Руководиоци санитета

САВИЋЕВИЋ Марков др МОМИР, рођен 1916. у Цетињу, љекар, члан КПЈ; руководилац санитета од 10. јуна до 1. новембра 1942.

МИКИЋ Милозанов др Жарко, рођен 1909. у Сировцу (Ускоци), љекар, члан КПЈ, руководилац санитета од новембра 1942. до јануара 1943.

БИЈЕЛИЋ Пазлов др ЈОВАН, рођен 1907. у Никшићу, љекар, члан КПЈ; руководилац санитета од јануара до априла 1943.

КАНДИЋ Љубомиров БРАНКО, рођен 1919. у Колашину, студент медицине, члан КПЈ; руководилац санитета од маја 1943. до јуна 1944.

КОЛБ др МАРКО, рођен 1901. у Београду, љекар, члан КПЈ, умро послије рата; руководилац санитета од јуна до децембра 1944.

ЈОВАНОВИЋ Јокова ЈЕЛА, рођена 1922. у Брчелима (Црмница), домаћица, члан КПЈ, руководилац санитета од децембра 1944. до краја рата.

Управници болнице

МИЈУШКОВИЋ Блажов др РАДОЈЕ, рођен 1902. у Повији (Никшић), љекар, члан КПЈ, умро априла 1943. у Главатичеву; управник од 10. јуна до марта 1943.

МАРТИНОВИЋ Ников СТАНКО, рођен 1916. у Цетињу, љекар, члан КПЈ, народни херој, погинуо 15. јуна у Мрежицама; управник од априла до 15. јуна 1943.

ДАМЈАНОВИЋ др МОМИР, рођен 1900. у Шавнику, љекар, члан КПЈ, умро послије рата; управник од јуна 1943. до фебруара 1944.

ХОЏИЋ др МЕХМЕД, рођен 1912. у Бихору, љекар; управник од феРруара 1944.

ПРВИ БАТАЉОН

Команданти

ВУЧКОВИЋ Миланов ЉУБО, рођен 1915. у Прекорници (Цетиње), официр бивше југословенске војске, члан КПЈ; народни херој, командант од 10. јуна до 14. августа 1942.

ШОРОВИЋ Ђуров ДАНИЛО, рођен 1915. у Лимљанима (Црмница), учитељ, члан КПЈ; командант од октобра до децембра 1942.

МАРКОВИЋ Лукин БЛАЖО, рођен 1906. у Бријегима (Црмница). службеник, члан КПЈ; командант од јануара до августа 1944.

КУЉАЧА Лукин БОШКО, рођен 1912. у Куљачама (Будва), земљорадник, члан КПЈ; командант од августа до септембра 1943.

ЈАНКОВИЋ Савов БЛАЖО, рођен 1910. у Друшићима (Ријека Црнојевића), професор, члан КПЈ, народни херој; командант од септембра до децембра 1943.

БУРИЋ Илијин РАДОМИР, рођен 1915. у Загреди (Цетиње), подофицир бивше југословенске војске, члан КПЈ; командант од фебруара до 17. септембра 1944.

ВУКАШЕВИЋ Божов МИЛО, рођен 1919. у Грађанима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ; командант од 17. септембра 1944. до краја рата.

Политички комесари

ЛЕКОВИЋ Тодоров ВЕЛИША, рођен 1907. у Лимљанима (Црмница), радник, члан КПЈ; политички комесар од 10. јуна до 1. новембра 1942.

ПРЉА Марков ВАСО, рођен 1910. у Љуботињу (Цетиње), инжењер, члан КПЈ, погинуо јуна 1943. на Јахорини; политички комесар од 1. новембра до 10. децембра 1942.

ГАЖЕВИЋ Савов НИКОЛА, рођен 1918. у Сотонићима (Црмница), студент, члан КПЈ; политички комесар од децембра 1942. до јуна 1943.

ТАЦОВИЋ Љубов БРАНКО, рођен 1921. у Колашину, ђак, члан КПЈ; политички комесар од јуна 1943. до јуна 1944.

КРИВОКАПИЋ РАДОВАН, рођен 1918. у Цуцама (Цетиње), студент, члан КПЈ; политички комесар од јуна 1944.

Замјеници команданта

ЈОВИЋЕВИЋ Митров МИЛО, рођен 1907. у Дујеву (Ријека Црнојевића), професор, члан КПЈ; замјеник команданта од 10. јуна до 1. новембра 1942.

МАРКОВИЋ Лукин БЛАЖО, рођен 1906. у Бријегама (Црмница), службеник, члан КПЈ; замјеник команданта од новембра 1942. до јануара 1943.

ПРЉА Марков ВАСО, рођен 1910. у Љуботињу (Цетиње), инжењер, члан КПЈ, погинуо јуна 1943; замјеник команданта од јануара до марта 1943.

КУЉАЧА Лукин БОШКО, рођен 1912. у Куљачама (Будва), земљорадник, члан КПЈ; замјеник команданта од марта до августа 1943.

ЛУБАРДА Марков МИЛО, рођен 1917. у Љуботињу (Цетиње), учитељ, члан КПЈ, погинуо септембра 1943. у Колашину; замјеник команданта од августа до септембра 1943.

ЋОРОВИЋ Димитријев ВОЈИН, рођен 1914. у Врточпољу (Жабљак), официр бивше југословенске војске, члан КПЈ; замјеник команданта од октобра 1943. до фебруара 1944.

ЖУГИЋ Јашов СТОЈАН, рођен 1912. у Новаковићима (Жабљак), студент, члан КПЈ; замјеник команданта од фебруара до маја 1944.

ВЕЉИЋ ЉУБО, рођен 1914. у Лушцу (Иванград), земљорадник, члан КПЈ; замјеник команданта од маја до септембра 1944.

ПЕЈАКОВИЋ Стеванов ВЕЉКО, рођен 1920. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ; замјеник команданта од септембра до децембра 1944.

РАДОВИЋ Јоветин ЧЕДО, рођен 1922. у Мартинићима (Даниловград), ђак, члан КПЈ; замјеник команданта од јануара 1945. до краја рата.

Замјеници политичког комесара

ЛОМПАР Ивов БЛАЖО, рођен 1910. у Бокову (Цетиње), правник, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од 10. јуна до октобра 1942.

ПЕТРИЧЕВИЋ Савићев МИЋАН, рођен 1911. у Метеризима (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од новембра 1942. до 1. септембра 1943.

ВАНИЋ МИРКО, рођен 1905. у Загребу, радник, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од октобра 1943. до јануара 1944.

НЕДИЋ Мићов ЂОКО, рођен 1910. у Пешцима (Иванград), студент, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од фебруара до 17. септембра 1944.

ЂУРАНОВИЋ Вукашинов РАДИСАВ, рођен 1920. у Мартинићима (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од 17. септембра 1944. до јануара 1945.

ТРАМПИЋ ДЕДО, рођен 1922. у Добоју, радник, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од јануара 1945. до краја рата.

Интенданти

ПЛАМЕНАЦ Томов ЈОВО РУС, рођен 1911. у Бољевићима (Црмница), правник, члан КПЈ, погинуо 20. децембра 1942. у Дувну; интендант од 10. јуна до 20. децембра 1942.

ДОБРКОВИЋ Лукин СТЕВО, рођен 1911. у Мачугама (Црмница), службеник, члан КПЈ; интендант од децембра 1942. до фебруара 1943.

МАТАНОВИЋ Андријин ВИДО, рођен 1908. у Улцињу, радник, члан КПЈ, погинуо послије рата; интендант од фебруара до јуна 1943..
ОРЛАНДИЋ Андријин ДУШАН, рођен 1914. у Сеоцима (Црмница), земљорадник, члан КПЈ; интендант од јуна до децембра 1943.
РАЖНАТОВИЋ Башов ПЕРО, рођен 1906. у Превлаци (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан КПЈ; интендант од децембра 1943. до фебруара 1944.
ПОЛЕКСИЋ НИКОЛА, рођен 1918. у Бугојну, трговац, члан КПЈ,-. интендант од фебруара 1944.

Референти санитета

ИЛИЧКОВИЋ Јованов ЧЕДО, рођен 1914. у Брчелима (Црмница), љекарски помоћник, члан КПЈ; референт од 10. јуна до октобра 1942.
ЛЕКОВИЋ Турова СЕНКА, рођена 1924. у Годињу (Црмница), ђак, члан КПЈ; референт од октобра 1942. до фебруара 1943.
НИКИЋ Радова МАШИЦА, рођена 1916. у Лимљанима (Црмница), домаћица, члан КПЈ; референт од фебруара до јула 1943.
ЂУРЂИЋ АНКА, рођена 1922. у Жабљаку, ђак, члан КПЈ; референт од јула до октобра 1943.
ЈОВОВИЋ Ивова МАШИЦА, рођена 1910. у Лимљанима (Црмница), домаћица, члан КПЈ; референт од октобра 1943. до августа 1944.
ЦЕМОВИЋ ДАНОЈЛА, рођена 1925. у Виницкој, (Ивангград), ђак, члан КПЈ; референт од августа 1944.

ДРУГИ БАТАЉОН

Команданти

СТРУГАР Марков НИКО, рођен 1900 у Цеклину (Цетиње), трговац, члан КПЈ, народни херој, умро послије рата; командант од 10. јуна до 1. јула 1942.
ЂУКИЋ Петров МИЛЕТА, рођен 1910. у Лијевој Ријеци, официр бивше југословенске војске, погинуо септембра 1944. у Србији; члан КПЈ, командант од 1. јула до 15. августа 1942.
ДРЉЕВИЋ Ђуров САВО, рођен 1912. у Морачи (Колашин), службеник, члан КПЈ, народни херој; командант од 1. септембра до 31, децембра 1942.
СТРУГАР Марков НИКО, рођен 1900. у Цеклину (Цетиње), трговац, члан КПЈ, народни херој, умро послије рата; командант (други пут) од 1. јануара до 23. марта 1943.
ПЕЈАНОВИЋ Машов МИЛУТИН, рођен 1914. у Добрском Селу (Цетиње), учитељ, члан КПЈ; командант од 23. марта до маја 1943.
БАТРИЋЕВИЋ Михаилов МИРКО, рођен 1914. у Мартинићима (Даниловград), правник, члан КПЈ; командант од маја до септембра 1943.
БАНОВИЋ Филипов НИКОЛА, рођен 1920. у Прекорници (Цетиње), ђак, члан КПЈ; командант од септембра 1943. до јуна 1944.
САМАРЏИЋ Мирков ЈОВО, рођен 1910. у Кусидама (Никшић), подофицир бивше југословенске војске, члан КПЈ; командант од јуна до 1. децембра 1944.

ЋАЛОВИЋ Трипков МАРКО, рођен 1921. у Доњој Морачи (Колашин), земљорадник, члан КПЈ; командант од 1. децембра 1944. до фебруара 1945.

ЋИРОВИЋ Радованов БОЖО, рођен 1922. у Доњој Морачи (Колашин), ђак, члан КПЈ, командант од фебруара 1945

Политички комесари

ПЕТРИЧЕВИЋ Перов ДУШАН, рођен 1910. у Материзима (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. на Купресу; политички комесар од 10. јуна до 1. јула 1942.

ЂУРИЧКОВИЋ Милошев БОШКО, рођен 1914. у Загарчу (Даниловград), студент, члан КПЈ, народни херој; политички комесар од јула до октобра 1942.

ДРАКИЋ Јевтов СПАСО, рођен 1904. у Зети (Титоград), земљорадник, члан КПЈ, народни херој; политички комесар од октобра 1942. до априла 1943.

ТАЦОВИЋ Љубов БРАНКО, рођен 1921. у Колашину, ђак, члан КПЈ; политички комесар од априла до маја 1943.

ПЕЈАНОВИЋ Машов МИЛУТИН, рођен 1914. у Добрском Селу (Цетиње), учитељ, члан КПЈ; политички комесар од маја до августа 1943.

АНЂЕЛИЋ Михаилов ЉУБО, рођен 1910. у Колашину, студент, члан КПЈ, умро послије рата; политички комесар од септембра 1943. до јуна 1944.

СТАНИШИЋ НИША, рођен 1919. у Загарчу (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ; политички комесар од јула до октобра 1944.

РАДОВИЋ МИЛОВАН, рођен 1922. у Горњој Морачи (Колашин), ђак, члан КПЈ, погинуо марта 1945. у долини Дрине; политички комесар од октобра 1944. до марта 1945.

ПЕТРИЧЕВИЋ АНДРИЈА, рођен 1916. у Улцињу, радник. члан КПЈ; политички комесар од марта 1945.

Замјеници команданта

I

ЧЕЛЕБИЋ Савов МИЛОВАН, рођен 1913. у Штитарима (Цетиње), студент, члан КПЈ, народни херој, погинуо априла 1943. у подручју Невесиња; замјеник команданта од 10. јуна до 1. јула 1942.

СТРУГАР Марков НИКО, рођен 1900. у Цеклину (Цетиње), трговац, члан КПЈ, народни херој, умро послије рата; замјеник команданта од 1. јула до новембра 1942.

ПЕЈАНОВИЋ Машов МИЛУТИН, рођен 1914. у Добрском Селу (Цетиње), учитељ, члан КПЈ; замјеник команданта од новембра 1942. до 23. марта 1943.

БАНОВИЋ Филипов НИКОЛА, рођен 1920. у Прекорници (Цетиње), ђак, члан КПЈ; замјеник команданта од јуна до септембра 1943.

МАШАНОВИЋ Петров ЈАНКО, рођен у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо априла 1944. у Ивангграду; замјеник команданта од септембра до 25. октобра 1943.

ЗВИЦЕР МИЛУТИН, рођен 1897. у Цуцима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, умро послије рата; замјеник команданта од 25. октобра 1943. до 1. јануара 1944.

ЧЕТВРГОВ НИКОЛАЈЕВ АЛЕКСАНДАР САША, рођен 1918. у СССР-у, поручник Црвене Армије; замјеник команданта од 1. јануара 1944. до јуна 1944.

ДРАГОВИЋ Миланов ВАСО, рођен 1910. у Горњој Морачи (Колашин), земљорадник, члан КПЈ; замјеник команданта од јуна до 17. септембра 1944.

ЋАЛОВИЋ Трипков МАРКО, рођен 1921. у Доњој Морачи (Колашин), земљорадник, члан КПЈ; замјеник команданта од 17. септембра до 1. децембра 1944.

ПЕШИКАН Стеванов ЂОКО, рођен 1914. у Цуцима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо априла 1945. у подручју Брчког; замјеник команданта од децембра 1944. до априла 1945.

БОГДАНОВИЋ МИРКО, рођен 1922. у Цетињу, ђак, члан КПЈ, погинуо маја 1945. у подручју Бруса; замјеник команданта од априла до маја 1945.

I

Замјеници политичког комесара

ДРАКИЋ Јевтов СПАСО, рођен 1904. у Зети (Титоград), земљорадник, члан КПЈ, народни херој; замјеник политичког комесара од 10. јуна до августа 1942.

ШОФРАНАЦ Митров МАРКО, рођен 1917. у Рвашима (Ријека Црнојевића), земљорадник, члан КПЈ, погинуо фебруара 1943. у Дрежници; замјеник политичког комесара од 1. августа 1942. до 1. фебруара 1943.

АНЂУС Радов НИКО, рођен 1910. у Паштровићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ, народни херој, погинуо августа 1944. у Боки которској; замјеник политичког комесара од 1. фебруара до јуна 1943.

ВУКОТИЋ Јошов АЛЕКСАНДАР АЦО, рођен 1921. у Чеву (Цетиње), ђак, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од јуна 1943. до јуна 1944.

МАРТИНОВИЋ Илијин ВЕЛИША, рођен 1915. у Бајицама (Цетиње), радник, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од јуна до новембра 1944.

ВОЈВОДИЋ Ивов ВОЈИН, рођен 1915. у Грађанима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од новембра 1944.

Интенданти

ШОФРАНАЦ Митров МАРКО, рођен 1917. у Рвашима (Ријека Прнојевића), земљорадник, члан КПЈ, погинуо фебруара 1943. у Дрежници; интендант од 20. јуна до августа 1942.

МИКОВИЋ Ђуров МАРКО, рођен 1910. у Паштровићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ; интендант од августа 1942. до септембра 1943.

МАРТИНОВИЋ Ивов МИЛУТИН, рођен 1910. у Бајицама (Цетиње), елужбеник, члан КПЈ, погинуо маја 1944. у западној Србији; интендант од септембра 1943. до маја 1944.

ЈАУКОВИЋ Радосавов БАТРИЋ, рођен 1915. у Придворицама (Шавник), радник, члан КПЈ; интендант од маја до 17. септембра 1944.

ДРЉЕВИЋ Радованов МИЛОВАН, рођен 1922. у Морачи (Колашин), ђак, члан КПЈ; интендант од октобра 1944.

Референти санитета

БУРИЋ Илијин РАДОМИР, рођен 1915. у Загреди (Цетиње), подофицир бивше југословенске војске, члан КПЈ; референт од 10. јуна до октобра 1942.

ПИЛЕТИЋ Радованов МИТАР, рођен 1917. у Мокром (Шавник), студент медицине, члан КПЈ; референт од октобра до децембра 1942.

РАДОЊИЋ Вучетина ДРАГИЊА, рођена 1914. у Мокром (Шавник), домаћица, члан КПЈ, погинула 15. децембра 1942. у Ливну; референт од 1. до 15. децембра 1942.

ВЛАХОВИЋ Тадишина ДЕСА, рођена 1919. у Колашину, ђак, члан КПЈ; референт од 15. децембра 1942. до августа 1943.

ПЕРОВИЋ Савова НЕНА, рођена 1920. у Косићу (Даниловград), домаћица, члан КПЈ, умрла послије рата; референт од августа 1943. до фебруара 1944.

ЛАКИЋ Савова ОЛГА, рођена 1925. у Кули Лакића (Даниловград), домаћица, члан КПЈ; референт од фебруара 1944.

ТРЕЋИ БАТАЉОН

Команданти

ЂУРОВИЋ Јоков ВАСИЛИЈЕ ВАКО, рођен 1915. у Момишићима (Титоград), студент, члан КПЈ, народни херој, погинуо 9. јуна 1943. на Сутјеници; командант од 10 јуна до 1. новембра 1942.

ЈУГОВИЋ Петров РАДИСАВ БАКО, рођен 1917. у Косићу (Даниловград), официр бивше југословенске војске, члан КПЈ, народни херој, погинуо јула 1943. у подручју Маглића; командант од 1. новембра 1942. до почетка јула 1943.

ЖАРИЋ Радосавов МИРОЈЕ, рођен 1917. у Бубуљама (Даниловград), студент, члан КПЈ, погинуо октобра 1943. у Колашину; командант од јула до октобра 1943.

СЕКУЛОВИЋ Васов ВОЈО ЋИЋО, рођен 1914. у Бјелопавлићима (Даниловград), подофицир бивше југословенске војске, члан КПЈ; командант од октобра 1943. до јула 1944.

БЕГОВИЋ Видов БОЖО, рођен 1915. у Бјелопавлићима (Даниловград), службеник, члан КПЈ, умро послије рата; командант од јула до октобра 1944.

ЂУРОВИЋ Томичин ВОЈО, рођен 1920. у Ђурилцу (Даниловград), подофицир бивце југословенске војске, члан КПЈ; командант од октобра 1944. до фебруара 1945.

БРАЈОВИЋ Ђорђијев БОГДАН БОЋА, рођен 1921. у Јеленку (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ; командант од фебруара до краја рата.

Политички комесари

ЧАГОРОВИЋ Крстов ЂУРО, рођен 1904. у Мартинићима (Даниловград), радник, члан КПЈ, народни херој; политички комесар од 20. јула до новембра 1942.

ЂУРОВИЋ Секулин ЈОВАН, рођен 1917. у Косовом Лугу (Даниловград), студент, члан КПЈ; политички комесар од новембра 1942. до јула 1943.

МЕДЕНИЦА ЂУРО, рођен 1913. у Морачи (Колашин), правник, члан КПЈ; политички комесар од јула до августа 1943.

РАДОВИЋ Радојев ВУКОТА, рођен 1912. у Мартинићима (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ; политички комесар од августа 1943. до јуна 1944.

МИЈОВИЋ Спаса ДРАГО, рођен 1919. у Зети (Титоград), студент, члан КПЈ; политички комесар од јуна до јула 1944.

РАДОВИЋ Богданов ЂУКАН ЂУЗА, рођен 1921. у Мартинићима (Даниловград), ђак, члан КПЈ; политички комесар од августа 1944. до фебруара 1945.

БУРЗАНОВИЋ Мићов МИЛОВАН, рођен 1921. у Љешанској Нахији (Титоград), земљорадник, члан КПЈ, погинуо марта 1945. у долини Дрине; политички комесар од фебруара до марта 1945.

РАДОВИЋ Савов КОСТА, рођен 1922. у Сотонићима (Црмница), ђак, члан КПЈ, политички комесар од марта 1945, умро послије рата.

Замјеници команданта

ЖАРИЋ Радосавов МИРОЈЕ, рођен 1917. у Бубуљама (Даниловград), студент, члан КПЈ, погинуо октобра 1943. у Колашину, замјеник команданта од 10. јуна 1942. до јуна 1943.

СЕКУЛИЋ Васов ВОЈО ЋИЋО, рођен 1914. у Бјелопавлићима (Даниловград), подофицир бивше југословенске војске, члан КПЈ; замјеник команданта од јуна до октобра 1943.

ОРЛАНДИЋ Јоков ШПИРО, рођен 1907. у Сеоцима (Црмница), службеник, члан КПЈ. погинуо октобра 1943. у подручју Колашина; замјеник команданта од почетка до краја октобра 1943.

МАШАНОВИЋ Марков КРЦУН, рођен 1910. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо априла 1946. на Обзовици (Цетиње); замјеник команданта од октобра до децембра 1943.

ЛОПИЧИЋ Милов СТЕВО, рођен 1914. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ; замјеник команданта од фебруара до јуна 1944.

БРАЈОВИЋ Ђорђијин БОГДАН БОЋА, рођен 1921. у Јеленку (Даниловград), члан КПЈ, земљорадник; замјеник команданта од јуна 1944. до почетка фебруара 1945.

СТОЈОВИЋ Ников МИЛАДИН, рођен 1921. у Мартинићима (Даниловград), ђак, члан КПЈ; замјеник команданта од фебруара 1945. до краја рата.

Замјеници политичког комесара

ВОЖОВИЋ Николин ВЛАДО, рођен 1915. у Титограду, службеник, члан КПЈ, народни херој; замјеник политичког комесара од 10. јуна до 1. новембра 1942.

ЛАКИЋ Савов МАРКО, рођен 1920. у Кули Лакићевој (Даниловград), ђак, члан КПЈ, погинуо фебруара 1945. у Срему; замјеник политичког комесара од новембра 1942. до априла 1943.

БРАЈОВИЋ Јованов Јокаш, рођен 1917. у Спужу, правник, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од априла до октобра 1943.

ЖАРКОВИЋ Мирков ГОЈКО, рођен 1918. у Пиви, студент, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од октобра 1943. до јануара 1944.

ШАЛЕТИЋ Видојев ЗАРИЈА, рођен 1923. у Почијевци (Даниловград), ђак, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од јануара 1944. до јануара 1945.

ЋУРАНОВИЋ Вукашинов РАДИСАВ, рођен 1921. у Мартинићима (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од јануара до марта 1945.

НИКИТОВИЋ Зеков БЛАЖО, рођен 1923. у Жабљаку, ђак, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од марта до априла 1945.

МИЛИЋЕВИЋ СТЕВО, рођен 1923. у Бјелопавлићима (Даниловград), ђак, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од априла 1945.

Интенданти

МУГОША Божов СИМО, рођен 1920. у Љешкопољу (Титоград), земрадник, члан КПЈ, погинуо августа 1943. у Пјешивцима; интендант од 10. јуна 1942. до маја 1943.

ДРАГОВИЋ Милованов ВОЈИН, рођен 1912. у Ћурилцу (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ; интендант од маја 1943. до октобра 1944.

МИРАНОВИЋ Нешов АРСО, рођен 1922. у Зети (Титоград), земљорадник, члан КПЈ, интендант од октобра 1944.

Референти санитета

КАНДИЋ Љубомиров БРАНКО, рођен 1919. у Колашину, студент медицине; референт од 10. јуна до децембра 1942.

ЉУМОВИЋ Видова АНА, рођена 1922. у Пиперима (Титоград), домаћица, члан КПЈ; референт од децембра 1942. до фебруара 1944.

САВЕЛИЋ Милошева СТАНКА, рођена 1923. у Мартинићима (Даниловград), домаћица, члан КПЈ; референт од фебруара 1944.

ЧЕТВРТИ БАТАЉОН

Команданти

ДРЉЕВИЋ Ђуров САВО, рођен 1912. у Морачи (Колашин), службеник, члан КПЈ, народни херој, командант од 10. јуна до септембра 1942.

МАШАНОВИЋ Петров ЈАНКО, рођен 1916. у Цеклину (Цетиње),. земљорадник, члан КПЈ, погинуо априла 1944. у Беранама; командант од 25. октобра до новембра 1943.

БЕГОВИЋ Видов БОЖО, рођена 1915. у Бјелопавлићима (Даниловград), службеник, члан КПЈ, умро послије рата; командант од. новембра 1943. до јуна 1944.

ШОШКИЋ Љубов ВИДО, рођен 1912. у Улотини (Андријевица), студент, члан КПЈ; командант од јула до 17. септембра 1944.

ДРАГОВИЋ Миланов ВАСО, рођен 1910. у Горњој Морачи (Колашин), земљорадник, члан КПЈ; командант од 17. септембра до 1.. децембра 1944.

ЋИРОВИЋ Радованов БОЖО, рођен 1922. у Доњој Морачи (Колашин), ђак, члан КПЈ; командант од 1. децембра 1944. до 1. фебруара 1945.

МИРКОВИЋ ВЈ1АДО, рођен 1918. у Грачаници (Андријевица), службеник, члан КПЈ, умро послије рата; командант од 1. фебруара 1945.

Политички комесари

МАШКОВИЋ Секулин ВОЈО, рођен 1919. у Доњој Морачи (Колашин),. студент, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу; политички комесар од 10. јуна до 14. августа 1942.

ГОЛУБОВИЋ РАДОЊА, рођен 1907. у Ивангграду, адвокат, члан КПЈ; политички комесар од 25. октобра до новембра 1943.

БОЉЕВИЋ Илијин МИХАИЛО, рођен 1922. у Зети (Титоград), студент, члан КПЈ, погинуо априла 1944. у Драгачеву (Србија); политички комесар од новембра 1943. до априла 1944.

ЋУЛАФИЋ МИЛОРАД, рођен 1912. у Улотини (Андријевица), правник, члан КПЈ; политички комесар од априла до јула 1944.

РАСПОПОВИЋ МИРО, рођен 1915. у Бјелопавлићима (Даниловград), студент, члан КПЈ; политички комесар од јула до 17. септембра 1944.

ЛАБОВИЋ Станишин САВО, рођен 1920. у Краљима (Андријевица), свршени матурант, члан КПЈ, политички комесар од 17. септембра 1944.

Замјеници команданта

ЂУКИЋ Петров МИЛЕТА, рођен 1910. у Лијевој Ријеци, официр бивше југословенске војске, члан КПЈ, погинуо септембра 1944. у Србији; замјеник команданта од 10. јуна до 1. јула 1942.

ЈАНКОВИЋ Милинков БОШКО, рођен 1910. у Доњој Морачи (Колашин), службеник, члан КПЈ, погинуо октобра 1943. у Острогу, народни херој; замјеник команданта од јула до августа 1942.

ШЕКУЛАРАЦ Новаков НИКОЛА, рођен 1910. у Главцу (Иванград), правник, члан КПЈ; замјеник команданта од 25. октобра до новембра 1943.

ШОШКИЋ Љубов ВИДО, рођен 1912. у Улотини (Андријевица), студент, члан КПЈ; замјеник команданта од новембра 1943. до јуна 1944.

ВУКАШЕВИЋ Божов МИЛО, рођен 1919. у Грађанима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ; замјеник команданта од јуна до октобра 1944.

ЋИРОВИЋ Радованов БОЖО, рођен 1922. у Доњој Морачи, ђак, члан КПЈ; замјеник команданта од октобра до 1. децембра 1944.

МИРКОВИЋ ВЛАДО, рођен 1918. у Грачаници (Андријевица), службеник, члан КПЈ, умро послије рата; замјеник команданта од децембра 1944. до фебруара 1945.

Замјеници политичког комесара

РАШОВИЋ Секулов БОШКО, рођен 1916. у Морачи (Колашин), студент, члан КПЈ, погинуо августа 1942. у Купресу; замјеник политичког комесара од 10. јуна до 14. августа 1942.

МИТРОВИЋ САВО МАЛИ, рођен 1914. у Иванграду, радник, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од 25. октобра 1943. до јуна 1944.

ОЈАДИЋ Андријин ПАВИЋ, рођен 1914. у Лушцу (Иванград), земљорадник, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од јуна до октобра 1944.

БУБАЊА МИЛОСАВ, рођен 1916. у Бубањама (Иванград), земљорадник, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од октобра до новембра 1944.

МАЛИШИЋ МИЛОСАВ, рођен 1923. у Пешцима (Иванград), ђак, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од новембра 1944.

Интенданти

ДРАГОВИЋ Савов ДУШАН, рођен 1906. у Горњој Морачи (Колашин), учитељ, члан КПЈ; интендант од 10. јуна до септембра 1942.

САВИЋ МИЛОРАД, рођен 1920. у Андријевици, студент, члан КПЈ; интендант од 25. октобра 1943. до јуна 1944.

ЗЕЧЕВИЋ ВОЈО, рођен 1915. у Виницкој (Иванград), земљорадник, члан КПЈ, интендант од јула 1944.

Референти санитета

БИЈЕЛИЋ Павлов др ЈОВАН, рођен 1907. у Никшићу, љекар, члан КПЈ; референт од 10. јуна до 1. септембра 1942.

ПОПОВИЋ Маркова ДАРА, рођена 1924. у Грађанима (Цетиње), ђак, члан КПЈ, погинула јануара 1944. у Лешници; референт од 25. октобра 1943. до јануара 1944.

ЂУРЂИЋ АНКА, рођена 1922. у Жабљаку, ђак, члан КПЈ; референт од јануара до јуна 1944.

ВУКОСАВЉЕВИЋ Јокова СОФИЈА, рођена 1912. у Сотонићима (Црмница), домаћица, члан КПЈ; референт од јуна 1944. до јануара 1945.

ЈОКСИМОВИЋ Новакова БОСИЉКА, рођена 1925. у Бучама (Иванград), ђак, члан КПЈ, референт од јануара до краја рата.

ПЕТИ БАТАЉОН

Команданти

ПОЛЕКСИЋ Димитријев МОМЧИЛО, рођен 1912. у Мокром (Шавник), војни службеник, члан КПЈ; командант од 10. јуна до 1. новембра 1942.

ЈАНКОВИЋ Миланов БОШКО, рођен 1910. у Доњој Морачи (Колашин), службеник, члан КПЈ, народни херој, погинуо октобра 1943. у Острогу; командант од 1. новембра 1942. до јула 1943.

ЖИЖИЋ Јованов ВЕЉКО, рођен 1912. у Милошевићима (Шавник), правник, члан КПЈ, командант од јула до новембра 1943.

ЈЕЛИЋ Шћепанов МАШО, рођен 1908. у Барама (Ускоци), правник, члан КПЈ, народни херој, погинуо маја 1944. у западној Србији; командант од новембра 1943. до маја 1944.

ЖУГИЋ Јашов СТОЈАН, рођен 1912. у Новаковићима (Жабљак), студент, члан КПЈ; командант од маја до јуна 1944.

ЂУРОВИЋ Томичин ВОЈО, рођен 1920. у Ђурилцу (Даниловград), подофицир бивше југословенске војске, члан КПЈ; командант од јуна до октобра 1944.

НИКИТОВИЋ Лазаров РАДОВАН, рођен 1912. у Комарници (Шавник), земљорадник, члан КПЈ; командант од октобра 1944. до априла 1945.

МИНИЋ Миливојев ГОЈКО, рођен 1918. у Тимару (Ускоци), земљорадник, члан КПЈ; командант од априла 1945.

Политички комесари

ШИБАЛИЋ Божов МИЈУШКО, рођен 1915. у Жабљаку, правник, члан КПЈ; политички комесар од 10. јуна до навембра 1942.

НОВОСЕЛ Владов ЂОКО, рођен 1914. у Београду, студент, члан КПЈ; политички комесар од новембра 1942. до новембра 1943.

ВУЛЕКОВИЋ Митров ПАВЛЕ, рођен 1918. у Бољевићима (Црмница), студент, члан КПЈ, погинуо јануара 1944. у Андријевици; политички комесар од новембра 1943. до јануара 1944.

ПЕТРИЧЕВИЋ Богданов ВАСО, рођен 1915. у Метеризима (Ријека Црнојевића), радник, члан КПЈ; политички комесар од јануара до децембра 1944.

МУДРЕША Лукин ЉУБО, рођен 1915. у Цетињу, ђак, члан КПЈ; политички комесар од децембра 1944. до краја рата.

Замјеници команданта

ЖИЖИЋ Јованов ВЕЈБКО, рођен 1912. у Милошевићима (Шавник), правник, члан КПЈ; замјеник команданта од 10. јуна 1942. до јуна 1943.

ЈАНКОВИЋ Савов БЛАЖО, рођен 1910. у Друшићима (Ријека Црнојевића), професор, члан КПЈ, народни херој; замјеник команданта од јуна до септембра 1943.

ЈЕЛИЋ Шћепанов МАШО, рођен 1908. у Барама (Ускоци), правник, члан КПЈ; народни херој, погинуо маја 1944. у западној Србији; замјеник команданта од септембра до новембра 1943.

МИЈАТОВИЋ Гаврилов ИВО, рођен 1912. у Крњој Јели (Колашин), земљорадник, члан КПЈ; замјеник команданта од новембра 1943. до јуна 1944.

НИКИТОВИЋ Лазаров РАДОВАН, рођен 1912. у Комарници (Шавник), земљорадник, члан КПЈ; замјеник команданта од јуна до октобра 1944.

МИНИЋ Миливојев ГОЈКО, рођен 1918. у Тимару (Ускоци), земљорадник, члан КПЈ; замјеник команданта од октобра 1944. до априла 1945.

Замјеници политичког комесара

БАЈКОВИЋ Јованов ФИЛИП, рођен 1910. у Каиру, правник, члан КПЈ, народни херој; замјеник политичког комесара од 10. јуна до 1. новембра 1942.

ПОПОВИЋ Лукин ВЛАДО, рођен 1914. у Стругу (Ускоци), студент, члан КПЈ, погинуо априла 1944. на Мајевици; замјеник политичког комесара од новембра 1942. до августа 1943.

ТРЕБЈЕШАНИН Секулин МИЛАН, рођен 1915. у Стругу (Ускоци), студент, члан КПЈ, умро послије рата; замјеник политичког комесара од септембра 1943. до фебруара 1944.

РАДЕТИЋ Петров МАРКО, рођен 1910. у Пиперима (Титоград), службеник, члан КПЈ, умро послије рата; замјеник политичког комесара од фебруара до новембра 1944.

ЈАНКОВИЋ Вукотин МИТАР, рођен 1922. у Колашину, ђак, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од новембра 1944. до краја рата.

Интенданти

МИКИЋ Милованов ЉУБО, рођен 1914. у Сировцу (Ускоци), студент, члан КПЈ; интендант од 10. јуна до 1. новембра 1942.

КРСТАЈИЋ Новичин МИРО, рођен 1898. у Шашиним Водама (Жабљак), официр бивше југословенске војске, члан КПЈ, умро послије рата; интендант од новембра 1942. до јуна 1943.

МИРАНОВИЋ Савов ЛАЗО, рођен 1906. у Љешкопољу, (Титоград), радник, члан КПЈ; интендант од јуна 1943. до фебруара 1944.

ЧУРОВИЋ Стеванов ВЛАДИСЛАВ ШАЈО, рођен 1912. у Тушини (Ускоци), земљорадник, члан КПЈ; интендант од фебруара до децембра 1944.

ГАРЧЕВИЋ САЛИХ, рођен 1916. у Беранама, трговац, члан КПЈ; интендант од децембра 1944. до краја рата.

Референти санитета

МИКИЋ Милованов др ЖАРКО, рођен 1909. у Сировцу (Ускоци), љекар, члан КПЈ; референт од 10. јуна до децембра 1942.

ПИЛЕТИЋ Радованов МИТАР, рођен 1917. у Мокром (Шавник), студент медицине, члан КПЈ; референт од децембра 1942. до јуна 1943.

СУБОТИЋ Д. МИЛКА, рођена 1920. Његовођи (Жабљак), радница, члан КПЈ, погинула маја 1944. у западној Србији; референт од јуна 1943. до маја 1944.

СЕРАТЛИЋ Лалова ЈЕЛЕНА, рођена 1923. у Буковици (Шавник), домаћица, члан КПЈ, референт од маја 1944.

ЧЕТА ПРАТЕЋИХ ОРУЂА

Командири

СИМОВИЋ Шћепанов СИМО, рођен 1920. у Горици (Даниловград), подофицир бивше југословенске војске, члан КПЈ, погинуо августа 1944. у долини Ибра (Код Лепосавића); командир од јула 1942. до августа 1944.

ДРАГОВИЋ Милованов ИЛИЈА, рођен 1910. у Ћурилцу (Даниловград), правник, члан КПЈ, умро послије рата; командир од августа до октобра 1944.

РОЛОВИЋ Милов УРОШ, рођен 1916. у Брчелима (Црмница), земљорадник, члан КПЈ; командир од октобра до децембра 1944.

РАОНИЋ Јованов ВЕЛИМИР, рођен 1920. у Неговођи (Жабљак), земљорадник, члан КПЈ; командир од децембра 1944. до марта 1945.

ЂУРИШИЋ ДАНИЛО, рођен 1923. у Ивангаду, ђак, члан КПЈ; командир од марта 1945.

Политички комесари

ЂЕРКОВИЋ Николин ВОЈИН, рођен 1914. у Жабљаку, студент, члан КПЈ, погинуо послије рата; политички комесар од јула 1942. до септембра 1943.

СЕЛИЋ Благотин ВЛАДЕТА, рођен 1913. у Призрену, студент, члан КПЈ; политички комесар од септембра 1943. до фебруара 1944.

БАЈАГИЋ ВУКО, рођен 1912. у Цетињу, правник, члан КПЈ: политички комесар од фебруара до октобра 1944.

ВУЈОШЕВИЋ ЛУКА, рођен 1918. у Чеву (Цетиње), богослов, члан КПЈ; командир од фебруара до октобра 1944.

Замјеници командира

ДРАГОВИЋ Милованов ИЛИЈА, рођен 1910. у Ћурилцу (Даниловград), правник, члан КПЈ, умро послије рата; замјеник командира од јула 1942. до августа 1944.

РОЛОВИЋ Милов УРОШ, рођен 1916. у Брчелима (Црмница), земљорадник, члан КПЈ; замјеник командира од августа до октобра 1944.

РАОНИЋ Јованов ВЕЈ1ИМИР, рођен 1920. у Неговођу (Жабљак), земљорадник, члан КПЈ; замјеник командира од октобра до децембра 1944.

ЂУРИШИЋ ДАНИЛО, рођен 1923. у Ивангаду, ђак, члан КПЈ; замјеник командира од децембра 1944. до марта 1945.

Замјеници политичког комесара

ВОЈВОДИЋ Ивов ВОЈИН, рођен 1915. у Грађанима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од јула 1942. до октобра 1944.

АБРАМОВИЋ Богданова ВЈЕРА, рођена 1920. у Пећи, домаћица, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од октобра до децембра 1944.

БУЛАТОВИЋ Радова ЈАСНА, рођена 1923. у Морачком Требаљеву (Колашин), домаћица, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од децембра 1944. до фебруара 1945.

РОЛОВИЋ Ивова ЉУБИЦА, рођена 1923. у Брчелима (Црмница), ђак, члан КПЈ; замјеник политичког комесара од фебруара 1945.

БРИГАДНА КОМОРА

Командири

ЏАКОВИЋ Стеванов СИМО, рођен 1908. у Ћеклићима (Цетиње), радник, члан КПЈ; командир од 10. јуна 1942. до октобра 1943.

ПЕРОВИЋ МИЉАН, рођен 1914. у Андријевици, службеник, члан КПЈ, погинуо јануара 1944. у подручју Ивангграда; командир од октобра 1943. до јануара 1944.

РАДУЛОВИЋ Радованов ВОЈИН, рођен 1915. у Команима (Даниловград), земљорадник, члан КПЈ; командир од јануара до фебруара 1944.

НЕДИЋ ЈОВАН, рођен 1908. у Пешцима (Ивангград), службеник, члан КПЈ; командир од фебруара до септембра 1944.

Партијско-политички руководиоци

БОРОЗАН Тодоров ПЕТАР, рођен 1911. у Бокову (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, политичко-партијски руководилац од 10. јуна до новембра 1942.

МАЛИШИЋ Радосавов ПАНТА, рођен 1901. у Пешцима (Ивангград), учитељ, члан КПЈ, умро послије рата; партијско-политички руководилац од новембра 1942. до јула 1943.

ЛОПИЧИЋ Крцунов ПАВЛЕ, рођен 1916. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ; партијско-политички руководилац од јуна до октобра 1943.

СТЕВОВИЋ РАДОВАН, рођен 1909. у Чеву (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ; партијско-политички руководилац од октобра 1943. до септембра 1944.

БРИГАДНИ И ВИШИ КАДРОВИ ИЗРАСЛИ ИЗ 4. ПРОЛЕТЕРСКЕ ЦРНОГОРСКЕ БРИГАДЕ

команданти бригаде	23
политички комесари бригаде	22
замјеници команданта бригаде	17
замјеници политичког комесара бригаде	14
начелници штаба бригаде	12
интенданти бригаде	20

*

команданти дивизије	8
политички комесари дивизије	9
начелници штаба дивизије	7
интенданти дивизије	7

#

команданти корпуса	3
политички комесари корпуса	3
начелници штаба корпуса	4
интенданти корпуса	5
начелници кадровског одјељења корпуса	4

#

команданти армије	1
политички комесари армије	2
замјеници команданта армије	1
начелници штаба армије	2
интенданти армије	1
начелници кадровског одјељења армије	2

#

команданти главног штаба	1
политички комесари главног штаба	2
начелници главног штаба	1
интенданти главних штабова	2

#

чланови АВНОЈ-а	8
политички комесари официрске школе	1
партијски руководиоци курса ЦК КПЈ	2
секретари покрајинског комитета СКОЈ-а	2
чланови политодјела дивизије	15

чланови политодјела бригаде	25
официри у интендантури Врховног штаба	4
партијски радници на терену	70

*

генерали	31
народни хероји	49

'630

НАРОДНИ ХЕРОЈИ

АНЂУС Радов НИКО, рођен 1912. у Тудоровићима (Будва), погинуо августа 1944. у Боки которској.

БАЈКОБИЋ Јованов ФИЛИП, рођен 1910. у Каиру (УАР).

БАКИЋ Ивов МИТАР, рођен 1908. у Бистрици (Титоград), умро послије рата.

БАРОВИЋ Мијајлов (Мргудов) СИМО, рођен 1914. у Бандићима (Даниловград) погинуо марта 1943. на Вилића гумну.

БОЖОВИЋ Николин ВЛАДО, рођен 1915. у Титограду.

БРГУЉАН Матов МАШО, рођен 1909. у Шкаљарима (Котор), погинуо августа 194?, у Купресу.

ВОЈВОДИЋ Ников ПЕТАР, рођен 1914. у Грађанима (Цетиње), погинуо послије рата.

ВУЧКОВИЋ Миланов ЉУБО, рођен 1915. у Прекорници (Цетиње).

ГРБОВИЋ Радованов ДАНИЛО, рођен 1917. у Жабљаку.

ГРБОВИЋ Милисавов ЈЕВРЕМ, рођен 1908. у Вирку (Жабљак), погинуо јула 1943. у подручју Кладња.

ДАПЧЕВИЋ Јованов ПЕКО, рођен 1913. у Љуботињу (Цетиње).

ДРАГОВИЋ Радованов ВОЈИН, рођен 1914. у Грбе (Спуж), погинуо септембра 1942. на Винцу (Јајце).

ДРАКИЋ Јевтов СПАСО, рођен 1904. у Голубовцима (Титоград).

ДРЉЕВИЋ Ђуров САВО, рођен 1912. у Морачи (Колашин).

ЂУРАНОВИЋ Велизаров ВЛАЈКО, рођен 1924. у Мартинићима (Даниловград), умро од последица рана 1944. у Италији.

ЂУРИЧКОВИЋ Милошев БОШКО, рођен 1914. у Загарчу (Даниловград).

ЂУРОВИЋ Јоков ВАСИЛИЈЕ ВАКО, рођен 1915. у Момишићима (Титоград), погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ЗВИЦЕР Благотин ЈОВО, рођен 1914. у Цуцима (Цетиње), погинуо марта 1943. на Вилића гумну.

ЈАНКОВИЋ Савов БЈ1АЖО, рођен 1910. у Друшићима (Ријека Црнојевића).

ЈАНКОВИЋ. Марков ФИЛИП, рођен 1885. у Јанковићима (Ријека Црнојевића), умро од последица рана јула 1942. на Радуши.

ЈАНКОВИЋ. Милинков БОШКО, рођен 1910. у Морачи (Колашин), погинуо октобра 1943. у подручју Острога.

ЈЕЛИЋ Шћепанов МАШО, рођен 1908. у Барама (Ускоци), погинуо маја 1944. на Тари планини.

ЈОВАНЧЕВИЋ Вељов МИЛОРАД, рођен 1919. у Долцу (Иванград), погинуо јула 1942. у подручју Бугојна.

ЈУГОВИЋ Петров РАДИСАВ БАКО, рођен 1917. у Косићу (Даниловград), погинуо јула 1943. у подручју Маглића.

КАТНИЋ Ђуров ВОЈИН, рођен 1915. у Кликовачи (Даниловград), погинуо јуна 1943 на Зеленгори.

КОСТИЋ Филипов ИЛИЈА, рођен 1911. у Рвашима (Ријека Црнојевића).

ЛОПИЧИЋ Јованов ЛАЗАР, рођен 1922. у Г. Цеклину (Цетиње).

МАРТИНОВИЋ Ивов БЛАЖО, рођен 1921. у Бајицама (Цетиње), погинуо марта 1943. на Вилића гумну.

МАРТИНОВИЋ Савов МАРКО, рођен 1914. у Бајицама (Цетиње), погинуо септембра 1943. у Колашину.

МАРТИНОВИЋ Васов НИКО, рођен 1915. у Бајицама (Цетиње), погинуо децембра 1943. на Корчули.

МАРТИНОВИЋ Ников СТАНИСЛАВ СТАНКО, рођен 1917. у Цетињу, погинуо јуна 1943. у Мрежицама.

МАСЛЕША Александра ВЕСЕЛИН, рођен 1906. у Бањалуци, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

МАШКОВИЋ Новичина ЈЕЛИЦА, рођена у Плани (Колашин), погинула августа 1942. у Купресу.

МИЋУНОВИЋ Ненадова ВУКОСАВА, рођена 1921. у Велестову (Цетиње).

МУГОША Михајлов ШПИРО, рођен 1904. у Титограду, погинуо августа 1942. у Купресу.

НИКОЛИЋ Николин ВОЈИН, рођен 1914. у Милочанима (Никшић).

ОЈДАНИЋ Михаилова ДОБРИЛА, рођена 1918. у Ивангграду.

ОРЛАНДИЋ Јоков БЛАЖО, рођен 1914. у Сеоцима (Црмница), погинуо априла 1943. на Шатор планини.

ПАВИЋЕВИЋ Шајов ЂОКО, рођен 1872. у Пјешивцима (Даниловград), умро послије рата.

ПЕТРОВИЋ Јолов ЂУРО. рођен 1914. у Грађанима (Цетињс), погинуо августа 1942. у Купресу.

ПОЛЕКСИЋ Симе ВОЈИН, рођен 1924. у селу Караџе охолина Бугојна, погинуо јуна 1943. на Будњу (огранци Биоч планине).

ПОПИВОДА Горчинов КРСТО, рођен 1910. у Бјелицама (Цетиње).

ПОПОВИЋ Вучићев СЕКУЛЕ, рођен 1913. у Лужцу (Иванград), погинуо августа 1942. у Купресу.

РАКОЧЕВИЋ Видов НЕНАД, рођен 1914. у Штитарици (Колашин),. погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

СТОЈАНОВИЋ Савов ЈОВАН, рођен 1922. у Сотонићима (Црмница), погинуо октобра 1943 у подручју Матешева.

СТРУГАР Андријин ДУШАН, рођен 1918. у Рвашима (Ријека Црнојевића), погинуо марта 1943. на Вилића гумну.

СТРУГАР Марков НИКО, рођен 1901. у Г. Цеклину (Цетиње), умро послије рата.

ЧАГОРОВИЋ Крстов ЂУРО, рођен 1904. у Мартинићима (Даниловград).

ЧЕЈ1ЕБИЋ Савов МИЛОВАН, рођен 1914. у Штитарима (Цетиње), погинуо априла 1943. у подручју Невесиња.

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

Народноослободилачки рат и револуција југословенских народа били су суров обрачун између бројно знатно надмоћнијих и технички неупоредиво боље опремљених окупаторских снага и снага домаће реакције, с једне, и Народноослободилачке војске Југославије, с друге стране. То је била општенародна борба за слободу и друштвени преображај, чији су инструмент били у почетку партизански одреди. Из њих су касније израсле прве пролетерске народноослободилачке ударне бригаде, међу којима, 10. јуна 1942. године, и 4. пролетерска црногорска бригада.

Људство које је ушло у састав 4. бригаде на дан њеног формирања; је од самог почетка тринаестојулског устанка 1941. године водило борбе у саставу Ловћенског, Зетског, Комског и Дурмиторског партизанског одреда и одреда „Вијели Павле". Бригада је на дан формирања бројала 1082 борца и руководиоца, међу којима је било и 220 другарица. Од укупног броја бораца, њих 613 су били земљорадници, 395 ђаци, студенти, службеници, официри и подофицири бивше југословенске војске и припадници других професија, а 74 — радници. То је у суштини било огледало структуре средине из које су ти борци потицали.

Бригада је организована и формирана у пет батаљона, чету пратећих оруђа, болницу, интендантуру и друге службе. Наоружање јој је било лако пјешадијско. Састав бораца и њихово борбено искуство пружали су гаранцију да ће бригада успјешно извршавати постављене задатке, а њена структура и наоружање одговарали су тактици маневарског партизанског рата. Брзи покрети, маневар .и изне-

надни препади и удари, краткотрајне али одлучне борбе карактерисали су дејства бригаде током читавог рата.

На дан формирања 4. бригада је била састављена готово једино од Црногораца. Она је, међутим, стално попуњавана, поред осталих и Црногорцима, тако да су припадници ове нације све до пред крај рата бројно превладавали. Око 577 бораца и руководилаца из њеног почетног састава је погинуло и умрло. Око 150 тешких ратних инвалида правовремено је послато на терен, на друге дужности, а 300 бораца и старјешина прекомандовано је на руководеће дужности у друге јединице НОВЈ и на терен. Ниједан ратник бригаде који је на дан формирања; био у њеном саставу није дочекао ослобођење као обичан борац. Бригада је више пута у рату истицана и похваљивана. Одликована је Орденом народног хероја, Орденом народног ослобођења, Одредом партизанске звијезде са златним вијенцем, Орденом братства и јединства са златним вијенцем и Орденом заслуга за народ са златном звијездом. Сем тога, бројним високим орденима одликовани су многи њени борци и руководиоци, а њих 49 и Орденом народног хероја. А дала је и 31 генерала.

И поред великшх губитака које је трпјела у многим тешким борбама, бригада се стално попуњавала, и то највише омладинцима из свих крајева наше земље. Кроз бригаду је прошло више од 15.000 бораца. Из њених редова погинуло је око 3.000 бораца и старјешина, а око 6.000 је рањено, од којих многи више пута. Неколико стотина припадника 4. бригаде израсло је у добре руководиоце и способне партијеке и војно-политичке раднике, којима су попуњаване друге јединице НОВЈ и ЈА, органи народне власти и друпгтвено-политичке организације на терену. Тако се бригада стално борила и попуњавала, а из рата је изашла са више од 2.500 прекаљених бораца и руководилаца, савремено наоружана и опремљена.

У бригади се, такође, борило више од 500 припадника других народа из других држава: Руса, Талијана, Пољака, Бугара и других. Тако је 4. пролетерска црногорска бригада, према националној припадности бораца, у почетку била чисто црногорска; кратко вријеме послије тога је, попуном из других крајева наше земље, постала југословенска и, најзад, попуном припадницима других народа, односно држава — интернационална.

На дан формирања у бригади је било 564 чланова и кандидата за чланове КПЈ, 376 чланова СКОЈ-а,

па су у бригади одмах основане партијска, скојевска и омладинска организација. По четама, самосталним водовима и при позадинским јединицама образоване су партијске ћелије, скојевски и омладински активи. Секретари ћелија у четама били су замјеници политичких комесара чета, а у самосталним водовима делегати водова. Радом партијске организације у батаљону руководио је батаљонски биро, чији је руководилац био замјеник политичког комесара батаљона, а скојевском и омладинском организацијом — скојевски, односно омладински руководиоци, који су били и чланови батаљонског бироа КПЈ. Партијским радом у бригади првих дана је руководио политички комесар бригаде, а непосредно након тога бригадни комитет, којим је руководио замјеник политичког комесара бригаде. Омладинском организацијом је руководио омладински рукводилац, који је био и члан бригадног комитета Партије. Ради помоћи у партијско-политичком раду, ЦК КПЈ је при бригади наименовао политодјел.

Задатак партијске и скојевске организације био је, прије свега, да чувају и јачају морал и борбену готовост бригаде, спроводе партијску линију и да извршавају друге задатке које је Партија пред њих поставила. Чланови Партије и Скоја и партијско-политички руководиоци у бригади били су, по правилу, политичко—идеолошки најизраслији борци. Они су били душа морално-политичког јединства, дисциплине, реда и јуначких подвига бригаде, служећи својим личним залагањем за примјер другима. Они су били и активни политички радници и агитатори идеја НОБ-а на терену. Партијске ћелије и скојевске организације батаљона и бригаде у цјелини живо су се бавиле односом бораца према политичком раду, према народу, рањеницима, снабдијевању и другим питањима значајним за успјех у борби. Организације су радиле и на васпитном и општеобразовном уздизању бораца.

Од самог почетка партијска организација се бавила и проблемима војничког оспособљавања бораца, старјешина, команди, штабова и јединица. За вријеме припрема борби и у самим акцијама партијске организације и чланство и руководиоци Партије и Скоја били су стално мобилни и у првим редовима бригаде. Уочи сваке акције партијско-политички руководиоци скупљали су комунисте и борце и објашњавали им задатке, а за вријеме саме акције били су на најосетљивијим положајима. Они су помагали својим ко-

мандама и штабовима и снажно утицали на чланство Партије и Скоја, на цјелокупни борачки састав.

Захваљујући таквом раду партијских организација и руководства, у првој половини 1943. године су сви борци који су на дан формирања били у бригади постали чланови КПЈ. Партијска и скојевска организација су водиле бригу о томе да и нове борце, који су стално попуњавали проређивани строј бригаде, придобију и вежу за идеале револуције. И доиста млади борци су с одушевљењем прихватали политику Партије. Својим држањем у борби и уопште, они су доказивали оданост Партије, па их је ова примала у своје редове. Партијска ортанизација 4. бригаде је примила више хиљада нових чланова и сви су се они показали као добри војни и партијско-политички радници. На крају рата у бригади је било више од 1.600 чланова КПЈ и Скоја.

Готово половина бораца бригаде који су на дан формирања били у њеном саставу није раније служила војску, те су војничка знања бораца била, углавном, резултат искуства у борби и помоћи старијих ратника, прије свега резервних подофицира и официра. Оспособљавању бораца и старјешина за што успјешније вођење рата пришло се организовано и систематски, колико су то околности допуштале. Сви борци и руководиоци су настојали да што боље овладају војном вјештином, јер су добро знали да од знања и вјеплине сваког појединца зависи успјех читаве бригаде. Морало се учити од почетка. Најприје су се борци упознавали с оружјем, његовом употребом, чувањем и одржавањем. Будући да се наоружање често мијењало, већ према непријатељу, то су ти задаци били свагда актуелни. А пошто за све те врсте наоружања није било писаних правила, на њима су се једновремено обучавали и старјешине и борци, а онај ко би их први упознао, био би учитељ другима. Намјена оружја, његово функционисање и разлика између појединих врста наоружања излагани су популарно, па су борци веома брзо овладали њиховом употребом. Упоредо с наоружањем, борци и старјешине су упознавани и с другим питањима из области војних знања, кад год су за то постојале и најмање могућности. Војна обука се изводила стално, између осталог и због тога што људство које је стизало у попуну углавном раније није живјело војничким животом нити је имало ратног искуства. Захваљујући интересовању и ангажовању свих бораца и старјешина,

обука, и јединична и здружена, давала је добре резултате. Сваки тренутак одмора на маршу, преноћишту и предаху у борби искоришћен је за оспособљавање појединаца и јединица за борбу.

При штабу бригаде је организована интендантура. Она је у почетку обједињавала све војне службе (осим санитетске), које су се постепено развиле и осамосталиле. На челу интендантуре био је интендант бригаде. Формирана је комора, која је чувала и транспортовала материјал и ммала на располагању, у зависности од ситуације, одређен број коња за транспорт. По батаљонима су формиране интендантуре с интендантима на челу и одељење за опслуживање, које је располагало са неколико коња. Чете и самостални водови су имали економе, потребан број кувара и коњоводаца.

Интендантуре бригаде и батаљона у почетку су биле мале, а њихови задаци обимни, тешки и осјетљиви. Првих дана постојања бригаде људство које је ушло у њен састав било је у претходним тешким борбама и дугим маршевима исцрпено, изгладнело, голо и босо, а терен на коме се бригада тада нашла сиромашан и ненасељен. Но и у таквим условима интенданти су чинили напоре и успјевали да набаве понешто животних намирница и већ тада су успостављали везу с народом, при чему су им помагали пгабови батаљона и бригаде, а особито политички комесари, који су били одговорни за снабдијевање јединица и односе према народу и његовој имовини.

Рад интендантских органа и снабдијевање јединица знатно су побољшани послије доласка наших бригада у Босанску крајину, у љето 1942. године. На тој слободној територији су постојали народноослободилачки одбори, па су се њиховим посредством могле створити и извјесне резерве. Интендантури је стављена на располагање група од 10 до 15 израслих руководилаца, а послије формирања 2. пролетерске дивизије реорганизоване су и бригадна и батаљонске коморе. У бригадној комори су организовани: раднички вод, вод за наоружање и муницију, вод за исхрану и друге службе. У батаљонима су формирани водови који су својом структуром били налик структури бригадне коморе, а у четама одељења. Задатак комора је био да чувају, обезбјеђују и транспортују материјалне залихе. Коморе су се при извршавању тих задатака суочавале с крупним проблемима. Стално су оскудијевале у кошима, а они су

били готово једино преносно средство све до друге половине 1944. године. Дуги, тешки и напорни маршеви, које је бригада изводила најчешће ноћу, по слабом времену, тешком терену и у сложеним тактичко-оперативним условима, отежавали су рад тих јединица.

Организација службе снабдијевања у цијелој бригади била је гипка све вријеме рата — стално се мијењала, усавршавала и прилагођавала конкретним условима, све у тежњи да се што боље изврше задаци и што више допринесе успјешности борбених дејстава бригаде. Пред крај рата, када је створена стабилна позадина и када се снабдијевање вршило дотуром, службе снабдијевања у 4. бригади израсле су у савремене организације.

Позадинске јединице и службе имале су одговоран, обиман и тежак задатак, а тај велики свој посао успјешно су извршавале захваљујући људима на чијим је плећима све то лежало. Они су били стално у претходници и заштитници својих јединица и од њиховог залагања не само што је зависио успјех бригаде већ, неријетко, и животи људи на угроженим подручјима и у збјегу који се често повлачио с јединицом.

Приликом формирања бригаде у њеном саставу била су четири љекара, неколико студената медицине, три љекарска помоћника и неколико болничара. На челу санитетске службе био је шеф бригадног санитета. Формирано је бригадно превијалиште и болница. По батаљонима су били санитетски референти с помоћницима, а у четама болничари, односно болничарке, неквалификовано људство. Одмах у почетку пришло се организовању службе и оспособљавању санитетског особља. Оно се учило кроз практичан рад и успијевало је да уз крајње напоре извршава задатке које је конкретна ситуација наметала. Санитетско особље је регрутовано од бораца из чета, поглавито од другарица. Све су оне показале изванредно пожртвовање и јунаштво. Ишле су у јурише, извлачиле рањенике, штитиле их и његовале. Већина је херојски погинула вршећи своју дужност, а највише у биткама на Неретви и Сутјесци.

Честе борбе и покрети бригаде све више су отежавали рад санитетске службе. За преношење рањеника су ангажоване поједине јединице бригаде, а понекад и читава бригада. Рад на прихвату, обради и лијечењу био је, све до друге половине 1944. године, веома тежак и њиме су се ба-

виле и све старјешине и јединице. Број стручног санитетског особља био је мали, а материјално санитетско обезбјеђење оскудно. До знатног побољшања је дошло тек у другој половини 1944. године. Тек тада су рањеници, послије указивања прве помоћи на положају, упућивани на лијечење у болнице.

У почетку је наоружање у бригади било, углавном, талијанског поријекла. При бригади је формирана чета пратећих оруђа, са минобацачким, противтенковским и митраљеским, а касније и топовским и минерским водом. При батаљону су формирани митраљески водови, а касније и минобацачка, противтенковска и минерска одјељења. Али бригада се убрзо домогла топова, минобацача и аутоматског оружја, па су при штабу бригаде и батаљона формиране групе, одјељења, водови, а касније и чете. У почетку је све то наоружање било у саставу чете пратећих оруђа бригаде и митраљеских водова батаљона. У првој половини 1944. године, поред чете пратећих оруђа при бригади и митраљеских водова у батаљонима, формиране су и извиђачке јединице и јединице везе, а у другој половини године су људство и средства појединих родова изашли из састава чете пратећих оруђа и митраљеских водова батаљона и сврстани у посебне јединице — артиљеријске, противтенковске и инжињеријске. Упоредо са стварањем родова и служби стварани су и кадрови за те нове јединице.

Бригада је у читавом рату била стално у покрету, а борбене задатке је извршавала самостално или заједно са другим јединицама НОВ и ПОЈ и ЈА. Учествовала је у многим борбама, бојевима, биткама, офанзивама и походима, у најсложенијим и најтежим временским, теренским и тактичко-оперативним условима, закључно с рововском војном. У свим тим дејствима, без обзира на ситуацију и вид борбе, била је офанзивна и активна, у чему и леже коријени њених успјеха. И за вријеме привремене одбране једне просторије или положаја, она је дејствовала активно и ријетко када се круто бранила, чекајући да је непријатељ нападне. Чак и у условима одбране на сваки начин, на примјер, на Вилића гумну, Љубином гробу, Колашину, у долини Западне Мораве и на другим мјестима, њена су дејства обиловала препадима, противнападима, убацивањем и продорима, што је свакад давало добре резултате. У свим тим борбама и поступцима, маневар и удар били су јој и остали стални начин дејства. Бригада при том није никад по-

лазила од неких унапријед датих схема, већ од конкретне ситуације. Од првог дана су сви шени борци и руководиоци васпитавани да се боре самоиницијативно. Баш зато је она и могла успјешно рјешавати многе крупне и важне задатке.

Бригада је успијевала да савлада бројну и техничку надмоћ непријатеља захваљујући, прије свега, свијести, одлучности и искуству својих бораца, а затим вјештим маневрима и правилним избором начина дејства. Томе су руководиоци доста доприносили зато што су увијек били у средишту догађаја и што су на вријеме предузимали конкретне мјере. Многа наређења виших команди и штабова нијесу извршавана схематски, не „по слову" већ по духу и суштини. Код припадника бригаде било је постигнуто јединство погледа, мисли и акције и никад се није догодило да јој нека јединица буде уништена, иако је бригада често дејствовала на великом пространству, под тешким условима и без међусобне везе између јединица.

Наређења, директиве и планови виших штабова и команди најчешће су захтијевали и подстицали широку иницијативу бораца, руководилаца, команди и штабова, и то их је приморавало да стално прате ситуацију, да предузимају мјере и дају предлоге.

Карактер активних и офанзивних дејстава бригаде био је условљен карактером НОБ-а у цјелини, и једино се тим путем могла извојевати побједа.

Да би тај дух до краја сачувала, бригада је морала да стално постиже успјехе, макар и најмање. Тако је њена ударна моћ непрекидно расла, бригада је постајала све јача, јединственија, покретљивија и убојитија. Покрете је изводила брзо и изненадно, а ударци су јој били снажни и убитачни. Отуда се и убраја у ред најактивнијих јединица НОВ и ПОЈ. Њено сусједство, садејство и сарадњу цијениле су све јединице с којима је заједно дејствовала. За вријеме здружених борби, битака и офанзива била је свагда спремна да прими и теже задатке.

Но бригада се морала оспособљавати и за позицијски начин борбе. Али и у тим условима су њена дејства била активна, мада је маневар био ограничен и скучен. У почетку таквог ратовања било је несналажења, али је и то савладано, те се касније, у сличним условима на сремском фронту, бригада добро сналазила, што је допринијело обогаћивању њених искустава и тим видом дејстава.

Командовање у бригади је од почетка организовано од врха, то јест од штаба бригаде до најниже јединице, према упутствима која су важила и за остале јединице НОВ и ПОЈ. Командовање је стално прилагођавано развоју борбе, што је увијек и у свим ситуацијама омогућавало да бригада највећма испољи своју бороену моћ. Њен командни и руководећи састав израстао је непосредно из њених редова, од бораца који су дјелом показали да могу одговорити тим дужностима.

Старјешине су биле стално са својим јединицама, непосредно су пратили рад непријатеља, доносили одлуке, издавали наређења и ступали у акцију. Они су увијек знали шта, кад и како њихова јединица и сваки њен припадник може да уради.

Командовање је увелико зависило од техничких средстава. Дејства бригаде су планирана на терену и прилагођавана конкретним условима, брзо и без писаних докумената. Садејство унутар јединица и бригаде у цјелини организовано је на земљишту и за вријеме борбе брзо, јединствено и на најприкладнији начин.

У почетку су средства везе у бригади била сасвим оскудна — углавном једна радио-станица а службу су у првом реду обављали курири — пјешаци, који су и у најтежим условима успјешно извршавали своје задатке. Курири су регрутовани такође из чета, из редова младих, здравих, бистрих, сналажљивих, постојаних, храбрих, и издржљивих бораца. Сви су се они без изузетка истицали и проницљивошћу, и залагањем, и храброшћу, на вријеме су извршавали свој задатак, што је знатно доприносило успјеху читаве бригаде. При штабу бригаде и при штабовима батаљона и командама чета у рату су се смјењивали многи курири, од којих је већи број погинуо, а остали су временом одлазили у разне јединице на руководеће дужности.

С развојем бригаде развијала су се и средства командовања. Телефонска и радио-веза примјењиване су код свих јединица, а при штабу бригаде касније су формирани органи и јединице везе, организовани курсеви за упознавање средстава и службе и стручно је оспособљаван кадар за све јединице бригаде. Ипак је курирска служба до краја рата остала важан фактор везе, и гдје год су и кад год су друга средства затајила, курири су били најсигурнија њихова замјена. Они су у почетку своје дужности обављали пјешке, затим на коњима и, најзад, помоћу моторних и других возила.

За вријеме народноослободилачког рата и револуције 4. пролетерска (црногорска) бригада је примјењивала најразличитије форме борбених дејстава, у најтежим условима, управо у условима који су по дотле важећим војнотеоретским поставкама третирани као изузетни и специфични. Она је успјешно одолијевала нападима вишеструко бројним непријатељским снагама и никада није поражена, мада је имала доста тешких момената, па и неуспјеха, прије свега, у почетном периоду, што је било условљено поред субјективних слабости и мноштвом објективних тешкоћа. Уосталом, то је био почетак сурове школе у којој се бригада учила ратовању и кроз борбу калила. У почетним борбама бригада је изгубила доста бораца и руководилаца, нарочито у борбама око Бугојна и Купреса у љето 1942. Управо је то био период кад је бригада, погођена великим губицима, преживљавала најтеже тренутке. Међутим, почетни неуспјеси бригаде и њихови узроци не могу се разматрати одвојено од историјских процеса и појава, од објективне ситуације у којој се борба одвијала, а то је предмет посебне студије.

Међутим, у тим замашнијим борбама бригада је стицала драгоцјено ратно искуство и веома брзо сазријевала. Цјелокупни састав бригаде је овладао тактиком ратовања и примјеном наоружања, а руководећи кадар се научио припремању и руковођењу јединицама. Војничкој обуци се пришло организованије, а партијско-политички рад је знатно побољшан. Све је то допринијело успјесима бригаде који су се огледали у борбама од ширег значаја, као што су: ослобођење Ливна, децембра 1942, борбе на Вилића-гувну, марта мјесеца, на Љубином гробу, у току јуна, ослобођење и одбрана Колашина, септембра и почетком октобра 1943, форсирање Ибра, августа, продор у Србију, ослобођење Краљева и друге борбе вођене од августа до децембра 1944.

Ове и друге борбе и побједе уврстиле су 4. поолетерску (црногорску) бригаду у ред најбољих јединица НОВЈ и ЈА.

УМЈЕСТО ПОГОВОРА

Ратни пут 4. пролетерске (црногорске) бригаде био је заиста врло крвав — од укупно 15.000 бораца, колико је кроз бригаду прошло, преко 9.000 је погинуло и рањено — а прешла је више од 24.000 километара. Преко беспућа, покривених снијегом и ледом, преко попаљених села и порушених градова, њени борци, врло често гладни и боси, недовољно наоружани и опремљени, уз натчовечанске патње и страдања, жртве и самоодрицања, кроз жестоке окршаје са много надмоћнијим непријатељем, крчили су пут ка слободи. То је била херојска епопеја достојна највећег људског дивљења.

Прихватајући се овог рада, жеља ми је била да допринесем — у границама својих могућности — да се отргну од заборава подвизи и побједе ове славне бригаде и да се њена драгоцјена искуства, како треба бранити своју слободу, пренесу млађим нараштајима. Осим тога, ово сматрам и својим моралним дугом према успомени мојих другова сабораца, нарочито оних који су јуначки гинули за бољу будућност наше домовине.

Желио сам да *читаоци у овом излагању сагледају да се живот, рад и дејства бригаде не могу одвојити од рада партијске организације, иницијатора и организатора свих №СНгМОС подухвата и побједа, Партије која је бдјела над животом и радом сваког појединца и јединице у цјелини.*

Рад позадинских служби обрадио сам у потребној мјери да би читалац могао имати бар приближну представу о тешкоћама, проблемима и условима у којима је бригада водила борбу.

Приликом излагања трудио сам се да што вјерније и објективније прикажем поједине догађаје. Нијесам претендовао на то да дам дефинитиван суд о улози бригаде у склопу других јединица и у оквиру НОР-а у цјелини. Ипак се надам да ће овај мој рад, који могу употпунити други учесници НОР-а, корисно послужити историчарима и осталима.

За писање ове књиге користио сам наше и непријатељске документе, који се налазе у архиви Војноисторијског института ЈНА; затим, дневнике, студије, монографије и разне публикације НОР-а. При обради изворног материјала служио сам се методом хронолошког излагања. Пошто сам у овој бригади био на дужностима од обичног борца до њеног команданта унио сам и доста својих личних сјећања, користећи и свој дневник, што овај рад, мислим, чини блискијим и аутентичнијим.

У раду на овој књизи помогли су ми борачке организације и већи број припадника бригаде, пружајући ми потребне податке и дајући ми своје примједбе и сугестије, па им најтоплије захваљујем.

АУТОР

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Јосип БРОЗ ТИТО,

Војна дјела, Војноиздавачки завод (даље: ВИЗ), Београд, 1962; Говори и чланци, Напријед, Загреб, 1959; Борба за ослобођење Југославије, Београд, 1945; Десетогодишњица наше народне армије; Војноисторијски гласник, 9/1951.

Пеко ДАПЧЕВИЋ,

Значај и снага маневра, ВИЗ, Београд, 1954.

Радован ВУКАНОВИЋ,

На ратној стази, ВИЗ, Београд, 1975.

Милутин МОРАЧА,

Ратни дневник, ВИЗ, Београд, 1962.

Владо СТРУГАР,

Рат и револуција народа Југославије 1941—1945, Војноисторијски институт (даље: ВИИ), Београд, 1964); Југославија 1941—1945; ВИЗ. Београд, 1969.

Владо СТРУГАР и Перо РАИЧЕВИЋ,

Развитак народноослободилачке борбе у Црној Гори 1941—1945, Историјски записи, Цетиње, 1—2/1955.

МишоЛЕКОВИЋ,

Офанзива пролетерских бригада у лето 1942, ВИИ, Београд, 1966

Петар ВИШЊИЋ,

II и V дивизија у Србији 1944, ВИЗ, Београд, 1968.

Батрић ЈОВАНОВИЋ,

Црна Гора у НОР-у и социјалистичкој револуцији, ВИЗ, Београд, 1960.

Блажо ЈОВАНОВИЋ,

Двадесетогодишњица устанка у Црној Гори, Титоград, 1962.

Др Душан ЖИВКОВИЋ,

Постанак и развитак народне власти у Југославији 1941—1942, Институт за савремену историју, Београд, 1969.

Перо МОРАЧА,

Напад НОВЈ на насељена места, ВИЗ, Београд, 1956; Одбрана у НОР-у, ВИЗ, Београд, 1959.

Војин ПОПОВИЋ,

Преглед операција у Србији од 20. марта до 7. септембра 1944, Војноисторијски гласник 1—4/1961.

Виктор КУЧАН,

Ослобођење Београда, Војноисторијски гласник, 5/1965.

Петар ТОМАЦ,

Четврта непријатељска офанзива, Београд, 1951; Пета непријатељска офанзива, Београд, 1953.

Ђуро КЛАДАРИН,

Слом четврте и пете офанзиве, Загреб 1954; Битка на Сутјесци, Београд, 1959.

Коча ПОПОВИЋ,

Победа на Сутјесци — дело свих јединица које су учествовале у бици, Војно дело 6/1958.

Светозар ВУКМАНОВИЋ,

Шеста година Југословенске армије, Београд, 1948.

Владимир ДЕДИЈЕР,
Дневник,

Владо ШЕГРТ,
Ратне успомене, ВИЗ, Београд, 1964.

Јово МИХАЉЕВИЋ,
Живи записи

ЈБубо АНЂЕЛИЋ,
Ливањска легенда

Преглед историје Савеза комуниста Југославије, Институт за изучавање радничког покрета, Београд, 1963.

Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945, ВИИ, Београд, 1958. и 1963.

Завршне операције за ослобођење Југославије 1944—1945, ВИЗ, Београд, 1964.

Београдска операција 1944, ВИЗ, Београд, 1964.

Други светски рат, ВИЗ, Београд, 1957.

Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије 1941—1945, ВИЗ, Београд, 1964.

Историјски атлас Ослободилачког рата народа Југославије 1941—1945, ВИЗ, Београд, 1952.

О војној вештини, ВИЗ, Београд, 1960.

Неретва, ВИЗ, Београд, 1965.

Сутјеска, ВИЗ, Београд, 1962.

Четврта пролетерска црногорска бригада, зборник сјећања, ВИЗг Београд, 1969.

Зборници докумената и података о народноослободилачкој борби југословенских народа, ВИИ, Београд.

Војна енциклопедија

Четврта пролетерска бригада 1942—1952, Култура, Београд, 1952.

Историјски записи

Ратни дневници Јова Михаљевића, Момчила Полексића, Ђока Новосела, Радована Вукановића, Ђура Чагоровића и Љубодрага Ђурића (који се чувају у Архиву Војноисторијског института у Београду)

Ратни дневници, релације, извјештаји и депеше 2. ударног корпуса, 2. пролетерске дивизије, 4. пролетерске бригаде и њених батаљона (1, 3. и 5-ог) и чете пратећих оруђа, 3. ударне дивизије, 5. крајишке дивизије, 17. источнобосанске дивизије, Главног штаба за Црну Гору и Боку, Главног штаба за Србију и 1. и 2. југословенске армије {својина ВИИ)

Сјећања Бошка Ђуричковића, Сава Дрљевића, Љуба Вучковића, Николе Стругара, Божа Беговића, Вида Шошкића и Сава Митровића (својина ВИИ)

Главинци ВИИ, разне студије, монографије, часописи и други материјали објављени на ову тему

Забиљешке о разговорима с већим бројем припадника 4. пролетерске црногорске бригаде

Необјављени ратни дневник Панта Малишића (својина његовог сина Радослава Малишића)

Ратни дневник (у виду биљежака, необјављиван, власништво аутора, Блажа С. Јанковића)

С А Д Р Ж А Ј

Страна

КРАТАК ОСВРТ НА БОРБЕ У ЦРНОЈ ГОРИ ДО ФОРМИРАЊА ЧЕТВРТЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ (ЦРНОГОРСКЕ) БРИГАДЕ — 5

Списак бораца и старјешина 4. црногорске пролетерске бригаде на дан формирања, 10. јун 1942. године — — — — — 13

ФОРМИРАЊЕ БРИГАДЕ И ЊЕН ПРОДОР У ЗАПАДНУ БОСНУ (10. јун — 1. новембар 1942) — — — — — — 67

ОД Зеленгоре, преко Трескавице, до Игмана — — — — 74

Од Игмана до Вранице — — — — — — — — — 80

Ослобођење Горњег Вакуфа и борбе око Бугојна — — — 88

Борбе око Купреса — — — — — — — — — 101

Борбе на Мањачи, око Јајца и у долини Врбаса — — — 123

Борбе у долини Јања и Пливе и одбрана Гламоча — — — 134

ДЕЈСТВА У КНИНСКОЈ КРАЈИНИ, ОКО ЛИВНА, ДУВНА И ИМОТСКОГ — — — — — — — — — 137

Продор у Книнску крајину — — — — — — — — 137

Ослобођења Ливна — — — — — — — — — — 140

Борбе око Дувна — — — — — — — — — — — 156

Ослобођење Стрмице — — — — — — — — — 159

Ослобођење Имотског — — — — — — — — — 163

У БИЦИ НА НЕРЕТВИ (13. фебруар — 18. март 1943) — — 167

Од Дрежнице до Јабланице — — — — — — — — 167

Борбе око Коњица — — — — — — — — — 174

Противудар на правцу Прозор—Горњи Вакуф—Бугојно — — 177

Прелаз преко Неретве — — — — — — — — — 182

ПРОДОР У ХЕРЦЕГОВИНУ, САНЏАК И ЦРНУ ГОРУ (18. март — 15. мај 1943) — — — — — — — — — 185

Борбе око Неретве и Гацка — — — — — — — — 185

Продор у Црну Гору преко Пиве и Голије —• — — — 194

Борба на Јаворку — — — — — — — — — — 197

Дејства према долини Мораче и Таре — — — — — — 204

У БИЦИ НА СУТЈЕСЦИ (15. мај — 20. јун 1943) — — — 211
Од Сињајевине преко Пиве на Биоч-планину — — — — 211
Од Пиве, преко Вучева до Сутјеске — — — — — — 218
Од Сутјеске преко Зеленгоре, до Јахорине — — — — 223
Од Јахорине преко Сјетлине на Романију — — — — — 232
ПРОДОР У ИСТОЧНУ БОСНУ (20. јун — 25. септембар 1943) — 241
Борбе код Кладња и у долини Криваје — — — — — 241
Борбе на Озрену — — — — — — — — — — 246
Са Озрена преко Романије у долину Дрине — — — — 255
Борбе око Трнова и Калиновика — — — — — — — 260
БОРБЕ У ЦРНОЈ ГОРИ (25. септембар 1943. — 1. март 1944) — 265
Борбе за ослобођење и одбрану Колашина — — — — 266
Борбе у горњем току Лима — — — — — — — — 275
Борбе на правцу Колашин—Матешево—Подгорица — — — 282
Чишћење Васојевића од четника и одбрана Бијелог Поља — 289
Дејства ударне групе батаљона у старој Црној Гори — — 292
Дејства у долини Лима од Мурине до Бродарева — — — 311
Четврти (васојевићки) батаљон — — — — — — — 325
ПРОДОР У СРБИЈУ (1. март — 22. мај 1944) — — — — 337
Борбе у Санџаку, прелазак преко Лима и продор у Србију — 337
Од Лима, преко Златибора, до Ибра — — — — — — 346
Припреме и покушај форсирања Ибра — — — — — 351
Борбе у Драгачеву и долини Студенице — — — — — 358
Извлачење на Маљен и Повлен — — — — — — 367
Борбе на Маљену и Повлену и повлачење на планину Тару — 377
Са Таре, преко Шаргана, на Златибор — — — — — 386
Са Златибора, преко Златара и Јадовника, у долину Лима — 391
БОРБЕ У ДОЛИНИ ЛИМА (22. мај — 28. јул 1944) — — 397
Борбе на лимском мостобрану — — — — — — — 397
Одбрана Берана — — — — — — — — — — 405
Противудар на правцу Андријевица—Мурина—Чакор — — 410
ДРУГИ ПРОДОР У СРБИЈУ (28. јул 1944. — 20. јануар 1945) — 419
Наступање од Лима до Ибра — — — — — — — 419
Форсирање Ибра — — — — — — — — — — 421
Продор у Александровачку жупу — — — — — — 427
Борбе у Топлици, Јабланици и Косаници — — — — 432
Борбе око Крушевца и на лијевој обали Западне Мораве — — 441
Одбрана територије од Крушевца и Трстеника до Јастрепца и Копаоника — — — — — — — — — — — 453
Борба за ослобођење Крушевца — — — — — — — 458
Борбе између Крушевца и Краљева — — — — — — 462
Ослобођење Краљева — — — — — — — — — — 468
Ослобођење Пожеге и Ужица и борба са четницима на правцу Равне горе — — — — — — — — — — — 479
У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (20. јануар _ 15. мај 1945) _ _ _ _ _ _ 185
Борбе на сремском фронту — — — — — — — — 485
Борбе у долини Дрине — од Зворника до Јања — — — 492

У офанзиви за коначно ослобођење земље — — — — 496
Од Славоније до Топлице — — — — — — — — 500
Борци и старјешине бригаде погинули од *1942. до 1945. године* — 503
Списак народних хероја — — — — —- — — — 631
УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА _ _ _ _ _ _ _ _ 634
УМЈЕСТО ПОГОВОРА _ — — — _ — — _ _ 645
Извори и литература — — — — — — — — — 647

БЛАЖО С. ЈАНКОВИЋ

ЧЕТВРТА ПРОЛЕТЕРСКА
ЦРНОГОРСКА БРИГАДА

Технички уредник
Андро Стругар
*

Језички редактор
Срђа Петровић

*

Коректор
Вера Обрадовић

Омот
Мирослав Вајић

Штампање завршено октобра 1975.

Штампа: Штампарско предузеће „Култура",
Београд, Македонска 4